T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

1980-2000 ARASI TÜRK ROMANINDA BABA FİGÜRÜNÜN TOPLUMSAL ANALİZİ

Hasan YAZICI
1340209004

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
Doç. Dr. Nazmi AVCI

ISPARTA – 2014

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Tarih:16/10/ 2014

Enstitü Yönetim Kurulunun 22/09/2014 tarih ve 2729 sayılı kararıyla oluşturulan jürimiz, Anabilim Dalını Seçiniz Anabilim Dalı Bilim Dalını Seçiniz Bilim Dalı DOKTORA öğrencisi Hasan YAZICI'nın "1980-2000 ARASI TÜRK ROMANINDA BABA FİGÜRÜNÜN TOPLUMSAL ANALİZİ" başlıklı tezini incelemek ve değerlendirmek üzere 16/10/2014 tarihinde saat 10:30'da toplanmış ve adayı tez savunmasına almıştır.

SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Yönetmeliğinin 3 9 . Maddesi uyarınca adaya dakika süreyle teziyle ilgili Ek'te sunulan sorular yöneltilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonunda adayın tezinin aşağıda belirtilen sebeplerle,

☒ **Tezin kabul edilmesine** (Öğrenci, varsa jüri tarafından gerekli görülen düzeltmeleri yaparak, tezinin onaylı son şeklini bir (1) ay içinde Enstitü'ye teslim etmelidir.)

☐ **Tezde düzeltme verilmesine** (Öğrenci, tezde gerekli görülen düzeltmeleri yaptıktan sonra altı (6) ay içinde savunmasını yineleyecektir.)

☐ **Tezin reddedilmesine** (Öğrenci yeni tez konusu belirleyecek)

***Tez adı değişikliği yapıldı/yapılmadı.**

~~oy birliği~~/oy çokluğu ile karar verilmiştir.

Gereği arz olunur.

Jüri	Adı Soyadı	İmza
Danışman	: Doç. Dr. Nazmi AVCI	
Üye	: Doç. Dr. Ümit AKÇA	
Üye	: Prof. Dr. Işıl ALTUN	
Üye	: Doç. Dr. Suat KOLUKIRIK	
Üye	: Yard. Doç. Dr. Mustafa AKSOY	

Ekler :

1) Tez Değerlendirme Jüri Raporları
2) Sınav soru tutanağı

SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği; Madde 39 (3) Jüri üyeleri, söz konusu tezin kendilerine teslim edildiği tarihten itibaren en geç bir ay içinde, hazırladıkları raporlarla birlikte toplanarak öğrenciyi tez savunma sınavına alırlar. Tez savunma sınavının yeri ve tarihi EYK'nca belirlenir. Jüri aralarında bir başkan seçer. Tez savunma sınavı, tez çalışmasının sunulması ve bunu izleyen soru-cevap bölümünden oluşur. Tez savunma sınavı en az kırkbeş, en çok doksan dakikadır.

(4) Tez sınavının tamamlanmasından sonra jüri tez hakkında salt çoğunlukla kabul, ret veya düzeltme kararı verir. Bu karar, EABD Başkanlığınca tez sınavını izleyen üç gün içinde Enstitüye tutanakla bildirilir. Tezi reddedilen öğrenci yeni tez konusu sunmak zorundadır. Tezi hakkında düzeltme kararı verilen öğrenci en geç altı ay içinde gereğini yaparak tezini aynı jüri önünde yeniden savunur. Bu savunma sonunda da tezi kabul edilmeyen öğrenci yeni tez konusu sunmak zorundadır. Yeni tez konusu bu Yönetmeliğin 38 inci maddesinde yer alan esaslara göre belirlenir.

Enstitü Yönetim Kurulu Kararı	Tarih: 22.09.2014	Karar No: 2729
Bu form sınavdan sonra danışman tarafından düzenlenerek ilgili Anabilim Dalı Başkanlığı aracılığı ile 3 gün içinde Enstitüye teslim edilir.		

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum "1980-2000 ARASI TÜRK ROMANINDA BABA FİGÜRÜNÜN TOPLUMSAL ANALİZİ" adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografya'da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

Hasan YAZICI
16.10.2014

(YAZICI, Hasan, 1980-2000 Arası Türk Romanında Baba Figürünün Toplumsal Analizi, Doktora Tezi, Isparta, 2014)

ÖZET

1980-2000 Arası Türk Romanında Baba Figürünün Toplumsal Analizi tezinde Türkiye'nin toplumsal ve kültürel yapısında baba olgusunun Türk romanına yansıması incelendi.

Edebiyat ve sosyolojide baba konusuyla ilgili çalışmalara pek rastlanmamaktadır. Baba hakkında yapılan araştırmalar anneye göre daha azdır. Daha çok anne üzerinde durulmaktadır. Babanın ihmalinin çok yönlü sebepleri vardır. Sebeplerin açıklaması için disiplinler arasılıktan yararlanmak gerekir.

Öncelikle ana hatlarıyla edebiyat ve roman sosyolojisi, ardından 1980-2000 arası Türk romanı tanıtıldı. Türk ailesinin konuyla ilgili temel sosyolojik özellikleri ortaya koyuldu. Teorik genel birikimle inceleme bulgularının rahatlıkla kolayca anlaşılması sağlanmaya çalışıldı.

1980-2000 arası dünyadaki ve Türkiye'deki sosyopolitik gelişmelerin oluşturduğu gündem belirlendi. Belirlenen romanlar belirlenen çerçevede okundu. Daha sonra romanlarda baba temasına yer verildi. Seçilen yirmi dokuz romandan hareketle 1980-2000 dönemine odaklanılarak baba konusu işlendi. Seçilen romanlar ile yayımlandıkları yılların sosyopolitik gelişmelerinin oluşturduğu gündem arasındaki örtüşmeler belirlenmeye çalışıldı. Metinlerin farklı romanlardan alınması yoluyla çeşitlendirilmesiyle toplumsal temsiliyet gücünün arttırılması sağlandı.

Araştırma tasvir edici ve yorumlayıcı bir niteliğe sahiptir.

Türk toplumunun sosyal-kültürel yapısında baba olgusunun Türk romanına nasıl yansıdığının seçilmiş Türk romanları çerçevesinde baba olgusu açısından araştırılması edebiyat sosyolojisine katkı sağlayabilir.

Anahtar Kelimeler: Baba, Türk romanı, edebiyat sosyolojisi, roman sosyolojisi, aile sosyolojisi.

(YAZICI, Hasan, Social Analysis of Father Figure in Turkish Novel between 1980-2000, Ph. D., Isparta, 2014)

ABSTRACT

Reflection of Father figure in the social and cultural structure of Turkey into the Turkish Novel was analyzed in the thesis of Social Analysis of Father Figure in Turkish Novel between 1980-2000 years.

Studies relating to father subject are not frequently seen in literature and sociology. Researches that are conducted relating to father are less compared to mother. Mother is more likely emphasized. There are multiple aspect reasons for neglecting father. It is required to benefit from intersubjectivity of disciplines in order to explain the reasons.

Primarily literature and novel sociology and then Turkish Novel were introduced between 198-2000 years with guidelines. Relevant basic sociological characteristics of Turkish family were provided. Understanding of study findings was attempted to be provided with theoretical general knowledge.

Agenda that is composed of socio-political developments in the world and Turkey is determined between 1980-2000 years. Certain novels were read within determined framework. Father contact was allowed subsequently in novels. Father subject was processed by focusing to period of 1980-2000 years acting from the elected twenty nine novels. Overlaps between the agenda that is composed by the socio-political developments were studied to be determined for the years, during which the selected novels were published. Power of social representation was tried to be increased in a way of diversifying by obtaining the texts from different novels.

Research has descriptive and interpretive nature.

Researching how the father phenomenon in socio-cultural structure of Turkish society into Turkish Novel is reflected within the framework of selected Turkish Novels may contribute to literature sociology.

Keywords: Father, Turkish novel, Literature sociology, novel sociology, family sociology.

İÇİNDEKİLER

DOKTORA TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI ..... **ii**

YEMİN METNİ ..... **iii**

ÖZET ..... **iv**

ABSTRACT ..... **v**

İÇİNDEKİLER ..... **vi**

ÖN SÖZ ..... **ix**

GİRİŞ **1**
A. ARAŞTIRMANIN KONUSU 2
B. ARAŞTIRMANIN AMACI 3
C. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ 5
D. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI 7
1. Evreni 7
2. Örneklemi ..... **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**
E. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ 8

I. BÖLÜM:
GENEL EDEBİYAT SOSYOLOJİSİ **12**
A. EDEBİYATTA GERÇEK ve BİLGİ 26
B. EDEBİYAT ve TOPLUM 28
C. EDEBİYAT SOSYOLOJİSİNİN TEMEL KONULARI 35
1. Yazar 37
2. Eser 40
3. Basım-Yayım-Dağıtım 48
4. Okuyucu 50
D. ROMAN SOSYOLOJİSİ 52
E. TÜRK ROMAN SOSYOLOJİSİ 61
1. Kitap Endüstrisi ve Edebiyat Dünyası 68
a. Meta Olarak Roman 68
b. Eleştiri Yerine Tanıtım 69
c. Üretici Olarak Yazar 70
d. İlk Roman Patlaması 71
2. Romanın Yeni İlgi Alanları 72
a. Tarihî Romanlar 72
b. Yeni Bir Kimlik Arama Biçimi: Aile Tarihleri 73
c. Polisiyeler, Korkular, Fantazyalar 75
d. Beyaz Türk Romanları 75
e. Kadın ve Magazin Edebiyatı 77
f. Siyasî Romanlar 78

g. İslamî Romanlar 78
3. Türk Romanında Postmodernist Eğilimin Sosyopolitiği 80
4. Popüler Romanlarda Kültür ve Hayat 81

II. BÖLÜM:
AİLE SOSYOLOJİSİ 86
A. EBEVEYNLİĞİN ANLAMI 87
B. ÇOCUĞUN ANLAMI, YERİ ve TOPLUMSALLAŞMASI 88
C. MODERNLEŞME ve DOĞURGANLIK 94
D. ÇOCUK YETİŞTİRMEDE AİLE ÖZELLİKLERİNİN ETKİSİ 94
1. Kırsal Aileler 96
2. Gecekondu Aileleri 96
3. Kentsel Aileler 96
E. SOSYAL DESTEK 101
F. AİLE İÇİ ŞİDDET 102
G. ANNE BABA ile ÇOCUK İLİŞKİLERİ 102
1. Sanayi Öncesi Toplumlarda Ebeveyn ve Çocuk İlişkileri 104
2. XIX. Yüzyılda Ebeveyn ve Çocuk İlişkiler 105
3. Çağdaş Toplumlarda Ebeveynler ve Evlatlar 107
H. KARDEŞLER ARASI İLİŞKİLER ve EBEVEYNLERİN ROLÜ 114
I. TÜRK AİLESİ 116
K. TÜRKİYE'DE AİLENİN GENEL GÖRÜNÜMÜ 119
L. TÜRKİYE'DE AİLE YAPISI ve DEĞİŞME 123
M. MODERN AİLEDE EĞİLİMLER 125
N. AİLE SOSYOLOJİSİ ÇERÇEVESİNDE BABA 126

III. BÖLÜM:
1980-2000 ARASI TÜRKİYE'NİN GENEL GÖRÜNÜMÜ 137
A. 1980-2000 ARASI TÜRKİYE'DE SİYASET 139
B. SOSYAL ve EKONOMİK DEĞİŞMELER 147

IV. BÖLÜM:
1980-2000 ARASI TÜRK ROMANINDA BABA FİGÜRÜNÜN TOPLUMSAL ANALİZİ 186
A. BABALIK 186
B. MODEL 190
C. OTORİTE 211
D. BABA EVLAT İLİŞKİSİ 214
1. Baba Kız İlişkisi 216
2. Baba Oğul İlişkisi 233
3. Kardeşler Arası Gerilim 239
4. Babaya Sevgi, Saygı 243
5. Nesil Farkı 249
6. Babayla Çatışma 251
7. Evlat Sevgisi 257
8. Evlat Acısı 261
E. EĞİTİM 264
F. EVLİLİK 281
G. BOŞANMA 302

H. BABA MESLEĞİ....312
I. EKONOMİ....320
K. SİYASET....328
L. BABA SOYU....342
M. BABANIN ÖLÜMÜ....350

SONUÇ....363

KAYNAKÇA....381

ÖZ GEÇMİŞ....390

ÖN SÖZ

Farklı ilim dalları, kendi birikim ve açıklamalarını daha zenginleştirmek için birbirlerine açılırlar, birbirlerini imkân olarak görürler, birbirlerine kulak verirler. Bir ülkede bir alanda yayınlanmış eserlerin sayısı, nitelik düzeyi bir ilim dalının gelişip gelişmediğini, bir konunun yeterince işlenip işlenmediğini hatta toplumsal gelişmişlik düzeyini gösterir.

Genel konuları, metot meselelerini aşamamış ilim dalı yeterince gelişmemiştir. Zira ilimlerin bağımsızlığı kendilerine özgü konuları yanında kendilerine özgü metotlarına bağlıdır. Bilimler kendilerine özgülüğü yanında diğer bilimlerden yararlanırlar.

Bütün ilimler insan için vardırlar ve evreni insanın emrine sunarlar. Edebiyat da böyledir. Edebiyat insan için vardır ve edebiyatın bir sosyolojisi olmalıdır. Edebiyat ile sosyolojinin ilişkisi edebiyatı sosyolojik birikimle edebî imkânlarla destekler. Yapılan mevcut araştırma, Türkiye'de roman türü temel alınarak bir edebiyat sosyolojisi çalışmasıdır.

Edebiyat sosyolojisi incelemeleri, edebî eserleri, edebiyatçıyı ve edebiyat ilişkilerinin diğer unsurlarını toplumsal boyutlarıyla araştırmaya değerlendirmeye ve sosyolojik sonuçlar elde etmeye çalışır. Edebî eserleri sosyolojik açıdan tematik bir okumaya yoruma tabi tutan çalışmalar, edebî eserlerin içerikleri ile toplum arasında bağ kurar ve toplumun açıklanmasına katkı sağlar. Kültür ve çevre ile yazar; eser, yazar aracılığıyla eserdeki karakter kültür ve çevre ile etkileşir.

Romanın ülkemizdeki 150 yıllık geçmişinin genişliği, derinliği dolayısıyla araştırma, **1980-2000 Arası Türk Romanında Baba Figürü** başlığı altında sınırlandırıldı. 1980-2000 dönemi sosyal gerçeğimizdeki babayı kurgusal gerçeğin aynasında gösterebilecek seçilmiş 29 roman ele alındı. Dönemi siyasî, sosyal ve kültürel ortamındaki roman kurgusu içinde verilen baba gerçeğinin sosyolojik temelde 1980'li yıllardan 2000'e kadar Türkiye'nin geçirmiş olduğu siyasî, kültürel ve sosyal değişmeleri birebir yaşayan ve eserlerine yansıtan romancıların romanlarına nasıl yansıdığı incelendi.

Dönem romanlarımızdan derlenen verilerin verdiği ipuçlarını iyi bir sosyolojik anlamlandırma ve yorumlama faaliyeti için ilgili konulardaki kaynakların verdiği genel birikimi bilmek gerekir. Araştırmada edebiyat, roman ve aile sosyolojisi konusundaki çağdaş birikim genel, toplu olarak aktarıldı. Uygulamalı roman, ailede baba sosyolojisi yapıldı. Romanlarımızda baba konusu incelenirken sosyolojik bir çalışma yapıldığı için romanların sadece sosyal yönden baba boyutuna bakıldı. Araştırma yapılan dönem romanlarımızda baba konusunun arka planında yatan sosyal, kültürel gerçekleri anlamak, verileri sosyal, kültürel açıdan anlamlandırmak gerekir. Romanların arka planındaki izleri görmek pek kolay değildir. Bulguların açıklıkla ortaya konulması, iç dünyamızın derinliklerinden anlam incilerinin toplanması çok emek gerektiriyor. Hiçbir şekilde zorlama anlam çıkartma yoluna gidilmedi. Romanlardaki babayla ilgili her özellik kendi anlam ve istikametinde belirlendi. Hızlı dönüşüm ve değişim süreçlerini yaşayan toplumumuzda baba ile ilgili birçok sorunlar oluşmaktadır. Özellikle aile konusu memleketimizde uzun süre tabulaştırılmıştır. Baba konusu, edebiyat, roman ve aile sosyolojileri ortak kapsamında hiç ele alınmamıştır.

İncelemeler için seçilen romanların ve yazarların ait oldukları edebiyat ortamını ve toplumlarını temsil yönlerinin güçlü olmasına dikkat edilmesi incelemeyi kolaylaştırır, faydayı arttırır. Türk edebiyatında daha çok toplumsal ilişkilerin yorumuna

elverişli veriler sunabilecek roman ve yazarların seçilmesi gerekir. Önemli olan kimin hangi romanının hangi sebeple seçilmiş olduğu değil incelemenin sosyolojik veriler, hükümler sağlamasıdır. Bütün unsurlarıyla edebiyat, edebiyat sosyolojisi incelemelerinin konusudur.

‘’1980-2000 Arası Türk Romanında Baba Figürünün Toplumsal Analizi’’ başlıklı doktora çalışmamda katkılarını esirgemeyen danışmanım Doç. Dr. Nazmi AVCI’ya, doktora tez izleme komitesi üyeleri Doç. Dr. Ümit AKCA ve Prof. Dr. Işıl ALTUN’a doktora jüri üyeleri Doç. Dr. Suat KOLUKIRIK, Yard. Doç. Dr. Mustafa AKSOY’a, tezin yeniden düzenlenmesi ve gözden geçirilmesinde özellikle metodolojik katlı sağlayan Prof. Dr. Zeki Arslantürk’e, araştırma, inceleme boyunca yardımlarıyla destek veren dostlarıma, doktorayı bitirmem için ısrarla teşvik etmiş olan sevgili dayım rahmetli Abdullah İmamoğlu’na ve fedakâr ve feragatli aileme teşekkür ederim.

Hasan YAZICI
16.10.2014

GİRİŞ

Bir toplumun yapısı hakkında edebî kaynaklardan dışında başka kaynaklardan bilgi edinmiş olan bir kimse belirli sosyal tipleri ve sosyal tiplerin davranışlarının romanlarda gösterilip gösterilmediğini, ne dereceye kadar kopya edildiğini anlayabilir. Sosyal tavır ve emelleri inceleyenler, gerektiği şekilde açıklamayı bilirlerse edebî malzemeden faydalanabilirler. Romandaki baba, kız, oğul, anne gibi kadın ve erkek kahramanlar, sosyal norm, değer, statü ve rollerin ilgi çekici belirtilerini sergilerler (Wellek vd., 1983: 138).

Her eser müessirinin damgasını taşır. Roman, kaynak suyu gibidir, fışkırdığı yer önemlidir. Kaynak suyunun beslendiği daha uzaklarda daha derinlerde bir yer vardır. Romanla hayat arasındaki bağlantılarda sosyo-kültürel etkilerin nasıl bir araya gelip kaynaştığını, ne gibi sentezler meydana getirdiğini gözlemek mümkündür.

İnsan, olmayan bir şeyi oluşturamaz. İnsan, var olanı işler ve geliştirir. İnsan bilinci, sonsuz sayıdaki damlaların ve damlaların sayısız bağlantılarının oluşturduğu bir okyanusta yolculuk eden bir denizci gibidir. İnsan, tek tek damlaların bir araya gelmesiyle oluşmuş bir okyanustur. Bilinç, okyanusun merkezindeki bir damladır. Yaşananların insan davranışları ve düşünceleri üzerindeki etkisi büyüktür. Bilinç ve bilinçaltında sosyal, siyasî, kültürel vb. çok yönlü etkilenmeler vardır. Etkiler tek tek damlaların bir araya gelerek okyanusu oluşturması gibi hayatın mührünü işlerler. Her damla, sonsuz sayıdaki diğer damlalarla ilişkilidir. Bilinçaltı, dışarıdan alınan uyaranların birçok bilginin bir deposudur. Bilgilerin birbiriyle ilişkilendirildiği, çıkarımların yapıldığı uzun süreli bir hafıza gibidir. Akıl ve ruh sonsuz ihtimaller denizinde yüzer. Bilince eklenen ve bilinçaltına atılan şeyler zamanla açığa çıkarılabilir. Bir sanatçı, bilinçten bilinçaltından gelen şeyleri, kendinde iz bırakan bir konuyu zaman içinde işler, konunun bazı yönlerini budar, yeniden yeşertir, istenilen bir duruma getirir ve zamanı geldiğinde sanatla uygun bir şekilde halkın hizmetine sunar. Roman, romancının bilincinin bilinçaltının doğduğu, beslendiği kültür ve çevre içerisindeki seyri ve dışa vurumudur. Romancının işlediği konularla ortaya çıkardıkları, bilinç ve bilinçaltının etkilerinin bir sonucudur. Yaşanan ve yaşanmak istenen sosyal, kültürel hayatın eskisi, yenisi ve gelecek eğilimlerinin gerçeklerinin ve hayallerinin iz düşümüdür.

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU

1980-2000 Arası Türk Romanında Baba Figürünün Toplumsal Analizi başlığı altında zikredilen dönemde Türkiye'nin toplumsal ve kültürel yapısında baba olgusunun Türk romanına yansıması incelendi.

Yapılan araştırma neticesinde Türk romanında baba olgusunun hemen hemen her romancı tarafından işlendiği belirlenmiştir. 1980-2000 arası yaşanan değişim ve gelişimlerin paralelinde sanatın toplumsal yapıya belli açıdan geri bildirim olarak yansımaları ele alındı. Araştırmanın bakış açısı sosyolojiktir. Türk romanı ve babadan hareketle toplumsal bağlam içerisinde 1980-2000 arası Türk romanında baba göstergeleri derinlemesine gözlem metotlarıyla tasvir edilmeye analize ve yorumlamaya çalışıldı. Araştırmada ilk olarak edebiyat ve roman sosyolojisi kavramları üzerinde duruldu. Daha sonraki bölümlerde ailede rol-model figürünü oluşturan babanın sosyal değişkenleri incelendi. Türk romanının baba konusunda hangi toplumsal dönüşümleri yansıttığı belirlenmeye çalışıldı.

Araştırma süreci konunun tespiti ile başladı, sosyolojik yöntemlerle araştırma modeli oluşturuldu. Böylece araştırmaya sosyolojik mahiyet kazandırılmış oldu.

- Araştırmanın konusu 1980-2000 arasını kapsayan dönemle sınırlandırılarak konu tipolojik olarak gözlem alanına taşındı.

- Araştırma sürecinde veri ve belgeler araştırmanın amacına uygun olarak dökümantasyon metot ve teknikleri ile toplandı ve sistematize edildi; anlayıcı metodoloji (M. Weber metodolojisi) çerçevesinde tipleştirildi ve yorumlandı. Böylece araştırmanın iddiası test edilmek istendi.

- Kronolojik ölçüt kullanılarak seçilmiş romanlardaki baba karakterleri öne çıkartıldı. Böylece 1980-2000 arası Türk romanında baba figürü, edebiyat sosyolojisi bağlamında tasvir edilmeye çalışıldı; baba kavramından hareketle toplumsal bağlamı içerisinde babanın sosyolojik konumu incelendi.

- Baba olgusu belirlenen romanlarda sosyal boyut çerçevesinde araştırıldı. Önce konunun genel çerçevesi çizildi ve çerçeve içerisindeki baba figürü etrafında kümelenen algılar, zihniyetler ve davranışlar kendilerine özgü başlıklar altında analize tabi tutuldu ve senteze varılmaya çalışıldı.

- Baba olgusunun Türk romanındaki yeri ve önemi, yapılan tespitlerle vurgulandı, baba figürlerinin sosyo-kültürel yapı ile ilişkisinin yorumu yapıldı. Baba kavramının simgesel anlamı ve anlamın dayandığı temeller üzerinde duruldu.

Edebiyat sosyolojisi çerçevesinde 1980-2000 Arası Türk Romanında Baba Figürünün Toplumsal Analizi adlı araştırmada temel olarak geleneksel toplumdan

modern topluma geçiş sürecini yaşayan toplumumuzda görülen hızlı toplumsal değişim içinde baba ele alındı.

Romanlarda işlenen baba olgusunun bireylerde ailede ve bağlı olarak toplumda hangi sorunlara kaynaklık ettiği, Türk romanında nasıl bir anlam taşıdığı, hangi hâlde romanlara yansıdığı belirlendi.

B. ARAŞTIRMANIN AMACI

Araştırma ile Türk edebiyatının 1980-2000 arası seçilmiş romanlarında uygulama denemesi yapılarak baba olgusunun hangi sosyal boyutlara sahipolduğu incelendi. Amaç, 1980-2000 arası Türk romanı aracılığıyla 1980-2000 arası Türk romanından seçilen baba ile ilgili unsurları ve baba algısını farklı romancıların değişik anlayışları çerçevesinde sosyolojik açıdan incelemek, romanımızın baba kavramına yüklediği anlamı ve eleştirileri ortaya koymak, romandaki yansımasını sorgulayarak dönüştürerek ve daha anlaşılır kılarak baba olgusunu açıklamaktır.

Çalışmada Türkiye'de 1980-2000 arası toplumsal yapıdaki değişimlere paralel olarak romanımızdaki baba ile ilgili yönelimleri irdelemek, eğilimlerden yola çıkarak sanatın, babanın sosyal kimliğinin oluşumundaki yerini ve önemini belirlemeye çalışmaktır. Sadece baba konusu ele alınmadı. Farklı konular içinde baba olgusunun yansımaları belirlenerek sosyolojik nitelik ve eğilimler ortaya çıkarıldı. Türk toplum yapısı dikkate alınarak roman üzerinde baba ile ilgili bir eleştiri ve okuma gerçekleştirildi.

Tezde Türk edebiyatında baba temasını incelemek, baba kavramını edebî ve sosyolojik açıdan yorumlamak amaçlanmaktadır. Yapılan çalışma ile hedeflenen, gündelik hayat içerisinde sıkça karşılaşılan ve insan karakterinin sırlarından olan baba olgusunun seçilmiş Türk romanlarında hangi sosyal boyutlara sahip olduğunu, Türk toplumsal ve kültürel yapısı ve temel sorunlarıyla nasıl ilişkilendirildiğini açıklamayı sağlamaktır. Araştırma, romanlarda ele alınan baba olgusunu sosyolojik açıdan inceleyerek edebiyat sosyolojisine katkı sağlamayı amaçlamıştır.

Babanın açıklanmasına yardımcı olabilecek bütün kaynaklar inceleme için olgusal kanıt oluşturur. Her disiplin konuyu kendi açısından farklı yönleriyle ele alır. Daha çok, romanlarda baba olgusunun çeşitli boyutlarıyla Türk toplumsal, kültürel yapısından Türk romanına yansımaları, sosyolojik nitelik ve eğilimleriyle ortaya çıkarıldı.

Seçilmiş Türk romanları araştırma konusu yapılarak baba kategorisine giren insanların farklı sosyal boyutlarıyla nasıl değerlendirildikleri, baba kavramının içeriğinin ne şekilde doldurulmaya başlandığı belirlendi, toplumsal, kültürel yansımalarının neler olduğunun anlaşılması sağlandı. Babaların iç dünyalarına yolculukta babalara eşlik etmek, kayıtsız kalmamak hem bir ödev hem bir gerekliliktir.

Tez, konunun toplumsal ve kavramsal temellerini tasvir edebilme çabasıdır. Konuya edebiyat sosyolojisine dayanak oluşturan boyutlar açısından yaklaşıldı. Tez, sosyoloji literatürüne ve Türk edebiyatına dair inceleme sahasına bir katkı amacını

gerçekleştirebilmeye yöneliktir. Özellikle roman sosyolojisi ve edebiyat sosyolojisi bağlamında Türk düşünce dünyasına ve Türk sosyolojisine katkıda bulunma yolu aralanmaya çalışıldı.

Çalışmanın diğer bir amacı edebiyatla sosyoloji arasındaki bağı irdelemektir. Edebiyat kendi başına bir olgu olarak değil toplum ortamı paralelinde değerlendirilmelidir. Disiplinler arası ilişkilere göre ilimlerin birbirleriyle yakın, uzak veya dolaylı bağlantıları vardır. Edebiyat ile sosyoloji arasında ilişki öncelikle edebiyatın sosyoloji araştırmalarına katkısını ortaya koyar. Sosyolojinin edebiyata kaynaklık etmesi gibi somut göstergelere dayanır. Edebiyat ile sosyoloji arasında yöntem, etkileşim ve ölçütler açısından birbiriyle paralel diyalog vardır. Edebiyatın uygarlık tarihi içindeki duruşuyla diğer ilim dallarıyla olan ilişkisi, edebiyat ürünlerinin aydınlatma kapsamını genişletmiştir. Edebiyat çatısı altında yer alan ürünler, toplumların inanç, yaşayış tarzı ile duygu ve düşüncelerini açığa çıkarır. İnsanlar arasındaki sosyal ilişki, din, mitolojik değerler, davranış biçimleri ve her türlü tabiat olayı edebiyata yansıyarak eserlerde yer bulur. Edebî eserin konusu, doğrudan veya dolaylı olarak insan ve toplum olduğu için edebî eserde başta sosyolojik malzeme olmak üzere insan ve toplumla ilgili bütün ilimlerin araştırma alanına giren malzeme bulunur. Edebiyat ve sosyoloji ilişkisinde edebî eser bir araştırma alanı, sosyoloji bir ilim dalı olarak kabul edilirse sağlıklı bir sonuca ulaşılır. Edebî eser, bir sosyoloji metni değildir, sadece sosyoloji için bir araştırma ve inceleme sahasıdır. Sosyoloji, edebî eserde alan araştırmasında aradıklarını bulmaya çalışır. Sosyolog için edebî eser, estetik oluşumun toplumsal boyutuyla beraber toplumsal verilerin tahlil edileceği bir metindir. Sosyolog, edebî eserde toplumsal kabulleri, sosyal yapıyı oluşturan iç dinamikleri ve sanatkâr dimağında şekillenişinin sosyal arka planını arar. İnceleme yaparken dilden şahıs kadrosuna olaydan zaman ve mekâna kadar edebî eseri, bütün yönleriyle sosyolojik terimleri kullanarak çözümler.

Bir edebiyat eseri, yazarın hayatı, düşünce ve duyguları kadar içinde yaşadığı toplumu yansıtır. Toplumun edebiyat eserine katkısı önemlidir. Roman içinde oluştuğu toplumun sorunlarını ve şartlarını aksettirir. Roman, toplumsal hayattan etkilenir ve toplumsal hayatı etkiler.

Edebiyat eserindeki gerçeklik, yüzyıllardır tartışılan bir konudur. Romanesk döneminden bugüne kadar edebiyat eseri hem nesir hem nazım olarak önemli değişiklikler kaydetmiştir. İlk zamanlarda basit ve kaba şekillerle karşımıza çıkan gerçeklik, 19. yüzyılda Avrupa'da romanın zirvesini yaşadığı yüzyıl dâhil olmak üzere artık farklı şekillerle karşımıza çıkmaktadır.

Her roman kahramanı veya konu edilen kişi veya kişiler, birer bireysel ve toplumsal değerler dizisini yansıtırlar. Bütün iyi ve kötü yönleriyle edebiyat sanatçısının dimağındaki toplumsal manifestonun boyut kazanmış, cisimlenmiş, canlanmış şekilleridirler.

Tezde edebiyatta baba olgusunun sosyolojik yorumu yapıldı. Romanlardaki kurgusal baba, gerçek hayattaki babaların prototipleridir. Türkiye'de genelde edebiyat özelde roman babanın anlaşılmasında önemli bir kaynaktır. Değişik disiplinlerden güç

alınarak baba tartışmaya açılmıştır. Türkiye'de edebiyat sosyolojisi kriterlerini uygulayarak çalışmalar yapılmaya devam edilmelidir.

C. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

1980 sonrası akademik üretimde edebiyat sosyolojisi düşünce ve ihtiyaç olarak ortadan kalktı. Baba ile ilgili olarak yazılanlar fazla değildir. Baba konusu ayrı bir incelemeyi gerektirecek kadar önemli ve dikkat çekicidir. Sosyoloji ve edebiyat sosyolojisi alanında baba konusuyla ilgili araştırma, inceleme yok denebilecek kadar azdır. Modern Türk romanında baba konulu sosyoloji alanında yapılan çalışmalarda baba konusuyla ilgili çalışmaya hiç rastlanmamaktadır. Eksikliğin çok yönlü sebepleri vardır. Sebeplerden biri, konunun makul düzeyde açımlanabilmesi için disiplinlerarasılıktan yararlanmak zorunluluğudur. Çok yönlü sebeplerin izahı için disiplinlerarasılıktan yararlanmak gerekir. Konunun yeterli düzeyde açıklanabilmesi için disiplinlerarası çalışmalar yapılmalıdır. Metinlerin anlamlandırılması ve değerlendirilmesinde gerektiği yerde gerektiği ölçüde ilgili ilim dallarının verilerinden faydalanılmalıdır.

Edebiyat sosyolojisi, insanî ve toplumsal ilimlerde henüz yeri tam olarak belirlenememiş, sınırları çizilmemiş, bakir bir alandır. Edebiyat sosyolojisi alanına sosyologlar kadar edebiyatçıların ilgisi sınırlıdır. Hâlbuki birbirinden farklı iki disiplini yan yana getiren her iki alanı besleyen bir alt disiplin olarak edebiyat sosyolojisi, disiplinlerarası çalışmaların öneminin gitgide artmakta olduğu bir dönemde hak ettiği yere ulaştırılması gereken bir çalışma alanıdır. Eldeki çalışmanın en temel sebeplerinden birisi edebiyat sosyolojisinin sınırlarının belirginleşmesine yardımcı olabilme ve alandaki fakir literatüre bir katkı sağlayabilme kaygısıdır. Özellikle romanlarda ele alınan konunun ilmî açıdan incelenmesi gerekliliği edebiyatla sosyolojiyi buluşturmuştur.

Roman, toplumun sorunlarından soyutlanamaz. İnsanı anlatır. Toplum ile etkileşim içerisinde olan roman, kültürün bir tür yansımasıdır. Roman, gerçek hayattan beslenir. Gerçek hayattan almış olduğu özellikleri, kendi iç dinamiklerine uygun olarak yeniden oluşturur ve oluşturduğu karakterlere birbirinden farklı konumlar, yetenekler, şekiller vererek değişik dünyalar sunar. Toplumsal hayat içerisinde bazen toplumsal olay ve değişmelerin sebeplerini, sonuçlarını sergileyerek kitleleri yönlendirici bir işlev görür. Bazen insanların gündelik hayatta en çok kullandıkları soyut kavramaları ele alıp yorumlar. Bir sanat olarak toplumdan insandan ve insan sorunlarından ayrı düşünülmez. Roman insanı anlatır, maddî ve manevî olarak insanı çözümlemeye çalışır. Roman, gündelik hayatın gelişigüzelmiş gibi görünen içeriğine sızmak ve insan karakterinin sırlarını ortaya koymakister.

Türk romanında baba konusu üzerine yapılan irdeleyici araştırma ve inceleme sayısı çok azdır. Jale Parla, "Babalar ve Oğullar" çalışmasında Tanzimat'ın otoriter baba meselelerini Ahmet Mithat Efendi'nin romanları üzerinden irdeler.

Çeşitli alanlarda doğrudan baba konusuyla ilgili dördü yüksek lisans, üçü doktora olmak üzere yedi tez çalışması var:

Günümüzde Erkeklerin Gözünden Babalık ve Aile, Contemporary fatherhood andfamily from the perspectives of men, Özge Zeybekoğlu, Danışman: Prof. Dr. Esma Durugönül, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Doktora, 2013

Reşat Nuri Güntekin'in Acımak ve Yaprak Dökümü Romanlarında Baba Motifi, Father figure in Reşat Nuri Güntekin's novels Acımak and Yaprak Dökümü, Mehtap Türksoy, Danışman: Yard. Doç. Dr. Hacer Gülşen, İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, Türk Dili ve Edebiyatı = Turkish Language and Literature, Yüksek Lisans, 2012

Tanzimat Romanında Babasız Kahramanlar, Heroes without a father in the novels of administrative reforms, Nuran Deniz, Danışman: Yard. Doç. Dr. Mehmet Narlı, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili ve Edebiyatı = Turkish Language and Literature, Yüksek Lisans, 2008

Modern Türk Şiirinde Baba, Father in modern Turk poem, Fatih Yardımcı, Danışman: Prof. Dr. Hasan Akay, TC Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili ve Edebiyatı = Turkish Language and Literature, Yüksek Lisans, Eylül, 2007

Tanzimat Devri Türk Romanında Baba, Handan İnci, Danışman: Prof. Dr. Zeynep Kerman, TC İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı, Doktora Tezi, 1992

1980'den Günümüze Türk Sinemasında Baba Oğul İlişkisi, Father and son relationship in Turkish cinema from 80's until today, Okan Ormanlı, Danışman: Prof. Dr. Şükran Esen, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Bilimleri Anabilim Dalı, Radyo Televizyon Bilim Dalı, Sahne ve Görüntü Sanatları = Performingand Visual Arts; İletişim Bilimleri = CommunicationSciences, Doktora Tezi, 2009

Türk Sinemasında Aile Kavramı ve Baba Oğul İlişkileri, The concept of the family and the relationship of father-son in Turkish cinema, Sultan Yılmaz, Danışman: Yard. Doç. Dr. Zühal Çetin Özkan, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Sinema Televizyon Anasanat Dalı, Sinema Bilim Dalı, Sahne ve Görüntü Sanatları = Performing and Visual Arts, Yüksek Lisans, 2008

Tezlerden sadece biri, Günümüzde Erkeklerin Gözünden Babalık ve Aile, sosyoloji alanında yapılmış bir doktora çalışmasıdır. Baba adayı olan erkek üniversite öğrencilerine uygulanan anketten hareket edilmiştir. Nicel verilere ve derinlemesine görüşmeler yoluyla elde edilen nitel verilere dayalı bir alan araştırmasıdır.

1980-2000 arası Türk romanının seçilmesinin sebebi günümüzü yansıtmasıdır. Farklı anlayışları temsil eden romanlar aracılığıyla toplumun bütününde baba anlayışının gösterdiği eğilim belirlendi. Araştırmacının daha iyi, kolay değerlendirebileceği irdeleyebileceği bir disiplinlerarası konu olması, daha önce benzer bir çalışmanın yapılmamış olması konu seçiminde etkili etkenlerdir.

Araştırmanın önemi, Türk toplumunun sosyal-kültürel yapısında baba olgusunun Türk romanına nasıl yansıdığının seçilmiş Türk romanları ve baba olgusu bağlamında araştırılmasının edebiyat sosyolojisine sağlaması düşünülen katkıdan kaynaklanmaktadır.

Edebiyat sosyolojisinin Türkiye'de gelişmekte olan bir disiplin olması, edebiyat sosyolojisi tarihinin çok yeni oluşu, baba olgusunun romanda ölçülebileceği objektif kriterlerin olmayışı ve alandaki ilmî çalışmaların azlığı, araştırmayı zorlaştırmakta ancak aynı zamanda özgünlüğü bakımından önemini arttırmaktadır.

D. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI

1. Evreni

Araştırma, seçilmiş 1980-2000 arası yirmi dokuz Türk romanıyla sınırlıdır. Araştırmada babanın sosyolojik açıdan incelenmesi, önceden belirlenmiş bazı Türk romanları aracılığıyla olacaktır. Çalışma, kronolojik sınırlamayla seçilen romanlar üzerinde yürütülecektir.

2. Örneklemi

Araştırmada 1980-2000 arası seçilen, 8599 sayfa tutan yirmi dokuz Türk romanı üzerinde baba olgusu ele alındı. Araştırma için belirlenecek evrenin bütününe ulaşmak güç olduğu için amaçlı örnekleme uygulandı. Araştırmada babanın incelenmesi, kronolojik sınırlamayla seçilen Türk romanları üzerinde yürütüldü. Araştırmada yer alan örnek eserler konuyu yeterli ölçüde temsil edecek şekilde belirlendi. Türkiye evrenini temsil özelliğine kabiliyetine sahip örneklem belirlemek için romanların seçiminde belirli ölçüt kullanıldı: 1980-2000 arası yılları kapsayacak, ilk baskıları dönem içinde yapılmış olan, hemen her yıla bir roman düşecek şekilde okur kitlesi mümkün olduğunca fazla olan, temsil gücü yüksek, baskı sayısı çok, ödül alan böylelikle etkisi somut hayatta daha fazla olabilecek, toplumun her kesiminin görüşünü ortaya koyabilecek, belli bir kesimi değil bütünü dillendirmeye uygun, çeşitlilik yoluyla her anlayışı belirlemeye imkân sağlayabilecek, romanımızın toplumsal rolünü daha iyi ortaya koyabilecek çeşitli eğilimli romanları tam olarak göz önünde tutacak, edebî değeri her ne olursa olsun roman seçimine dikkat edildi. Metinlerin farklı romanlardan alınması yoluyla çeşitlendirilmesi toplumsal temsiliyet gücünü arttıracaktır.

1980-2000 arası yayınlanan romanlardan seçilen bazıları araştırmanın örneklemini oluşturdu:

Bir Annenin Feryadı, Raif Cilasun, 1980
Yalnızlar, Tarık Buğra, 1981
Cevdet Bey ve Oğulları, Orhan Pamuk, 1982
Sevgili Arsız Ölüm, Latife Tekin, 1983
Ölünceye Kadar Seninim, Selim İleri, 1983

Güneşin Dört Köşesi, Mustafa Necati Sepetçioğlu, 1983
Işın Çağı İnsanları, Gülten Dayıoğlu, 1984
Siyah Zambak ve Merve, Sevim Asımgil, 1985
Yarım Kalan Yürüyüş, Mehmet Eroğlu, 1986
Dar Zamanlar 3 Hayır, Adalet Ağaoğlu, 1987
Gafiller, Raif Cilasun, 1988
Yalnız Değilsiniz, Üstün İnanç, 1988
Umursanmayan Kadınlar, Hatice Bilen Buğra, 1989
Atlı Karınca, Emine Işınsu, 1990
Ölü Erkek Kuşlar, İnci Aral, 1991
İki Dünya Arasında, Mehmed Niyazi, 1992
Çocuk Ölümü Şarkıları, Hamdi Koç, 1992
İdamlık Genç, Emine Şenliklioğlu (Özkan), 1993
Gece Yarısı Güneşi, Refik Özdek, 1994
Işığın Gölgesi, M. Naci Bostancı, 1995
Hınzır Kız, Erhan Bener, 1995
Karanlığa Direnen Yıldız, Sevinç Çokum, 1996
Kumral Ada Mavi Tuna, Buket Uzuner, 1997
Kılıç Yarası Gibi, Ahmet Altan, 1998
Emir Bey'in Kızları Bir Göçmen Kuştu O (2), Ayla Kutlu, 1998
Sevdalinka, Ayşe Kulin, 1999
Işığın Gölgesi, Erhan Bener, 2000
Kinyas ve Kayra, Hakan Günday, 2000
Mahrem Görmeye Görülmeye Dair Bir Roman, Elif Şafak, 2000
Araştırmanın verileri oluşan örneklemden elde edilmiştir.

E. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmaya kütüphane taraması yapılarak başlandı. Çalışmada gerekli literatür, kaynak taraması yapıldı. Konu ile ilgili hazırlanmış olan kaynaklar için kütüphanelerden ayrıca internet ağından yararlanıldı. Kütüphanelerde yapılan araştırmalar sürerken aynı zamanda ilgili kaynak araştırması yapıldı, araştırmaya yön verecek, katkı sağlayacak konu ile ilgili süreli yayınlar ve kitaplar incelendi. Uygun olanlar derlenerek toplandı. Böylelikle çalışmaya yol gösterecek olan kaynakça hazırlandı. Araştırmada konuyla ilgili kaynaklar, süreli yayınlar, dergiler, internet, ilgili tezler ve örnek eserler sonucu elde edilen dokümanlar veri aracı olarak kullanıldı. Gerekli kaynaklardan teorik bilgilere ulaşılarak planın teorik kısmı yazıldı, konunun teorisi oluşturuldu.

İşlenecek 1980-2000 arası yirmi dokuz Türk romanı belirlendi. Sonra eserler okunarak fişleme çalışmasına başlandı. Baba ile ilgili unsurlar tespit edildi, sosyolojik açıdan değerlendirildi. Araştırmada temel olarak konuyla ilgili kaynaklar taranarak doküman incelemesi yapıldı, yazılı kaynakların taranması ile elde edilen bulgulardan veri tabanı oluşturuldu ve bilgisayara aktarıldı. Okunan romanlardan elde edilen

verilerin sınıflandırması yapıldı. Sınıflandırmanın ortaya çıkardığı verilere göre uygulama, inceleme kısmının genel planı hazırlandı. Yapılan tarama bir sistem içinde bütünleştirildi. Böylelikle baba olgusu ile ilgili veriler somutlaştırıldı. Seçilip okunan romanlardaki baba ile ilgili unsurlar, problemler belirlendi. Gruplandırılan veriler ele alındı. En son safhada yapılan plana göre belirlenen alt başlıklarda sosyolojik açıdan tahlil, yorum, değerlendirme çalışmaları yapıldı.

Bir sosyal probleme sanatsal yaklaşımla ilmî yaklaşım arasında büyük bir fark vardır. Roman sanatı toplumun baba olgusunu bazen toplumcu gerçekçi yaklaşımla bir ideolojinin doğrultusunda değil olması istenen, özlenen gibi değil olduğu gibi yansıtmış bazen sanatsal akıl atlamaları ile farklı boyutlarda karşımıza çıkarmıştır.

Tez disiplinlerarasılık özelliğine sahiptir. Özellikle sosyolojik metotlardan faydalanıldı. Araştırma tasvir edici ve yorumlayıcı bir niteliğe sahiptir. Sebep-sonuç ilişkisi ile ne, nasıl, nereye gibi sorulara cevap aranmıştır. Araştırmada konuya uygunluğu açısından roman incelemesi, analizi yöntemi kullanıldı. Türk romanı özelinde analizlerle edebiyat-toplum ilişkisine dayalı bir şekilde açıklama yapıldı. Edebiyata akseden varlık, edebiyattan çıkan gerçek olarak pozitivist bir yaklaşımla hâl ortaya koyuldu. Konuya edebiyatı ortaya çıkaran düşünce, edebiyatta beliren fikir hâlinde idealist bir görüşle yaklaşıldı. Babanın Türk düşünce iklimindeki yeri belirlendi.

Rasyonel analiz ve tümevarımcılıkla tarif ederek akılcı kesinlik arz eden belirlemecilikle sezgiye dayalı sentezle anlama, açıklama yolu tutulmaya gayret edildi. Pozitivist görüş edebiyatı diğer tabiat ilimleri gibi ele alır. İdealist görüş edebiyatın metafizik yanına eşsiz ve özgünlüğüne işaret eder. Oldukça sınırlı ölçüde nicel ve nitel analiz yöntemleri bir arada kullanıldı.

Araştırmaya konu olan baba, kendi şartları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışıldı. Tarama, bir sistem içinde bütünleştirerek yorumlamak şeklinde değerlendirildi. Öncelikle bir veri tabanı oluşturuldu ve böylelikle baba olgusu ile ilgili veriler somutlaştırıldı.

1980-2000 Arası Türk Romanında Baba Figürünün Toplumsal Analizi tezinde öncelikle teorik verilerden hareketle derinlemesine genişlemesine kolayca her yönüyle anlaşılabilmesi için konu çeşitli yönleriyle tanıtıldı. Ardından tarihî-toplumsal bir çerçeve içine yerleştirilmiş konu metinlere odaklanılarak yorumlandı. Mikro-analiz ve edebî alanın çok katmanlı yapısını yansıtan daha geniş bir perspektif kullanıldı.

Amacı gerçekleştirebilmek için öncelikle ana hatlarıyla edebiyat sosyolojisi, ardından 1980-2000 arası Türk romanı tanıtıldı. 1980-2000 arası dünyadaki ve Türkiye'deki sosyopolitik gelişmelerin oluşturduğu gündem belirlendi ve belirlenen romanlar belirlenen çerçevede okundu. Daha sonra romanlarda baba temasına yer verildi. Seçilen yirmi dokuz romandan hareketle çeşitli sosyolojik profiller çıkarıldı. Roman alanı döneme odaklanılarak işlendi. Seçilen romanlar ile yayımlandıkları yılların sosyopolitik gelişmelerinin oluşturduğu gündem arasındaki örtüşmeler belirlenmeye çalışıldı. Metinlerin farklı romanlardan alınması yoluyla çeşitlendirilmesi toplumsal temsiliyet gücünü arttıracaktır.

Verilerin analizi, tasvirî analiz ve içerik analizi şeklinde yapıldı. Araştırma konusu ile ilgili sosyolojik kaynakların taranması sonucu elde edilen bilgiler araştırmacı tarafından analiz edildi. Konu ile ilgili spesifik bir araştırmanın olmayışı, çalışma için önemli bir dezavantajdır.

Sosyolojide uygulamalı çalışmalar için en elverişli alanlardan biri ailedir. Uygulamalı çalışmaların ilmîliği, geçerliliği ve güvenirliği dayandıkları kuramlara kavramsal çerçevelere bağlıdır. Kavramsal çerçevelerden yoksun uygulamalı araştırmalar havada kalır. Kavramsal bir çerçeve ailevî olayların isimlendirilmesine ve sınıflandırılmasına kavramsal merceklerimizin gözleme açtığı ailevî davranışların dağılımını ve yayılma alanını açıklığa kavuşturmaya belirtmeye imkân sağlar. Kavramsal çerçeveler, ailevî olayların belirli görünümlerini aydınlatmak, belirli konularda yoğunlaşmak için kullanılan entelektüel merceklerdir. Kavramsal çerçeveler, kavramların birlikte ele alınan bir kompozisyonudur.

Kavramsal bir çerçeve ailevî bir araştırmanın üç görünümünü ayrıntılarıyla belirtir:

1. İncelenmiş davranış tipi
2. İçinde ortaya çıktığı toplumsal mekân
3. Toplumsal zamanın boyutu.

Aile etkileşim içinde bulunan kişilerin bir birliği gibi incelenebilir. Kişilerin her biri, aile içinde belirli sayıda rollerle belirlenmiş bir konuma sahiptir. Birey, belirli bir durumda alınması gereken tutumu ilgilendiren ailevî grup üyelerinin rol beklentilerini ve normlarını algılar. Daha sonra birey bir referans grubunun bekleyişlerine uygun olarak veya kendi öz kavramlarına göre rolünü oynar.

Romanlar incelenirken yapılmak istenen romanların arka planında yatan baba ile ilgili sosyal, kültürel gerçekleri anlamak ve metinleri belirtilen açıdananlamlandırmaktır. Metnin arka planını yakalamak bazen hakikaten çok zor ve zorlayıcıdır. Bazı metinlerde imkânsız gibi gözükür. Ama bazı metinlerde arka plan şaşırtıcı derecede dikkat çekicidir. Her yoldan faydalanarak bulgular açıklıkla ortaya konulmaya çalışıldı. Romanlar iç dünyamızın derinliklerine işaret eder. Baba ile ilgili unsurları incelerken belirlenen bakış açıları sergilendi. Metinlerin işaret ettiği hakikatler belirtildi. Herhangi bir yaklaşıma uydurmaya çalışmak, metinlerin ortaya koyduğu babanın anlaşılmasını zorlaştıracak bir gayretkeşliktir. İçinde doğulan kültürün, çevrenin ve karakterin özdeşlik kurmada etkisi göz ardı edilmedi. Her faktör hesaba katıldı, değerlendirilmeye alındı. Metinlerin anlamlandırılması ve değerlendirilmesi aşamasında değişik yaklaşım tarzlarından gerektiği yerde gerektiği ölçüde yararlanılmaya çalışıldı. Türkiye'nin toplumsal ve kültürel yapısı değerlendirilerek baba olgusunun analizi yapıldı, çalışmanın kapsamlı bir değerlendirmesi yapılarak elde edilen bulgular bir bütünlük içerisinde sunuldu.

Tez, dört bölümden oluşmaktadır. I. bölümde edebiyat sosyolojisi genel olarak tanıtıldı, roman sosyolojisi hakkında bilgi verildi ve Türk romanının sosyolojik analizi yapıldı. II. bölümde aile sosyolojisi ve Türk ailesi ile aile sosyolojisi çerçevesinde baba uygulama çalışmasının anlaşılmasını kolaylaştırabilecek ölçüde açıklandı. III. bölümde

incelenen dönemin toplumsal, siyasî, kültürel şartları belirtilerek roman kurgusuyla sosyal gerçeğin baba konusunda neden, nasıl, hangi yönlerden etkileştiğinin anlaşılması sağlanmaya çalışıldı. IV. bölümde belirlenen romanlar sosyolojik açıdan baba bakımından beliren başlıklarda incelendi, yorumlandı. Sonuç bölümünde uygulamada ortaya çıkan gerçekler hükümlere bağlandı ve değerlendirme ve teklifler yapıldı.

Tez ‘baba’lara ulaşır ve babaları hoşnut ederse sosyal fayda sağlanabilir.

I. BÖLÜM

GENEL EDEBİYAT SOSYOLOJİSİ

Sosyoloji (toplum bilimi), toplum içinde farklı kesimlerde görülen toplumsal olayları, toplumsal kurumları, grupları, toplumsal ilişkileri, toplumsal yapı özelliklerini ve toplumsal yapıda ortaya çıkabilecek değişme eğilimlerini ele alarak inceleyen bir bilim dalıdır (Erkal, 1987: 11).

Bütün toplumsal ilimler, toplum gerçeğine ayrı ayrı görüş yönlerinden bakar. Toplumun çeşitli özellikleriyle meşgul olur (Kurtkan, 1976: 3). Toplumsal ilimler, kesin sınırlarla tamamen birbirinden ayrılmış, birbiri ile hiç ilişkisi olmayan ilimler olarak kabul edilemez (Kurtkan, 1980: 2). Bir oranda iç içedirler (Erkal, 1987: 16).

Sosyoloji toplumu kuşatan bütün sorunlara eğilir. Toplumu analiz etmek için birçok ilim dalı ile birlikte çalışır. İlim dalları ile kurduğu ilişki sonucu iktisat sosyolojisi, hukuk sosyolojisi, iletişim sosyolojisi, edebiyat sosyolojisi gibi yan sosyoloji branşları oluşmuştur. Toplumsal analizler daha sağlıklı ve daha detaylı bir şekilde yapılmaya başlanmıştır.

Diğer toplumsal ilimler, toplumsal olayları sadece kendi ilgi alanları içinde parça parça bölerek uzmanlık dalları hâlinde incelerler. Oysa toplum bilimi diğer toplumsal ilimlerin açıklamalarını birleştirir. Toplumu, işleyen bir bütün olarak ele alır ve değerlendirir. Toplum bilimi diğer toplumsal bilimlere dayanır fakat diğer toplumsal bilimler toplum biliminin bütüncü bir görüş olarak ortaya koyduğu gerçeklere muhtaçtır (Nirun ve diğerleri, 1986: 13).

Psikolojideki psişik olay, hukuktaki hukukî olay, iktisattaki iktisadî olay, belirli bir çerçeve olan toplumdan ayrı, toplumsal olaydan soyutlanmış düşünülemez. Çünkü olayların ortaya çıkabilmesi toplumsal anlamda teşkilâtlanmış bir insan topluluğuyla mümkündür. Yani hukukî olay, iktisadî olay aynı zamanda bir toplumsal olaydır. Dolayısıyla toplum bilimi açısından tanımlanmaları gerekir. Toplum biliminin iktisat toplum bilimi, hukuk toplum bilimi, eğitim toplum bilimi, edebiyat toplum bilimi gibi özel dallara ayrılması ihtiyacın sonucudur. Toplum bilimi, ortak ve kesişen yanları bulunan birer daire olan sosyal ilim dallarının hepsini içine alan bir dış daire, şemsiyedir (Erkal, 1987: 16).

Sanat toplum bilimi, "sanatın kendi toplumsal gerçekliği içinde araştırılması"dır (Güllülü, 1982: 1). Sanatın tabiî ve toplumsal çevreye, tabii ve toplumsal çevrenin sanata etkisini inceler (Kösemihal, 1964-1966: 1). Sanatı toplumsal bir olay olarak ele alır. Fizikî ve toplumsal unsurların sanat üzerindeki, sanatın toplum üzerindeki etkilerini

konu edinir (Güllülü, 1982: 1). Sanatı anlamak ve değerlendirmekle değil sanatı kullanarak başka alanlarda bilgi edinmekle meşgul olur (Moran, Tarihsiz: 72).

Toplumsal etkileşimin temel özellikleri, toplulukların oluşması ve hayatlarını sürdürmesi, kültürel değişme yolları gibi toplum bilimi ile ilgili teknik meselelerin çözümüne katkıda bulunmak ister (Güllülü, 1982: 3). Sanat, toplumsal hayattan insanların bir arada oluşundan kaynaklanmıştır veya doğrudan bir toplumsal kurumdur varsayımları sanatla toplumsal gerçek, yaşayış arasında sanatın kökeninden başlayan sıkı bir ilişki, bağ olduğunu apaçık ortaya koymaktadır (Güllülü, 1982: 2).

Sanat hayatı kopya eder ve hayatın belirtileri hakkında hükümler verir (Plehanov, 1987: 15). Sanat olayları, fizik olayları gibi belli birtakım sebeplerden doğar. Eserler, gelişigüzel olmaz, gökten inmez. Eserlerin icatçıları, ülkelerinin iklimi, fizikî, politik ve toplumsal şartları tarafından belirlenir (Moran, Tarihsiz: 70). Sanatçı, içinde yaşadığı tabiî ve toplumsal çevrenin büyük ölçüde etkisi altındadır. Ormanlık veya dağlık bölgelerde sisli veya güneşli ülkelerde yaşayan sanatçılar eserlerinde geniş ölçüde tabiî çevrelerini yansıtırlar (Erdem, 1982: 168). Güneşsiz, yağmurlu, sisli kuzey iklimi hüzün verici bir edebiyata; güneyin güneşli iklimi neşeli bir edebiyata yol açar (Moran, Tarihsiz: 71). Kuzeyli toplumlar sıcaktan ve güneşten sevinç duyarlar. Kuzeylilerde güzel bir kız, çoklukla "parlayan güneş"e benzetilir. Güneyli toplumlar güzel kızı "ay"a benzetirler çünkü gece güneyliler için güneşin kavurucu kızgınlığından kurtuluş ve serinlik demektir. Rus şarkılarında ve masallarında bir kadının yürüyüşü bir kuğunun süzülmesine; Hindistan'da "saygın bir filin" salınışına benzetilir. Kırgız'ların "Manas" destanı, hayvancılık yapan insanların göçebe hayatını, otlak arayışını ve at üstünde yaşamayı tablolaştırır (Pospelov, 1995: 543).

Her kültür topluluğu, kendine has bir sanatı ile seçilebilir ve fark edilebilir (Erkal, 1984: 21). Bütün kültür topluluklarının ayrı ayrı sanatlarında hepsi için ortak olan bazı esaslar, araç ve gereçler vardır. Fakat hangi kültür topluluğunun malı olursa olsun, her sanat eserinde esere varlık kazandıran unsur ve eserin telkin ettiği duygu ve düşünceler içinden çıktığı kültür topluluğunun özelliklerine göre şekil alır. Meydana getirilen sanat, toplumdan ferde yansıyan duygu ve düşüncelerin ürünüdür. Ferdin duygu ve düşüncelerinin kaynağı içinde yetiştiği kültür çevresidir (Erkal, 1987: 129). Dolayısıyla sanatçının ele aldığı konu öncelikle kendi insanı, kendi toplumudur (Erdem, 1982: 168). Her kültür topluluğunda tiyatro, sinema, roman, hikâye, müzik bulunabilir ama bunlarla yansıtılan duygu ve düşünceler başka başkadır. Sanat anlayışına yön veren toplumdaki toplumsal değerlerdir. Mesela İslâm dininin resimle ilgili ölçüleri Osmanlı İmparatorluğu'ndaki sanatçıları çini, minyatür (nakış resim) ve hattatlık (güzel yazı yazma sanatı) alanına yöneltmiştir (Erkal, 1987: 129). Sanat alanlarının teker teker doğuşları milletten millete farklıdır. Meselâ Türk tiyatrosunun kaynağında yüzyıllardan günümüze gelen orta oyunu, meddah ve Karagöz gibi gösteri sanatlarımız vardır. Sanat, millî kültür tarihinin derinliklerinden kopamaz ve milli kültür tarihinin dışında düşünülemez (Erkal, 1984: 21). Sanat milletle doğar (Erkal, 1987: 131).

Genel bir kavram olan sanatın sınıflandırılmasına paralel olarak sanat toplum bilimi müzik, edebiyat, resim, heykel, mimarlık, tiyatro, dans toplum bilimi gibi büyük

dallara, büyük dalların her biri ayrıca şiir, hikâye, roman toplum bilimi gibi daha sınırlı bölümlere ayrılır. Ancak sanat toplum bilimi ayrı bir disiplin olarak henüz fazla bir gelişme kaydedebilmiş değildir (Duverger, 1990: 67).

Sanat ve edebiyat sadece açıklayıcı ve objektif ilmî alanlardan öte sosyal hayatın yüzeyine nüfuz eder. Doğası gereği hayatın tasviri ile meşgul olan bir olgu olarak edebiyat hem tarihî hem sosyolojik hadiselerin yer aldığı bir alandır. Edebiyat, sosyoloji gibi insanların sosyal dünyası, topluma adaptasyonu ve değişim isteği ile ilgilenir. Edebiyat, değerler ve hislerin bir yansıması olarak hem farklı toplumlardaki değişme derecelerini hem kişilerin toplumsallaştıkları sosyal yapının değişimine ayak uydurmaları ve geliştirdikleri tecrübelerini içinde barındıran olayları ifade eder. Edebiyat hem toplumsal değişmeleri yansıtır hem toplumsal değişmeyi yönlendiren bir unsurdur. Edebiyat ve sosyoloji birbirinden tamamıyla farklı disiplinler değildir, toplumu anlamada birbirini tamamlayan disiplinlerdir. Edebiyat ile sosyoloji, farklı iki disiplin olmalarına rağmen toplumu anlamada birbirini destekleyebilir. İnsanı her cephesiyle ele alan edebiyat ile insanı topluluk olarak değerlendiren sosyolojinin kesişme noktası insanın hayatıdır. Edebiyat ve sosyoloji insanın hayatını nasıl geçirdiği, hayatını yaşarken bir insanın başka bir insanla nasıl ve ne şekilde bir ilişki geliştirdiği, ilişkinin nasıl bir sonuç doğurduğu gibi hususlar üzerinde kendi metotları çerçevesinde durur. Ortak nokta edebiyat ile sosyolojiyi edebiyat sosyolojisi çatısı altında buluşturur. Edebiyat sosyolojisi, sosyal şartlar/çevre ile edebî çalışmalar arasındaki ilişkileri inceleyen bir edebî çalışma alanıdır.

Edebiyat toplumsal kurumların belki en hepçil olanı, farklı toplumsal talepleri karşılamaya en yatkını, kendi temsil sahasının sınırlarını umursamama konusunda en hırslısıdır (Moretti, 2005: 40).

Edebiyat, kültürün bir parçası olarak sadece belirli bir sosyal ortamda ve sadece sosyal ilişkiler içinde meydana gelir (Wellek vd., 1983: 140). Edebiyat bir çağın özelliklerini sadakatle kaydeder. İnsan davranışlarını en güzel ve en anlamlı şekilde ortaya koyar. Edebiyat esasen bir örf ve âdetler hazinesidir. Edebiyat, sosyal bir belge olarak kullanıldığında sosyalin ana hatlarını ortaya koyacak şekilde kullanılabilir (Wellek vd., 1983: 136).

Edebiyat, yazar-eser-okuyucu üçgeninde ortaya çıkar. Her üç unsurun arka planında ve âdeta dekor, sahne işlevi üstlenen toplum, kültür bulunur. Her üç iletişim unsurunun toplum zemininde şekillenmesi edebiyat-toplum yani edebiyat-sosyoloji ilişkisini oluşturur.

Edebiyat toplum bilimi, sanat toplum biliminin bir koludur. Toplumun kendi iç dünyası hakkındaki bilincidir (Meriç, 1970: 8). Çok boyutlu, çok karmaşık olan edebiyat olayının sadece toplumsal yönünü ele alır. Edebiyat olayıyla toplumsal hayat arasındaki ilişkileri inceleyen bilgi dalıdır (Kösemihal, 1964-1966: 10).

Her iki disiplin birbirinden ayrı kalma eğilimi içinde gelişmelerini sürdürmüşlerdir. XIX. yüzyıldaki ilk sosyologlar Comte ve Spencer, XX. yüzyılda Durkheim ve Weber hayal gücü yüksek edebiyata bazı durumlarda referans

vermişlerdir. Genel olarak edebiyat, sosyal yapı çalışmalarının bir unsuru olarak kalmıştır (Laurenson vd., 1972: 13).

Edebiyat sosyolojisi modern bilgi teknolojilerinin iki kurucu söylemini bir çatıda toplamak gibi devasa bir iddiaya sahiptir. Edebiyat sosyolojisinin oluşumunu bazı olumsallıklar üzerinden okumak gerekir. Edebiyat sosyolojisinin resmî soyağacına göre belli çelişik entelektüel miraslar vardır:

- Kant'ın estetik kuramı
- Romantisizmin kültürelci okumaları
- Gerçekçilik ve gerçekçi romanlar
- Pozitivizm ve ilimcilik
- Marks ve Marksist bilgi ve toplum kuramı (Şahin, 2007: 1-2).

Edebiyat sosyolojisi iki ayak üzerinde durmaktadır: Belli bir toplum kuramı ve belli bir edebiyat-eleştiri pratiği. Edebiyat sosyolojisinin dayandığı toplum kuramı yapıbozuma uğradı, edebiyat-eleştiri pratiği 1960 sonrasındaki dilbilim kaynaklı edebiyat eleştirisince yerinden edildi.

Edebiyat sosyolojisi "toplumla edebiyat ilişkilidir" önermesini temel alır. İlişkinin kuramlaştırılmasında başarısız olundu. Modern dünyada edebiyat yarı dinî çağrışımlar edindi. Metin merkezli, kimilerine göre Hıristiyan manastır geleneğindeki tefsir yordamlarını sürdüren, kültür endüstrisi gibi farklı tarihî, sosyolojik etkenler yolu tıkadı. Edebiyat sosyolojisinin tarih öncesi daha yerel gerekçeler gösterebilir. Edebiyat sosyolojisi sayı olarak az ancak daha güçlü bir etkisi olan belirli anahtar eserlerce sınırlanmıştır: "Edebiyat sosyolojisi henüz kendi bilincine ve farkındalığına ulaşmadığından belki orantısızca geçmişinin yükü altında kalmaktadır" (Şahin, 2007: 2-3).

Edebiyat sosyolojisi edebiyatla toplumun ilişkilendirilmesi çabası olarak geçmişi çok gerilere gidemez. Platon'un şairleri devletinden kovduğu hatırlanırsa edebiyatın topluma etkisinin çok önceleri varsayıldığı düşünülebilir. Ama toplumun edebiyata etkisinin ne zaman düşünülebilir hâle geldiğini sormak gerekir. Toplumların ve edebiyatların çoğullaşması anlamında sekülerleştiği on sekizinci yüzyıl Avrupa'sında doğdu. Edebiyat sosyolojisi, farklılığın ulusal olarak işaretlendiği on sekizinci yüzyıl momentinin daha sonraki yörüngesini belirledi (Şahin, 2007: 3).

Kıta Avrupa'sındaki Alman ve Fransız düşünce gelenekleri, Anglo-Sakson geleneğin daha kültürelci okumaları dışarıda tutulursa iki farklı damardan edebiyat sosyolojisinin arşivini oluşturmuş, şekillendirmiştir. Aristocu kavramlarla idea olarak edebiyattan bahsedildiği zamanlardan dünyanın farklı edebiyat geleneklerinin düşünülebilir hâle geldiği romantik çağa sosyolojik düşüncenin bazı çizgileri belirmiştir. Farklı geleneklerin farklı milletlerle ilişkilendirilmesi bir sonraki adımı oluşturmuştur. Tekil edebiyattan çoğul edebiyatlara geçilirken farkın millî olarak işaretlenmesi, toprak, iklim, karakter gibi değişkenlerle edebiyatın dünyevileştirilmesine yol açmıştır. Sosyoloji dünyevinin ilmidir. Edebiyatın dünyevileşmesinin sosyolojik düşünceyi çağırması doğaldır. Aşkın göndermelerin bırakılması ve insan çabasına odaklanması anlamında tarihin Hıristiyanî olarak teleolojik tasarlanmasının terk

edilmesinin on sekizinci yüzyıl Almanya'sının büyüyen ulusalcılığıyla eklemlenmesi edebiyatların ulusal olarak görülmesinin yolunu açmıştır. Milletlerin dehasının, karakterinin yansıması olarak edebiyatlar, romantizmle birlikte edebiyat üzerindeki siyasî yatırımları doğallaştırmıştır. Gelişmeler edebiyatın değerini eskilerin kıstasına bağlayan klasikçi edebiyat eleştirisinin kategorik pratiğini tamamen alaşağı edememiştir. On yedinci yüzyıl Avrupa'sındaki eskilerle yenilerin çatışması hegemonyayı zayıflatmıştır. Çatışma Fransa'da ancak on dokuzuncu yüzyılda romantizmin eliyle yenilerin zaferiyle sonuçlanabilmiştir. Montesquieu'nün Yasaların Ruhu'ndaki İngiliz ve Fransız millî karakterlerinin iklim gibi etkilerle ve Vico'nun Homeros'un epiklerini tarihî terimlerle açıklama çabası kayda değerdir (Şahin, 2007: 3-4).

Montesquieu'den Madame de Stael ve Taine'e Fransız geleneği edebiyat ile toplum arasındaki ilişkilenme biçimlerini belirlemek için millî karakterler ve millî edebiyatlara yoğunlaşır. Alman geleneği daha spekülatif felsefe diliyle sanat ve edebiyatın estetik yorumlarına yönelmiştir. Farklılaşma dolayısıyla biri kuramsal felsefî diğeri somutlayıcı tarihî dille görünür iki yönseme belirmiştir. Yönsemeyi Hegel'in estetik projesinin kapsamı ve Taine'in sanat tarihi araştırmalarıyla anlamak kolaylaşır (Şahin, 2007: 4).

Edebiyat toplum biliminin tarihi çok yenidir. Özellikle XX. yüzyılda önemli gelişmelere sahne olan edebiyat sosyolojisinin tarihî gelişme çizgisi incelenmelidir. Edebiyat sosyolojisinin kökleri, henüz sosyolojinin bir disiplin olarak ortaya çıkmadığı dönemde yaşamış olan Giambattista Vico'nun (1668-1744) yazılarına kadar geriye götürülebilir (Dündar, 2007: 6). Özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra gelişmeye başlamıştır. Edebiyat sosyolojisi, 19. yüzyılda Mme de Stael, Hippolyte Taine (1828-1893), Ramond Williams gibi yazarların çalışmalarıyla başlar. Marksist felsefeyi esas alan kültürel çalışmalarla analizlerle genişler (Baldick, 1991: 207). XIX. yüzyılda edebiyatın çeşitli türleriyle toplumsal hayat arasındaki ilişkiye dokunan yazarlara rastlanır. Madame de Stael (1766-1817), Hippolyte Taine (1828-1893), Marx (1818-1883), Engels (1820-1895), Belinski (1848-1892), Saltikov Sçedrin (1826-1889), Çerniçevski (1818-1889), Dobroliabov (1836-1861), Pisare, Wilhelm Dilthey (1833-1911), Plehanov (1856-1918), Lukacs (1885-1971), Lenin (1870-1924), Vladimir Zhdanov... başlıcaları olarak sayılabilir. Ama sayılanları edebiyat toplum biliminin kurucuları değil habercileri saymak daha doğrudur. Çünkü hiçbiri edebiyat toplum bilimi konusunu sistemli olarak ele almış değildir (Kösemihal, 1964-1966: 2).

De Bonald, Sainte-Beuve edebiyat ile toplum arasındaki ilişkiyi ilk inceleyenlerdendirler. Stendhal, Flaubert, Zola ve Balzac gibi romancılar, edebiyat ile toplum arasında çok sıkı bir ilişki belirlemiştir. Amerikan romancıları arasında en fazla öz-bilince sahip olan Henry James edebiyat toplum ilişkisinde sanatçının rolünü araştırmıştır (Alver, 2012: 194).

Edebiyat toplum biliminin ilk müjdecisi Mme de Stael'dir (Meriç, 1970: 8). Mme de Stael'in "Edebiyata Dair" adıyla Türkçeye çevrilen eseri, edebiyat sosyolojisinin ilk metni olarak değerlendirilir. "Sosyal Kurumlarla Münasebetleri

Bakımından Edebiyat" (1800) adlı eseri hiç şüphesiz, sistemli bir inceleme çerçevesi içinde edebiyat ve toplum kavramlarını birleştiren ilk girişimdir. Dinin, törelerin ve kanunların edebiyat üzerindeki etkisiyle edebiyatın dine, törelere ve kanunlara yaptığı etkiyi inceler (Escarpit, 1968: 8). Stael'e göre Homeros'tan günümüze edebiyat eserleri kronolojik sıra ile incelenirse bugüne kadar insan yetilerinin derece derece nasıl geliştiği belirlenebilir.

Madam de Stael'le aynı dönemlerde yaşamış olan Herder (1744-1803) edebiyatı sosyolojik açıdan incelemiştir. Herder için temel soru şudur: Belirli edebiyatlar niçin belli başlı yerlerde ortaya çıkmaktadır? Herder soruya cevap bulabilmek için iklim, ırk, gelenekler ve politik yapıyı incelemeyi önerir. Ancak ırk, iklim ve politik yapı yerine daha çok ve sıkça sosyolojik olarak anlamsız olan zamanın ruhu, ırkın ruhu gibi kavramları ön plana çıkarmıştır (Laurenson vd., 1972: 26). Edebiyat ve toplum etkileşimini açıklamaya yönelik çabalara bir başka Fransız düşünürü François Guizot katkı yapmıştır. Shakespeare Üstüne İnceleme (1821) adlı eserinde Guizot, belli bir ülke edebiyatının, toplumsal tarihinin ürünü olduğunu hiçbir kuşkuya düşmeksizin tutarlı bir mantıkla savunmuştur. Shakespeare, İngiltere'nin Elizabeth dönemi toplumsal ilişkileri ile yasal törelerinin bir çocuğudur. Guizot'un düşüncesine göre klasizm çağını doldurduysa en temel nedeni, parlak bir anlatımla yansıttığı toplumun artık var olmamasıdır (Freville vd., 1991: 117).

Edebiyat eleştirisini ilmî bir temele oturtmak amaç ve çabasında en iddialı olan XIX. yüzyıl eleştirmen ve sosyoloğu Hippolyte Taine'dir. Hippolyte Taine ilk büyük yol göstericidir (Meriç, 1970: 8). Özellikle İngiliz Edebiyatı Tarihi (1858) adlı kitabında edebiyatla toplum arasındaki ilişkiyi inceler. Herhangi bir edebiyat geleneğini ilmî bir şekilde incelemek için üç kategori önerir: Irk, çevre, an. Üç kategori, bir ülke edebiyatını belirleyen temel unsurlardır. Irkla biyolojik üstünlük kaygılarına bulaşmaz. Daha çok bir milletin millî özelliklerini kasteder. Fransızların, Almanların, İngilizlerin kendilerine özgü zihniyetleri, duyarlılıkları, bir dünya bakışları vardır. Millî karakter, bir toplumun insanlarında doğuştan mevcut özelliklerdir. Taine'nin sosyolojik edebiyat kuramını dayandırdığı üçlü unsurdan ikincisi çevre faktörü bir milletin bağlı olduğu şartların bütünüdür. Geçmiş zamanın şimdiki zamanı itişi, bir milletin evriminde düşüncesiyle vardığı nokta, kazanılmış bir içtepi olan andan ayrılamaz (Carlaui, Fülox, 1985: 40). An, millî tarih gelişiminin ayrı ayrı dönemlerindeki özgül zaman şartlarıdır (Pospelov, 1995: 28). Sanat olayları, fizik olayları gibi belli birtakım sebeplerden doğduğu için farklı toplumların farklı edebiyatları olur (Güllülü, 1982: 4), edebî olayı soy, çevre, an etkenlerinin eş noktaya yönelmesi ortaya çıkarır (Escarpit, 1968: 9), sanat eserleri, toplumların belirli bir çevre ve zaman içindeki duygularını, düşüncelerini yansıtır (Kösemihal, 1964-1966: 2-3).

Hennequin, belli açılardan takipçisi olduğu Taine'nin kuramında yer alan tarihî ve toplumsal dar görüşlü nedenselliği eleştirir. Taine'ne göre çevre yazarı her zaman belirlemez. Pek çok sanatkâr çevresiyle ters düşmüştür. Genel toplumsal özelliklerden hemen esere girmek doğru olmaz. Toplumsal etkinin varlığı kesindir. Etkiyi belirlemek

için okuyucuların, hayranların hepsini dikkate almak, eserin kimlere hitap ettiğini anlamak gerekir (Carlaui vd., 1985: 47).

Marksistler, edebiyat olgusunu toplumla ilişkisi bakımından ele alanların başında gelir. Bütün alanları olduğu gibi edebiyatı doktriner bir biçimde çözümlerler. Toplumsal hayatın, maddî hayatın ürünlerinden oluşmuş bir alt yapısı vardır. Maddî hayat, insanın tabiatla olan ilişkisinin belli bir dönemini belirtir, toplumun temel yapılarını oluşturur. Marksist edebiyat eleştirisi, edebiyata değişik açılardan yaklaşabilir. Mesela toplumun bir yansımasını görebilir. Yansıma, gerçekçi eserlerde ve gerçeklikten çok uzak eserlerde bulunabilir. Marksistler, sanat eserlerini belirli hayat şartlarını az veya çok gerçekçi bir tutumla yansıtmaları açısından inceleyip çözümlerler (Şan, 1998: 22). Marx ve Engels sanatı ekonomik yapıya bağlar ve aradaki bağın niteliği üzerinde durur (Moran, Tarihsiz: 37).

Edebiyatın temelden toplum bilimi ile ilgili olan gerçek bir Marksist teorisi XX. yüzyıl başında Georgi Plehanov'la (1856-1918) doğar (Escarpit, 1968: 10). Marksist öğretiyi ilk kez bir estetik kuram hâline sokmaya çaba gösterir. Plehanov, olayları maddî ve ekonomik sebeplerle açıklamak ilkesini ustalıkla kullanır (Moran, Tarihsiz: 41). Sanatın doğuşu, sosyal sınıflarla sanat eserleri arasındaki ilişki, estetik, zevk ve fayda gibi sorunlar üzerine eğilmiştir. Marksist felsefenin temel fikri olan maddî ve ekonomik nedenlerle açıklama ilkesine göre sorunları açıklar: Sanat ürünleri, toplumsal ilişkilerden doğan olgu veya olaylardır. Toplumsal ilişkilerin değişmesiyle insanların estetik beğenileri ve sanatçıların eserleri değişir. Belirli bir toplumsal dönemin insanı, hep dönemin zevklerini belirten sanat ürünlerine yakınlık gösterir. Sınıflara bölünmüş bir toplumda belli bir döneme özgü zevkler çoğunlukla toplumu oluşturan sınıflara göre değişir (Freville vd., 1991: 47). Plehanov'a göre sanat ve güzellik ancak insanlara yararlılıkları ölçüsüyle değerlidir. Bir eser, sanat bakımından güzel olabilir fakat politik bakımdan yararlı değilse değer kaybeder. Sanatın toplumcu yanı estetik ve edebî, sanatsal yanından daha ağır basmalıdır. Plehanov'un görüşleri daha sonra Sovyetler Birliği'nde geliştirilen toplumcu gerçeklik kuramına temel olur. 1934'de toplanan Sovyet Yazarlar Birliği'nin birinci kongresinde toplumcu gerçeklik kuramı resmen devreye sokulur. Ünlü Rus romancısı Maxim Gorki terimin isim babasıdır. Kuramın en önemli teorisyenleri arasında yer almıştır (Fischer, 1995: 106).

Marksist güzellik anlayışı, Rusya'da devletin resmî sanat görüşü sayılan toplumcu gerçekçilik kuramıyla 1930'larda yeniden şekillenir (Moran, Tarihsiz: 47). Toplumcu gerçeklik kuramına göre sanat bir yansıtma işlemidir. Sanatın yansıttığı gerçek toplumsal gerçekliktir. Toplumcu gerçekçi yazar, toplumu, diyalektik materyalizmin tarih çizgisi üzerine yerleştirir, sosyal gerçekliği yansıtmak için kullanır. Her dönemin sosyo-ekonomik şartları kendine göre sanatın yapılarını, biçimlerini belirler. Sanat, din, ahlak ve felsefe gibi üst yapı kurumları arasında yer alır. Üst yapı Marksist teori gereği alt yapı olan ekonomik temele dayanmak zorundadır. Plehanov'dan sonra kuramın en önemli teorisyeni Georg Lukács'dır (1885-1971). Lukács'a göre sanat, edebiyat bir yansıtmadır. Yansıtma yöntemleri başlıca ikiye ayrılır: Gerçekçilik ve tabiatçılık. Edebiyat teorisine ilişkin görüşlerini Roman Kuramı, Çağdaş

Gerçekliğin Anlamı, Avrupa Gerçekçiliği, Estetik adlı eserlerinde oluşturur. Lukács'a göre sanat sosyal gerçekliğin yansıtılmasıdır. Edebiyat gerçekliği kendine özgü yoldan somutlaştırarak yansıtır. Yazar belli birtakım insanlar belli birtakım olaylar ve durumlar çizer. Gerçekliği doğru olarak yansıtabilmeleri için tipik olmaları gerekir. Somut ve kısmî olan ancak tipik olursa geneli veya bütünü temsil edebilir. Her şeyden önce gerçekliği doğru olarak kavramak şarttır. Gerçeği, bir perspektife sahip olan kavrar. Gerçekliğin özünü ve bütünü yansıtacak ayrımları seçebilir. Bütün mesele seçilen ayrıntılardadır. Ayrıntıların gelişi güzel seçilmesi, özün kaçırılmasına yol açar. İnsan tabiatı eninde sonunda sosyal gerçeklikten koparılamaz birşeydir. Eserdeki her ayrıntı, birey olarak insanla sosyal bir varlık olan insan arasındaki diyalektiği dile getirdiği ölçüde anlam ve önem kazanır (Şan, 1998: 23-24).

Frankfurt Okulu'undan Lukács ve Goldmann değişik açılardan kurgusal eser ile toplumsal grup arasındaki zorunlu ilişkileri belirler. Lukács, edebiyat eseri ile edebiyat eserinin ortamı arasında kendiliğinden bir ilişki öngörür. Goldmann eserde bulunan biçimlerin yapısıyla toplumun en önemli yanları arasındaki yapısal benzeşmeye önem verir (Güllülü, 1982: 6). Edebî eserin gerçek icatçısı toplumsal gruplardır, yazarla toplum arasında dünya görüşü bağı vardır, der (Meriç, 1971: 9).

Marksist kuramcıların edebiyat çözümlemelerindeki determinist yaklaşımları, Louis Althusser (1918-1990), Pierre Macherey (d. 1938) ve Terry Eagleton (d. 1943) gibi post-Marksist kuramcılar tarafından sorgulanmış, edebiyat ve toplum ilişkisi daha ayrıntılı biçimde ele alınmıştır (Dündar, 2007: 6).

Edebiyat toplum bilimi alanındaki deneye, tecrübeye dayanan çalışmalar genellikle Goldmann'ın 1950'de yayınlanan "Der verborgene Gott" adlı eseriyle başlatılır (Güllülü, 1982: 6). Edebiyat sosyolojisinin ilk sistemli çalışmaları sayılabilecek toplumcu gerçeklik kuramına Lukács'ın açtığı yoldan devam eden önemli bir teorisyen Fransız sosyolog Lucien Goldmann'dır. Goldmann, The Hidden God ve Towards a Sociology of the Novel adlı çalışmalarıyla edebiyatı sosyolojik bir bakış açısıyla inceledi. Marksist yaklaşımları daha ileri aşamalara getirdi. Goldmann, Bir Roman Sosyolojisine Doğru adlı eserinde romanı belli bir arayışın ve yeni değerlerin inşası aşamasında bir araç olarak kabul eder. Romanı, edebiyat sosyolojisinin ilmî araştırmalarına dâhil eder. Goldmann"a göre roman çürümüş, bozulmuş, düzey ve değerini yitirmiş bir arayışın tarihidir. Lukács'a göre şeytani bir arayıştır. Bir başka düzeyde ilerlemiş ve bir başka biçim kazanmış, çürümüş bir dünyada bozulmamış değerlerin arayışıdır. Roman, bir hayat hikâyesi ve günü gününe yazılmış tarihî-toplumsal olayların bir dökümüdür. Edebiyat sosyolojisinin bir alt dalı olarak roman sosyolojisine ihtiyaç vardır. Bir roman sosyolojisi sorunu, her zaman edebiyat sosyologlarının kafasını kurcalayıp durmuştur. Ancak şimdiye kadar sorunun aydınlatılması yolunda kararlı bir adım atılmış değildir (Şan, 1998: 24).

Bazı sosyologlar daha çok edebiyat-toplum etkileşiminde toplumun tek yönlü belirleyiciliğine inanmışlardır. Edebiyat ve toplum etkileşimini çok yönlü etmenlerle ele alan sosyologlar vardır. Çok yönlü bakış açılarına göre edebiyat ve sanat, tek yönlü bir determinizmle toplum tarafından belirlenmemektedir. Aynı zamanda sanat toplumsal

yapıya etki etmektedir. Arnold Hauser'in edebiyat ve sanat sosyolojisi meselelerini ele aldığı Sanat ve Edebiyatın Sosyal Tarihi ve Sanat Sosyolojisi adlı eserlerde kültür ve sanatla ilgili üst yapının ekonomik temelle mekanik bir nedensellik ilişkisi içinde olmadığı görüşünü savunur. Sanatla toplum arasında tek yönlü bir özne-nesne ilişkisi yoktur. Her biri hem konu hem nesne rolü oynayabilir. Her iki yapı arasında daha çok göreceli bir bağımsızlık ilişkisi vardır (Şan, 1998: 25).

Arnold Hauser'in görüşlerinin şekillenmesinde ünlü bilgi sosyologu Karl Mannheim'in önemli tesirleri vardır. Mannheim'e göre edebiyat ve sanat faaliyetleri ile faaliyeti yapan yazar, sanatçı arasında doğrusal bir bağıntı bulunmaz. Marksist edebiyat sosyolojisinin yazar ve sınıfsal bağlantı ilişkisini reddeder. Sanatçı toplumsal açıdan bağımsız bir anlayışa sahiptir. Sanatçıyı herhangi bir sınıfa bağımlı sayamayız. Hangi grup ve tabakaya yöneleceğine ve hangisini etkileyeceğine sanatçı kendisi karar verir. Birçok edebiyatçı, içinden çıktıkları sınıfın ideal ve ideolojisi dışında başka yollar benimsemişlerdir. Shelley, Carlyle, Tolstoy'un durumları kendi sınıflarına ihanetin açık örnekleridir. Rusya'nın dışındaki Marksist yazarların çoğu işçi sınıfından değildir. Yazar ve sınıfsal kökeni her zaman okuyucu kitleye doğrudan bağlantılı olmaz.

Toplumsal faktörlerin sanat üsluplarının oluşum ve değişimine nereye kadar katıldıklarını araştıran Erich Rothacker'e göre sanat alanında meydana gelen farklılaşmalar daha çok sosyal değişmelerin karşılığı olarak ortaya çıkmaktadır. Daha sonraki aşamalarda sanat ve toplum birbirine karşılıklı etki etmektedir. Sanatlar hayata tesir eder ve hayata şekil verirler. Şekil alan hayat, yeniden sanata ve edebiyata tesir eder. Hayatla form, formla hayat arasında bir devir hareketi sürüp gider (Şan, 1998: 25-26).

P. Berger ve T. Luckmann'a göre bilgi toplum bilimi ile edebiyat toplum bilimi alanındaki deneye, tecrübeye dayanan araştırmalar arasında sıkı bir ilişki vadır (Güllülü, 1982: 7). Somut toplumsal-yapısal bir özelliğe sahip düşünceler ileriye doğru etkide bulunabilir. Çatışmalar süreci şeklinde bir ilişki içinde toplumsal kurumları değiştirebilir. Geçerliliğini sağlayan sembolik evrelerle ilişkileri bakımından kurumların deneysel olarak araştırılması gerekir. Böyle bir araştırma, edebiyat toplum biliminin çok önemli bir görevidir, çağdaş toplumun, toplum bilimi ile ilgili olarak anlaşılıp açıklanmasında büyük ilerlemeler sağlar, derler (Güllülü, 1982: 8).

20. yüzyılda doğrudan edebiyat sosyolojisi alanında kaleme alınmış en önemli eser Robert Escarpit'in (1918-2000) Türkçeye Edebiyat Sosyolojisi başlığıyla çevrilen Sociologie de la littérature adlı klasikleşmiş kitabıdır. 1958 yılında yayımlanmış kitapta Escarpit, Fransız yazarının ve okurunun toplumsal konumunu araştırır; üretim, dağıtım ve tüketim aşamalarında kitap endüstrisini inceler. İstatistiğe dayalı verilerin edebiyat metninin özelliklerini ortaya çıkarmaya yaradığını vurgular. Escarpit, nicel çözümlemenin sonuçlarının niteliğe ilişkin olabileceğini düşünmüştür. Escarpit'in yaklaşımı, bir eserin niteliklerini yazarının toplumsal kökenine doğrudan bağlamak veya eseri dönemin toplumsal şartlarıyla doğrudan ilintilendirmek eğilimini akla getirir (Dündar, 2007: 6).

Robert Escarpit, edebiyat olayına toplumsallık özelliği kazandıran ilişkiler ağını belirtir. Edebiyat sosyolojisinin dört boyutlu ilişkiler ağının önemini ilk defa ortaya koyar:

1. Yazar
2. Eser
3. Basım-yayım-dağıtım
4. Okuyucu (Güllülü, 1982: 5).

Edebî zevkin toplum bilimi ile Levin Ludwig Schücking (29 May 1878, Steinfurt, Westphalia - 12 October 1964, Farchant), edebiyatın sosyal bir unsuru olarak dili incelemesi ile René Wellek (22 August 1903 - 11 November 1995) yol gösterici büyük düşünceler ortaya koydular. Toplumsal bilincin büyük akımlarının araştırılması ile Paul Hazard (1878-1944), edebî olayların anlaşılması için gerekli "fikirler tarihi" ile Lovejoy'a köprü oldu. Jean-Marie Carre, millî bir topluluğun diğer bir millî topluluk hakkında yazarların tanıklığından edindiği sakat görüşün doğurduğu "serap" meselelerine dikkat çekti. En verimli yöneltici, kuşak fikri, 1920'de Francois Mentre tarafından sistematik bir şekilde Sosyal Kuşaklar adlı eserde açıklandı. Özellikle Albert Thibaudet 1937'de çıkan 1789'dan Günümüze Kadar Fransız Edebiyatı adlı eserinde ilk defa akıllıca kuşak bölümlerini yaptı. Edebiyat tarihçiliğine kısmen yoksun olduğu sosyolojik derinliği kazandırdı. Böylece Albert Thibaudet asıl kutlanacak kimse oldu. Henri Peyre 1948'de çıkan Edebî Kuşaklar eseriyle toplumun oluşturduğu edebî kuşaklar meselesinin gerçek sosyolojik anlamını belirtti. Guy Michaud, 1950'de İstanbul'da basılan Bir Edebiyat Sosyolojisine Giriş kitabında bir edebiyat toplum bilimi fikrini bugün kabul ettiğimiz şekliyle ortaya attı. Yazar kuşaklarının birbirini izlemesinde dairevî şekiller çizerek açılan eğrimsi bir düzenli aralıklarla tekrarın geçerli olduğu görüşünü belirtti. Belirtilenler, edebiyat toplum bilimine katkıda bulunanlar olarak ekleyebileceğimiz yüzlerce başka isim arasında öncelikle sayılabilir (Escarpit, 1968: 12-13).

Özellikle P. Benichou, L. Febure, L. Goldmann, H. Lefebre, A. Adam, R. Escarpit, J. P. Sartre, Albert Memmi umutları kuvvetlendirenlerdir. Kuruluşu için malzemesi hazır olan edebiyat toplum biliminin beklenen mimarı artık çıkacak gibidir (Meriç, 1970: 8).

Belirtilen incelemelerin hiçbiri, bir edebiyat toplum biliminin kurulması için gereken bilgiyi verecek yeterlikte değildir (Kösemihal, 1964-1966: 4). Bütün araştırmalara rağmen edebiyat toplum bilimi henüz tam ve tutarlı bir disiplin olarak meselelerini çözecek bir kıvama ulaşamamıştır (Kösemihal, 1964-1966: 5). Şimdilik kurulamadığı için edebiyat toplum bilimi bir gerçekten çok bir ümittir (Meriç, 1970: 8).

Edebiyat sosyolojisi için önem taşıyan bir başka çalışma, yakın dönemde Pierre Bourdieu (1930-2002) tarafından kaleme alınmıştır. 1992 yılında yayımlanan ve Türkçeye Sanatın Kuralları adıyla çevrilen Les Régles de l'art adlı kitabında Bourdieu, “dış okuma” adını verdiği tarih ve toplum odaklı yorum ile “iç okuma” adını verdiği metin odaklı yorum arasındaki karşıtlığı yok etmeyi hedefler. Bourdieu’ya göre “dış”a ve “iç”e yönelen araştırmacılar aynı hataya düşerler: “Yazınsal dünyanın bizzat kendisi

olan bir toplumsal gerçekliği unuturlar." Dolayısıyla "alan" kavramı devreye girer. Toplumun sanıldığı gibi bireyler toplamından ibaret (Dündar, 2007: 6) olmadığını düşünen Bourdieu, "kendini bireylere dayatan bir ilişkiler alanı" bulunduğunu söyler. Bourdieu, dayatmanın en iyi örneği türler arasındaki hiyerarşidir, der (Dündar, 2007: 7).

Başlangıçtan günümüze yapılan edebiyat sosyolojisi çalışmalarının temel sorunu, edebiyat ve toplum arasında var olan etkileşimin niteliğini açıklığa kavuşturmaktır. Edebiyat, değerler ve hislerin bir yansımasıdır. Farklı toplumlardaki değişme derecelerine kişilerin toplumsallaştıkları sosyal yapının değişimine ayak uydurmalarına ve değişime karşı geliştirdikleri tecrübelere işaret eder. Edebiyat, kişilerin bıkkınlıklarını, ümitlerini, isteklerini, ihtişam ve sefaletlerini resmeder. Muhtemelen insanoğlunun sosyal kuvvetlere karşı verdiği cevabı gösteren en etkili sosyolojik göstergelerden birisidir. Edebiyat, toplumsal değişmelere yönelik aracı fonksiyona sahiptir. Toplumsal değişmenin bir aygıtıdır. Edebiyat türleri içinde değişim rolünü yerine getirme açısından roman türünün belirgin bir üstünlüğü vardır. Roman, bir bütünlüğü ve belli bir sürekliliği olan yaşama kesitleriyle karşı karşıya bırakarak sosyolojik çözümleme için önemli ölçüde veri çeşitliliği sağlar (Şan, 1998: 26).

Edebiyat toplum biliminin ülkemizdeki durumu çok zayıftır. Edebiyat toplum bilimi olarak hem sayıca az hem kapsam olarak sınırlı, çoğu, toplum bilimi yaklaşımlı edebiyat çalışmaları var (Güllülü, 1982: 11).

Türkiye'de edebiyat sosyolojisi alanında yapılan ilk çalışma Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun ilk kez 1928 yılında eski harflerle ve kısmen yayımlanan 1950 yılında ikinci kez ve bütün olarak yayımlanan Bayburtlu Zihni-Bir Edebiyat Sosyolojisi Denemesi adlı kitabıdır. İkinci olarak Kemal Karpat'ın 1962 tarihli Çağdaş Türk Edebiyatında Sosyal Konular adlı kitabı sayılabilir. Türkiye'de edebiyat sosyolojisi disiplinini tanıtan 1965-66 öğretim yılında alanda ders verip akademik çalışmaları destekleyen Nurettin Şazi Kösemihal olmuştur. Ardından 1968 yılında Escarpit'nin Edebiyat Sosyolojisi Türkçeye çevrilmiştir. 1970'lerin başında Cemil Meriç, 1980'lerde Ömer Naci Soykan, 1990'larda Sadık Kemal Tural edebiyat sosyolojisi konusunda teorik yazılar yayımlamışlardır. Uygulamaya yönelik incelemeler arasında öncelikle Kösemihal'in öğrencilerinin 1960'ların sonlarında hazırladıkları 11 tez anılmalıdır. Aynı yıllarda Cemal Süreya "Türk Yazarının Halklaşması" (1967) başlıklı bir yazı yazmıştır. Alpay Kabacalı'nın 1981 yılında yayımlanan Türkiye'de Yazarın Kazancı adlı incelemesi alanındaki tek kitaptır. Yakın dönemde Gökhan Tok'un 1995 tarihli "Türkiye'deki Yazarlar Üstüne Sosyolojik Bir İnceleme" başlıklı bir makalesi vardır. Yöntemsel olarak çalışmaya örnek olabilecek bir araştırma Elif Aksoy ile Murat Cankara tarafından yapılmıştır. 2002 yılında yayımlanan kapsamlı araştırma "Çağdaş Türk Edebiyatçısının Toplumsal Profili"dir. Hece Yayınları'ndan 2004 yılında çıkan ve Köksal Alver'in editörü olduğu, içinde beş tanesi çeviri olmak üzere dokuz makale bulunan Edebiyat Sosyolojisi bir derlemedir. Aynı yayınevi ile editörün hazırladığı Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri adlı kitap edebiyat sosyolojisi literatürümüzün bir parçasıdır (Dündar, 2007: 8).

YÖK Ulusal Tez Arşivi'ne göre bugüne kadar yapılmış lisansüstü edebiyat sosyolojisi tezleri şunlardır:

347449, Sakine Karaca, 2013, Edebiyat Sosyolojisi Bağlamında Çetin Altan Tiyatroları, The theatres of Çetin Altan in context of literature sociology, Yüksek Lisans, Türk Dili ve Edebiyatı = Turkish Language and Literature

344855, Ayşe Nesibe Asar, 2013, Füruzan'ın Kırk Yedi'liler ve Emine Işınsu'nun Sancı Romanlarında Öğrenci Hareketleri: Karşılaştırmalı Bir Edebiyat Sosyolojisi Çalışması, A comparative study of literary sociology: students' movements in the novels at the age of 47' by Furuzan and 'torment (Sancı)' by Emine Isınsu, Yüksek Lisans, Sosyoloji = Sociology

351066, Neslihan Şen Altın, 2013, Edebiyat Sosyolojisi Açısından Postmodern Romanın Toplumsal Temelleri, The social origins of postmodern novel in terms of sociology of literature, Doktora, Sosyoloji = Sociology

294575, Halime Ünaldı, 2011, Türk Romanı ve Yabancılaşma: Bir Edebiyat Sosyolojisi Denemesi, Turkish novel and alienation: A sociology of literature try, Yüksek Lisans, Sosyoloji = Sociology

253995, Safiye Çelik, 2010, Edebiyat Sosyolojisi Bağlamında Mehmed Akif Ersoy, Mehmet Akif Ersoy, in the context of the sociology of literature, Yüksek Lisans, Sosyoloji = Sociology

262731, Gonca Kırtıl, 2009, Edebiyat Sosyolojisi Açısından Sultan Hamid Düşerken Romanı, The Study of Sultan Hamid Düşerken Novel in Terms of the sociology of literature, Doktora, Sosyoloji = Sociology; Türk Dili ve Edebiyatı=Turkish Language and Literature

231461, Cem Doğan Yaşat, 2008, Edebiyat Sosyolojisi Açısından Adorno Estetiğinin Toplumsal Temelleri, The social foundations of Adorno's aesthetics from the perspective of the sociology of literature, Doktora, Sosyoloji = Sociology

210879, Leyla Burcu Dündar, 2007, Edebiyat Sosyolojisi Açısından Türk Öykücülüğü: 1990-2005, A sociological analysis of the Turkish short story writing: 1990-2005, Doktora, Türk Dili ve Edebiyatı = Turkish Language and Literature

189013, Mehmet Sevgili, 2005, Oğuz Atay ve Alev Alatlı'nın Romanlarında Aydın ve Yabancılaşma Sorunu: Karşılaştırmalı Bir Edebiyat Sosyolojisi Çalışması, Intellectual and alination problem in Oğuz Atay and Alev Alatlı's novels: A comparative study in literature sociology, Yüksek Lisans, Sosyoloji=Sociology

147290, Cem Doğan Yaşat, 2004, Sanat ve Toplum Karşısında Hermeneutik: Edebiyat Sosyolojisi Açısından Hermeneutik Yaklaşımın Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans, Sosyoloji = Sociology

120599, Murat Lüleci, 2002, Türkiye'de 'Edebiyat Sosyolojisi'yle İlgili Araştırmalar, Bakışlar ve Yorumlar, Researches, views and comments related to literature sociology in Turkey, Yüksek Lisans, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı ABD, Türk Dili ve Edebiyatı = Turkish Language and Literature, 130 s., Danışman: Prof. Dr. Sadık Tural

Tez No: 110038, Ömer Seyfettin`in Hikâyelerinde Türk Toplumu, The Turkish society in the Ömer Seyfettin`s stories, Birinci, Elif, Yüksek Lisans, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji ABD, 2002, 58 s., Danışman: Doç. Dr. Rahmi Karakuş

Tez No: 94048, Une etude sociologique dans la peste d` Albert Camus, Albert Camus`un Veba`sında Toplumbilimsel Bir İnceleme, Tilbe, Ali, Doktora, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000, 290 s., Danışman: Prof. Dr. Sevim Akten

92987, Nesime Ceyhan, 2000, Edebiyat Sosyolojisi Açısından 12 Eylül Şiiri, Yüksek Lisans, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı = Turkish Language and Literature, 323 s., Danışman: Yard. Doç. Dr. M. Kayahan Özgül

74521, İbrahim Eroğlu, 1999, Edebiyat Sosyolojisi Açısından Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Eserlerinde Sosyal Boyut, The Sociology of literature pass of angle Ahmet Hamdi Tanpınar's in written work social dimension, Yüksek Lisans, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999, 89 s., Danışman: Doç. Dr. Abdullah Topçuoğlu, Sosyoloji = Sociology; Türk Dili ve Edebiyatı = Turkish Language and Literature

Şan, Mustafa Kemal, Toplumsal Değişme Açısından Servet-i Fünun Dönemi Türk Romanı, Doktora Tezi, T.C. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998

Yazıcı, Hasan, 1970-1980 Dönemi Romanımızda Sosyal Boyut, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Yapı ve Sosyal Değişme Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1992

Tez No: 21216, Mithat Cemal Kuntay'ın Üç İstanbul Adlı Romanında Toplumsal Değişme, Demirci, Berat, Yüksek Lisans, 124 s., Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992

8693, Fuat Yavuz, 1989, Erol Güngör'ün Dil, Edebiyat ve Edebiyat Sosyolojisiyle İlgili Görüşleri, Yüksek Lisans, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı = Turkish Language and Literature, 182 s., Danışman: Prof. Dr. Sadık K. Tural

(https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/SearchTez, 18.7.2013).

Edebiyat sosyolojisine yönelik ilginin haklılaştırılabileceği iki temel yol vardır. İlk haklılaştırma biçimi, terimin epistemolojik (bilgi kuramı ile ilgili) anlamıyla realisttir: Edebiyat aslında toplumsal bağlamı tarafından derinden şartlanmıştır. Edebiyatın şartlanma gerçeğini görmezden gelen eleştirel muhasebe doğal olarak yetersizdir. İkinci yol pragmatisttir: Edebiyat aslında her türlü etmen tarafından şekillendirilmiştir. Her türlü bağlam içinde okunabilir. Toplumsal belirleyenlerini aydınlatmak belirli bir siyasî bakış açısından kullanışlı ve arzulanırdır.

İki baskın yaklaşım, sosyolojinin kuruluşunda belirleyici olan sorunların (doğal toplum modeli, pozitif toplumsal fizik, sınırlı zaman-mekân tahayyülleri) muhasebesini yapmamış olmanın angaryasını taşımak zorunda kalmışlar veya görmezden gelmişlerdir. Dönemsel olarak verimli çalışmalar sağlamış olsalar bile disipliner proje olarak edebiyat sosyolojisini kurmakta yetersiz kalmışlardır. 1980 sonrasında edebiyat sosyolojisinin bir edebiyat tarihi veya kültürel çalışmalar tarafından kolayca emilebilmesi kuramsal kısırlığa yoğunlaşmayı gerektirir. Eagleton'ın realist ve

pragmatist olarak nitelediği yaklaşımlar edebiyatın sosyolojisi için kurucu sorunları (pozitivizm, ulus-merkezlilik, bilgi-iktidar, biçim-deneyim vd.) çözemediler. Son on yılları şekillendiren post-yapısalcı, post-endüstriyel veya post-modernist kuramlara eklemlenen temsil, öznellik ve yazı odaklı, pozitivizm merkezli okunması gereken eleştiriler daha yakından incelenmelidir (Şahin, 2007: 21-22).

Braudel'in uzun sürede sosyal bilimler için önermelerini güncelleyen Wacquant ve Wallerstein'ı izleyerek yeni höristik (zihinsel kısa yollar) modeller kurmak ve zaman-uzam değişkeleri belirlemek gerekir. Gerekeni yapabilmek için genel bir hermenötik (yorum ilmi) çerçeveye ihtiyaç vardır. Genel hermenötik çerçeve için Jameson'ın hermenötiğinden faydalanılabilir. Zamansal olarak kısa sürede edebiyat araştırmaları yapmaktan vazgeçerek konjonktürel ve uzun sürede edebiyat formasyonlarının dönüşümleri Bourdieu'nun edebî alan kavramıyla anlaşılabilir. Moretti'nin edebî dünya sistemi ve dünya edebiyatı tezi ile uzun sürede ve farklı uzamsal değişkelerde (çeper, yarı-çeper ve merkez) edebiyat sistemlerinin sistemik değişimleri yakalanabilir (Şahin, 2007: 13, 14, 15).

Jameson'ın hermenötiği, metnin tarihselliği ve edebiyat tarihinin dönemselleştirmesi; Bourdieu'nun ilmî araştırmada üçlü epistemolojik hiyerarşisiyle (kopuş-inşa-ispat) kurduğu düşünümsel edebî alan/habitus/doxa ve dörtlü sermaye kavramlarının edebiyatın özgül mantığını ve Moretti'nin dünya edebiyatı ve edebî dünya sisteminin edebiyatın zamansal-mekânsal incelenmesini kolaylaştırabilir (Şahin, 2007: 26).

Edebiyat sosyolojisinin soykütüğünde tarihselcilik, milliyetçilik ve romantisizm sorunları ve sınırlılıkları vardır. Sorunlara edebiyat sosyolojisi içinden sınırlı çözümler üretilebilir. Postpozitivizm anlamında postmodern kuramsal şartlarda sosyolojik edebiyat çalışmalarının meşruiyetini, yapılan eleştirileri karşılayabilecek yeni araştırma programlarına ihtiyaç vardır (Şahin, 2007: 29, 85).

Wallerstein'in Braudel'in dörtlü zamansallıklarını alarak uzamsallıklarını belirterek ortak kavramla zaman-uzay olarak önerdiği modellerini dikkate alan bir sosyolojik edebiyat incelemesinin örneği Franco Moretti'nin edebî dünya sisteminde görülür. Modellerle çalışmayan bir toplum veya bir tarih ilminin yaşama şansı post-pozitivist entelektüel iklimde imkânsızdır. Sosyolojik edebiyat çalışmaları, kendi modellerini ve modellerinin zamansal-uzamsal sınırlarını gözeterek çalışmak gerekliliğini düşünmek zorundadır (Şahin, 2007: 85).

Edebiyat toplum biliminin çözümüne yöneldiği temel meseleler şunlardır:

1- Yazarlar hangi değerleri kullanmıştır?

2- Aynileşme ölçüsü olarak yazarlara yardımcı olan değerler nelerdir?

3- Edebiyat eserleri hangi beğenilere hangi toplumsal gruplara yönelmiştir?

4- Edebiyat, önceden var olan hangi değerleri destekledi, hangi değerleri yıktı ve hangi yeni değerleri öne sürdü?

5- İcatta, rol yapılarının ve kurumlaşmış davranış kalıplarının yoğunluğu nedir?

6- Edebiyat tarafından edebiyat yolu ile özel bir edebî davranış gerçekleştirildi mi gerçekleştirilmedi mi?

7- Edebiyat toplum biliminin konusu olan davranışlar nasıl yapılaştı, toplumsal alanla ilişkilerinde hangi değişim ve etkilerle karşılaştı? (Güllülü, 1982: 13).

A. EDEBİYATTA GERÇEK ve BİLGİ

Edebiyat, bilgi, gözlem ve deneyişlere dayalı duygular, düşünceler, hayaller yardımıyla güzel söz ve yazı eserleri meydana getirme bilgi ve sanatıdır (Kabaklı, 1985: 5). Toplumsal ve kültürel kişiliğimizin söz ve yazı hâlinde kendini dışa vurmasıdır. Toplumla şekillenen veya toplumu belirleyen, toplumsal varlığımızı olduğu gibi yansıtan uyumlu ve anlamlı semboller toplamıdır (Erkal, 1984: 132). Milletin ruhî bir verimidir (Özdemir, 1977: 37). Söz, yazı biçimi almış bir yaşantıdır. Yaşantılaşmış sözlü veya yazılı bir anlatış biçimidir (Kösemihal, 1964-1966: 9). Edebiyat, grup hâlindeki insanların etkileşimlerinin hayalî tasviridir. Toplumdaki muhtemel insan hareketlerinin hayal gücüyle bilinçli bir şekilde araştırılmasıdır. Yazar, sosyal etkileşimin muhtemel biçimlerini hayalî şekilde tasvir eder, okuyucu etkileşim sürecine kahramanın rollerine bürünerek katılır (Alver, 2012: 194).

Edebiyat sosyolojisi edebiyattan topluma ve toplumdan edebiyata olmak üzere iki ana yolla bilgi üretir. Eser, yazar ve okuyucu tekil ve karşılıklı ilişkiler içinde bir bütünlük hâlinde deşifre edilerek sosyolojik bilgi sağlanır. Edebî etkinliğin ve üretimin toplumsal yankısı vardır. Sosyolojik analizin ikinci temel aşaması toplumsal belirleyiciliğin ön plana çıkarılmasıdır. Bir toplumsal yapının bütün yapı taşlarının (siyasî, ekonomik, ideolojik, dinî v.s.) edebî üretimin kendisine olan katkı düzeyi ele alınmalıdır (Alver, 2012: 413).

Sanat, olmuşu, var olanı değil olabilir olanı sunar. Sanat ile gerçek bilgi arasında meşru bir ilişki oluşturmanın yolu, sanatın ilme ait tezleri ödünç alıp ilme ait tezlere ifade kazandırması, kendisine daha sonra yeniden yetişecek olan ilmin önünden gitmesi olamaz. Sanatın bilgi olabilmesi, sınırlar koymadan kendi malzemesi üzerinde çalışmaya yönelmesiyle kurgulamayla mümkündür (Adorno, 2004: 59).

Hayatın dağınıklığı tutarsızlığı karışıklığı ve sınırsızlığı ancak sanat yoluyla anlaşılabilir bir duruma getirilebilir. Edebî eser hayattan daha gerçektir çünkü romana aktarılan hayat, seçme ve düzenleme yoluyla belli bir bakış açısından sunulur, kendi içinde bütünlüğü ve anlamı bulunur (Forster, 1982: 19).

Edebiyat sosyolojisi, edebiyat ile toplum hayatı arasındaki bağlantıları ortaya çıkarabilir (Pospelov, 1995: 25). Her hakiki sanat eseri, hayat içeriklerinin ve hayat gerçeğinin imgesel bir biçim ve surette açığa çıkarılışıdır (Pospelov, 1995: 26).

Edebiyat ilmî bilgi vermez. Olsa olsa ilimden devşirdiği bilgileri yayma aracıdır. İlk elden ilmî bilgi verdiğinde başarısı doyurucu olmaz (Uygur, 1985: 83). Ama bir bakıma rasgele bilgi değil bilgilerin en üstününü en yücesini en soylusunu en değerlisini verir (Uygur, 1985: 80). Moliere'in Harpagon'la cimriliği, Shakespeare'in Othello ile kıskançlığı anlatışı elbette psikoloji kitabından farklıdır. Ama Moliere ve Shakespeare'in oluşturduğu kişiler, hayatı, gerçekleri öğretmede daha güçlü, etkili, iyi değil mi? (Yalçınkaya vd., 10). Aradan uzun zaman geçmesine rağmen Socrates derin

düşüncenin, Dostoyevski sarsılmış benliğin, bulanık ruh hâlinin tanıklığını yapmaya devam ediyor. Olayları belirlemek, olayların iç yapısını gün ışığına çıkarmak, canlı, cansız evreni, evrendeki gidişi öngörecek biçimde yasalarla açıklamak çeşidinden bir bilgi değildir. Edebiyatın verdiği eşsiz bir bilgi, ilmî bilgiden başka, ilmî bilgiden ayrı birşeydir. Edebiyat, ilim doğrularını arttırmak veya halka yaymakla görevli değildir.

Edebiyat, sosyal bilimlerin doğru veya yanlış kabul edilmesine benzer biçimde bir doğruluk veya yanlışlık nitelemesine izin vermez. Belli bir düşünce sisteminin ve ideolojinin savunucusu, olmayanı var gösterici ve hayalci hatta toplum dışı, münzevi bir hâl alabilir ama edebiyat yalan söylemez. Çünkü hiçbir şey en azından kayda değmez ölçüde bir vaka düzeyini aşan herhangi bir olayda edebiyatı deney ve gözlem yoluyla çelişkiye düşüremez. Edebiyat 'Kar beyazdır sözü ancak ve ancak kar beyaz ise doğrudur' önermesi örneğine benzer mantıksal önermelerin hadise ve eşyanın mevcut durumunu dosdoğru bir biçimde söze dönüştürmesindeki gibi doğru olamaz. Aksine edebiyat gündelik tecrübe ve yaşantıyı anlamlı sezgi ve kavrayışa dönüştürmedeki beceri şeklinde farklı bir manada 'doğrudur' hükmü taşır. Yaşadığımız dünyanın nesneleri arasında 'anlamlılık ağı' oluşturabilir. Sanat eseri, hayatın bir tür özel bir varoluşsal kavranışını mümkün kılacak bir biçimde insanı çevreleyen dünyanın özüne köküne içyüzüne vakıf olma veya sırrını açığa çıkarma gücüne sahip olursa sanat eseridir. Sanat eseri doğuştan hazır bulduğumuz çevre-dünya sezgilerimiz ile aynı dünyayı yeniden yorumlama ve yeniden yaşamanın belli yeni usulleri arasındaki ilişkilerde gerçeği faaliyete geçirir. Dil, edebî üretim ve şiirsel biçimler aracılığı ile sosyal dünyayı açıklama ve büsbütün dönüştürme yetkinliği kazandıracak yöntemlerle belirgin toplumsal ilişkilerin durmaksızın tespit ve inşa edilmesidir. Edebî ürünler ahlâkî ve manevî şartlarımızı kavramada fayda sağlayan mananın vazgeçilmez kaynaklarıdır (Alver, 2012: 207-208).

Edebiyat, olan değil olması gereken üzerinde bilgi sağlar. Edebiyatın işlediği yaşantıdır. Edebiyat, hayat bilgisi hakkındadır. Duyuş ve hissediş anlamıyla hayat bilgisi edebiyatın ana damarıdır. Yaşantıyı belli bir düzene ulaştıracak bilgiler üretir. Bazen erişilmesini istediği amaçları bir bir göz önüne serer. Gerçekleşmesini dilediği bazı değerlerin girdisini çıktısını anlatır. Bazen insanların benimsemesini uygun bulduğu davranışları ifade eder. Kuşatıcı bir adla dünya görüşü sunar. Anlamlandırmak, etkilemek, yönlendirmek, şekillendirmek, bilgilendirmek, faydalandırmak ister. İnsan yaşantısını yoğurup değiştirir, yaşantıyı belli bir anlamla süsler, donatır. Genellikle yaşama pratiğine ilişkin katkılar sağlar. Hayata müdahale eder. Pratik bilgi vermeyi öncelemez.

Edebiyat, kupkuru bilgiyle uğraşmaz. Edebiyattan duygudan arınmış, yan tutmayan teklifler beklememeli. Edebiyatta bu budur diye kesip atmak yoktur. Edebiyatta kafadan çok yaşantılar konuşur. Olması gerekeni örneklerle düşlerle uyduruk olaylarla sezdirir, tanıtır (Uygur, 1985: 81).

B. EDEBİYAT ve TOPLUM

Edebiyatı toplumsal tarihten ayrı, tarih-dışı, toplum-dışı, siyaset-dışı saymak mümkün değildir. Edebiyat, sosyal yapının farklı görünümleri olan aile ilişkileri, sınıf çatışmaları, boşanma trentleri, nüfus kompozisyonlarının direkt bir yansımasıdır (Laurenson vd., 1972: 13). Edebiyata dair olguları sosyal bir temel, sosyo-kültürel bir yapı içinde görmek gerekir. Edebiyat çağların kendine has yönlerini kaydetmek, örf ve âdetlerin en canlı ve tesirli ifadelerini saklamak bakımından özel bir değere sahiptir (Wellek vd., 1993: 82).

Her edebiyat olayı; yazarları, kitapları ve okuyucuları içine alır. İcatçıları, eserleri ve halkı hatıra getirir. Edebiyat olayı, sanattan teknolojiden ticaretten pay alır. Son derece karmaşık bir ulaştırma düzeni içinde geçer. Her zaman isimleriyle tanınmasalar bile kesin şekilde belirli olan kişileri, sınırlı, az veya çok bilinen bir insan topluluğuna bağlayan bir değiş tokuş devresidir (Escarpit, 1968: 5).

Edebiyata toplumsal yaklaşım pek çok sayıda güç ve dokunulmazlar dolayısıyla hiç kolay değildir (International Encylopedia Of The Social Sciences, 1968: 417). Edebiyat ancak toplumsal ortamda doğar. Zorunlu olarak toplumla iç içedir. İçinde doğduğu toplumsal ilişkilerin niteliği edebiyatı derinden etkiler. Edebiyat kendi ruhu ve ruhî yapıları içinde toplumu ifade eder. Çağın ruhu hâline gelmeyi ister. Toplum mühendisliği projesinde edebiyat en etkili toplumsallaştırma, kültür aşılama aracıdır (Jusdanis, 1998: 144).

Edebiyat, vasıta olarak toplumsal bir özellik taşıyan dili kullandığı için sosyal bir kurumdur. Kökenden toplumsal bir kurumdur. Sembollere başvurma yolu yahut vezin gibi geleneksel edebî unsurlar, nitelik bakımından toplumsal bir karakter taşırlar. Edebî unsurlar ancak bir toplum içinde ortaya çıkabilen ölçüler ve yerleşmiş kurallardır (Wellek vd., 1983: 122). Dil bir dünyadır. Dil, kabuğumuz, duyargalarımızdır. Dil, sosyal ortamdan hiçbir zaman ayrılamaz.

Edebiyat, çok kere bazı belirli toplumsal kurumlarla yakından ilgili olarak ortaya çıkmıştır. İlkel toplumlarda bile şiiri, dinî törenden büyüden iş yahut oyundan ayırt edemeyiz. Edebiyatın toplumsal görevi ve faydası vardır. Edebî unsurların sadece şahsî olmaları mümkün değildir.

Güzellikle ilgili kurumlar, toplumsal kurumlara dayanmazlar. Güzellikle ilgili kurumlar, toplumsal kurumların parçası değildirler. Güzellikle ilgili kurumlar, bir çeşit toplumsal kurumdur. Diğer toplumsal kurumlarla sıkı sıkıya bağlıdırlar (Wellek vd., 1983: 123).

Edebiyat ve bütün güzel sanatlar medeniyeti oluşturan en önemli unsurlardandır. Medeniyetin en canlı ifadesidir. Toplumlarda ideal oluşturur. Toplumsal bilinçaltında kalan idealleri bilinçlendirir. Dolaylı olarak veya doğrudan doğruya insanın yüksek manevî ve ahlâki ihtiyaçlarına cevap verir (Safa, 1979: 27-28). "Edebiyatın hizmeti medeniyetin hizmetinden aşağı kalmaz. O yalnız bir süs değil medeniyetin ta kendisidir" (Safa, 1979: 27). Edebî metinler retorik ölçütlere göre örgütlenmiş tarihî ürünlerdir (Moretti, 2005: 19).

Bugünkü edebiyat tarihî bilgimiz yüz elli sene öncesinin Afrika haritalarına benziyor: Kıyı şeritleri tamam ama koca bir kıta bilinmiyor. Mitik ırmakların denize açılan dev ağızları bizi büyülüyor ve iş kaynağı tespit etmeye gelince olmadık hipotezlere hatta efsanelere bel bağlıyoruz (Moretti, 2005: 25). Bir tarihî etken veya olayın edebî çözümleme için anlamlı olması tarihin genel mekanizması içindeki önemiyle ilgili değildir.

Cinsî yasaklar ve cinsî yasaklardan türeyen birtakım rüya sembolleriyle ilgili bir araştırma korku edebiyatı hakkında pek çok şey söyler. Ama aynı on yılın ürünü olan dedektif edebiyatına gelince işe yaramaz olur. İkinci sanayi devrimi karşısındaki duygusal tepkiler, bilimkurgu türünü çözümler. Ancak konuyla doğrudan alakalı, dedektif edebiyatı için daha az alakalı, korku edebiyatı içinse neredeyse tamamen önemsiz olur (Moretti, 2005: 35).

Edebiyat yaşanan dünyanın estetik tecrübelerini iletir. Değişik yaşantı tarzlarının anlamlı bir biçimde yaşanması ve bütün duyu organlarınca algılanıp özümsenmesi şeklinde beliren toplumsal hayatın yaşanma biçimlerini, hayat-tarih karışımı hikâyeye dönüştürme yoluyla gün ışığına çıkarabilir. Edebiyat sosyolojiden hiç geri kalmadan gündelik hayatın sıradan faillerince yaşanmış olaylarından geri durabilir. Baştan tasarlanmamış neticeleri ve sıradan faillerin eylemlerinin akıldan geçmeyen anlamlarını okuyucu zihninde çağrıştırmak için ilk elden ulaştıkları algı ve duyumsamaları eleştirel bir gözle sınayabilir. Sınamayı, eser kahramanlarının yaşama amaçlarından ve toplumsal temaslarından doğan, birbiriyle tamamen ilgisiz olay ve tecrübeler arasında ilgi kuran, ilgiyi koparan ve tekrar kuran, güldüren veya iç parçalayan ironiler, mecazlar veya benzetmeler yoluyla gerçekleştirir (Alver, 2012: 208-209).

Edebiyat, kültürün bir parçasıdır. Sadece belirli toplumsal ilişkiler içinde meydana gelir. Edebiyatla gerçek siyasî, ekonomik ve toplumsal durumlar arasında doğrudan doğruya ilişki kurmak imkânı oldukça sınırlıdır. Bütün insanî faaliyet sahaları arasında karşılıklı ilişkiler bulunur. Mesela üretim tarz ve şekilleriyle edebiyat arasında birtakım bağlar kurulabilir. Herhangi bir ekonomik sistem genellikle bir kuvvetler sistemidir. Aile hayatını yakından etkiler. Aile, eğitimde aşk ve cinayet anlayışında insanî duygulara ait görenek ve geleneklerin bütünü üzerinde önemli rol oynar. Böylece duygulu, ahenkli şiir ile aşka dair gelenek ve görenekler, dine ait peşin hükümler ve tabiat anlayışı arasında bile bağlar kurmak mümkündür. Fakat edebiyat ve insanî faaliyetler arasındaki bağlar, karışık ve dolaylı olabilir (Wellek vd., 1983: 140).

Belirli bir insan faaliyetini diğer bütün insan faaliyetlerinin çıkış noktası olarak göstermek, belirtmek doğru değildir. Orta Çağ'ın başlangıcı ile kapitalizmin doğuşu arasında kalan yüzyıllar boyunca kültürel hayat özellikle edebiyat çok derin değişikliklere uğradığı hâlde teknolojide hiçbir köklü değişiklik meydana gelmemiştir.

Edebiyat her zaman bir çağın teknolojik gelişmelerinden kısa zamanda haberli olmamıştır. Endüstri devriminin belirtileri iktisatçılar ve toplumsal düşünürlerce açıkça sezildikten uzun süre sonra ancak XIX. yüzyıl ortalarına doğru, Elizabeth Gaskell, Kingsley ve Charlotte Bronte'nin romanlarıyla İngiliz romanına girmiştir (Wellek vd., 1983: 141).

Edebiyatın gündelik gerçekliği doğrulama görevi yoktur. Bütün zamanlara ve çağlara hitap edebilir. Yerel, evrensel ışık olabilir. Edebiyat bazen bugünün gerçeğinden çok yarının gerçeğini ifade eder. Daha çok, olması istenen fakat olmayacak olan bir yarının ifadesidir. Çünkü geleceğe biçim veren yalnız düşünce değildir. Konuşmak, yapmaktan daha kolay ve daha çabuktur. Bunun için edebiyat, çok defa ruhun gizli hayatının ilk ve biricik gerçekleşme yoludur (Meriç, 1976: 155, 17). Birçok mesele önce ancak edebiyatta tartışılmış sonra herkes tarafından kabul edilen bir konu hâline gelmiştir. Toplumsal olaylar hissî bir tepki olarak ilk önce edebiyatta ifade edilir. Sonra düşünce akımı şekline girer. Daha sonra toplum vicdanını harekete geçirir (Karpat, 1971: 7).

Edebiyat hayatın öncüsüdür. Toplumsal gelişmelerin doğuşunu edebiyat hazırlar. En tipik örnek Fransız İhtilali'dir. Edebiyat çeşitli organlarıyla bağlı bulunduğu toplumu aydınlığa çıkarabilir, uygarlığın temel yapısını kurabilir. Halkı uyandıran tohumlar, edebiyat toprağından filizlenip boy atabilir.

Edebiyatı olan milletleri tarih, kolay kolay yapraklarından silemez. Orhun Anıtları bir Türk, Şehname bir İran, Kalevala bir Fin milletini yeniden dipdiri ortaya çıkarabilir. Edebiyatsız milletler, dünyaya sesini duyuramaz, varlığını anlatamaz, uygarlık yolunda yürüyemez, uygar milletlerle yarışamaz. Milletler gelişme yolunda edebiyatlarına göre ilerler. Haksızlıklar karşısında şairleri, yazarları susan bir millet, her gün biraz daha çöker (Karaalioğlu, 1964: 5-6).

Edebiyat bir anlatılar toplamı olarak bir cemaatin üyelerinin ortak bağlarını anlamalarını sağlayan hikâyeleri kapsar. Edebiyat bir anlamda bir milletin günlüğüdür. Milletin geçmişinin şimdisinin ve geleceğinin hikâyesini anlatır. Edebiyat kültürü, millet olarak bütünlüklerini pekiştirmek ve modernliğe hazır olduklarını göstermek isteyen etnik cemaatler için vazgeçilmez önem taşır (Jusdanis, 1998: 76). Edebiyat-millet ilişkisini, sanatçının içinde yetiştiği kültürle başlatıp sanatçının imzasını taşıyan eserin ulaştığı evrensel şöhrete kadar genişletmek mümkündür.

Herhangi bir millî edebiyatın dikkatlice okunması, milletin daha önceden nasıl olduğunun bilinmesini kolaylaştırır. Edebî eserlerden hareketle toplumu okumak veya toplumdan edebî eserlerin mantığına ve dünyasına varmak, gerekli, ufuk açıcı, zenginleştirici bir yöntemdir. Yazarın hayalî karakterlerinin yaşadıklarıyla tarihî, toplumsal şartlar arasında ilinti kurmak, edebiyatın doğrudan toplumu anlattığını söylemek sakıncalı olabilir (Lowenthal, 1986: 2).

Sanat eserleri tarihe ışık tutabilir, yazıldığı günlerde olup bitenlere hangi yönden katılabileceğimizle ilgili özlü bilgiler verir, geleceğe ait projeksiyonlarda bulunabilir. Sosyal bir belge olarak kullanıldığı zaman edebiyat, sosyal tarihin ana hatlarını ortaya koyacak şekilde kullanılabilir (Wellek vd., 1983: 125, 136). Edebî eser, bir sosyal belgedir, bir sosyal mekteptir, sosyal gerçeklik kimliğinin en vazgeçilmez görünümleriyle belirişidir (Andı, 1995: 8). Sanat eserleri özellikle edebiyat, toplumu anlamak için önemli veriler içerir.

Edebî eserler, yazıldıkları çağlara birer şahittir, birer gözlemcidir. Ünlü Fransız romancısı Stendhal, romanı, yol boyunca gezdirilen bir aynaya benzetir. Stendhal'ın

çağdaşı Fransız romancıları Goncourt Kardeşler, Edmond de Goncourt (1822-1896) ve Jules de Goncourt (1830-1870), romanı benzeri bir bakışla değerlendirirler. Tarih, yazılı belgelerle oluşturulur. Bugünkü roman anlatılmış veya doğadan çıkarılmış belgelerle oluşturulur. Tarihçiler geçmişin, romancılar bugünün anlatıcılarıdır (Özkırımlı, 1984: 533).

Edebiyat toplumsal olgulara dayanır. Toplumdan ayrı bir eser düşünülemez. Toplumun edebiyatı şekillendirme etkisi kadar edebiyatın toplumu dönüştürücü gücü vardır. Edebiyat ve toplum ilişkisi tek taraflı değildir. Edebiyat ve toplum ilişkisi çok boyutludur. Edebiyat mı toplumu etkilemektedir yoksa toplum mu edebiyatı belirlemektedir? Toplumsal olguların toplumsal şartların edebiyatı etkilediği veya edebiyatın toplumsal olguları etkilemesi düşünüldüğünde iki şekilden hiçbirine öncelik tanınamaz. İki kavram birbirini bütünleyicidir, iç içe geçmiş hâlde bulunurlar. Bazen toplumsal olguları devir edebiyatı hazırlayabilir, oluşturabilir bazen toplumsal bir durumun etkisiyle edebiyat önemli değişikliklere uğrayabilir. Toplumsal şartların edebiyat eserlerini etkilemesi daha öncelik taşır. Oluşumu diğerine göre öncedir.

Edebiyat ne toplumu yansıtan bir belgeden ibarettir ne toplumun tamamen dışında özerk bir yapıya sahiptir. Birçok dünya edebiyatında özellikle romanlar yazıldıkları çağ için sosyal bir belge olarak kullanılabilir, istendiğinde toplumsal tarih için önemli veriler sağlayabilir. Sosyal bir belge olarak edebiyattan toplum tarihinin ana çizgileri çıkarılabilir. Chaucer ve Langland 14. yüzyıl toplumuna ait iki ayrı görüşü temsil eder. Canterbury Tales'in hikâyelerinin toplumdaki çeşitli tiplerin hemen hemen tam bir tablosunu sunduğu çok erken fark edildi. Windsor'un Şen Kadınları, Shakespeare'in bazı piyesleri, Ben Jonson ve Thomas Dolonex bir ölçüde Elizabeth devri burjuvazisini anlatır. Addison Fielding ve Smollet eserlerinde 18. yüzyılın yeni burjuvazisini sergiler. Jane Austen 19. yüzyıl başlarında ülkenin orta sınıf aydınlarının ve insanlarının tasvirini yapar. Trollope, Thackerary ve Dickens, Victoria çağının bir portresini verir. Yüzyılın sonunda Galsworthy, İngiltere'deki orta sınıfın yüksek tabakalarını, Wells aşağı tabakalarını, Bennett taşra kasabalarını gösterir.

Amerikan edebiyatında Harriet Beecher Stowe ve Howells'tan Ferrel ve Steinbeck'in romanlarına kadar sosyal hayata dair birçok tasvir bulunabilir. Balzac'ın "İnsanlık Komedisi"nin sayfalarında kaynaşan yüzlerce karakterde Restorasyon sonrası Paris ve Fransa hayatı görülür. Proust çöken Fransız aristokrasisindeki sosyal tabakalaşmaları sonsuz bir ayrıntı içinde anlatır. 19. yüzyıl toprak sahiplerinin Rusya'sı Turgenyev ve Tolstoy'un romanlarında gözükür (Wellek vd., 1993: 82-83).

Yirminci yüzyılda tarihî-sosyolojik eleştirinin en başarılı sonuçlarını belli bir türün iç yasalarını ve tarihî yayılımını belirlemeye yönelik çalışmalarda vermesi tesadüf değildir. Lukacs'ın roman, Benjamin'in barok tiyatro, Goldmann'ın Fransız klasik trajedisi ve Adorno'nun akraba bir sanat dalında on iki nota sistemi üzerine yazdıkları akla ilk gelenlerdir (Moretti, 2005: 19).

Restorasyon sonrası Paris'i ve Fransa'sı, Balzac'ın İnsanlığın Komedyası'nın sayfaları arasında dolaşan yüzlerce kahramanın hayatında saklı gibidir. Proust, çökmekte olan Fransız aristokrasisindeki sosyal tabakalaşmayı derin ayrıntıları ile

anlatır. Turgenyev ile Tolstoy'un romanlarında 19. yüzyıl Rusya'sı görülür. Chekhov'un hikâye ve oyunlarında tüccar ve aydınlar, Sholokov'un eserlerinde kolektif çiftlik hayatı bulunur (Wellek vd., 1983: 137).

İnsanlar roman ve hikâyelerdeki kadın ve erkek kahramanların davranışlarını kendi hayatları için örnek alabilirler. Bazıları Goethe'nin Werther'in Acıları veya A. Dumas Fills'in Üç Silahşörler'inde olduğu gibi âşık olmuş, suç işlemiş, intihar etmiştir. Halit Ziya Uşaklıgil'e göre hayatı yapan romanlardır. Tevfik Fikret özelde Halit Ziya'nın eserlerinin genelde romanların insanlar üzerindeki etkisini incelemiştir. Fikret'e göre yazarların özellikle romanların hayata büyük etkileri vardır. Bir Bihter (Aşk-ı Memnu'nun kahramanı) bütün ihtiyar kocalı genç kadınları arkasında sürüklemez fakat Bihter mizacındaki terbiyesindeki ahlâkındaki ahlâksızlığındaki serbestliğindeki kadınlara ahlakî zaaflarında pek kötü bir rehber pek zehirli, susturucu bir örnektir.

Fikret, romanların okuyucular üzerindeki etkisini açıklamak için ünlü Fransız romancısı Mösyö Eduvard Rod'u örnek verir: Aşk ve Ölüm romanının kahramanı ile özdeşlik kuran bir kız, eseri okuduktan sonra kitabı yatağının üstüne bırakarak intihar eder (Şan, 1998: 4).

Halit Ziya Uşaklıgil'in romanlarındaki kahramanlar eser yayınlandıktan sonra toplum hayatı üzerinde çeşitli etkiler yaparlar: Behlül, Firdevs, Nihal, Bihter şuursuzca taklit edildiler. Geldikleri dünyaya kapılarını yeni açmış bir topluma süratle kopyaları çoğaltılacak modeller oluşturdular. Modellere tamamen yabancı toplumun masum gözlerine şairane bir dekor içinde kötü bir sonuç doğuracak örnekler oldular (Birey, 1942: 298).

Halit Ziya ve Reşat Nuri'nin romanlarında yaşatmış oldukları roman bireyleri sonradan gerçek hayatta yankı bulmuşlardır. Mai ve Siyah'ın kahramanı Ahmet Cemil, Servet-i Fünun zümresinin yaşayan bir timsalidir. Reşat Nuri'nin en canlı eseri olan Çalıkuşu'ndaki Feride misali bugünkü hayatın bir aksidir. Gerek Ahmet Cemil gerek Çalıkuşu, edebiyat kisvesine büründükten sonra zamanlarının genç ruhları üzerinde etkili olmağa başladılar. Servet-i Fünun devrinde birçok gençler tıpkı Ahmet Cemil gibi duymaya düşünmeye ifade etmeye yeltendiler. Bunlardan birini gören "İşte bir Ahmet Cemil tipi daha!" derdi. Çalıkuşu yazıldıktan sonra bütün genç kızlar birer Çalıkuşu kesildiler. Edebiyatın hayat üzerindeki etkisine en iyi misaller Ahmet Cemil ile Çalıkuşu'dur (Gökalp, 1992: 108). Roman hayatlı bir müzedir. Romanda orijinal şahsiyetlerin canlı heykellerini görürüz. Roman asırlık olayları bir saatlik temaşaya sığdırabilen bir sinemadır (Gökalp, 1992: 111).

Romanın kaynak olarak büyük önem taşıdığının farkına varılmalıdır. Birçok roman yazıldıkları zamana ait İstanbul'un seçkin çevrelerinin durumu hakkında önemli bilgiler verir. Bazı romanlar kaynak olarak Osmanlı aydınlarının sosyal değişmenin getirdiği sorunlara nasıl yaklaştıklarını belgeler. İlk Osmanlı romanlarının büyük çoğunluğu toplumsal ve siyasî değişmenin oluşturduğu sorunları inceleyen tezli romanlardır (Mardin, 1991: 33).

Edebiyat toplumun ifadesidir (Meriç, 1973: 87, 6). Hayatı temsil eder (Wellek vd., 1983: 123). Edebiyatla hayat arasında karşılıklı bir bağlılık vardır. Edebiyat günlük

hayattan hayat edebiyattan etkilenir (Özdemir, 1977: 35). Edebiyat hayattan beslenir. Hayat, kurgunun imkânıdır. İcat, mevcut olgu, algı ve tecrübelerden hareketle hayal gücüyle yeni bir kavrayış ve bilinç oluşturmadır. Hayatı, varlığı daha derinlemesine anlamamızı sağlayan eşsiz bir düzenlemedir. Edebiyat, hayatı kurgu ile yorumlamadır. Hayat ile hayali birleştirme, yeni bir bakış ve duyuş oluşturmadır. Edebiyatın gücü hikâye anlatmasındadır. Hikâye hayatı saran örtüdür, hayatın esasıdır. Edebiyat mutlak anlamda hayata dairdir, hayata dâhildir (Alver, 2012: 22). Bazı toplumsal kurumlar, güzellikle ilgili bazı sonuçlar doğurur. Oysa görünüşte aralarında hiçbir benzerlik yoktur. Nükte, bir tür dolaylı anlatmadır. Gerçek ve mecazî manalarıyla birlikte kullanma inceliğidir. Kapayarak göstermek ve söylemeden anlatmak gibi bir ustalıktır. Toplumsal bir baskının ama çok sert olmayan toplumsal bir baskının işaretidir. Zira insanın kendisini attığı tehlike çok büyük olmamalıdır. Bastil korkusu edebiyatta inceliğe dikkate şakaya mizaha zorlar. Sibirya ise susturur veya acı bir isyana sürükler. Gevşek bir baskı, zorbalık altında ölçülü ve ince bir sanat gelişir. Tehlike ve baskı yok, hürriyet varsa yazı ile tartışmada üslûpta kibarlık ve incelik yerini sertlik alır (Meriç, 1976: 16). Dolayısıyla edebiyatı toplumsal tarihten ayrı düşünmeye imkân yoktur (Özdemir, 1977: 29). Edebiyat, bütün tarihin ruhu, özü ve özetidir (Wellek vd., 1983: 125).

Çoğu zaman oldukça sembolik ve sürrealist tarzdaki edebî eserler, en kapalı alegori en gerçek-dışı bir tabiat tasviri en kötü tasvir bile doğru bir şekilde incelendiğinde devir toplumu hakkında birşeyler söyler. Lirik şiirlerin incelenmesi ile bile devrin aşk modaları, dinî anlayışları, tabiat anlayışları arasında bağlantılar kurulabilir (Wellek vd., 1993: 85).

Her tür ve biçim içerisindeki edebiyat ve sanat ürünleri zorunlu tarihîdir, özneldir. Sanatçı belli bir kültürün bütün yapısal öğelerinin harmonik katkısının bir ürünüdür. Sanat eserlerinin kökleri, söyleyiş ve ifadelendirişteki bütün farklılıklarına rağmen gerçekliğin toprağında toplumsal gerçekliktedir. Her tür sanat etkinliği yaşama deneyimine dayanır ve malzemesini, konu içeriğini yaşama deneyiminde bulur. Sanat diğer bütün entelektüel uğraşlar gibi hayatı ve hayatın içinde oluştuğu varlığı anlama çabasıdır. Hayattan beslenen sanat hayatı ifade ve temsil etmeye çalışır. Sanat gerçeklik algımızın dışında gözüken konulara el atar. Konuların kurgusal inşasını gerçekliğin temelleri üzerinden yapmak zorundadır (Alver, 2012: 412).

Edebiyat dış dünyayı, insanı, hayatı, gerçekliği yansıtan bir aynaya benzer. Hayatı taklit eder. Ancak gerçekliğin aynen taklidi, birebir ifadesi değildir. Belki gerçeğe bakılarak hayal edilmiş, düşünülmüştür. Ancak gerçekliğin farklı bir şekilde yansıması, başka bir dille ifadesidir. Gerçekliğe benzer, gerçekliği hatırlatır, gerçeklik temelli bir uygulamadır, gerçekliğin kendisi değildir, hayalidir. Yazarın aktif bir şekilde rol aldığı bir yorumlamadır (Erzen, 2011: 61). Yazar gerçekliği süsler, ilgi çekici, hoşnutluk, zevk verici hâle getirir. Gerçeklik derken herkes aynı şeyi düşünmez. Kimisi gerçeklik kavramından hayatın yüzey görünüşünü, kimisi genel, değişmez insan karakterini, kimisi toplumsal gerçekliği, kimisi duyu dünyamızda bulunmayan ideal bir dünyayı, duyuları aşan bir gerçekliği anlar. Fakat hepsi sanat ile hayat arasında sıkı bir

bağ vardır görüşünde birleşir (Moran, Tarihsiz: 64). Kurgusal gerçeklik ile olgusal gerçeklik, hayat arasında sıkı bir bağ vardır. Edebiyat eserinin muğlâk mesajı ‘’Beni gerçek olarak kabul et ama beni gerçek olarak kabul etme’’dir (Eagleton, 2011: 58). Edebiyatın gerçeklerle uğraşmadığını sananlar yanılıyor. Çünkü edebiyat gerçeğe bağlı kalır. Fakat edebiyatın bağlı kaldığı gerçek, edebiyata özgü bir gerçektir. Çok defa gerçeğe rüyayı ekler, gerçeği zenginleştirir (Meriç, 1971: 6). Bir yanıyla gerçekliğin aynasıdır. Fakat diğer bir yanı gerçekliği aşar, hayalî yaşantıyla içli dışlı olur. Var olmasını istediği bir dünyayı çekici kılacak hiçbir etkiyi esirgemez. Çok kez beğenmediği hayat şartlarını eleştirileriyle hırpalar, gülünç kılar. Eleştirileri nesnel sürdürmez. Yerine göre okuyucuyu belli yaşantı biçimlerinden tiksindirir, yerine göre belli yaşama biçimlerine karşı okuyucuda sevgi uyandırır, gönlü belli doğrultularda kımıldatıp hareketler oluşturan bir tutum olur (Uygur, 1985: 81). Her zaman güzel olanı öne çıkarmaz. Çirkin ve hoşa gitmeyen pek çok mesele edebiyata konu olabilir (Moran, 2004: 103). Edebiyat değişik niyet, amaç ve gayretlerin doğurduğu bilinçli bir faaliyettir (Parla, 2000: 329). Gerçek kadar arzuyu, rüyayı dile getirir. Toplumda olmayanı, kurumlarda olaylarda göze çarpmayanı belirtir. Sık sık gerçeğin yetersizliklerini doldurur, karşılar, kapar. Güzeli, manalıyı ortaya çıkarmak için bayağıyı, manasızı kısar. Hayatın dörtte üçünü oluşturan gündeliği, ortalamayı, anlamsızı bir yana iter, atar. Gündelik hayatın ortalama tasviri yerine pek az olanı, olağanüstüyü işler. İlişkileri bozar, hayatı tamamlar (Meriç, 1976: 16). Edebiyat, insanlar, dünya, hayat hakkında gerçekler bildirmek iddiasında değildir. Psikoloji gibi insan davranışları hakkında genel kanunlar ortaya atmaz ama kişileri çizerken insan tabiatına bağlı kalır.

Bir tek kahraman oluşturmak için birçok hayat gerekir (Kundera, 1989: 68). Luther'den Esch'e kadar giden tarih tek bir kahramanın hayat hikâyesinden başka birşey değildir. Bütün tarih, yüzyılları birlikle geçmiş birkaç kahramanın bir Faust'un, bir Don Juan'ın, bir Don Kişot'un, bir Esch'in tarihinden başka birşey değildir (Kundera, 1989: 69).

Edebiyatın gerçeğe sadık kalması, insanları bir fotoğraf gibi yansıtması anlamına gelmez. Öylesi tam bir kopyacılık olur. Edebiyatın hayata bağlı kalması seçilen kişileri hayatta olduğu gibi çizmesi, yaşamış bir insanı bütün ayrıntılarıyla anlatması demek değildir. Edebiyatın hayata bağlı kalması insan tabiatındaki bütünleri belirtmektir. İnsan tabiatındaki bütünleri en canlı şekilde belirtmek için gerekli olayları uydurur ve bir karakter oluşturur. Yazar inandırıcı karakterler geliştirir ve karakterleri içinde yaşadıkları toplum ve diğer kişilerle etkileşimde bulundukları ortamlara yerleştirir. Sosyologlar için imkânsız olan hayalî deneyleri gerçekleştirmiş olur. Edebî deneyler küçük bir laboratuarda yapılan deneyin ilmî kalitesine sahip olmayabilir. Kahraman 'gerçek' insan değildir. Fakat başka bir konumda bir Julien Sorel, bir Anna Karanina, bir İvan Karamazof yahut bir Eugene de Rastignac bir istatistik tablosundaki bilgiden daha "gerçek' olabilir (Alver, 2012: 195). Don Kişot’u gerçek bir varlık olarak düşünebilmek hemen hemen imkânsızdır. Ama hafızada Don Kişot kadar yer etmiş bir başka gerçek kahraman var mıdır? (Kundera, 1989: 43). İnsan tabiatındaki donkişotluk özelliği öyle olaylar uydurularak ve Don Kişot'un öyle yönleri seçilerek anlatılır ki donkişotluk

özelliğine bu denli yalın ve canlı olarak hayatta bile rastlanmaz. Don Kişot'un temsil ettiği özellikler hayattaki Don Kişotlardakinden daha gerçektir. Edebiyatta Don Kişot hakkındaki cümleler, yaşamış bir insanı, gerçek olayları tasvir etmez. Bunların doğruluk değeri olamaz. Ama uyduruk bir insanın davranışlarını gözümüzün önüne sererek bazı sonuçlar çıkartmayı bize bırakır. Bazen bir toplumun durumunu, hayat şartlarını vb. yansıtır. Mesela Anadolu köylüsünün hayatını ortaya koyar, hakkında bazı yargılarda bulunur, böylece bir tezi ortaya koymuş olur, bir teklif niteliği kazanır (Moran, Tarihsiz: 226-227). Edebiyat olayı, bir toplumsal yapı içinde toplumsal olaylardan esinlenerek edebiyatçı tarafından oluşturulan bir bilinçlenme tarzı, bir çözüm yoludur (Özdemir, 1977: 29). Var oluş şartlarından kaynaklanan eğitici bir rolü vardır (Güllülü, 1982: 13, 14).

Edebiyatın toplum içindeki görevi, rolü, içinde geliştiği belirli bir toplumun bugününü anlatan ve yarınını hazırlayan bir kuvvet olmaktır (Karpat, 1971: 8). Edebiyat hayatı güzelleştirebilir, yüce idealleri besleyebilir. Doğruya güzele gerçeğe davet edebilir. Var oluştaki hikmetin anlaşılmasına katkı sağlayabilir. Var oluşun gerçeğine yönlendirebilir. İlim ve pratik ihtiyaçlarla kâinata açılan merak, yazının gücüyle var oluşa döner ve var oluş bilincine katkı sağlar. Edebiyat, hayatın boyanmış, perdelenmiş, maskelenmiş yüzünden değil yüreğinden ve içtenliğinden doğar. Açan, ifşa eden, bilince çıkaran bir tutumdur. Edebiyat bir kavrama hâli bir duyuştur. Yazarın olup biteni bir hissiyatla seyrinden hayatı dile getirmesidir. Hayatın özünü, hayattaki saklı ve açık gerçekleri, gerçeklerdeki hikmeti kavrama niyetidir. Bir keşif arzusu bir keşif yolculuğudur. Boş, kof şeylerle oyalamaz. Gerçeğin yoluna sokar, gerçeğin izini sürer. Hayata farklı bir pencere açma biçimidir (Alver, 2012: 14). Yeni bir yorumlama tarzıdır.

C. EDEBİYAT SOSYOLOJİSİNİN TEMEL KONULARI

Edebiyat dünyası bir yazarlar topluluğunun ötesinde edebiyatla ilişkili insanlar bütünüdür: Yayıncılar, dergi yönetmenleri, yazarlar, öğretmenler, yorumcular, eleştirmenler vd arasında nesnel bağıntılar içerir. Edebiyat sosyolojisi, yazarı, okuru, eseri, dergileri ve yayıncıları bir arada yorumlayabilme imkânı sunan kuşatıcı bakış açısına sahiptir (Dündar, 2007: 7).

Edebiyat sosyolojisi, salt edebî metinlerin yorumu ile açıklanamaz. Edebiyat sadece metin olarak varlık kazanmaz. Edebiyat ilişkileri, yazar/edebiyatçı-toplum, yazar/edebiyatçı-okur, metin-okur, kitap-yayımcı, metin-ideoloji vb. değişik bağlantılarla oluşur. Edebiyat bir ilişkiler ortamıdır. Edebiyat bir ortam meselesidir. Belirtilen bağlantılar edebiyat sosyolojisinde en az edebî metinlerin sosyolojik okunması kadar değerli konumlara sahiptir. Edebiyat sosyolojisi edebî metinlerin merkezî önemini teslim eder. Varlık alanını ve işlemlerini edebî metinlerin uzandığı temel noktalarda aramaya çalışır. Edebiyat ilişkileri asıl yataktır.

Edebiyat sosyolojisi incelemesi sadece edebiyat metinlerinin sosyolojik okuması ile sınırlandırılamaz. Edebî metinlerin sosyolojik okuması/eleştirisi, edebiyat sosyolojisi incelemesinin bir yönüdür ve kesinlikle bütünü değildir. Yazar/edebiyatçı, okur ve toplum merkezli incelemeler birer edebiyat sosyolojisi incelemesidir. Okuyucu gruplarını, yazar tiplerini, farklı insan topluluklarını dramatik bir kurgu içinde sunar, yazar ve okuyucuların sosyal sınıfları içindeki konumlarını ele alır. Amaç, edebiyat ilişkilerinden hareketle toplumsal olanı açıklamak, toplumsal ilişkilerle edebiyat ilişkilerinin buluşma noktalarını analiz etmektir (Alver, 2012: 7).

Edebiyat sosyolojisi incelemesi bir nedenler, bir arka plan araştırmasıdır. Bir toplumun sosyo-politik durumu, tarihî dönem ve konumu ile edebiyat arasındaki bağ, edebiyatın ortaya çıkış şartları ve kendini oluşturma süreci, edebiyatın kimlik oluşumuna etkileri/katkıları, toplumun edebiyata ilişkin algısı, toplumda rağbet gören edebî türler yahut ilgi duyulmayan türler, edebiyatın popülerleşmesi, edebî zevkin oluşup oluşmaması, edebî akımların hangi dönemde hangi sebeplerle ortaya çıktığı, piyasa-edebiyat ilişkileri, edebiyat ile siyasî-sosyal-ekonomik dönüşümler arasındaki bağ, yazar-eser-okur üçgeni, edebî kamuoyunun oluşumu, yazarın sosyal muhiti, edebî metinlerin birey ve topluma etkisi, edebî metinlerin bir milletin hayatındaki yeri vb. birçok mesele edebiyat sosyolojisinin inceleme alanına girer. Edebiyat sosyolojisi incelemesi, toplum-edebiyat bağlantısıyla ilgili bütün alan ve problemlere duyarlı bir konumdadır (Alver, 2012: 8).

Edebiyat, birbirine bağlı ağlara dayalı bir gelişim gösterir. Edebiyat olayı birbirini izleyen dört evreden geçerek evrimini tamamlar:

1- Yazar

2- Eser

3- Basım - Yayım - Dağıtım

4- Okuyucu

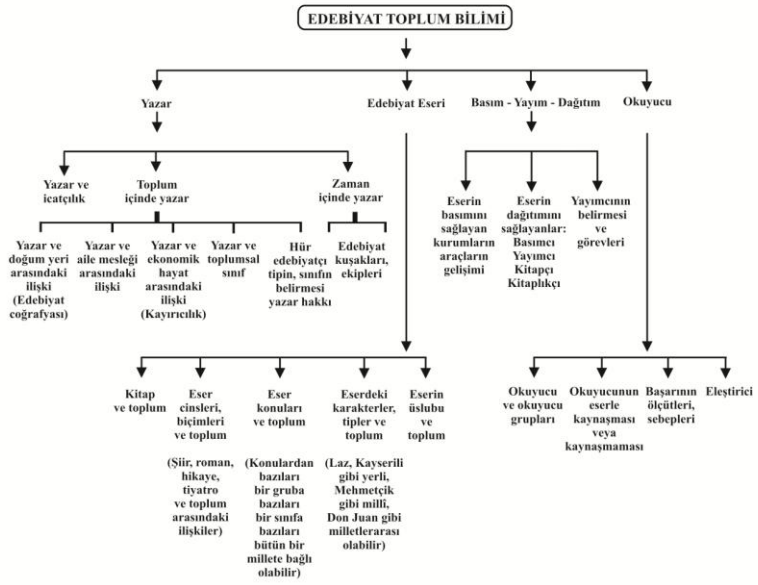

Edebiyat olayını canlı ve somut bir bütün olarak ele alan bir edebiyat toplum biliminin ana bölümleri ve çeşitli konuları şeması (Kösemihal, 1964-1966: 37)

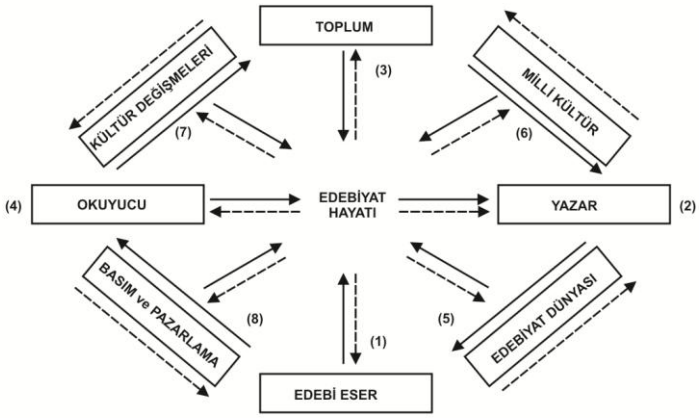

Edebiyat olayını oluşturan unsurlar arasındaki bağlar düzeni şeması (Tural, 1982: 35)

1. Yazar

Kültürel icadın gerçek öznesi izole olmuş bireyler değil sosyal gruplardır (Goldmann, 2005: 13). Yazar, belirli bir kültürel çevrede ve belirli statüsü olan bir toplum kesiminde doğar. Bir başka toplum tipi olan belirli okullarda okur. Belirli nitelikleri olan sanatsal bir çevrede belirli kişilerle iletişim kurar, etkilenir. Yazarlık mesleği, yazar kuruluşları, yazarın ideolojisi gibi unsurlarla beslenir. Yazar, sanatçı olana kadar pek çok toplumsal kategori ile iç içe bulunur.

Edebiyat eserini meydana getiren yazarın kişiliği bir yandan tabiatın bedene olan etkileriyle bir yandan toplumsal çevrenin türlü etkileriyle biçimlenir. Edebiyat toplum biliminin yazar toplum bilimi bölümü yazarın kişiliğinin somut bütünlüğünü göz önünde tutar. Hangi toplumsal bağlamların hangi yazarlık biçimlerini doğurduğunu irdeler. Yazarlığın oluşumunu sağlayan toplumsal, teknolojik, hukukî, zihnî değişimleri belirler. Sadece yazarın kişiliğinin türlü yönleriyle toplumsal çevre arasındaki karşılıklı ilişkiyi inceler.

Yazar toplum bilimi üçe ayrılır:

1- Yazar ve icatçılık

2- Toplum içinde yazar

3- Zaman içinde yazar (Kösemihal, 1964-1966: 15).

Yazar, belli bir zamandaki belli bir toplumun belli bir sınıfın üyesidir. Kendi çevresinin normlarını, değerlerini ve beklentilerini anlatır. Edebiyat, okuyucunun okuduğu eserden çeşitli derecelerde etkilenmesi yoluyla sosyal etkileşimi etkiler. Doğruyu ima ile onaylama ve yanlışı açıkça kınama davranışları ile resmederek toplumun normlarını pekiştirir (Alver, 2012: 194). Edebî malzeme sosyal etkileşimin daha iyi anlaşılmasına yol gösterir. Her yazar belli bir toplumun üyesi olmak açısından toplumsal bir varlıktır (Wellek vd., 1983: 126). Ait olduğu kültürel ve toplumsal iklimin bütün özelliklerine açıktır. Sanatçı, gerçeği anlatırken zorunlu olarak tarihî ve toplumsal gerçekleri ifade eder. Yazar ile yaşadığı çağ arasında bir uyuşma vardır (Wellek vd., 1983: 125). Yazar fildişi kulede yaşamaz. Hayata dokunmadan hayat hakkında ahkâm kesen bir figür değildir. Bir ortamın ve dünyanın insanıdır. Daha işin başında hayata bağlıdır. Hayata ilişkin bir tavrı ve yaklaşımı vardır. Edebiyat bir tavır alıştır. Yazarlar, çağdaşlarının düşüncelerini, hislerini dile getirirler. Büyüklükleri ifade güçlerindendir. Şöhret, temeldeki heyecanının ortaklaşa oluşundan ileri gelir (Meriç, 1971: 86: 9).

Sanatçıda kendinden önceki ve kendi dışındaki toplumsalın uzanışları belirlenir. Sanatçı, hayattan gelen ortaklaşa, toplulukla ilgili etkilerin merkezidir (Meriç, 1971: 86: 10). Ferdin duygu ve düşüncelerinin kaynağı, içinde yetiştiği kültür çevresidir (Erkal, 1987: 129). Zaman zaman toplumsal olaylar sanatçıları yetiştirmiş, zaman zaman sanatçılar yeni toplumsal olayların doğmasına sebep olmuşlardır (Banarlı, 1948: 6). Her insan içinde doğup büyüdüğü ve yaşadığı toplum ve kültür içeriği ile devamlı, karşılıklı bir etkileşim ve tamlaşma hâlindedir. Etkileşim ve tamlaşma sanatçının duygu, düşünce ve davranışlarla bağlı bulunduğu kültürün ve toplumun izlerini kolaylıkla göz önüne serer. Duygu, düşünce ve davranışlardaki izler nesnelleşir, maddeye yansırlar (Özdemir, 1977: 32). Edebiyatla var oluş arasında yakın bir ilişki vardır. Edebiyatın dili var oluşun ana dilidir. Yazı, kendinden uzaklaşan, kendine yabancılaşan var oluşun yeniden kendine dönüşünü sağlar. Var oluşun kendine dönmesi, kendisini kendi bakışının nesnesi, öncelikli sorun hâline getirmesidir. Başlıca kendini bilme, anlama biçimlerinden biridir. Felsefe özün tasvirini yapsa bile var oluşun ilk fışkırışını tam, tek ve geçici gerçekliği içinde ancak roman canlandırabilir (Foulquieu, 1991: 35). Yazar,

var oluşumuzu, var oluş sırlarımızı duyurur. Birşeyin var oluşsal olması, tarihî ve kültürel, bilinç ve hürriyet ürünü olmasıdır. Eser, insan davranışlarını, duygusal, zihinsel, toplumsal ve ruhî deneyimlerini en yoğun biçimde açığa çıkarır. Yazar, varlığın dili, gözü, kulağı, aklı, vicdanı, kalbi ve bilincidir. Yazar çok defa geldiği toplumsal sınıfın görüşlerini ifade eder, toplumsal sınıfın bir tür sözcüsü olur (Karpat, 1971: 6).

Toplum, ıstırap çekiyorsa sanatçı, ister istemez toplumun çektiği ıstırabı işler. Çünkü sanatçı, toplumun içinde yaşayan bir insandır. Toplum bir ülkü peşinde koşmak ihtiyacını duyuyorsa sanatçı önce toplumsal ihtiyacın yetiştirdiği bir insan olur sonra toplumsal ihtiyacı haykırır.

Toplumsal ülkü sanatçının eseri ile en güzel ifadesini bulur. Hemen toplumun türlü insan kümeleri arasında yayılır. İşçi, tüccar, köylü, şehirli gibi türlü kümeler arasında türlü izler bırakır. Yeni yeni toplum hareketlerine titreşmelerine sebep olur (Banarlı, 1948: 6).

Edebiyat ne kadar soyutlamalara giderse gitsin, çağının gerçekleri ile doğrudan veya dolaylı bir biçimde etkileşim içindedir. Her sanatçı, ister istemez kendi çağının türküsünü söyler. Veya eskiden söylenmiş türküleri tekrarlar (Özdenören, 1986: 46). Tarihin olguları arı bir biçimde var olmazlar, olamazlar: Her zaman kayıt tutanın zihninden kırılarak yansırlar.

Sanatçı, yaşadığı çağın hayat tarzının ve düşünce şeklinin bir tercümanıdır. Çeşitli şekillerde çevresinin kendi kişiliği üzerinde oluşturduğu etkileri şekillendirerek topluma sunar. Hatta meydana getirdiği eser ile geleceğe seslenir (Erkal, 1987: 130). Edebî şahsiyetler, hiç olmazsa geniş ölçüde ortaklaşa hayatın temsilcileri veya sembolleridir. Sanatçılar belli bir anda gelen ışınları bir merkezde toplayan sonra türlü bileşimlerden geçirerek topluma yollayan odaklardır. Dolayısıyla yazarları incelerken toplum bilimi ile ilgili bir bilgi elde ederiz (Meriç, 1976: 18). Çevre yazarı damgalar. Yazarın tepkisi türlü biçimlerde belirebilir: Uyum, ret veya isyan. Yahut yazar başka çevrelerden gelen etkilerle çevresinden aldıklarını kaynaştırır (Meriç, 1971: 10). Ait olduğu ortama etki eden bir öznedir. Ortamı dönüştürebilir, ortamın şartlarını tersine çevirebilir. Belli bir toplumsal sınıfın fertlerinde belli bir düşünme ve hissetme tarzı göze çarpar (Meriç, 1971: 11). Dünya görüşü, bazen ideoloji ve düşünce yazar için vazgeçilmezdir. Dünya görüşü, eserin hangi düşünsel, siyasî ve toplumsal bağlamda ortaya çıktığının ipuçlarını verir (Alver, 2012: 32). Hiçbir sanatçı, kendisinden sonrakilere iletmek istediği bütün bir dünya görüşünü tek başına veremez. Sanatçının tek başına vereceği dünya görüşü, hayat anlayışı, geçmişteki sanatçıların görüşleriyle ilişkisi bakımından değerlendirilebilir. Sanatçı, tek başına değerlendirilemez. Sanatçıyı ölülerin arasına yerleştirip eserlerini ölülerinki ile karşılaştırmak gerekir (Eliot, 1983: 21).

Her yeni eserin olumlu veya olumsuz, kendisinden evvel gelenlerle bir yığın münasebeti, alakası vardır. Yeni tanıdığı XVIII. yüzyıl filozoflarını, okuduğu Victor

Hugo'yu taklit eden Namık Kemal, gerçekte dirsek çevirdiği eski Türk şiirinin ve nesrinin tesiri altındadır (Şahin, 2007: 78).

Yazar figürü, edebiyatın failidir. Edebiyat oluşumunu fiile geçiren kişidir. Edebî etkinliğin içerisinde işleyen, atfedilen, tahayyül edilen mecazî, figüral varlıktır (Alver, 2012: 63). İcracı ve temsilci iki yönü vardır.

Matbaanın icadı, telif hakları kavramının ortaya çıkışı, kurumlaşması, yayın piyasasının oluşumu, edebiyatın demokratikleşmesi, sekülerleşme, bireyselleşme gibi süreçlerle modern yazar figürü oluşmuştur (Alver, 2012: 64).

Romantik yazarla yazarlığın temel mecazı aynadan lambaya doğru evrilmiştir. Önceki zamanların dünyaya ayna tutan yazarının yerine gerçek ve tekil bir kökenden kaynaklanan ışığı yayan lamba gibi bir yazar figürü geçmiştir (Bennett, 2005: 59).

2. Eser

Kitap genel olarak rasyonel, pozitivist, akılcı dünyada aydın bireyin ve modern toplumun kutsadığı bir nesne ve bilgi kaynağıdır (Alver, 2012: 137). Eser; yazar, okur ilişkisine bağlı olarak ortaya çıkan diğer süreçlerin karmaşık ve etkili bir sunumudur. Edebiyat eseri ile toplum arasındaki ilişki karşılıklıdır.

Bir edebiyat eserinin başarısı, kalıcılığı, ileride yeniden rağbet kazanması yahut bir yazarın şöhret ve itibarı esasen sosyal bir olaydır (Wellek vd., 1983: 133). Edebiyat eserinin sınırını kesinlikle çizmek imkânsızdır. Edebiyat kitabı tüketimi, edebiyat kitabı okumaktan ayrıdır. Herhangi bir edebiyat kitabı, okumaktan başka bir amaçla satın alınabilir.

Eser sanatkârdan bağımsız bir şekilde ortaya çıkamaz. Toplumsal bir varlık olan yazar eserine yansır. Eserden bahsetmek bir yönüyle yazardan bahsetmektir (İzzetbegoviç, 1987: 170). Her eser kısmen otobiyografik özellikler taşır. Herkes eserde kendinden bir parça bulabilir.

Edebiyat eserini, toplum veya sınıflardan sıyrılmış soyut bir olay olarak görmek mümkün değildir. Edebiyat eseriyle toplumsal yapı arasında çok sıkı bir ilişki vardır (Kösemihal, 1964-1966: 26). Kültür ürünleri ve kültür ürünlerinin içindeki fikirler, tarihî, ekonomik, toplumsal ve siyasî hayatımızla yakından ilgilidirler. Edebiyat eserleri, toplumsal hayatımızın türlü durum ve şartlarından esinlenirler. Toplumsal yapılardan kaynaklandıkları gibi toplumsal yapıları etkileme kudretine sahiptirler (Özdemir, 1977: 37). Her toplumda kendileri toplumdan birşeyler aldıkları gibi toplumun çeşitli özelliklerine göre topluma kendilerinden birşeyler verirler. Toplum üzerinde etkili olurlar (Özdemir, 1977: 29).

Edebiyat eseriyle toplumsal yapı arasındaki çeşitli ilişkiler dört grupta toplanabilir:

1- Cinsler ve biçimler toplum bilimi

2- Konular toplum bilimi

3- Karakterler ve kişiler toplum bilimi

4- Üslûplar toplum bilimi (Kösemihal, 1964-1966: 26).

Biçimlerin tarihi ile toplumun tarihi arasında bağlantılar vardır. Roman, şehirlilerle zenginlerle çok sıkı bağlılığı olan bir edebiyat cinsi midir? Savaşçı kavimlerin şiirden daha çok anladıkları, kendilerini şiirde buldukları ne dereceye kadar doğrudur? Tiyatro insan sınıfları tarihinin hangi çağında hangi toplumsal biçim içinde gelişmiştir? gibi daha birçok mesele incelenir. İnceleme, edebiyat eserinin şiir, roman, hikâye, tiyatro gibi çeşitli cinsleriyle içinde doğdukları toplumlar veya sınıflar arasındaki ilişkileri zaman ve mekân içerisinde görülen değişikliklerle ortaya koyar.

Edebiyat eserlerinin konularıyla toplumlar veya sınıflar arasında derin ilişkiler bulunabilir. Konulardan bazıları bir toplumun tarihinin belirli bir çağında ya bir kısım halkına ya bir grubuna ya bir sınıfına, bazıları bütün halkına bağlı olabilir. Millî edebiyatlar, yerli edebiyat, grup, sınıf edebiyatları gibi...

Bir edebiyat eserindeki kişiler, tipler, karakterlerle eserin belirdiği toplumsal çevre arasında ilişkiler vardır. Tipler, kişiler bazen bir bölgeyle ilgili olabilirler meselâ bizdeki Laz, Kayserili tipi gibi. Bazen bütün tipler bütün bir toplumla ilgili olur, Mehmetçik tipi, millî kahramanlar gibi. Bazen tipler bir toplumdan bir milletten daha geniş bir bütüne bağlı bulunabilir, çok geniş bir coğrafya veya kültür alanının ortak bir tipi, bir kahramanı olabilir. Meselâ Don Juan tipinin millî sınırlan aşması, milletlerarası bir karakter taşıması gibi.

Lukacs'ın Modern Tiyatro'yu yazdığı dönemde düşüncesini formüle ederken Simmel'in biçimler sosyolojisinin etkisiyle kullandığı terimler bugün hâlâ geçerliliğini korumaktadır. Esere 1911'de yazdığı ön sözde şöyle diyor: "Dolayısıyla bu kitabın temel sorusu 'modern tiyatro var mıdır ve nasıl bir üsluba sahiptir' olacak. Ancak soru, üsluba dair her soru gibi öncelikle sosyolojik bir sorudur... Sosyolojik çözümlemenin sanat söz konusu olduğunda düştüğü en büyük hata şu: Sanatsal icatlarda sadece içerikleri önemseyip inceliyor ve bunlarla verili ekonomik ilişkileri düz bir çizgi ile birbirine bağlıyor. Oysa edebiyatta asıl toplumsal olan biçimdir... Biçim toplumsal gerçekliktir, ruhun hayatına bütün canlılığıyla katılır. Dolayısıyla sadece hayat üzerinde fiilde bulunan ve deneyimleri şekillendiren bir etken olarak değil kendisi de hayatça şekillendirilen bir etken olarak işler."

Biçim sadece dolayımlayıcı bir unsur olarak yazar ile alıcıyı birbirine bağlayıp edebiyatı toplumsal bir olgu hâline getiren bir ilke olarak değil biçimlenecek malzeme ile olan ilişkisi bakımından sosyolojiktir. Her biçim hayata dair bir değerlendirme, bir yargıdır (Moretti, 2005: 19-20).

Bir eserin üslûbuna bakarak eserin içinde doğduğu toplumun tarihinin hangi çağına hangi yüzyılına bağlı olduğunu kestirebiliriz (Kösemihal, 1964-1966: 27).

"Mecazi ifadeler, düz ifadeden farklı olarak konuşanın yöneliş ve tutkularına işaret eder böylece sadece çıplak hakikati vurgulayan basit ifadenin tersine ruhta şu ya da bu fikrin izini bırakır" (Moretti, 2005: 5).

Her edebiyat eseri bir toplumsal olaydır. Ferdin eseridir ama ferdin toplumsal eseridir. Edebiyat eserinin ana özelliği, fertle toplum arasında bir bildirişim aracı olmasıdır. Yazarı bir haberin yayıcısı, okuyucuyu haberin alıcısı olarak ele alabiliriz. Her edebiyat olayını "verici-haber alıcı" biçimindeki düşünmeden yapılan iletişim şeması içinde düşünebiliriz. Bir uçta yazar, bir hayat olayını, bir hayat deneyimini dil ile ifade eder, diğer uçta yine dil, okuyucuya bir deneyim sunar (Güllülü, 1982: 13-14). Hirn'ün "Okuyucu olmadan sanat olmaz" sözü ile Tolstoy'un "Sanat bir dildir" sözü aynı gerçeğin ifadesidir. Her kitapta yazar ve okuyucu olmak üzere daima iki insan vardır. Fakat okuyucu fert hâlinde değildir. Ortaklaşa, toplulukla ilgili bir varlık hâlindedir. Edebiyat eseri yazarın düşüncesini okuyucuya ulaştırır. Okuyucu eserde daha önce vardır. Yazar belli bir okuyucuya seslenir. Söyleyeceklerini muhatabına göre seçer ve ayarlar. Yazmak bir davete uymaktır. Eseri okuyucu farkında olmadan ısmarlar (Meriç, 1976: 5). Eser daha kaleme alınırken okuyucunun etkisini taşır. Eserle okuyucu birbirinden ayrılamaz.

Etkiyi yapan yazarın kendisi değil eseridir. Edebî eserin ortaya koyduğu durum ile okuyucunun zihnî algılaması arasında fark, estetik mesafe vardır. Eser ayrı okuyucu gruplarında farklı, başka başka etkiler yapar. Her nesil Descartes veya Rousseau'da kendini okur. Kendine göre ve kendi ihtiyaçlarına uygun bir Descartes veya Rousseau oluşturur. Kitap, yaşayan bir toplumsal olaydır (Meriç, 1976: 10).

Okuyucu, mutlaka bugünün okuyucusu değildir. Günün modasını isteyen okuyucu değildir, şöhreti ve paracıkları veren okuyucu değildir. İdeal bir okuyucudur. Bazen geçmişe veya geleceğe bakarak hayal edilen bir okuyucudur (Meriç, 1976: 10-11).

Okuma, kişiyi toplumun ortak hafızasına katar, ortak geçmişi tanıtır. Okuma süreci ortak geçmişi sürekli yeniler (Manguel, 2001: 92). Edebiyat güçlü bir şekilde özdeşleşme gerçekleştirerek okuru dönüştürür. Kitap kültürel değişim aracıdır.

Eser, bizi bütün benliğimizle etkilemeye yöneliktir ve biz benliğimizi meydana getiren bütün unsurlarla ister istemez eserin etkisi altında kalırız. Yediğimiz her şeyin hazım esnasında lezzetinden başka etkileri olduğu gibi okuduklarımızın bize verdiği zevkten başka etkileri vardır (Eliot, 1983: 110-111).

Okuduğumuz eserlerin üzerimizdeki etkilerini vicdanımızın sesine kulak vererek değerlendirirsek eserlerin edebî zevkimizi doyurmanın dışında bizi pek çok şekilde etkilediğini görürüz.

Kendimiz için kaleme aldığımız notlarla okuyucu için kaleme aldığımız kitap ayrı ayrı şeylerdir. Şairin kendisi için aldığı notlar ilerde mirasçıları veya öğrencileri tarafından basıldıkları zaman, birer toplumsal olay olurlar (Meriç, 1976: 10).

Edebî metnin ayrıcalıklı niteliği, metnin açıklığına bağlı olarak sürekli ve dinamik anlam katmanlarına sahip olmasıdır. Edebi ürünlerin tek yapılı anlam bütünlüğü olarak okunması çoğu zaman edebiyatın doğası ile uyuşmaz. Edebî eserin farklı zaman ve mekânlar içerisinde yankılanması ve yankının çoğulluğu, edebî eserin başarısı ile düz orantılı bir biçimde okunabilir. Bir edebiyat eserinin anlamı hiçbir zaman yazarının niyetleriyle tüketilemez. Eser bir kültürel veya tarihî bağlamından öbürüne geçtikçe eserden yazarının veya yazıldığı dönemde yaşamış olan okurun düşünmediği yeni anlamlar çıkarılabilir. Bütün edebiyat eserleri, okuyan toplumlar tarafından yeniden yazılırlar hatta bir eserin aynı zamanda bir yeniden yazımı, üretimi olmayan hiçbir okunuşu yoktur (Alver, 2012: 413-414).

Yazarın aynası okurdur. Eser yayımlanır yayımlanmaz, yazarın elinden çıkar. Artık yazarın düşüncesini ifade etmez, birbirini kovalayan nesillerin düşüncesi olur. Okuyucu kitabı devamlı yorumlar, zenginleştirir veya fakirleştirir. Eserin gerçek içeriği ancak sadece bir vasıtadan ibarettir. Brunitiere'in dediği gibi Descartes'in neler düşündüğünü anlamak şüphesiz ilginçtir. Ama daha ilginç birşey var: Çağdaşları Descartes'ın neler düşündüğüne inanıyorlardı? Descartes'ı nasıl anlıyor, nasıl yorumluyorlardı? Çünkü kavramlar ve prensipler bütünü ve sistemler ancak anlaşıldıkları ölçüde etki yaparlar, kavramları benimseyen, ortaya atan kadar icatçıdır. Bir başeserin macerasını takip etmek, çok defa ferdî bir düşünceden topluluğa ait, ortaklaşa düşünceye nelerin geçtiğini araştırmaktan çok, toplumsal çevrede ne gibi değişiklikler olduğunu, kaydedici bir âletten okumaktır.

Bir edebiyat eserini anlamak için kişi öncelikle şeklî veya ilmî kategorileri kullanmaz, kullanamaz. Daha çok kişinin anlayışının ön yapılanması içerisinde kendisinin tarihî olarak kendine ve dünyaya karşı şekillenmiş görüşüne müracaat (inançlarına, ideolojilerine vs.) etmelidir (Alver, 2012: 414).

Bir edebî eserin ilk anlamı son anlamı olmayabilir. Bir edebî eser bilişsel ve psişik ortaklıkların sonucunda ortaya konulan bir üründür. İlk bakışta kendini ele veren anlamın sosyal gerçekliğimizle ilintisi daha fazla olabilir. Fakat metne gizlenmiş ve çoğu zaman mecazlarla imgelerle alegorilerle ve imalarla ifadelendirilmiş metnin iç anlamının gerçeklikler dünyasından büsbütün bağımsız inşa edildiği anlamına gelmez. Edebî eserlerdeki sosyolojik anlam metnin aşikar, ilk anlamından olduğu kadar mecazî, ikincil anlamından elde edilebilir.

Toplumdaki ortak büyük dönemeçlerin tanıkları olarak değişik söylencelerin doğumu, evrimi, yeniden canlanması veya insan ruhunun esas yapıları daha derin bir şekilde edebiyatın aynasından izlenebilir (Alver, 2012: 414-415).

Edebiyat eserleri, açıklanmayı değil bizzat içlerinde barındırdıkları her çeşit zenginlikle ve özellikle kuramsal, ilmî söylemin tek anlamlılıklar peşinde olmasının aksine çok anlamlılıklarıyla duyulmayı, hissedilmeyi, anlaşılmayı ve yorumlanmayı bekleyen eserlerdir (Alver, 2012: 416).

Yabancı ülke, yazarı bozar, değiştirir. Yazarın yabancı dildeki etkileri yazarı tanımamız bakımından hemen hemen hiçbir aydınlık getirmez. Ama yabancı ülkedeki birçok nesillerin düşünce ve duygu dünyasını tanımamızı sağlar. Dış etkiler, bazı ihtiyaçları, bazı eğilimleri daha iyi bilinçlendirir.

Kimse kitabında ölen yazarı aramaz. Her okuyucu yazarı kendisi için okur ve yazarda kendini arar. Kitaba kendisini koyar. Yazarı kendine uydurur. Şartlar değişince eser yeni yeni yorumlara bağlı tutulur. Yazarın bazı tarafları daha ortaya çıkar. Bazı tarafları fark edilmez olur. Yazarın etkisi eserinin okunduğu çağa uydurulması demektir. Kitap bir şahsiyetin ifadesi değil ortaklaşa hayatla ilgili bir olaydır (Meriç, 1976: 10). Geçmiş döneme ait bir eserin her türlü yorumu geçmişle bugün arasında bir diyalogdan oluşur.

Edebî metnin kurgusallığı tarihîliğinden koparılarak inşa edilemez. Edebî metnin kurgusallığında saklı duranın açımlanması durumunda eserden anlaşılacak olan şey, bir yorumun öznelliğine sıkıştırılmış bilgilerden ibarettir. Ama metnin tarihselliği yorumlamanın dinamiklerini oluşturur. Metin, tarihîliğini yazarın tarihîliğine, tarih içindeki algılama, düşünme ve yaşama biçimlerine borçludur, daha nesnel bir ifade ile bağıntılıdır. Tarihî bir metinle kendi tarihîliği içerisinde karşılaşan okuyucu her karşılaşmayı bir yorum denemesinden öteye taşıyamaz. Okuyucunun eserin tarihîliğine dair sahih bilgisi yorumundaki sahihliği ortaya çıkarmasına yardımcı olacaktır

Metin bağımlı sosyolojik analizin son ve mutlak bir yoruma karşılık geldiği söylenemez. Edebiyat sosyolojisi interdisipliner olmak zorundadır. Tarihî, siyasî, ekonomik ve toplumsal verilerin kavşağında verilerle bulaşarak toplumun biçimlendirici öğeleri olan olay ve olguların nerelerde saklı olduğunu göstermekle edebiyat sosyolojisi ayrıcalıklı bir konuma sahip olur. Edebî metinlerdeki kurgusallıkların beslendikleri tarihî gerçeklerle ilintilendirilmesi edebiyat sosyolojisinin başlıca görevidir. Edebiyat sosyolojisi, kişisel tematik sorunları ve söylemsel araçları toplumsal sorunlara dönüştürmekle yükümlüdür (Alver, 2012: 417).

Edebiyat sosyolojisinin bir ek görevi edebiyatın içerisindeki insaniliği ve canlılığı ilmin alanına taşıyarak ilmin mekanik devinimini insanî gerçekliğine olabildiğince rucü ettirmektir. Sosyoloji edebî ürünlerden ilmî bilgi edinmenin yolunu, edebî eserden estetik bir haz alabilmenin imkânına sahip olduktan sonra bulacaktır. Edebiyat sosyoloğu bir edebî metin ile karşılaşmanın gerektirdiği edebî beğeni ve değer ölçülerine veya bilince sahip olmayacaksa bile edebî eserin edebî niteliğine zarar getirecek anlama ve yorum denemelerini ilmîlik adına üretmemelidir (Alver, 2012: 418).

Bir edebiyat eseri dönemin ruhunun nesnel ruhun bir ürünüdür. Dönemin nesnel ruhu, dönemin tarihî şartları, felsefî, ilmî, dinî vd. düşünüş şekilleri, ahlakî, hukukî, siyasî düzeni veya düzenleri, yaşama sitilleri anlaşılmadan edebiyat eseri anlaşılamaz (Alver, 2012: 420).

Kültürün temel niteliği üretirken üretilmektir. Hayat içerisindeki konumlanış, bir bütüne bakışı belirleyen şeydir. Şiir bütün imalarına rağmen aidiyetini belli eder. Toplumsal gerçeklikler, aidiyetin belirginleşmesi kadar şiirde belirginleşmeseler bile yönsemelerini ima ederler.

Toplumsal beğenilerin aksi ürünler toplumsal onay alamazlar. Kültür bir sürekliliktir. İstikrarı yansıttığı gibi ani kırılmaları, dışarıdan müdahaleleri belli edecek özelliğe sahiptir (Alver, 2012: 421).

Sanat, bir işi sanat eseri olarak kabul eden ve onaylayan inanç sayesinde ayakta kalan bir sistemdir. İnancın varlığı sanat eseri hakkındaki söylem üretiminin önemini gösterir: Eserin değerinin kabul görmesi ve meşruluğunun onaylanması söylem üretiminin bir tezahürüdür. Sanat eserlerinin sembolik nesneler olarak var olabilmesi için söylem üretimiyle bilinmeleri ve kabul edilmeleri gerekir. Bilinme ve kabul, eseri tanımaya ve anlamaya muktedir izler-kitlenin ve eserin değerine olan inancın üretimi ile olur. Edebî alan, sanatın üretimi ve üretime katkıda bulunan eyleyicilerin (değer üreten eleştirmenler, yayıncılar, galeri işletenler, akademiler ve öğretmenler hatta aileler) arasındaki ilişkisel konumların oluştuğu ve oluşturduğu uzamdır. Dolayımlayıcı bir kuramsal tasarım olarak alan icatçının kısmiliğine yönelik inancın eleştirisini sağlar. İnanç, edebiyat araştırmalarındaki iç yaklaşımların belirleyici yanılsamalarından biri olan millî sınırlar yanılsamasını besler: Bir edebiyat veya sanat ürününün soyutlanarak alınan edebiyat geleneğine içkin açıklayıcı ilkeyi bulmak çabasının kaynağı.

Önemli olan edebî inancın parçaları olarak sanat ve edebiyat eserlerinin algılanmasında kullanılan kategorilerin Bourdieu'ya göre çifte tarihselliği meselesidir. Kategoriler, konumlanmış ve tarihlendirilmiş bir toplumsal evrenle ilişkilenmiş ve kullanıcılarının toplumsal konumlarının işaretlediği kullanımlara konu olmaları açısından çifte tarihseldirler. Edebiyatçıların veya eleştirmenlerin kendilerini ve hasımlarını tanımlamak için kullandığı kavramlar süregiden mücadelenin araçlarıdır. Bourdieu'nun tanımlamasıyla 'kültürel eserler ilmi' için zorunlu şartlardan biri, alan içindeki mücadelelerin çökmesi olarak sınıflandırma kategorilerinin reddidir. Millî veya millî edebiyat çökmenin ürünüdür. Eleştirmenler bir eser üzerinde fikir beyan ederken sadece eser hakkındaki yargılarını ifşa etmekle kalmazlar. Aynı zamanda eser hakkında konuşma ve yargılama haklarını duyururlar. Fikir açıklamak sanat eseri hakkındaki meşru söylem tekeli için yapılan mücadeleye ve dolayısıyla eserin değerinin üretimine katılmaktır. Dolayısıyla 'icatçı'dan çok 'icatçıyı oluşturanlara' veya 'keşfedenlere' bakmak gerekir. Keşfedenler sanatın karizmatik ideolojisinin inandırmaya çalıştığı gibi hasbi bir şekilde sanat tutkusu adına çalışan kayıtsız eyleyiciler değildir.

Edebiyat ve sanat alanı her zaman iki temel hiyerarşikleştirme ilkesi arasındaki mücadelenin alanıdır: İlki iktisadî ve siyasî alanda egemen olanların işine gelen başkalarınca yapılan yasalara ve konan kurallara uyma ilkesidir. İkincisi iktisadî alandan bağımsızlıkla özdeşleşen ve geçici başarısızlığı bir seçim ve başarıyı bir uzlaşı işareti olarak görenlerin savunduğu otonomi ilkesidir (sanat sanat içindir). Edebiyat ve

sanat alanı, iktisadî ve siyasî alandan özerk olduğu kadar bir alan olarak mantığını gerçekleştirir. Ama ne kadar bağımsız olursa olsun yine kendisini içeren alanların yasalarından etkilenmeye devam eder. Dolayısıyla edebiyat ve sanat alanında rekabet hâlinde olan üç farklı meşruluk ilkesi ile karşılaşılır: Diğer üreticiler için üreten üreticiler (kendine yeterli özerk 'sanat sanat içindir' dünyası) tarafından bahşedilen tanınma; egemen sınıfsal beğenilere karşılık egemen sınıfın egemen fraksiyonlarınca ve egemenin etik ve estetik dolayısıyla siyasî beğenilerini onaylayan salonlar ve akademi gibi kurumlar tarafından kutsanma. Son olarak kitlelerin tercihi tarafından bahşedilen 'popüler' takdisi savunan meşruluk ilkesi. Metinden daha küçük veya daha büyük birimler üzerinde çalışmak, sosyolojik edebiyat araştırmaları için kurucu sorunlardan birinin metin sorunsalı karşılığını vermektedir. Aslında sorun metnin araştırmaya ne şekilde dâhil edileceği sorunu olmaktan çıkmaktadır: Metin kaybedilirse sıkıntıya girmeye gerek kalmaz. Metnin gözden kaybolması, çok daha küçük veya çok daha büyük birimler üzerinde odaklanmayı -teknikler, izlekler, değişmeceler veya türler ve dizgeler- üzerinde yoğunlaşmayı mümkün kılar (Şahin, 2007: 54, 55, 58, 76, 77).

Her fert, kendi hesabına yeni bir uydurma yapar. Çevrenin okuyucuların her biri üzerindeki etkisi, gittikçe ferdî farklılaşmaları azaltır. Kitabın okuyucu üzerinde etkisi vardır. Genel düşüncenin yalnız belirtisi değil aynı zamanda yapıcısıdır. Kitap aynı neslin hemen hemen bütün insanlarına bilinçleri, şimdiki veya gelecek ustalık zevkleriyle uyumlu bir içerik verir. Böylece toplumsal grupların fikir veya his hayatında bir düzen, bir birlik kurar.

Evvelâ belli bir anda herkese kendi içindeki düşünce veya duygunun ortak bir formülünü verir. Ortak duygu ve düşünceyi doyurur. Ferdî ayrılıkları ortadan kaldırır, fertlerin özlemlerini tıpkılaştırır, birleştirir. Ortak bilinç oluşturur.

Sonra başarılı bir kitap, sayısız düşünceler, okuyucuların ihtiyaç ve duyguları, belirsiz bir şekilde gerçekleşmek isteyen bütün gizli faaliyetler arasında bir ayıklama yapar. Belli bir anda bütün ferdî dikkatleri aynı amaca yöneltir. Eserin gücü kamuoyunu aydınlatır.

Her eser canlı bir modelin taklididir. Taklit bütünü kucaklamaz. Bir seçimdir. Yazar konunun ruhunu, yaşayan tarafını belirtmeğe çalışır. Her icatçının zevklerine seçişlerine yön veren bir ustalık vardır. Yazar gerçeği kendi zekâ ve anlayış kabiliyetindeki üstünlüğüne göre biçimlendirir. Her eserin kendine has bir temel karakteri olduğu gibi. Bütün sanat iki kelimenin içindedir: Sıkıştırarak canlandırmak.

Kitap, icatçı bir kuvvet olmaktan çok, düzenleyici bir güçtür. Düzen ve uyum sağlayıcı, birleştirici, kayıt altına alıcı bir organdır. Yazar, bir orkestra şefidir. Yazarın yaptığı seslerin uyumunu sağlamaktır. Herkesin yahut çoğunluğun aynı anda aynı sesi çıkarmasını, aynı hareketi yapmasını, yerinde davranışı göstermesini sağlar (Meriç, 1971: 7).

Grup görüşler sistemiyle eserin düşüncesi arasında bir yapı eşdeğerliği vardır. Dünya görüşü ‘’bir topluluğun üyelerine ait zihnî, hissî hatta hareketle ilgili eğilimleri

aşırı bir tutarlılığa kavuşturan kavramsal bir genelleme, tutarlı bir sorular ve cevaplar bütünü" demektir. Eserde kendini, somut bir varlıklar ve nesneler dünyası icat ederek ifade eder (Meriç, 1971: 9).

Ekonomik temelle fikir ve sanat eserleri arasında ilişki olduğu bir gerçektir. Ama ilişki tek taraflı değil dolaylı, karmaşık, örtülüdür. Fikir ve sanat eserinin kendine özgü bir varlığı vardır. İktisadî temel sanat eserinin kendine özgü yapısını değiştirmez (Meriç, 1971: 10).

Edebiyat eserlerinden toplumun yaşayışına göreneklerine ışık tutan bir belge gibi yararlanmak mümkündür. Özellikle toplumsal belgelerin kıt olduğu daha eski çağlara ait çeşitli bilgileri eski çağların sanat eserlerinden elde etmek yoluna gidilebilir. Plautus'un ve Terentius'un zamanında Roma'daki toplumsal hayat devrin yazarlarının eserlerinden çıkartılmağa çalışılabilir. On dokuzuncu yüzyıl Osmanlı romanlarından dönemin İstanbul'undaki yaşayış, görenekler, tipler, kurumlar hakkında bilgi edinilebilir. Edebiyat sosyolojisi çalışmalarında edebiyat eserleri, toplumsal tarih için bir kaynak sayılır ve kaynak olarak kullanılmaktadır (Moran, Tarihsiz: 72). Edebî metinler retorik ölçütlere göre örgütlenmiş tarihî ürünlerdir (Moretti, 2005: 19).

Her edebî eserin taşıdığı fikrî unsur, farklı bir şekilde karşımıza çıkar. Mesela XIX. yüzyıl romancıları edebiyatta realizme kayan bir çizgide birey ve toplum sorunlarına geniş yer vermişlerdir. Balzac, Dostoyevski, Dickens, Tolstoy gibi romancıların eserleri birer tarihî geçit resmini andırır. Balzac'ın eserleri devrindeki profesyonel tarihçi, iktisatçı, istatistikçilerin hepsinin eserlerinden daha öğretici olmuştur (Plehanov, 1962: 119).

Edebiyatın kimlik oluşturma ve yeni bir kimlik inşa etme gücü vardır. Edebiyat milletin oluşumuna en güçlü bir biçimde katılır. Ortak kimliğin aynasıdır (Alver, 2012: 43). Her eser bir belge, yerini başka hiçbir şeyin tutamayacağı bir tanık, (Meriç, 1971: 9) anıttır (Wellek vd., 1983: 125).

Bir sanat eseri, unsurları arasında tabii bir bağ olan bir bütündür. Bir toplumun toplumsal gerçeklerini ve ideal edindiği değerleri, öğretici olmaksızın icatçısının bakış açısından sunar. İçinde yaşadığımız kargaşaya bir düzen getirir. Düzen duygusunu içimizde uyandırarak bizi önce kendimizle sonra toplumla barıştırır (Eliot, 1983: 6).

Bir sanat eserinin meydana getirilebilmesi için büyük bir bilgi birikimi gerekir. Sanat eseri diyebileceğimiz bir eser, "geçmiş''in "hâl" ile birleştiği yeni bir birleştirmede yerini aldığı ve yeni bir geleceğe doğru aktığı anlarda oluşturulur. Sanat eseri öz ve biçim bakımından kendine has yenilikler getirerek çağının gerçeğini yansıttığı hâlde gelenek çizgisinden sapmaz (Eliot, 1983: 7).

Şekil bile ferdî değildir. Şair yalnız bir geleneği sürdürmekle kalmaz, çağdaşlarının güzellik kabiliyetlerini, alışkanlıklarını dikkate alır. Çok defa üslûp ve ahenkte yenilik yapmaktansa derinleşmeyi tercih eder. Herkes yazdığı veya okuduğu şiirle beraber içinden eskiden bildiği bir şarkıyı söyler (Meriç, 1971: 9).

Her sanat eseri, niteliği gereği olarak imzasını taşıdığı sanatçının şahsiyetinin üstünde bir kültürün bir kültür çevresinin zevk, duygu ve düşüncelerini ifade eder. Topkapı Sarayı ve Dolmabahçe Sarayı maddî yapı olarak bir saraydırlar. Ancak Topkapı Sarayı bize has duygu, düşünce ve zevk örnekleriyle doludur. Bugün Kur'an-ı Kerim bütün Müslüman milletlerde okunur ama Kur'an okuma yanında mevlit sadece bizim kültürümüze has bir özelliktir (Erkal. 1987: 130).

Edebî sözün değer biçici ve okuru inandırmaya yönelik olma karakteri, kendini en açık edebiyat eleştirisinin retorik geleneğinde en iyi bildiği alanda başta şiirin kraliçesi eğretileme olmak üzere mecaza dayalı söz sanatlarında belli eder. Söz sanatları, söze takılmış estetik süsler, inandırma stratejisinin iyice silikleştiği, kaybolduğu noktalar değildir. Tam tersine tasvirle değerlendirmeyi, olgulara dayalı yargılarla değer yargılarını bölünmez bir bütün olacak şekilde kaynaştırmayı sağlayan benzersiz mekanizmalardır (Moretti, 2005: 13).

Eserin okuyucu ve toplum üzerindeki etkileri her zaman içindir. Her edebî eser belli bir politik tavır geliştirir. Hiçbir edebî eser politik bakımdan tarafsız olamaz. Drien la Rochelle şöyle diyor "Benim de siyasî düşüncem var fakat bunu kitaplarıma koymaya hiç çalışmam: Bilirim ki benim elimde olmadan bu düşünce esere yansıyacaktır" (Safa, 1979: 30).

Sanat eseri bir bütündür: Kendi inançlarını, şüphelerini, buhranlarını, ateşlerini, kendi fikirlerini ve şiddetli, aşırı isteklerini başkasına kabul ettirmek için mantık veya telkin, her çareye başvurabilir (Safa, 1979: 31).

3. Basım-Yayım-Dağıtım

Matbaa, yazılı eserleri daha önce ulaşamadıkları mekânlarda daha önce ulaşılmamış hızlarla dolaşıma soktu. Elyazısının çok daha geniş yazma sitillerini azaltıp yazıyı standartlaştırdı, seri üretilmiş kitapları birbirine benzer metalar hâline getirdi (Alver, 2012: 70).

Yayın piyasasının oluşumu ve güçlenmesi yazarın eseriyle kurduğu mülkiyet ilişkilerini etkiledi. Himayeye dayalı yazı ilişkileri gevşedi. Eserin sahibi olan ve yazarak geçinen bir yazar figürü ortaya çıktı. Değişme telif haklarının gelişmesi ile yakından ilgilidir. On yedinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa'da oluşmaya başlayan kitle tüketim kültürü içinde kitap önemli bir kültürel kapital hâline gelmeye başladı. Ekonomik sermayenin biriktiği kesimler için kitap sahibi olmak diğer kesimlerden ayrılmanın, kültürel ve estetik olarak rafine olmanın işaretlerindendi. Kitabın ekonomik değerinin yükselişi yazar, yayıncı, kitapçı, dağıtımcı gibi kesimlerin haklarının düzenlenmesini gerektirdi. Edebiyatın metalaşması ile telif haklarının ortaya çıkışı eşzamanlı süreçler olarak işledi. Yazar, bir eseri oluşturan bir figür olmaktan bir esere sahip olan bir figür olmaya doğru evrilmeye başladı (Alver, 2012: 71). İlk telif

yasası 1710'da İngiltere'de çıktı. Telif yasası ile yayın piyasasının temel aktörlerinin ticarî hakları garantiye alındı. Özel olarak yazar öne çıkarılmadan yazar ve yayıncı hakları birlikte düşünüldü. Sürecin içerisinde yazarlık hukukî bir varlık olarak tescillendi. Hukuk söyleminde yeni bir yazar figürü ortaya çıktı (Alver, 2012: 72).

Yayıncılık dünyasının soğuk savaşı denilebilecek kanon, sansüre göre daha örtük bir iktidar pratiğidir. Sansür resmî kanonun en acımasız pratiklerindendir. Baskı devri, sansür uygulamalarının en yoğun olduğu dönem olarak bilinir. Hiç kesilmeden devam eden sansür uygulamaları darbe dönemlerinde dozajını arttırır (Alver, 2012: 145).

Birçok edebiyat çevreleri ideolojik öncüllerle hareket eder. Dışlar, görmezden gelir veya aşırı derecede sahiplenir. Kendisini böylesi kanonik çevrelerden uzak tutmaya çalışan yazarlar bile bir göbek bağıyla edebiyat çevrelerine bağlıdırlar (Alver, 2012: 154). Demokratikleşen ve sivilleşen Türkiye'de kanon uygulamaları eskisi gibi devam etmeyecektir.

Yayımın biricik meselesi bir kişiyi ilgilendiren bir olayı ortaklaşa hayata ulaştırmaktır. Yayım görevini yerine getiren seçim, yapım, dağıtım fiilleri birbirine karşılıklı etkide bulunur. Hem birbirlerine bağlıdırlar hem birbirlerini şartlandırırlar. Her biri kişi ile toplum arasındaki değişik ilişki şekilleridir (Kösemihal, 1964-1966: 3).

Seçim, yayıncının veya vekilinin bir okuyucu topluluğunu aklında canlandırması ve kendisine sunulmuş yazılar arasından topluluğun tüketimine en uygunlarını bir kenara ayırmasıdır. Canlandırmanın çelişen ikili bir niteliği vardır. Bir yandan olabilir okuyucuların istekleri, neler satın alacakları hakkında hüküm yürütülür, işlerin içinde döndüğü topluluğun güzellik, ahlâkî düzeni bilindiğinden okuyucuların zevkinin ne olması gerektiği hakkında bir değer hükmü verilir. Her kitap için satılabilecek bir kitap mıdır, iyi bir kitap mıdır sorularının ancak şüpheli bir uyuşturma ile bile olsa cevabı bulunur (Escarpit, 1968: 71). Yayımcı, yazarın teklifleriyle okuyucunun isteklerini uyuşturmağa çalışır. Okuyucu adına yazarı, yazar adına okuyucuyu etkiler (Kösemihal, 1964-1966: 309).

Yayıncı, alışkanlıklar oluşturur. Modalar, züppelikler, bir yazarın kişiliğine tutkunluk doğurur. Yön, sunuş ve konu bakımından ilgi çekici, farklı özellikler taşıyan sınıflara ayrılmış eserler yayınlar (Escarpit, 1968: 72-73). Değişik reklâm teknikleri uygular (Escarpit, 1968: 76). Farklı yollarla okuyuculara etkiler yapar.

Etki için ilk incelemeden yayımın sonuna kadar okuyucu düşünülür. Olabilir sayıları, çeşitleri, görevsel ihtiyaçları ve hele hele ruh hâlleri dikkate alınır. Her şey okuyucuya göre ayarlanır (Escarpit, 1968: 74-75). Teklif edilen yazarla var sayılan veya oluşturulan okuyucular arasında baştan beri kurulmaya çalışılan denge maddî kararlarla ortaya çıkarılır (Escarpit, 1968: 75). Yayımcının rolü ebeninkine benzer. Yayımcı bir çeşit doğurtucu, doğum öncesi danışmanı, yeni doğanların sağlığını bildiren bir uzman, bir eğitim bilimci, bir biçim ve yön vericidir (Kösemihal, 1964-1966: 28).

Yayın işi tek bir toplumsal topluluk içinde kapalı devre şeklinde meydana gelir. Muhatap topluluğuna uymayan, topluluk tarafından beğenilmeyen eser başarısızlığa uğrar. Ancak kendileri için hazırlandığı teorik okuyucuların sınırlarını geçen, araştırılmamış ve işaretlenmemiş toplumsal bölgelerde dolaşan kitap, yeni, sürpriz, yedek okuyucular bulabilir (Escarpit, 1968: 80).

Her toplumsal topluluğun kendi ihtiyaçları, kendi edebiyatı vardır. Topluluk cinsiyet, yaş, sınıf üzerine kurulabilir. Dolayısıyla kadın, çocuk, işçi edebiyatından söz edilir. Edebiyat türlerinin her birinin kendi değiş tokuş düzeni vardır. Fakat kitapların iki değişik yerde kullanılmasına, bir düzenden diğer bir düzene ani bir değişimle geçmesine tanık olunabilir (Escarpit, 1968: 83-84).

Bir edebî eserin varlığı ile bir okuyucu topluluğunun varlığı arasında sıkı bir münasebet vardır. Herhangi bir kitapçı vitrinini incelemekle yakındaki bir fakültenin bir caminin bir lisenin bir tiyatronun varlığı tahmin edilebilir. Vitrindeki kitaplar, çevredeki nüfusun toplumsal, meslekî yapısını kabataslak çizer (Escarpit, 1968: 89).

Bugün Türkiye'de herhangi bir il veya ilçedeki kitapçıların vitrinlerine bakıldığında en çok göze çarpan kitapların üniversiteye hazırlık (ÖYS), lise giriş sınavlarına hazırlık (LGS), çeşitli yabancı dil sınavlarına hazırlık (KPDS, ÜDS, YDS) ve siyasî-sosyal olaylarla ilgili popüler kitaplar (Soner Yalçın'ın "Efendi" adlı kitabı vs.), popüler romanlar ve özellikle Sistem Yayıncılık'ın piyasa sürdüğü "Başarı Kazanma" ve "Mutlu Olma Yolları" tarzındaki kitaplar oldukları görülür. Eserler, Türkiye'deki kitap durumu hakkında yeterince fikir verebilir (Alver, 2012: 314).

"Değerli romanlar satan kitap evleri (...) birkaç benzerleri dışında olan bir yana emekçi ile aynı devrede bulunmazlar." Emekçi, günlük yolunda gazete satıcısının kulübesini, tütüncüyü, tek fiyatlı mağazayı, gezici gazeteciyi bulur ve bir ihtimal okuduklarını buralardan satın alır.

Bir mahalledeki orta çaptaki kitap evi ile civardaki gazete satıcısı veya tütüncü gibi satış noktalarının vitrinlerini karşılaştırmak bize ipuçları verir. Toplumsal yelpazeleri çok açık polis romanları, "100.000'ler duvarı"nı aşmış en çok satan kitaplar, edebiyatın büyük klâsiklerinin ucuz baskıları gibi eserler iki sergilemede görülebilir (Escarpit, 1968: 90-91).

4. Okuyucu

Okuyucu grupları veya yığınları toplum biliminin meseleleri şunlardır:

1- Okuyucu, okuyucu grupları

2- Okuyucu esere niçin bağlanır veya bağlanmaz?

3- Başarının sebepleri

4- Eleştirici meseleleri (Kösemihal, 1964-1966: 33).

Bir kitap tek kişi için yazılmaz. Kitabın okur gurubu vardır. Gurup edebî eseri amaç olarak okur (Ayyıldız, 1996: 33). Fayda yerine ihtiyaca cevap bekler. Her şeye rağmen bir edebiyat eseri okuyucuyu diyaloğa bir yabancı gibi sokar.

Okur gurupları farklılık gösterir. Edebî okur nüfusu üstün okuyucudur. Genellikle yaş ilerledikçe erkeklerin ve kadınların okumaları edebîleşir. İnsanları dünyalarına estetik endişelerle çeken güzel sanatlardan yalnız edebiyattır. Okurun hürriyetini kendine bağlayıp duygularını disipline eder. Okuyucu guruplarını çevre, kültür seviyesi, yaş, cinsiyet, fikri ve hissi yapan seviyeler belirler (Ayyıldız, 1996: 34). Eserin belirlenmesinde muhtemel okuyucu sayısından önce okurun çeşidi, ihtiyacı, ruhî yapısı dikkate alınmalıdır.

Dağıtım okuyucu topluluğunun varlığına sıkı sıkıya bağlıdır. Okuyucu kitlenin durumu mercek altına alınmalıdır. Okuma yazma bilen veya yüksek öğrenim görmüş bile olsa dün olduğu gibi bugün milyonların okumadığı hele ülkemizde acı bir gerçektir. Okuyucuların farklı eğilimleri vardır (Ayyıldız, 1996: 35).

Kitabı para vererek alan bir okuyucu kitlesi oluşmuşsa yayın nüfusu dengelidir, sağlıklıdır. Edebiyat sosyolojisi, okuyucuların benzeşen özelliklerini benzeşen eğilimlerini arar, hükme bağlar (Ayyıldız, 1996: 36). Okuyucu guruplarının okuduğu yayınlara göre sınıflandırılması edebiyat sosyolojisinin konusudur. Lise çağındakiler, yalnız yaşayanlar, kadınlar gurup oluştururken okunan eserler farklılaşır.

Toplumun sosyal tabakaları zevklerin tabakalaşmasını gerektirir. Eğilim olarak üst sınıfların zevk ölçüleri alt tabakaları etkiler. Zaman zaman folklor ve ilkel sanatta olduğu gibi tersi bir yönelim görülebilir. Her sınıf kendi estetik ölçüsünü belirleyerek (Ayyıldız, 1996: 39) bir başka katmana geçebilir. Yaş, meslek ve mensubiyetler zevk anlayışını etkiler. Moda, okuyucu için önemli bir etkendir. Estetik tercih, yazarı olduğu gibi bazen okuyucuyu bohem boyutuyla toplumdan soyutlayabilir. Özellikle bohem hayat sosyolojik bir maraz olarak incelenmelidir.

Okurların eserden etkilenme şekline bakılmalıdır. Gençler yaşlılara göre daha fazla etkilenir. Piyasa edebiyatından ucuz televizyon dizilerine kadar halkın ilgisini gerçek sorunlardan uzaklaştırmak, halkı uyutmak için ortaya çıkan çeşitli örnekler okuru etkiler. Bazen piyasa edebiyatı gibi magazin edebiyatı okur kitlelerini etkileyebilir. Çağımızda yoğun stres yaşayan insanların gevşemeye rahatlamaya ihtiyaçları olduğundan edebî bir eser yerine anlamak için çaba harcamak gerektirmeyen piyasa edebiyatına yöneldikleri gözlenir. İnsan ilişkilerinde olduğu gibi kitaplarla ilişkide beğeniler değişir. Mesela kimi insan sadece polisiye romanları okur (Ayyıldız, 1996: 40).

Edebiyat sosyolojisi hangi durumlarda okurun neyi okuduğuyla ilgilenir (Ayyıldız, 1996: 36). Edebiyat sosyolojisinin temel meselelerinden biri okuyucunun neyi, nasıl okuduğu, nasıl etkilendiği, hangi oranların olduğunun belirlenmesidir.

Edebiyat sosyolojisi edebiyatın hitap ettiği kitle ve toplum üzerinde yaptığı etkiyi inceler, belirlemeye çalışır (Ayyıldız, 1996: 33).

Bütün okuyucu gruplarını içine alan edebiyat eserleri çok seyrektir. Her edebiyat eserinin ancak belirli sayıda bağlı okuyucusu olabilir. Herhangi bir edebiyat eseri çeşitli okuyucu gruplarından yalnız bir kısmını ilgilendirir. Okuyucu grupları ülkeden ülkeye çağdan çağa hatta aynı ülkede kısa bir zaman içinde çoğalabilir, azalabilir. Bir eser geçici olarak veya büsbütün okuyucu gruplarını kaybedebilir (Kösemihal, 1964-1966: 34).

D. ROMAN SOSYOLOJİSİ

Romanla sosyoloji arasında pek çok açıdan ilişki kurmak mümkündür. Edebiyat türlerinden roman, edebiyat sosyolojisi için hep birinci kaynak olarak görülmüştür. Roman, insan hayatını bir bütünlük içinde yansıtır. Belirli bir olay örgüsü ekseninde insanı kuşatan bütün olguları (diğer insanlarla ilişki, çevre, kültür vs.) gözler önüne serer. Edebiyat sosyolojisinde roman, belge niteliğindedir, zaman zaman bir belge olarak kullanılmıştır (Alver, 2012: 316).

Son iki yüz yılın romancılarını bir odada oturmuş romanlarını aynı anda yazan kişiler olarak göz önüne getirilebilir. Hepsi aynı duyguların etkisi altında kendi çağlarının olaylarını icatçılık teknesinde yoğururlar. Gelecek iki yüz yılın romancılarını gene aynı odada yazan kişiler olarak düşünmek gerekir (Forster, 1982: 220).

Edebiyat türleri içinde toplumsal sürece açıklık getirebilecek en geçerli tür roman sanatıdır. Roman, edebiyatın zaman zaman tarih, sosyoloji, felsefe görevi üstlenen en önemli etki aracıdır. İnsanları bilhassa toplumların hayatı üzerinde etkisi olabilecek insanları, tek başına yakalayıp iyice sarsarak uyarabilecek güce sahiptir (Tahir, 1990: 41). Roman-sosyoloji ilişkisinde popüler romanlar daha zengin veriler sunarlar. Popüler romanların sosyolojik yönü diğer roman türlerine göre daha nettir.

Roman türü Batı'nın tarihî ve toplumsal gelişme çizgisi ile yakın irtibatlıdır. Roman, bir orta sınıf (burjuvazi) edebiyatı olarak ortaya çıkmıştır. Başlangıç itibariyle burjuva sınıfının değerlerini olduğu gibi ve olması gerektiği gibi işleyerek gelişimini sürdürmüştür. Rönesans, Reform ve Aydınlanma süreçlerini yaşayan Avrupa toplumlarında roman bir tür iç hesaplaşma aracı olarak yeni değerlerin duyurulduğu bir platform işlevi görmüştür. Batı romanı, kendi kendini eleştiri üzerine bina eden bir toplumun destanı olarak bizatihi Batı toplumu üzerine zımmi bir yargıdır (Paz, 1993: 19).

Roman edebî bir tür olarak Batı'da Ortaçağ düzeninin sarsılmaya başladığı bir dönemde halkın daha doğrusu yükselen bir sınıf olan burjuvazinin içinde doğmuş bir edebî türdür. Roman'ın edebî bir tür olarak ortaya çıkması ile Avrupa'nın geçirmekte

olduğu toplumsal ve siyasî değişmeler arasında belirgin bir paralellik gözlenmektedir. Aydınlanma düşüncesinin birey ve toplumu yeniden yorumlama çabalarına bağlı olarak ortaya çıkan roman, her türlü mitosun ve ortaçağ kalıntısı fikirlerin tasfiye edildiği bir çağa işaret etmektedir. Roman sanatı, içinde yaşanılan devrin temel özelliklerini yansıtır (Alver, 2012: 247).

Ursula Brumm, Ian Watt'a dayanarak Avrupa romanının aydınlanma çağının ve tarihçiliğinin bir çocuğu olduğunu söyler. Defoe, Fielding ve Rıchardson'un romanları, Rene Descartes ve John Locke'un felsefeleri olmadan düşünülemez. Devrin romanları, insan gerçeğinin hatasız bir benzerini oluşturmak amacı ile işe başladıkları için değil sadece aktüel olanın insanın kaderi hakkında güvenilir malzeme sağlayabileceğini savunduğu için gerçekçidir (Şan, 1998: 27).

Roman türünün Avrupa'daki gelişimi oldukça geri tarihlere götürülebilir. Bugün benimsenen anlamda roman on sekizinci yüzyıl ortalarına doğru Daniel Defoe ve özellikle Henry Fielding ile Samuel Richardson'ın kitaplarıyla ortaya çıktı. Kısa bir sürede büyük bir gelişme gösterdi. Genel ve yapısal özelliklerine kavuştu (Forster, 1982: 9). Romanın edebî bir tür olarak asıl gelişim ve yaygınlaşması XIX. yüzyıl şartlarında olmuştur. Roman'ın doğuşu en mükemmel anlamıyla yeni çağın iç şartları içinde aranmalıdır. XIX. yüzyıl Batı için iç çalkantılar ve devrimler yüzyılıdır. Egemenliğini ele geçirdiği bir çağdır. XIX. yüzyıl Avrupa ülkelerinin kendi iç sorun ve çelişkileri nedeniyle zaman zaman çöküşün sınırına geldikleri izlenimine kapıldıkları bir dönemdir. Sorunlarına çözüm yolları bulma açısından oldukça verimlidir.

İnsan ilimlerinde yeni yeni gelişmeler oldu. İnsan ilimleri dallarının uzanamadığı alanlara edebiyatın kuşatıcı iklimi ile yaklaşılmaya gayret edildi. Romancılar toplumsal analizcilerin ele alamadıkları alanlarda âdeta bir ressam gibi canlandırdıkları sosyal hayatı bir psikolog bir sosyolog gözü ile tahlil ederek toplumsal yapıyı aksettirmeye çaba harcadılar. XVIII. yüzyıl başından günümüze kadar Batı kültürü hakkında söyleyebileceğimiz hemen her şey, romanın konusu içinde yer alır. Roman devrin kültürünün karakteristik özelliklerini ifade etmiş, eleştirmiş veya devrin kültürüne hizmet etmiştir. Süreçte organik toplum kavramı çöktü. Ferdiyetçiliğin gelişimi, sınıf dinamizminde gittikçe gelişen imkânlar, şehirleşmenin yaygınlaşması ve benzer şeyler romanın konusu içine girdi.

Toplum bilincindeki değişme, dinî inancın çöküşü, dünyevî bir ahlakın gelişmesi, insan ile sosyal değerlerin birbirinden kopması gibi konular romanın yansıttığı, şekillendirdiği ve ayrıntılı bir şekilde sunduğu meseleler oldu. Kültür tarihindeki gelişmelerle psikoloji, sosyoloji, ilmî metot, Hume ve Burke, Marx ve Freud'un dünya görüşleri gibi Batı kültürünü şekillendiren unsurlar, romanın özünü etkileyen unsurlar oldular. Romanın içinde geliştiği kültürün hâkim unsurlarını tanımlamak, romanı tanımlamak gibi birşey oldu (Şan, 1998: 28).

Roman, problematik bir kahramanın yozlaşmış bir dünyada sahih değerlere ulaşmak için yaptığı yozlaşmış bir arayıştır (Goldmann, 2005: 20). Temelde roman,

tarihi boyunca bir biyografi ve toplumun yaşadığı bütün olayların kaydedildiği bir günlüktür. Böyle bir günlük az veya çok dönemin toplumunu yansıtır (Goldmann, 2005: 24).

Roman sosyolojisinin cevabını araması gereken asıl soru, romanın yapısı ile yapının içinde geliştiği sosyal yapı arasındaki ilişkidir. Edebî bir tür olarak roman ile modern bireyci toplum arasındaki ilişki olmalıdır (Goldmann, 2005: 24-25). Yozlaşmanın oldukça karmaşık yapısını öylesine birinin günün birinde işin içine çevresindeki sosyal hayatı hiçbir şekilde katmadan keşfettiği düşünülemez. Roman, piyasa için yapılan üretimin doğurduğu bireyci toplumun günlük hayatının edebiyat alanındaki yansımasıdır (Goldmann, 2005: 25). Şeyleşme dünyasına denk olan roman yapısının evrimi, şeyleşme yapılarının benzeşik tarihi ile ilişki kurulursa anlaşılabilir (Goldmann, 2005: 27). Edebiyat sosyolojisi çalışmalarının büyük çoğunluğu en önde gelen edebî eserler ile şu veya bu grubun kolektif bilinci arasında bir bağıntı kurarlar (Goldmann, 2005: 28).

Romanla ilgili dört yeni düşünce belirtilebilir:

1. Edebî eser, belirli gerçek bir kolektif bilincin basit bir yansıması değildir. Şu veya bu grubun bilincine -dinamik bir gerçeklik olarak algılanması gereken belli bir dengeye yönelmiş bir bilinç- özgü eğilimlerin tutarlık seviyesinde vardığı sonuçtur.

2. Kolektif düşünce ile büyük edebî, felsefî, teolojik vs. bireysel icatlar arasındaki bağıntı, bir içerikte değildir. Daha ileri seviyede bir tutarlık ve yapılar arasındaki benzeşiklikte bulunur. Benzeşiklik, kolektif bilincin ortaya koyduğu gerçek içerikten oldukça farklı olan düşünsel içerik tarafından ifade edilebilir.

3. Herhangi bir grubun zihinsel yapısına denk olan bir eser, oldukça ender görülen bazı durumlarda grupla oldukça az ilişki içinde bulunan bir birey tarafından ortaya koyulabilir. Eserin sosyal karakteri, bir bireyin asla kendi başına dünya görüşü olgusuna uygun ve dünya görüşüyle tutarlı bir zihnî yapıya sahip olamamasının sonucudur. Böyle bir yapı ancak bir grup tarafından oluşturulabilir. Bireyin yapabileceği yalnızca yapıyı daha gelişmiş bir tutarlık seviyesine çıkarmaktır. Düşünsel icat veya kavramsal düşünce vs. düzlemine aktarabilmektir.

4. Kolektif bilinç ne bir asıl gerçekliktir ne özerk bir gerçekliktir. Sosyal, politik, ekonomik hayata ait bireylerin davranışlarının toplamından meydana gelir (Goldmann, 2005: 28-29).

Sosyal hayatın, edebî, sanatsal veya edebî düzleme taşınması yalnızca bir kolektif bilincin ara buluculuğuyla mümkün olabilir. Ekonomik hayatın yapısı ile edebî bir var oluş arasında bariz bir benzeşiklik bakımından kavranabilir ve anlamlı bir ilişkinin gerçekleştirilmesi için vazgeçilmez arabulucu zincir kolektif bilinç boyutunda hiçbir benzeşik yapı ortaya koyulamaz. Roman, hiçbir grubun gerçekten savunmadığı ve ekonomik hayatın toplumdaki bütün bireylerin fark edemeyeceği şekilde üstünü kapattığı değerlere ulaşmak için yapılan bir arayıştır (Goldmann, 2005: 29). Roman belki modern şiirsel icat ve çağdaş resim, herhangi bir sosyal grubun bilincine mümkün olmasına rağmen bağlanamayacak gerçek kültürel icat biçimleridir (Goldmann, 2005: 30).

Ekonomik yapılar ile edebî var oluşların arasındaki bağıntı, kolektif bilincin dışında bulunan toplumlarda dört farklı faktörün ortak hareketleriyle sağlanır:

1. Burjuva toplumunun üyelerinin zihinlerinde ekonomik tutum, değişim değeri ve temel bir biçim olarak arabulucu kategorisi düşüncelerinin doğuşu böylece arabulucunun değeri mutlak bir değer olmuş veya daha açıkça nitel değerlerin kazanılmasını sağlayan arabulucular yerine para ve sosyal prestijin arabuluculuğu ile bütün değerlere sahip olma eğilimi ortaya çıkmıştır.

2. Temelde problematik olan belli bir sayıdaki birey düşünceleri ve davranışları nitel değerler üzerindeki egemenliğini sürdürür.

Bireyler arasında ilk sırada piyasanın hareketlerinden ve şeyleşen toplumdan kaçamayan ama düşünce ve davranışları, her şeyden önce eserlerinin kalitesi doğrultusunda var olan, icatçılar, yazarlar, sanatkâr, filozoflar, teolojisyenler vs. bulunur.

3. Hiçbir önemli eser tamamıyla bireysel bir deneyin yansıması olamaz. Roman, kavramlaşmamış dokunaklı bir tatminsizlik, toplum içinde veya romancıların çoğunun içinde bulunduğu orta tabakada gelişmiş nitel değerlere duyulan dokunaklı bir özlem ölçüsünde var olabilmiş, gelişebilmiştir.

4. Piyasa için üretim yapılan liberal toplumlarda bir değerler bütünü vardır. Değerler bütünü, bireylerarası olmamasına rağmen evrenselleşebilecek boyuttadır. Bütün toplumlar içerisinde genel bir geçerliliği vardır. Değerler, rekabet piyasanın varlığına bağlı olan liberal bireyselcilik değerleridir. Fransa'da hürriyet, eşitlik, mülkiyet; Almanya'da Bildungsideal (bir insanın hayatı boyunca geçirdiği tinsel gelişim, oluşum sürecini ele alan roman) ve Bildungsideal'den türeyen tolerans, insan hakları, kişilik gelişimleri vs. değerlerden yola çıkarak bireysel biyografi kategorisi gelişmiştir. Bireysel biyografi romanı oluşturan öğelerden biri olmuştur. Ardından yapı bazı sebeplerle problematik kişi yapısına dönüşmüştür:

1- Problematik kişilerin kişisel deneyimleri

2- Burjuva toplumu tarafından oluşturulan ve evrensel bir değer olarak kabul edilen bireyselcilik ile toplumun bireylerin gelişimini engellemek için koyduğu sınırlar ve cezalar arasındaki çelişki.

Bireyselcilik, ekonomik hayattaki değişimlerle (XIX. yüzyılın sonlarına doğru başlar ama çoğu ekonomist dönüm noktası olarak 1900 ile 1910 yılları arasını gösterir) serbest rekabet ekonomisi yerine getirilen monopol ve kartel ekonomisi yüzünden yok olmaya yüz tutar. Paralel bir başka değişim gerçekleşir, bir çürüme başlar. Bireysel insan -kahraman- yok olur. Değişim, iki farklı dönemin varlığıyla açıklanabilir:

1. İlk, ara bir dönemde birey önemini kaybeder. Farklı ideolojilerden doğan değerler artık romanın içeriğinin biyografi olmasını sağlama eğilimleri içerir. Çünkü Batı toplumlarında eğer değerler özgün edebî türler oluşturmak için fazla zayıf kalırlarsa muhtemelen çoktan beri var olan ve içeriğini kaybetmekte olan eski bir türe hizmet etmiş olurlar. İlk sırayı, sosyalist ideolojinin Batı düşüncesinde ortaya çıkardığı ve geliştirdiği kolektif ortaklık düşünceleri ve kolektif gerçeklikler alır (kurumlar, aile, sosyal çevre, devrim vs.).

2. Yaklaşık olarak Kafka'yla başlayıp çağdaş yeni romana doğru ilerleyen ve henüz son noktasına ulaşmamış ikinci dönem. Problematik kahramanı ve bireysel biyografiyi başka bir gerçekliğin yerine koyma çabasından vazgeçilir. Ne bir öznenin ne bir arayışın olduğu bir roman yazma çabası gösterilir (Goldmann, 2005: 31-33).

Günümüzdeki eğilim, romanın içeriğinin iki temel öğesini yok etmektir: Problematik kahramanın psikolojisi ve delice arayışının tarihi. Boşluk tiyatrosu (Beckett, Ionesco, bir dönem boyunca Adamov) ve bazı figürsüz resimler yeni eğilimin örnekleridirler. Belirtilen roman yapısı, özünde eleştirel ve muhaliftir. Gelişmekte olan burjuva toplumuna karşı bir direniş yapısıdır (Goldmann, 2005: 33).

Balzac, tarihî olan değerler tarafından teşvik edilen insanların kayda değer tarihî bir döngü oluşturmakta oldukları bir tarihî anda (Fransa'da ancak 1848'deki burjuva devriminin sonunda ortaya çıkan döngü) tamamıyla bireyci değerler tarafından oluşturulmuş büyük bir edebî evren oluşturmayı başarmıştır. Sanatsal ve edebî icat, yalnızca bireyin yükselme arzusunun ve bireyler arası nitel değerlerin olduğu yerde görülebilir. İnsan ancak gelişen bir grubun parçası olarak gördüğünde hissettiğinde ve kendini, aşkın veya tarihî bireyler arası bir boyuta yerleştirdiği zaman sahih olabilir (Goldmann, 2005: 34-35).

Piyasaya bağımlı toplumda sanatçı, problematik bir varlıktır. Varlığı, topluma karşı eleştirel ve karşıt bir tutumdur. Şeyleşen burjuva düşüncesinin az veya çok tematik değerleri var olmuştur. Bazen bireyselcilikteki gibi sahih değerler bazen Lukacs'ın sahte bilinç ve ileri boyutlarda olduğu zaman kötü niyet, Heidegger'in dedikodu dediği tamamen uzlaşımsal değerler. Ortak bilinç içinde konu edilen sahih veya uzlaşımsal tek tipler, sahih roman yapısının yanı sıra bireysel bir tarihi anlatan paralel bir edebiyat oluşturabilmiş ve uzlaşımsal değerler söz konusu olduğu için pozitif bir kahramana sahip olabilmiştir (Goldmann, 2005: 35-36).

Roman yapısı, bütün edebî yapılar içinde ekonomik yapılara piyasa üretimime mübadele yapısına en direkt olarak bağlı olan yapıdır (Goldmann, 2005: 42). Liberal toplumdaki şeyleşme yapısına denk olan hümanist icat aslında Batı edebiyatında Don Kişot'ta Stendhal ve Flaubert'de Goethe'de (Girard'ın belirttiği gibi bazı değişikliklere uğrayarak Proust'ta ve Rusya'da Dostoyevski'de) ifade edildiği şekliyle problematik bireyin tarihidir (Goldmann, 2005: 47).

Batı toplumlarındaki şeyleşme ve ekonomi tarihinin son iki dönemi, roman tarihindeki iki büyük döneme denk düşer: Birinci dönem kişinin çürümesi dönemidir. Joyce, Kafka, Musil, Sartre'ın Bulantı'sı, Camus'nün Yabancı'sı hatta Nathalie Sarraute'un eserleri dönemin örnekleridir. İkinci dönemde kendine özgü bir yapısı ve kuralları olan özerk nesnelerin oluşturduğu bir evren ortaya çıkmıştır. İnsanî gerçeklik yalnızca özerk evrende belli bir ölçüde kendini ifade edebilme şansına sahiptir. Robbe-Grillet'nin en özgün ve en parlak temsilcilerinden biri olduğu dönem, edebiyat alanında daha yeni yeni kendini ifade edebilmektedir (Goldmann, 2005: 47-48).

Bir birey olarak Racine daha farklı bir eğitim alıp daha farklı bir çevrede yaşamış olsaydı Corneille veya Moliere gibi oyunlar yazabilirdi diye düşünmek bir ölçüde tutarlıdır. İlmin, fenomenlerin kendileri arasında ve kültürel eserler ile icatçı

özne olarak sosyal gruplar arasında bağ kurma çabası şimdiki bilgilerimiz dâhilinde bireyi, icadın gerçek öznesi olarak gören denemelerden çok daha gerçekçi ve işlevseldir (Goldmann, 2005: 76).

İçeriğe yönelmiş olan edebiyat sosyolojisi genellikle önemsiz ayrıntılarla ilgilenir. Vasat değerdeki veya edebî akımlara ait eserler üzerine uygulandığı zaman sonuç verir. Yöntem, büyük eserlere uygulandığı ölçüde etkisini giderek kaybeder.

Edebî eserin karakteri, eserdeki evrenin yapısının bazı sosyal grupların zihnî yapıları ile benzeşik veya kavranabilir bir ilişki içerisinde olması doğrultusunda oluşur. İçerik düzleminde yapılar tarafından yönetilen düşünsel evren icadında yazarın total hürriyeti vardır. Düşünsel evrenlerin oluşturulması için yazarın bireysel deneyimini kullanması çok sık karşılaşılan bir yöntemdir (Goldmann, 2005: 77).

Büyük yazar, edebî eser alanında grubun eğiliminin olduğu tarafa yatkın, tutarlı veya tutarlıya yakın, düşünsel bir evren oluşturmayı başarmış istisnai bir bireydir. Eserin önemi benzerleri arasında tutarlılığa yakınlığı veya uzaklığı ile ölçülebilir.

İçerik sosyolojisi ile yapısalcı sosyoloji arasındaki fark meydandadır. İçerik sosyolojisi, eseri, kolektif bilincin bir yansıması olarak görür. Yapısalcı sosyoloji tam tersine eserde kolektif bilinci oluşturan en önemli öğelerden birini görür. Öğe, grubu oluşturan üyelerin düşündüklerinin hissettiklerinin ve anlamını bilmeden yaptıklarının bilincine varmalarına imkân sağlar. İçerik sosyolojisi vasat seviyede eserlere uygulanırken neden daha etkili olduğu, oluşumcu-yapısalcı edebiyat sosyolojisinin dünya edebiyatının şaheserlerine uygulanırken neden daha gerçekçi ve olumlu sonuçlar verdiği böylelikle anlaşılabilir.

Eğer bütün insan grupları, üyelerinin bilinçleri, duyguları ve davranışları üzerinde etkiliyse yalnızca bazı özel gruplar, kültürel icadın var olmasına yardımcı olabilirler (Goldmann, 2005: 78). Büyük kültürel eserlerin yapıları bile özelliklerinin ne olduklarını gösteren işaretlerdir. Büyük kültürel eserler ile toplumun yeniden yapılandırılması veya olduğu şekliyle korunması amacına yönelen toplumsal gruplar arasında bir bağ vardır (Goldmann, 2005: 79).

Günümüzde oluşumcu-yapısalcı tipte iki tip ilmî ekole sahibiz. İki ekol, eserlerin kolektif yapıların ve bireysel biyografilerin parçaları olduğunu öne sürüyorlar: Marksizm ve psikanaliz. İki ekol insanî olayları, kolektif hayat ve bireysel biyografi ile bütünleştirerek anlamaya ve açıklamaya çalışmaktadır (Goldmann, 2005: 82). Birbirini andıran ve tamamlayan yöntemler gibi görünmektedirler. İkisinin sonuçları az çok birbirini güçlendirip tamamlamaktadır.

Roman bir edebî tür olarak içinde bulunulan sosyal şartlara yönelik yansıtmalarda bulunur. Devrin hâkim unsurlarına yönelik toplumsal değiştirme gücü gösterir. Roman ister toplumsal değişmenin yansıtıldığı bir ayna isterse toplumsal değişmenin unsuru olarak ele alınsın sonuç değişmez. Roman sosyal bir olgudur anlayışı edebiyat sosyolojisinin roman incelemelerine getirdiği temel yaklaşımdır. Bakış açısına göre bir edebî tür olan roman, içinde yaşanılan toplumsal bağlamı öyle veya böyle yansıtma kabiliyetine sahiptir. XIX. yüzyıl romancılarının tezi doğrulayan epeyce

açıklamaları vardır. Fransız romancısı Stendhal'ın Kırmızı ve Siyah romanında ifade ettiği roman-ayna benzetmesi âdeta bir roman darb-ı meselidir.

Balzac, Flaubert, Zola, Dickens, Dostoyevsky, Tolstoy, Fielding gibi büyük realist yazarların eserleri ile yaşadıkları toplumun yapısı arasında önemli benzerlik ve paralellikler bulunmaktadır. Yazarlar eserlerinde çevrelerinde meydana gelen başdöndürücü toplumsal değişmelere karşı çeşitli tavırlar geliştirmişlerdir. Toplumlarının hem yapı hem değer hükümleri bakımından değişikliklerini edebiyat aracılığı ile anlatmışlar. İnsanın değerini, acılarını, ihtişam ve sefaletlerini, endüstri devrimiyle bütünüyle başkalaşan üretim biçiminin doğurduğu yeni kölelik (fabrikaların ağır çalışma şartlarında 15-16 saat çalışılması gibi) anlayışlarını derin biçimde kritiğe tabi tutmuşlardır. Toplumsal değişmeye farklı boyutlar kazandırmışlardır.

Balzac'ın yaşadığı XIX. yüzyıl Fransa'sı Avrupa'nın en çalkantılı ülkesidir. 1789 ile başlayan yeni dönem, toplumu yeni temeller üzerine oturtma mücadelesi içinde geçmektedir. Birbiri ardı sıra gelen sosyal çalkantılar, siyasî istikrarsızlıklar yurdudur.

Balzac, Napolyon'un Elbe Adasına sürgüne gönderilmesi üzerine Bourbon hanedanından bir kral olan XV. Louis'in Fransa'nın başına geçmesiyle başlayan ve X. Charles'in tahttan indirilmesi ile sona eren restorasyon döneminde yaşamıştır. Napolyon'un fetihlerini yaptığı yıllarda henüz çocuktur. Napolyon'un bütün Avrupa'da estirdiği rüzgârların hızı ile büyüyen Balzac'ın rüyası dünyayı fethetmektir. Napolyon'un yapamadığını, kılıçla sona erdiremediğini kalemi ile başarmaya çalışır. Balzac'ın bir sanatçı duyarlılığının en derin örneklerini sunduğu eserine İnsanlığın Komedyası ismini vermesi derin duyuşunun bir tür ironisidir. Hayattan aldığı geniş izlenimler bir tanıklık niteliğindedir. Balzac'ta toplumun bütün katmanlarını görmek mümkündür. Kibar tabakanın yaşadığı banliyölerden en derin sefaletin hüküm sürdüğü yerlere, köylü kulübelerinden Saint Germian banliyösünün saraylarına geçer. Napolyon'un özel dairelerine girer, her yerde en son duvarları yıkıp en kapalı evlerin sırrını ortaya çıkarır. Balzac'ın eserlerinde bütünüyle toplumsal bir analiz ile karşılaşılır. Romanları devrinin toplumsal hayatını inceleyecek olan sosyolog ve tarihçiler için önemli belgelerdir.

Marx, Balzac'ın eserlerinde yansıtmış olduğu tarihî ve toplumsal verilerden faydalandığını belirtir. Marx, Balzac'ın eserlerinin zamanın en önemli tiplerini çözümlediğini belirtir. Louis Philippe zamanında henüz tohum hâlinde bulunan ve Louis Philippe'in ölümünden sonraya kadar gelişmemiş ancak Napolyon III"ün egemenliğinde gelişen tipleri kâhince kurguladığını söyler. Ünlü Marksist edebiyat sosyoloğu G. V. Plehanov'a göre Balzac'ın eserleri devrinin toplumsal tarihini araştıracak kişiler için en temel başvuru kitapları arasındadır. Balzac, yaşadığı topluma karşı sanatçı sorumluluğunu sonuna kadar yerine getirmiştir. Yaşadığı çağda meydana gelen toplumsal değişmeleri hem eserleri ile yansıtmış hem değişmelerin yönü konusunda çeşitli katkılarda bulunmuştur (Şan, 1998: 28-31).

Roman, insanı bütünüyle ele alır. Diğer sanat dalları insanı konu olarak ele alabilir. Fakat roman, insanı hem birey hem toplumsallık planında ele alan kuşatıcı bir türdür. Romanda insan, birey olarak iç dünyası, bilinçaltı, duyguları, düşünceleri ve hayalleriyle yer alır. Toplumsal olarak insan, kendini kuşatan kültürel, sosyolojik ve tarihî olguların içinde gösterilir (Alver, 2012: 316-317).

Roman, ferdi konu olarak almasına rağmen muhatap olarak toplumu seçer. Romanlarda bir ferdin şahsında bir toplum gözler önüne serilebilir. Romanla toplum arasında belirli bir bağ vardır.

Romancılar toplum sorunlarına çözüm getirir. Fakat bir romancının çözümü asla bir politikacının çözümüne benzemez. Romancı hiçbir zaman romancı olduğunu unutmadan romancı olarak ve roman diliyle söyleyeceklerini ifade etmelidir (Naci, 1990: 470). "Roman, toplumsal gerçekliği insanlarda somutlayarak yansıtır" (Naci, 1990: 270).

Roman, insanların başlarından geçen veya geçebileceği fikrini uyandıran yaşanmış veya tasarlanmış, birbirine bağlı birçok olayı bir temel düşünce çerçevesinde toplayıp ayrıntılı bir şekilde anlatan uzun, yaygın bir edebiyat türüdür (Ekiz, 1984: 262). Roman, çatlak veya düzgün, çarpık veya doğru, toplumun, toplumsal olayların aynasıdır (Safa, 1979: 221). Yansıttığı toplumla beraber toplumu hükmü altında bulunduran düzenleyici fikrin emrindedir. Belirtilen ortak ölçü ile birlikte toplum neyse roman odur (Safa, 1979: 222).

Romancı, içinde doğup büyüdüğü toplumun yoğun bir özeti, kaynağı, özüdür. Bir milletin bütün özellikleri romancısında yoğunlaşır. Her milletin romanı, milletin özelliklerini taşır (Yılmaz, 1979: 8). Kendi meselelerini ifade eder (Meriç. 1980: 9). Romanlar milletlerin aynalarıdır. Amerikan romanında sadelik, Fransız romanında incelik ve sanat tutkusu görülür. Rus romanında bunaltıcı bir karanlığa gömülmüşlük vardır. Alman romanındaki bilgiçlik ve filozofluk taslama tavırları Almanların yaratılışından ve karakterinden ileri gelmektedir (Yılmaz, 1979: 8). Eğer Dumas Fils, Baba Duval'ı değil Margueritte'i bize bir kurban gibi göstermişse zamanında yaşayan ve doğmak üzere bulunan bir anlayışın bilerek bilmeyerek ifade vasıtası olmuştur. At hırsızlarını tasvir ederken at çalmanın fenalığını yazmaya mecbur olmadığını, at çalmanın fenalığını belirtme vazifesinin mahkemelere düştüğünü söyleyen Çehov Rönesans'tan beri sürüp gelen ferdiyetçi bir kültürün temsilcilerinden biridir. Fakat Avrupa kültürü ahlakıyla beraber ferdiyetçi karakterini terk ettiği zaman kendisini temsil eden romanlardan herhangi biri yine hareketsiz ve tarafsız kalmak şartıyla savunma planlarını ister istemez değiştirmiş olacaktır. Çünkü üyesi oldukları toplum, kendilerine kendi savunmasının ferdinkinden üstün değerde olduğu düşüncesini gelenek hâlinde vermiş bulunacaktır (Safa, 1979: 239).

Romancılar toplumsal analizcilerin ele alamadıkları alanlarda âdeta bir ressam gibi canlandırdıkları sosyal hayatı bir psikolog bir sosyolog gözü ile tahlil ederler. Toplumsal ilişkileri derinlemesine anlamamıza yardımcı olurlar. XVIII. yüzyıl başından

günümüze kadar Batı kültürü hakkında söyleyebileceğimiz hemen her şey, romanın konusu içinde yerini almıştır. Çünkü roman belirtilen devirdeki kültürün karakteristik özelliklerini ifade etmiş, eleştirmiş veya kültüre hizmet etmiştir. Belirtilen tarihî devirde "organik toplum kavramının çöküşü, bireyciliğin gelişimi, sınıf dinamizminde gittikçe gelişen imkânların ortaya çıkması, şehirleşmenin yaygınlaşması" gibi sosyolojik gerçekler edebî bir tür olarak romanın ele aldığı konular arasındadır. Toplum bilincindeki değişmede dinî inancın çöküşü, dünyevî bir ahlâkın gelişmesi, insan ve sosyal değerlerin birbirinden kopması gibi konular romanın yansıttığı, şekillendirdiği ve ayrıntılı bir şekilde sunduğu sorunlar olmuştur. Kültür tarihindeki gelişmede psikoloji, sosyoloji, bilimsel metot, Hume ve Burke, Marx ve Freud'un dünya görüşleri gibi Batı kültürünü şekillendiren unsurlar, romanın özünü etkileyen unsurlar olmuşlardır. Romanın içinde geliştiği kültürün hâkim unsurlarını tanımlamak, romanı tanımlamak gibi birşey olmuştur. Roman, kültürle ilişki üzerinde ısrarla duran bir edebî çeşittir (Stevick, 1988: 7-8).

Bir edebî tür olan roman, içinde yaşanılan toplumsal bağlamı öyle veya böyle yansıtma kabiliyetine sahiptir. Yazıldığı çağa önemli ölçüde ışık tutabilir. "XVIII. yüzyılda Montesquieu, Voltaire ve Rousseau'ya göre roman, aydınların zaferi bakımından vazgeçilmez bir unsurdur. Tom Jones ve Wilhelm Meister, La Comedie Humaine ve Le Rouge et le Noir, I' Education Sentimentale ve Rougon-Macquart, Les Freres Karamazof, Guerre et Paix ve Les Buddenbrooks gibi eserler, kahramanlarının ferdî kaderleriyle bütün bir devri yansıtan ve insan biyografisini hayat felsefesi hâline dönüştüren gerçek bir âlem oluştururlar" (Bourneur vd., 1989: 2-3).

Romancılar toplumsal gerçeğin en önemli yorumcuları arasında yer almışlardır (Mills, 2000: 32). Romancı kendi içinde kımıldayıp duran duyguları toplum içinde yaşayan birer gerçek olarak önündeki kâğıtlara dökerken tamamen bağımsız değildir. Önce kendisiyle bağımlıdır. İnandığı değerler, içinden söküp atamadığı saplantılar, duygularının şekillenmesinde belli başlı etkenler olur (Yılmaz, 1980: 20). Kendi toplumunu, kendi toplumunun gerçeklerini, sorunlarını yansıtarak çağını yansıtır. Başka toplumlardan söz açsa bile gerçekte çoğu zaman yansıttığı gene kendi toplumudur, kendi toplumunun insanlarının sorunlarıdır (Naci, 1990: 467-468).

Tarihî roman yazarı bile geçmişi anlatırken yaşadığı dönemden bazı çizgileri romanına taşır. Çünkü roman yazarının bakış açısına yön veren, yaşadığı çağın etkin düşünceleri ve fikir akımlarıdır (Yılmaz, 1980: 18). Romancının kurduğu dünya az çok yaşadığı çağın bir benzeridir ama yer yer ileriye uzanır. Romanın dünyasında toplumun geleceğine açılan ufak ufak pencereler vardır (Yılmaz, 1976: 98). Roman türünü, insanlık tarihi saymak hiç yanlış olmaz. Roman belki tarih kadar ilim titizliği göstermez ama insanlığı belki tarihten daha iyi tanır ve tanıtır (Akalın, 1980: 235-236).

Özellikle resmî tarih yazarlarının yazdıkları ile siyasî yapı arasında kurulması gereken ilişki sebebiyle bir tarihçi, yazdıkları gerçeklere çok aykırı olsa bile yazdıklarının olup bitenlere uygun olduğunu savunmak zorundadır. Aksi takdirde

eserini bizzat mahkûm etmiş olur. Bir romancı, toplumsal evrimi tarihçiden çok daha gerçekçi bir biçimde çözümlese bile romanın bir hayal ürünü olduğunu ileri sürerek olası eleştirilere karşı kendine belli bir savunma sağlayabilir.

Romancıların tarihçilere görece hürriyet sorununun ötesinde bir diğer avantajı romancıların tarihçilerin aksine topluma daha geniş bir perspektiften bakabilmiş olmalarıdır. Gerek örf ve âdetlerin gerekse belli bir dönemin yaşama biçiminin bilgilerini romanlardan daha açıkça elde edebiliriz. Tarihçi daha çok siyasî ve askerî döneme yönelik çalışmalar yapar (Timur, 1991: 8).

Romancı aynı zamanda bir iktisatçı bir filozoftur. Marx çok şeyi Balzac'ın romanlarından öğrendiğini söyler. Nietzche felsefesini kurarken Dostoyevski'nin romanlarından yararlanır (Alver, 2012: 318).

Romanın kuruluşunda okuyucunun büyük bir etki payı vardır. Romanla okuyucu arasındaki gizli ilişki daha çok, ağaçla havadaki oksijen zerreleri arasındaki ilişkiyi andırır. Okuyucunun üyesi olduğu seviye grubundan gelen toplumsal etki atomları daha romanını tasarlamağa başlarken romancıyı kuşatır. Eseri yazan romancı, yazdıran okuyucudur (Safa, 1979: 226). Çok defa etkileşimden ikisinin haberi yoktur. Aralarındaki belirsiz ilişkinin ürünü olan bir roman dosta gönderilen mektup gibi yazarla okuyan arasında büyük zevk ve anlayış farkına dayanamaz. Romancı, hayal etme gücü, kültürü ve zevki kendisininkinden pek farklı olmayan meçhul bir dosta söz yöneltir gibi muhatabının sınırlan içinde kalmak zorundadır. Aksi hâlde ya tiksintiyle veya sıkıntıyla terk edilir (Safa, 1979: 222-223). Okuyanlar ya romanda yaşadıkları hayatı bir kere daha yaşarlar yahut romancının sunduğu ideal hayatı yaşamağa çalışırlar (Meriç, 1980: 84).

Yazarın eserinden etkilenen yalnız okuyucular değildir. Kendi hayal gücüyle icat ettiği roman kahramanlarının etkisinde kalan yazarlar görülmüştür. Meselâ Jack London, "Martin Eden"in kahramanı Marti'nin etkisinde kalmıştır. Hatta öylesine ileri gitmiştir ki sonunda tıpkı onun gibi intihar etmekten kendini alamamıştır (Yılmaz, 1979: 12).

E. TÜRK ROMAN SOSYOLOJİSİ

Roman, Batı'da yıkılan değerlerin yerine inşa edilen pozitivist, pragmatik ve hümanistik bir dünya tasarımının edebiyatıdır. "Roman Osmanlı kültürüne 19. yüzyılın son otuz yılında 1870-1890 yılları arasında girdi. Roman kuramcılarına göre romanın Batı'da ortaya çıkışı Batı'nın burjuvalaşmasıyla eşzamanlıdır ve yeni bir ideolojinin (liberalizmin) ve yeni bir epistemolojinin (ampirik pozitivizmin) temel ilkelerini yansıtır" (Parla, 1990: 9).

Batı romanının geçirmiş olduğu evrelerle Türk romanı arasında doğrusal bir ilişki yoktur. Roman bizde her şeyden önce XIX. yüzyıl ile başlayan uygarlık

değişiminin bir yan ürünü olarak doğmuştur. Romanın Batı'da sürdürmüş olduğu gelişme çizgisi ile kıyaslandığında Türk romanının doğuşunun Batı romanına göre belli farklılıkları vardır. Batı'da özellikle XIX. yüzyılın başlarında derin değişim ve dönüşümler yaşanmıştır. Dönüşüm özellikle yeni edebiyat türlerinin doğmasına yol açmıştır. Avrupa'nın toplumsal tarihi ile roman sanatı arasında belli bir paralellik gözlenmektedir. Oysa Osmanlı toplumu, Batı'da yaşanan gelişme çizgisine paralel siyasî ve kültürel bir seyir takip etmemiştir. Roman sanatına ihtiyaçları farklıdır: Batı romanı, bir gerçek ve Tanrı arayışının romanıdır. Türk romanı yeni bir var oluş ve felsefenin, Türk insanının kendisini arayışının romanıdır. Batı romanından farklı olarak Türk romanı hem kendi öz değerlerini bulmak, değerleri bir perspektif içinde sentezlemek hem Batı medeniyet dairesine girmiş olmanın yüklediği mecburiyetleri yerine getirmek zorundadır (Kantarcıoğlu, 1998: 46). Roman sanatı, Batı'da takip etmiş olduğu birkaç yüzyıllık macera ve toplumsal değişmelerin doğal bir sonucu olarak doğmuştur. Türk romanının doğduğu sosyo-kültürel ortam önemlidir. Türk romanı Batıdaki süreçleri yaşamadan devletin toplumlar arası ilişkilerde benimsediği yeni siyasetin bir yan ürünü olarak edebiyatımıza girmiştir. Roman, edebiyatımızda her şeyden önce XIX. yüzyıl ile başlayan uygarlık değişiminin bir yan ürünüdür. Romanın edebiyatımıza girişi bir "medeniyet dönüşümü" sonucudur. Edebiyatımızda XIX. yüzyılın sonlarında yaşanan başkalaşma "medeniyet dönüşümü"nün bir uzantısıdır (Tanpınar, 1977: 102).

Romancılarımız Osmanlı değişim sürecine tarihçilere göre çok daha önyargısız yaklaşabilmişlerdir. İlk romanlarda Batıcı seçkinlerin yeniliğin kapsamı ve sınırlarını belirleyen önerilerini popüler bir uygulamayla romana dökmüşlerdir. Yazarlar, Osmanlı kültürünün kapsamlı ve mutlak egemenliğine birkaç Batıcı yeniliğin zahmetsizce sindirilebileceği ve sindirmenin yararlı olacağı ortak görüşüne sahiptiler. Yenilik fikrinin ardında biçimlendirici, yoğurucu, belirleyici bir Osmanlı kültürünün mutlak egemenliği vardı (Parla, 1990: 12). Roman bizde bir sanat olarak kurumsallaşmadan çok önce bir medeniyet projesinin aygıtı olarak işe başlar. İlk telif romanlarımız yazılmadan önce Türk insanına çeviri eserler aracılığıyla roman okuma alışkanlığı verilir. Batı'dan yapılan çevirilerle Türk okuru büyük bir gecikmeyle romanla tanışır. İlk tercüme roman "Telemak"ın yayım tarihi olan 1862'den on yıl sonra ilk telif roman yayımlanır. Türk düşüncesinde roman sanatına karşı ilgi büyüktür. 1872'de aslen bir filolog olan Şemsettin Sami'nin Taaşşuk-ı Talât ve Fitnât'ı yayımlanmıştır. Taaşşuk-ı Talât ve Fitnât'ta dönemin gelenek ve göreneklerine belli ölçüde bir başkaldırış vardır. Taaşşuk-ı Talât ve Fitnât daha sonraki benzerlerinin konuları hakkında belli bir bilgi verir: Kadınların özellikle evlilikteki konumları açısından toplumdaki yerleri, değişen töreler (kocasını kendi seçmek isteğini söylediğinden Fitnât'a 'zamane kızı' sıfatı yakıştırılır) romanın eksenini oluşturur (Finn, 1984: 21).

Türk roman geleneği, XIX. yüzyıl Osmanlı toplum hayatının hemen her alanını etkisi altına almış olan yenileşme/modernleşme hareketlerinin doğurduğu bir türdür. Romanlarımızın ortak özelliği, toplumsal sorunlara eğilmeyi zorunlu hâle getirmiştir. Kadının ve ailenin toplum hayatındaki önemi ve özellikle kadının statüsü, yanlış tarzda

Batılılaşmanın doğurduğu sahte aristokrasi hayranlığı ve alafranga züppe'nin yerilmesi, kölelik kurumundan duyulan rahatsızlık, İstanbul çevresinde Avrupalılaşma anlayışının ulaştığı boyutlar, umutsuzca süren aşk serüvenleri Tanzimat ile hız kazanan romanların belli başlı temalarıdır (Alver, 2012: 252).

Türk romanı, tarihî ve toplumsal şartlar bakımından doğal bir gelişme çizgisinin bir uzantısı olarak doğmamıştır. Yerine getirdiği fonksiyonlar açısından toplumumuzda yaşanan modernleşme süreçlerine doğrudan katılmıştır, yer yer yenileşme süreçlerini hızlandırmıştır, bazen başkalaşım sürecini eleştirmiştir. Roman, edebiyatımıza bir medeniyet dönüşümü sonrası girmiştir. Modernleşme sürecine olan katkısı ilk başlarda değişimin öncü gücü olmaktır. İlk yazılan romanlarda durum kendisini bütün açıklığı ile ortaya koymaktadır: Türk romanı, camiacı bir kültür içinde beslenen idealist bir dünya görüşünün ve bilgi kuramının ürünü olarak doğdu. Batılılaşma süreci içinde benimsenen diğer kurumlar gibi tedbirli bir öykünmeyle Batı modellerine göre yazıldı. Roman yazarı bir yenilikçi ve reformcu olarak tavır aldı. Vesayetçiliği her zaman yenilikçiliğinin önünde oldu. Çünkü roman yazarına göre ortada eğitilecek bir halk ile siyasî vasisini kaybetmiş bir kültürün acil bir vasi ihtiyacı vardı (Parla, 1990: 13).

Türk romanının doğuş şartları yaşanan derin bir uygarlık krizi ile çakışmaktadır. Başlangıçtan günümüze kadar romancılarımızın işlediği, üzerinde ısrarla durdukları gerçek, Türk toplumundaki çözülme, çözülmenin sebep olduğu sosyal problemler ve yabancılaşmadır. Türk romanı, yıkılan bir geleneğin enkazından sağlam değerleri kurtararak ve özünü kaybetmiş değerlerin yerine yeni değerler oluşturarak modern bir gelenek inşa etmeyi amaç edinmiştir. Türk romanının modernleşme karşısındaki genel duruşu, köklü bir yıkım sürecinden geçmiş olan mağrur bir algılayışın tam tersine dönüşmesinden ibarettir. Yüzyıllara dayanan köklü bir mirasa sahip bir toplum neticede artık yolun sonuna geldiğinin bilincindedir. Gecikerek modernleşmiş bir toplum, kendisini üstün gören bir düşünce karşısında yetersizliğini kabul etmiş bir düşünce, yabancı idealler karşısında kendisini çocuk kalmış hisseden bir kültür, Batı modellerini taklit ederek gelişmiş bir roman (Gürbilek, 2001: 94).

Türk romanında ilk olumlu kişiler yaşanan uygarlık krizinin bilincinde olarak modernleşme/Batılılaşma çabalarına sürekli mesafeli durur. Ahmet Mithat Efendi'nin Rakım Efendi'si modernleşme çabalarında dizginleri boşalmış bir çizgi yerine kendi değerlerine dayanarak kitabına uydurulmuş bir yaşama tarzını tercih eden olumlu bir kişilik olarak tanıtılır. Felâtun gibi derinliği olmayan bir alafranga züppe tiplemesi kınanır. Daha sonraki Bihrûz Bey belirtilen genetik kodlara sahip bir kişiliktir. Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren oluşturulan tiplerde belli bir evrim görülür. Yaşanan modernleşme süreçleri roman bireylerini artık hesap kitap bilmez bir Batıcı gösterir. Alafranga züppe, devrini tamamlar. Yerini alafranga haine bırakır. Yakup Kadri ve Peyami Safa gibi romancılarımızda alafranga hain karakterlere sıklıkla rastlanır. Budala ve zavallı Felâtunlar, Bihrûzlar elli yıl içinde ahlâksızlık, dolandırıcılık, vurgunculuk aşamalarından geçerler. İşbirlikçi vatan hainliğine dek varırlar (Moran, 1987: 259).

Türk romanının temel oluşum zemini ile modernlik arasında doğrudan bir ilişki kurulabilir. Osmanlı Devletinin yıkılış yıllarına paralel bir gelişim çizgisi izleyen Türk romanı süreç içinde Türk insanının ruhunda meydana gelen çözülme ve yabancılaşmanın çeşitli boyutlarını ele alır. Modernleşme konusunda nasıl bir yer tutmamız gerektiğini belirler. Modernleşme zemininde ortaya çıkan trajikomik durumları eleştiriye tabi tutar. Romanın Türk edebiyatına girişte izlediği seyir, toplumumuzun Batılılaşma, modernleşme serüveniyle paraleldir. Önce bir Doğulu merakıyla Batılı formu tanıma çabalarının doğurduğu tercüme faaliyetleri görülür. Sonra Batılı forma benzer ürünler üretilir. Roman, geleneksel olandan farklı bir yapıyı öngörür. Modern hayatın taşıyıcı misyonu ile yüklü bir edebî tür olarak ortaya çıkmıştır (Andı, 1995: 26). Bizde roman sanatının daha doğuşundan itibaren belli bir hayat tarzının topluma benimsetilmesinde önemli görevler yerine getirmesinin ana nedeni, türün ithal olması ile yakından ilintilidir. Romanlar içerikten çok şekil olarak yapılandırılmışlardır. Tanzimat sonrası gelişmelerle üretilen ilk romanlar daha çok yazarların kendi yaşama vizyonlarından doğar. İçeriği türün gereklerini zorlayan yerli hayat şablonlarıyla ve geleceğin motifleriyle doldurulan bir muhtevadadır. Toplumsal hayattaki modernleşmenin henüz gerçekleşmemiş olması romanları sokaktan çok köşk, konak ve yalı üçgeni içine hapseder ve dönemin okuyucusu için zoraki bir arkadaş kılar (Andı, 1995: 44).

Osmanlı Devletinin son yıllarında yönelinen roman, modernleşmeyi, Batılılaşmayı konu alır. Türk toplumu bir şekilde değişmek ve yürütemediği egemenlik ilişkileri içinde kendine yeni bir imkân sağlayacak başka siyasetler denemek zorundadır. Yeni siyaset arayışları Osmanlı'nın Batı yörüngesinde yeni imkân arayışlarıdır. Yapılması gereken Batılılaşmak, modernleşmektir. Türk romanına şekil veren temel mesele Batılılaşmak, modernleşmektir. Değişim çok ani ve derin bir biçimde yaşanır. Toplum hayatında bazı sorunlara açmazlara yol açar. Batılılaşacağız diye türlü trajikomik durumlara düşen insanlar Osmanlı başkentinin birçok yerlerinde geçit resmi yapar. Gelişmeler, Osmanlı romancılarının sağlıksız bir Batı taklitçiliği olarak gördükleri toplumsal değişme süreçlerine bakmalarını sağlar. İlk romancılarımız için klâsik bir konu olan alafranga/züppe şahsında yanlış Batılılaşma eleştirisine tanık oluruz. Alafranga/züppe karakterin ölümsüz örnekleri Ahmet Mithat Efendi, Recaizade Ekrem, Hüseyin Rahmi ve Ömer Seyfettin'in romanlarında çokça vardır (Alver, 2012: 254-255).

Roman türünün bizdeki ilk uygulayıcıları olan Ahmet Mithat Efendi, Şemsettin Sami, Namık Kemal, Mizancı Murat Bey, Halit Ziya, Hüseyin Rahmi, Reşat Nuri, Yakup Kadri, Ömer Seyfettin ve diğer romancılarımız aslında ülke meseleleri hakkında söyleyecek sözleri olan, çeşitli örgütlenmeler içindeki aydınlardır. İlk başlarda roman yazmaya iten temel etmen, içinde bulunulan siyasî ve toplumsal sorunlara hâl çareleri bulabilme çabasıyla sınırlıdır. Bizde roman türünün gelişimi sırasında devletin ve toplumun içinde bulunduğu toplumsal şartlar ve şartların bir medeniyet buhranı şeklinde kendini açığa vuruyor oluşu romanın bizdeki macerasını farklı bir zemine taşımıştır.

Bizde roman yazmak bir bakıma devletin nasıl kurtarılacağına yönelik hikmetli öğütler vermektir. Eserler taşıdıkları sosyolojik değer açısından özellikle bugün vazgeçilmez bir değer taşımaktadırlar.

Türk romanı başlangıcından günümüze varan süreçte toplumsal konulara ilgi göstermiştir. Her edebî eser yeni bir dünya ve yeni bir evren tasarlar. Türk romanı özellikle yeni kurulmakta olan Türk Devleti'nin oluşumuna önemli katkılarda bulunmuştur. Zaman zaman ortamın ideolojik zemininden beslenmiştir. Millî kültür, geçmişle hesaplaşma ve Osmanlı sonrasında kendini başka bir uygarlık alanına dâhil etme çabaları, önemli bir kültürel mühendislik çabası Türk romanının doğuşuna damgasını vurmuştur (Alver, 2012: 255-256).

Türk modernleşmesini incelerken edebî eserler içinde önemli bir yekûn tutan romandan yararlanmalı. Bizde modernleşme girişimleri öncelikle edebiyat dünyasında kendisini ortaya koymuştur. Çatışan ideolojik programlara sahip olmalarına rağmen modernleşme konusunda söz sahibi öncü aydınlarımız, birçok düşünürümüz görüşlerini politik platformda dillendirmeden ideolojik fikir ve programlarını belli bir sistem tasarımı içinde sunmadan önce edebiyatın imkânlarından şiir, tiyatro ve özellikle roman gibi türlerden faydalanmışlardır. Tanzimat dönemi düşünce adamlarımızın tamamı aynı zamanda edebiyat ile çok derinden ilgilidir. Tanzimat dönemi edebiyatının Batı'dan gelen yeni fikir akımları ile kurduğu ilişkiler sonucu gelişen yeni medeniyet, yeni insan tipleri, şiir ve romanların eksenini kuvvetli bir biçimde etkilemiştir. Şinasi'nin Tanzimat devri ve devrin kurucusu saydığı Reşit Paşa'ya ilişkin yazdığı kasidede bütün zihnî dönüşümler anlatılmaktadır (Tanpınar, 1988: 204). Döneme hâkim olan bütün kavram ve fikirler sanat ve edebiyat vasıtası ile âdeta belgelenmiştir. Cumhuriyete doğru gelişen Türk düşüncesinin önemli isimlerinden ve Türkiye'de sosyoloji ilminin kurucusu Ziya Gökalp sosyoloji ve ideolojiye yönelik görüşlerini önce şiir biçiminde vermiştir. Türk milliyetçiliği hakkındaki düşüncelerini oluşturmada yaymada ve toplumu yenileştirmede edebiyatın kullanılmasının gerektiğini savunmuştur. Mehmet Akif, Mehmet Emin, Tevfik Fikret gibi karşıt görüşlere sahip, farklı modernleşme projelerini öneren aydınlar, şiir sanatı aracılığıyla toplumsal sorunlarla ilgilenmişler, toplumun modernleşmesine farklı pencerelerden bakmışlardır (Karpat, 1971: 30). M. Akif'in şiirlerinde savunduğu İslâmi birlik temaları, Tevfik Fikret'in materyalist eğilimleri, sanatçıların sahip oldukları dünya görüşleriyle yakından ilişkilidir.

Türk romanının ilk ciddî örneklerini ortaya koymuş olan Halit Ziya gibi ideolojik olarak Batıcı fikirleri benimseyen yazarlarımız modernleşmenin toplum ve birey üzerinde oluşturduğu başkalaşmaları resmederken oldukça radikal bir tavır içindedir. Özellikle Aşk-ı Memnu romanı, modernleşme konusunda geliştirdiği aşırı Batıcı tavrıyla dikkat çekmektedir. Batı toplumları için bile hazmı güç sosyal ve ahlâkî değişim önerileri getirmiştir. Yazıldığı tarihi dönemi (1900) Halit Ziya'nın modernleşmede aldığı tavrın devir için ne derece derin etkileri olacağını ortaya koyar. Halit Ziya ile birlikte diğer arkadaşları Mehmet Rauf, Saffeti Ziya, Hüseyin Cahit gibi yazarlar için roman yazmak âdeta Batılı görgü kurallarının Türk hayatına aktarılmasıdır.

Romanların çoğunda Batı karşısında içine düşülen derin aşağılık duygusunun izleri vardır. Özellikle Saffeti Ziya'nın Salon Köşelerinde romanını anmak gerekir. Saffeti Ziya ile paralel konuları ele alan Mehmet Rauf'un birçok romanında benzer temalar işlenmiştir. Saffeti Ziya'nın özellikle Karanfil ve Yasemin, Son Yıldız, Genç Kız Kalbi romanları, Türk aydın çevrelerinde Batı karşısında duyulan aşağılık duygusunun ne derece derin boyutlara ulaştığını belgeler. Saffeti Ziya'nın eserlerinde modernlikle ilgili refleksler öncelikli olarak belli yaşama tarzlarına indirgenmiştir. Batılı ve modern olmak öncelikle kılık kıyafet, yeme içme ve temel görgü kurallarının Batılı formlarla tanımlanmasıdır (Alver, 2012: 257).

Türk romanının modernleşme karşısında aldığı tavır bazı romancıların çabaları ile sınırlı değildir. Dönemi takip eden diğer romancılarımız için modernleşme meselesi aynı şekilde romanın temel sorunudur. Reşat Nuri ve Yakup Kadri gibi romancılar yeni kurulan Cumhuriyet Türkiyesi'nin en çok okunan yazarlarındandır. Türk modernleşmesi meselesinde önemli misyonlar yüklenirler. Yakup Kadri'nin işgal atındaki İstanbul'u konu alan Sodom ve Gomore romanında kendini Batılı karşısında adam saydırma derdinde olan Türkler boy gösterir. Ancak yazarın paradigması değişmiştir. İşgalci bir güçle ihanet ilişkisine giren Türkler yanında ihanet ilişkilerinin dışına taşan vatanseverler vardır. Yazar, Yaban ve Ankara romanlarında kafasında tasarladığı modernleşme projesine geçer. Yaban, Türk aydınının kendi halkı ile ne kadar derin bir ayrımın içinde olduğunu belgeler. Özellikle ülkede yaşanan modernleşme sürecine halkın doğrudan katılımının sağlanamadığına işaret eder. Ankara romanında halk-aydın kopukluğunun önünü almak için halkı kendine doğru çekmek ve âdeta bir Batılı antropolog edasıyla halka medeniyet götürmekten bahseder. Mesajlar, Türk modernleşmesinin toplumu adam etme projesinde nasıl bir yol tuttuğunu açık bir şekilde gösterir.

Reşat Nuri'nin Yeşil Gece romanı Türk aydınının modernleşmede din konusunda kafasının netleşmeye başladığına işaret eder. Romanın adından anlaşılacağı gibi yazar, bir metafor kullanarak ülkede asırlardan beri sürüp giden yeşil gece egemenliğine savaş açar. Yeşil gece aşılmadan dinin toplum üzerindeki etkisi alt edilmeden hiçbir olumlu adım atmaya imkân yoktur düşüncesi işlenir. Roman boyunca ülkenin gelişim göstermesinde dinci yobazların ne derece ifsat edici oldukları ispat edilmeye çabalanır (Alver, 2012: 258).

Modernliğin getirdiği nimet ve külfet dengesi, yazarın bakış açısı ve ideolojisine göre yazarlarımızın bize teklifleri sürekli değişir. Kimi yazarlarımız toplumumuzda yaşanan modernleşme süreçlerine eleştirel bakar. Kendi değerleri ile barışık, kendi tarihî ve toplumsal gerçeklerimizle ilintili bir modernliğin benimsenmesi gerektiği belirtilir. Peyami Safa, Fatih Harbiye romanında Doğu-Batı sorununa değinir. Yaşanan modernleşme projesine eleştirel bir gözle bakar. Eleştirel bakış hiçbir biçimde modernleşme projesinden bir ricat girişimi olarak algılanamaz. Peyami Safa, Doğu-Batı ikileminin Batı boyutuna yapılan aşırı vurgudan rahatsızdır. Olması gereken Doğu-Batı sentezinin oluşturulmasıdır. Terkipte Batılı unsurlarının oranının çok fazla olması

hayatımızın terkibini bozmuştur: Doğuyla Batının birleşme yerinde olan Türkiye, Batıdan tesir almakta tereddüt etmemelidir. Ancak tesir tarafımızdan yapılacak karşı tesiri ihlâl etmeyecek derecede kalmalıdır. Kültürümüzün halis ve güzel köklerine kadar nüfuz etmemelidir (Safa, 1997: 119).

Türk romanının ilk doğuş devresinde toplumsal farklılaşma ve çatışmaların hat safhaya ulaşmış olması romanların toplumsal sorunlara eğilmesini zorunlu kılmıştır. Ancak gerek okuma yazma seviyesinin düşüklüğü ve gerekse eğitim ve öğretimin bütün toplum kesimleri için yaygın olmaması sebebiyle ilk romanlar İngiltere ve Fransa'dakinin aksine elit bir okur kitlesine seslendi. Kentli ve aydın bir seçkinler tabakasının buyruğunda gelişti. İlk romanlar, yazarlarının algılarını, büyük ölçüde paylaşan bir okura, tanıdık bir yaşama aracılığı ile seslenmektedir. Ancak edebiyat anlayışında oluşan değişimlerle ortaya çıkan dilde sadeleşmeyle devrin ilk romanlarından itibaren edebiyat, saray ve yüksek zümre dışına çıktı. Konaklara yalılara evlere ve hatta yüzyılın sonuna doğru sokağa kadar yaygınlaştı. En etkili toplumsallaştırma araçları arasında yerini aldı. Bizde romanın ortaya çıkışı başlı başına bir modernleşme çabasıdır. Özellikle toplumsal, siyasî kargaşa ve buhran yıllarında ilk eser veren romancılarımızdan başlayan bir gelenek oluştu. Türk romanını modernlik, Batılılaşma belirledi. İlk romancımızdan beri bizde öncelikli olarak modernleşme sorunları ile uğraşıldı. İdeolojik duruşa göre ülke için alternatif modernleşme projeleri geliştirildi.

Roman sanatı kültürel kimliklerin oluşturulmasında öncü rol üstlenmiştir. Türk modernleşmesi Türk romanından bağımsız ele alınamaz. Edebiyat ve roman sosyolojisi meselenin ele alınmasında geniş imkânlar içerir (Alver, 2012: 259-260).

Yüzyıla rengini veren tarihî, toplumsal ve siyasî olayların şekillendirdiği bir kültürel sentezin etkilerini taşır. Edebiyat ve sanat ürünleri yalnızca kendi alanları içinde serpilip gelişmez. Edebiyat edebiyatı, sanat sanatı oluşturmaz. Somut bir tarihte ve toplumda var olan maddî üretim tarzının iktidar ilişkilerinin ve ideolojilerin karmaşık ilişkileri üzerinde yükselen renkli bir kültürün rengârenk ürünleridirler (Alver, 2012: 263).

Türk romanı ile ilgili yapılmış edebî, tarihî, sosyolojik inceleme sayısı yetersizdir. Toplam yayımlanmış roman sayısını bir solukta söyleyebilecek hiçbir veriye sahip değiliz. Yıl ve tür ilişkisini gösteren bir grafik, satış rakamları, yazarların cinsiyet, yaş, eğitim dağılımları ile ilgili güvenilir, toplu bir bilgi yoktur. Yapılan çalışmaların büyük bir kısmı önceki çalışmaların referanslarından süzülüp gelen ve kanonlaşan roman örnekleri üzerinden yürütülmüştür. Özellikle büyük bir okuyucu potansiyeline potansiyeli ile sosyolojik öneme sahip popüler türler ihmal edilmiştir. Türk toplumunun okuma yazma pratikleri ve zihniyet dünyası hakkında genellemeler yapmak imkânsız gibidir. Henüz çok cılız olan sosyolojik incelemelerin ilk önüne koyması gereken şey, Türk romanının arkeolojisini yapmak olmalıdır (Alver, 2012: 264).

1. Kitap Endüstrisi ve Edebiyat Dünyası

Toplumdaki ayrıcalıklı yerini ve kimliğini Cumhuriyet döneminde gecikmiş bir aydınlanma seferberliği sürecinde elde eden Türk aydını için 80'lere kadar kitabın ve okumanın fetişleştirilmiş bir değeri oluştu. Her şey kitaplardaydı, bir kitaba dayanmayan düşünce boştu. Okuma yazma oranının çok düşük olduğu uzun yıllar boyunca yazar ve aydınlarla halk arasındaki ilişki ağırlıklı olarak siyaset düzleminde kurulmuş, üst kültür ve alt kültür gurupları için farklı kitaplar üretilmişti. Popüler aşk romanları, tarihî serüvenler ve polisiyeler Tommiks-Teksas kümesi ile eş tutulup küçümsendi. Dönemin gözdesi Batı klasikleriydi. Aydın kelimesi kurtarıcı biçiminde algılandı. Toplumsal konsensüs içerisinde entelektüel üretimin merkezine toplumsal çıkarlar yerleşti. Yazar ve yayıncılığın çıkar gözetmeyen ve neredeyse kamusal bir faaliyet gibi algılandığı uzun yıllar boyunca kitap üretimi, satışı ve okuma ile sonlanan tüketimi, ekonomi dışı bir alan muamelesi gördü (Alver, 2012: 264-265).

Dergi ve yayıncılığın küreselleşmenin ilk adımı sayılabilecek serbest piyasa ekonomisine geçişi sağlayan 1980 darbesiyle başlayıp bugüne dek uzanan yakın tarihinde yazı hayatının üretim ve tüketim konjonktüründe önemli değişikler oldu. Alan giderek kapitalistleşti. Maddî hayat entelektüel faaliyetleri belirledi. Yürürlüğe konulan liberal ekonomik politikalar meta tüketimini bilinçli bir biçimde pompalayarak yaygınlaştırdı. 1980 sonrası yıllarda orta sınıflar gelir pastasından görece payını aldı, ilgilenilmesi tehlikeli büyük anlatılar terk edildi. Böylece sistem içi çözüm arayışları ve bireyi öne koyan yeni toplumsal teoriler yaygınlaştı (Alver, 2012: 265).

a. Meta Olarak Roman

Toplumsal ve siyasî konulardan büyük anlatılardan hızla uzaklaşırken bireyi ve cinselliği keşfeden okuyucu için alelacele ilk kotarılan teorik perspektifi hafifletilmiş psikanaliz oldu. Toplumla çatışan bireyin psikolojik sorunlarını açıklayan kitaplar elden ele dolaştı. İnsanlar kendilerinin ve başkalarının iç dünyalarını, cinselliğin diyalektiğini öğrenmenin hazzını tatmaya başladılar. Varoluşçuluk, yapısalcılık, içerikten soyutlanmış edebiyat tartışmaları, tarihten koparılmış tarihî romanlar, yeniden keşfedilen polisiyeler, mektup, biyografi ve otobiyografi türleri, sınıfsal göndermelerden arındırılmış siyaset teorileri, makrosunu yitirmiş mikro iktidar çözümlemeleri, astroloji ve hobi kitaplarıyla keskinliğini yitirmiş solculara hitap eden gündelik hayat eleştirileri çok satanlar arasına katılıverdi. Bütün çeşitlilik Batı'da belli bir bağlamda ve karşıtlıkları içerisinde tartışılarak dolaşıma çıkmışken Türkiye'de her bir akım birbiri ardından gelen yeni ve doğru düşünceler biçiminde algılandı, tüketildi, dahası benimsendi. Üstelik 80'lerin ikinci yarısından başlayarak kitap dünyasında gözlenen çeşitlenme ve türler arasındaki hiyerarşiyi yok sayan anlayışlar gereği önce

her türden kitap bir değer olarak kabul gördü, ardından kitap okumak insanî faaliyetlerden yalnızca birisi hâline indirgendi (Alver, 2012: 265-266).

80'lerden sonra sanat ve edebiyat dünyasına büyük basın tekelleri ve sermaye gurupları ağırlıklarını koydu. Edebî alanda otoritenin konumlandığı yer farklılaştı. Eleştiri ve inceleme yazıları yerini kitap tanıtımlarına bıraktı, edebiyat sohbetlerinin yapıldığı, parasız ama heyecanlı genç dergicilerin toplandığı eski mekânlar yerlerini modern plazalara terk etti ve edebî ürünleri yönlendiren otoriteler şık mekânlarda çalışan profesyoneller olarak üst gelir gurubuna evrildi. Yeni edebiyat dünyasında yayınlanan romanların içerikleri giderek kitapların üretim tarzlarıyla örtüşen bir hayata yöneldi. Popüler romanlar yeni bir sunumla değerlendirildi, tarih fantezileri en çok satanlardan oldu, dünyaya İstanbul/Beyoğlu merceğinden bakan bir okuma/yazma pratiği gelişti. Yeni edebî ortamda ekonomik dengesizlik ve eşitsizlik hızla arttı. Ekonomik hayat, yoksulluk, siyasî ve sınıfsal göndermeler roman içeriğinden dışlandı. Değişmeler rastlantısal değildir. Yeni ahlâkî değerler ve tüketim toplumu mantığı metinlere sindi (Alver, 2012: 266).

b. Eleştiri Yerine Tanıtım

Eski toplumsal ve ideolojik dürtüler ortadan kalktığı anda edebî alan atomize oldu. Yazarlar ürünlerinden ürünler benzeri ürünlerden ayrıldılar. Eleştiri tek tek kitaplar düzeyine indi. Dergilerin bir edebiyat hareketi/okulu olma niteliği farklılaştı. Hürleşen ve bireyselleşen ortamda siyasî alanda olduğu gibi teorinin estetik tartışmanın edebiyat tarihinin sosyolojisinin önemi kalmadı. Edebiyat âlemlerine çok satarlık ve biraz postmodernliğin etkisiyle haz duygusu egemen oldu. Bazı eleştirmenler romanların içerik analizinden vazgeçti, metinleri siyasî değil bütünüyle yazınsal düzlemde ele almak gerektiğine inanabildi. Akıntıya karşı direnmeye çalışan ve roman estetiğinin içerik ve biçim olarak bütünlüğünde ısrar eden az sayıda edebiyatçının bütün çabasına rağmen metinlerde ideoloji ve politika okuması yapılmasının modası geçti (Alver, 2012: 267).

Metinler olmaksızın eleştiri kurumu oluşamaz. Değer kavgasının kaynağı metindir. Okuyucunun karşısına matbu kitap olarak çıkan bir metin son hâlini almıştır. Okuma eylemi gerçekleşmeden önce bir değeri yoktur, olmamalıdır. Edebî otorite tarafından metnin taşıdığı anlam ve değerler, günümüzde edebiyat alanına okuma eyleminden önce sokuluyor. Metnin tüketimini genellikle ön anlam ve değerler belirliyor. Artık Türkiye'de gelenekleştiği gibi kitap henüz yazılıp bitmeden birkaç sayfalık okuma seansları düzenleniyor, fotokopileri tanıdık eleştirmenlere ulaştırılıyor ve kitap okuyucuyla buluşmadan bir gün önce kitap hakkındaki bütün ayrıntılar ve yorumlar bizzat yazarla yapılan röportajların eşliğinde sunuluyor (Alver, 2012: 267-268).

Yazarların kitapları hakkındaki sözleri, basit bir takdim değildir. Romanın hikâyesine konu ve karakterlerine ilişkin metin dışı bilgiler verir. Girişim reklam tutkusu kadar metinlerin belli bir cemaatin dışında kalan okuyucular açısından yetersizliği ile birlikte düşünülmelidir. Yazarların okuyucularla mekânsal ve zihinsel anlamda farklılaşması, seçtiği bir tek kesimden okuyucuya seslenmesi aşılmalıdır. Edebiyat açısından yazarların romanlarında aktaramadıkları duygu ve düşünce derinliğini, röportajlarında dile getirmek zorunda kalmaları asıl sorundur. Üretici ve ürün böylesine benzeşince reklamların kitaba değil yazara yönelmesinde sakınca yoktur. Eski edebî alışkanlıklarımızın etkisiyle önceleri garipsediğimiz tutuma şaşırmamalı. Marx'ın belirttiği gibi "gelişmiş kapitalizm insanları satmak zorunda olduğu nesnelerin biçiminde kalıplamak sorunuyla karşı karşıya" bırakmıştır ve günümüzde kitap üretimi edebiyatın değil kapitalizmin yasalarına göre işlemektedir. Pazara çıkan eser şiddeti anlatan bir kitapsa yazar içindeki şiddeti hiç meşru olmayan bir doğallıkla okuyucuyla paylaşabilir. Tüketici, duygulara hitap eden acıklı, içten, damardan birşey bekliyorsa dehanın ardındaki psişik sorunlar sergilenebilir (Alver, 2012: 268).

Kitapların kültürel ürünlerin sunumu ile tüketim metalarını pompalayan reklam dili arasında hiç tesadüfî olmayan benzerlik/aynılık vardır. Yazarların söyleşilerinde tanıtım yazılarında kitap kapaklarında gazete ve dergilerde yayımlanan reklam metinlerinde en çarpıcı ifadeler seçilir. Reklam dili kullanım değerine vurgu yapar. Hedeflenen, romanın değişim değeridir. Hem okuyucuyu okşayan hem eldeki ürünün her derde devalığını fısıldayan şiirsel ifadelerle iyi kitabı iyi okuyucunun oluşturacağı, iyi polisiyenin iyi bilimkurgunun iyi edebiyat olduğu söylenir. Sanki her roman bir başeser, her yazar bir dâhidir. Ancak kitap üretimindeki artışla kitapların kitleler üzerindeki etkisinin azalması bir ve aynı süreçte gelişiyor (Alver, 2012: 268-269).

c. Üretici Olarak Yazar

Yayın dünyasının üretim-tüketim çarkı çok hızlı dönüyor. Okuyucusu ile büyük reklamlarla buluşmasının üzerinden henüz birkaç ay geçmeden çok satar bir roman bile gündemi meşgul etmiyor. Günümüz Türkiye'sinde çok satsın veya satmasın, edebî güncellik birkaç ayla sınırlı. Gündemde kalabilmek için daha çok roman yazmak zorunlu. Metinlerin tamamlanma zamanı giderek kısalıyor. Eskiden yazarın çokça vaktini, emeğini alan metinler makbul sayılır, süreler yıllarla ölçülürdü, şimdilerde "hız" estetik yargılar içerisine katıldı. Dar zamana çok sayfa sığdırma veya yıllarını üç beş sayfalık "göz nuru"na harcama yazan kişi dışında kimseye bir anlam/değer ifade etmiyor. Yazarlar bir yarıştaymışçasına kalemlerini ne kadar hızlı çektiklerini vurgulamayı ihmal etmiyorlar (Alver, 2012: 269).

Marx, Grundrisse'deki mükemmel ifadesiyle "Üretimin tüketim için yarattığı tek şey nesne değildir. Üretim aynı zamanda tüketime özgüllüğünü, karakterini, cilasını verir, artık nesne herhangi bir nesne değil üretimi tarafından dolayımlanan kendine göre

bir adaba göre tüketilecek özgül bir nesnedir. Açlık açlıktır ama çatal bıçakla yenilecek pişmiş etle giderilen açlık başka, eller, tırnaklar, dişler yardımıyla çiğ eti mideye indiren açlık başkadır. O hâlde üretim yalnız nesneyi değil aynı zamanda tüketim tarzını da yalnız nesne olarak değil aynı zamanda öznel olarak da üretmektedir. Üretim öyleyse tüketiciyi yaratmaktadır" der. Her edebî metin kendi üretiminin toplumsal ilişkilerini içerir. "Her metin bağlı olduğu görenekler gereği nasıl tüketilebileceğini dolaylı olarak belirtir ve kendi içinde nasıl, kimin tarafından kimin için üretildiği bellidir. Kendi üretilebilirliğini tüketilme kapasitesi ile tanımlayarak her metin belli bir okur kitlesi önerir" (Marx, 1979: 154). Üretici (yazar), tüketicisini (okuyucusunu) seçerken nasıl bir ürün (metin) üreteceğini belirler.

Bir romanın gerçek anlamda okunmasını, hedef tüketici kitlenin niteliğine göre seçilen dergi ve gazete reklamları, yazarın kendi metnine dair yorumları, metni basan yayınevinin sektördeki saygınlığı, yazarın eğer varsa siyasî tavrı, dönemin popüler yazın akımına uygunluğu ve kitabın kâğıt ve baskı kalitesi belirler.

d. İlk Roman Patlaması

Kitabevi raflarından fışkıran ürün bolluğu, entelektüel hayatın son yıllardaki ayırdedici özelliğidir. Baskı adetleriyle hiç uygun düşmeyen bir çeşit zenginliği var. En çok ilgiyi yerlisiyle yabancısıyla hikâye ve romanlar topluyor. Pandora Kitabevi'nin 2004 yılı kitap raporuna göre yılın ilk altı ayında yayımlanan kitaplar listesinde ilk sırayı yine edebî kurmacalar aldı. 3470 yeni kitaptan 810'u hikâye ve roman türünde. 2003 ve 2004 ilk yarı yılları karşılaştırmasında yayımlanan kitap sayısındaki % 12'lik artış ile roman, hikâye türündeki kitapların gösterdiği % 23'e varan yükseliş dikkat çekicidir. Hikâyeye göre romanların oluşturduğu etki ve tartışmalar gündemi daha fazla meşgul etti. 2004 yılının ilk yedi ayında yayımlanan roman sayısı Cumhuriyet tarihindeki en yüksek noktasına ulaştı. 150'yi bulan sayı 2002 yılı dışında diğer yılların 12 aylık toplamında bile yakalanamamıştı. Artış "ilk" romanlarda bile var. Yedi ay içerisinde roman alanına ilk adımını atan tam 70 yazar var. Her yaştan cinsten ve toplumsal kesimden insan, yazdıklarının okuyucu bulup bulmayacağına bakmaksızın roman yazmakta birleşiyor (Alver, 2012: 270).

Nüfusu 70 milyonu varan bir ülke için 70 yeni romancı ilk bakışta çok görülmeyebilir. Kitap satışları ile ülke nüfusumuz arasında hiçbir bağlantı kurulamaz. Kitapların ilk basım miktarları giderek azalıyor. İlk romanların pek azı binin üzerinde basıldı. Bir yazarın onca emek verip onca vakit harcadığı edebî ürünü ne maddî ne manevî tatmin bulmasına yetecek sayıda okuyucuya ulaşabiliyor. Hâl böyleyken roman yazmaya gösterilen olağanüstü ilgi ilgiye ve tartışmaya değer.

Böylesine şiddetli bir anlatma ihtiyacı nereden kaynaklanmaktadır, yazma hızı daha ne kadar sürecek, geleceğe nasıl bir miras bırakacak, edebî alana yazar, yayıncı,

eleştirmen veya okuyucu kimliğiyle adımını atan herkes için bir merak konusudur. Nedenleri hakkında pek çok varsayım ileri sürülebilir. 80'lerden sonra insanların kamusal alanda kendilerini ifade etme araçlarından mahrum bırakılmışlıklarıyla aynı dönemin bir iletişim çağı olarak anılması arasındaki gerilim bile teker teker her birimizdeki iç dökme, anlatma, ifşa etme arzusunu anlamak için iyi bir başlangıç noktasıdır. Sadece içini döküp rahatlamakla bitmiyor. Görünme, işaret edilme arzusu, görülüp işaret edilenlere mesela Orhan Pamuk, Ahmet Altan, Murathan Mungan ve diğer ünlü yazarların medyadan bilboardlardan yansıyan görüntülerine duyulan hayranlık teşvik edicidir. Bir entelektüel ile bir mankenin bir futbol yıldızının bir arabesk veya pop şarkıcısının hatta bir iş adamı veya bürokratın aynı imajda asıl anlamını maddî kazançta bulan "başarılı/mutlu/meşhur" insan imajında birleştikleri bir toplumda edebî üretimden beklenen getiriler arasında imajı kuşanmak olacaktır. Birkaçı dışında kitaplarından maddî kazanç sağlayan yazarı bulunmayan coğrafyada giderek azalan baskı sayılarına rağmen romanın kültürel alanda kapladığı yer genişlemiştir. Yazarların gazetelerde gazetelerin kitap eklerinde dergilerde hatta bazen televizyon kanallarında birbiri ardına verdikleri röportajlar ve katıldıkları söyleşiler artık okunurluktan elde edecekleri hazzın yerini almıştır (Alver, 2012: 271).

2. Romanın Yeni İlgi Alanları

Tüketim patlamasına paralel biçimde sayısal artışla birlikte roman türlerinde bir çeşitlenme oluştu. Polisiyelerden aşk romanlarına bilimkurgulardan tarihî anlatılara post modern fantezilerden siyasî metinlere kadar geniş bir tür yelpazesi içerisinde farklı edebî arayışlarla yazılan ve yavaş yavaş bir endüstri niteliğine ulaşan roman yazmada hâkim eğilimler var:

a. Tarihî Romanlar

Tarihi romanlar Cumhuriyetin ilk yıllarında seri biçimde üretiliyordu. 1950'li yıllardan başlayarak yazarların tercihlerini toplumsal meselelerden yana kullanmaları tarih/roman ilişkisinde bir uzaklığa neden olmuştu. 80'lerde tercihler yer değiştirince tarih ve roman ilişkisi yeniden yakınlaştı. Yakınlaşmadan öte bir içice geçmişlik oluştu. Tarihî gerçekler ve şahsiyetlerin tarihî romanlar üzerinden tartışıldığı bir dönemdeyiz.

Post modern tarihî romanlar veya tarihî fanteziler ve Batı edebiyatlarından çevrilen romanlarla genişleyen yeni anlayış Türkiye'de kısa zamanda okuyucu buldu. Benzer romanlar yazılması ne bir rastlantı ne basit bir taklit girişimidir. Yabancı romanların herhangi bir ülkede benzeri eğilimler olmadıkça geniş okuyucu topluluğu bulması ve kendisini bir akım düzeyinde başlatması pek mümkün görünmüyor. Kuşkusuz roman sanatının içinde bulunduğu bunalımın oluşturduğu arayış, ilginin

nedenlerinden biridir. İkinci önemli neden arz-talep kuralları ile çalışan kitap piyasasıdır. Yazarlar okunmalarının teminatını, yüzlerce hatta binlerce yıl öncesine dönmekte zaten okuyucunun aşina olduğu birtakım tarihî olayların parıltısına sığınmakta buluyorlar (Alver, 2012: 272).

Küreselleşmenin egemen göründüğü ve İslâmî hareketlerden başka muhalefetin bulunmadığı farz edilen dönemde dikkatleri çeken, tarihe bakışın ve bilgilenişin ilmî yayınlardan çok tarihî roman ve filmler aracılığıyla oluşudur. Tarihi, insanlardan koparmanın toplumsal hafızadan silmenin imkânsızlığı karşısında yöntem belki bir yozlaştırma aracı olarak kullanılıyor. Popüler kültür ürünlerinde sistematik bir yozlaştırmadan çok, yozlaşmış bir yaşantının ve şimdiki "an"la başedemeyip zaman ve mekândan yoksun bir tarihî ana kaçma arzusunun etkileri var. Tarihî materyalin güncele göre daha az direngenliği ve yazarın sübjektif amaçlarının tarihî materyalin üzerine çok daha zahmetsiz bir biçimde çöreklenebilir oluşu nedeniyle yazarların güncel meseleler ve siyasî malzemeyle ilişkilenmekte zorlandığı her dönemde uzak zamanlara böylesine göçler yaşanmıştır (Alver, 2012: 272-273).

Edebiyatın tarihe duyduğu merakın oluşturduğu çeşitlilik tarihin derinliklerine gömülmüş olay ve insanları unutulmuşluktan kurtarabilir, büyük anlatılar yerine sıradan insanların hayatlarını tarihselleştirebilir, böylece daha demokratik bir tarih yazımına katkıda bulunabilir. Ancak yazarların tarihî romanlarla yalnızca popülerleşen bir akım olarak ilgilenmeleri ve metinlerin ardındaki tarih düşüncesinin büyük anlatılarla beslenmişliği, beklentileri boşa çıkarıyor (Alver, 2012: 273).

Tarihin mikro veya makro alanlarına girebilecek her türden tarihî olay ve şahsiyet, aşağıdan veya yukarıdan bir tarih anlayışıyla romanlara konu edildi. Tarih öncesinden yakın tarihe Asya'dan Avrupa'ya Kuzey'den Güneye el atılmadık hiçbir konu bırakmayan yüzlerce roman yazıldı. Romanlarda edebiyata hiç uygun düşmeyecek kadar çok dipnot, açıklama ve kaynakça gösterildi. Tarihe sadakat kanıtlamaya çalışıldı. Kaynakçalarında zaten var olan tarihî anlatı ve ayrıntı tekrarları, dönem atmosferinin toplumsal ve bireysel hayatlara yaptığı etkilerin tasvirinin yerine geçti. Farklı zaman, mekân, kişi ve olayları konu edinseler bile giderek birbiriyle benzeştiler. Anlatımlar sıradanlaştı ve her tekrarda tarihten biraz daha uzaklaşıldı. Tarihî roman yazımının parlak döneminin sonuna gelindi. 2002 yılından beri tarihî roman yazımı büyük bir düşüş gösterdi. Polisiye, bilimkurgu, fantastik ve gizli, yeraltı türlerde artış kaydedildi. Edebiyat dünyası bir yenilik arayışına girdi (Alver, 2012: 273-274).

b. Yeni Bir Kimlik Arama Biçimi: Aile Tarihleri

Tarihî fantezilere ilgi azaldı. Aile tarihlerine dayanan kurgulanmış anılardan yola çıkarak yazılan romanlarda ciddî bir artış var. Edebiyatın aile tarihlerine gösterdiği ilgi yeni birşey değil. İlgi, tarihin mikro alanlarına tarihçilerin gösterdikleri ilgiyle

örtüşüyor. Hikâyesi anlatılan ailelerin büyük bir kısmı Anadolu'ya Balkan göçleri sonucu yerleşmişlerdir. Edebî ve tarihî teamüller bir farklılık olarak önemlidir. Roman veya tarih araştırmalarının hemen hepsinin ilk ortak noktası, muhacir veya mübadillerin unutulmuş, ihmal edilmiş, yazıya dökülmesi gecikmiş hayat hikâyelerine yapılan vurgudur. Yazarlar kendi aile tarihlerinden yola çıktıklarını ve unutulmuş acılarını hatırlatmayı amaçladıklarını özellikle belirtiyorlar (Alver, 2012: 274).

İçerdikleri resimler, kaynakçalar ve dipnotları kadar hikâyelerinden fışkıran mutluluk, dostluk, kardeşlik tasvirleriyle benzerlikler gösteren son dönem Balkan anlatılarını biçimlendiren anlayışın arkasında farklılıkları zenginlik olarak tanımlayan çokkültürcülük var. Dostlukla düşmanlığın acılarla sevinçlerin düş kırıklarıyla umutların içice geçtiği yeni dönem hikâyeleri anlatanlar için doğrudur. Şüpheli/gizli/lânetli bir kimlikmişçesine hâlen Selaniklilerin izlerini sürmeye çalışan ilkel şoven zihniyetlerin taraftar topladığı günlerde yapılan çalışmalar önemlidir. Somut insanların acılarla dolu somut tarihlerini açığa çıkarmak meşrudur. Anlatıcıların çoğu göç günlerinde henüz çocukluk çağlarındadırlar. Görüşmelerin yapıldığı zamanla anlatılan zaman arasındaki uzun mesafe, mesafenin millî eğitim müfredatından edinilmiş tarih bilgisi, tarihî romanlardan fışkıran düşmanlıklar ve kitle iletişim araçlarının biçimlendirdiği zihinlerle kat edilmesi nedeniyle birçok gölgeli alan barındırıyor. Anlatıları derleyen yazarların bugünkü ihtiyaçlarla şekillenmiş bakış açıları dikkate alınmalıdır. İnsanların hafıza katlarına sıkışmış hikâyeler kullanıma dolaysızca hazır gerçekler değildir. Resmî tarihten bütünüyle farklı bir tarih anlatısı halk arasında hikâyelerle daha önce dolaşıma çıkmamıştır. Alternatif bir tarihin resmî tarihin karşısına dikilmesi için sözlü belgelerin yazılı belgeler ve tarihî olgular süzgecinden geçirilmesi zorunludur (Alver, 2012: 274-275).

İnsanlar geçmişlerini ve kimliklerini tıpkı bir roman gibi kurgulanan tarihî hikâyeler etrafında algılar. Nereden gelip nereye gittiğimiz, geçmişimiz, kimliklerimiz hep hikâyeler içerisinde anlamlanır. Geçmişten çok, içinde bulunulan anın dinamikleri tarafından belirlenen ve değişken bir süreç. Geçmiş, hafıza yoluyla şimdiki anın ihtiyaçlarına göre sürekli yeniden şekilleniyor ve şimdiki anı meşrulaştırıyor (Özyürek, 2001: 8). Son yirmi yılın kültürel iklimi Türkiye Cumhuriyetinin siyasi yelpazesinde yer alan her kesim için yeni anlamlara yeni kimliklere ihtiyaç doğurmuştur. İhtiyaçlar en dolaysız biçimiyle kurgusal anlatılarda ifade edilmiştir. Son yıllarda yazılan Millî Mücadele veya göç anlatıları yelpazeyi oluşturan toplumsal kesimlerin düşünce ve algılamalarını, toplumun birleşme ve yarılma noktalarını sergiliyor. Tarihin kara deliklerini aydınlatmaları sevindiricidir. Öznesini nesneleştirme tehlikesiyle dede ile torunun yerini değiştirme potansiyeliyle ürkütücüdür. Muhacirler Türklüklerini kanıtlamak için çırpınmışlardı. Yeni kuşaklarsa muhacirlerin etnik kökenlerini arıyor. Kimliklere Selaniklilik, Giritlilik, Yanyalılık, Makedonluk, Boşnaklık, Arnavutluk, Çerkezlik, Abazalık ekleniyor. Ancak yüz yıl öncesinde var olduğu varsayılan kimlikler millî devletin yöneldiği tektipleşmiş kimlikten daha mı sahici? Her yeni kimlikle daha mı zenginleşiyoruz? (Alver, 2012: 275).

c. Polisiyeler, Korkular, Fantazyalar

Cumhuriyet tarihinin pek çok dönemi gibi 1980'ler bir hafıza kaybı ile açıldı. Polisiye edebiyatının yüzyıllık geçmişine kimse dönüp bakmadı. Polisiyeler Türkiye'de yeni yeni yazılan bir edebî tür muamelesi gördü. Kimi yazar ilk polisiye yazan misyonuna soyunuverdi. Sultan Abdülhamit'in bir polisiye tutkunu olduğunu, iki bin ile beş bin arasında rivayet edilen polisiye kitap koleksiyonunu okumak için bir tercüme bürosu kurdurduğunu, aynı dönemde yazılmış çok sayıda yerli polisiye bulunduğunu öğrenmek hiç zor değil. 1980'lerden sonra yayınevleri ve okuyucuların ilgisi yoğunlaştıkça yerli yazarların kaleminden çıkma polisiye sayısında önemli bir artış oldu (Alver, 2012: 275-276).

1990'lı yıllar yerli polisiyeler için bir "altın çağ"ın başladığının habercisiydi. Bir yandan yeni yazar isimleri ortaya çıktı öte yandan çok sayıda yayınevi yerli ve yabancı yazarların romanlarını listelerine eklediler. Edebiyat/kitap dergilerinde türe ilişkin çıkan yazılarda bir yoğunluk yaşandı. Yıllar içerisinde yazılan çok sayıda roman polisiyelere duyulan ilginin artarak sürdüğünü, polisiye türün Türk edebiyatında geçici bir heves olmadığını gösteriyor. Son yıllardaki polisiyelerin hemen hepsinde suçu, cinayeti, muammayı siyasî ve toplumsal hayatla ilişkilendirme eğilimi var. Birçoğu hâlen gazetecilik mesleğini sürdüren yazarlarımız, muhtemelen Susurluk'taki kaza ile ortaya çıkan ilişkilerin verdiği ilhamla örgütlü suçlara eğiliyor.

Korku, bilim kurgu ve fantastik romanlar açısından gerçek anlamda bir geleneksizlik var. Kötü çeviriler, çocuk kitapları arasına sokulan klasikler ve yerli yazarların ilgisizliği, türleri sevenlerin fantezilere sinemaya ve çizgi-romanlara bağlı kalmasına neden oldu. Türlerde kayda değer gelişme 2002'de yaşandı. Ani çıkış polisiye tarz romanlarla daha sık karşılaşacağımızın habercisidir. Polisiye türe dâhil edilebilecek romanlarda ilim ve fantazyanın yanı sıra toplumsal eleştiriye ve gelecek tasarımlarına ağırlık verildi. Roman hiyerarşisinde alt sıralara konulan ve popülerlikleri ile öne çıkan türlerde yazılan yerli roman örnekleri satış anlamında popülerlik niteliği kazanmadı (Alver, 2012: 276).

d. Beyaz Türk Romanları

Türkiye'de çok satarlık ve popülerlik özelliğinde romanlar arasında konusunu kadın-erkek ilişkilerinden alan, giderek doğrudan kadını anlatanlar, magazinsel içerikleri ve medya desteğiyle gündemden hiç düşmüyor. Yerli edebiyatı izleyenler, romanlardaki hikâyelerin hangi biçimle yazılırlarsa yazılsınlar belli bir mekâna ve insan tipine teslim olduğunu, dünyaya İstanbul/Beyoğlu merceğinden bakan bir okuma/yazma pratiğinin edebî alanı işgal ettiğini fark etmişlerdir. Mekân, yoksul, dar gelirli insanlara ait değil. Kentsel yarılma romana yansımış, yoksullar romandan dışlanmış, üretim ilişkileri ve sınıfsal farklılıklar görünmez hâle gelmiş, önemsizleşmiş, romanlar maddî hayatın içinde sanal bir hayat sürdüren hayalî cemaatlerin yeni meskeni hâline gelmiştir. Sistem eleştirisi yapan, sürüp giden hayata dair

muhalif bir bakış açısı taşıdığını iddia eden metinlerde bile roman kişilerinin ekonomik hayatı sanki buharlaşmıştır. Bol boş vakit sahibi insanların nedense mutsuzluk paydasında bir arada durdukları, bitip tükenmez var oluş problemleri ile boğuşuyormuş gibi yaptıkları, üstesinden gelemedikleri bir hesaplaşmayı dillendirdikleri ama sistemin sunduğu nimetlerden olabildiğince faydalandıkları bir dünya tasvir edilmektedir.

Roman kahramanı veya yazar gerçek var oluşuyla romana soktuğu duygu ve düşünceler arasına koyduğu mesafe sayesinde kişilik yarılmasını aşmaya çalışmaktadır. Tüketim kültürünü tam bir iki yüzlülükle eleştirebilmektedir. Romanlarda geçmiş, bugünün ihtiyaç, tasavvur ve tahayyülleriyle her seferinde yeniden düzenlenip yeniden yazılıyor. Romanlardaki insan tipleri, toplumsal hayatın ve maddî gerçeklerin yükünü hayalî cemaatleriyle yeni mekânları içinde hafifletirlerken kamusal alanın ne denli daraldığını hatırlatıyorlar. Cemaat üyeleri yoksullar ve diğer kesimden insanlarla bazen rast gelseler bile birbirlerini kesmeden geçip gidiyorlar (Alver, 2012: 276-277).

Olaylardan çok düşünce ve değerler eksenine çekilen romanlarda yoksul olmayan ama daha iyi bir hayatı arzulayan küçük burjuva entelektüelin mutsuzluğu anlatılıyor. Günümüzde entelektüel, mutsuzluk fikriyle mutlu olma eğilimindedir. Siyasî ve toplumsal haklar anlamında yasalar önündeki biçimsel eşitliğin iktidar, mülkiyet ve eğitimde büyük fiilî eşitsizlikle el ele gittiği bir toplum var. Herkes kendisini herkesle kıyaslama hakkına sahiptir ama pratikte böyle bir kıyas söz konusu bile değildir. Bunun sonucunda bireylerin karakter ve deneyimlerinden bağımsız bir biçimde toplum yapısının kendi içinde güçlü bir memnuniyetsizlik yükü birikmiştir (Girard, 2001: 17).

Türkçe yazılan romanlardaki güncel hayat anlatıları, siyasî ve toplumsal tespitler, yükselen kendi hayat standartlarının garantiye alınmasını Türkiye'deki ekonomik düzelmenin ve demokrasinin tek ölçütü olarak gören, ideolojilerin sonunun geldiğine sevinerek steril bir toplum hayaliyle aynı coğrafyayı paylaştığı yoksulları veya belli değerleri hâlâ savunan insanlara oryantalist bir mercekten bakan, üstelik Batı'yı model alan düşünsel koordinatların her nasılsa siyasî ve ideolojik değil ama akılcı, gerçekçi ve evrensel olduğuna inanan "Beyaz Türkler"in meşruiyetini yeni dünya düzeninden alan dünya görüşleriyle bire bir uyumludur. Sınıfsal ayrımları kültürelleştiren, steril, yer yer faşizan, üst sınıf söylemi, bir politik ve millî hedef olarak AB'nin aktüalitesinden güç almaktadır (Bora, 2002: 18). Hâlin belki farkında olmadan en dolaysız yansıdığı ve içselleştirildiği alan roman sanatıdır.

Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının romanımıza son yıllarda egemen olan teamüllere uygun biçimde esas oğlanlar ile asıl kızlara bahşedilen fizikî ve ruhî özelliklerin ortak paydası kusursuzluktur. Güneşten bronzlaşmış tenleri, uzun boylu, geniş omuzlu, sportif yapılı vücutları, bakımlı saçları, sakalsız/bıyıksız sinekkaydı traşlarıyla yakışıklı erkeklerin; biçimli vücutları, dalgalı saçları, renkli gözleriyle çarpıcı ve şehvetli kadınların ekonomik sıkıntılardan arınmış hayatları anlatılır. Dahası, insanların şişmanlık, cücelik, cırlak seslilik gibi fizikî özellikleri alaya alınır, ötekiler dışlanır, güzel kadınları hayattan hakkını almış insanların daha iyi seveceğine dair inanışlar açıkça ifade edilebilmektedir.

e. Kadın ve Magazin Edebiyatı

Maddî sıkıntı çekmeyen ama var oluş problemlerini, kimlik sorunlarını aşamayan ve beyaz atlı prenslerini bir türlü bulamayan kadın tipleri üzerine yazılan romanlar hatırı sayılır bir kanon oluşturuyor. Yazar okuyucusunu seçerken konusunu seçmiş olur. Türkiye'deki roman okuyucusu ağırlıklı biçimde büyük kentlerde yaşayan orta sınıf kadınlardır. Yazarlar okuyucu kesimi hedefliyor ve kadın dünyasına eğiliyor. Ancak romanlardaki arızalı kadın tiplerinden yola çıkılarak genel anlamda bir kadına ulaşılamaz. Kadın, kadınlık durumunun psikolojinin kavramları ile açıklanabilir. Okuyucu profili ile örtüşse bile romanlardaki benzer hayat tarzlarını sürdüren büyük kent kadınları üzerinden genel bir kadına ulaşma çabasının nafileliği tartışılabilir. 2000'li yıllarda yayımlanan romanlar aynı tema etrafında şekillendi. Kadının Türk romanındaki kahraman rolü uzun soluklu olacak gibi görünüyor.

Aynı okuyucuyu hedef alan bir başka eğilimde kahramanlarını gerçek ve tanınmış şahsiyetlerden devşiren romanlar tıpkı TV kanallarında yıllardır her gece bıkmadan gösterilen Televole magazinlerinde "Biri Bizi Gözetliyor"larda "Ben Evleniyorum"da Sinan Çetin'in "Film Gibi"sinde veya Can Dündar'ın "Yüzyılın Ölümsüz Aşkları" belgesinde Refik Erduran'ın Despot romanında ve başka yüzlerce alt veya üst kültür ürününde olduğu gibi toplumun iç dökme, anlatma, ifşa etme arzusuna dikizleme isteğine yeni bir haz olarak tanımlanmasına bir özgürlük vaadi buluyor olmasına cevap veriyorlar. İnsanların özel hayatları edebiyat, sanat, belgeselcilik adına yağmalanıyor (Alver, 2012: 279-280).

Bir rornan okunmaya başlandığında romanın bir kurmaca olduğu bilinir. Yazılanlar bugünkü toplumla veya geçmişte olup bitmiş ve tarihin maddesi olmuş olaylarla çok yakından ilgili olsa bile roman apaçık bir gerçeklik değildir. Ancak içinde yaşadığımız dönemde yazılan romanlar, gerçekle kurmacayı birbirine karıştırıyorlar. Karışıklığı oluşturan en önemli neden, metinlerin gerçek kişiler üzerine kurulmasıdır. Böylelikle karakterleri kurmaca olarak kabullenmek ve önceki tarihî bilgilerimizi yardıma çağırmadan algılamak imkânsızlaşırken okuma anı, daha önceden yaşanmış bir anı tekrar yaşama hissine dönüşüyor. Birçok romanın içinde tanıdık, bildik, önemli şahsiyetin düşünce ve eylemlerine tanıklık ediyor; zaaflarını, yiyip içmelerini, giyim kuşamlarını, mimiklerini yakından izlemek fırsatını buluyoruz. Ama yazarın kahramanların mahrem hayatlarını bilmeden kişiye ilişkin tasavvur ve tahayyüllerini "herhalde böyle olmuş, böyle düşünmüş, böyle hissetmiştir" gibi sınırsız bir özgürlükle dilediği gibi yazıya dökmesi gerçek kişileri, romanda anlatılan kimlikleri ile gerçekmiş gibi sunması veya okuyucunun her anlatılanı sorgulamaksızın kabullenmesi etik sorunlar oluşturur. Yazarlar, okuyuculardaki kişilere ilişkin merak duygularını en hafifinden kullanmak eğilimindedir. Merakı kullanmak eğiliminin kökeninde toplumdaki medya dili egemenliği vardır. İnsanlar, olaylar ve düşünceler üzerine yoğunlaşmaktan çok, anlatılan öykülerin çekiciliğini öne çıkaran magazinleşmiş bir anlayışla karşı karşıyayız. Yeni roman örneklerinin yazılı/sözlü/görsel medyanın körüklemesiyle tanınmış şahsiyetlerin hayatına olan merakının toplumsal röntgenciliğin taleplerine yani ihtiyaca cevap vermek çabası piyasa şartları dikkate alınmadan değerlendirilmemelidir (Alver, 2012: 280-281).

f. Siyasî Romanlar

12 Eylül'ün ilk edebî anlatılarında darbe sonrasında yukardan aşağıya yayılan ve giderek içselleşen sol karşıtı söylemle örtüşen bir dil tutturan romanlarda geçmiş dönemde yaşananlarla bir hesaplaşmaya girişildi. 12 Mart ve 12 Eylül dönemleri solun yanlış politikaları ve sosyalizmin iflası merkezinde değerlendirildi. Hafızalar yeni var oluş biçimlerini meşrulaştıracak tarzda düzenlenmiş, hatırda despotik örgüt yapılarından tek taraflı şiddet eylemlerinden yenilgiden yılgınlık ve pişmanlıktan başka birşey kalmamıştı. Nedenler, darbenin muhaliflik duygusunu zihinlerden söküp atmasında 80'lerin kültürel ikliminde muhalif değer ve kavramların dışlanmasında aranmalıdır (Alver, 2012: 281).

Hâlâ muhalif kalan, meseleye belli bir dünya görüşüyle yaklaşan, yaşadıkları zulümden anlamlandıramadıkları dünyadan belki akıllarını kaybetmemek belki seslerini sağırlaşmış yüreklere duyurabilmek umuduyla edebiyata sığınanların yazdıkları karşılık bulmadı. Kurbanın mutlak kabul göreceğini sandığı mağduriyetinin diliyle yazılmış metinler merhamet yerine öfke, en hafifinden küçümseme oluşturdu. Politik iç sorunlara ve savunnaya ağırlık verildi. Sağ ve sağcılar ne ideoloji ne toplumsal bir güç olarak ele alındı. Yazarların siyasî hareketlerin içinden gelmişlikleri, emniyetteki işkenceleri ve askerî hapishanelerdeki akıldışı uygulamaları bizzat yaşamışlıkları, metinlerin romandan çok tanıklıklara dönüşmesine yol açmış, tanıklık amaçlanmış.

Gerçekleri anlatmak, tarihe tanıklık yapmak, baskıcı uygulamaları teşhir etmek ve hafızaları tazelemek yabana atılır şeyler değildir. 12 Eylül'e yaklaşan metinler etkisiz kaldı ve kendilerinden sonra yazılacak metinlerin bir nevi kaba, sevimsiz, despotik bir imgeye hapsolmasına yol açtılar. Siyasi tarihe, siyasi tarihin acılarıyla yoğrulmuş ve darbe adaletinin travmasını yaşamış insan tiplerine eğilen romanlarda bir artış var (Alver, 2012: 281-282).

g. İslamî Romanlar

Roman alanında 2000'li yıllarda kaydedilen az sayıda olumlu gelişmeden birisi İslâmî roman akımının biçim ve içerik açısından yenilik arayışına girmesidir. Sevim Asımgil, Şule Yüksel Şenler ve Emine Şenlikoğlu gibi yazarların cemaatin beğenisine hitap eden İslami bestsellerlerinde karakteristiğini bulan ve cumhuriyetin modern kadın imgesini oluşturan popüler aşk romanlarından tematik anlamda farksızlıkları bir yana yine popüler aşk romanları gibi hiçbir edebî kaygı taşımayan romanlar bir dönem çok sattı. Elbette edebiyatın değil sosyolojik araştırmaların konusu olabildiler. Akım çıplak bir ideolojiyi cisimlendiren stereotiplerin sonu başından belli ahlâklı aşk hikâyeleri üzerine kuruludur.

İslâmî kadın yazarların ön plana çıkmasının sebebi, uzun zamandır İslamcı kesimin ıskaladığı ve yeni farkına vardığı sorunlara çözüm üretmektir. Okuluyla medyasıyla düzenle kendi iç dünyasıyla hayatla kavgalı insanların asıl ihtiyaçlarını fark ettiler. Bekiroğlu denemeye yakın üslubuyla Barbarosoğlu çözüm üreten, bilimsel yaklaşımıyla ve Aktaş

tecrübelerinin birikimiyle gençlerin neye ihtiyaçları olduğu sorusunun cevabını iyi bildi (Alver, 2012: 282-283).

Türsel çeşitliliğe rağmen roman sayısındaki artış, belki zorunlu olarak konuların, anlatım biçimlerinin, mekân, kişi ve karakterlerin birbirine benzemesiyle sonuçlanıyor. Yazarlar nasıl anlatmak yerine ilginç bir konu bulmak ve okuyucuyu şaşırtmak üzerine yoğunlaşıyorlar. Yazarların kişisel hayat deneyimleri, gözlem ve bilgileri isteklerine eşlik edecek kadar donanımlı değil. Hikâyeler, özel hayatlardan üretiliyor (Alver, 2012: 283).

21. yüzyıl romanları, yazarların psikolojisini, duygu ve düşünce dünyasını barındırsalar bile ileri bir tarihte roman ve toplumsal hayat arasında güne dair bir çalışma yapmak isteyecek bir araştırmacıya pek az veri sunuyor. Çünkü son yirmi yıldır Türkiye'de egemen olan roman okuma ve yazma kültürü gerçeklere sırtını çeviren, görmeyen/duymayan/konuşmayan bir toplumsal yapı ile birbirlerini karşılıklı besleyerek gelişti. Yazarlar ve okuyucular, yayıncılar, kitapevleri ve eleştirmenlerle birlikte aynı sürecin birer ürünüdürler. Günümüzde edebî alanın bütün bileşenlerini kapsayacak biçimde gündelik, siyasî ve edebî hayatların birbirinden bütünüyle ayrıldığı, yazının içeriğinin ihmal edilip biçime yüklenildiği ve sözün büyüsüne sığınıldığı entelektüel bir şizofreni yaşanıyor. Pratiklerimizin bir ön kabule dönüşen parçalanmışlığı, ideolojik ve politik sorgulanamazlığı, egemen ideolojiye ve egemen ideolojiyi oluşturan sisteme boyun eğmek zorunda kalmışlığımızın nimetleriyle sessizce uzlaşmışlığımızın bir kanıtıdır.

Belki adı bugün hiç anılmayanları sevecek başka nesiller; bugün isimleri manşetlerden hiç inmeyenler belki yarın yalnızca edebiyat tarihçilerinin makalelerine konu olacaklar. Roman patlaması, içine kapalı bir edebiyat dünyası için olumlu değildir (Alver, 2012: 283-284).

Roman patlamasında yayın politikalarının rolü vardır. Piyasaya mal yetiştirme telaşı, beş bin basacak bir roman yerine bin baskılı beş roman tercihi, birçok yayıncının editoryal süzgecini hiç kullanmamasına neden oluyor. Baskı adetlerinin düşük kaldığı kitap dünyasında yayınevleri işin üstesinden çeşit bolluğuyla gelme düşüncesinden sıyrılıp editörlük müessesesini etkinleştirseydiler böyle sayılara ulaşılması herhalde mümkün olmayacaktı.

Çok satmasa bile teker teker değil topluca ele alındığında romanın popüler bir kültür ürününe dönüştüğü görülüyor. Oyunu öne koyan hafifletilmiş içeriklerle yazılıp hoşça vakit geçirmeyi hedef alan okuma pratikleri ile tüketilen roman sanatı içerisinde polisiyeler, bilimkurgular, tarihî fanteziler kadar neredeyse romanla ilgilenmenin bizzat kendisi bir popülerlik ifade etmektedir. Edebiyat tarihi boyunca her dönemde popülerlik vardı. Çok satarlık merceğinden bakıldığında pek çok klasik eser popülerlik katına ulaşmıştır. Ancak hiç bir zaman böylesi bir düzeyde sahip çıkılmamış ve çağdaşlaştırılmamışlardı. Popüler kültür ürünlerine yönelik teveccüh sadece edebiyat değil başta sinema olmak üzere diğer sanatsal ürünler için geçerlidir. İnsanların tercihleri, beğeni düzeyleri arasında herhangi bir sıralama gözetmeyen ve ilk bakışta daha demokratik görünen kültürel bir anlayış yaygınlaşıyor. Her türlü hiyerarşiye alt-üst ilişkisine karşı olmanın oluşturduğu sempati, bugün her edebî ürüne saygınlık kazandırıyor. Yazılmış, yayımlanmış ve okunmuş ne varsa eşitleyen tüketim

kültürünün vitrin çoğulculuğunu savunmaktansa yazarlar ve ürünlerine değerler ekseninden yaklaşmak hâlâ daha anlamlıdır (Alver, 2012: 285).

Roman sanatının popülerleşmesi ve çok satarlık etrafında sürdürülen tartışmalarda metnin ve yazarın değerini çok okunurluğuna bağlayan popülist söylemden değeri, eleştirmen ve yüksek beğeni sahibi edebiyatseverlerin estetik normlarında arayan seçkinci anlayışa kadar geniş bir yelpaze var. Her edebiyat vakası yazarın maddî ihtiyaçlarının karşılanması meselesini doğurur. Para kazanmak için yazılan ürünlerin edebî değerden yoksun olacağına dair bir önyargıda bulunmak hakkaniyet ölçülerine sığmaz. Tartışılması gereken ve edebî açıdan sorunlu olan, bir kitabın çok sevilip çok satması yani "popüler'leşmesi değildir. Daha ilk baştan çok satmak amacıyla satarlık kalıpları gözetilerek kaleme alınmasıdır.

Bir edebî ürünü değerlendirmek için kullandığımız geleneksel edebiyat kavramı günümüze uymaz. Kitapla edebiyat arasına bir sınır çizilmesi, 18. yüzyıldan beri eserleri belli bir özgün, tek ve bireysel icatçılık eylemine atfedilen ve böylece edebî mülkiyet hakkının sağlanmasına çalışılan kategorilerin sorgulanması gerekir. 18. yüzyılda burjuvazinin edebî kültür edinmesi, kitapevlerinin endüstrileşmesi ve kalemiyle yaşayan yazarların ortaya çıkması sonucunda doğan tarihî kavram, geçmiş yüzyılların edebî ilişkiler ağı hakkında bir fikir verir. Edebî mülkiyet hakkı, içinde yaşadığımız üretim, dolaşım, mübadele ve tüketim şartlarını açıklayacak güçten yoksundur. Bugün, edebî alandaki simgesel sermayeleri kabarık yazarların imaj değişikliklerini açıklarken karşılaşılan sıkıntının kaynağı, sermayelerin geleneksel edebiyatın değer kavramlarından devşirilmesinde amaca ulaşıldıktan sonra kavramların içinin boşaltılarak edebî değer ölçütünün yine çok satarlık kantarma vurulmasında aranmalıdır. Ortak duyu yerine öznelliği koyan yeni durumda yargının imkânı ortadan kalkmış, metinler yargılanmamak, beğenilmek üzere takdim edildikleri için kamusal alanın yerini pazar almıştır (Alver, 2012: 286).

Yeni ilişkinin küreselleşme sürecinde yer tutan pazar şartlarının belirlediği üretimin kendisidir. Tarihî edebiyat kavramının zihnimizde oluşturduğu kutsallık imgesinden sıyrılmak, yazarın icatçılığını, metnin biricikliğini bir kenara itmek, kitap üretimini ait olduğu alanın yani pazarın kavramları ile anlamaya çalışmak ve edebî kelimesinin çağrıştırdığı bütün ön kabullerden sıyrılmak şarttır. Yazarı, yayınevini, kitapçı ve okuyucuyu bir kitap özelinde birleştiren yeni, gitgide yayılan manevî tesir kuşakları, sayısal değerlerle ölçülen bir şeyse hikâye, roman veya şiir, türü ne olursa olsun, bir kitabı yorumlarken sayısal değere etki eden parametreler gözardı edilemez (Alver, 2012: 285-286).

3. Türk Romanında Postmodernist Eğilimin Sosyopolitiği

Cumhuriyet dönemi Türk romanındaki postmodernist eğilimler ilk kez Oğuz Atay'ın Tutunamayanlar ve Tehlikeli Oyunlar romanları ile ortaya çıktı. 1980'in 12 Eylül'ündeki askerî darbe sonrası Orhan Pamuk, Latife Tekin, Hasan Ali Toptaş ve İhsan Oktay Anar'ın aralarında bulunduğu çok sayıda romancı postmodernist eğilimler içeren eserlerle okurun karşısına çıktı.

Postmodernist tavır ve eleştirel tutum, edebî metinlere herhangi özel bir değer atfetmeyi reddeder ve merkezî ilke olarak her şeyin metin olduğunu iddia eder. Postmodernizmin edebiyattaki yerinin fikrî öncüsü romantik edebiyat kuramıdır. Konuyla ilgili temel iddialardan biri postmodernizmin edebiyatı bir edebiyat meselesi olarak düşünen romantik bir gelenekten geldiği biçimindedir. Postmodernizm için dışarı/içeri ilişkileri sorunu, edebiyatla sınırlı değildir, bütün kültür ve toplum alanına uzanır. Postmodernizme göre bir zamanlar edebînin romantik uzamı olan yer, genel bir insanî var oluş düzlemine dönüşür (Lucy, 2003: 16).

Öteki'ni ihmal eden, sanatın sanat dışı ile bağını inkâr eden postmodern anlatı, metinde oluşturduğu sonsuz oyun döngüsü yanılsamasıyla metin eleştirisinin edebiyat sosyolojisi çalışmalarının oluşturduğu metin karşısındaki eleştirel mesafe duygusunun önünü tamamen tıkar. Edebî olanın eleştirel olarak kavranmasında edebî olanın dışındaki dünya, sosyopolitik çerçeve yok sayılırsa eleştiriye gerek kalmaz. Eleştirilemeyen bir metin yaşarlığını kaybeder. Ben, öteki olmadan tanımlanamaz (Alver, 2012: 299).

Her bakımdan modern bir tür olan roman, yanılsamalı gerçeklik benzetisi, sentezlenmiş tipleri, ayarlanmış kurmacalık derecesi ve yalnızlaşmış okurların imgesel özdeşleşme ve bilinçdışı sürüklenmeye duydukları ihtiyaca verebildiği cevapla piyasada çok daha şanslı olabilir (Oğuzertem, 2004: 228).

Roman, edebî bilincin kendine dilsel bir mekân bulamadığı dolayısıyla ideolojik düşüncenin dokunulmaz ve bütün bir dil ortamına sahip olamadığı, ideolojik dünyanın dilsel ve semantik çözülmesiyle başlar (Parla, 2000: 58).

4. Popüler Romanlarda Kültür ve Hayat

Popüler romanlardaki tematik yapı, tamamen okurlarının fikrî ve kültürel düzeylerine uygundur. Popüler romanlar yarı geleneksel yarı modern bir hayat yaşanan popüler kültür ortamında şekillenir (Alver, 2012: 328). Popüler romanlar pek çok sosyolojik veri sunar. Sosyolojik veri zenginliği ile rağbet arasında bir ilişki kurmak mümkündür. Popüler romanlar dilin gelişmesine ve kullanım alanının genişliği dolayısıyla yazı dilinin yerleşmesine katkıda bulunurlar. Dil, toplumsal iletişim aracı, sosyolojik bir unsurdur. Okuyucu kitlesi dikkate alındığı için popüler romanların geniş bir okur kitlesi vardır. Geniş kitle sayesinde edebiyat ortamı ve etkinliği sağlanabilir.

Yakın bir zamana kadar birçoğunun forma olarak veya tefrika hâlinde yayınlanması, okunmalarını kolaylaştırmıştır. Kolay okunma, romanların muhtevasındaki basitlik ile birlikte roman müptelalarını, okur sayısını arttırmıştır. Okurlar, kendilerinde var olan okuma ilgilerini zamanla daha seviyeli daha ciddî romanlara yöneltebilirler.

Popüler romanlar okurların hayal güçlerini zenginleştirip ufuklarını açarlar. Düşünce kabiliyetlerini arttırırlar. Popüler romanların toplumun büyük bir kesimini etkilemesi ve

büyük kesimin hayal ve düşünce dünyalarında etkili olması sosyolojik bir fenomendir (Alver, 2012: 330).

Popüler romanların önemli toplumsal işlevleri vardır. Popüler romanlar, toplumun sorunlarına âdeta çözüm sunar. Popüler romanların olumlu işlevleri daha çoktur: Popüler romanlar daha ciddî daha seviyeli romanlara geçmek için bir köprü vazifesi görebilir. Okurda belirli bir roman kültürü oluşturmaya başlayabilir. Okuyucu kolay okunurluğu yüzünden popüler romanlara alışır ve popüler roman tarzına uymayan başka hiçbir roman okumayabilir.

Popüler romanlar insanların bazı bunalımlarına çözümler getirir. Tersi mümkün olabilir. Popüler romanlar, statükoya düzene bağlıdır. Düzene köklü eleştiriler yöneltmezler. Toplumda barışı sağlayabilecek bir işleve sahiptirler. Popüler romanlar halka insan sevgisi, barış, kardeşlik gibi mesajlar iletir. Popüler romanlar toplumsal ahlâkı güçlendirir. Hayatın gizli bir tarafını aksettirir.

Halk, popüler romanların temelidir. Halkçılık ideolojisi bir şekilde popüler romanlarla irtibatlandırılır. Halkçılık anlayışının karşıtı seçkinciliktir. Popüler romanlar, seçkincilik anlayışına muhaliftir.

Popüler romanlar, insan bilhassa halk, kitle hayatını renklendirir ve hayatı sevdirir. Yakın tarihe kadar popüler romanlar gazete tirajlarını arttırırdı. Popüler romanlar, insanları teselli edici, rahatlatıcıdır.

Popüler romanlar mesleklere özenti oluşturur. Okuduğu bir romanda mesleğinde başarılı bir karakteri gören okur, çocuğunu kahramanın mesleğinin mensubu yapmak ister hatta çocuğuna roman karakterinin adını bile verebilir.

Popüler romanlar, bir devri, insanları, zevkleri, modası, kültürüyle aksettirir. "Türk edebiyatında Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın eserleri sosyal araştırmalar için değerli bir malzemedir." Bir devrin zihniyetini çözümlemek için birinci sınıf edebî eserlerden estetik romanlardan daha çok popüler eserler yol göstericidir. Popüler eserlerde bir devrin zihniyetini birebir yakalamak mümkündür.

Popüler romanlarla kadınlar arasında yakın bir ilgi kurulur. Kadınlara ev içi dünyasının oldukça değerli olduğu ve kadının kocasına ve çocuklarına ailesine bağlı kalması gerektiği mesajını verirler. Popüler romanlar kültüre katkıda bulunurlar. Popüler romanlar bilgi vericidir. Popüler romanlar eğlendirici ve hoşça vakit geçirticidir (Alver, 2012: 331-332).

Toplumu ilgilendirdiği için popüler romanların olumsuz işlevlerinin sosyolojik değeri vardır:

Popüler romanlar, sığ, basit ve gerçekçi olmayan muhtevalarıyla okurları gerçeklerden uzaklaştırır, hayal âlemine sevk eder. Hayal âlemine daldıkları için toplumun gerçeklerinden kopup sosyal meselelere ilgisiz kalırlar. Popüler romanların uyuttuğu kitle, iktidarın izlediği siyasetin olumsuzluklarının farkına bile varamaz. Popüler romanların okurlarını etkilenmesinin boyutu intihara kadar varabilir. Kerime Nadir, yazdığı "Günah Bende mi" romanının tesirinde kalan birinin intihar ettiğinden söz eder. Popüler romanların

okurları, sabit bir düzeydedirler. Popüler romanların dışında başka bir romanı asla okumazlar. Popüler romanlar, okurlarının fikrî ve estetik düzeylerini dondurucu ve klişeleştirici bir yapıya sahiptirler. Popüler romanlar özellikle kadınları muhatap olarak seçer. Ev içine bağımlı hâle getirir. Kadını, tüketici bir konuma sürükler, tüketimi arttırırlar. Popüler romanlar, kapitalist yaşama biçimini ideal, değişmez yaşama biçimi olarak kafalara yerleştirmeye çalışırlar.

Bütün olumsuz işlevlerin muhatabı toplumdur. Olumsuz işlevlerin yaşanan hayatın içinde belirmesi ister istemez popüler roman-kültür irtibatını kurmayı gerektirir (Alver, 2012: 332-333). Roman sanatı doğası gereği toplumsal problemleri görmezden gelemez. Özellikle problemli toplumlarda bireyler, hayal ve ütopya gibi sanal alanlara kayarlar.

Edebiyat sosyolojisi açısından genelde bütün romanlarda özelde popüler romanlarda birçok hayat manzaraları yansıtılır: Kültürel yaşantı (kişilerin zihniyetleri, okul ve eğitim durumları, tiyatro, sinema ve müzik gibi türleri başta olmak üzere eğlence hayatları, yabancı dil bilip bilmeme, yurt içi ve yurt dışı gezinti, basın-yayın faaliyetleri vs.), insan tipleri (muhafazakâr, devrimci, idealist vs.), aile, evlenme ve boşanma biçimi, aşk hayatı, giyim-kuşam (fizikî görüntü), mekân (dekorasyon, ev eşyaları vs.), sanat faaliyetleri, iş ve ticaret hayatı, dünya görüşü, ideoloji, örf ve âdetler vs.. Sayısı arttırılabilecek insanın nasıl yaşadığına dair özellikler, popüler romanlarda fazlasıyla görülebilir. Mesela popüler Türk romanlarının ilk örneklerinde Suadiye, Büyükada, Çamlıca, Boğaz ve Erenköy gibi yerlerin adı çokça geçer. Yerli popüler romanlarımızda İstanbul'un semtleri dışında bazı Avrupa şehirlerinin (Paris, Londra) adı anılır. Bilhassa köşkler ve saraylar romanlarda önemli bir yer tutar. Köşk edebiyatı denilen yerli popüler romanlarda özellikle köşklerde yaşayan insanların sosyal yaşantıları yansıtılır (Alver, 2012: 335-336).

Taşra olgusuna az yer verilmesine rağmen popüler romanlarda genelde kent merkezlerinde yaşayan burjuva, küçük burjuva sınıfına ait kişilerin hayatları yansıtılır. Popüler romanlarda cinsî motifler ve erotik davranışlar çokça yer alır (Alver, 2012: 336).

Popüler romanın akla ilk gelen isimlerinden Esat Mahmut Karakurt romanlarında sosyolojik inceleme konusu olabilecek meseleleri ele almıştır. Sadece Esat Mahmut Karakurt değil çağdaşı olan Kerime Nadir, Muazzez Tahsin Berkant, Suat Derviş, Mebrure Sami Koray gibi çoğunluğu kadın olan popüler romancılar bilhassa Türk kadınlarının sorunlarını âdeta bir sosyolog gözüyle romanlaştırmışlar; ulaştıkları çok sayıdaki okura görüşlerini iletmişlerdir (Alver, 2012: 337).

Edebiyat sosyolojisi açısından önemli popüler romanlara yakın tarihimizden ve günümüzden örnekler verilebilir:

Minyeli Abdullah romanında genelde İslâm ülkelerindeki Batı etkisi, Müslümanların İslâm'ı yeterince yaşamaması, toplumu aydınlatmak için her Müslümanın İslâm'ı tebliğ etmesi gerektiği, yüzeysel İslâm-gerçek İslâm mukayesesi, İslâm ahlâkını kaybeden nesillerin karşılaştıkları problemler gibi konularda yer yer makale ve vaaz formlarında çokça bilgiler ve sosyolojik analizler yer alır.

Kar romanında sosyolojik açıdan önemli temalar vardır: Batman'da intihar olayı (s. 20), Türban (başörtüsü) meselesi (roman boyunca), toplumun üst kesimi ile (çoğu türbanlı) alt kesimi arasındaki çatışma (s. 27, 106, 147), başörtülüler için ikna odaları (s. 124), Refah Partisi ve Refah Partisinin faaliyetleri (s. 31), Doğu'daki terör örgütleri (s. 73), gerçek TV dizileri ve dizilerin toplum üzerindeki uyuşturucu etkisi (s. 87, 240), şeyhler, cemaatler ve tarikatlar (s. 94), Doğu'da evlilik geleneği (s. 102), halkın polis (MİT) tarafından fişlenmesi (s. 116), toplumsal yasaklar (s. 149), 1970'li yıllardaki Türkiye'deki siyasî eğilimler (s. 155), Kemalist sol ve faaliyetleri (s. 162), toplumsal bir yara olan yoksulluk (s. 203, 239), İslamcı kesimde idealize edilen Avrupa olgusu (s. 229), yurt dışındaki Türk cemaatleri (s. 254), Türkiye'de laik-dindar çatışması (s. 314-315), Türkiye'de din-devlet-halk ilişkisi (s. 323), Beyaz Türler meselesi (s. 324), demokrasi ve aydınlar meselesi (355) (Alver, 2012: 338).

Kar romanında romancının sosyolojik konulara yaklaşımı konusunda şöyle bir bölüm vardır: "Belki de hikâyemizin kalbine geldik. Başkasının acısını, aşkını anlamak ne kadar mümkündür? Bizden daha derin acılar, yokluklar, eziklikler içinde yaşayanları ne kadar anlayabiliriz? Anlamak eğer kendimizi bizden farklı olanın yerine koyabilmekse dünyanın zenginleri, hâkimleri, kenarlardaki milyarlarca garibanı hiç anlayabildiler mi? Romancı Orhan, şair arkadaşının zor ve acı hayatındaki karanlığı ne kadar görebilir?" (Alver, 2012: 338-339).

Ahmet Altan'ın Aldatmak romanı üst sınıf insanının yaşadığı site hayatı ve site hayatını tercih yüzünden halktan soyutlanma (s. 7), zenginlerin hayat tarzları (roman boyunca), yoksullar (s, 18), kapitalizm ve kapitalist sistemin özellikleri (roman boyunca), doktorluk, bankacılık gibi mesleklerin ve bazı kurumların toplumsal etkileri (s, 131, 232), toplumun alt kesiminde yaşayan insanların hayat tarzları (s. 151) konularını işler (Alver, 2012: 339).

Popüler romanlar Türkiye'de iktidarlar tarafından zaman zaman desteklenmiş, yer yer edebiyat alanını popüler romanlar kaplamıştır. Türkiye'de popüler edebiyatla modern edebiyat aynı paralelde zaman zaman kol kola giderek gelişim göstermiştir. Popüler roman olgusu Türkiye'de popüler edebiyat-modern edebiyat birlikteliği yönüyle diğer ülkelerden farklı bir durumdadır. Ancak popüler edebiyat-moderrn edebiyat birlikteliği Türkiye'de her zaman aynı görüntüyü oluşturamamış, zaman zaman birliktelik bozulmuştur.

Popüler edebiyatta romanı biçimlendiren ve geliştiren, romancıyı değişikliğe sevk eden ve hatta yönlendiren okurlardır. Popüler romanlar okur merkezli bir edebiyat koludur. Edebiyat açısından halkın gözünde iyi roman, büyük romancı olarak görülen popüler romanlar ve romancılar ne yazık ki aynı iltifatları edebiyat tarihçileri ve eleştirmenlerinden görememiş hatta aşağılanmışlardır. Popüler romancılar, aşağılanmayı dikkate almadan kendilerinin halk tarafından sevilme ve okunmalarını, edebiyat tarihine veya bir eleştiri yazısına girmeye tercih etmişlerdir. Popüler romanlar böyle bir sosyal yapı içinde varlıklarını sürdürmektedir.

Edebî eserin kullanımı her zaman edebî değildir. Bazen edebiyat eserleri başka alanlarda mesela eğitimde ve ilimde kullanılabilir. Popüler romanların özellikle sosyoloji için

bir araştırma alanı olması, kullanımın en tipik örneğidir. Olaylara ve insanlara bir romancı gibi değil bir sosyolog gibi bakınca yazılan eserin roman değeri azalır. Türkiye gibi modernleşme çabası içinde olan toplumlarda edebî hassasiyet önemsenmemiştir. Çünkü Türkiye'de özellikle sanata, sanat/estetik gayeler dışında başka işlevler yüklenmiştir. Sanata/edebiyata başka bir işlev yükleme alışkanlığından kurtulamıyoruz. Batı ülkelerinde edebiyatın bir alt disiplini olarak faaliyet gösteren edebiyat sosyolojisi açısından edebî eserlerimizi incelemeliyiz. Fakat Türkiye'de edebiyat genellikle estetik dışı gayelerle gündeme gelmesine rağmen edebiyat sosyolojisi yeterince gelişememiştir. Edebiyat sosyolojisi incelemesi için en mükemmel örnekler popüler romanlardır.

Popüler romanların konuları özellikle yaşanan hayattan seçilir. Güncel hayat, yaşayan insana bir ayna gibi yansıtılır. Popüler romanlara hayata ait hemen hemen bütün ayrıntılar girer. Popüler romancılar başlı başına bir fenomen olan okuyucu kitlesi için yazarlar. Böylece ortaya toplumca tanınmış bir romancı, toplumca tercih edilen romanlar ve büyük bir kesimi roman okuyan bir toplum olgusu çıkar. Popüler romanlar hem çok zengin sosyolojik veriler içerirler hem sosyoloji ilminin ilgi alanına girerler. Edebiyat sosyolojisi incelemeleri ancak sosyolojik bir gözle fakat ele alınan eserlerin roman olduğu unutulmadan yapılabilir. Popüler romanlara yansıyan sosyolojik unsurlar ancak edebiyat sosyolojisi ile belirlenebilir. Tespitler sadece sosyolojiye değil aynı zamanda edebiyata belirli oranda hizmet edebilir.

Popüler romanlar dışındaki romanlarda sanat-estetik yönü güçlü romanlarda sosyolojik cephe yok değildir. Estetik kaygıyla yazılan romanlarda en az popüler romanlar kadar belki daha fazla sosyolojik veriler vardır. Mesela Peyami Safa ile Ahmet Hamdi Tanpınar'ın romanları, Türk romancılığının en başarılı örnekleri arasındadır. Her iki romancının eserlerinde bilhassa Doğu-Batı ikiliğini yaşayan Türk insanı, bir sosyolog gözüyle tasvir ve tahlil edilir. Türk insanının bilinçaltını başarıyla yansıtan romanlar, sosyoloji dışında uygarlık tarihi için belge değerinde kaynaklardır. Edebî romanlar, sosyoloji ve uygarlık tarihi açısından önemlidir (Alver, 2012: 339-341).

II. BÖLÜM

AİLE SOSYOLOJİSİ

Aile, tarihî olarak en eski sosyolojik kurumlardan biridir. Aile kurumu tarihî süreç içinde değişime uğradı. Varlığını ve işlevlerini hâlâ sürdürmektedir. Geleneksel aileden çekirdek aileye, çekirdek aileden tek ebeveynli aile gibi değişen ve dönüşen biçimleriyle hepimizin hayatını derinden etkileyen kurumun sosyolojik analizi hem toplumsal ilişkilerin hem kişisel ilişkilerin ve deneyimlerin anlaşılması açısından önemlidir (Kasapoğlu vd., 2011: 29).

Aile, insanlığın tarihiyle birlikte var olan bir kurum ve kavramdır. Kendi gerçekliğini ve kendisine ilişkin bilgiyi sürekli yenileyerek var etmiştir. Ailenin genel bir tanımını yapmak her zaman mümkündür. İnsanlık tarihinin önemli aşamalarında meydana gelen değişmeler tanımların mükemmel olmadığını, bir yanın eksik kaldığını gösterir. Aileye ilişkin bilgi, toplumsal değişme ve uygun gördüğü hukukî, kanun dahil meşrulaştırma şekilleri açısından dönem dönem farklı olmuş, farklı anlayışlarla şekillendirilmek istenmiştir (Kasapoğlu vd., 2011: 214).

Aile, yetişkin eşlerden ve çocuklardan oluşan birbirine duygusal açıdan bağlanmış, ekonomik, sosyal, duygusal hak ve sorumlulukları paylaşan bir toplumsal sistemdir. Diğer toplumsal sistemlerden farklı olarak bir aile sisteminin bireyi olabilmek doğum, evlat edinme veya evlilik aracılığıyla gerçekleşir. Aile üyeleri ancak ölüm sonucu sistemden ayrılır, aile bağlarının başka bir yolla kopması mümkün olmaz.

Aile normal şartlarda çocuğun doğuştan üyesi olduğu en küçük toplumsal kurumdur. Aile çocuğun içinde yaşadığı toplumsal çevreye uyarlanması için gereken kültür kodlarının normların ve kuralların öğrenildiği yerdir. Aile; anne, baba, çocuklar ve eşlerin kan akrabalarından oluşan ekonomik ve toplumsal bir birliktir. Ailenin neslin devamını sağlama, üyelerinin her türlü maddî ve manevî ihtiyaçlarını karşılama, duygusal dengeyi geliştirme ve eğitim yoluyla üyelerini yetiştirme gibi biyolojik, ekonomik, psikolojik ve toplumsal işlevleri vardır (Kasapoğlu vd., 2011: 107).

Eski medenî kanuna göre anne ve baba velayet sorumluluklarını paylaşırlardı ancak anlaşmazlık hâlinde velayet hakkı babaya verilirdi (Madde, 263). Cinsiyete dayalı bir ayrımcılık olduğu için madde değiştirilmiştir. Yeni medenî kanunda 336. maddeye göre evlilik devam ettiği sürece ana ve baba velayeti birlikte kullanırlar. Ortak hayata son verilmiş veya ayrılık hâli gerçekleşmişse hâkim, velayeti eşlerden birine verebilir. Velisi olarak baba,

anne değil çocuğun gelirinden yararlanma ve gelirin çocuğun ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra artan kısmını kendine saklama hakkına sahiptir (Madde, 280-281).

Nüfusun yenilenmesi, çocukların toplumsallaştırılması, biyolojik tatmin işlevlerinin yerine getirilmesi gibi genel geçer ortak öğeler dışında millî kültürün yaşatılması ve genç kuşaklara aktarılmasında Türk ailesi kendine özgü yetenek ve hassasiyetlere sahiptir. Aileyi toplumun temeli kabul eden anayasal ifadenin arka planı toplumsal gerçekliğe dayanır:

"Aile Türk toplumunun temelidir. Devlet ailenin huzur ve refahı ve özellikle ananın ve çocukların korunması ve aile planlamasının öğretimi ile uygulanmasını sağlamak için gerekli tedbirleri alır, teşkilatı kurar" (1982, Md. 41).

T.C. Anayasası "Türk toplumunun temeli" olarak kabul ettiği aileye karşı devlete bazı yükümlülükler getirir. Ailenin huzuru, anne ve çocukların korunması ile aile planlamasının öğretimi şeklinde birtakım uygulamalar devletin görevidir. Cumhuriyetin geçmişten devraldığı sosyo-kültürel birikimlerin yanı sıra anayasanın belirlemeleri çevresinde alınan önlem ve uygulamalar çağdaş Türk aile yapısının belirlenmesinde temel etkenlerdir. Cumhuriyet döneminin geçen bütün anayasalarında yer alan ifade Türk ailesindeki iki önemli öğeyi ön plana çıkarmaktadır: Kadın ve çocuk (Doğan, 2000: 198). Aile diğer toplumlarda olduğu gibi Türk toplumunda zaman içerisinde değişikliklere uğramış ancak etkinliğini ve önemini kaybetmemiş bir kurumdur.

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde 'Aile, toplumun doğal ve temel birimi' olarak tanımlanır. Ailenin toplum ve devlet tarafından korunması gerekliliği üzerinde durulur. Ülkemizde ailenin toplumun temel taşı olarak kabul edilmesi, yasalar ve normlar tarafından desteklenmesi sonucu aileye özel bir önem verilmektedir. I. Beş Yıllık Kalkınma Planı'ndan beri kalkınma planlarında devletin doğrudan veya dolaylı olarak aile ile ilgili belirlediği bütün politika, karar ve icraatlar değerlendirilmekte ve yeni politikalar geliştirilmektedir. Politikaların hayata geçirilmesi amacıyla 1989'da Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu oluşturulmuştur (Kasapoğlu vd., 2011: 66).

A. EBEVEYNLİĞİN ANLAMI

Çocukluk ve erişkinliğe geçiş konusundaki değişmelerin ebeveynliğin anlamı ile ilgili değişmelerle yakın ilişkisi vardır. Günümüzdeki ebeveynler sadece ilgi ve şefkat göstermekle kalmamakta çocuklarının sahip olduğu potansiyeli en yüksek düzeye ulaştırmaktan sorumlu tutulmaktadır. Günümüzde çocuk yetiştirme çok daha uzun sürmektedir. Çocuklar çok fazla talepte bulunduklarından ebeveynlere geçmişte olduğundan çok daha fazla duygusal olarak yüklenilmektedir. Türkiye'de durum benzer şekilde değişmektedir. Çocuk merkezli aileler artmaktadır. Geçmişte özellikle kırsal kesimde ebeveynler için yaşlılıkta sosyal sigorta olarak görülen çocukların tarımda makineleşme ile birlikte yetişme maliyetlerinin artması yüzünden değerinde değişme olmuş ve durum ailenin sahip olmak istediği çocuk sayısında azalmaya yol açmıştır (Kasapoğlu vd., 2011: 6-7). Geçmiş kuşaklarda anne-baba veya karı koca olarak

eşlerin ev, iş ve çocuklarla ilgili konularda sınırları çizilmiş sorumlulukları bulunurdu. Günümüzde belirsizlikler artmıştır (Kasapoğlu vd., 2011: 7).

B. ÇOCUĞUN ANLAMI, YERİ ve TOPLUMSALLAŞMASI

Bütün dünyada çocukluk ile ilgili görüşlerde köklü değişmeler ortaya çıkmıştır. Bazı aile tarihçilerine göre ortaçağdaki aile yapısında çocuk ve erişkinler arasında keskin farklar bulunmazdı. Çocuklar birer küçük/minyatür erişkin kabul edilirdi.

Geçmiş dönemlerde henüz ev ve işyeri ayrımı fazla olmadığı için erkek çocuklar aile işinde çıraklık ederdi. Kızlar ev işlerinin yanı sıra eşlik rolünü öğrenirlerdi. A.B.D. bile ancak üç kuşak önce durum değişti. Artık 8. sınıfı bitiren ve işe giren çocuklara erişkin muamelesi yapılmaktadır. Daha küçük yaşlardaki çocukların masum ve hassas olduklarının kabulü zaman almıştır. Türkiye'de hem sınıfsal hem bölgesel gelişmişlik farkları vardır. Erkek çocuk hâlâ kız çocuktan daha fazla önemsenmektedir. Kız çocuklar okutulmadan erken yaşta evlendirilerek çocuk kadınlar olarak âdeta cezalandırılırken erkek çocuklara bütün aile maksimum hizmet sunmaktadır.

Erkek çocuğun önemsenerek güçlendirilmesi kadar aile ve anne tarafından sürekli çocuk gibi şımartılması, bütün ihtiyaçlarının karşılanması önemli çelişkidir. Durum ileride yarı erişkin, büyümemiş "ana kuzusu koca" sendromuna yol açabilir (Kasapoğlu vd., 2011: 6).

Karı ve kocadan sonra aileyi oluşturan üçüncü önemli öğe çocuktur. Ailenin işleyişini anlamak için aile içinde çocuğun yerinin belirlenmesi gerekir. Çocuğun geleneksel aile ve özellikle çekirdek aile içindeki yeri farklıdır. Sanayi toplumunun dolayısıyla çekirdek ailenin kendini oluşturacak temel öğeyi nasıl biçimlendirdiğini çocuğun yerini belirlemek gerekir. Toplum, çocuğa belirli bir formasyon verir. İleride toplumun işleyişine katılmasını sağlar. Platon "Devlet" adlı eserinde çocukların eğitimine oldukça fazla yer vermiştir. Çocukları yeteneklerine göre ayırmak, çocuklara yeteneklerine göre bir eğitim vermek, toplumun sağlıklı işlemesi için kaçınılmazdır. Özellikle çocuğun ilk eğitildiği yer aile olduğu için önce çocuğun aile içindeki yerini belirtmek gerekir.

Kas gücünün önemli olduğu, tarıma dayalı toplumlarda çocuk toplumsal güvencedir. Sanayileşmiş toplumlarda her gün biraz daha artan bir biçimde sanayi ve hizmetler sektöründe yoğun makine (robot) kullanımı, insan işgücüne olan talebi azaltmaktadır. Tıbbî teknolojinin gelişmesi, çocuk ölümlerini azaltmakta her ailenin sahip olduğu bir veya iki çocuğun hayatta kalma şansını artırmaktadır. Benzeri şartlar doğurganlık oranını azaltmıştır (Önal, 1990: 119).

Aile doğrudan üretim görevlerini kaybettiğinden çocuk bir sermaye olmaktan çıkmıştır. Hatta ebeveynlerin kabul ve reddedebileceği bir masraf hâline dönüşmüştür: Çocuk, duygusal bir tüketim malı gibi algılanmaktadır. Ebeveynler ya sahip olunanların sayısını değiştirme yoluyla veya çocukların kalitelerinin dönüşümü aracılığıyla fayda eğrisini en üst

düzeye çıkarmaya çalışmaktadırlar. Tarihî olarak zengin aileler, doğurganlığı azaltan ilk kesim olmuşlardır. Karşılaştırmalı bir biçimde durumları iyi olan çiftlerin doğurganlığı artar, tersi durumunda azalır (Önal, 1990: 120).

Ailelerin çeşitliliklerine göre çocuklar, önemli araçsal işlevler yerine getirmektedirler. Çocuklar, doğrudan ekonomik yatırımlar oluşturmasalar bile belirli durumlarda statü veya güvence sağlayıcı roller oynarlar. Dolaylı araçsallık, ailenin sosyo-ekonomik statüsü düştüğü ölçüde önem kazanır. Çocuk, soyutlanma ve toplumsal güçsüzlükle nitelenen aileler için bir ödül gibi görülmektedir. Çocuk yapma, güç ve anlam elde etme imkânıdır. Evlilik ailesi için çocuk, ebeveynlerin gerçekleştiremedikleri toplumsal amaçlara ulaşma görevini yerine getirmektedir.

Çocuğun ailesine araçsal katkı tipleri çeşitlidir: Özellikle maddî yardım (birlikte oturma, hizmetler, bakım, ev işleri vb.) ve kurumsal yardım (hayatın ve mülkiyetin korunması, bürokratik örgütlere ulaşma, bilgiye ulaşma, yatırımların korunması). Katkı tipleri, bir toplumsal sınıftan diğerine geçildiğinde değişir. Orta sınıflarda en alt düzeyine ulaşır. Orta sınıfta günlük toplumsal durumlar çok daha fazla bürokratikleşmiştir. Aile, birçok kurumlar aracılığıyla çerçevelenmiştir. Ebeveynsel özel kararların etkisi çok azdır (Önal, 1990: 121).

Kişinin çevresiyle ilk teması doğumla katılmış olduğu ailede başlar. Çocukla aile üyeleri arasında başlayan etkileşim sürecine toplumsallaşma denir. Toplumsallaşma ile kişinin içgüdüleri toplumdaki hâkim değer yargıları ve davranış kalıpları içine yerleştirilir (Kasapoğlu vd., 2011: 51).

Geniş ölçekte ortaya çıkan ekonomik değişmeler karşısında güçlenen bir kurum olarak devlet, ailenin pek çok işlevlerini üstlenmeye başladı. Okullar açarak daha önce ailenin sağladığı eğitim işlevini üstlendi. Çocukların toplumsallaşmasında sorumluluk aldı. Çocukların okula gönderilmesi yasal zorunluluk hâline getirildi, uymayan aileler cezalandırıldı (Kasapoğlu vd., 2011: 11).

Kreşten anaokuluna, ilköğretimden yüksek öğretimin sonuna kadar çocuklar, ortalama hayatın üçte birini yani hayatın başından ortalama 25 yılını, aileden tecrit edilmiş olarak geçirmektedirler. Sonra iş bulma ve evlenmeyle zaten ailenin dışında kalmaktadır. Aile içinde bulunduğu zamanlarda yatış kalkışı zamana ve kurallara bağlandığı için gönlünce hareket edememektedir (Aydın, 2013: 207).

Şahsiyetin başlangıcı ve kazanılması öncelikle ailede gerçekleşir. Çocuğun gelişmesinde öncelikli görev ailededir. Aile dışında çocuğun kendini bulduğu alanlar oyun ve okul alanlarıdır. Devletin, milletin ve ailenin güvencesi altında bulunan çocuk, hayatı oyun ve heyecanın ruhu içinde algılar. Bir oyun grubu içerisindeki çocukların sarf ettiği enerji, eşit zaman aralığı içinde çalışırken sarf ettikleri enerji miktarından fazladır. Üstelik oyun bittiği zaman çocuk neşe ve canlılığını hâlâ korur. Oyun grupları, topluluklarının karakteristik özelliklerini yansıtırlar. Her çocuk içinde yaşadığı topluluğun bir eseridir. Sosyal gruplar içinde etkileşimler güç kazanır. Toplum içinde çocuğa en yararlı olanı vermek gerekir (Lale, 2004: 86).

Çocuklar en samimi duyguyu kendi evlerinde bulurlar. Aile, çocuklar için bir güven ve emniyet yuvasıdır. Aile çocuk için her türlü kötülüğe karşı bir sigortadır. Çocuğun ailesinden kazandığı ilk sosyal davranışlarına alışkanlıklarına kitaplarla oyun grupları ile duygusal ve sosyal yeni katkılar sağlanmalıdır. Çocuk için heyecan veren her olay oyun grubu tarafından kolayca benimsenir. Çocukta taklit yeteneği çocukluk devresinde çok kuvvetlidir. Çocuk kısa kısa anlarla olayların akışını kavrar [Nirun, 1994: 329]. Çocuk topluma karşı sorumluluk duygusunu aile içinde öğrenir. Anne-babanın meslek ahlâklarına dair düşünceleri çocuk yaşlarda çocuğu şekillendirir (Lale, 2004: 87).

Aile, çocuk açısından ilk ve en uzun süreli sosyal ilişki kurma kaynağıdır. Çocuğun çevresine ilişkin ilk deneyimleri çoğunlukla ailesinin aracılığıyla oluşur. Çocuk büyüdükçe daha geniş çapta sosyal etkileşimler ailenin yerini alır. Ailenin çocuğun fizikî dünya, ilişkiler ve sosyal hayata ilişkin fikirler edinmesinde önemli bir işlevi vardır.

Aile, sosyalizasyon sürecinin temel ajanlarından biridir. Birincil bir grup niteliğine sahiptir. Ailenin çağdaş toplumdaki temel işlevi, çocuğun sosyalizasyon sürecine katkısıdır. Çocukların bakımı ve toplumsal çevreye hazırlanmalarında aile önemlidir. Çocuk için yeri doldurulamayan bir eğitim kurumudur.

Aile, üyelerine birtakım davranış biçimleri kazandırır. Kazandırdığı davranış örüntülerinin toplumsal normlar ve değerlerle çatışmamasına özen gösterir. Aile, ahlak kurallarına dayalı bir gruptur. Toplumda görülen birtakım istenmedik davranışları denetler. Üyelerin toplumdaki kötü davranışların (Kasapoğlu vd., 2011: 107) etkisinde kalmasını önlemeye çalışır. Aile, bireylerin kural ve ölçülere duyarlı olarak yetiştirildiği, toplumsal cinsiyetçi davranışlarını düzenleyen, kuvvetli bir toplumsal denetimin var olduğu toplumsal kurumdur.

Çocuk ilk toplumsal davranışlarını, aile üyeleri ile etkileşim kurarak ve aile üyelerini taklit ederek öğrenir. Ailenin temel bir kurum olmasının nedenlerinden biri sosyalleşme üzerinde en etkili kurum olmasıdır. Aile bütün toplumlarda toplumun sürekliliğini sağlayan, çocukların bakımı ve eğitimi açısından önemli bir toplumsal kurumdur. Aile çocuk ilişkisinde aile yapısı ile çocuk yetiştirme arasında farklılıklar olduğu birçok ilmî çalışmalarla ortaya konmuştur. Aile yapısı kavramı, ailedeki eksikliği (parçalanmış, bütünleşmemiş aile), hane üyelerinin sayısını, kardeş sayısını ve kardeşler arası sıralanma gibi farklı yapılanmaları ortaya koyar. Ailenin işlevleri üzerinde aile yapısının etkileri vardır. Aile içindeki çocukların sayısı ve özellikle çocukların doğum sırası ana-babalık tarzlarındaki değişimlere neden olmaktadır. Aile içindeki grup sayısı ve kompozisyonu değiştiği zaman kaynakların kullanımı ve ana-babalık icraatı farklı olur.

Ekonomik yönden kendine yeterli ailelerde ekonomik faaliyetler, aile üyeleri arasındaki işbölümüne dayalı yürütülür. Çocuklar küçük yaştan itibaren aile içi faaliyetlerde üzerine düşen görevleri yapmaya başlar. Geniş aile olarak adlandırılan yapılar anne-baba-çocukları, çocukların eş ve çocukları, anne ve babanın kardeşlerinin eş ve çocuklarını kapsar. Geniş ailelerde erkek çocuklar küçük yaştan itibaren tarım işlerini babalarından öğrenerek çalışmaya başlarlar, kız çocukları ev işlerini öğrenerek evde anneye yardımcı olurlar. Çocuk

ekonomik bir güç olarak görülür. Aile üyeleri çocukların eğitim kurumlarına devam etmesini çok istemez. Çocuğun eğitimi aile tarafından verilenlerle gerçekleşir.

Eğitim kurumlarının yaygınlaşması ve çocuğun eğitim işlevlerinin aileden eğitim kurumlarına geçmesi özellikle endüstrileşme ile birlikte zorunlu hâle gelmiştir. Endüstrileşme sonucu aile yapısal bir dönüşüm geçirmiştir. Genellikle ailedeki yetişkinler topraktan koparak fabrikalarda çalışmaya başlayınca aileler ekonomik birim olmaktan çıkmıştır. Geniş aileler, anne, baba ve çocuklardan oluşan çekirdek ailelere dönüşmüştür. Ekonomik faaliyetlerin ev dışına taşınması, toplumda birçok yeni mesleğin ortaya çıkmasına mesleklerin özel bilgi ve beceri gerektirmesi sonucunda ailelerin çocuğun eğitim işlevini istenilen şekilde yerine getiremez duruma gelmesine neden olmuştur.

Yetişkinlerin hayatını biçimleyen laikleşme, kentleşme, endüstrileşme, bireyselleşme gibi sosyal değişme olguları çocukların hayatını etkiler. Çocuklar için sosyal değişmenin birçok etkisi aile hayatında görülür. Çocuk toplum denilen karmaşık dünyaya ailede başlayan bir sosyalizasyon ile adım atar. Ailede başlayan sosyalizasyonun niteliği çocukların toplumsal hayatında başarılı, başarısız, mutlu, mutsuz olmalarını belirler. Çocukların ve gençlerin günümüzde karşılaştığı sorunların kaynaklarından biri yanlış ve yetersiz sosyalleşme ve yol açtığı bunalımlardır (Kasapoğlu vd., 2011: 108).

Günümüzde anne babanın iş hayatına girmesinden çocuklar nasibini almaktadır. Anne baba sevgisini tadamayan çocuk ileriki yaşlarda yalnızlık duygusuna kapılmaktadır. Çocuk böyle ailelerde babaanne veya anneanne tarafından özel bakıcılar tarafından ebeveyn gelinceye kadar oyalanır. Bazen özel bakıcıya göre daha ekonomik olan kreşler tercih edilir.

Çocuklar toplumuzda her zaman sevilmişlerdir. Çünkü neslin devamını sağlayacak olan çocuklardır. Çocuk eğitimine çok önem veren toplumumuz son yüzyıl içinde çocuklarla ilgilenememenin sıkıntısını çekmektedir. Anne babanın asi çocuk korkusu çocukla ilgilenememekle başlamaktadır. Çocuklar saygıda kusur ederlerse istenmeyen davranışlarda bulunurlarsa sorumlu kişiler anne babadır. Anne babanın çocukla iletişim eksikliği, çocuğu anne babadan uzak bir yapıya bürür. Geleneksel ailelerde bütün aile fertleri bir arada bulunduğu için çocuklar ailelerine daha bağlı ve ilişkilerinde daha sıcak olur. Denetim ve terbiye açısından daha müsait olan ortam olumlu sonuç doğurur. Kentlerde yaşayan ailelerde ciddî sorunlar yaşanabilir. Ebeveynin uykusuz yorgun olması veya iş hayatında karşılaştığı bir problem aileye dolayısıyla çocuklara yansır. Böyle bir durumda altı yaşındaki kızının veya oğlunun bağırarak şarkı söylemesi ebeveyn tarafından çekilemez, kabul edilemez davranıştır. Aynı davranış dinlenmiş sakin ebeveyn tarafından kabul edilir davranış grubuna girer (Lale, 2004: 87).

Anne babanın çocukla sıcak bir ilişki kurması ancak dinleme ile mümkün olur. Çocukların düşüncelerine değer verme, sıkıntılarında yanlarında olunduğunu hissettirme çocuk için çok önemlidir. Bugün çocukluk yıllarında kurulamayan sıcak ilişki ne yazık ki gençlik yıllarında anne babayla geçinemeyen, sevgiyi başka yer ve kişilerde arayan bir gençliğin yetişmesine sebep olmaktadır.

Toplumuzda özellikle geleneksel ailelerde bir gencin anne baba yanında geniş anlamda büyüklerin yanında oturmasına kalkmasına sözlerine ve davranışlarına dikkat ettiği görülür. Büyüklerin yanında sigara içilmez. Gençler büyüklere saygıyı kendilerine borç bilir. Oyun çağını aşan her birey günlük işlerde anne babanın yardımcısı durumundadır. Kentlerde durum böyle değildir. Bazı ailelerde baba ile gencin içki masasına karşılıklı oturabildiği gerçeğini genellemek yanlış olur. Toplu ulaşım araçlarında bile gençlerin gerek davranışları gerek konuşmaları büyükleri rahatsız edecek duruma ulaşmaktadır. Hâl ailede yeterince terbiye alınamamış olması sorunudur.

Geleneksel toplumlarda çocukların birbirleriyle ilişkileri daha sağlamdır. Ağabey babalık rolüne alışan bir bireydir. Kendinden küçük kardeşlerinin öncelikli hamisi durumundadır. Abla özellikle annenin yardımcısıdır. Kentlerde ağabey hamilik görevini üstlenir. Diğer bireyler kendi hürriyetlerini yaşama gayesindedir.

Özellikle kentlerde kız çocuklarının eğitimi, gencin bir anne adayı olmasından dolayı daha hassas görünür. Bugün annelik rolünün önemini kavrayamamış bir genç, yarın anne olduğunda çocuğuyla ilgilenememenin veya çocuğunu iyi yetiştirememenin sıkıntısını çeker. Baba adayı daha sonra çocuğuna gördüğü ve öğrendiği davranış şekilleriyle davranır (Lale, 2004: 88).

Çocukluk hayat sürecimizin doğal ve değişmez halkalarından biridir. Çocukluk bebekliğin tersine doğal bir gerçeklik değil sosyo-kültürel bir kavramdır. Öteki toplumsal kavramlar gibi norm ve değerlere göre göreli olarak belirlenir. Hem çocukluk yaşantısı hem çocukluk kavramı yüzyıllar boyunca değişim göstermiştir.

Hayatın diğer aşamaları gibi çocukluk sosyal ve kültürel güçler tarafından yapılandırılmış ve oluşturulmuştur. Çocukluk kavramını belirleyen ekonomik, kültürel ve sosyal yapının oluşturduğu üçlü bir kombinasyondur.

Çocukluk, oyun oynanabilecek, büyüyüp gelişebilinecek, yetişkinlerinkinden farklı olarak ayrı ve güvenli bir ortam gerektirir. Çocukluk, salt doğum ile yetişkinlik arasındaki dönem olmanın ötesinde bir anlama sahiptir. Bir çocuğun hayatındaki durumu ve şartları, belirtilen dönemi oluşturan yılların kalitesini anlatır.

Günlük dilde çocuk kavramına çeşitli anlamlar verilir. Kavram, yaşa ilişkin olarak küçüğü yetişkinden ayırmak için kullanılır. Çocukluk ve yetişkinlik yaşını ayıran sınır, bölgeye, sosyal çevreye, dinî veya kişisel görüşlere göre değişmektedir. Çocukluk, belli bir yaşa ulaşmak, reşit olmak, okulun bitirilmesi, çıraklık eğitimine başlamak gibi sosyal olayla biter. Çocuk, toplumun geleceğini belirleyen en önemli insan kaynağıdır.

Çocuklukla yetişkinlik arasındaki göreceli ayrım giysilerden dil, tavır, tutum, davranış ve beklentilere varıncaya kadar önemli ölçüde azaldı. Günümüzdeki teknolojik ve sosyo-kültürel değişim çocukluğu, korunması güç bir toplumsal yapıya getirdi. Medya özellikle TV, analitik becerilerin yerine ilkel algılamaları geçirerek düşünsel ve toplumsal hiyerarşinin çökmesine çocuk ve yetişkin gruplar arasındaki farkların ortadan kalkmasına neden olan bir ortam oluşturdu. Ortam gizlerin ortadan kalktığı, yetişkin dünyasındaki şiddet, sıkıntı,

çürümüşlük, yolsuzluk ve güvensizliklerin sınırsız biçimde sergilendiği, yetişkinlerin cinsî fantezilerinde çocukların kullanıldığı bir ortamdır.

Günümüz küresel dünyasında aile içinde çocukların ve gençlerin hayatları değişmektedir (Kasapoğlu vd., 2011: 110). Çocuklar okul ödevleri dışında çalışmamaktadır. Yükümlülükleri çocukluklarının tadını çıkarmaktır. Günümüz çocukları modern aile hayatı içinde evin günlük işlerine, ayak işlerine, hanelerin işleyişindeki diğer işlere katkı sağlamamaktadır. Batı dünyasında ailelerin gelişen demokratik yapıları öncelikli olarak hayal edilmeyecek şekilde çocukların sesine sahiptir. Ailelerde çocukların kendi hayatlarına ilişkin düşünceleri sorulmakta isteklerini açıklamaları istenmektedir.

Literatür çalışmalarının önemli bir bölümünde annenin evin dışında çalıştığı ailelerde çocuklar daha çok evde iş yüküne maruz kalmaktadır. Bulguların sıklıkla yorumlamalarına göre çocuğun iş yükü sosyal hayatındaki okuldaki başarısını engellemektedir.

Aile içinde çocuk, kültürel normları (âdet, gelenek, töre vb.) alarak topluma uyumlu olarak sosyal hayata katılmaya hazırlanır. Ailenin insan toplumları için temel bir örgütlenme biçimi olmasında insan yavrusunun uzun süreli bakıma ihtiyacının olması ve çocuğun yetişkinliğe biyolojik donanımının sunduğu yeteneklerin ötesinde bir soyutlama ve üretme etkinliği yoluyla hazırlanması gereği rol oynamıştır.

Aile çocuğun sosyalizasyonu sürecinde yer alan çeşitli kaynaklardan (okul, akran grubu, medya, yasal sistem, kültürel inanç sistemi vb.) sadece biri olmasına karşın sosyalleşme açısından en önemli araç olarak görülmektedir. Sanayileşen toplumlarda ekonomik işlevlerinden arınan aile kurumu, daha çok çocuğun/çocukların kültürleme yoluyla sosyalizasyonu temelinde işlevselliğini ortaya koymaktadır. Sanayi toplumlarında geniş aile yapıları çoğunlukla ortadan kalmış ve kapitalist üretim ve tüketim ilişkilerine uygun olan ebeveyn ile az sayıda çocuktan oluşan çekirdek aile yapısı yaygınlaşmıştır (Kasapoğlu vd., 2011: 111).

Sosyalizasyon sürecinin ilk anı insanın doğumu ile başlar. Çocuğun doğumundan itibaren ebeveyni ile girdiği ilk iletişimi, en basit düzeyde işaretler ve sembollerle kurduğu bilinmektedir. Sosyalleşme, bir öğrenme süreci olarak yaşadığı toplumun istediği şekilde bir toplum üyesi hâline gelmesi için toplumun sosyo-kültürel değerlerini çocuğa aktarmadır.

Sosyalizasyon çocuğun içinde yaşadığı topluma uyum sağlaması, toplumla bütünleşmesi, özdeşleşmesidir. Sosyalizasyon çocuğun belirli amaçlar doğrultusunda bazen serbestçe bazen planlı ve programlı bir şekilde eğitilmesidir. Sosyalizasyon, aynı toplumda bulunan bireyler arasında sosyal kontrol oluşturur.

Sosyalizasyon bireysel ve toplumsal öğelerin karşılıklı etkileşimini içerir. Çocuk açısından sosyalleşme, bir öğrenme ve öğretme sürecidir. Sosyalleşme süreci içerisinde çocuk aile, okul, toplumsal çevre ve kitle iletişim araçları aracılığı ile toplumun kendisinden beklediği rol ve beklentileri öğrenir. Öğrendikleri sayesinde ailesini ve toplumsal çevresini sosyalleştirir (Kasapoğlu vd., 2011: 113).

C. MODERNLEŞME ve DOĞURGANLIK

Batı'da doğurganlık oranının hızla düşmesi, doğurganlığı önleyen modern tekniklerin kullanılmasından önce başlamıştır. Doğurganlık 1964-1965 yıllarında hızla düştü. 1970'lerde doğumu önleyici tedbirler yaygın hâlde kullanıldı. Doğurganlık oranının düşüşü, yeni doğum kontrol yöntemlerinin yaygınlaşmasından ve çocuk aldırmanın yasallaştırılmasından önce ortaya çıkmıştır. Doğurganlığın düşüşü maruz kalınan değil istenilen bir olaydır. Daha fazla izin veren yasal veya teknik imkânların bir sonucu değil eşlerin ve ailelerin hür iradelerinin sonucudur.

Modernleşmenin bir yönü teknolojik diğer yönü kültüreldir. Toplumdaki değerler sisteminin değişimi dikkate alınmalıdır. Modern toplumun insanı kültürlü ve bilinçli bir kişiliğe sahiptir. Çocuk yaparken bilinç ve sorumlulukla hareket eder. Modern insan, çocuklarının geleceğini hesaplayarak sayılarını sınırlar (Önal, 1990: 117).

Gelişmekte olan toplumlarda gelir ve eğitim düzeyi yüksek kesimlerde çocuk sayısı çok düşüktür. Bazen bilinçli olmak yetmez. Gelir düzeyi ve modern tıbbî teknolojinin sunduğu imkânlara ulaşmaktaki başarı, önemli rol oynar.

Çocukları çok iyi yetiştirmek için sahip olunacak çocuk sayısı düşük tutulur. Çocuk için maddî yatırımlar, toplumsal olarak çocuğa iyi bir konum sağlanması endişesi, sürekli büyüme eğilimi gösterir. Özellikle olgunun orta sınıfta açık bir biçimde ortaya çıktığı gözlenir (Önal, 1990: 118).

D. ÇOCUK YETİŞTİRMEDE AİLE ÖZELLİKLERİNİN ETKİSİ

Çocukların yetiştirilmesinde tek ebeveynli veya evlatlık almış aileler diğer öz ve ikisi bir arada olan ailelere göre çeşitli göstergeler bakımından dezavantajlıdır. Aile yapısı ve sosyalizasyon süreci, çocuk yetiştirme üzerine yapılan çalışmaların çoğunda tek ebeveynli ailelerde çocuklar üzerinde kontrolün zayıflığını ortaya koymaktadır. Çocuğa ilişkin zorlama ve talepkârlığın diğer her iki ebeveyni bir arada olan ailelere göre çok daha düşük düzeyde olduğunu göstermektedir. Evlatlık edinen aileler diğer öz ebeveynlere göre çocuklarla daha az sıcak ilişki ve iletişim içindedir.

Çocuğun sağlıklı bir gelişimi için ana-baba ve çocuklar arasında yeterli kontrol, akla yatkınlığı olan yüksek talep, içtenlik, sıcaklık ve açık bir iletişim gereklidir. Tek ebeveynli ailelerde eğer sürekli bir başka yetişkin (büyükanne vb) aile içinde yaşıyorsa yetişkinin etkisiyle ailevî kontrol ve talepler üzerinde bir dönüşüm olmaktadır. Anne ve büyükannesi ile birlikte yaşayan çocuklarla öz ana-babasıyla birlikte yaşayan çocuklarda bağımsız karar verme/özyönetiminde benzerlik görülmektedir. Annesi ile tek yaşayan çocuklara göre daha düşük düzeyde bir karar verme bağımsızlığına sahiptirler (Kasapoğlu vd., 2011: 119).

Genellikle ana-babaların çocuklarına ilişkin sitemlerinde sıklıkla bazı sözlere rastlanır: "Benim çocuğum her şeyi öğreniyor ama nerede nasıl davranacağını bilmiyor." Kendilerine her şey öğretilen çocukların geniş bilgilenme süreçlerine paralel olarak nasıl davranacaklarını bilmemeleri ana-babaları üzmektedir.

Gerçekte ana-babaların ortaya çıkan kaygılarının temeli toplumsaldır. Bir ailenin olduğu kadar bir toplumun üyesi olan çocuk aile aracılığıyla topluma hazırlanır. Ailenin önemli bir eğitim görevi, çocuğu topluma uyum sağlayacak şekilde hazırlamaktır. Canlılar içinde doğduğu andan itibaren en hassas şekilde yoğun bir bakıma ihtiyaç duyan ve en uzun sürede olgunlaşan varlık insanoğludur. Çocukların uzun yıllar korunup kollanması, desteklenmesi ve yönlendirilmesi gereklidir.

Çocuk ancak aile sevgisi ve ilgisi ile ihtiyaçları karşılandığında sağlıklı büyüyebilmektedir. Aile sevgisi ve ilgisinden yoksunluk yaşayan çocukların duygusal gelişimleri sağlıklı olmamaktadır. Genellikle uyumlu ilişkiler içinde güvenli bir aile ortamında sevgi ve anlayışla büyüyen çocuklar olgunlaşır, kişilik kazanır ve sorumluluk sahibi olur. Çocuklar sevildikçe güven duyguları gelişir, desteklendikçe kendilerine saygıları artar. Anlayış gördükçe hoşgörüleri gelişir, sorumluluk aldıkça bağımsız davranmayı öğrenirler.

Aile içi ilişkiler, bütün kişiler arası ilişkiler ve sosyal bağlar ele alındığında en yoğun olan ve en uzun süregelen ilişkilerdir. Aile üyeleri aile içi ilişkiler kapsamında temel ve değişmez olan barınma, koruma, yiyecek temin etme gibi belli görevleri içeren rolleri gerçekleştirmekle yükümlüdürler. Bir kişinin ailesi, en yakın psiko-sosyal alanında yer alan insan ağı olarak düşünülür.

Ailenin özellikleri ve etkileşimi, ailenin ana-babalık tarzını çocuk yetiştirmeye yönelimlerini, sosyalizasyon sürecini etkilemektedir. Sosyal psikolojik çalışmalar içinde ana-baba şefkati, kontrolü çocuk yetiştirmede oldukça önemlidir. Ailevî denetim ve şefkatle ilgili çalışmalarda özellikle Amerika ve Almanya'da yapılan araştırmalarda ana-babanın çocuğu sıkı denetimi çocuklarca ana-baba tarafından reddedilme olarak algılanmaktadır.

Çocuk yetiştirmede ortaya çıkan sorunlar daha çok sosyo-ekonomik ve kültürel yapılara bağlı olarak değişmektedir (Kasapoğlu vd., 2011: 120). Çocuğun her yönden iyi yetişmesinde ana-babasına karşı davranışlarında ana-babanın eğitim, kültür ve ekonomik düzeyi çok etkili, önemlidir.

Aile ortamı çocuğun yalnız bedenî, duygusal ve toplumsal gelişimini etkilemez, sağladığı uyarılar oranında çocuğun zihnî gelişimi ile dil gelişimini belirler. Çocuğun kalıtımla getirdiği zihnî potansiyelin ne kadar gelişeceği, çocuğun doğum öncesi ve sonrası çevresinin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel niteliği, beslenme, sağlık, geçirdiği deneyimler, çocuk yetiştirme tutumları gibi çocuğun aile ortamı ile ilgili pek çok değişkene bağlıdır.

Okul öncesi dönemde çevresinde gösterilen sevgi ve güvenle birlikte verilen zihnî uyarılar, çocuğun erken duygusal ve zihnî gelişimine temel oluşturur. İnsan hayatının ilk dört yılı zihnî gelişmenin en kritik dönemidir. İnsan zekâsının % 50'si 0-4 yaş arası dönemde %

30'u 4-8 yaş arasında % 20'si 8-17 yaş arasında gelişmektedir. Çocuğun zihnî gelişimi kalıtımla getirdiği zihnî potansiyel, çevre ile sürekli etkileşim sonucunda gelişir. Çevrenin etkisi hayatın ilk yıllarında daha sonraki yıllara oranla daha etkili ve kalıcıdır.

Çocuklar içinde yetiştikleri ortamın sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel özelliklerine göre farklı uyarılara hedef olur. Farklı deneyimlerden geçer. Sınırlı çevresel uyarılarla çocuğun gelişimi sınırlı olur. Aile ortamı, aile türleri, aile yapısı, ailenin toplumsal konumu, aile içi ilişkiler, ailenin geçimi gibi birçok aile özellikleri çocuğun gelişiminde ve yetiştirilmesinde önemli belirleyici öğelerdir. Türkiye'de genel çizgileriyle çocukların yetiştirilmesi açısından aileler geleneksellik ve modernlik bakımından ve yapısal yönden üç tür aile yapısı içinde ele alınabilir:

1. Kırsal Aileler

Kırsal ailelerde çocuklar, küçük yaşlardan başlayarak aileye ekonomik güç olarak katkıda bulunurlar. Çocuk sayısı fazladır. Ekonomik yararlar sağlamak ve ana-babanın geleceğini güvenceye almak istenir. Ailelerde eğitim imkânlarından yararlanma oldukça sınırlıdır. Özellikle kız çocukları erkeklere göre daha dezavantajlıdır.

2. Gecekondu Aileleri

Ailelerde ortalama çocuk sayısı kırsal aileye göre az, kentsel aileye göre daha çoktur. Toplumsal dayanışma ve toplumsal baskı, gecekondu bölgelerinde köylere göre daha azdır. Çocuklar, aile ve yakın çevresi dışında daha başıboş davranır. Çocuk suçlarına ve kötü alışkanlıklara daha elverişli ortam bulunur. Çocuklar, aileye ekonomik yönden katkı sağladığından okul ikinci planda kalır.

3. Kentsel Aileler

Çocuk sayısı ortama 2-3'dür. Büyük kentlerde çocuklar toplum baskısından oldukça arınmış bir hayat sürer (Kasapoğlu vd., 2011: 121). Kentsel ailelerde çocukların aileye ekonomik yönden katkıda bulunmak üzere çalışması zorunluluğu kalkmış gibidir. Çocukların görevi okula devam etmektir. Çocukların en büyük sorunu çoğunlukla hayatlarını apartman içinde sürdürmek zorunda olduklarından okul dışındaki zamanlarını değerlendirmede güçlük çekmeleri ve toplumsallaşmalarında en önemli yararı sağlayan oyun arkadaşlarından yoksun kalmalarıdır.

Çocuk yetiştirmede önemli bir sorumluluğu olan ailenin yapısının çocuk üzerinde birçok etkileri vardır:

• Aile yapısı ve aile içi ilişkiler çocuk ve gençlerin kişilik oluşumunda etkilidir

• Aile yapısı ve aile içi ilişkiler çocuk ve gençlerin psikofizyolojik ve cinsî gelişmelerini belirler, mevcut sorunları pekiştirir

• Aile, çocuk ve gençlerin ekonomik durumunu belirler

• Çocuk ve gençlerin boş zamanlarını değerlendirmelerinde aile yapısı, aile içi ilişkiler ve ailenin beklentileri etkili olur.

Ailenin sahip olduğu kültürel ortam ve sosyal sermaye, beklentileri biçimlendirmede son derece etkilidir. Ailenin olayları değerlendirme biçiminden topluma ve nesnelere bakış açısına kadar bir dizi konuda aileye egemen olan genel kültürel ve entelektüel görüntü, çocuğu doğrudan etkiler. Aile ortamında yaşanan kültürel doku, eş ve meslek seçiminden eşya seçimine tutulan futbol takımından insan ilişkilerine kadar birçok tercih ve eğilimlerinde çocuğu etkiler.

Ailede ana-baba tutumu çocuk yetiştirme açısından önemli faktördür. Ana-baba-çocuk arasındaki etkileşim ve çocuk yetiştirme konusunda ana-baba stili ile ilişkili dört temel boyut vardır:

1. Kontrol

2. İletişimde açıklık

3. Olgunluk beklentisi

4. Bakım.

Ana-babanın kontrolü boyutu: Ebeveynler tarafından konulan kurallara çocukların ne oranda uymak zorunda olduklarını gösterir.

İletişimde açıklık boyutu: Ana-babaların verilecek kararlarda çocuklarının fikirlerine ve düşüncelerine ne derecede saygu gösterdiklerini, çocuklarını ne derece teşvik ettiklerini ve çocuklarının davranışlarına sınırlar getiriyorlarsa nedenlerini ne oranda açıkladıklarını gösterir.

Olgunluk beklentisi boyutu: Ana-babaların çocuklarının zihnî, sosyal ve duygusal alanda başarılı olmaları için ne derece teşvik ettiklerini gösterir (Kasapoğlu vd., 2011: 122).

Bakım destek boyutu: Ana-babaların çocuklarına bakarken ve çocuklarıyla ilişki kurarken ne derece yakın, sevecen ve sıcak davrandıklarını gösterir.

Dört boyuta bağlı olarak ana-babanın çocuk yetiştirmeye yönelik tutumları üç temel kategoride sınıflanır:

1. Otoriter ana-baba tutumu

2. Demokratik ana-baba tutumu

3. İzin verici ana-baba tutumu

Otoriter ana-baba tutumu: Kontrol ve olgunluk beklentisi boyutlarında yüksek, açık iletişim ve bakım boyutlarında düşük olan ebeveynler otoriterdir. Sıklıkla geleneksel aile yapımızda rastlanır. Ana-baba çocuğa katı bir disiplin uygular. Çocuk her kurala uymak zorundadır. Ebeveynlerinin baskısı altında olan çocuk sessiz, uslu, dikkatli olmasına karşın çekingen, başkalarının etkisinde kolayca kalabilen, aşırı hassas bir yapıya sahip olabilir. Çocuğun kendine olan özgüvenini ortadan kaldıran bir tutumdur. Çünkü çocuğun kişiliği hiçe sayılmakta ve istekleri önemsenmemektedir. Çocuklar asi ve isyankâr davranışlarda bulunabilirler.

Demokratik ana-baba tutumu: Bütün boyutlarda anılan özelliklere yüksek derecede sahip olan anne-babalar demokratik olarak adlandırılır. Demokratik tutum çoğu zaman ailelerce yanlış anlaşılmakta ve demokratik tutumla gevşek tutum karıştırılmaktır. Demokratik tutumda çocuk bütün yönleriyle kabul edilir.

Çocuğa yol gösterilir. Ama çocuk alacağı kararlar konusunda serbest bırakılır. Aile içinde kurallar, sınırlar herkes için ve hep birlikte belirlenir. Sınırlar içinde çocuk hürdür. Kuralların mantıklı açıklaması yapılır. Aileyi ilgilendiren kararlar beraber alınır. Her konuda çocuğun düşünce ve fikirleri dinlenir. Demokratik ve güven verici bir ortamda yetişen çocuk, kendisine ve çevresine saygılı, sorumluluk sahibi, sınırlarını bilen, aktif, katılımcı, hoşgörülü ve mutludur. Ana-babanın tutarlı ve kararlı tutumu çocukta güven duygusunun gelişmesine yardımcı olur.

İzin verici ana-baba tutumu: Kontrol ve olgunluk beklentisi boyutlarında düşük, açık iletişim ve bakım boyutlarında yüksek olan ana-babalar izin vericidir. Ana-babalar çocuklarına çok fazla özgürlük verirler, çocuklarını hiçbir şekilde kontrol etmezler. Bazen ihmale varan bir hoşgörü ile davranırlar. Çocuklarına karşı sıcak ve sevecendirler. Çocuklarının bütün kararlarını kendilerinin vermesini beklerler. Çocuklar istedikleri zaman yemek yerler, yatarlar, televizyon seyrederler ve sokağa oynamaya çıkarlar.

Ana-baba tutumları konusunda modellemede iki temel boyut vardır. Bir ucunda sevgi-düşmanlık diğer ucunda bağımsızlık-kontrol vardır. Ana-baba tutumları boyutlarından biri ana-babanın baskı ve kontrolüdür. Bir ucunda aşırı kontrollü ve aşırı baskılı ana baba tutumu diğer uçta aşırı serbest ve her şeye izin veren ana baba tutumu yer alır. Bir boyutta ana babanın sevgi tutumu yer alır. Bir ucunda sevgisiz anne baba tutumu diğer uçta aşırı seven ana baba tutumu vardır.

İki temel boyuta göre anne-baba tutumları genel olarak dört tipte kendini gösterir:

1. Aşırı koruyucu ana baba tutumu (aşırı sevgi ve aşırı baskı arasındaki tutum)

2. Diktatör ana baba tutumu (aşırı baskı ve aşırı sevgisizlik arasındaki tutum) (Kasapoğlu vd., 2011: 123)

3. Çok seven, baskısız, serbest ve demokratik ana-baba tutumu

4. Aşırı serbest ve sevgisiz ana-baba tutumu (sevgisizlik ve baskısızlık boyutları arasındaki tutum).

Ana-baba tutumları beş kategoride ele alınabilir:

1. Otoriter

2. İlgisiz

3. Aşırı koruyucu

4. İzin verici-gevşek

5. Esnek/demokratik (tatlı-sert disiplin)

Otoriter tutum sahibi ailelerde şartlı kabul vardır. Otoriter aile ortamında yetişen çocuk oldukça gelenekseldir. Otoriteye bağımlı, düşüncelerinde esnek olmayan, katı kişilerdir.

İlgisiz ana baba tutumunda gevşek disiplin ve kontrol vardır. İlgisiz aile ortamında yetişen çocuklar, düşmanca duygular içindedir. Genellikle düşmanlığı anti sosyal saldırganlık olarak dışa vurur. Genellikle toplumda suçlu gençlik olarak ele alınan gençlerin ilgisiz aile ortamlarından geldiği gözlenmektedir.

Aşırı koruyucu ana baba tutumlarıyla karşılaşan çocuklar, ana-babalarından sevgi ve sıcaklık görür. Çocuğun ne zaman ne yapması gerektiğine ana baba karar verir. Aşırı koruyucu tutumla büyüyen çocuklar bağımlı, pasiftir. Çocukların kendine güveni düşük, utangaç ve çekingen oldukları gözlenir.

İzin verici-gevşek ana baba tutumlarında ana babalar çocuğa karşı çok az talepkârdır ve çoğunlukla çocuğun isteklerini yerine getirmeye çalışırlar. İzin verici-gevşek tutum içerisinde yetişen çocuklar, kendini merkez alan, disiplinsiz, sorumsuz ve bozucu davranış özellikleri gösterirler. Dikkat çekmek isteyen ve kendini kontrol edemeyen kişilerdir.

Demokratik ana baba tutumlarında çocuğa esnek bir disiplin vardır. Demokratik tutumda sıcaklık ve kabulle birlikte çocuğa bağımsızlık kazandırmak amaçlanır. Demokratik tutumlarla karşılaşan çocukların etkin, toplumsal açıdan atılgan, bağımsız, arkadaşça, icatçı ve başkalarına karşı düşmanca duyguları olmayan, kendine güvenen, girişimci ve toplumsal sorumluluğu yüksek kişiler oldukları söylenebilir.

Aileler, ana baba tutumlarının etkileşimsel yapısı içerisinde

• Otoriter

• Serbest

• Yetkin olma

temelinde üç şekilde modellenir:

1. Karşılıklı bağımlılık (maddî ve duygusal) gösteren geleneksel aile modeli

2. Nesiller arası bağımsızlık temeline oturan bireyci (bağımsız) aile modeli

3) İkisinin sentezini oluşturan maddî, bağımsız ve duygusal karşılıklı bağıntılı aile modeli.

Karşılıklı bağımlılık yapısı geleneksel tarım toplumunda yaygın olmakla birlikte sadece geleneksel tarım toplumuna ait kalmamıştır. Geleneksel tarım toplumunda ailenin devamlılığı için nesiller arası karşılıklı bağımlılık önemlidir. Çocuklar hem genç yaşta hem ileri yaşlarda aileye maddî katkılarda bulunurlar. Ana babalarına yaşlılıklarında maddî güvence sağlarlar. Geleneksel ortamda çocuğun ekonomik/faydacı değeri aile için önemlidir. Yüksek doğurganlık vardır. Çünkü çocuğun ekonomik değeri, çocuk sayısı ile bağlantılıdır. Geleneksel modelde çocuğun bağımsızlığı işlevsel değildir hatta ailenin devamlılığına bir tehdit olarak bile görülebilir.

Bağımsız çocuk ileride ailesinin yararı yerine kendi yararını gözetebilir. Bağımsız aile modeli tersi bir yapı ortaya koyar. Bağımsız model, Batının (Kasapoğlu vd., 2011: 124) orta sınıf çekirdek ailesinde görülür. Nesiller arası bağımsızlığa değer verilir ve çocuk yetiştirmede çocukta özerklik ve kendine yeterlilik geliştirilir. Genel refah artışıyla nesnel şartların ailede karşılıklı bağımlılığı gereksiz kıldığı böyle bir bağlamda bireyselleşme-ayrışma, sağlıklı insan gelişimi için gerekli görülür. Bağımlılık aile modelinde çocuk yetiştirilmesinde itaat önemlidir. Çünkü itaatkâr çocuk, ileride ailesine sadık bir yetişkin evlat olmaya daha yatkındır. Bağımsız aile modelinde büyümekte olan çocukta özerklik ve ayrışıklık işlevseldir. Özerklik ve bağıntılılığı birleştiren, iki modelin sentezi bir çocuk yetiştirme tarzı vardır. Modelde gelişen benlik, ilişkisel benliktir. Bağlantılılık ve edilgenlik özellikleri gösterir. Bağımsız aile modelinde ortaya çıkan benlik ayrışmış benliktir. Özerklik ve ayrışmışlık içerir. Modelde ortaya çıkan benlik özerk-ilişkisel benliktir. Özerkliği ve bağıntılılığı birleştirir. Otoriter ve itaate yönelik çocuk yetiştirme tutumu, ilişkisel benliğin gelişmesini sağlar.

Ülkemizde yapılan çocuk yetiştirmeye yönelik ana baba tutumları çalışmalarına ilişkin ana baba tutumlarına ilişkin gerek standardize edilen gerek geliştirilen ölçekler kullanılır. Tanımlar daha çok Batı kültürleri incelenerek ve Batılı kültürlere uygun olarak yapılmaktadır. Kültürel farklılıklar gözetilmemektedir. Kontrolün yüksek olduğu otoriter Türk ailelerinde sevgi ve duyarlılığın düşük olduğunu söylemek çoğu kez haksızlık olmaktadır. Türk toplumunda sevgi ve kontrol birbirinden bağımsız değildir ve sevgi ve kontrol sıkça birlikte görülebilmektedir.

Batı'da ve Türkiye'de çocukları yoğun şekilde disipline etmek farklı yaşlarda başlamaktadır. Batı'da çocuklar okul öncesi dönemde disipline edilir, uyku ve yemek saatlerinin düzenli olmasına özen gösterilir. Çocuklar ilkokul çağına geldiklerinde bağımsızlık kazanmaları desteklenir. Türkiye'de çocuk ilkokula kadar korunur, nispeten şımartılır. İlkokulda sıkı şekilde disipline edilmeye çalışılır. İlkokullarda konuşmayan, uslu duran çocuklar ödüllendirilir. Çalışmaların ve çalışmalarda yer alan tanımların toplumun kültürel özellikleri göz önünde bulundurularak değerlendirilmesinde yarar görülür (Kasapoğlu vd., 2011: 125).

E. SOSYAL DESTEK

Türkiye'de geleneksel aile kültürünün iki temel belirleyici özelliği vardır: Bağımlılık ilişkileri ve hiyerarşik ilişkiler. Bağımlılık ilişkileri özellikle nesiller arasında (dikey aile etkileşim ekseninde), hiyerarşik ilişkiler eşler arasında (yatay etkileşim ekseninde) gözlenir.

Çocuğa faydacı değerler atfedilen aile sisteminde çocuğun aileye gerçek katkısı yüksek seviyededir. Katkı hem çocukları aile ekonomisine yardım şeklinde hem ilerde ana babaya yaşlılık güvencesi şeklinde belirir. Bağımlı ilişkiler örüntüsü sadece Türkiye'de değil dünyanın birçok ülkesinde yaygındır. Özellikle modern ekonomik yapının oluşmadığı, geleneksel yapının devam ettiği kesimlerde görülür.

Nesnel ihtiyaçlar aile değer sistemine yansır. Sıkı aile ilişkileriyle karşılıklı bağımlılığa değer verilir. Ana babaya saygılı ve bağımlı büyüyen çocuk aileyi terk etmez. Ana babadan ayrı bir evde yaşasa bile duygusal ve maddî katkısını ana babasından esirgemez (Kabaklı, 2003: 168).

Giderek çekirdek aileye yönelen kopmaların Batı toplumlarına olduğu gibi kendi içinde birtakım zorlamaları beraberinde getirdiği söylenemez. Türk aile yapısındaki küçülme ve daralmalarda yaşlı ana-baba, sakatlar ve 18 yaşını geçen kız ve erkek çocuklar aile dışına itilmemekte koruyucu kanatlar altında tutulmaktadır (Doğan, 2000: 197).

Günümüzde yaşanan değişmeler sonucunda nesiller arası bağımlılık ekonomik boyutta azalmasına rağmen duygusal bağımlılık boyutunda sosyo-ekonomik gelişme ile bir azalma olmamıştır. Anne-babalar yetişkin çocuklarıyla birlikte oturmayı en azından çocuklarına yakın olmayı tercih ederler. Hayatları boyunca ailenin bir üyesi olarak aile içinde işlevselliklerini devam ettirirler. Ayrışma değil beraberlik vardır. Dikey etkileşimde toptan bireysel bağımsızlığa geçiş değil karşılıklı duygusal bağımlılığın devam ettiği görülür (Kabaklı, 2003: 169).

Yaşlı bakım sorumluluğunda değişme olmuştur. Çeşitlenen derecelerde imkânlar sağlayarak sorumluluk üstlenen organizasyonlar çoğalmıştır. Türkiye'de yaşlıların ailede bakımı yerine giderek artan ölçüde yaşlı/huzur/dinlenme evi seçenekleri özellikle kentlerde kamusal veya özel olarak sağlanır hâle gelmiştir (Kasapoğlu vd., 2011: 12).

Sosyal destek konusunda yetişkin çocuklar anne babalarına bakım verme konusunda ciddî sorunlar yaşamaktadırlar. Yetişkin çocuklar yaşlılarına bakım verirken kendi işlerini, evlerini, çocuklarını ve eşlerini ihmal etmemek için yoğun çaba göstermektedirler.

Yaşlanan ebeveynleri ile genç çocuklarına bakmakla sorumlu olan kadınlara yönelik ilgi oldukça fazladır. Nesilsel olarak arada sıkışıp kalmış olan kadınların yaşadığı baskı, ev dışında çalışan annelerin ve tek başına çocuk yetiştiren bekâr ebeveynlerin sayısındaki artış ile birlikte artmaktadır. Kız çocukları ailelerinin bakımını sağlamada erkek çocuklarına göre daha aktiftir. Ancak erkeklerin destek olma rollerinden uzak kaldıkları söylenemez. Ailenin nesiller arası yapısal birleşiminde meydana gelen yapısal değişimler, erkek evlatlar üzerinde özellikle kendisine yardımcı olabilecek bir kız kardeşi, eşi olmayan erkekler açısından

fazladan bir baskı oluşturma ihtimali taşımaktadır. Yapısal değişimin bir sonucu sosyal destek aktivitelerinde cinsiyetler arası katı işbölümünün yumuşama eğilimidir.

F. AİLE İÇİ ŞİDDET

Psikolojik destek alamayan karı-koca ve çocuk arasında aşırı ilgi ve sevgi bağı oluşur. Yalıtılmış olan aile, içine kapanmakta ve aile üyeleri birbirlerinden çok şey talep eder hâle gelmektedir. Kendi yalnızlıklarında karı-koca kavga, çocuklar isyan etmektedir. Sorunlar sadece aileyle sınırlı kalmayarak aile içinde üretilen gerilim ve düşmanlık, topluma yansıtılmaktadır. Ailenin özel kabul edilen konumu, dış dünyaya karşı şüphe ve korkuya yol açmaktadır (Kasapoğlu vd., 2011: 189).

Çocuğa uygulanan şiddet, aile içinde veya aynı çatı altında yaşayan anne-baba veya diğer aile bireyleri tarafından ihmal, dayak, duygusal ve cinsî istismar, ensest, reddetme, aşağılama, yalnız bırakma gibi farklı şekillerde görülmektedir. Ailede kadın-erkek ve çocuklar arasındaki hiyerarşik ilişkiler, güç, otorite ve kontrol yapıları değişmeye uğramadıkça aile içi şiddetin devamı kaçınılmaz görülmektedir (Kasapoğlu vd., 2011: 199).

G. ANNE BABA ile ÇOCUK İLİŞKİLERİ

Tarihçiler, etnologlar ve sosyologlar, ebeveynler ve çocuklar arasındaki ilişkilerin toplumdan topluma ve zamandan zamana değiştiğini gösterdiler. Belirli bir toplum içinde ailenin işlevlerine ve yapılarına göre ilişkiler çeşitlenmektedir. Yapısal bir görüş açısından çeşitli geleneksel toplumlar için baba ve çocuk arasındaki ilişkilerin soğuk veya içten, otoriter veya sevgi dolu olma nitelikleri ilişkisel sisteme bağlıdır. Çekirdek aile içindeki ilişkiler çevreye uygun olarak anlaşılabilir. İşlevsel bir görüş açısından ebeveynler ve çocuk arasındaki ilişkilerin stili, çocuğun geleceğini kontrol etme yetkinliğine veya yetkinsizliğine ve ailesel grubun işlevlerine bağlıdır (Önal, 1990: 125).

Aile, bir sosyal ortam olarak çeşitli roller, statüler ve rollerle statüler arasındaki ilişkiler yumağından meydana gelir. Anne, baba, evlat, oğul, abla, kardeş gibi statüler ve statülere uygun roller sergilenerek ilişkiler gerçekleştirilir. İlişkiler, büyük ölçüde bir iletişim sistemine dayanır. Anne, baba, çocuk, kardeşler, abla ve ağabey arasında kurulan iletişim aracılığıyla ailenin sosyal ilişkiler ağı oluşur. Sosyal ilişkiler ağı içinde oluşan iletişim ailedeki anne, baba, çocuklar ve kardeşlerin tutum ve davranışlarını yönlendirir (Canatan vd., 2009: 173).

Aile bireylerinin çeşitli statü pozisyonları ve pozisyonlara göre diğerinin beklentileri birbirlerine bağımlı ve uyumludur. Aile içinde bir üyenin diğerine sözle veya davranışla gönderdiği sembolü, manayı diğerleri kendilerine gelen mesaj olarak daha önceki tecrübelerinden kendi statülerine oluşturdukları normlar çerçevesinde değerlendirirler.

Babanın statüsü karısının oğlunun kızının statüsüne göre belirlenir. Babanın kızından veya diğerlerinden beklentileri çerçevesinde evlatlar babalarından beklenti içine girer. Aile üyeleri birbirleriyle iletişim kurmak, bilgi veren eylemlerle aile içi uyumu, karar dağılımını etkilemek yoluyla değerleri ve inançları açığa çıkarır. Birbirlerinin statülerini göz önüne alarak birleşik eylemleri taahhüt ederler (Aldous, 1978: 71).

Anne ve baba, aile içinde yer alan en temel statülerin başında gelir. Statülere uygun bir biçimde ortaya konan davranışlara annelik ve babalık adı verilir. Annelik ve babalık, toplumların kültür dünyalarına ve tarihî dönemlere göre değişir. Türk toplumunda anne ve baba kendini çocuğuna adayan bir kişiliktir. Anne, çocuklarına karşı sorumluluklar taşıyarak geniş bir görevler dizisiyle karşı karşıya bulunur. Modernleşen Türk toplumunda anne baba statüsü ve rolü zayıflamaya başlamıştır. Anne ve baba rolleri değişirlikli olarak yerine getirilmektedir. Mesela çocuğun fizikî bakımı hem anne hem baba tarafından yerine getirilen bir görev hâline gelmiştir.

Toplumsal değişme ile beraber ebeveyn rolü büyük ailedeki ilişki tarzının köklü değişmeleri sonucunda çeşitli sorunlara maruz kalmaktadır. Geniş ailedeki beklentilerle çekirdek ailedeki beklentilerde farklılıklar vardır. Anne statüsüyle ortaya çıkan anneliğin temel özellikleri vardır:

1. Sevgi ve ilgi ihtiyacı

Çocuğun ilk sevgi ve ilgi ihtiyacını karşılayan kişi annedir. Anne sevgisi karşılıksızdır. Anne sevgisini hisseden çocuk daha mutlu ve sosyal çevresiyle daha uyumlu bir kişilik sahibi olur. Sevgi ve şefkatten yoksun yetişen çocuklar, uyum ve davranış bozuklukları sergileyebilirler.

Sevgi ve ilgi, sadece bir anne tutumu olarak yeterli değildir. Baba sevgi ve ilgisine çocuk ihtiyaç duyar. Baba sevgisi, anne sevgisinden farklı olarak şartlıdır. Baba otorite ve kuralları temsil eder. Çocuk uydukça babanın daha fazla sevgisiyle karşılaşır (Canatan, 2009: 174). Babalık rolünün ev içi ilişkilerde daha arttığı toplumlarında artık baba ilgi ve sevgisi daha fazla önem kazanır.

Sevgi, ilk olarak ailede öğrenilerek oluşan bir duygudur. Sevginin aktörleri anne babadır. Anne ve babanın çocuklarına zaman ayırması ve çocuklarla birlikte çeşitli faaliyetlerde bulunması gerekir.

2. Güven ve özgürlük ihtiyacı

Ana rahminin sıcak, yumuşak ve huzurlu ortamı çocuğun ilk güven ortamıdır. Erich Fromm'a göre rahim ortamı asal bağları temsil eder. Asal bağlar göbek kordonu kesildiği zaman kaybedilir. Çocuk kayıp karşısında dehşete kapılır, çığlığı koparır. Ama hemen arkasında anne bebeği kucağına alıp emzirip okşamaya başladığında bebek yeniden asal bağların güven ortamına geri döner. Anne sıcaklık, güven, yiyecek ve doyum sağlayan keyif durumudur.

Çocuğun anne ve babadan ayrı bir varlık hâline gelmesi için kendisine güven duyması gerekir. Güven, ebeveynlerin tutumlarıyla ilişkilidir. Çocuğun büyümeye başladıkça pratik

tutumlarıyla daha fazla serbestlik alanı ve imkânı olmalıdır. Ailenin dışında farklı kişilerle tanışıp oynaması, odasının dışında ve bahçede oynamasına izin verilmelidir. Gözleyerek fizikî oyun alanı ve ilişkileri geliştirilmeli, inisiyatif almasına imkân sağlanmalıdır.

Babanın en büyük rollerinden biri, çocuğun içinde doğup büyüdüğü ve bireyi olduğu toplumun sorunlarıyla başa çıkmanın yollarını göstermektedir. Anne ve babanın bütün dileği çocuğunun bağımsız ve kendisinden ayrı bir kişilik olarak yetişmesi olmalıdır. Büyümekte olan çocuğa sevgiyle örülü kurallar ve beklentiler çerçevesi sunulmalıdır. Çocuğa artan bir yeterlilik duygusu aşılamalı ve çocuğun kendi sorumluluğu olmasına ve baba etkisinden çıkmasına izin verilmelidir (Canatan vd., 2009: 175).

3. Çocuğun psiko-seksüel gelişiminde anne-baba rolü

Çocuğun cinsî kimliklerinin gelişmesinde anne ve babaların rolleri büyüktür. Küçük çocuklar kendi bedenleriyle oldukça fazla ilgilenirler. Hayatlarının daha ilk yıllarında bedenleri çocuklar için önemlidir. Bebeğini kucağında tutan annenin sıcaklığı, rahatlığı ve gücü çocuğa haz ve güven verir. Annenin sesi, teninin kokusu, bebeği tutuşu, babanın bebeği kucaklayışı, güvenle sarması gibi tutumlar açlık, üşüme ve yalnızlık gibi acı verici duyguları anında ortadan kaldırır. Bebeğe anne babasının verdiği en önemli mesaj sıcaklık, rahatlık ve yakınlıktır.

Kız çocukları kadınsallık kimlikleri için başlangıçta annelerini kadın modeli olarak alırlar. Sağlıklı bir kadın cinsî kimliğinnin gelişimi açısından modellemenin başarılı olması gerekir. Erkek çocuk, karşı cinsî kimlik modeli olarak ilk önce anneyi karşısında görür. Annesine göre belli bir mesafe tarzı gelişir. Erkek çocuklar ilk erkek model olarak cinsî kimlik açısından babayı görürler. Babalık rolü aynı zamanda kız çocuklarının karşı cinsî kimlikleri için önemlidir.

Anne ve baba rollerinin benzerlik kadar farklılık taşıyan boyutları vardır. Fizyolojik farklılıklardan gelen rol farklılıkları kadar toplumsal kültürün getirdiği rol farklılıkları bulunur. Baba genellikle ev dışı ilişkilerde öne çıkar. Anne ev içi ilişkilerde belirleyicidir. Anneler; yemek, çamaşır, ütü gibi işlerle uğraşır. Babalar; araba, sigorta, vergi ve faturalar gibi işlerle ilgilenirler. Ama rol farklılaşması gün geçtikçe azalmaktadır (Canatan vd., 2009: 176).

1. Sanayi Öncesi Toplumlarda Ebeveyn ve Çocuk İlişkileri

Sanayi öncesi toplumlarda çocuklar etkileşimin zengin olduğu bir ortamda büyüdüler. Geleneksel eğitim teknikleri çocuğun ritmine saygı duyar: Karnı doyurulmakta altı değiştirilmekte ve istediğinde beşiğe konulmaktadır. Yaşama şansı olduğunda çocuk, ebeveynlerinin evsel grubu içinde ve birlikte oturmasalar bile büyük ebeveynlerinin evinde büyütülmekte beslenmekte ve toplumsallaştırılmaktadır. Çocuğun ebeveynleriyle olan ilişkileri oldukça serttir. Çocuk, büyük ebeveynlerle daha sıcak ve yumuşak bağlar içinde bulunur. İlişki, çocukları, ebeveynlerden önceki kuşakla karşı karşıya getirir. Çocuk sahibi

olmak, toplumsal koruyuculuk veya emeklilik sistemi olmayan toplumlarda yaşlılık günlerinde güvence olmaktadır. Torunlar ve büyük ebeveynler arasındaki ayrıcalıklı ilişkiler, kuşaklararası dayanışmayı simgelemektedir. Değerlerin aktarılmasına imkân vermektedir. Eğitim, küçüklerle büyük bir yaş farkı olan ağabeylere ve ablalara ayrıca hizmetçilere dadılara düşer: Çocukların yetiştirilmesi ortaklaşa gerçekleşir. Böylece toplumsal yeniden üretim gerçekleşir (Önal, 1990: 125).

Kaynaşma içinde belirli bir romantizm egemendir. Eşler birbiri için yaşarlar; çocuk ebeveynlerinin arzularının tutsağı gibidir. Simgesel bir biçimde böyle bir ortamda aşksal bir birlik vardır. Somut bir biçimde çocuktan bağımlılığı ve benzerliği dolayısıyla ferahlatıcı bir ilişki beklenir. Duygu mantığa galebe çalar. Böylece ailevî yer, kuralları dışarıda bırakır. Yasağın ve buyruğun kategorileri ailenin dışına itilir. Çocuk için kurallarıyla toplum, arzularıyla aile vardır. Kaynaşma modeli içinde statüler silinir. Ebeveynlerin işlevleri kendi aralarında değişebilir, ebeveynler ve çocuklar arasındaki statüye ilişkin ayırım dağılır. Roller konumsal olmaktan çok kişiseldirler (Önal, 1990: 129).

2. XIX. Yüzyılda Ebeveyn ve Çocuk İlişkiler

Çiftin kendini kamusal alandan çekmesi, özel hayata dönmesiyle daha az sayıda çocuk yapmak ve çocuğa değer vermek kendiliğinden belirdi. Yeni evlilikler sonucunda oluşan ailelerde çocuk sayısı azaltıldı, çocuklara çok iyi bakıldı, iyi bir eğitim verildi. Ailede olduğu gibi toplumda çocuğun bir kapital oluşturduğu duygusu gelişti, çok çocuk yapma ekonomik ve toplumsal bir kayıp olarak değerlendirildi. "Daha az sayıda çocuk fakat çok sağlıklı, daha az sayıda çocuk fakat çok iyi eğitilmiş" fikirleri burjuva kesiminde yaygınlık kazandı. Biyolojik yeniden üretme stratejileri ve eğitimsel stratejiler toplumsal yeniden üretim stratejileri olarak vurgulanmaya başlandı.

Tıbbî ve okulsal kurumlar önemli olmaya başladı. Eğitimsel işlevler gelişti, çocuk hastalıkları konusunda uzmanlaşma belli bir bilgi birikiminin doğmasına yol açtı. XX. yüzyılın başlarında psikolojide bilgi birikimi gerçekleşti. Ebeveynler, doktorlar, eğiticiler, çocuğun bakımını üstlendiler. Yeni eğitim modeli diğer çocuklarla temasla çocukları toplumsallaştıran yaş grubunun hürriyetlerinin aleyhine olmak üzere gelişmektedir (Önal, 1990: 130).

Tıbbî bakımı yapılmış, toplumsallaştırılmış burjuva çocuğunun ve ergenin hürriyetleri kısıtlanır. İngiltere'de yatılı okul sistemi yaygınlaştı. Fransa'da yatısız okul tercih edildi. İster yatılı ister yatısız olsun okul, çocuğun hürriyet alanını sınırlamıştır. Soyutlanması, kontrol edilmesi, özenle hazırlanması gereken burjuva çocukluğu bozuldu. Burjuva çocuğu, çocukluğunu yaşayamamaktadır.

Süreç boyunca ebeveynsel roller belirli bir biçimde farklılaşmaktadır. Baba evsel grubun şefiyse oryantasyonlarının çizdiği çocuklarının eğitiminden sorumluysa günlük ilişkiler anneye düşer. Meslekî etkinlikleri olmayan kadınlar, annelik rolünde kendi

kendilerini değerlendirebilirler. Liberal toplum çerçevesinde kadın insiyatifi için bir yer vardır. Burjuva kadınlarının kendi işlerini yapması için birçok yardımcısı vardır. Burjuva kadının çocuğu olduktan sonra ilk aylarda çocuğun maddî ve duygusal plandaki bakımı sütanneler tarafından üstlenilir. İkinci İmparatorluk döneminde Parisli bebeklerin yarısı burjuva evlerinde kalan sütanneler tarafından emzirilmiştir. Emzirme yorgunluğundan kurtulan, zorunlu bir biçimde eşlik eden baskılardan arınan anne, aile dışı işlerini ve eşsel görevlerini feda etmeden aile hayatı zevklerinin tadına varabilmektedir. Annenin kazandığı her şeyi sütanneler kaybetmektedirler.

Çocuk, sürekli eğiticilerin denetiminde bulunur. Burjuva dünyasında durmadan uzayan okullaşmanın gelişmesi, çocuğu, yetişkin dünyasından uzaklaştırdı. Okul hayatının uzaması, çocuk ve yetişkin arasında yer alan erginlik döneminin ortaya çıkmasına yol açtı.

Köylü ailesi, burjuva ailesinin belirli karakteristiklerini ve aynı zamanda egemenlik altına alınmış ailenin özelliklerini paylaşır. Geleneksel toplum için tasvir edilmiş eğitim, değişmez bir biçimde işler (Önal, 1990: 131). Okul, evsel gruba işgücünün bir bölümünden yoksun bıraktığı ölçüde ailesel alanı kemirir. Okul, ailesel mirasın amaçları ile çatışmaya giren bir eğitim sağlayan bir model önerir. Bazı aileler, çocuklarını sefaletten kurtarmak ve geleneksel kültürden farklı bir kültürü kazandırmak için çocuklarını okulsal başarı yolunda teşvik etmektedirler. XIX. yüzyılda okul, egemenlik altındaki kültürler üzerinde egemen kültürün aracıdır. Toplumsal hiyerarşide yükselmek için dilini ve kültürünü inkâr etmesi amacıyla çocuklara baskı yapar. Okul sadece tarım dışında çocuğuna meslekî bir yazgı arayan aileler için müttefik olmaktadır. XIX. yüzyıl köylü çocuğu iki kültürün kesiştiği noktadadır. Genç ya evlenene dek ailevî üretimde çalışarak geleneksel sistem içinde kalır veya iş aramak için kente göç eder ve işçi dünyasına katılır.

İşçi Ailesi: XIX. yüzyılda Fransa'da yeni kentsel alanlarda başgösteren sanayileşmeyle birlikte ortaya çıkan işçi aileleri, geçiş döneminde oldukça kültürsüzleşmişlerdi. İşçi ailesi, stratejisi olmayan, iş ve konut istikrarsızlığıyla belirlenen bir aile türüydü. Bir hesap ailesi değildi. İşçi ailelerinde doğurganlık yüksekti. İşçi ailesinin zenginleşmesinin işareti, işçi kesiminde doğum kontrolünün sıkı bir biçimde ortaya çıkışıdır. Aşırı doğurganlık en yoksun ailelerin nitelikleridir. Umut olmadığında yoksulluğun en alt düzeyine ulaşıldığında gücünü kanıtlamak için başka imkânı olmayan erkeklere kadınlar sadece hamileliklerini sunabilirler. Çocuktan çok, çocuğu temsil eden kavram önemlidir. Fakir sadece hanımı aracılığıyla çocuk yaparak erkekliğini kanıtlayan bir erkek tipi olarak belirir.

Köylü toplumunda olduğu gibi çok sayıdaki çocuk, bebeklik çağı geçtikten sonra bir yan gelir kaynağını temsil eder. Sosyal sigorta sistemlerinin bulunmadığı durumlarda çocuklar, kötü günlerde hemen başvurulabilecek bir umudu oluştururlar. Gelişmekte olan ülkelerde büyük kentlerin gecekondu bölgelerinde oturan işçi ailelerinin çocukları, çok küçük yaşta çalışmaya başlamaktadırlar. Küçük boyacı çocuklar en güzel örnektir (Önal, 1990: 132). Marjinal işlerde çalışan, sosyal sigortası olmayan aile reislerinin çocukları, ebeveynleri için birer sigorta görevi görmektedirler. Babası hasta olan çocuk, işçi ailelerinde ekmek teknesinin

başına geçer. İşçi ailesi, sanayileşme sürecinin başlangıcında çocuklarına yeterli eğitim imkânları sağlayamaz. Anne ve babası çalışan işçi çocuğu, okula gidemeyince sokakları mesken tutar.

3. Çağdaş Toplumlarda Ebeveynler ve Evlatlar

Sanayi toplumu, yetişkinin dünyasının dışında çocuk için ayrı bir evren getirdi. Başta okul olmak üzere diğer eğitim ve sağlık kurumları, çocuğu ebeveynlerin dünyasından alıp çıkardı. Çocuğun hayatının büyük bir bölümü bürokratik kurumlar içinde geçmeye başladı. Çocuk, ikincil ilişkilerin egemen olduğu bürokratik kurumlar aracılığıyla sıkı bir denetim altına alındı. Çocuğun hemen hemen bütün zamanları planlandı.

Burjuva ailesinde çocuk, sıkı bir ebeveynsel otoriteye maruz kalmaktadır. Zamanla baskıcı yöntemler yumuşamaktadır. 1950 yıllarında göreli olarak baskıcı bir eğitim modelinden izin verici bir modele geçildi. Kültürel farklılıklar bir toplumsal kesimden diğerine geçildiğinde hissedilir (Önal, 1990: 133).

ABD'nde izin verici eğitim modeli, en uç kutuplardan birini oluşturur. Ebeveyn ve çocuk ilişkisi özel bir toplu durum içinde ortaya çıkar. "Önce çocuklar" simgesi altında belirir. Ailevî değerler çocuk üzerinde yoğunlaşır. Her şey çocuğa göre örgütlenir. Model içinde annenin işgal ettiği yer, büyük ve ikinci derecedendir. Ev kadınlarına küçüklerin bakımı, büyüklerin eğitimi düşer. Anne dikkate değer sorumluluklar taşır fakat aynı zamanda gücü, eksperlerin doktorların eğitimcilerin psikologlarınkiyle sınırlanıp kontrol edilir.

Doğumdan sonra çocuğun aile ve diğer toplumsal kurumlarla ilişkilerini çözümlemek gerekir. Özellikle kentte çalışan annelerin bulunduğu ailelerde çocukla ilgili sorunlar ve çözüm yollarına değinmek kaçınılmazdır. Özellikle yeterince örgütlenmemiş, kurumlaşmamış kentlerde çocuk bakımı büyük bir sorun oluşturur. Gelişmekte olan ülkelerin büyük kentlerinde sorun doruk noktasına ulaşmıştır. Kreşlerin yeterli olmadığı toplumlarda aileler, geleneksel çözüm yollarına başvururlar. Ailelerde çocuk ya yakında oturan ebeveynlerin yanına her gün sabah götürülüp akşam alınır veya yakın akrabalardan biri çocuğa bakmak için eve davet edilir. Büyükanneler, başvurulan en önemli öğedir. Bazen anneler, güç bir seçim karşısında bulunabilirler: Ya çalışmaya devam etmek veya çalışma hayatına son verip çocuğuna bakmak. Bazen çocuğa bir bakıcı tutmak, annenin kazandığı ücretten daha fazlaya mal olabilir. Kadının erkek kadar dışarıda çalışma hakkı vardır. Ev işlerinin paylaşılmasında olduğu gibi çocuk bakımı konusunda karı ve kocanın ortaklaşa davranması gerekir (Önal, 1990: 134).

Kadın için en büyük sorun hem çalışıp ve hem küçük çocuk sahibi olduğunda ortaya çıkar. Çalışma saatleri, ulaşım, kreş, geçim vb. sorunları bir araya geldiğinde anne çocuğuna yeterince bakma imkânı bulamaz. Kadına çevre, kötü anne imajını yakıştırır. Çocuğun yetiştirilmesinde görev alan kurumlar anneyi suçluluk duygusuna iterler. 4-12 yaşındaki çocuklar: Daha önce kreşe gitmemişse çocuk 3-4 yaşlarında akrabasal çevrenin dışına çıkarak

arkadaşlık grubu ve okul gibi diğer toplumsallaşma birimlerini tanır. Aşağı yukarı 4-12 yaşlarında bazı çizgiler çocuğun kişiliğini nitelemeye başlar. Ebeveynlerin çocukların özerkliği, saldırganlığının kontrolü, cinsiyetin bireyselleşmesi gibi kişilik çizgilerinin oluşumuna katkıda bulunmaları gerekir.

Yoğun okullaşma, çocuğun kendi üzerine kapanmasını doğurur. Okul, zorunlu olmadığı zamanlarda sadece aksesuardı. Çocuk, yetişkinin mekânını, evi, atölyeyi, sokağı paylaşıyordu. Özellikle yatılı okulların yaygınlaşması, kopukluğun büyümesine yol açtı. 4-12 yaş grubu sadece okul ve aile arasında yer almaz. Dönem, çocuğun bütün yeteneklerinin uyandığı bir zaman dilimidir. Çocuğun sportif ve artistik yeteneklerini geliştirmek, aileye düşer. Ebeveynler spor, müzik etkinliklerinde bulunan okul, dernek gibi toplumsal kuruluşlarla ilişkiye geçerek çocuklarının gelişmelerini sağlarlar.

Çocuğun eğitim sorumluluğu aile, eğitim, sağlık gibi kurumlar arasında paylaşılır. Toplumsallaştırma konusunda ailenin işlevleri azalmamıştır. Özellikle eğitim konusunda ailenin işlevleri çoğalmış, çeşitlenmiş ve karmaşıklaşmıştır (Önal, 1990: 135). Bürokratik kurumların gelişmesi, çocuğun yetiştirilmesi açısından çok önemli olmuş fakat ailenin yükünü hafifletmemiştir. Modern toplumun karmaşık toplumsal hayatına cevap vermek için aile, diğer kurumlarla ilişkiye geçerek daha yoğun bir çalışmanın içine girmiştir.

Özellikle geleneksel ve modern topluma göre kaynak aktarımı bakımından aile ve çocuk ilişkisi açısından çağdaş ailenin yükü ağırlaşmıştır. Türkiye'de çocuklara atfedilen değerler arasında çocuğun ekonomik ve psikolojik değeri ön plana çıkmıştır. Ekonomik değer hem çocuğun küçükken aileye maddî katkısı (% 47) hem yaşlılık güvencesi (% 79) olarak belirir. Anne-baba ve çocuk arasındaki karşılıklı bağımlılık örüntüsü zaman içinde değişen bir süreçtir. Önce çocuk ana babasına bağımlı bir konumdadır sonra bağımlılık ilişkisi devam eder. Fakat yön değiştirerek yaşlı ana-babanın yetişkin evlada bağımlılığı şekline dönüşür. Örüntü özellikle geleneksel sosyo-ekonomik yapı içinde başta yaşlılık güvencelerinin yokluğunda ve çocuğun aileye gerçek katkısının önemli olduğu aile-toplum ortamında yaygındır. Nesnel ihtiyaçlar aile değer sistemine yansır ve sıkı aile ilişkileriyle karşılıklı bağımlılığa değer verilir. Genellikle Türkiye'de çocuğun bağımsız değil bağımlı olması, ana-babanın sözünü dinlemesi istenir. Çocuk yetiştirmedeki yaygın tutumlar bireyselliği değil karşılıklı desteği içeren topluluk değerlerini özendiricidir.

Gelişmiş teknoloji toplumunda zıt bir durum söz konusudur. Örneğin çocuğun değeri araştırmasının yapıldığı diğer ülkelerden A.B.D. ve Almanya'da bireysel bağımsızlığa çok önem verilir. Kişi, evladına bağımlı olma fikrini tamamen reddeder. Bir çocuk isteme sebebi olarak "yaşlılıkta güvenilecek birinin olması"nı önemseyenler A.B.D. ve Almanya'da sadece % 7-8 kadardır. Türkiye'de hem kadınlar hem erkekler arasında % 77'dir. Batı toplumlarında yaşlılara bakım işlevi birincil gruplardan ikincil gruplara aktarılır. Değerler nesnel şartlara uyar. Böylece aile-içi gerçek katkı çocuktan ana-babaya değil ana-babadan çocuğa doğrudur. Az çocukluluk örüntünün bir parçasıdır (Önal, 1990: 136).

Modern toplumlarda ergin ve özellikle ergin çeteleri, ebeveyn-çocuk ilişkilerini aşan bir toplum sorunudur. Kollektif veya bireysel suçluluklar sıkı bir biçimde toplumsal

kategorilere bağlıdır. Üst toplumsal kategorilere ait olan gençler, suçluluk etiketinden kurtulabilmektedirler. İmkânları olan aileler, mahkemeye başvurmaksızın neden oldukları zararı ödeyerek çalınan parayı geriye vererek şikâyet etmemeleri için kazazedeleri ikna ederek çocuklarının doğurduğu sorunları çözebilir.

Bugün ebeveynler tarafından verilen cinsî bilgiler en alt düzeyde kalmaktadır. Ergin, cinsî bilgileri kendi yaş grubu, çetesi içinde öğrenir. Cinsî bilgiler her zaman doğru ve gerçek değillerdir (Önal, 1990: 137).

1950 yıllarından sonra ebeveynler, çocuklarının arkadaşlarını seçme konusundaki kontrollerini oldukça yumuşattılar. Diğer kontrol mekanizmaları başta çevre devreye girdi. Konutların bulunduğu yerler ve gidilen okullar, çevreyi belirleyen en önemli etkenlerdir. Çocukların hürce dışarı çıkmaları konusunda ebeveynlerin tutumu, çocukların cinsiyetine göre değişir. Kızlar konusunda ebeveynlerin endişeleri, cinsellik konusunda yoğunlaşır. Erkek çocuklar için fizikî kaza veya ebeveynlerin istemediği arkadaşlar edinme ekseninde toplanır.

Ebeveynlerin sorunu, erginlere nereye kadar müsaade etmeli, nerede engel konmalı biçiminde formüle edilebilir. Erginler için nereye kadar gitmeliyiz ki gittiğimiz yer çok uzak olmasın. Eve dönüş saatleri, motosiklet kullanımı, cinsî sorunlar, sigara ve saç modelleri vb. Ebeveynlerin aile içinde erginlerle paylaşmak zorunda oldukları evsel hayat vardır: Ev işlerinde erginlere düşen görevler, aile üyeleriyle ergenler arasındaki iletişim sorunları vb.

Bugün erginlerin ebeveynleri güç bir evrede bulunmaktadırlar. Ailevî değerler değişmektedir. Kendi öz erginlik dönemlerinin referansları, çocuklarına rehberlik etmekten uzaktır. Amerikalı psikologlar, ikametgâhın değiştirilmesinin çocuklarda ve erginlerde birçok sorunlar oluşturduğuna değinmektedirler. Her taşınma sonrasında yeni bir psikolojik düzenlemenin gerektiğini belirtmektedirler. Brofenbrenner, çocuğun ve erginin soyutlanmasının Amerika sisteminin en aşırı sonucu olacağının altını çizmektedir. Erginler genel olarak ebeveynlerinden ve toplumdan yoksundurlar. Konut alanının ve iş alanının birbirinden ayrılması, komşuluk ilişkilerinin ortadan kalkması, televizyonun etkisi, annenin çalışması, çocukların bakım yetkisinin uzmanlara bırakılması, ergin ve yetişkinin dünyası arasında bir kopukluk oluşturmaktadır. Ailevî kimliğin gardiyanlık rolünü oynamayı reddeden çocukların değerlerinde ve kanaatlerinde bir süresizlik gözlenir (Önal, 1990: 138).

Gençlik, aileden çok toplumu hedef alır: 1960-1970 yıllarının öğrenci ayaklanmalarına karşın ebeveynler ve çocuklar arasındaki ilişkilerde belirli bir gerilim bulunur. Gençliğin hoşnutsuzluğunun baş göstermesi aileye karşı değil sadece dolaylı olarak önceki kuşakla özdeşleşebilen toplumsal, siyasî, akademik dış kurumlara yönelmişti. Gençlerin ve ebeveynlerin siyasî ve toplumsal seçenekler konusunda bölünmekten çok, birleşme şansları vardır. Gerilimler, imkânlar konusundan çok, amaç konusunda ortaya çıkarlar. Aile içi dağılma veya sadece yaş temelindeki gruplar arasındaki katı bir düşmanlıktan çok, tarihî değişmenin normal akışını yansıtır.

Erginlerin kendilerine özgü kültürleri vardır. Televizyon aracılığıyla erginlerin kültürünün yayıldığı görülür. Özellikle müzikle ilişkili ses kültürleri dikkate değerdir: Rock, folk, new wave vb. müziği kişisel bir kaçış ve büyüklere göre bir mesafe koyma imkânıdır.

Ebeveynler, gençlerden amblemlerini almışlardır: Kot veya kültür-fizik gibi. Eskiden spor gençlerin etkinliğiydi. Şimdi bir yetişkin etkinliğidir. Günümüzde ebeveynlerin az ilgi duyduğu özel müzik, gencin kendine özgü dünyasını kurmasına katkıda bulunur.

Aile içi ilişkileri çözümlerken anne, baba ve çocuklar arasındaki ilişkilerden söz edilir. Çocuğun bebek veya ergin olmasına göre ilişkiler oldukça farklılaşır. Günümüzdeki modern toplumlar, toplumsal evrende erginlere belirli bir yeri ayırmak zorunda bırakılmalıdırlar. Ergin, sanayileşmiş toplumlarda daha belirgin bir biçimde ortaya çıkmıştır. Okul hayatının uzaması, evlenme yaşlarının yükselmesi, insan hayatındaki erginlik döneminin uzamasına yol açmıştır. Eskiden çocuk, erginlik hayatını görmeden evlendiriliyordu. Çocuğun ve büyüklerin hayatı aynı toplumsal evren içinde gerçekleşiyordu. Genellikle bütün aile üyeleri birlikte üretime ve tüketime katılıyorlardı. Günümüzde modern toplumlarda erginlere belirli imkânlar verilmelidir. Birçok spor tesisleri, sanat merkezleri, üniversite yurtları kurulmaktadır. Fakat bugün ergin başta ekonomik olmak üzere her açıdan büyüklere bağımlıdır. Erginlerin hayatı, büyükler tarafından yönlendirilmektedir. Erginler, büyüklerin dünyasına adapte olmak yerine kendileri için bir dünyanın kurulmasına imkân verilmesini istemektedirler (Önal, 1990: 139).

Önyargıların aksine evli çocuklar büyük çoğunlukla ebeveynlerine yakın yerlerde ev tutmaktadırlar. Sanayileşmiş toplumlarda görülen coğrafî hareketlilik, ailelerde aynı oranda görülmez. Coğrafî yakınlık, ebeveynler ve evli çocuklar arasındaki ilişki yoğunluğunda belirleyici olmasa bile olayı kolaylaştırır. Çocuk, evlendikten sonra ebeveynlerinin evine yakın, çocukluğunun erginliğinin geçtiği yerlerde kültürünü bildiği, kendisinin kolayca bütünleşebileceği kentte veya bölgede yerleşmek ister. Sadece ebeveynlerin yakınında oturulmamakta aynı zamanda evlenmiş çocukların yakınında oturulmaktadır (Önal, 1990: 140).

Ebeveynler ve çocuklar arasındaki karşılaşma yoğunluğu ikametgâh yerleri çok yakın olduğunda çok yüksektir. İkametgâhın yakın olması, genç evlilerin bağımsızlıklarının korunması şartıyla etkileşimin artışına imkân vermektedir. Özgürlüğün ayakta kalması arzu edilmektedir. Hür bir biçimde karşılıklı olarak görüşmek ve yardım etmek istenmektedir. İlişki arzusu var fakat ilişkiler özerklik kaygısı içinde asimetriktir. Örneğin malların geçişi için çocuklar bağımsızlıklarının kaygısı konusunda ısrar etmektedirler. Ebeveynlerin bağışı ve yardımı her zaman karşılıksız değildir. Büyükler, verdikleri kadarını geri almak konusunda ısrar edebilirler. Ebeveynlerin el açıklığı, sahip olmak ard fikrini beraberinde taşır. Duygusal ihtiyaç ebeveynlerde çok güçlüdür. Evli çocuklar ve ebeveynler arasındaki ilişkiler, babanın emekli olmasından sonra daha sıklaşmaktadır. İlişkiler çok yoğun ve içtendir (Önal, 1990: 141). Sadece emeklilerin büyük çoğunluğu çocuklarının getirdiklerinden memnun olmakla kalmazlar aynı zamanda faydalı oldukları duygusunun hayatlarına anlam verdiğine inanırlar. Ebeveynlerin uzun yıllar verdikten sonra alma sıraları gelmektedir. Çocukların sunduğu yardım, birgün miras olarak kendilerine kalacak dairenin evin bakımı için kullanılır. Emekliler için çocuklarıyla olan ilişkilerinin önemi, duygusal veya malî değiş-tokuşla sınırlanır. Genellikle çocukları aracılığıyla ebeveynler, dostça ilişkileri ayakta tutabilirler. Evli çocuklar ve ebeveynler arasındaki ilişkilerin içeriği, ailevî hayatın evreleri boyunca sürekli

değişir. Çağımızda aileler arasındaki ilişkilerin en yoğun olarak görüldüğü yer, anne ve kız arasında ortaya çıkar. Eskiden baba oğul ilişkisi önemliydi.

Meslek, statü veya teknik bilgi babadan oğula geçmekteydi. XIX. yüzyılda baba ve oğul farklı fabrikalarda çalışmaya başladılar. Böylece babadan oğula geçiş ortadan kalktı. Anne evin ekseni hâline geldi. Babanın aleyhine annenin duygusal rolü önem kazanmaya başladı. XIX. yüzyılda işçi ailelerinde anne kız ilişkisi önem kazandı. Bethnal Green, Michael Young ve Peter Willmott Londra'daki işçi semtinde yaptıkları araştırmada ikamet edilen yerin ana-yersel olduğunu gösterdiler. "Family and Kinship in East London" adlı eserinde çiftlerin büyük bir bölümünün kadının ebeveynlerinin ikâmet ettiği yere yakın bir yörede oturduklarını belirlediler. Durum, ilişki, ziyaret, hizmet ve tavsiyelerin sadece anne ve evli kızı arasında geçtiğini gösterir. Kız çocuğu evlendiğinde annenin bol vakti olur. Evlenen kızın hamileliği, doğum yapması, çocukların bakımını üstlenmesi gibi birçok önemli sorunları bulunur. Annesinin moral, duygusal ve maddî yardımı, değer biçilmez düzeydedir. Karı ve koca arasındaki görevlerin ve rollerin göreli bir ayrımı, annenin ev işlerinde kızına yardım etmesi olgusunu doğurur. Bir kız evlendiğinde ve çocuk sahibi olmak için işini bıraktığında kadınların ve annesinin dünyasına geri döner. Evlilik, cinsiyete dayanan rolleri belirler ve anne kız bağlarını güçlendirir (Önal, 1990: 142).

Türkiye'de Mübeccel Kırayın Karadeniz Ereğlisi'nde yaptığı araştırmalarda ana-soy zincirine dayalı aileler belirledi. Serim Timur "Türkiye'de Aile Yapısı" adlı eserinde benzer durumu gösterdi. Yöresel farklılık gösteren tek kategori, aile başkanının karısının akrabalarıdır. Başkanın kaynanası, kaynatası veya baldızı olan ailelerin oranı üç büyük kentte yüzde 4,4'tür. Ataerkil geniş aile oranına eşittir. Kadının akrabalarının bulunduğu aileler, üç büyük kentte bütün geçici ailelerin üçte biridir. Kasabalarda altıda bire, köylerde on üçte bire düşmektedir.

Ataerkil ailelerin egemen olduğu yörelerde kız tarafından birinin evlenmiş kızlarının yanında kalması hiçbir zaman tasvip edilmezdi. Kalan kişiye sığıntı olarak bakılırdı. Yalnız başına kalan bir babanın evli bir kızının yanında kalmaktansa baba tarafından akraba olduğu uzak bir yakınının yanında kalmasının daha yerinde bir hareket olduğu düşünülürdü. Kır kökenli olan, kente yeni göç etmiş ailelerle yapılan araştırmalar, durumu ortaya koydu. Ailelerde baba soyuna dayalı geniş aileler daha yaygın olarak görüldü. Ankara, İstanbul ve İzmir gibi büyük kentlerimiz henüz yeterince örgütlenmemiştir. Hayat şartları, ülkemizde kadını çalışma hayatına itmiştir. Çocuklu çalışan kadınlar, çocuklarını bırakabilecekleri yeterli düzeyde kreş ve anaokulu bulamamaktadırlar. Çocukların bakımı için evin hanımı ya annesini veya kız kardeşini yanına almayı tercih etmektedir. Böylece büyük kentlerde ana-soy zincirine dayalı geçici geniş aileler oluşmaktadır (Önal, 1990: 143).

Kentleşme ile beraber çocuğun psikolojik değeri arttı, istenen çocuk sayısı azaldı. Çocuk cinsiyeti konusunda kırsal alanda sosyo-ekonomik şartların etkisiyle erkek çocuk tercihi kentlerde önemini büyük oranda yitirdi (Kabaklı, 2003: 175). Kırsal alanda daha fazla ve erkek çocuk tercihi devam etmektedir. DPT'nin 1992 Türk aile araştırmasına göre istenen

çocuk sayısı kentlerde % 62.51 oranında iki veya daha az çocuk tercih edilmektedir, kırsal alanda genellikle üç-dört çocuk tercih edilmektedir (DPT, 1992: 144).

Kız çocukların itaat eden, hizmet eden, erkeklerin emir veren ve hizmet edilmesi gereken cinsler olarak sosyalleşmeleri evlilik hayatlarına aynı şekilde yansımaktadır. Gerek kız gerek erkek çocukların sosyalleşmelerinin fert olarak bağımsız düşünen, işbölümü, çalışma, paylaşma, karar verme v.b. konularda cinsiyet ayrımcılığına dayalı değerlendirmelerden uzak gerçekleştirilmeleri gerekir. Düşüncelerinden tutum ve davranışlarından şikâyet ettikleri erkekleri yetiştiren kadınlardır (Kabaklı, 2003: 284).

Aile içinde anne ve baba, kız ve erkek çocuklarına karşı farklı tutum ve davranışlarda bulunmaktadırlar. Farklı davranışlar, ataerkil toplumsallaşma sürecinde cinsiyet rollerinin öğrenilmesi için temel oluşturmaktadır. Öğrenilen davranış ve tutumlar, kız ve erkek çocuklarını ileride yetişkin olduklarında kendilerinden beklenilen rollere hazırlamaktadır.

Erkek çocukları okul çağına gelinceye dek anne ve babalarının genellikle hiçbir müdahalesiyle karşılaşmazlar. Disiplin unsuru, okul veya çıraklık eğitimi biçimindeki (Kasapoğlu vd., 2011: 201) mekanizmalar aracılığıyla daha sonra sağlanmaktadır. Erkek evlatlar, hayatları boyunca annelerinden ayrıcalıklı muamele görürler. Okul çağından itibaren erkek çocuğun babasıyla ilişkisi genellikle daha formel ve sınırlı bir hâle gelir. Mesafe ve resmi davranışlar, saygının işaretidir. Oğullar babalarının önünde sigara içmemek gibi yollarla saygılarını gösterirler. Kızların hiçbir durumda sigara içmemesi beklenir.

Erkek çocuğu, babasının yaşlılığında saygı ve itaat gösterme kadar maddî ve manevî destek verme konusunda sorumluluk taşır. Yaşlılık döneminde baba, anne kadar oğluna bağımlı değildir. Yaşlılığında karısını kaybeden babanın önünde birtakım seçenekler bulunur: İşini sürdürebilmekte veya yeniden evlenebilmektedir. Babanın erkek evladına bağımlılığı daha az görülmektedir. Yaşlılığında babanın iş ve yeniden evlenme seçeneklerinden yoksun olan anne eğer oğluyla ilişkisini keserse yaşlılığında geçim sıkıntısıyla karşı karşıya kalabilir.

Bir erkeğin annesiyle ilişkisi diğer aile üyelerine göre daha güçlü olabilir. Çatışma durumlarında annesinden yana çıkabilir. Anne oğul ilişkisi mahrem ve sevgi doludur. Kadın oğluna karşı hoşgörülüdür. Oğluna gelecekteki güvencesi ve koruyucusu olarak bakar. Toplumsallaşmanın biçimi, dulluk ve yaşlılıktaki gelecek güvencesi için bir yatırım anlamı taşır. Kadınların ezilmesine neden olan bir sistemin devam etmesine hizmet eder (Kasapoğlu vd., 2011: 202).

Bir çocuk istediği veya savunduğu konuda ne kadar haklı olursa olsun, babası "Ben senin babanım ve daha iyi biliyorum" dediği anda babanın sözü geçerli olur (Kırschner, 1998: 46). Türkiye'de geniş ailede babaların kuvvetli bir otoritesi vardır. Oğulların baba otoritesine uyması beklenir. Babanın verdiği kararlar tartışılmaz. Orta yaşa gelmiş oğullar babanın hoşlanmayacağı davranışlardan kaçınırlar. Her ne kadar hane içinde çocukların disiplinine gerektiği gibi önem verilmekteyse bile erkek çocukların saldırganlıklarına göz yumulduğu bir gerçektir. Oğul babanın huzurunda izinsiz konuşamaz. Baba, oğullarının önünde cinsî konulara değinmez. Oğullar babalarının huzurunda içki ve sigara içemezler. Babaların görevi, oğullarına iyi sosyal davranışlar vermek ve temel çiftçilik becerilerini aktarmaktadır. Erkek

çocuğunun sünnet ettirilmesi ve evlendirilmesi baba tarafından düzenlenir. Babanın hâlden düşmesi durumunda orta yaş çağına gelen en büyük oğul işleri yürütür ama resmen hane reisi yaşlı babadır.

Erkek çocuğun sadece baba tarafına değil ana tarafı akrabalara karşı bir sevgi saygı duymasına çaba gösterilir. Babaya sadık ve itaatkâr bir oğul olması beklentilerin başında gelir (Lale, 2004: 19). Babanın erkek çocuğu ile ilişkisi duygusal olarak mesafeli bir biçimde devam eder. Babanın kız çocuğuyla kurduğu ilişki daha farklı gelişir. Baba ile kız evladı arasındaki ilişki, "adap ve hizmet ilişkisi" olarak görülmektedir. Kız çocukları erkek çocuklar gibi küçükken babalarıyla daha aç›k ve duygusal bir ilişki kurabilmektedir. Kız çocuğu büyüdükçe babası ve erkek kardeşleriyle olan ilişkisi farklı bir anlama bürünür. Bir yetişkin olarak erkeklerle ilişkisinin bir modeli hâline gelir. Kızlar, yumuşak başlı, saygılı ve itaatkâr olmayı öğrenirler. Kız çocukları, zamanın büyük bir bölümünü mahallede ve evde diğer kadınlarla ve çocuklarla birlikte oturarak veya çalışarak geçirir.

Ataerkil toplumsallaşma sürecinde kız ve erkek çocukların özellikle babalarıyla kurdukları ilişki, cinsiyet rollerini öğrenmelerinde önemli yer tutar. Kız çocukların babasının erkek dünyasıyla çok az bağı olduğu için erkeklere karşı uygun davranışları öğrenmesi sorumluluğu erkek kardeşlere düşer. Erkekler daha yaşlı erkeklere karşı saygı göstermeyi, kadınlardan kız çocuklarından ve kendilerinden daha genç erkeklerden saygı ve itaat beklemeyi öğrenirler. Erkeklerin babalarından duygusal olarak bağımsız olmaları, gelecekte kendi otorite alanlarını oluşturmalarını sağlar.

Kız çocukları babalarının ve erkek kardeşlerinin beklentileri doğrultusunda uysal, yumuşak ve itaatkâr olmayı öğrenirler. Kız çocuklarının gelecekteki kocalarıyla ve kocalarının ailesiyle kuracakları ilişkinin temeli oluşur. Kız çocukları, ilişkilerin gerektirdiği bütün işleri annelerinden öğrenirler (Kasapoğlu vd., 2011: 202).

Kadın ve erkekler çocukluklarıyla ilgili olarak çok az anı, düşünce veya değerlendirmeyle karşılaştıklarını belirtmektedirler. Sanki çocukluk, üzerinde durulmaya değecek, öyle veya böyle hatırlanacak bir hayat deneyimi değildir. Çocukluklarından bahseden yetişkin kadın ve erkekler daha sonra yaşadıkları mutsuzlukların başlangıcını çocukluk döneminde gördüklerini ifade etmektedirler.

Anne ve babalarına ilişkin neler hatırladıkları ve ilişkilerinin nasıl olduğu sorularına verilen cevaplar, anne ve babaya yönelik olarak farklılık gösterir. Kişilerin büyük bir çoğunluğunun babalarıyla ilişkiyi temel olarak mesafe ile tanımladıkları görülür. Babaların ailede bir saygı ve otorite figürü olduğu ifade edilir. Babalarıyla aralarındaki ilişkilere daha eleştirel bir şekilde yaklaşanlar kadınlardır.

Annelerle olan ilişkiler daha yakın daha mesafesiz olarak tanımlanmakta özellikle köyde yetişenler için anneler, babalar kadar uzak olabilmektedir. Annelerin erkek çocukları üzerindeki denetiminin sınırlı olduğu ama kız çocukları üzerinde güçlü bir denetim kurdukları anlaşılmaktadır (Kasapoğlu vd., 2011: 203).

Hünee tarafından 1993 yılında yapılan araştırmaya göre çocuk için yemek hazırlanması, çocuğun giydirilmesi işlerine erkeklerin katılımı % 0.1 olarak bulunmuştur. Kısmen eğlenceli olarak kabul edilen çocukla oynama görevini tek başına yapan erkek oranı % 0.6'dır. Eşi ile birlikte çocukla oynama görevini yerine getirme oranı % 22.1'e yükselmektedir.

Nurşen Özçelik'in yaptığı çalışmada erkekler ev içi işleri paylaşmamakta ve çocuk bakımı konusunda sorumluluk almamaktadır. Kadınların % 81.4'ü çocukların yedirme, içirme işini kendisinin, % 3.9'u eşinin, % 9.1'i eşi ile birlikte yaptığını diğerleri ailenin diğer üyelerinden veya aile dışındakilerden yardım aldığını belirtmiştir (Kabaklı, 2003: 106). Çocukla oynama ve oyalama işinin kadınlar tarafından yapıldığı görülmektedir. Çocukla oynama ve oyalama işini yapan erkeklerin oranı % 3.5'dir.

Çocuk bakım sorumluluğu kadının asıl görevi olarak kabul edilmektedir. Çocuğun sağlığı ile ilgili karar aşamasına gelindiğinde karar büyük oranda kadın ve eşi tarafından birlikte verilmektedir (Kabaklı, 2003: 107). Geleneksel ailede eşler birbirlerine ve çocuklarına sevgilerini açıkça dile getiremezler. Çocuklar ve eş için baba bir otorite ve korku kaynağı olarak kabul edilir. Durum iletişim kopukluklarına ve çatışmalara sebep olur (Kabaklı, 2003: 140).

Gecekondu ailelerinde köy alışkanlıklarından uzaklaşılması ile baba otoritesinin belirli oranda azaldığı görülür (Yasa, 1991: 137). Mesela çocukların okuması, çalışması, evlenmesi gibi önemli konularda babanın kararı geçerlidir (% 62). Fakat ortak karar alanların sayısı artmaktadır (Özen, 1991: 263). Büyük kentlerde çekirdek ailelerde gençler anne-babanın ufakça işlerine karışmalarına iyilikle yapılan eleştirilerine bile katlanamaz, evlerine ilişkin her türlü kararı kendileri vermek isterler (Kabaklı, 2003: 131).

Ailelerde çocuklarla ilgili kararlar alınırken çocukların kararlara katılması aile içi huzur, sorumluluk paylaşımı ve kararı kabullenme açısından önem taşır. DPT araştırmasında çocuklarla ilgili kararlar % 36.13 anne-baba birlikte % 32.6 sadece baba ve anne-babanın çocuğun görüşünü alarak karar vermesi % 25.23 oranında belirlenmiştir.

Aile içi demokratikleşme arttıkça ailelerin çocukların görüşlerini alarak karar verme oranı yükselmektedir (Kabaklı, 2003: 176). Aile içi demokratikleşme arttıkça hem eşlerin birlikte karar alma oranları hem çocukların kararlara katılımı artmaktadır. Kır-kent bazında farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Kırda babanın tek başına karar alma oranı yükselir, diğer oranlar düşer, kentte anne-babanın birlikte karar vermesi ilk sıradadır, çocuğun fikrini alarak karar verme ikinci sırayı alır (Kabaklı, 2003: 141).

H. KARDEŞLER ARASI İLİŞKİLER ve EBEVEYNLERİN ROLÜ

Kardeşlik ilişkilerinin pozitif tutumlarla dayanışma ve paylaşmayı öğretmesi yanında çeşitli rekabet ve kıskançlıklara kaynaklık ettiği görülür. Kardeşler arası kıskançlık ve gıptanın temelinde rekabet duygusu yer alır. Rekabet duygunun negatif sonuçlar verip

vermemesi ebeveynlerin tutumlarına bağlıdır. Kardeşlik ilişkisinin temelinde iki önemli faktör bulunur. Birincisi yaygın anne-baba tutumları, ikincisi çocuğun sosyal yeri ve özellikleridir. Doğum sırası, yaş ve cinsiyet gibi özellikler örnek olarak gösterilebilir. Bazı uzmanlara göre çocuk annesinin yalnızca kendine ait olmasını, diğer kardeşlerinin annesinin gözünde kendisi kadar değerli olmamasını ister. Eğer ebeveyn çocukları arasında sevgi ve ilgiyi eşit dağıtıyorsa kardeşler arasında aşırı kıskançlık gibi psikolojik kaynaklı hasletler gelişmez. Fakat rekabet ne eşit sevgi ve mal dağıtımı ne elde edilenlerin eşit olmasıyla ilgilidir. Çocuklar sevgi ve eşitlikten bağımsız olarak çoğunlukla haksızlığın hep kendisine yapıldığı duygusuna kapılabilirler.

Hayata olumlu bakan anne baba evde oluşan kardeş krizini iyi yöneterek kardeşler arası gerilimi daha kolay bir biçimde aşabilir. Kardeşlerin her birine kendilerini anlatma ve sorunlarını dile getirme fırsatını, eşit algılandığı hissini vermek ve kardeşler arası kıyaslamaya başvurmamak önemli tutumlardır (Canatan vd., 2009: 177). Evdeki kuralların bütün kardeşler için eşit uygulanması gerekir. Kardeşler, sevgi, ilgi ve şefkatin eşit bir biçimde yansıtıldığını görmeli ve gördüğüne inanmalıdırlar.

Büyük çocuğun aile içindeki yeri, ebeveyn ve kardeşleriyle ilişkileri özel bir anlam taşır. İlk çocuk öncelikle tek çocuktur. Anne ve babasının sevgisi bütünüyle kendisine aittir. Kardeşlerin doğumundan sonra ilk çocuk sevgiyi paylaşmak zorunda kalır. Yeni kardeşin gelmesi çocuğu tahtından indirir. Bazen çocuk değişiklik karşısında alt üst olur. Tek çocuk aniden büyük çocuk oluverir. Artık tek çocuk kardeşinden sonra ağabey veya abladır. Bazı sorumluluklar yüklenmek zorunda kalır. Daha önceden göreve alıştırılmamışsa kardeşlerini anne baba sevgisini paylaşmak zorunda olduğu bir rakip olarak görür. Kendisine karşı ebeveynlerinin ilgilerinin kesilmesi karşısında kendini terk edilmiş hisseder.

Ebeveyne düşen görev, yeni doğan çocukla fazla ilgilenip büyük çocuğu unutmamak, okul hayatı veya oyunlarıyla ilgilenmeye devam etmektir. Büyük çocukla kardeşleri arasında sosyal ilişki zemini hazırlanmalı, büyük çocuğa yeni doğan kardeşini koruma görevi verilmelidir. Ablalık veya ağabeylik rolü verilerek kendisini sorumlu ve yetişkin hissetmesi sağlanmalıdır.

Ortanca çocuk problemine kalabalık ailelerde rastlanır. Daha az sevgi gördüğünü düşünür. Kendini büyüklerle kıyaslar, yetersiz hisseder. Her iki durumla mücadele etmek zorundadır.

Küçük çocuk problemi aslında ailenin ilgi merkezi olarak en çok şımartılan çocuk problemidir. Aile bireylerinin gözünde her zaman çocuk kalır. Durum en küçük çocuğun ben merkezci tavırlar geliştirmesi ve (Canatan, 2009: 178) kendisinden güçlü, yetenekli, büyük kardeşleri yanında sürekli olarak yetersizlik duygusu ile yaşamasına neden olabilir.

Tek çocuk sahibi olmanın avantajları ve dezavantajları vardır. Tek çocuk beslenme, giyinme, barınma ve eğitim açısından oldukça önemli avantajlara sahiptir. Tek çocuğun etrafı kendini fizikî ve zihnî olarak aşan büyükler dünyası ile örülüdür. Her şeyi bilme, yaptıklarını yapabilme isteği taşkınlık ve saldırganlığa neden olur. Tek çocuk derin ve gizli bir güvensizlik duygusuna sahiptir. Tek çocuğun evinde kendisi gibi yatay ilişki kurabileceği bir kardeşi

yoktur. Oyun arkadaşlığının azlığı, tek çocuk için büyük bir engeldir. Ebeveynler tek çocuğa sahip olmaları nedeniyle bütün ilgilerini çocuk üzerine toplarlar. Böyle bir ortamda büyüyen çocuk, toplumsal ortamda gördüğü ilgi ve sevgi eksikliği karşısında sorun çıkarır.

İnsanlık tarihinde aşırı kardeş kıskançlığının ilk biçimini Habil ve Kabil arasında görülmüştür. Büyük dinlerin bütün söylemlerinde yer alan aşırı kardeş kıskançlığı hikâyesi evrensel bir psiko-sosyal gerçekliği anlatırlar. İnsanlar bazen kardeşleriyle birtakım kıskançlıklar yaşayabilir. Kıskançlıklar aşırılaştığı zaman kardeş katli gibi en istenmeyen sonuçlar oluşabilir. Olumsuz sonuçların önüne geçmek için aile içindeki eğitimin ve ilişkilerin büyük bir önemi vardır. Anne ve babanın çocukları ile kurduğu ilişkinin dili hayatî bir değer taşır.

Her çocuğun kendine özgü bir kişiliği olduğu kabul edilmelidir. Ebeveynlerin çoğu, çocuklarını yeni doğacak kardeşinin dünyaya gelişine hazırladıklarını sanırlar. ”Kardeşin doğunca yine seni eskisi kadar seveceğiz. Seni ve kardeşini hiç ayırt etmeyeceğiz” diyen ana babalar, bütün iyi niyetlerine karşı ilk çocukla yeni doğacak çocuğu karşılaştırarak kardeş rekabeti için ortam hazırlarlar. Çocuk ebeveyni “eşit sevgi sınavına tabi tutar.” Tuzağa düşmemek için yapılacak şey, (Canatan vd., 2009: 179) her çocuğun farklı olduğunu, hiçbir kimsenin iki kişiyi aynı şekilde sevemeyeceğini, sevgilerin dereceleri aynı olsa bile şekillerinin farklı olabileceğini söylemektir (Canatan vd., 2009: 180).

I. TÜRK AİLESİ

Türk aile yapısında aile tiplerinden birçoğu görülebilir. Bütün Türk zümrelerinin aile yapılarındaki ortak özellikler genel bir karakter hâlinde cumhuriyet dönemi Türk ailesine kadar gelebilmiştir. Hem göçebe zümrelerde hem şehir ekonomisine tabi zümrelerde genel karakter daima varlığını korumuştur. Dinî, coğrafî ve ekonomik değişikliklerin getirdiği birtakım şartlar Türk aile yapısında teferruat olarak bazı değişiklikler meydana getirmiştir.

Grenard'ın 19. yüzyıl sonlarında Çin Türkistan'ındaki tespitlerine göre Türk kızı hayat arkadaşını seçmede nispeten hürdür. Kaç-göç yoktur, çarşaf, peçe türünde bir kapalılık yoktur. Kadın iktisadî hayatta erkeğin yanındadır. Her türlü mala tasarruf hakkı vardır. Ailede mal ayrılığı prensibi mevcuttur. Çok kadınla evlenme yaygın değildir. Ancak gerektiğinde ilk kadının rızası ile mümkün olabilmektedir (Arslantürk, 2001: 296). Osmanlı toplumunda çok eşlilik sanıldığı gibi yaygın değildir. Bölgedeki Türk ailesi aslında pederşahi iken çeşitli tesirlerle iki cinsin eşitliğine dayanan bir aile tipine yaklaşmaktadır.

Kabile hâlinde yaşayan Altay Türkleri'nin, Yakut ve Kırgızlar'ın aile hayatını araştıran Fransız sosyoloğu G. Richard, Yakut Türkleri'nde ana ailesi (matriarkal) tipinin görüldüğünü belirtir. Ailede erkek hâkimdir. Erkek ana tarafından olan en yaşlı erkektir. Dışarıdan evlilik vardır. Erkek kadının totemini kabul eder. Kırgızlar'da aile pederşahidir. Hısımlık babaya göredir, totem inancı yerini ecdad dinine terk etmiştir. Altay Türklerinde aile

iki tip arasında bir tiptir. Erkek kadının ailesine girer fakat kadına bir mehr verir. Mehr, mal ve para değildir. Kadının tarafına geçici bir iş yardımında bulunmak şeklindedir.

G. Richard'a göre aşiret hayatı yaşayan Türkler'de üç tip aile vardır. Türk ailesi, Yakutlar'dan Osmanlılar'a doğru ilerleyen bir zincir gibidir. Hatta zincir Japon kıyılarından Finlandiya'ya kadar uzanır. E. Durkheim, Grenard'ın Doğu Türkistan Türklerinde belirlediği eşitlikçi pederiliğin zannettiği gibi pederşahîliğin değişmesinden doğmadığına, maderşahî aile tipinin değişik bir şeklinden ibaret olduğuna inanır (Arslantürk, 2001: 297).

Radloff'un tespitlerine göre Altay Türklerinde ölen babanın malı-mülkü erkek çocuklarla erkeğin erkek akrabalarına intikal eder. Bir yandan erkeğin mutlak denilebilecek hâkimiyeti öte yandan erkeğin kadına gösterdiği saygı, bir yandan mirastan sadece erkeklerin pay alması diğer yandan evlenen büyük çocukların ayrı bir eve çıkmaları, Türk pederşahlığının sosyoloji ilminin anladığı pederşahlıktan çok farklı olduğunu ortaya koyar.

Z. Gökalp'e göre bütün Türkler'de aile pederşahîlik çağını geçirmeden maderilikten (ana ailesinden) pederiliğe geçmiştir. G. Richard'ın fikrini kabul eder. Gökalp Türk ailesini eşitlikçi, demokratik bir ev hayatının ifadesi şeklinde görür. Bugüne kadar Türk ailesini inceleyen yerli ve yabancı bütün araştırmacıların ortak kanaati budur. Türk ailesi karşılıklı saygının dayanışma ve bağlılığın, maddî ve manevî fedakârlığın en yüksek seviyeye ulaştığı bir aile tipidir.

Gökalp'e göre Türk ailesi boy, ocak, konak ve yuva olmak üzere dört şekil geçirmiştir. Dört şeklin herbirinde demokratik bir karakter daima var olmuştur. Konak ailesi Bizans tesiriyle ortaya çıkmıştır. Tanzimat döneminde bütün sosyal kurumlarla beraber aile kurumu çözülmeğe yüz tuttu. Konağın yapısında ve ruhunda değişiklikler oldu, konak yuva olmaya başladı.

Çeşitli Türk zümrelerinin ayrı ayrı aile tiplerine sahip olmaları ünlü sosyoloğumuz M. İzzet'e göre son derece normaldir. Çünkü Türkler farklı yerlerde farklı iktisadî ve sosyal şartlarda yaşamışlardır. Türk toplumunun gelişme çizgisinin başlangıcı ailedir. Tarih boyunca Türkler'in hayatiyet kaynağı hep aile olmuştur (Arslantürk, 2001: 298).

Eski Türklerde bölünmez asabe, zadurga ve pederşahi aile yoktur. Türk ailesi ne maderi ne asabeden doğan bir ailedir. Eski Türk ailesi soy adını alırdı. Eski Türk ailesinde hem erkek hem kadın yönünden akrabalar vardı. Hukukça birbirine eşitti. Eski Türk ailesi aynı zamanda pederi aile adı ile bilinir. Akrabalık iki taraflıdır. Hür, eşitlikçi bir ailedir. Pederşahi aile ile karıştırmamalı. Pederşahi ailelerde kadın ve çocukların hiçbir kıymeti yoktur. Aile reisi kadın ve çocukları satabilir, öldürebilirdi. Eski Türklerde aile bir yönüyle izdivaci ailedir. Evlenen erkek ve kız ayrı bir eve çıkarlar. Ne iç güveylik ne iç gelinlik vardır. Evlenmek ve ev bark deyimleri ayrı bir eve çıkmaktan gelir. Bark, Orhun Kitabeleri'nde mabed manasında kullanılmıştır. Türklerde ev bir mabed hükmündedir. Eski Türklerde evliliğin İslam'da olduğu gibi mukaddes bir yönü vardır. İzdivaci aile bugünkü çekirdek aileye karşılıktır. Türklerin İslam'a girmeleriyle ailenin eşitlikçi ve kadına önem veren özelliği değişmemiştir.

Ziya Gökalp'e göre Türk ailesi önce boy sonra sop sonra soy sonra pederi ve en sonra izdivaci şekiller almıştır. Gökalp'e göre eski Türk ailesinin gelişimi ile toplumun gelişimi arasında ters yönde bir münasebet vardır. Gelişme ailede ok, boy, soy, ocak, yuva şeklinde gittikçe küçülerek olur. Toplumda aşiret, il, ilhanlık, sultanlık ve millî devlet şeklinde gittikçe genişleyerek gerçekleşir. Türklerde kan bağı ile bağlı küçük birliklere soy veya oğuş denir. Hatta Oğuz isminin oğuş'tan geldiğine dair iddialar vardır. Oğuş yerine uruğ da deniliyordu. Soylardan boylar, sonra büyük boylar ve boylar birliği meydana geliyordu.

Türkler Müslüman olduktan sonra yapılarında değişiklikler olmamıştır. Göçebe zümrelerde hem kadın eski statüsünü muhafaza etmiş hem aile aslî vasıflarından birşey kaybetmemiştir. Şehirlerde Türk ailesi ve kadınlığı adına önemli değişmeler göze çarpmaktadır. Şehirlerin kozmopolit merkezler olması, hırsız, şaki, kaçak, cani gibi her çeşit insanın barınması (Arslantürk, 2001: 299) kadının emniyet hislerini zayıflatmış ve halk içine fazla çıkmasına mani olmuştur. İran kültüründen gelen çarşaf ve peçe geniş çapta şehirlerde kullanılmıştır. Şehrin sosyal ve ekonomik şartları aile fertlerinin fonksiyonları bakımından bazı değişiklikler meydana getirmiştir.

Kadının ve erkeğin vazifeleri, barınılan meskenler, üretim ve tüketim faaliyetleri, göçebe ve şehir ailelerinde farklıdır. Her iki Türk ailesinde miras, eşitlik, akrabalık, iffet anlayışı ve izdivaci karakter değişikliğe uğramadan devam etmiştir. Hükümdarlığın büyük oğula geçmesinden devlet teşkilatına varıncaya kadar pek çok hususiyet Osmanlılar'a kadar devam etmiştir. Osmanlı devlet teşkilatında sağlı sollu on ikişerden yirmi dörtlü boy düzeni vardır. Mesela Rumeli ve Diyarbekir eyaletleri yirmi dört sancağa ayrılmıştı. Son devir Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi ailelerinin çok eski âdet ve gelenekleri devam ettirdiği muhakkaktır. Osmanlı konak ailesini ayrıca düşünmek gerekir (Arslantürk, 2001: 300).

Gerek İslam'dan önceki gerekse İslami dönemde Türkler arasında tek kadınla evlilik (monogamy) yaygındır. Zaten tek veya çok karı ile evlenmek (poliygamy) alışkanlığı dinî olmaktan çok ırkî ve sosyo-ekonomik yapıya bağlı bir muameledir (Arslantürk, 2001: 301). Türk ailesi özellikleri günümüzde Yörük ve Türkmenlerce ve pek çok köyde muhafaza edilmektedir.

Eski Türk ailesinin genel özellikleri şunlardır:

• Türk ailesi kan akrabalığına dayalıdır

• Türk ailesi ne pederşahi ne maderidir, pederi bir ailedir

• Eski Türk ailesi küçük, dar ailedir

• Türk ailesinde özel mülkiyet vardır

• Aile içinde kadın hürdür ve saygı görür

• Diğer toplumlarda görülen yakın akraba ile evlenme, kardeşi ve kızları ile evlenme, birbirlerinin karılarını satın almak gibi âdetler yoktur

• Çocukların satılması ve öldürülmesi gibi olaylara Türk ailesinde rastlanmaz (Arslantürk, 2001: 302).

K. TÜRKİYE'DE AİLENİN GENEL GÖRÜNÜMÜ

İçinde bulunduğu yapıya göre farklılık gösteren aile, Türkiye'de çeşitlenen tipleriyle bir mozaik oluşturmaktadır. Türkiye'de aile geleneksel büyük aileden başlayıp çağdaş küçük aile ve tek ebeveynli ailelere kadar çeşitlenen farklı aile tipleri şeklindedir. Türkiye'de 1990 Genel Nüfus Sayımına göre hane halkı sayısı toplam 11.188.636'dır. 1993 Gecekondu Araştırmasına göre ortalama hane halkı büyüklüğü 4.9'dur. Kırsal kesimde 5.4, kentte 4.2'dir. Ortalama hane halkı büyüklüğü 1975'ten beri giderek azalmaktadır. Her iki araştırmada durum doğrulanmaktadır. Hane halkı ortalaması 5.2'den (Alan çalışması 1988'de) 4.9'a (Alan çalışması 1992'de) düşmüştür (Kasapoğlu vd., 2011: 59).

Göçlerle ailelerin kırdan kente aktığı ülkemizde nüfus, kentlerde yoğunlaşmakta kıra gidildikçe yoğunluk azalmaktadır. Kentlerde hane halkı sayısı 6.705.503 iken sayı kırlarda 4.025.510'a düşmektedir. Hane halkı büyüklüklerinde kırsal kesimde sayısal çoğunluk gözlenmektedir. Altı ve daha fazla sayıda hane halkı oranı kırsal kesimde 43.20 iken kentte oran 21.23'tür.

Tek kişilik haneler kentsel kesimde artış gösterirken kırsal kesimde azalmaktadır. Batı bölgelerinde ve kentsel kesimde oturanlar daha az sayıda çocuk sahibi olmayı tercih etmektedir. Ailelerdeki çocuk sayısı; okur-yazarlık durumu, yerleşim yerinin özelliği ve sosyoekonomik duruma göre farklılık göstermektedir. Türkiye genelinde 1980 yılında ortalama 3.41 olan doğurganlık hızı 2000 yılında 2.53'e, 2010 yılında 2.11'e düşmüştür. TÜİK tarafından yapılan nüfus kestirimlerinde doğurganlık hızının giderek daha düşeceği ve 2025 yılında 1.97'ye ulaşacağı öngörülmektedir.

Türkiye genelinde 1993 ve 2000 yılına ait hane halkı büyüklüğü verileri karşılaştırıldığında tek kişilik hanelerin yaklaşık % 3 oranında arttığı görülmektedir. Toplam olarak bakıldığında 1993'te üç ve daha az kişiden oluşan hanelerin oranının % 28.9 iken oranın 2000'de % 36.3'e yükselmesi, hane halkının giderek küçüldüğünü göstermektedir.

Türkiye genelindeki dağılımda yıllara göre hane halkı sayısı artmakta ancak hane halkı büyüklüğü giderek azalmaktadır. Çekirdek aile artmış, hane halkı sayısında düşüş olmuştur. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü ve TÜİK'in 2006 yılında birlikte yaptığı Aile Yapısı Araştırması verilerinden Türkiye'de çekirdek aileye doğru bir geçiş olduğu anlaşılmaktadır (Kasapoğlu vd., 2011: 60). Türkiye genelinde hanelerin % 80.7'si çekirdek aile, % 13'ü geniş aile, % 6'sı tek kişilik hane halkından oluşmaktadır.

Türkiye genelinde hayat şartları bakımından kır/kent farklılığının hâlâ çok yüksek oluşu göçün temel nedenlerinden biridir. 1990 Genel Nüfus Sayımı Sonuçları'na göre 56.473.000 olan toplam nüfus içerisinde ülke nüfusunun % 37'si 15 yaş altındaki grupla genç bir nüfustan oluşmaktadır. 2010'da 15 yaş altındaki grubun oranı % 25.6'ya düşmüştür. Ağırlıklı ortalama yaş 1985'te % 25.5 iken 1990'da % 26.4'e yükselmiştir. Yetişkin yaşlardaki göçün fazla olması sebebiyle göç alan kentsel yerleşmelerde yaş daha yükselmektedir.

12-64 arasındaki yaş grubunun bütün nüfusun % 60.4'ünü oluşturduğu belirlenmiştir. 2010 sayım verilerine göre 15-64 arasındaki yaş grubu bütün nüfusun (Kasapoğlu vd., 2011: 61) % 67.1'ini oluşturmaktadır. Çalışabilecek yaştaki nüfus (12-64 yaş) kırsal bölgelerde yaşayanların % 58'ini oluşturur. Oran kentsel bölgelerde % 62'ye ulaşmıştır. Kırsal bölgelerdeki çalışabilir yaş grubunun düşük olmasının nedenlerinden birisi kırdan kente olan göçtür. Ülkemizdeki kentte yaşayanların oranı 1927 yılında % 24 iken 1990 nüfus sayımı sonuçlarında % 59'a 2000'de yaklaşık % 65'e, 2010'da % 76.3'e ulaşmıştır.

Günümüzde toplumsal değişme ve gelişme sürecinin aileye yansıması sonucu yeni kavram ve değerlerin ortaya çıkmasıyla ailenin yapı ve işlevlerinde değişmeler oluştu. Türkiye'de ailelerin medenî durumu bakımından nüfusun % 61'i evlidir. Evlenme oranı giderek azalma eğilimi göstermektedir. 1990'lara gelindiğinde % 8.2'ye 2000'de % 7'ye düşmüştür. Bekâr nüfus oranı % 34'tür. Boşanmış nüfus oranı 2000'de % 1.6'dır. Eşi ölmüş nüfus cinsiyet açısından incelendiğinde % 7.5'inin kadın ve % 1.2'sinin erkek nüfus olduğu görülmektedir.

Eşi ölmüş nüfusun toplam nüfus içindeki oranı % 4'tür. TÜİK'in 2010 verilerine göre 15 ve daha yukarı yaştaki nüfusun % 64.3'ü evli, % 27.7'si hiç evlenmemiş, % 2.4'ü boşanmış ve % 5.6'sının eşi ölmüştür. 2010'da boşananların % 2.3'ü erkek, % 3.3'ü kadındır. Eşi ölmüş olanlardan % 2'si erkek, % 9.2'si kadındır. Gerek 2000 gerekse 2010 verilerinde hem eşi ölmüş hem boşanmış olan kadınların oranlarının erkeklere göre daha fazla olduğu anlaşılmaktadır.

Türkiye nüfusunun % 61'inin evli olduğu belirlenen 2000 nüfus sayımında evliliğin gerçekleşmesinde farklı yapılanmalar gözlenmektedir. Ülkemizde evlilik biçimine göre akraba evliliklerinin yüzdesinin oldukça fazla olduğu görülmektedir. Bebek ölümlerine etki eden faktörlerden biri olan akraba evlilikleri ülkemizde kırsal bölgelerde % 25 oranındadır. Kentsel alanlarda biraz düşüş göstererek % 16'lara inmektedir. Batı Anadolu'da her 9.8 kadından biri, Güney Anadolu'da 3.4, Orta Anadolu'da 4.5, Kuzey Anadolu'da 9.6, Doğu Anadolu'da 3 kadından biri akraba evliliği yapmaktadır. Uygulama sakıncalarına rağmen gelenekler doğrultusunda hâlen sürdürülmektedir.

Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü ve TÜİK tarafından birlikte yapılan "Aile Yapısı Araştırması 2006"dan elde edilen sonuçlardan bazıları şunlardır (Kasapoğlu vd., 2011: 62):

• Türkiye genelinde 18 yaş ve üzeri yaşta evli bireyler içinde akraba evliliği yapanların oranı % 20.9'dur. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde evli bireylerin % 40.4'ü akraba evliliği yapmıştır.

• Evlilik yapan kadınların % 58.7'si, erkeklerin % 58.2'si ilk evliliğini 18-24 yaşlar arasında yapmıştır. İlk evlenme yaşı kır-kent arasında anlamlı farklılık göstermektedir. Kırsal kesimde 18 yaş altı evlilikler % 24.6 oranındadır. Kentsel alanlarda oran % 16.9'dur. Kırsal kesimde 25-29 yaş arası evlilik oranı % 13.9, kentsel kesimde oran % 19.7'dir.

• Kadınlar yapmış oldukları evliliklerin % 36.2'sinde görücü usulüyle ve ailesinin kararıyla evlenmiştir. Erkeklerin % 35.2'sinin yapmış olduğu evlilik, kendi seçimi ve ailesinin onayıyla olmuştur.

• Türkiye genelinde evlenirken başlık parası verilme oranı % 16.8'dir. Kırsal kesimde oran % 25.5, kentsel kesimde % 13'tür.

Ailelerin daha önceki yıllarda yapılan araştırmalarda sağlık durumunda olumsuzluklar belirlenmiştir. 1993 verilerine göre sağlıklı doğum oranı % 76'dır. Sağlıksız doğum oranını (% 24) etkileyen nedenlerden önemli bir tanesi evde doğum yapma oranının yüksek oluşudur (% 40.2). Bebek ölüm hızının ‰o 43 olması ve anne ölümlerinin 100.000 doğumda 132 olması sağlık düzeyinin düşük olduğuna ait ciddî göstergelerdir.

Bugün evde doğum yapma oranı azalmıştır. HÜNEE tarafından yapılan Türkiye Nüfus Sağlığı Araştırması 2008 verilerine göre Türkiye'de araştırmadan önceki beş yılda yapılan doğumların yüzde 90'ı bir sağlık kuruluşunda gerçekleştirilmiştir. Doğumlarda kamu sektörüne bağlı sağlık kuruluşları (% 70) özel sektördeki sağlık kuruluşlarından daha fazla kullanılmıştır.

Doktorlar, eğitimli sağlık personeli tarafından yaptırılan doğumların oranı bütün doğumlar içinde yüzde 91'dir. Türkiye'de 1970'lerin sonunda 4 çocuğun üzerinde olan toplam doğurganlık hızı 1980'lerin sonunda 3 çocuğa düşmüş, 1990'lı yıllarda 3 çocuğun altına düşerek 2.6 çocuk düzeyinde durağanlaşmıştır.

Toplam doğurganlık hızında 1990'lı yıllarda gözlenen durağanlık, 2000'li yıllarda tekrar azalma eğilimine girerek 2.16 düzeyine kadar gerilemiştir. Sonuçlar, Türkiye'de toplam doğurganlık hızının son on yılda (1998-2008 döneminde) yüzde 18 azaldığını göstermektedir. Daha uzun dönemli bir karşılaştırma yapıldığında Türkiye'de son otuz yılda (1978-2008 döneminde) toplam doğurganlık hızının 4.33'den 2.16'ya düştüğü, doğurganlık hızının yaklaşık olarak yarı yarıya azaldığı görülmektedir.

Toplumumuzda Türk ailesi kesin olarak küçük aile sınıfına girdi. Aileye bağımlılık oranı sayım yıllarına göre 1970-1985 döneminde sürekli azalma göstererek % 85.9'dan % 71.8'e düştü. Azalma eğilimi 1990 verilerine yansımakta % 64.6'ya kadar inmektedir. 2000 yılı için oran 46.3'tür. Genç bağımlılık oranının batı bölgesinden doğuya gittikçe yükseldiği görülmektedir. Son yıllardaki bağımlılık yaşı oranının azalma eğilimine girmesi ülkemizdeki iktisaden faal olabilecek nüfusun sürekli arttığını göstermektedir.

1990 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre çalışabilecek yaştaki nüfus 38.586.000'dir. Bunun 17.440.000'ini işgücüne dâhil olmayanlar oluşturmaktadır. Geriye kalan 21.146.000 iktisaden faal nüfustur. İşsizliğin iktisaden faal nüfusa oranı % 7.4'tür (KSHM, 1994). Sayım yıllarına göre 1955'ten beri % 83.6 olan iktisaden faal nüfus 1970'lerde % 64.94'e inmiş, 1990 nüfus sayımında % 60.6 olmuştur (Kasapoğlu vd., 2011: 63). İktisaden faal olan nüfusun toplam nüfus içindeki oranının azalışı, eğitime devam eden genç nüfusun artmasıyla açıklanabilir. İktisaden faal olan nüfusun cinsiyet yapısının % 65'inin erkek olduğu görülmektedir. Geleneksel yapının bir yansıması olarak erkeklerin

hanehalkı reisi ve aileyi geçindiren, evin ekmeğini getiren olarak kabul edilmeleri ve toplumun erkekler üzerinde oluşturduğu sosyal ve ekonomik baskı sonucu oran oldukça yüksektir. Kadınların istihdam alanında % 74.7'sinin ücretsiz aile işçisi olarak çalıştığı görülmektedir. Türkiye için belirlenen yüksek oranlı ücretsiz aile işçiliği statüsü, kırsal ve kentsel yerleşimlere yönelik ayrı değerlendirmeler yapıldığında kentte yaşayan kadınların lehine azalma grafiği sergilemektedir. Kadının kentte işgücüne katılma oranının kıra göre çok düşük olması, kadının bir başka mekânda evde ev kadını olarak ücretsiz aile işçisi statüsü kazanmasına yol açmıştır. Ülkemizdeki hanelerin yaklaşık üçte birini oluşturan gecekonduda çalışan kadın oranı sadece % 14.2'dir.

İktisaden faal olan nüfusun iktisadi faaliyet kolları dağılımı Türkiye'deki ailelerin hangi alanlarda yoğunlukla çalıştığını göstermektedir. İktisaden faal olan nüfus 1955 yılında tarım sektörü için % 77 idi. Oran 1990 yılında % 50'ye düşmüştür. Aynı yıllar arasında sanayinin payı % 8'den 19'a, hizmetlerin payı % 9'dan % 31'e yükselmiştir.

Toplumsal yapının sağlıklı bir biçimde yürütülmesinde gelir dağılımı belirleyici bir fonksiyona sahiptir. Aile toplumsal hayatın temel bir kurumudur. Gelir dağılımıyla yakından ilgilidir. Türkiye'de 11 milyonu aşkın hane halkını oluşturan ailelerin faktör gelirleri dağılımında birinci sırayı müteşebbis gelirlerin aldığı (% 57.6), müteşebbis gelirleri % 27 ile maaş ve ücret, % 13.2 ile gayrimenkul, % 2 ile menkul kıymet gelirlerinin izlediği görülmektedir. Gelir türlerine göre % 24 ile maaş-ücret ilk sırada, tarım gelirleri ikinci sırada (% 22.8) gelmektedir (DİE, 1987).

Ailelerin gelirleri ile tasarruf yapma ilişkisine göre ailelerin % 68.6'sının tasarruf yapmadığı belirlenmiştir. Gelir ve eğitim düzeyi tasarruf eğilimini etkileyen en önemli belirleyicilerdir. Türkiye'de tasarruflar en fazla gayrimenkul alımı şeklinde yapılmaktadır. En çok tasarruf yapan yaş grubu 30-59 yaş grubudur (DPT, 1992). Ailelerin eğitim düzeyi arttıkça tasarruf yapma eğiliminde artış gözlenmektedir.

Günümüz Türkiye'sinde ailelerin gelirlerinin büyük bir bölümü tüketim harcamalarına ayrılmaktadır. Tasarruf, çok sınırlı olmaktadır. Ortalama harcama eğiliminin % 78.4 olduğu Türk ailesinin ortalama tasarruf eğilimi % 21.5'lerde kalmaktadır. Kentlerde ve kırsal alanlarda tasarruf eğilimi ayrışmakta kentte % 13.7 olan oran kırda artarak % 32.8'e yükselmektedir (DİE, 1987).

Hane halkının tüketim göstergesi olarak kabul edilen gelirin harcandığı kalemlere göre kır ve kentte en yüksek harcamanın yapıldığı dilim gıdadır. Yiyecek bütün gelir gruplarında ilk sırayı alır. Giyecek, konut gibi kalemler yiyeceği izlemektedir. Eğitim, sağlık, kültür gibi giderlere ayrılan pay en düşük tüketim harcamalarını oluşturmaktadır (DPT, 1992). Türk ailesinin genel profili, özellikleri yanında gelecekten beklentilerine göre en önemli özlemin sağlıklı hayat olduğu görülmektedir. İkinci sırayı çocukların geleceği kaygısı almaktadır (Kasapoğlu vd., 2011: 66).

L. TÜRKİYE'DE AİLE YAPISI ve DEĞİŞME

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'de sanayi gelişmediği ve ekonomik yapı daha çok tarımsal üretime bağlı olduğu için geleneksel geniş aile yapısı egemendi. İlk yıllarda nüfusun çoğunluğu kırsal alanlarda yaşamaktaydı. Cumhuriyetin ilk yıllarında toplumun yeniden yapılandırılmasına çalışılıyordu. Kadının toplum hayatına katılması, kadının eğitimi gibi konular büyük önem taşımıştır. Modern/çağdaş aile yapısı temel alınmıştır. Batı toplumlarındaki aile yaşantısı ve yapısı örnek sayılmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'de tarım kesiminde bir değişim oldu. Değişime paralel olarak köylerden kentlere göç gerçekleşti ve kentleşme hızlandı. 1950'lerde yaşanan toplumsal ve ekonomik değişmeyi, traktör alımı, ülke çapında karayollarının yapılması, tarımda kullanılan alanların artması, tarımsal girdilerin kullanılmaya başlaması harekete geçirdi.

Kentleşme ve sanayileşme süreci içinde hemen hemen bütün toplumlarda benzer fonksiyonlara sahip olduğu kabul edilen aile önemli değişime uğradı. Fonksiyonlarının pek çoğunu kaybetti. Türkiye'de 1950'lerden sonra hızlanan sanayileşme ve kentleşme süreci aile yapısını etkilemiştir (Kasapoğlu vd., 2011: 244). Dış görünüşüyle yerleşmeler arası bir nüfus hareketi özelliği taşıyan kentleşme, bir çevre değişikliğini ve uyum sürecini beraberinde getirmektedir. Kentleşmenin yol açtığı sosyal ve kültürel değişme çok yönlüdür. Sürecin aile yapısını etkilememesi düşünülemez. Sanayileşme ve kentleşme geniş aile yapısını çözen önemli faktörlerdendir.

19. yüzyıl Avrupa'sında sanayileşme ile birlikte köylerden kentlere yoğun bir göç oldu. Göçler aile yapısını etkiledi. Köyden kente göçle geniş aile yapısı parçalandı. Geleneksel toplum hayatının temelinde daima geniş aile, akrabalık ve klan gibi bağlılıklar bulunmaktaydı. Durum sanayileşme ve kentleşme ile çözülmeye başladı ve farklı bir toplum yapısı ortaya çıktı. Doğal olarak süreç aile yapısında önemli değişikliklere yol açtı. Sanayi toplumlarında geniş aileye yer yoktur. Sanayi toplumlarında ailenin fonksiyonu azalmıştır.

Geniş ailenin sağlayamadığı mobiliteyi ve hareketli işgücünü çekirdek aile sağlar. Sanayi toplumlarında ailenin fonksiyonu daralmış ve azalmıştır. Üretime katılma çok azdır. Eğitim ve öğretim büyük oranda aile dışına bırakılmıştır. Kentleşme ve sanayileşmenin etkisiyle geniş aileden çekirdek aileye geçileceği görüşü genelde kabul görmekte ancak bazı sosyologlar düşünceye karşı çıkmaktadırlar. Tarihî araştırmalar, Avrupa'nın bir kısmında en azından ilk kapitalist oluşumların birkaç yüzyıl öncesinde ailenin geniş tipten çok çekirdek aile ile ilişkili olduğunu göstermiştir. Daha geniş akrabalık ilişkileri birçok yönden bugünkünden daha önemliydi. Kapitalizmin gelişmesi ve aile hayatı arasındaki ilişkiler tahmin edilenden daha karmaşıktır.

Türkiye'de aile büyüklüğü nüfus sayımlarından ve yapılan araştırmalardan elde edilen sonuçlara göre belirlenir. Sanayileşme süreci ile birlikte ailede meydana gelen değişikliklerden biri aile büyüklüğünün küçülmesidir. Süreç sonunda küçük, çekirdek ailenin yaygınlaşacağı kabul edilir. Sanayileşme ve kentleşmenin yoğun olduğu bölgelerde ortalama aile büyüklüğünde düşüşün daha çok olacağı beklenmektedir. Türkiye'de aileye ilişkin

sınıflamalarda aile yapısı hane halkı esasına göre geleneksel geniş aile ve çekirdek aile; yerleşim yeri esasına göre kent ailesi, gecekondu ailesi, kasaba ailesi ve köy ailesi olarak ele alınır.

Türkiye'de aile biçimlerini ortaya koymaya yönelik çalışmalar bugün ülkemizde çekirdek ailenin başat olduğunu göstermiştir. Türkiye genelindeki ailelerin % 60'ının çekirdek, % 19'unun ataerkil geniş, % 13'ünün geçici geniş, % 8'inin parçalanmış ailelerden olduğunu ortaya koymuştur. Benzer sonuçlar konu ile ilgili yapılan diğer çalışmalarda görülmektedir. Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü tarafından Türkiye'de 1973, 1978 ve 1983 yıllarında yapılan çalışmalar, Türkiye'de 1968'den beri geniş ailelerin azalma, çekirdek ve dağılmış ailelerin artma eğiliminde olduğunu göstermiştir. Çekirdek aile bütün Türkiye'de artma eğilimi göstermekle birlikte hane halkı sayısı bakımından bölgelere göre farklılık göstermektedir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde hane büyüklüğü Türkiye ortalamasından daha büyüktür (Kasapoğlu vd., 2011: 245).

Nüfus sayımı sonuçlarına göre genel olarak aile büyüklüğünün küçülme eğiliminde olduğu görülmektedir. Kent ve metropol alanlarda aile büyüklüğünde küçülme görülmektedir. Yıllar itibarıyla küçülmenin devam ettiği söylenebilir. TÜİK'in Aile Yapısı Araştırması 2006 sonuçlarına göre Türkiye genelindeki hanelerin % 87'sini çekirdek aile ve % 13'ünü geniş aile oluşturmaktadır.

Ailenin ekonomik üretim faaliyetindeki değişim, ailenin geçimini aile dışındaki işletmelerde sağlaması sonucunu ortaya çıkardı. Geleneksel tarıma dayalı ekonomilerde aile bağımsız bir birimdir. Geniş aile yapısı içinde aile başkanı diğer üyelerin ekonomik etkinliklerini denetler. Birçok ülke gibi Türkiyede geniş aile özelliği kaybolmaktadır (Kasapoğlu vd., 2011: 246).

Geleneksel aile yapısı içinde evin hâkimi babadır. Geleneksel ailede en önemli rol ayrımı aile reisi ile diğer aile üyeleri arasında görülür. Sanayileşme ve kentleşme ile birlikte çekirdek ailenin yaygınlaşması ve kadının daha fazla çalışma hayatına girmesi ile aile içindeki roller değişmektedir. Geleneksel ailenin tersine yeni aile tipinde birçok iş ortak olarak yapılmaktadır. Çekirdek aile tipinde kadının çalışmasıyla birlikte eşler arasında eşitliğe doğru bir değişme gözlenmektedir (Kasapoğlu vd., 2011: 247).

Değişme sürecinde aile çekirdekleşti, geniş aile bazı fonksiyonlarını kaybetti. Türk toplumunda gelecekte aile yapısının nasıl olacağını belirleyecek önemli faktörlerden birisi Avrupa Birliği olabilir. Türkiye'nin Avrupa Birliğine üye olması yolundaki gelişmeler aile, kadın hakları, kadına karşı şiddet, çocuğun yetiştirilmesi gibi birçok konuda yasal düzenlemeler gerektirecektir. Değişikliklerin kadın ve çocuklara belli haklar sağlaması yönünden olumlu katkıları olacaktır.

M. MODERN AİLEDE EĞİLİMLER

Tarihî süreçte gözlendiği zaman diğer sosyal kurumlar gibi aile yapı bakımından değişmeye uğramıştır. Aile kurumunun değişmesi oldukça yavaş olmuştur. Bütün değişikliklere rağmen çekirdek aile evrensel özelliğini korumaktadır.

Göçebelikten toprağa yerleşme, zirai ekonomideki değişiklikler, sanayi alanlarına yerleşme ve şehirleşme gibi değişiklikler aile kurumunun değişmesi üzerinde etkili olmuştur. Değişiklikler içinde aileleri en çok etkileyen 19. yüzyıldaki sanayi devrimi olmuştur. Nüfusun şehirlere akması, köy cemaatlerinin çözülmesi, ferdiyetçi hayat görüşüne göre bir sosyal yapının oluşması, insanların çabuk değer üretici faaliyetle hayata atılma mecburiyetleri, kadınların aile yuvası dışındaki hayata girmeleri, modern aile tipinin gelişmesinde rol oynamıştır. Ailenin bir üretici birlik olma özelliği değişmiş, aile tüketici bir karaktere bürünmüştür.

Günümüzde aile, sıkı bir eğitim ve dayanışma ocağı olma özelliğini büyük ölçüde kaybetmiştir. Özellikle Avrupa ülkelerinde ailenin hayatiyeti yerine mensubu olan fertlerin hayatiyetine hizmet eden, hayat mücadelesinde daha dayanıklı olmalarını hedefleyen bir zihniyet hâkim olmuştur. Fertlerin aile kurumuna bağlılığı etrafındaki duygu ve düşünceleri hayat mücadelesi üzerinde toplanmaktadır.

Avrupa ülkelerinde evlilik bağları zayıflamıştır. Evlilik bağlarının zayıfladığı toplumlarda aileler asıl fonksiyonları olan üreme arzusundan uzaklaşırlar. Nüfus artışındaki durgunluk ve nüfusun yaşlanması sanayileşmiş Batılı ülkelerin önemli problemlerinden birini oluşturmaktadır.

Günümüz toplumunda aile sistemi değişme hâlindedir. Aile bir kriz içindedir. Modernleşmenin ortaya çıkardığı manevî boşluk, aile sisteminin mana etrafındaki bütünlüğünü ortadan kaldırmıştır. Aile içi rol yapısı ile ilgili parçalanmanın dağılmanın ortaya çıkması ailenin kültür aktarma fonksiyonunu yerine getirememesine ve sosyo-kültürel normlardan uzak nesillerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Durum ailevî davranış şekillerinin toplum normlarından kopması ve uzaklaşması ile sonuçlanmıştır (Arslantürk, 2001: 303).

Eskiye göre yeni ailede ortaya çıkan değişmeler vardır:

• Aile üyeleri arasındaki kontrol sistemlerinin azalması veya ortadan kalkması

• Anomi ve sosyal sapmaların çoğalması. İntihar olaylarının artması

• Daha önce aile tarafından üstlenilen fonksiyonların azalması, kalkması veya başka kurumlara dağıtılması

• Ailenin bir üretim birliği olmaktan çıkması, bir tüketim birliği hâline dönüşmesi

• Ailenin bir değerler ve hisler sistemi olarak yeniden artan önemi

• Çocuğun sosyalleştirilmesi bakımından yeniden artan önemi

• Kadının statüsünün erkeğinkiyle eşitlik doğrultusunda değişimi

• Küçük aile için doğum oranı ve eğiliminin azalması

• Boşanma oranının artması.

Modernizmin ortaya çıkardığı değişmelerin hepsini olumsuz saymak mümkün değildir. Sanayi toplumlarında oluşan yeni toplumsal yapıda ferdileşme ve yabancılaşma olguları en fazla aileyi etkilemiştir. Aileyi güçlendirme ve yeniden aileyi kurma çabaları bir devlet politikası hâline gelmiştir (Arslantürk, 2001: 304).

Bazı sosyal bilimciler gelecekte ABD'de tipik çekirdek ailenin daha az görüleceğini ileri sürmektedirler. 200 yıldır aile daha yavaş değişti ancak günümüzde çok hızlı bir değişme süreci olduğu için gelecekteki aile yapısını tahmin etmek zordur. Üreme ve gen teknolojilerindeki hızlı değişmeler aile ve ailenin geleceği üzerinde önemli etkilere sahip olabilir. 1978 yılında ilk insan embriyosunun nakli gerçekleşti. 1981'de ABD'de ilk tüp bebek dünyaya geldi. Değişmelerin aile yapısını etkilememesi düşünülemez. Değişmeler bazı sosyal ve etik problemleri beraberinde getirecektir (Kasapoğlu vd., 2011: 249).

N. AİLE SOSYOLOJİSİ ÇERÇEVESİNDE BABA

TDK Güncel Türkçe Sözlük'e göre baba "çocuğun dünyaya gelmesinde etken olan erkek, çocuğu olmuş erkek, peder"dir (http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.54510a76a1c3e8.08152217, 29.10.2014). Biyolojik baba, anneye sperm vererek bir çocuğun dünyaya gelmesinde rol alan erkektir. "Baba" tanımı sosyolojiden hukuğa farklı alanlarda farklı şekillerde yapılır. Biyolojik babası tarafından terk edilen insanlar genellikle kendilerini yetiştirenleri baba olarak kabul eder. Anne ve baba boşandıktan sonra annenin yeni eşini baba olarak benimseyenler olabilir. Değişik durumlarda her birey kendi görüşleri yönünde insanları baba olarak kabul edebilir.

Baba olmak çocuk sahibi olmayı gerektirmektedir. Babalık kendi belirlediği bazı amaçlar doğrultusunda ve çocukları ile etkileşim içindeyken sergilediği, çocuklarına yönelik davranışların bütünüdür. Babalık bir taraftan kültür ürünüdür diğer taraftan kültürü oluşturur. (Zeybekoğlu, 2013: 82). Babalık, amaç ve davranışları toplumsal ve kültürel bağlamda öğrenilen, sergilenen ve değerlendirilen tutum ve davranışlardır (Zeybekoğlu, 2013: 83).

Pek çok ülkenin yasalarında çocuk babasını hiç tanımamış olsa bile evlatlık verme gibi istisnalar dışında biyolojik babanın sorumlulukları tanımlanmıştır. Ülkeden ülkeye değişecek şekilde her ay anneye nafaka ödeme, çocuğun bakımını üstlenme gibi sorumluluklar biyolojik babaya mahkeme kararı ile verilebilir. Korunmadan tek gecelik cinsî ilişkiye giren insanlar, belirlenen sorumlulukları yasalar çerçevesinde almak zorundadır.

Geleneksel ailede baba para kazanma, anne ev işleri ve çocukların bakımı sorumluluklarını üstlenirdi. Günümüzde geleneksel tür aileler vardır. Artık geleneksel rollere

bağlı kalmayan ebeveynler yönünde eğilim görülmektedir. Kadınların iş hayatında etkin olmaya başlaması ve ekonomik hürriyetlerini kazanmaları sonucu baba ve annenin sorumlulukları paylaşılmaya başlanmıştır.

Geleneksel ailede baba, çocuklar için saygı duyulması gereken genellikle korkulan bir otorite simgesidir. Günümüzde modern ailelerde baba çocukları ile daha yakındır. Sadece baba-çocuk ilişkisi dışında arkadaşça bir ilişki kurabilmektedir.

Türk Medeni Kanunu'nda çocuğun yasal babasının kim olacağı madde olarak tanımlanmıştır. Medeni Kanuna göre bir babanın çocuğuyla soy bağı olması için biyolojik baba olmak zorunda değildir. Evlatlık edinme gibi durumlarda yasal olarak baba ve çocuk arasında soy bağı olduğu kabul edilebilir. Ayrıca yasalar çerçevesinde baba evlatlıktan çocuk reşit olduktan sonra babalıktan red için dava açabilir (http://tr.wikipedia.org/wiki/Baba).

Sosyo-ekonomik, politik, kültürel ve ilmî alandaki değişmeler erkeklerin nasıl bir baba olacağını önemli ölçüde etkilemektedir. Dünyadaki hızlı değişmelerden babalık kavramı etkilenmektedir. Batı'da 1970'ler sonrasında piyasaya sürülen yeni baba idealinin ilk tohumları 1920'lerden itibaren atılmaya başlamıştır. Orta sınıf baba, işten eve geldikten sonra özellikle erkek çocuklarıyla oyun oynuyor, çocuklara yakınlık gösteriyor, hafta sonları çocuklarla birlikte geziyor, çocuklara futbol oynamayı öğretiyordu. Böylece paradoksal bir biçimde evcillik erkeksileştirilirken aynı zamanda erkeklik evcilleştirilmekteydi. Ancak babanın evcilleşmesi yüzeyseldi, vitrinin ötesine geçmiyordu. Babalar çocuklarıyla oyun oynayıp çocuklara daha arkadaşça davranıyorlardı ama ilgi sınırlı kalıyordu. Bebeklerin altını değiştirmek, bebekleri yedirmek, uyutmak, yıkamak gibi işler yine anneye aitti. İkinci Dünya Savaşı sırasında babaların askerde olması, evde erkek rolü modelinden mahrum kalan çocukların efemineleşebileceği korkusunu yeniden gündeme getirdi. Babasız yetişen çocukların daha az erkeksi olacakları düşünülmekteydi. ABD'de İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde banliyölerde babanın sorumlulukları söylemi güç kazandı. 1950'lerde babalık bir hobi olarak sunulmaya başlandı ve güler yüzlü, sıcak baba imajı güçlendirildi. Batı'da 1970'li yıllardan sonra babalığa ilişkin yeni bir söylem kurulmaya başlandı. Ev işleriyle çocuklarıyla daha fazla ilgilenen, karısıyla işbirliği yapan yeni baba imajı gelişti. İkinci dalga feminizmin mücadelesiyle babanın çocuğun fiziksel bakımına daha fazla katılması yönünde bir baskı oluştu. 1970'lerde gelişmeye başlayan post-fordist hizmet ekonomisi, kadınların iş hayatına yoğun bir biçimde katılmasını beraberinde getirirken babanın evin geçimini tek başına sağlama özelliğini zayıflatmaya başladı. Çalışan kadınlar kocalarından ev işlerine ve çocukların bakımına daha fazla katılmalarını talep eder hâle geldi. Almanca konuşulan ülkelerde erkeklik ve babalık çalışmalarının sayısı 1990'lı yılların sonlarından beri giderek artmaktadır (Zeybekoğlu, 2013: 89).

Erkekler kocalık ve babalık rollerinden koptukça ekmek parası kazanmak, koruyuculuk, bakıp büyütmek, öğretmenlik, kılavuzluk gibi rolleri yerine getirmek için gerekli dürtüyü kaybetmektedir. Babalığın veya baba figürünün olmamasının erkeklik krizi açısından önemli bir rolü vardır. Babanın anahtar rollerinden biri, erkek çocuğunu bir erkek olarak kendi kimliğini kabulleneceği erkeklerin dünyasına sokmak, erkekliğe hazırlamaktır.

Blankenhorn Babasız Amerika adlı kitabında ABD'nin gittikçe babasız bir toplum hâline geldiğini belirtmektedir. Olgu sadece ABD'ye özgü bir durum değildir. Bütün dünyada geçerlidir. Örneğin Tayland ve Brezilya'da hanelerin % 20'sinin, Dominik Cumhuriyeti ve Hong Kong'da % 26'sının, Gana'da % 29'unun reisi kadınlardır.

Çocuklar kadınların hayatına olduğu gibi erkeklerin hayatına sevinç ve anlam katmaktadırlar. Babalık rollerini yerine getirmelerine izin verilmediğinde erkekler giderek daha öfkeli ve şiddet yanlısı olabilmekte yaşama isteklerini kaybedebilmektedirler (Zeybekoğlu, 2013: 90).

Eggebeen ve Knoester'ın (2001) babalık hakkında yaptıkları çalışmalarının sonuçlarına göre baba olan erkekler baba olmayan erkeklere kıyasla psikolojik ve sağlık durumları açısından farklılaşmamakta ancak iki grup arasında toplumsal ve aile ilişkileri ve iş hayatları açısından önemli farklar bulunmaktadır. Osherson (1986) çocukları yuvadan ayrılan babaların önemli bir kısmının boş yuva sendromu adı verilen olumsuz duygularla dolu bir süreç yaşadığını gözlemlemiştir.

Osherson'un babalıkla ilgili araştırmasından edindiği bulgular üç önemli başlıkta özetlenebilir:

1. Erişkin erkekler büyürlerken babalarından yeterli derecede babalık görmediklerini belirtmişlerdir.

2. Babalarını ve babalığı görmediğini belirten bu erkeklerin babalık hakkındaki görüşleri gerçeği yansıtmayacak derecede karmaşık ve zedelenmiştir.

3. Babalık ve babaları ile ilgili karmaşık düşünceleri erkeklerin bir rol olarak kendi babalıklarını ifa etmelerini zorlaştırmaktadır.

Babalık tanımı topluma, kültüre ve döneme göre değişebilir. Babalıkla ilgili çalışmalar 1980'li yıllardan önce başlamakla birlikte 1990'lı yıllarda uluslar arası düzeyde daha yaygın bir biçimde tartışılır olmuştur. Babalara yönelik ilginin artması ve babalık rolünün değişmesinde en önemli etken kadındır. Kadının toplum içindeki konumunun değişime uğraması babanın rolünün değişmesini zorlamıştır (Zeybekoğlu, 2013: 91).

Günümüz aile yapıları içindeki baba-çocuk ilişkisi incelendiğinde baba figürünün çocuğun zekâ, kişilik ve cinsel gelişimi başta olmak üzere birçok konuda etkili olduğu görülür. Babasız çocukların okul başarılarının diğer çocuklara oranla daha düşük olduğunu gösteren çok sayıda çalışma vardır. Yeniden fark edilen önemi dolayısıyla babalık ve baba figürü üzerine çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Toplumsal cinsiyet rolleri arasındaki keskin sınırların kalkması ve kadının toplum içindeki konumunun yükselmesi anne ve baba rollerinin değişmesini sağlamış, babalık kavramı değişimlerden etkilenmiştir.

Genel kabul gören görüş, babaların sahip olduğu erkeklik değerlerinin rol modeli olarak çocuklarına büyük ölçüde geçtiği yönündedir. Babadan oğla geçen erkekliğin büyük ölçüde doğal/biyolojik, değişmez bir özellik olduğu kabullerin temelinde yatan düşüncedir. Özcülük olarak nitelenen görüşün temel varsayımı, babalık davranışlarının biyolojik/genetik kökenli olduğu yönündedir. Babaların erkek olarak ebeveynlik yapma tarzı özellikle erkek

çocuklar için oldukça önemlidir. Çocukları heteroseksüel (karşı cinsi arzulayan) evliliğe hazırlayan özellikle babaların doğru erkek rolüne uygun davranışlarıdır. Babadan oğla geçecek biyolojik/genetik kökenli bir erkeklik olduğunu varsaymak çok sorunludur. Çünkü erkekliğin babadan öğrenildiği tezi somut verilerle kolayca doğrulanamamaktadır.

Yeni doğan bir bebeğin bütün dünyası anneden ibaret iken baba bebeğin gözünde anne dışındaki ilk yetişkin olarak algılanmaktadır. Babanın çocuğun dünyasındaki işlevi döllenmiş yumurtayla birlikte başlamaktadır. Döllenmiş yumurtadan itibaren babanın doğacak olan bebeğin sorumluluğunu paylaşması, hamilelik sürecinde anneyi desteklemesi annenin duygusal yükünü hafifletir. Babanın desteğinin doğumu olumlu etkilediğini ve doğum sonrası dönemde sıcak anne-çocuk ilişkisinin nedeni olduğunu kanıtlayan araştırmalar vardır. Doğumun ardından etkili bir güvence ve özdeşim modeli olarak babanın çocuğun gelişim sürecinde özel bir önemi vardır. Değişen dünya şartlarında değişim gösteren baba figürü bağlamında baba-çocuk ilişkisi Türkiye'de yeterince irdelenmemiştir (Zeybekoğlu, 2013: 104).

Ebeveyn-çocuk arasındaki ilişki ve etkileşim içinde baba unutulmakta hatta yok sayılmaktadır. Uzun bir süre babanın çocuk üzerindeki olası etkileri önemsenmemiş hatta antropolog M. Mead daha ileri giderek babaların sadece biyolojik açıdan gerekli olduğunu, sosyal açıdansa bir kaza olduklarını ifade etmiştir.

Baba olmak, erkek olmanın anlaşılması en zor hâllerinden birisidir. Bir erkek için baba olmak, kadınların doğurarak anne olmak bağlantısı kadar somut bir durum değildir. Anne olmaktan farklı bir şekilde baba olmak, çocuk ile babası olan erkek arasında doğrudan biyoloji yoluyla açık ve belirgin bir ilişki olarak kurulamamakta bir kadının/annenin onayına ve kabulüne muhtaç niteliğine bağlı olarak babalık belirsizlik riski taşımaktadır. Hukuki ve kültürel boyutlarının yanı sıra bir erkeğin baba olmasının bir anlamı vardır: Baba olmak, çocuğunun ve çoğu zaman çocuğunun annesinin geçimini sağlamaktır. Babalık geçim sağlamakla bağlantılı olduğu ölçüde her şeyden önce işgücü piyasasında bir konum demektir. Konum babalığı istihdam biçimleri ile ilişkili hâle getirmektedir. Tam gün bir işte çalışan ve gelirini arttırabilmek için çoğu zaman daha uzun çalışma saatlerine katlanmak zorunda kalan bir erkeğin babalık yapma biçimi ile geçimi sağlama sorumluluğunu paylaşan daha esnek ve rahat çalışma saatleri olduğu için çocuğu ile daha fazla zaman geçirebilen ve çocuğunun bakımı, eğitimi gibi sorumlulukları anne ile paylaşan bir babanın konumu birbirinden çok farklıdır. Latin Amerika ülkelerinde babalıkla ilgili yapılan çalışmalar ataerkil bir toplum yapısına sahip olmasına vurgu yapılan Latin Amerika ülkelerinde babalık kavramının karmaşık anlatım ve duygularla dolu olduğunu göstermektedir. Şili'li genç erkeklerin babalıkla ilgili duygu ve düşünceleri yarı yapılandırılmış görüşme tekniği aracılığıyla toplanarak incelenmiş ve babalığa geçişin sorunlu ve kaygılı bir süreç olduğu ve böylesi bir sürecin erkeklerin babalıkla ilgili düşüncelerini daha karmaşıklaştırdığı ortaya koyulmuştur. Örneğin katılımcılar genel olarak baba olmayı istemekte ancak ekonomik zorlukların iyi birer baba olacaklarına dair umutlarını azalttığını göstermektedir. Benzer olarak erkeklere yönelik ve özellikle erkeklerin babalığa geçişlerini kolaylaştıracak kamu politikaları oluşturulmasının

önemini ve gereği vurgulanmaktadır. Çünkü genç erkeklikten babalığa geçiş dönemi türlü bireysel ve toplumsal sorunlar ve karmaşık duygu ve düşüncelerle doludur.

Modern yaşama tarzlarıyla birlikte erkeklerin giderek babalık sorumluluklarından uzaklaştıkları bir tür patriarkal krize şahit olunmaktadır. Babalık, anne-çocuk ilişkisinde olduğu gibi biyolojik bağ açısından kolay belirlenebilir olmadığı için erkekleri babalık (Zeybekoğlu, 2013: 105) sorumluluklarını üstlenmeye ikna etmek cinsiyet rejimlerinin en önemli stratejik sorunlarından biri hâline gelmektedir.

Babalarıyla yakınlık kurmak, babaya benzemek, babayla iletişimde ve yakın ilişkide bulunmak erkek çocuklar için son derece önemli bir gelişim sürecidir. Babayla özdeşleşme, erkek çocukların kimlik gelişiminde hayatî bir önem taşır. Anneden farklı olarak baba, dış dünyayı, gücü, rekabeti, iktidarı, macerayı, erkek olmayı ve erkek gibi davranmayı temsil etmektedir. Erkek çocuğun gelecekte bulunacağı dünyayı ve ortamı hazırlamak açısından baba figürü son derece önemlidir. Erkek çocuk, babasıyla çatışarak dövüşüp rekabet ederek kendini dış dünyaya ve gelecekteki rolüne hazırlamaktadır. Çatışmaların, şefkat ve sevgi alışverişiyle dengelenerek yapılması, sağlıklı gelişmenin oldukça önemli bir parçasıdır. Ergenlik dönemindeki isyan ve kavgaları, erkek çocuğun kimlik geliştirme çabaları olarak görebilmek, çatışmalara izin verip sevgisini esirgememek, bir babanın çocuğuna gösterebileceği en büyük sevgi ve anlayış göstergesidir. İş hayatı, ev geçindirme, ekonomik zorunluluklar, evden uzakta çalışma, toplumda kendine bir yer edinme çabası ve sosyalleşme ihtiyaçları çoğunlukla babaların evde sadece simgesel olarak var olmasına neden olmaktadır. Babanın evde bulunmadığı veya çok az bulunduğu ailelerde babalar annenin ve çevrenin yaşattığı simgeler aracılığıyla tanınmakta, evde az görülen babanın kimliğini, annenin baba hakkındaki duygu ve düşünceleri oluşturmaktadır.

Babalarla çocukları arasındaki mesafe genellikle saygı ve itaat tutumuyla açıklanmaktadır. İtaat kültürünün babanın egemenliği için gerekli olduğu ve babanın çocuğuna yakınlaşmasını engelleyen etkenin babanın sahip olduğu iktidar konumu olduğu belirtilmektedir. Baba ve çocuk arasındaki mesafeyi korumaya yönelik tutumlarda iki önemli öğe vardır: İlki, çocuğu belirli bir mesafede tutarak baba otoritesini korumak iken ikincisi bir şeylerin dışında tutarak baba otoritesini korumaktır. Örneğin çocuğunu uykusunda öpmek davranışı, otoritenin zarar görmeyeceği bir zamanı seçmek olarak yorumlanabilmektedir. Anne babaya saygısızlık ve itaatsizlikte bulunmanın en büyük günahlardan biri olarak kabul edildiği bir toplumda itaat kültürünün egemen olması ve kaynağını dinden alması olağandır. Otoritenin çocuk karşısında başvurduğu egemenlik kurma yollarından biri yasaklama ve korkutmadır. İlk bakışta eğitim aracı gibi görünmekle birlikte aslında egemenlik kurmak ve sürdürmek içindir. Babaların babalık kavramına yükledikleri anlamları ve babalık kavramına atfettikleri davranış ve alışkanlıkları aslında kendi babaları ile olan ilişkilerine dayanarak kurguladıkları ortaya koyulmuştur (Zeybekoğlu, 2013: 106).

Ekonomik şartların ağırlaşması, kadınların eğitim düzeylerinin yükselmesi ve teknolojik gelişmeler her geçen gün kadın iş gücüne duyulan ihtiyacı arttırmakta annenin çalışma hayatına girmesi, aile içinde babanın görev ve sorumluluklarında değişmelere neden

olmaktadır. Değişmelere paralel olarak baba, ailenin gelirini sağlamanın yanı sıra çocukların bakım ve eğitimlerinde önemli bir rol oynamaya başlamaktadır. Erkeklerin baba olarak aile içi rolleri, ekonomik değişiklikler ve büyük tarihsî olaylar nedeniyle zaman içinde değişime uğramaktadır. Erkeklerin aile hayatına nasıl katıldığı ve katılımın ne gibi farklılıklar oluşturduğu konusunda koca ve baba rollerindeki davranışları oldukça önemlidir. Erkeklerin aile içi rolleri, ırk ve sınıf bağlamında dönemlerin ekonomik ve kültürel iklimine göre meydana gelmektedir.

Özellikle 70'li yıllarda toplumsal yapıdaki değişmelerle babanın aile içindeki rolü ve çocuğun üzerindeki etkisi yeniden sorgulanmaya başlamaktadır. Daha önceleri kadın ve erkeğin rolleri dolayısıyla annelik ve babalık birbirinden çok katı sınırlarla ayrılırken geçmiş dönemlerde kadınlık/erkeklik, karı/kocalık, annelik/babalık rolleri temeldeki farklılıklarını korumakla birlikte eskiye oranla birbirlerine daha fazla yakınlaşmaya başlamaktadırlar. Hem kadınlar hem erkekler, erkeklerin çocuk bakması, ev işi yapması fikrine alışmaktadırlar. 30-40 yıl öncesinde babanın bebeğini biberonla beslemesini, altını temizlemesini düşünmek bile garip, sıra dışı karşılanırken bugün birçok baba, çok doğal bir şekilde yapmakta yapmasa bile en azından garip karşılanmamaktadır. Toplumun değer yargıları, annelik ve babalık rolü tanımlamaları gibi pek çok şey değiştikçe iyi bir anne veya babanın anlamı değişmektedir (Zeybekoğlu, 2013: 107).

1950'li yıllardan başlayarak hızlı değişimlerin yaşandığı Türkiye'de çekirdek aile yapılarının ve çalışan kadın sayısının artması baba-çocuk ilişkisini ve babalık kavramının değişimine yol açmıştır. Türkiye'de aile-çocuk ilişkisi konusunda fazla sayıda çalışma olmasına rağmen çok azı baba-çocuk ilişkisi ve babalık üzerine odaklanmaktadır.

Babaların ve bebeklerin aralarında bir bağlanma yaşadıklarını ve babaların bebeklerin gelişiminde önemli rol oynadıklarını gösteren araştırma bulguları her geçen gün artmaktadır. Yapılan araştırmalardan elde edilen bulgular, babaların anneler kadar bebeklerine ilgi gösterdiklerini, anneden çok farklı olmadıklarını ortaya koymaktadır. Babaların sosyal ve ekonomik uygulamalar sonucu aile içinde farklı roller üstlenmesi, çocuk bakımı konusunda yetersiz olduklarını göstermemektedir. Bulgular, babaların anneler kadar çocuklarının psiko-sosyal ve zihinsel gelişimlerinde etkin rol oynayabileceklerinin altını çizmektedir. Baba olan erkekler toplumda daha etkin rol almaya başlamakta ve kendilerinden genç olanlara rehberlik etme rolünü üstlenmektedirler.

Babanın çocuğu üzerindeki etkileri dolaylı ve dolaysız etkiler olmak üzere iki grupta toplanabilir. Ailenin gelirini bütünüyle veya eşiyle birlikte karşılaması ve eşine karşı davranışları, eşiyle ilişki biçimi babanın çocuğu üzerindeki dolaylı etkileridir. Anne-baba arasındaki iyi ilişkiler, anne-çocuk arasındaki ilişkiyi olumlu yönde etkilemektedir (Zeybekoğlu, 2013: 110). Babanın varlığı ve desteği, anne-çocuk ilişkisinin daha sağlıklı olmasını sağlamaktadır. Eğer anne-baba arasındaki ilişki sağlıklı değilse anne boşluğu doldurmak için bütün ilgisini çocuğa yöneltip aşırı koruyucu bir tutum geliştirerek çocuğun bağımsız bir kişilik geliştirmesine engel olabilmektedir. Babanın çocuğuna dokunması,

konuşması, oynaması ve çocuğu ile ilgili çeşitli kararlara aktif olarak katılmasıysa babanın çocuğu üzerindeki dolaysız etkileri olarak ifade edilmektedir (Zeybekoğlu, 2013: 111).

Farklı babalık modelleri farklı erkeklik modellerine karşılıktır. Farklı erkeklik ve babalık modelleri her şeyden önce kır-kent ayrımı ve sınıfsal farkları oluşturan eğitim ve aile biçimlerine dayalı kültürel sermaye ile ilişkilidir. Farklı babalık modellerini tanımlarken karşımıza çıkan egemen babalık modeli, geçimi sağlayan aile babası modelidir. Babalık modelinin oluşum, gelişim ve yenilenme rotalarına bakıldığında toprağa bağlı hayattan kentsel hayat biçimine göçün en uygun toplumsal bağlamlardan birini oluşturduğu görülmektedir. Türkiye'de en yaygın babalık biçimi erkeğin geçim sorumluluğunu büyük ölçüde tek başına üstlendiği, kadınların sadece ev işi yaptıkları, kız çocukların okutulmakla birlikte erkek çocuklarla eşit görülmediği modernleşmiş aile babalığı şeklindedir. Erkeklerin çoğu babaları ile çatışmalı, mesafeli ve soğuk ilişkiler tanımlamaktadırlar (Zeybekoğlu, 2013: 113).

Orhun Yazıtlarına göre Türklerin baba anlamına gelen en eski kelimeleri kaň ve atadır. Yenisey yazıtlarında baba kavramı için hep kaň kullanılır. Uygur metinlerinde kaň'la birlikte atanın kullanıldığı görülür. Özellikle 'ana baba' anlamında ata ana oldukça sık geçer (Aksan, 2008: 91).

Türkiye Türkçesinin bugününe gelinceye kadar geçen zaman içinde atanın kullanılışında azalma, baba'da artış görülür. Atasözlerimizde baba kelimesi ile kurulmuş olanların bugün daha çok olduğu dikkati çekiyor. Türkiye dışındaki Türk lehçelerinde baba değil ata yaygın ve yerleşik kelimedir. Azerî lehçesinden Kırgız, Özbek lehçelerine Yeni Uygurcaya kadar ata kelimesi ve değişkeleri kullanılır (Aksan, 2008: 95).

Anadillerini edinmekte olan bebeklerin ilk çıkarabildikleri kelimeler /p/ /b/ /m/ gibi çift dudak ünsüzleri ile ek olarak /f/ /v/ gibi diş dudak /t/ /d/ gibi diş eti seslerini içeren ve hece tekrarlarıyla oluşan kelimelerdir. Türk çocuklarının genellikle anne'den önce söyleyebildikleri baba bir çocuk kelimesidir (Aksan, 2008: 93).

Divan'da ata kelimesini içeren ilginç atasözleri bulunur. Babasının giysileri artık oğula uyar duruma geldiğinde çocuğun babasını istemeyeceği veya artık babasına muhtaç olmayacağı anlatılır. Çocukların babalarına çekecekleri belirtilir. Babaları bir kardeşlerin iyi geçinmedikleri (birbirlerine kuvvetle vurdukları), anaları bir olanların yardımlaştıkları dile getirilir. Kutadgu Bilig'de ‘’Ey baba olan, oğulu iyi terbiye et, arkadan gelenler sana gülmesin. Bak! Oğul babaya babalık eder; oğul baba oldu bak, baba kul oldu’’ sözleri yer alır (Aksan, 2008: 92). Dede Korkut'taki kahramanlardan biri babasına kara başım kurban olsun babam sana diye seslenir. Oğul, oğluna gereken hüner ve kahramanlıkları gösteremediği için üzüldüğünü belli eden babasına eleştiri ve suçlama içeren sözler söyler: Deve kadar büyümüşsün deve yavrusu kadar aklın yok, darı kadar beynin yok. Babadan söz edilirken genel olarak "ağ sakallı’’ imgesi kullanılır. Ağ sakal, saygı ifade eder. Babanın ününü, adını sürdürmeyen dünyaya gelmemesi gereken kötü huylu biridir, tersi devletli sayılır (Aksan, 2008: 95). Ana babalar çocukları üzerinde etkilidir, hayat boyunca çocukların davranışlarını yönlendirirler. Oğul atadan görmeyince sofra çekmez, salmaz (Aksan, 2008: 96).

Türkiye Türkçesinde atasözleri genellikle babaları yücelten, babalara gereken saygıyı göstermeyi öğütleyen sözleri içerir. Babaların çocukları için özveride bulundukları ancak talihlerini değiştiremedikleri dile getirilir. Çocukların babalarına ilgi göstermeyip yardım etmedikleri anlatılır (Aksan, 2008: 95). Çocukların babadan kalan malın değerini, malın hangi emeklerle elde edildiğini bilmedikleri belirtilir. Bir insanla ilişki kurulacağı zaman babasının bilinmesinin önemli olduğu, çeşitli bölgesel atasözlerinde dile getirilmiştir. Bir çocuk için babanın önemi ve babanın olmadığı bir hayatın güçlüğü anlatılır. Babanın onurunu korumanın gerektiği dile getirilir (Aksan, 2008: 96). Anadolu ağızlarında babadan kalan malla ilgili birçok söz vardır. Çocuklara babalarının insaniyetinin değil mirasının kalacağı söylenir.

Deyimlerde baba ocağı, baba yurdu, devlet baba, baba yarısı (amca) gibi örnekler yanında ağızlarda ilginç örnekler vardır. Hayırsız olmayı anlatan deyimler görülür. Bazı deyimler avcılıkta babayı geçmeyi dile getirir (Aksan, 2008: 97).

Eski Türklerde baba, çocuk üzerinde mutlak bir otoriteye değil sadece pederâne velâyete sahiptir. Evlenen gençler baba ocağından ayrılarak kendi evlerini kurar böylece evlenmek ile ev sahibi olmak aynı manaya gelir. Aile fertlerini babanın tam otoritesi altında toplayan geniş aile tipine karşılık küçük aile tipine ve sultaya değil velâyete dayanan baba hukuku ile eski Türkler daha hür fertler yetiştirmek imkânına sahiptir (Kafesoğlu, 1988: 216). Çocukların baba velayetinden çıkıp hürriyetlerini elde edebilmeleri bir şarta bağlıdır. Hürriyet için çocuğun kendi kuvvetini topluma göstermesi, bir şahsiyet olduğunu ispat etmesi lâzımdır.

Eski Türklerde erkek çocuktan beklenen babanın velayetinden çıkmasıdır. Ama babanın velayetinden çıkma oğlun babasından aile ocağından uzaklaşması manasına gelmez. Büyük ve ortanca kardeşler evlenerek baba ocağını bıraktıktan sonra baba ocağında ocak bekçisi olarak küçük kardeş kalırdı. Muayyen zamanlarda baba ocağında toplanılarak ecdada hürmet ayinleri yapılırdı (Gökalp, 1990: 163). Dede Korkut Kitabı'nda babanın ocağını tüttüren, adını sürdüren oğul yüceltilir.

Eski Türklerde erkek çocuklar, babalarının velâyetinden çıkabilmek, şahsiyet hâline gelmek için mücadele ederlerken babanın en büyük arzusu oğlunu her türlü güçlüğü yenebilecek bir kahraman olarak yetiştirmektir. Manas Destanı'nda özlemle beklediği oğla kavuşan Yakın Han'ın ilk işi, oğlunu güçlü kuvvetli bir genç olarak yetiştirmesi için hoca tutmak olur. Dede Korkut Kitabı'nda Kazan Bey, henüz toplum önünde gücünü ispat edemeyen oğlu Uruz için duyduğu endişeyi dile getirir (İnci, 1992: 4). Türklerde çocuğa babasının mevkiine göre değil kendi liyakatine bakılarak değer verilir.

Eski Türklerde baba, kızı üzerinde mutlak bir otorite kurmuş değildir. Eski Türklerde kızların kendi eşlerini seçmekte serbest olduğu ileri sürülür. Eski Türklerin sosyal hayatından akisler bulunan destan ve hikâyelerde daha sonra İslamî devir halk hikâyelerinde kız çocuk üzerinde bir baba baskısı dile getirilmemiştir. Gökalp'ın kaydettiğine göre eski Türklerde baba, annenin izni olmadan kızını bir erkeğe veremez (İnci, 1992: 5). Çocukların ana baba karşısında hukuku vardır.

Z. F. Fmdıkoğlu'na göre "Avrupa ve Asya Türkiyesindeki aile tipi, Tanzimat'a takaddüm eden çağda yarıpederşâhî bir manzara taşımaktadır. (...) İster şehir ailesi olsun ister

kasaba ve köy ailesi olsun her ikisinde yarı-pederşâhîlik vasıfları vardır. Saray ve saraylarda köşklerde olduğu gibi konak ve barklarda disiplin kendine göre küçük bir şah olan babanın elindedir. Evlenen evlatlarla bir kısım yakın akrabalar gerek 'boş kâğıdı'nı almak yüzünden gerek herhangi bir sebeple dul kalan kadınlar (İnci, 1992: 7), şehirde konak reisinin, kasaba ve köyde bark efendi veya ağasının otoritesi altındadır." Devirde aile, babanın otoritesi etrafında toplanan çocuk ve yakın akrabalardan meydana gelmiş kalabalık bir bünyeye sahiptir. İlber Ortaylı, "Osmanlı Toplumunda Aile" adlı makalesinde devredeki aile yapısının üç neslin bir arada yaşadığı, yakın akraba ve kardeş ailelerini içine alan geniş aile tipinde olduğunu söyler. Geniş aile düzeninde çocuklar, evlendikten sonra babalarının yanında yaşamaya devam ederler. Baba, çocuk üzerindeki tasarrufunu sürdürür. Birlikte yaşama, neticede çocuğun bazı haklarının ebeveyne geçmesine yol açar. Bunun en çarpıcı örneği, eş seçiminde ebeveynin gençlere müdahalesi şeklinde görülür. Eski devirlerde kendi gücünü ortaya koyarak isim alan ve eşini seçen gencin hakkına aile müdahale etmeye başlar. Devrin mahsulü olan bazı halk hikâyelerinde eş seçimi yüzünden ebeveyn ile çocuğun çatışması özellikle babanın çocukları mutsuz eden otoritesi, sıkça işlenen bir tema olarak dikkati çeker.

M. N. Özön'ün Türkçede Roman kitabında özetlerini verdiği bazı hikâyelerde babanın gençler karşısında bir engel teşkil ettiği görülür. Leyla ve Mecnun'da (İnci, 1992: 8) Leyla'nın babası, Kerem ile Aslı'da Aslı'nın babası, Hurşit ile Ferruhşât'ta Hurşit'in babası, Asuman ile Zeycan'da Zeycan'ın babası engel türü babalardandır. Leyla ve Mecnun'da çocukların aile baskısına karşı gösterdikleri tepki dikkati çeker. Leyla, Mecnun ile evlenmesini engelleyen ve kendisini eve kapatan ailesinden şikâyet ederken "boynu-ayağı bağlı" bir esir olduğunu söyler. M. Kaplan, Leyla ile Mecnun'un mutluluklarına engel olan ailelerine baş kaldırışında Tanzimat devri romanlarındaki gençlerin aynı hususstaki şikâyetleri arasında paralellik kurar. Halk hikâyelerinde birbirini seven gençlerin birleşmesini engelleyen bir motif olarak kullanılan aile baskısı, Tanzimat sonrası Türk romanında başlı başına bir problem olarak ele alınır. Osmanlı toplumundaki Batılılaşma hareketlerinin hız kazandığı bir devirde ortaya çıkan Türk romanında devrin hürriyet temine bağlı olarak gençlerin ferdiyetlerini müdafaa etmeye başladıkları ve özellikle aile otoritesinin sembolü olan babaya karşı tepki gösterdikleri gözlenir (İnci, 1992: 9).

İslâm hukukuna göre babalık bağının hukuken varlığının kabulü için nikâh akdinin bulunması esastır. Nikâh akdinin fasit olması hatta sadece nikâh ihtimalinin bulunması hâlinde nesep sabit olur. İkrar ve babalık iddiası yolu ile babalık bağı oluşabilir. Çok defa ilân yoluyla babalık bağı ortadan kalkmış olur. İlân dışında babalık bağına son veren durumlar vardır.

Câhiliye devrinde geçerli ve yaygın olan evlât edinme yolu ile babalık ilişkisinin kurulması âdeti Kur’an’da yasaklanmıştır (el-Ahzâb 33/4-5, 40). Hz. Peygamber ile Zeyd b. Hârise arasında evlât edinme yoluyla meydana gelmiş olan babalık ilişkisi ayetle sona ermiştir.

Baba, yakın ilişki sebebiyle çocukları üzerinde birtakım dinî ve hukukî hak ve yetkilere sahip kabul edilmiş, babalık ilişkisine dair bazı özel hükümler konulmuştur. Babaya

çocuğu görüp gözetme, kendi imkân ve kabiliyetlerinin gerektirdiği genel eğitim ve öğretimi ile dinî terbiyesini sağlama, başkalarından gelecek ve başkalarına verebileceği zararlara karşı tedbir alma, normal yaşama giderlerini (nafaka) karşılama gibi görevler yüklenmiştir. Mâlikîler'e göre hâli vakti yerinde olmaması durumunda babanın üzerinden nafaka mükellefiyeti düşer. Ana babaya karşı çocukların nafaka mükellefiyetinin doğması için nafakaya muhtaç bulunmaları gerekir.

Dinî açıdan haklar ve görevler çeşitli ibadet hükümlerinde kendini gösterir. Meselâ fakir olan ana babaya veya ana babanın fakir olan çocuğuna zekât vermesi caiz değildir. Hükmün temelinde nafaka mükellefiyetinin bertaraf edilmemesi düşüncesi yatmaktadır. Mükellefiyeti ihlâl etmeyen bazı durumlarda ana babanın çocuğuna veya çocuğun ana babasına zekât vermesi caiz görülmüştür. Fıtır sadakasını sadece hür, âkil bâliğ ve zengin kişinin vermesi gerektiği görüşünde olan Şiî mezheplerden İmâmiyye hariç, İslâm fıkıh mezhepleri babanın yetişkin olmayan çocuklarının fıtır sadakasını vermekle mükellef olduğu görüşündedir. Kurban hususunda mezhep imamları farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Babanın yeni doğan çocuğu için akîka kurbanı kesmesi Hanefîler'e göre mubah, Ehl-i sünnet'ten diğer üç mezhebe göre sünnet, Zâhirîler'e göre vâciptir.

Hz. Peygamber'in hadislerde işaret ettiği doğrultuda ana babaya iyi muamele etme ve ana babanın gönlünü almanın diğer bazı dinî görevlerle mukayesesi yapılmıştır. Ana babaya iyi muamele etme ve ana babanın gönlünü alma farz-ı ayn olduğu için normal hâllerde farz-ı kifâye sayılan cihaddan üstün tutulmuş, ana babanın muvafakati şart koşulmuştur. Farz olmayan hac ve umre için ana baba muvafakatinin alınması gerekir. Farz olan haccı ifa ederken gerekli olmamakla birlikte iznini almak sünnete daha uygundur. Bir adamın Hz. Peygamber'e gelip kendisine en yakın kişinin kim olduğunu sorması üzerine Resûlullah'ın farklı rivayetlere göre iki veya üç defa "annendir" dedikten sonra üçüncü veya dördüncü defasında "sonra babandır" cevabını vermiş olmasını (Buhârî, "Edeb" 2; Müslim, "Birr" 1, 2) göz önüne alan bazı bilginler, ana baba hakkı konusunda ananın üçte ikilik veya dörtte üçlük bir nispete sahip olduğu sonucunu çıkarmışlardır. Fakat Karâfî, anılan hadisin Arap dili kuralları ve nasların genel gayeleri dikkate alınarak incelenmesi hâlinde böyle bir sonuca varmanın güç olacağını belirtir.

Baba İslâm hukukunda kanunî temsilci olarak çok önemli bir yere sahiptir. Reşîd olmayan birinin gerek şahsı gerekse malı üzerinde velâyet hakkı öncelikle babaya aittir. Mal ile ilgili velâyet çerçevesine giren konularda babadan sonra velâyet hakkının kime ait olacağı hususunda babanın tercihi esas alınmıştır. Hâkim tarafından sefeh sebebiyle hacr edilen yetişkin kişi için tayin edilecek "mansûb vasî" kişinin babası olabilir. Babanın velî sıfatıyla çocuğunun malları ile ilgili olarak yapmaya yetkili olup olmadığı hukukî muameleler mezheplere göre farklılık gösterir.

Aile reisi olan koca (en-Nisâ 4/34), bir taraftan karısının ve çocuklarının nafakasını karşılamakla diğer taraftan çocuklarının eğitimini ve yetiştirilmesini sağlamakla mükelleftir (Akyüz, 1991: 102). Hakka sahip kadınlardan (anneanne, babaanne, kız kardeş... gibi) biri

bulunmadığı veya gerekli şartları taşımadığı takdirde erkek akraba içinde öncelik hakkı sağ ise babanındır.

İslâm hukukunda evlenme ve süt emme yoluyla meydana gelen bir analık ve babalık bağı daha vardır. Süt ananın emzirdiği süt hangi erkekle birleşmesi neticesinde meydana gelmişse o erkek süt emen kişinin süt babası sayılır. Kişi ile süt anası ve süt babası arasında nesep akrabalığı oluşur. İmam Şâfiî'den rivayet edilen ikinci görüş ve bazı tâbiîn müctehidlerinin görüşü bir yana bırakılırsa dört mezhep imamı ve Zâhirîler süt babalığı ilişkisini kabul etmişlerdir.

Miras hukuku açısından ana ve baba daha yakın kimsenin bulunması sebebiyle vâris olma hakkının tamamen ortadan kalkmasına maruz kalmayan mirasçılardandır. Muhakeme hukuku açısından usul ve fürûun birbiri lehine şahadeti geçerli olmadığından çocuk ana babası, ana baba çocukları lehine şahitlik edemez.

Devletler hukuku hükümleri bakımından çocuğun statüsü ebeveynden Müslüman olanına göre belirlenir. Ancak Hanefîler'e göre babanın Müslüman olması dikkate alınarak çocuğun Müslüman kabul edilmesi için Müslüman olma sırasında babanın beraberinde ve velâyeti altında bulunması gerekir. Çocukları dârülharpte bulunan bir gayri müslimin dârülislâmda Müslüman olması hâlinde çocuklar kendiliğinden Müslüman statüsü kazanmazlar (Akyüz, 1991: 103).

19. yüzyılın sonlarıyla 20. yüzyılın başlarında yaşanan gelişmeler, Türk ailesinin geniş aile tipinden küçük aile tipine doğru geçiş sürecini başlatır. Babanın hukukî hakları değişir. Ancak Türk ailesinin her devrinde görülen babanın manevî nüfuzu ve babanın temsil ettiği otoriteye saygı, Türk aile yapısının bir hususiyeti olarak devam etmektedir (İnci, 1992: 15).

III. BÖLÜM

1980-2000 ARASI TÜRKİYE'NİN GENEL GÖRÜNÜMÜ

Eserin çıkış zamanının karakteristik ilişkilerini, olaylarını ve şartlarını bilmeksizin bir çağın veya dönemin ruhunu, bilincini derinden yakalamaksızın sanatsal, edebî eserler araştırılıp incelenemez (Pospelov, 1995: 21).

Edebî eserde yeniden oluşturulmuş olan gerçeklik somut tarih bilgisi olmaksızın derin kavrayışla anlaşılamaz. Sanatsal imgelerde yansıyan hayatın, gerçekte nasıl olduğu, belirli bir zaman kesitinde bir yazarın bilme ve değerlendirme nesnesi olarak önünde neyin bulunduğu belirlenemez (Pospelov, 1995: 22).

Yazar her zaman belli bir toplumsal katmanın kişisidir. Toplumun ve kültürün belirli çevreleriyle ilişkidedir. Eğitim çizgisi ve düzeyi başkalarından farklıdır. Bir siyasî ve düşünsel hareketin yanında yer alabilir. Toplumsal olaylarda ya katılarak veya yönlendirici olarak etkinlikte bulunur. Yazar, çerçevesi belirli hayat görüşüne sahiptir. Eserlerinde dile getirdiği toplumsal idealler için saf tutar.

Yazarın hangi şartlar ve ilişkiler içinde yaşayıp yazdığı konusunda hiçbir fikir olmaksızın amaçlarını, yönelişlerini, eserdeki düşünce eğilimini ve güdümünü, eserinin özgül boyutlarını anlamak zordur. Eserin anlamlandırılması diğer sosyal ilimlerin desteğine muhtaçtır. Sosyal bilimlerin sağlayacağı bilgiler yardımıyla yazarın eserini tasarlarken ve yazarken içinde bulunduğu düşünsel ve kültürel hayatın atmosferi, gerçek durumu kavranabilir (Pospelov, 1995: 23).

Türkiye'de 1980'lerin kültürel iklimini tanımlayacak ilk kavram 'sözün bastırılması'ysa ikincisi 'söz patlaması'dır. Çünkü 80'lerin ortasında Türkiye'de neredeyse baskı döneminden çıkıldığı yanılsaması doğuracak yaygınlıkta bir söz, imge ve görüntü patlaması yaşandı. Bir yanda merkezi bir iktidarca bastırılan, yasaklanan, söz hakkı verilmeyen hayat alanları, öbür yanda 80'lere kadar benzeri görülmemiş bir iştahla yaşanan çok daha merkezsiz çok daha dağınık çok daha kendiliğinden görünen bir söz patlaması görüldü.

Patlama, birbirini etkileyen ama birbirine indirgenemeyecek birçok unsurun kesişmesiyle oluştu. Kültür daha önce görülmedik boyutlarda piyasaya tabi oldu. Reklamcılık kısa süredir sınırsız sayıda imgeyi dolaşıma soktu. Çok satan haber dergilerinin yayın hayatına girmesiyle yeni bir kamuoyu yeni bir haber dili oluştu. Bütün gelişmelerin ortak özelliği, resmî kültürün dışında hatta bazılarının kısmen resmî kültüre tepki olarak doğmuş olmaları ama varlıklarını 1980'de devletin müdahalesiyle kurtarılmış bir piyasaya borçlu

olmalarıydı. Hepsinin etkilerinin kesiştiği, iç içe geçtiği kısa bir zaman dilimi içinde Türkiye'de cümle yapısından kelimelerin yüklendiği simgesel değerlere, seyretme biçimlerinden fiil zamanlarına kadar kültür denen bölgenin çeşitli cephelerinde kendisini gösteren kısmen kurgusal ve sentetik bir dilde ifadesini bulan bir değişim yaşandı.

Türkiye'de yakın zamana kadar 'mahrem' kabul edilen, adı konmamış birçok alan ilk kez 80'lerde kamuoyunun gündemine geldi. Kamusal bir söz düzeni içinde konuşuldu, ayrıştırıldı. Cinsellik ilk kez çok büyük bir ısrarla söze döküldü, cinsel eğilimler sınıflandırıldı (eşçisinseller, biseksüeller, transseksüeller, zincinseller), kuşaklar ayrıştırıldı: 68 kuşağı, 80 öncesi sol kuşağı, 88 Yuppi adayları kuşağı hatta darbecilik bile bir kuşak özelliği olarak yorumlandı: 27 Mayıs kuşağı. Özel hayat denen alan ilk kez bir kamu meselesi olarak kuşatıcı ve kışkırtıcı bir söz düzeni içinde tarif edildi.

Batı toplumlarının tarihleriyle belli paralellikler kurmak, özel hayatın söyleme dönüştürülmesini Türkiye'nin Batılılaşmasının bir kanıtı olarak yorumlamak mümkündür. Batı'da özel hayatın tarihi, özel hayat denen bölge üzerindeki örtünün kaldırılmasının tarihi olduğu kadar bölgenin sistemli bir bilginin nesnesine dönüştürülmesinin söyleme geçirilmesinin söze kışkırtılmasının haz ve zevklerin sınıflandırılmasının nihayet insanların özel hayatlarını itirafa çağırmalarının tarihiydi. Ama Batı'da sürece kurumsal bir bilgi, çözümleyici ve sınıflandırıcı bir ilmî söylem eşlik ediyordu. Türkiye'de cinselliği tıbbileştirmek isteyen, neyin normal neyin sapıklık olduğunu tanımlayan uzmanlar, haftalık dergiler aracılığıyla seslerini duyurabildiler. Ancak toplumu rehabilite edilecek bir bünye olarak gören uzmanların çoğu, kendi disiplinlerini devlet disiplinini sağlamak için devletin hizmetine sunmakla yetindiler.

80'lerde Türkiye'de yaşanan cinsellik başta olmak üzere özel hayatın daha çok bir hürleşme ve bireyselleşme söylemi içinde bilmek isteyen bir otoriteden bağımsız olarak söze dökülmesiydi. Sürece damgasını vuran, ısrarla bilmek isteyen kurumsal bir otoriden çok, kendilerine yeni haber alanları oluşturmak isteyen gazete ve dergilerin soruşturmalarına büyük bir açlık, büyük bir iştahla cevap veren, iç dökmek isteyen, bir hürleşmenin bireyselleşmenin imkânını gören gönüllü anlatıcılar oldu. Sonuçta 80'lerin Türkiye'ye kazandırdığı en önemli kelimelerden birisi özel hayat oldu.

80'lerin belirgin özelliklerinden biri geçmişe duyulan ilginin artmasıydı. Ama geçmiş, bugüne olan uzaklığıyla beliren bir tarihî ortam veya iklim değil bugünün ihtiyaçları ve fantezilerini uyaran bir imgeydi artık dolayısıyla tüketilebilirdi. 80'lerde Türkiye'de ilk kez yaygın olarak tüketilebilecek bir pop tarih kuruldu. Pop tarihi mümkün kılan şey, imgeleri tarihî yükünden kurtaran, geçmişi bir anlatıdan ibaret kılan, bütünüyle keyfî ve nedensiz bir dilin çeşitli alanlarda yaşar kılınabilmesiydi. Dili her şeyden önce reklamcılık kışkırttı. Reklamcıların dili yalnızca sözü görüntünün imgenin hizmetine sunmakla kalmadı aynı zamanda bütün kültürü bir malın pazarlanmasında kullanılabilecek bir hammaddeye sınırsız bir alıntılar toplamına dönüştürdü. Kültürle ilişkiyi bir jest ve büyülenme bir ani uyarı ve şok, bir vitrin ve seyir ilişkisi hâline getirdi.

80'ler ruhu, döneme damgasını vuran kültürel iklim her şeyden önce yeni bir dille yeni bir dil olarak ifade buldu. Kuşkusuz dilin her zaman hayalî bir yönü vardır. Her dönemde bazı kavramlar önem kazanırken diğerleri gözden düşer. Ama 80'lerin farkı, dille olan ilişkimizi kökünden değiştirmeyi başarması, tanıdıklığı veya yaşanmışlığı bütünüyle dışlayan keyfî bir dili yaşar kılabilmesi, dille hakikat arasındaki ilişkiyi koparırken hayalî bir dili sahiciymiş gibi gösterebilmesiydi. Süreç çok büyük bir hızla yaşandı. Kısa bir süre içinde kavramlar bir zamanlar hatırlattıkları durumlardan bütünüyle farklı anlamlar kazanabildi. İlkelliğin demodeliğin veya çağrışım olduğu varsayılan bir iktidar talebinin hemen unutulmak istenen bir deneyimin bir olumsuzluk olarak 80 öncesinin kodlarından ibaret kaldı. Dilin keyfileşme, hayalileşme süreci tamamlanmış oldu.

80'lerde Türkiye'de bir kültürel bölünme bir yarılma oluştu. Bir yanda kendini taşradan yoksulluk ve isyandan ayıran kendini bütün çelişki ve çatışmaların dışında tanımlamak isteyen bir Türkiye var. Reklamların sunduğu seçkin imgeler, vitrinlerin bolluğu ve 80'lerin basını: Bütün birikim, bütün görüntüler bir an için sanki ideal, herkes için geçerli olabilecekmiş izlenimini doğurmayı başardı.

Görüntünün bittiği yerde ikinci Türkiye başlıyor: Bütün bir söz patlamasının ortasında söz hakkından mahrum bırakılmış Türkiye: 1980'ler varlığın ve imkânların dünyasıyla yokluğun ve imkânsızlığın dünyasını birbirine temas etmeyecek, birbirine geçişi olmayan iki kampa ayırdı (Gürbilek, 2012).

A. 1980-2000 ARASI TÜRKİYE'DE SİYASET

80 sonrası Türkiye'de politik kültür değişmiştir. Politik söylem değişikliğinde yumuşama ve icraat tartışmaları 80 öncesi kamu çatışmalarına sahne olan Türkiye'de yumuşama, hoşgörü, uzlaşma, ciddî ideolojiler ve davalar arası kavgaların yerini almıştır. Rejime karşılık ve sistem sorgulamaları yerini icraat tartışmalarına bırakmıştır. Konsensus arayışı içerisinde farklı siyasî ideolojilerin ve kültürel yaşama biçimlerinin bir arada var olup olmayacakları sorusuna verilecek cevap yetmiş yıl içersinde üç kere sekteye uğramış demokrasinin geleceğini tayin edecektir.

Politik sistem değil yönetim biçimi tartışmaları olmuştur. Kapitalist ve sosyalist sistem kavgaları yerini liberal ve sosyal adalet çizgileriyle ayrılan icraat tartışmalarına bırakmıştır. Yeni süreç süregelen devlet-toplum-Batı üçlemesinin değişmekte olduğunu işaret ediyor. Değişim ekseni giderek devlet ve seçkinler ekseninden topluma doğru kaymaktadır. Yönetici seçkinlerin toplumsal oluşumları temsil edebilme, ifade edebilme kapasiteleri önem kazanmıştır. Batıcı seçkinler ve cahil halk kitleleri yerini giderek yönetici kadrolar ve çoğulcu sivil toplum arasındaki ilişkilere ve politik ifadelerine bırakmaktadır. Jakoben devletçi gelenekten pragmatik değerlerin önem kazanmasına geçiş politika dilindeki değişmelerde görülür. Dava adamı yerini iş bitirici politikalar alır.

Gelişen liberalizm ve demokratik söylemlerde İslamcı hareketler, toplumsal alanın gelişmesine bağlı olarak sosyal katılım sağlama çabasındadırlar. Eğitim veya kazanç yoluyla toplumum bir kesimi daha çok katılım imkânı bulmuştur. İslamcı mühendisler, kültürel düzeyde özellikle birey-aile-toplum ilişkilerinde bir yandan İslam'dan kaynaklanan muhafazakâr değerleri diğer yandan mühendislik formasyonuna uygun olarak akılcı-rasyonalist değerleri taşımaktadırlar. İslamlaşma ve geleneksele yakınlaşma, halkı muhatap alma isteğinin bir sonucu olarak İslamî kesimler kamusal yapılanmada eğitimde daha sıklıkla yer almaya başladı.

İslamcı kanadın siyasî temsilcisi olarak Refah Partisini görülür. Refah Partisinin son zamanlardaki başarısı ile İslamcılık gelişti, kimlik politikaları oluşturuldu, merkez partiler zayıfladı, anarşist liberalizmle keyfî modernite doğuran küreselleşme hızlandı.

İslamcılığın yeni aktörleri lider ve takipçi konumunda yeni kentleşmiş ve eğitimli toplumsal gruplardan gelmektedirler. Çoğunlukla ortak bir yolu izleyerek İslamcı olmaktadırlar. Küçük kasabalardan kentlere göç ettikten sonra lise ve üniversite yıllarında çeşitli İslamî entellektüellerin eserleriyle karşılaşmaktadırlar.

70′li yıllarda İslamcı bir parti olarak kurulan Milli Nizam Partisi geleneksel dindarları cezbetmiş ve kırsal bölgelerden destek görmüştür. Devamı olan Refah Partisi 90′larda gittikçe kentsel orta sınıfları cezbeden bir parti hâline gelmiştir. Türkiye'de İslamcılık evrimini 90′larda sürdürmüştür. En bariz örnek Refah Partisi ve Fazilet Partisi arasındaki söylem farkında görülür. Gittikçe reel politikaya yaklaşan İslamcı partiler doğal olarak farklı söylemler kullanmışlardır.

1993 RP İstanbul İl Çalışma Raporu'nda il başkanı Tayyip Erdoğan çalışma prensiplerini şöyle özetlemiştir: 'Nefret ettirmeyiniz, sevdiriniz, zorlaştırmayınız, kolaylaştırınız. Korkutucu olamayınız, müjdeleyici olunuz. Yargılayıcı olmayınız, bağışlayıcı olunuz. Selamı yaygınlaştırınız, onda rahmet vardır.' Zikredilen prensipler literatür olarak hadis ve ayet içeriklerine karşılıktır.

FP 1999 İstanbul Faaliyet Raporu'nda İl Başkanı Doç. Dr. Numan Kurtulmuş'un giriş söylevinde akademik bir lisanla demokratik restorasyon süreci, iktisadi hayatın demokratikleştirilmesi, teknolojinin ve altyapının yenilenmesi, bilgi toplumu, toplumsal motivasyon, demokrasi, insan hakları, özgürlükler, hukuk devleti ve kalkınma gibi ana başlıklar vardır.

Refah Partisinin başarısının en önemli nedenlerinden biri 'adil düzen' projesinde kullandığı çeşitlemelerle marjinal İslamî bir parti değil merkez sağ partisi olmaya talip olmaktır. Katılımcı ve insancıl bir çizgiyle sosyal demokrasiden serbest teşebbüs ve hizmet amacıyla liberalizmden alıntı yaptı ama kendi dinî muhafazakâr mantığında yürüdü. Her hareket gibi İslamcı hareket kendi üst-yapısal kurumlarını kurmuştur. Ekonomik pazarda yerini almış, İslamî karşı seçkinleri oluşturmuş, varlığı için gerekli kadroları organize etmiştir.

70'lerde Türk solcularının elinde bulunan entellektüel hayat son on beş senede İslamcı aydınların etkisi altındadır. 80'li yılların öncesinde tamamen parlamenter rejime karşı çıkanlar

kendilerini sisteme entegre etme, pastadan bir dilim alma eğilimindedirler. Karşı seçkin olan kadınlar geleneksel muhafazakâr İslamcı kadın imajını silip aydın ve meslek sahibi kadınlar olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Kadınlar ve üniversite öğrencileri özellikle 28 Şubat sonrası darbe inen İslamcılığın tek garantörleri olmuşlardır. 28 Şubat'la birlikte daha reel politikaya kayan sindirilen İslamcılığı erkekler hiçbir sorun olmaksızın yaşarken ağır yük ve referans kadınlardadır. Müslüman erkek sakalını kesti, kravatını taktı, iş hayatına girdi, faizle para aldı, içkili resepsiyona katıldı. İslamî kadın bir kimlik atfeden türbanı korumak için kamusal hayattan dışlandı.

Dünden bugüne Türk toplumunun siyasî yapısında sağ siyaset kültürünün egemen olduğu açıkça görülür. 12 Eylül 1980 askerî darbesini takip eden süreçte sağ kanat çok hızlı bir toparlanma sürecine girdi. Darbeyi takip eden ilk genel seçimlerde sağ partilerin toplam oy oranları yüzde 23.1'lik bir sıçrama kaydederek yüzde 55.58'den yüzde 68.41'e yükseldi. 1980'li yıllar genelinde Türk sağının oy ortalaması yüzde 67.39 civarında seyreder. Takip eden süreç içinde sağ partilerin toplam oyu 1999 genel seçimleri dışında genel bir artış eğilimi gösterir. 1990'lı yıllarda sağ parti oyları ortalaması yüzde 66.5 olarak gerçekleşir (Arslan, 2007: 26).

Sol partilerin Türkiye'nin siyasi yapısı içinde elde ettiği seçmen desteği inişli çıkışlıdır. Sol kanadın genel seçimlerde ulaştığı güç her zaman sağ kanadın çok gerisinde kalmıştır. Sol genel seçimler temelinde en yüksek temsil gücünü yüzde 41.93'lük oy oranı ile 1977 genel seçimlerinde elde etmiştir. 1965 genel seçimleri ile başlayıp 12 Eylül darbesi ile sonuçlanan süreçte sol oylar sürekli bir yükseliş içinde olmuş ve solun toplam oy oranı yüzde 31'lerden yüzde 41'lere yükselmiştir. Darbe sonrası ilk genel seçimlerde sol kanat seçmen desteğini yüzde 27.36 oranında kaybetmiştir. Takip eden süreçte kısmî yükselişler gözlemlenir. Solun genel oy trendi hep gerileyiş içinde olmuştur (Arslan, 2007: 26-27).

1980 yılı, ülkemizi ekonomik, hukukî ve siyasî her alanda etkileyen belki milat yıl kabul edilebilecek bir dönemdir. Kavgası çok yüksek, insanların nefretle baktıkları, sebepsiz yere birbirlerini öldürdükleri bir dönemden çıkıldı. Peşine baskıcı bir yönetim hâkim oldu, hukukî alan yürütme tarafından sınırlandırıldı, bütün güç yürütmeye verildi.

1980 döneminde ülkemizde birden siyasî değişimler olmaya başladı. Türkiye'de 1980 öncesi yıllarda tam bir iç kargaşa mevcuttu. Sağ ve sol olmak üzere insanlar iki kutba bölünmüştü. Ekonomik alanda ülkemizde önemli olumsuzlar vardı. Özal'ın 24 Ocak kararlarının bile ekonomik iyileşmeye sebep olduğu söylenemez. Kimi yazarlara hatta dönemi yaşamış kimi insanların yaptıkları açıklamalara göre şiddetin çok ön planda olmasının sebeplerinden biri ekonominin kötüye gidişidir.

Siyaset tam anlamıyla kaos içindeydi. Üst üste kurulan hükümetler, kimi partiler tarafından yapılan yorumlar, istikrarın sağlanamamış olması siyasi ortamın gerginleşmesine sebep oldu. Tam bir kargaşa hâkim oldu, insanlar nefretle doluydular ve insanların psikolojisi çok bozuktu.

1979 Kasım'ında Demirel başkanlığında dışarıdan Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve Millî Selamet Partisi (MSP) destekli Adalet Partisi (AP) azınlık hükümetinin kurulması

siyasî istikrarsızlığı sona erdirmeye yetmedi. Günde 25-30 kişinin hayatına mal olan siyasî ve toplumsal şiddet olayları bütün hızıyla sürdü.

İstikrarsızlığın yanı sıra giderek artan şiddet olaylarından tedirgin olan ordunun üst kademesi, 27 Aralık 1979'da Milli Güvenlik Kurul Başkanı sıfatıyla Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'e bir uyarı mektubu gönderdi. Korutürk'ün 2 Ocak 1980'de kamuoyuna duyurduğu uyarı mektubunda ülkenin içinde bulunduğu durumun değerlendirilmesi yapıldı. Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün kamuoyuna duyurduğu, terör ve bölücülük olaylarının artışıyla ilgili uyarı mektubu gerek iktidar gerekse muhalefet partileri tarafından fiilen karşılanamadı. Her iki taraf mektubun muhatapları olmadıklarını açıkladılar. Durum bir müdahale hazırlığı içinde olan ordunun üst kademesinin hazırlıklarını hızlandırdı. Ordunun mektubu adresini bulamadan ortada kaldı. 6 Nisan 1980'de Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün görev süresinin dolması mevcut bunalımlara bir yenisinin eklenmesine yol açtı. Siyasî partiler bir isim üzerinde uzlaşmaya varamayınca yeni cumhurbaşkanını seçmek bir türlü mümkün olmadı.

Cumhurbaşkanlığı görevini Cumhuriyet Senatosu Başkanı İhsan Sabri Çağlayangil aylarca vekâleten yürüttü. 1980 sonbaharına gelindiğinde kriz bütün hızıyla sürüyordu ve birçok ilde sıkıyönetim ilan edilmiş olmasına rağmen şiddet olayları her geçen gün tırmanıyordu. Bazı kesimler ordunun duruma bir an önce müdahale etmesi için sabırsızlık gösteriyorlardı. 12 Eylül 1980 günü sabah saatlerinde Türk Silahlı Kuvvetleri, emir-komuta zinciri içinde yönetime doğrudan el koydu. Darbeyle birlikte Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Nejat Tümer ve Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Sedat Celasun'dan oluşan 5 kişilik bir Milli Güvenlik Konseyi kuruldu.

MGK Başkanı Kenan Evren darbenin gerekçelerini aynı gün öğle saatlerinde yaptığı radyo ve televizyon konuşmasında kamuoyuna açıkladı. Siyasi parti başkanları, MGK kararıyla "can güvenliklerinin sağlanması amacıyla Türk Silahlı Kuvvetleri'nin koruma ve gözetiminde" belirli yerlerde ikamete tabii tutuldular. Demirel ve Ecevit, Gelibolu Hamzakoy'a, Erbakan İzmir Uzunada'ya gönderildi. Bazı milletvekilleri ile üst düzey yöneticiler gözaltına alındı (Şirin, 2004). 29 Ekim 1980 günü MGK Genel Sekreterliğinin yayınladığı bildiriden sonra Bülent Ecevit, Cumhuriyet Halk Partisi genel başkanlığından istifa etti. Siyaset yasağını çiğnediği gerekçesiyle sürekli olarak tutuklanıp cezaevine kondu (Bila, 1999: 357). 12 Eylül 1980 sonrasında Türk silahlı kuvvetleri tarafından geniş çaplı tutuklamalar ve operasyonlar başlamıştır. Yapılan tutuklamalar çerçevesinde 650.000 kişi gözaltına alınmış, 1.683.000 kişi fişlenmiş, 7.000 kişi için idam cezası istenmiş, 517 kişiye idam cezası verilmiş ve haklarında idam cezası verilen 50 kişi asılmıştır. On binlerce insana hapishanelerde işkenceler yapılmış ancak sadece 171 kişinin işkenceler sonucu, 300 kişinin kuşkulu bir şekilde öldüğü belgelenebilmiştir. Medya ve özellikle dönemin hâkim medya aracı olan gazeteler ve gazeteciler için operasyonlar yapılmış, operasyonlar çerçevesinde 400 gazeteci için toplam 4 bin yıl hapis cezası istenmiş, gazetecilere 3 bin 315 yıl 6 ay hapis cezası verilmiştir. Aynı dönemde 300 gazeteci saldırıya uğramış, 3 gazeteci öldürülmüştür. 300 gün

boyunca yayın yapılamamış, 39 ton gazete ve dergi imha edilmiştir. 13 büyük gazete için toplamda 303 dava açılmıştır. Eğitim ve üniversiteler müdahaleden etkilenmiştir. 3 bin 854 öğretmenin, üniversitelerde görevli 120 öğretim üyesinin işine son verilmiştir. Özellikle üniversitelerde Yükseköğretim Kurulu kurularak "düzen ve disiplin" sağlanmaya çalışılmıştır.

Amerika Birleşik Devletleri yönetiminin müdahaleden haberdar olduğu anlaşılmaktadır. Darbe gecesi "Bizim çocuklar işi bitirdi" anlamında bir mesajın bir toplantının ortasında Amerikalı ilgililere iletildiği anlaşılmaktadır. 12 Eylül'de Amerika Birleşik Devletleri'nin rolü ciddî tartışmalara yol açmıştır.

12 Eylül 1980 sonrasında Türkiye'nin siyasî hayatında tam anlamıyla bir normalleşmenin yaşanması uzun yıllar aldı. Şeklen siyasî hayatın normalleşmesi 6 Kasım 1983 tarihli genel seçimler ile mümkün olabildi (Yüksel, 2011a). 6 Kasım 1983'e kadar Türkiye, Milli Güvenlik Konseyi adı altında oluşturulan "askerî hükümet" tarafından yönetildi. Milli Güvenlik Konseyi, kuvvetler ayrılığı ilkesinin aksine yasama ve yürütme yetkilerini tek bir elde kendisinde topladı. Milli Güvelik Konseyi'nin başkanı olan Orgeneral Kenan Evren dışındaki konsey üyeleri, kuvvet komutanları ve jandarma genel komutanı oldu. Cumhurbaşkanı'nın görev ve yetkileri devlet başkanı sıfatıyla Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren tarafından üstlenildi. Milli Güvenlik Konseyi oldukça geniş yetkilerle donatıldı. Konsey tarafından çıkarılan her türlü bildiri, karar ve yasanın Anayasaya aykırı olduğunu öne sürmek yasaklandı. Anayasa'ya aykırı olmaları durumunda söz konusu bildiri, karar ve yasaların Anayasa değişikliği ile yürürlüğe girmeleri kararlaştırıldı. Böylece genel hukuk teamüllerine aykırı olarak dönemde hiyerarşik yapılanmada bildiri, karar ve yasa, Anayasa'nın üzerinde konumlandırıldı. Milli Güvenlik Konseyi tarafından 6 Kasım 1983'e kadar yönetilen Türkiye'de dönemin önemli bir yapılanması Danışma Meclisi olmuştur. 12 Eylül 1980 tarihine kadar hiçbir siyasî oluşumun ve partinin içerisinde yer almamış 160 kişiden oluşturulan Danışma Meclisi'nin katılımıyla bir Kurucu Meclis oluşturulmuş ve meclis yasama faaliyetlerini yürütmüştür. Kurucu Meclis'in bir diğer önemli görevi yeni bir Anayasa hazırlamak olmuştur.

Kurucu Meclis tarafından hazırlanan ve hâlen yürürlükte olan 1982 Anayasası, 10 Ekim 1982 tarihinde kabul edilmiş, Resmi Gazetede yayınlanmış ve 7 Kasım 1982 tarihli referandum sonucu resmen yürürlüğe girmiştir. Katılım Türkiye ortalamasının çok üzerine çıktı, % 92 seviyelerine ulaştı. Referandum sonucunda 1982 Anayasası, oylamaya katılanların % 91,37'sinin "Evet" oyuyla yürürlüğe girdi. Türkiye'den tek farklı ses Bingöl ilinden geldi. Oylamaya katılan Bingöl halkı % 90 oranında "Hayır" oyuyla bütün Türkiye'nin dikkatini kendi üzerine çekti.

Yeni bir Anayasa çerçevesinde siyasî hayatın yeniden şekillenmeye başladığı dönemin Türkiye'sinde yeni başrol sahipleri, yavaş yavaş siyasi aktörler olmaya başladı. Fakat dönemde Milli Güvenlik Konseyi egemendi. Türkiye siyasetinde rol almak, Milli Güvenlik Konseyi'nin kontrolü ve onayı ile mümkün olabilmiştir. Genel Seçimlerin 1983 yılında yapılmasına karar veren Milli Güvenlik Konseyi, 'sınırlı çok partili" hayata geçme adına veto ve baraj sistemi mekanizmasını kullandı.

6 Kasım 1983 seçimleri öncesindeki şartlarda kurulabilen partiler Milliyetçi Demokrasi Partisi, Halkçı Parti, Anavatan Partisi, Sosyal Demokrasi Partisi, Refah Partisi, Büyük Türkiye Partisi ve Doğru Yol Partisi olmuştur (Yüksel, 2011b).

Türkiye'nin siyasî hayatında önemli bir yeri olan 6 Kasım 1983 tarihli genel seçim, askeri müdahale sonrası yapılan ilk ve % 92 oranında gerçekleşen katılım ile Türkiye'deki en yüksek katılımlı ikinci genel seçimidir. Seçim ile Türkiye'nin siyasî hayatı normalleşme sürecinde önemli bir aşama kaydetmiştir. Seçimler öncesinde kuruluşu tamamlanan siyasî partilerin tamamının seçime girmesi mümkün olmamıştır. Partilerin birçoğu Milli Güvenlik Konseyi'nin vetosu sonucu seçime katılamamışlardır. Milli Güvenlik Konseyi'nin anti-demokratik uygulaması sonrasında Kasım 1983 Genel Seçimleri'ne sadece üç siyasî parti katılabilmiştir: Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP), Anavatan Partisi (ANAP) ve Halk Partisi (HP) (Yüksel, 2011a). Yapılan Genel Seçim sonrasında Turgut Özal'ın başkanı olduğu ANAP oyların yüzde 45,14'ü ile 211 sandalye sayısına ulaşarak yüzde 52,88 temsil oranı ile tek başına iktidara geldi. Sandıktan ikinci çıkan parti HP yüzde 30,46 oy, 117 milletvekili ile yüzde 29,32 temsil oranı elde etti. MDP beklenenlerin aksine yüzde 23,27 oy, 71 milletvekili ve 17,80 temsil yüzdesi ile üçüncü ve son parti oldu (Yüksel, 2011c).

Turgut Özal iktidara geldikten sonra politikalarını, Uluslararası Para Fonu IMF'nin direktifleri ve zamanın başbakanı Süleyman Demirel'in emriyle hazırladığı 24 Ocak 1980 Kararları çerçevesinde yürüttü. 1980 yılında kabul edilen 24 Ocak Kararları doğrultusunda liberal politikaları savunan Turgut Özal, girişimciliği, özel mülkiyeti ve özelleştirmeleri destekleyen politikalar izledi. Turgut Özal'a göre değişimin en temel dinamiklerinden birisi sürekli değişen ve dönüşen, yenidünya düzenine ayak uydurma zorunluluğudur (Yüksel, 2011a).

16 Ekim 1981 günü MGK siyasi partilerin feshine ilişkin yasayı kabul etti. Partilerin kapatılmasıyla 62 yıllık CHP tarihi sona erdi. Halkçı Partinin (HP) kurulduğu dönemde Erdal İnönü Sosyal Demokrat Partisi (SODEP)'nin kuruluş bildirgesini İçişleri Bakanlığına teslim etti. SODEP'in yanı sıra Bülent Ecevit'in eşi Rahşan Ecevit'in başkanlığında Demokratik Sol Parti kuruldu ve HP, DSP'ye katılma kararı aldı (Bila, 1999: 375). 13 Eylül 1987'de Bülent Ecevit DSP'nin liderliğine getirildi fakat 1987 genel seçimlerine katılan DSP barajı geçemedi.

1991 seçimlerine HEP ile ittifak yaparak giren SODEP batıdan istediğini alamadı, doğuyu HEP kazandı. SHP'nin seçimlerde başarısız olması parti içerisinde muhalefet seslerine sebep oldu. 7. olağanüstü kurultayda Baykal, İnönü karşısında yenilgiye uğradı. 12 Eylül'ün kapattığı partiler tekrardan kurulmaya başladılar. 12 Eylül öncesi CHP'nin Genel Sekreter Yardımcısı Erol Tuncer'in başını çektiği bir grup partinin tekrar açılması için çalışmalara başladılar. İnönü yeni CHP'nin SHP'ye katılmasını istiyordu. 9 Eylül 1992'de yapılan kurultayda Deniz Baykal Genel Başkanlığa seçildi. Çok geçmeden CHP'ye akın başladı. 24 Aralık 1995 seçimleri hem sol hem Türkiye için şaşırtıcıydı. RP birinci parti oldu, DSP ve CHP umduklarını bulamadı. Sol için tam bir hayal kırıklığı yaşandı.

12 Eylül 1980 ihtilali Refah Partisi yöneticileri için sadece parti kapatılmasından ve yöneticilerinin cezalandırılmasından öteye gitmedi. Siyasî yasakların sona ermesiyle 19

Temmuz 1983 tarihinde "emanetçi" Ali Türkmen adında bir avukatın genel başkanlığında Refah Partisi kuruldu. MNP ve MSP'nin devamı olduklarını her fırsatta belirtiyorlardı. 11 Ekim 1987 tarihinde yapılan 2. olağan kongre ile Necmeddin Erbakan genel başkanlığa seçildi.

1991 seçimlerine RP, IDP ve MÇP ile ittifak yaparak girdi. Tek başına hükümet olacaklarını düşünüyorlardı. % 16.7 oyla 62 milletvekili çıkardı. 24 Aralık 1995 seçimlerinde 1. parti oldu. 1980'den sonra başlayan hızlı yükseliş ilk tohumunu atmıştı ve ilk sırayı aldı. Kimilerine göre RP, hükümet olursa laik cumhuriyetin tehlikeye düşeceği söyleniyordu. Kimilerine göre RP'nin seçimlerden 1. parti çıktığı, iktidarı hak ettiği, dışarıda bırakılırsa radikalleşeceği yorumları yapılıyordu. Çok geçmeden partinin bazı unsurları ön plana çıkarıldı. Ekonomik ve sosyal sorunların çözümünden çok Taksim'e ve Çankaya'ya cami yapılması, üniversitede türbanın serbest bırakılması, devlet dairelerinde mesai saatlerinin cuma namazına göre düzenlenmesi gibi konular gündemin ilk sıralarına oturtuldu ve gerilim politikası oluştu. Erbakan'ın başbakanlık konutunda sarıklı tarikat liderlerine yemek vermesi, RP'li milletvekili ve belediye başkanlarının çeşitli yerlerde Atatürk, laik cumhuriyet aleyhinde sert konuşmalar yapmaları RP'ye bakışı değiştirmeye başladı. 1 Şubat 1997 tarihinde Sincan'da RP'li belediye başkanının himayesinde düzenlenen, İran büyükelçisinin izlediği bir tiyatro oyununda şeriat ayaklanması temasının işlenmesi, bardağı taşıran son damla oldu. 4 Şubat günü tanklar Sincan sokaklarındaydı. Erbakan istemeye istemeye 28 Şubat bildirisini imzalamak zorunda kaldı.

29 Kasım 1987'deki genel seçimlerde ANAP tek başına iktidara geldi. DYP, SHP'den sonra gelerek 3. parti oldu. 26 Mart 1989 yerel seçimleri ANAP için bir hayal kırıklığı oldu. ANAP seçimlerden önce sahip olduğu 59 il belediye başkanlığından 57'sini kaybetti. 9 Kasım 1989'da Turgut Özal, Kenan Evren'den cumhurbaşkanlığı görevini aldı.

1991 seçimleri sağ için büyük bir galibiyet oldu. DYP seçimin lideriydi, ANAP 2. sıradaydı. Seçim sonuçlarıyla DYP-SHP koalisyonu ortaya çıktı. 1993 yerel seçimleriyle siyasi tablo silinmedi aynı kaldı. Daha seçimin şoku atlatılamadan ünlü 5 Nisan kararı geldi. DYP-SHP koalisyonu 24 Ocak 1980 kararlarını hatırlatan bir acı reçeteyi yürürlüğe koydu. Yeni ekonomik paket, halktan yine kemer sıkmasını istiyor, yeni vergiler koyuyor, şok zamlar getiriyor ve tarımın desteklenmesine son veriyordu.

1980 ihtilalinden sonra tutuklanıp cezaevine konan liderlerden birisi Alparslan Türkeş idi. İhtilal sabahı bütün liderler evlerinden toplanmış bir tek Türkeş bulunamamıştı. Milliyetçi Hareket'in 12 Eylül 1980 müdahalesinin etkilerini atlatarak yeniden partileşme süreci 7 Temmuz 1983'te Muhafazakâr Parti'nin kurulmasıyla başladı. Muhafazakâr Parti, 6 Kasım 1983'te yapılan seçimlere Milli Güvenlik Konseyi'nin engellemeleri yüzünden katılamadı. 6 Eylül 1987 tarihinde 12 Eylül askeri yönetiminin getirdiği yasaklar son buldu. 4 Ekim 1987'de düzenlen ikinci olağanüstü kongrede Alpaslan Türkeş Milliyetçi Çalışma Partisi Genel Başkanı seçildi. 1987 seçimlerinde % 2 oy alarak meclis dışında kaldı. 1989 yerel seçimlerinde % 2'lik oyu % 4'e çıkardı. 1991 seçimlerinde RP ile ittifak yaparak meclise

girebildi. Alparslan Türkeş'in 1996'daki vefatıyla yerine Devlet Bahçeli genel başkanlığa getirildi.

Baykal'ın baskısıyla yaklaşık bir yıl önceden kararlaştırılan erken seçimler 18 Nisan 1999 günü yapıldı. Belki 20. yüzyılın son seçimleriydi. Sonuç Türkiye'de yeni bir dönüm noktasını gösteriyordu (Bila, 1999: 423). CHP tarihinde ilk kez barajı geçemedi. Seçimin galibi DSP ve MHP'ydi. Merkez sağ parlamentoya girmişti fakat oyları barajın biraz üzerindeydi. ANAP ve DYP liderleri arasında bitmek bilmeyen kavgalar, iki partinin gerileme nedenleri arasında sayılabilir. İki yıpranmamış parti, DSP ve MHP ön plana çıktı (Şirin, 2004).

Devletle ve rejimle kavgaya giren FP önemli ölçüde oy kaybetti (Bila, 1999: 423). MHP'nin yükselişinin nedenleri arasında PKK terörüne karşı tutarlı tavrı, şehitlere ve şehit yakınlarına sahip çıkması, radikal söylemden uzaklaşmış olması sayılabilir. Her iki partiye yönelişin ortak nedenini Türkiye'nin yeni rotasında aramak gerekir:

1- Seçim sonucu, Türkiye'nin Avrupa'dan dışlanmışlığına tepkidir. Avrupa Birliği'ne üyelik ve PKK terörü konusunda Batının Türkiye'ye karşı aldığı olumsuz tavır, ülkede milliyetçilik tercihini ön plana çıkarmıştır.

2- Tercih "ulusal sol"u savunan DSP ile "milliyetçi sağ"ı temsil eden MHP'yi zirveye taşıdı.

3- ANAP ve DYP'deki gerileme, iki partinin çözüm üretemeyen politikalarından kaynaklanmıştır. Şahsî ve oportünist politikalar ANAP ve DYP'yi, liderlerini eritmiştir.

4- Önce Refah sonra Fazilet çizgisi seçmendeki değişim beklentisini karşılayamadı.

5- PKK terörüne karşı DSP ve MHP'nin politikaları yakınlaştı. Terör ile insan haklarını birbirine karıştıran, insan haklarını ayrımcılığa kalkan olarak kullanan söylem ve tavırlara karşı öfke, 18 Nisan'da patladı.

7- ANAP ve DYP için geçerli olan bütün olumsuzluklar CHP için geçerlidir. İsabetsiz politika CHP'yi baraj partisi hâline getirdi.

DSP ve MHP 12 Eylül öncesindeki husumeti bir kenara bırakarak ANAP'ı üçüncü ortak olarak alıp koalisyon hükümetini kurdular.

Türk siyaseti, Recep Tayyip Erdoğan ismiyle 27 Mart 1994'te tanıştı. Tarih, Refah Partisi'nin altın çağını yaşadığı 1994 seçimleri dönemidir. Refah Partisi, İstanbul ve Ankara'nın içinde bulunduğu 5 büyükşehir ve 26 ilin belediye başkanlığını kazandı. En önemlisi İstanbul Büyükşehir Belediye Başkan adayı Recep Tayyip Erdoğan'ın sahneye çıkması oldu. Millî görüş tabanının yakından tanıdığı isim, İstanbul ve Türkiye için yeni bir yüzdü. Recep Tayyip Erdoğan, Necmettin Erbakan'ın muhalefetine rağmen İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı'na aday oldu. Erdoğan üniversiteyi 1980'de 12 Eylül'de bitirdi. 1980'e kadar bir yandan futbol oynadı diğer yandan Milli Selamet Partisi'nin İstanbul gençlik kolu başkanlığını yürüttü. Erdoğan ve çevresindekiler dönemi sorunsuz atlattılar ama 12 Eylül herkes gibi Erdoğan'ın siyasî hayatını kesintiye uğrattı. Erdoğan'ın Ziya Gökalp'e ait

dediği sonradan Cevat Örnek'in olduğu anlaşılan şiir nedeniyle Diyarbakır DGM, 21 Nisan 1998'de Erdoğan ile ilgili mahkûmiyet kararı verdi. Erdoğan, bir yıl hapis ve 860 bin lira ağır para cezasına çarptırıldı ve siyasetten men edildi. Erdoğan'ın yargılanma süreci devam ederken 16 Ocak 1998'de Refah Partisi "laiklik karşıtı eylemlerin odağı" olduğu gerekçesiyle kapatıldı. Erdoğan cezaevindeyken yeni parti kurma hazırlıkları başladı. Partinin adı "Adalet ve Kalkınma Partisi"ydi. Recep Tayyip Erdoğan, 16 Ağustos 2001'de yaptığı ilk kurucular kurulu toplantısında genel başkanlığa adaylığını koydu.

3 Kasım 2002 seçimleri Türkiye için beklenmeyen bir sonuç çıkardı. Seçimler sonunda geçen dönem 5 partinin girmeyi başardığı TBMM'ye sadece iki parti yüzde 10'luk seçim barajını aşarak girebildi. AK Parti ile daha önce parlamento dışında olan CHP, oyların yaklaşık yüzde 55'ini alarak Meclis'e girdiler. TBMM, 1954 yılındaki CHP ve DP'li parlamentodan 48 yıl sonra ilk kez sadece iki partiden oluştu. Sonuçla oyların yüzde 45'i parlamentoda temsil şansına sahip olamadı. AK Parti 1987 yılında kurulan Özal Hükümeti'nden sonra 15 yıl koalisyonlarla yönetilen Türkiye'de yüzde 34 oy alarak tek başına hükümet kurma imkânına sahip oldu.

DSP, MHP, ANAP, DYP ve SP istediklerini seçimlerde bulamadı hatta barajı aşamadı. Özellikle bir önceki seçimlerin 2 galibi DSP ve MHP'nin meclise girememiş olması Türk siyasetinde ilk kez görülen bir durumdu. Parti liderleri seçim sonrası istifa edeceklerini açıkladı ve partilerde yeni oluşumlar ortaya çıkmaya başladı. Âdeta Türk siyasetine değişik kanlar geldi.

İşadamı Cem Uzan'ın başkanlığında İslamiyet ve milliyetçilik unsurlarını sürekli olarak vurgulayan GP kuruldu ve 3 Kasım seçimlerine girdi. ANAP, DYP ve MHP'nin oylarını toplayarak çok büyük bir oy potansiyeli kazandı. Çoğu kimselere göre partilerin oy kaybetmesinde en büyük etken GP idi.

ANAP 1983 seçimlerinden sonra çok büyük bir oy kaybı yaşadı. Durumun aynısı DYP'de yaşandı. MHP 1991 seçimlerinde gösterdiği başarıyı 2002'de gösteremedi, meclis dışında kaldı. RP'nin parçalanması ile Erbakan giderek eridi, oy oranları aşırı derecede düştü. AKP ve GP bir anda oy oranlarını arttırdı. Halk artık yeni politikacılar denemek istiyordu. Aslında tablo 1999 seçimleriyle MHP'de görülmüştü.

Türkiye'de sağ-sol bağlamında klasik siyasî saflaşma devam etmektedir. Saflaşmanın içerik ve temsili bakımdan değişikliklere uğradığı görülmektedir (Şirin, 2004).

B. SOSYAL ve EKONOMİK DEĞİŞMELER

1980 yılında 24 Ocak kararları çerçevesinde ülke ekonomisinin dışa açılması, döviz darboğazının giderilmesi ve ihracatın teşvik edilmesi gibi bir dizi kararlar alındı. Ancak ülkenin içinde bulunduğu siyasî ve toplumsal kriz, politikaların uygulanmasını mümkün kılmıyordu.

1980 yılı Türkiye için bir kriz yılıdır. 24 Ocak 1980 kararları 12 Eylül askeri müdahalesinden sonra uygulama imkânı buldu. 1980 müdahalesi devletin her düzeyde kökten yeniden yapılanmalara gitmesi gerekir yolunda yaygın bir inanç varken yapıldı. İstenen restorasyon değil radikal yeniliklerdi.

Askeri müdahale ile birlikte ekonomide şok kararlar alındı ve hemen uygulamaya konuldu. Türk parasının değeri düşürüldü, KİT ürünlerine çok büyük oranlarda zam yapıldı, sendikal faaliyetler askıya alındı, grev yasağı geldi, memur maaşlarında reel düşüşler oldu ve tarıma yönelik genel destekleme politikaları terk edilmeye başlandı. Yapılanlar 12 Eylül askerî müdahalesinin iş gücü piyasasını ve ekonomiyi katı bir disiplin altına almasıyla mümkün olabildi.

1980 yılından günümüze kadar ihraç ikameci sanayileşme politikaları uygulanmaktadır. Türkiye'de ekonominin dışarıya açılabilmesi için devlet yerli sanayicinin dış pazarlarda rekabet gücünü artırıcı önlemleri almakta fazla gecikmemiştir. 12 Eylül 1980 askerî müdahalesinden sonra çalışanların ücretleri reel olarak geriletildi. İş gücü maliyetinde yerli sanayici lehine önemli bir düşüş sağlandı. Ücret ve maaşların millî gelir içerisindeki payı 1976-1978 arasında yüzde 35 civarındayken 1983-1986 arasında yüzde 20 civarına düşmüştür. Ayrıca yurtdışına mal satmak isteyen yerli sanayiciye her türlü teşvik verilmeye başlandı. 1980'li yıllar ile birlikte ihracatta çok önemli bir patlama yaşandı.

Özellikle 1984 yılından itibaren Turgut Özal'ın liderliğindeki Anavatan Partisi, ihracatı artırmaya yönelik politikaları büyük bir kararlılıkla uygulamaya koymuş ve sanayi sektörü önemli bir ölçüde dışarıya açılmayı başarmıştır. Anavatan Partisi zaman zaman Türkiye'nin enerji, ulaşım ve iletişim gibi alt yapı eksikliklerinin giderilmesi için kamu yatırımlarını arttırıcı devletçi politikaları uygulamaya koymuş ancak genel olarak liberal politika izlemiş ve devletin ekonomideki ağırlığını azaltmaya serbest piyasa ekonomisini kurmaya ve devleti küçültmeye çalışmıştır. 1986 yılından itibaren uygulamaya konulan özelleştirme politikaları sendikaların muhalefetine karşın sürdürüldü. 1997 yılının sonuna kadar başta kâr eden elektrik, çimento ve bankalar gibi KİT'lerin satışı olmak üzere 3.5 milyar doları aşan özelleştirme gerçekleştirildi. Ancak devlet özelleştirmelerin gerçekleştirilmesi için 4 milyar doları aşkın bir harcama yapmak zorunda kaldı.

1980'li yıllarda daha çok sanayi sermayesinin büyümesini gözeten politikalar başta işçiler olmak üzere çalışan kesimi zor durumda bıraktı. Sendikal hareketlerde bir canlanma ve işçi eylemlerinde (SEKA ve Zonguldak grevleri) bir artış gözlendi. Takiben iki referandum yenilgisi ve 1988 yılında yerel seçimlerde çok başarısız sonuçların alınması ANAP'ı popülist politikalar uygulamaya zorladı ve çalışanların ücretlerinde % 142'ye varan artışlar yapıldı.

1980 sonrasında kentleşme hızlı bir şekilde devam etmiştir. Ancak kentleşme sürecinde 1980 öncesine göre önemli gelişmeler ortaya çıkmaya başlamıştır. Türkiye'nin kitlesel göç olgusuyla tanışmaya başladığı 1950'li yılların başından 1980'li yıllara kadar gecekondulaşma kendiliğinden gelişen bir süreç olarak görüldü. Kente göç eden insanlar barınma sorunlarını yasal olmayan yollardan gecekondu kurarak çözmeye çalıştı. 1980

öncesinde gecekondulaşma resmî kurum ve kuruluşlar tarafından yok sayılmasına karşın toplum katında meşruiyet kazandı.

1980 sonrasında hükümetler özellikle seçim öncesi belirli siyasî yatırımlar çerçevesinde gecekondulara af yasalarıyla yasal bir meşruiyet kazandırdı. Gecekondulaşma yasal ve formel bir statüye kavuştu. Birçok yasalar çıkartıldı ve gecekondu sorunu yasal yollardan çözümlenmeye çalışıldı.

Yasal bir statüye kavuşan gecekondulaşma 1980 sonrasında kentte yeni bir rant olgusunu ortaya çıkardı. İmar izni yoluyla belirli gecekondu bölgeleri başta müteahhitler ve arazi mafyaları olmak üzere belirli kesimler tarafından büyük bir hızla yağmalanmaya başlandı. 1980 sonrasında yasal olmayan yollardan yapılan gecekonduların bir kısmı barınma amacıyla değil kentin rantından pay alma çabası çerçevesinde ortaya çıktı. Artık gecekonduların bir kısmı kullanım değeri için değil değişim değeri dolayısıyla bir meta gibi alınıp satılmak için yapıldı.

Yapılan araştırmalara göre 1980 sonrasında gecekondu sahibi kullanıcısı özdeşliği giderek ortadan kalkmış ve bir kişinin birden fazla gecekonduya sahip olması yaygınlaşmıştır. 1980 sonrasında gecekondu bölgelerinde kiracılık belirgin bir biçimde artmaya başlamıştır.

1980 sonrasında gecekondulaşma önceki dönemlerden farklı olarak artık herkesin rahatlıkla giriş çıkış yapabileceği ve bir gecekondu inşa edebileceği süreç olmaktan çıkıp artık kendi içerisinde piyasası, işleyiş kuralları hatta arazi mafyası olan bir olgu hâline gelmiştir. 1980 sonrasında kentlerdeki gecekondu bölgelerinin bir kısmı spekülasyon aracına dönüştü. Gecekondulaşmanın dinamiği gecekondunun üzerinde kurulu olduğu arsanın rantına el koyabilmek oldu. Özellikle kent merkezine yakın yerlerdeki tek katlı gecekondular yıkılmaya başlandı ve yerine çok katlı binalar hızla yükseldi.

1980 sonrasında Türkiye'de kentleşme olgusu kendi içinde çeşitlenmeye ve farklılaşmaya başlamıştır. Kooperatifleşme yolu ile birçok dar ve orta gelirli aileler kentlerde ucuz konut sahibi olabilmişlerdir. Uydu kentler ve banliyöleşme 1980 sonrasındaki kentleşmenin önemli itici güçlerinden biri olmuştur.

1990'lı yıllar ile birlikte özellikle İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük kentlerde zengin semt kavramı giderek değişti. 1990'lı yıllarda ekonomik açıdan üst gelir grubuna dâhil olan kesimler artık iyice zenginleşmiş olmalarının bir sonucu olarak yaşadıkları mekânlarda kentin diğer kesimleri ile daha çok yoksullarla karşılaşmak istemedikleri için İstanbul Bahçeşehir ve Kemer Country örneğinde olduğu gibi şehrin dışında yalnızca seçkin insanların oturduğu ve koruma altındaki yapay cennetlerde yaşamaya başlamışlardır. 1990'lar Türkiyesi ekonominin dışa açılması ve yeni tüketim kalıplarının ortaya çıkmasına paralel olarak Capitol, Galleria, Migros ve Tatilya örneğinde olduğu gibi dev alışveriş ve eğlence merkezleri ve hipermarketler ile tanışmaya başladı. Belirtilen türde mekânlar belirli bir üst gelir grubu için tasarlanmıştı ancak alt gelir grubundan insanların rağbet ettiği, zaman geçirdiği yerler hâline gelmiştir.

1990 yılı kültürel açıdan önemli bir dönüm noktasıdır. Özellikle 1980 yılından itibaren izlenen liberal politikalar meyvelerini vermeye başlamış ve aşırı tüketim, bireycilik, gösterişçilik, özenti, iş bitiricilik ve köşeyi dönme gibi eğilimler güçlenmeye başlamıştır. 1990 yılında yayına başlayan özel televizyon kanallarının etkisi ile yazılı ve görsel basın bütün toplumu etkisi altına almıştır. Türkiye'de pop müzik bir patlama yapmış statlarda büyük konserler verilmeye başlanmıştır. Büyük ticari kuruluşlar ve holdingler büyük bir reklam potansiyeli nedeniyle görsel eğlence etkinliklerine çok büyük önem vermeye başlamıştır.

Toplumsal ve ekonomik yapıyı anlayabilmek için uygulanan ekonomi politikalarını ve toplumsal hayata yansımalarını çok iyi bilmek gerekir. 1980 yılı ve sonrasındaki gelişmeler 1923'den günümüze kadar yaşanan dönüşümlerin 1950 yılındaki dönüşümde olduğu gibi en kapsamlı olanlarından biridir. Dönemde Türkiye ekonomisi dış pazara açılmaya başlanmış, ihracat teşvik edilmiş, sendikaların gücü zayıflatılmış ve çalışan kesimin millî gelirden aldığı pay düşmeye başlamıştır. 1980'li ve 1990'lı yıllar ile birlikte liberal ekonomik politikalar uygulanmış ve özelleştirme bütün hükümetlerin en önemli hedeflerinden biri hâline gelmiştir. Dönemde tüketim hem hızla artmış ve hem çeşitlenmeye başlamıştır. 1980 sonrasında kırdan kentte doğru olan göç devam etmiş ancak gecekondulaşma sürecinde bir formalleşme ve yasallaşma yaşanmaya başlanmıştır.

1982 sonrası tüketim ana politika oldu. Borçlanma, tüketimi karşılamak için artmaya başladı. 1982-1994 arasında ülke defalarca ekonomik sallantı yaşadı. Özellikle 1982 sonrası kurulan ekonomik düzen en büyük çöküntüsünü 1994'te yaşadı. 1994 ve 2001 ekonomik kriz değil sistem krizleriydi Ekonomi iflasa sürüklenirken Türkiye, tarihinin en büyük iç ve dış borçlanmalarını yapmak zorunda kaldı (Bulut, 2011).

Özellikle 90'lı yıllarla birlikte iletişimde ve internet alanında kaydedilen ilerlemeler, bilgiye ulaşmayı kolaylaştırdı. Ekonomik açıdan az zamanda çok üretmek hedefinin mevcut bilgi ve teknoloji dâhilinde gerçekleştirilmesi daha kolaylaştı.

Türkiye'de kişi başına düşen ortalama gelir gelişmiş ülkelere göre beş ila on katı azdır. Gelişmiş ülkeler, mevcut gelirleriyle temel ihtiyaçlarını gidermiştir. Diğer sosyo-kültürel ihtiyaçlarının daha iyi şartlarda sağlamaya çalışmaktadır. Türkiye ve benzeri gelişmekte olan ülkeler hâlen temel seviyede ihtiyaçlarını karşılamakla meşguldür.

Türkiye ekonomisinde yapısal sorunlar mevcuttur ve giderilmedikçe sağlam bir ekonomiye sahip olmak mümkün gözükmemektedir. Sektörler arasında bir denge ve sağlam bir bağ yoktur. İzlenen politikalar tam manasıyla etkili olamamaktadır. Verimlilik, kalite ve rekabet kavramları hayatımıza girmelidir. Üretimde öncelikle verimlilik ve sonrasında rekabet ortamının sağlanması kaçınılmazdır. Ancak önce ortamın sağlanmasına yönelik zihnî bir değişim gerekir. Hem iç hem dış piyasalarda rekabet imkânına sahip olabilmek için üretimde verimliliğe ve kaliteye önem verilmesi şarttır.

Sanayileşme stratejileri açısından Türkiye ile ilgili bir sınıflama yapılırsa 1980 öncesi ve sonrası şeklinde bir ayırıma gidilebilir. Her iki dönem arasında çok ciddî farklılıklar mevcuttur. Sanayiciler ve iş adamları, dönüm noktası olarak 1980 yılı kabul edildiğinde önceki dönemde "ihracat" şeklinde bir faaliyetten neredeyse haberdar olmadıklarını

belirtmektedir. Dönemin sonrasında ihracat kavramının hayata girdiği ve ekonomide ihracat alanında yoğun faaliyetler yaşandığı görülmektedir. Ancak günümüzde birtakım eksikliklerin olduğu görülmektedir. Eğer istenen seviyede ihracat rakamına ulaşılamıyorsa sebepleri aranırken verimlilik ve kalite olguları mutlaka dikkate alınmalıdır. Büyümek, kalkınmak için üretim yapılması ve üretimin pazarlanması lazımdır. Ancak sadece iç piyasa için değil özellikle dış piyasalar için üretim yapılmalıdır. İhracatta bulunmak gerekmektedir. Türkiye'de yaşanan kriz; üretim, ihracat ve dış gelir yetersizliğinden kaynaklanmatadır. Yeni pazarların bulunması ve yeni pazarlama stratejilerinin tespit edilmesi kaçınılmaz bir hâl almıştır. Krizlerle tekrar karşılaşılmaması, sağlanacak başarılara bağlı olacaktır.

Finansal kesimde birtakım sıkıntılar mevcuttur. Özellikle bankacılık sektöründeki sorunlar, ekonomiyi ciddî bir şekilde tehdit etmektedir. Olumsuz sonuca bankacılık alanında yapılan yolsuzluklar yol açmıştır. Vergi gelirleri ve harcanmasında birtakım yolsuzluklar mevcuttur. Yapılan uluslararası bir araştırmaya göre Türkiye'de mükellefler, olması gerekenden % 36 oranında daha fazla vergi ödemektedir. Yolsuzluklardan meydana gelen kaçaklar vergi yükünü arttırmaktadır.

Ekonomide yeterli seviyede malî derinliğin sağlanmasına yönelik ortam oluşturulmalıdır. Gelişmiş ülke standartlarında oranın % 80 civarında olduğu dikkate alındığında % 30 civarındaki bir oran, malî derinlik açısından Türkiye'de yeterli bir yapının mevcut olmadığını ortaya çıkarmaktadır. Para piyasasında yapılacak düzenlemelere ilaveten sermaye piyasasında gerekli iyileştirmelere gidilmelidir. Piyasa, menkul kıymetler borsası bir kumar merkezi olmaktan çıkarılmalı ve bir reel yatırım merkezi hâline getirilmelidir.

İçinde bulunulan olumsuz durumun müsebbip faktörleri sadece ekonomi kaynaklı değildir. Ekonomi dışı faktörlerin önemli ölçüde etkileri mevcuttur. Bir ekonomi yönetiminin en çok ihtiyaç duyduğu olgu güvendir. Türkiye ekonomisinde çok sıkıntı varken bazı otoriteler sosyo-kültürel alanlardaki gerginlikleri gidermeye yönelik harekette bulunmaları yerine kimi zaman bizzat körüklemektedirler. Sosyo-kültürel sorunlar, ekonomik sorunlara ilâve olursa ileride telafisi zor, daha büyük sıkıntıların ortaya çıkması kaçınılmaz olur.

Türkiye'de her ferdin sahip olduğu farklılıklarıyla rahat ve huzurlu bir şekilde yaşayabileceği bir ortam sağlanmalıdır. Sosyal ve kültürel alanlardaki sıkıntılarını aşmış toplumların birlik ve beraberlik duygusu içerisinde hareket ederek ekonomik sıkıntılarını gidermesi hiç zor olmaz (http://www.akademiktisat.net/).

Cumhuriyet'in kuruluşundan beri geçen yaklaşık 80 yıllık sürede (1923-2002), Türkiye giderek sıklaşan ve şiddeti artan ekonomik krizlere sahne oldu. Krizlerin en şiddetlisi 1998'den sonra yaşanan bunalım oldu. Tanık olunan, ekonomiyi derinden sarsan ve büyük ekonomi politikası dönüşümlerine yol açan 1978-81, 1988-89, 1994, 1998-2002 krizleri var. Göreli daha kısa süreli ve etkileri daha sınırlı 1982, 1991 krizleri yaşandı. Serbestleşme-küreselleşme sürecini yaşadığımız yılların önemli bir kısmı kriz yıllarıdır.

Türkiye'deki genç kuşaklar ömrünü krizin oluşturduğu parasal, sosyal, siyasî sorunlar ve 1978 kriziyle başlayan süreçte özellikle 1990 ve sonrasında işsizlik tehdidiyle geçirdi. IMF ve Dünya Bankası dayatmalarıyla ekonomi ve sosyal politikaları belirlenen bir ülkede yaşadı.

Türkiye'nin ekonomik bağımsızlığı kadar siyasî bağımsızlığını kısıtlayan, çoğunluk için ülkede yaşamayı, iş yapmayı güçleştiren en önemli zaafların krizlerle bağlantılı olduğu bir gerçektir. Özellikle tek kutuplu dünya ortamına geçildiği 1990 ve sonrası yıllarda hatta SSCB'den kaynaklandığı varsayılan tehdidin önemsizleştiği 1980'li yıllardan itibaren Batı dünyası başta ABD, Türkiye'ye olağan şartlarda kabul ettiremediği politikaları, krizlerin getirdiği ortamda Türkiye'nin kredi ihtiyacını karşılamanın bedeli olarak kabul ettirdi. Politikaların bir bölümü salt ekonomik niteliklidir. Ekonomik bağımsızlık kadar küreselleşme adına ekonomik büyüme, kalkınma sürecini ortadan kaldırmaktadır. Siyasî nitelikli bölümü Türkiye'nin mali kayıplarını arttırdı. Komşularıyla ilişkilerini olumsuzlaştırmaktadır.

Türkiye'nin yaşadığı krizlerin zaman boyutu şaşırtıcı bir düzen gösterir: Türkiye her on yılda bir dönemin sonuna doğru, on yılın 7. ile 9. yılı arası, şiddetli veya hafif bir kriz yaşamıştır. Yirmi yılda bir, 8. yılda başlayan krizler (1958, 1978, 1998) olağanüstü şiddette ve uzunlukta olmuş ve Türkiye'ye izlenecek politikalarda hürriyet bağlamında çok pahalıya mal olmuştur. Değerlendirme özellikle 1978 ile başlayan dönem için geçerlidir.

Krizlerin on yıllık devresel niteliği konjonktür dalgalanmaları yanında Juglar dalgaları diye bilinen ve olgun kapitalist ekonomilerin dalgalı büyümelerini belirleyen ekonomi kuramını düşündürmektedir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler, kendileri, sermaye kârlılığına bağlı dalgaları kendi içsel dinamikleriyle oluşturmadıklarına göre dalgaların dünya bağlantılı olmaları beklenebilir bir olgudur.

Türkiye'nin yaşadığı bazı krizlerin izdüşümünde kriz oluşturan dünya olayları vardır:

1982: Büyük borçlu Latin Amerika ülkelerinin borç ödeyemez duruma düşmesiyle dünyada "büyük borç krizi"nin patlaması, reel faiz hadlerinin tekrar yükselmesi

1987: Kasım ayında New York borsasının çökmesi, izleyen yaygın banka iflaslarıyla ABD ekonomisinin uzun süreli (1987-91) durgunluğa girmesi, doların güçlü paralar karşısında (DM, Yen gibi) değer kaybı

1990: Tokyo borsasının çökmesi, Japonya'da finansal kırılganlığın ortaya çıkması ve uzun süreli durgunluk, deflasyon sürecinin başlaması

1990-1991: Irak'a ambargo ve izleyen Körfez Savaşı, bölgeden turist ve sermaye kaçışı, petrol fiyatı ve bölgeye kredilerin faizlerinde fırlama

1992-1993 (yaz ayları): Avrupa paraları aleyhine spekülasyon sonucu Türkiye'ye rakip ülkeler paralarının devalüasyonu, ABD'ye sermaye kaçışı, ABD'de hızlı, AB'de yavaş büyüme, doların değerlenmesi

1994: Meksika'nın krize girmesi, Brezilya ve Arjantin'in Meksika'yı izlemesi, paralarının ve Çin parası Yuan'ın devalüasyonu, belirtilen ülkeler ile GOÜ pazarlarından sermaye kaçışı

1997-1999: Uzak Doğu ve Güneydoğu Asya ülkelerinde kriz, belirtilen ülkeler ve GOÜ'den sermaye kaçışı, krizin başta bölgeye yatırımcı Japonya'yı, dünyayı tehdit eder

boyuta varması, petrol fiyatının çökmesi, ülke paralarında büyük çaplı devalüasyonlar, dünya pazarının daralması

1998: Asya krizinin Rusya'ya intikali ve Rusya'nın moratoryum ilanı, bölgeden sermaye kaçışı ve kredi faizlerinin artışı, Ruble'nin devalüasyonu, Rusya pazarının daralması

2000: Dünya petrol fiyatlarının katlanarak artması, ABD'de Nasdaq'da çöküşün başlaması, ABD'de durgunluk işaretleri ve sermaye kaçışı.

Tablonun izdüşümündeki Türkiye krizleri, hiç küçümsenemeyecek uluslararası boyutları olduğunu ortaya koymaktadır. Dünya ekonomisinde istikrarsızlığın çok arttığı özellikle 1990 sonrasında yaşanan mali serbestlik ile kısa/uzun vadeli sermayenin serbest dolaşım sürecinde Türkiye'nin istikrarsızlığı artmış, artan krizlerle birlikte kalkınması duraklamıştır. Gerçekte süreci en yoğun yaşayanlar, dışa çok açık politikaları uygulayan Türkiye gibi orta derecede gelişmiş ülkelerdir, en fakir ülkeler artık açlık çeker duruma girmiştir.

Türkiye'de dışa açıklığın dış dayatmalarla ve kurumsal bağlantılarla doruğa çıktığı 1990'lı yılların dünyadan yansıyan istikrarsızlaştırıcı öğelerin çok güçlenmesiyle çakışması olağandır. Olguya bulunduğu coğrafi bölgenin sorunlu petrol haritası eklenmelidir. Türkiye ekonomisi, dış dünya bağlantılı sarsıntılardan kurtulamaz olmuştur. Tabii, sarsıntıları şiddetlendiren iç öğeler daima sahnededir.

Dış ticaret hadlerinde (DTH) şiddetli aleyhe dönüşler olmuştur. İki bağlamda ekonomiyi çok olumsuz etkileyen süreçler oluşturmuştur. Birincisi, GSMH'sının önce yarısı, ihracatının % 80'den fazlasının tarım kaynaklı olduğu ekonomik yapı 1978-83 dönemindeki ihracatı arttırma güçlükleriyle iç içe geçen krizde tarım ürünleri DTH'deki aleyhe dönüşte başat rol oynamıştır. GSMH ve ihracat gelirindeki payının giderek azaldığı izleyen yıllarda tarım, kriz oluşturucu bir öğe olmaktan çıkmıştır.

İkincisi, petrol fiyatlarındaki şiddetli fırlamalardır. 1979-80 ikinci petrol kriziyle 1990-91'deki Irak ambargosu ve Körfez Savaşıyla sürmüş, 1999-2000'de ve 11 Eylül sonrasında ani fırlamalar tekrarlanmıştır. Dönemler Türkiye'nin krizleriyle çakışmaktadır. ABD'nin petrol bölgelerinde egemenlik kurmak için müdahaleleri sürdükçe önümüzdeki yıllarda petrol fiyatı artışları, DTH'ni aleyhe döndürerek kriz ortamını yine ateşleyebilir.

Türkiye'nin dış ticaret/GSMH oranının giderek yükseldiği ve imalat sanayii üretiminde ihracatın payı ile iç pazardaki arzda ithalat payının hızla arttığı 1980 sonrasında devalüasyonların önemi çok artmıştır. 1992-1993'teki Avrupa ve 1997'deki Asya paralarının devalüasyonu rakip mallar satan, önemli pazar olan, 1998'deki Rusya devalüasyonu rakip mal satmayan fakat önemli ihraç pazarı olan ülke devalüasyonlarına örnektir. Türkiye ihracatının düşüp ithalatının artma eğilimini dolayısıyla cari işlemler bilançosu (CİB) açığı artışını tetiklemişlerdir. Devalüasyonlar, Türkiye'deki 1994 ve 1998-1999 krizlerini öncelemiş, sermaye kaçışıyla birlikte yüksek oranlı devalüasyona yol açan krizi hazırlamıştır.

Türkiye'nin başlıca ihracat pazarlarında başta Almanya ve diğer Avrupa ülkeleri, ABD ve 1992 sonrasında Rusya'da durgunluk ve ekonomik daralma veya politika gereği

yapılan aleyhe bir ayırımcılık, Türkiye'de bir krizi hazırlama veya hazırlanmış kriz ortamında krizi tetiklemede başat rol oynar. Petrol krizlerinde (1979-1980), OPEC üyeleri ve diğer petrol ihracatçıları dışında dünya çapındaki pazar daralması yaşanmıştır. DTH'deki aleyhe dönüşle birlikte daralttığında duraklayan/gerileyen ihracat gelirinin en yakın etkisi, CİB açıkları büyürken kısa vadeli borçlanmayı artırması ve/veya şiddetli bir devalüasyonu hazırlamasıdır. Ancak bazen büyük boylu başlıca bir ihracat pazarının hızla konjonktürel daralması veya Türkiye aleyhine ayırımcılığı, kriz ortamını hazırlamaya yeter. En iyi örnek 1998 ve 1999'da birbirini izleyen olaylardır: 1998 Rusya krizi ve Rublenin devalüasyonu hem mal hem hizmet (başta giyim eşyası, turizm ve taşıma) pazarını daralttı, sermaye kaçışına ivme verdi. 1999'un ilk yarısında A. Öcalan'ın yakalanmasını izleyen Alman kamuoyu tepkisiyle turist gelişinin ve ihracat artışının durması örneklerdir. Bir diğer etken Türkiye'nin ortak gümrük tarifesini kabul ederek AB'nin tavizli ticaret yaptığı ülkelere pazarını açarken AB ülkelerinin benzer tavizleri Türkiye'ye tanımalarının engellenmesidir. 1996-2000 yıllarında bavul ticareti dâhil ihracat artışının duraklamasındaki etkenlerden biri budur. 2000 yılı son çeyreğiyle birlikte patlayan krizi hazırlayan öğelerden biri olduğu söylenebilir.

En tipik örneği dünya pazarında reel faizlerin daha önce çok düşük hatta negatif iken 1979'da ve 1980'de çok yüksek reel pozitif düzeylere ABD'deki sıkı para politikasını izleyerek fırlamasıdır. Bölgesel örnek 1991 Körfez Savaşı veya 1998 Rusya krizi ile birlikte artan bölge rizikosunun fırlattığı faizlerdir. Borçlanarak yaşayan devlet ve özel kesim için artışlara TL devalüasyonu eklendiğinde faiz yükünün TL üzerinden boyutu krizi tetikleyebilir düzeye gelebilmektedir.

Belirtilen olaylar cari işleml açıklarını hem GSMH'ya oranla ve mutlak anlamda büyüterek hem kısa vadeli borçların (uzun-orta vadeli borç taksit ve faizleriyle birlikte) döviz rezervlerine oranını yükselterek devalüasyon beklentisi oluşturur. Devalüasyon beklentisi dış ve iç finans kurumlarının genelde mali sermayenin rizikolarını artırır. Riziko artışını izleyerek çeşitli tepkiler gösterebilirler: Ya büyük çapta kredileri geri çekmek isteyebilirler (22 Kasım 2000'de Deutsche Bank'ın kredilerini geri çekmek istemesi gibi) ve/veya kısa vadeli kredileri yenileyip taze kredi vermek istemeden faizleri yükseltirler. Aynı zamanda spekülatif beklentilerle dövizler ihracatçılarca vb. dışarıda tutulur. İki öğe 1985 öncesi krizlerde en önemli tetikleyici oldular. Mali serbestlikle birlikte 1990'dan itibaren sermaye kaçışı kaynakları çok büyüdü, sermayenin küresel çapta kâr alternatifleri çeşitlendi. Dış ve iç sermaye hisse senetleri, hazine bonoları gibi yerli kâğıtlardan iç piyasadaki bütün TL kaynaklı yatırımlardan içeride dövize kaçtı, dış pazarlardaki yatırım alanlarına kaçabilir; içerde büyük riziko artışı olmasa bile daha yüksek kârlı bir dış pazar ortaya çıktığında yine oraya kaçabilir.

Türkiye'de özel kesimin ve devletin giderek artan ve aşırılaşan borçluluğu, genişletici politikalarla (Keynesci harcama artırıcı önlemlerle) çare üretilmesini önlemektedir. 2000-2001 krizinde TCMB'nin para basmaması ve kamu harcamalarını IMF programı nedeniyle sınırlama, iç talebi çökertmiş, krizi derinleştirmiştir. Aşırılaşan borç yükünde diğer yandan krizler önemli bir öğedir. Faiz hadlerindeki fırlama, bütçe üzerindeki faiz yükünü artırır. Devalüasyonun getirdiği fiyat artışı yükü dış borç faizleri kanalından bütçeye biner. Özel şirketler ve bankalardaki çökme olaylarının yükü devlete halka kalır. Ekonomide artan

durgunluk ve daralma devletin vergi gelirinde önemli bir reel artışı engeller, daraltır. Harcamalar artarken gelirdeki artışın duraklaması, gerilemesi yeni borçlanma için baskı oluşturur. Devletin iç/dış borçlarının artışında krizler başrolü oynamaktadır. IMF'nin devrede oluşu ayrıca para arzının ve kamu harcamalarının artışına başlıca engeldir. IMF iç/dış borçlanmayı arttıran ve krizi atlatmayı zorlaştıran bir dışsal etken niteliğindedir.

Dış konjonktür ve döviz kuru elverişliyse ihracat artışı ve yeni imkânların devreye girmesi, 1994 krizinden sonra birkaç yıl bavul ticaretinin patlaması gibi krizden çıkışı kolaylaştırır. Ancak dış konjonktür elverişli değilse 1978-81, 2000-02 arası yıllar gibi krizden çıkış uzar ve IMF dayatmaları, etkisini sonuna kadar duyurur.

IMF ve Dünya Bankası dayatmalarıyla 1980'li yıllarda kargaşa yaşandı. İlk üç yılı askerî rejimin, kalan 4-5 yılı demokrasiyle bağdaşmayan bir siyasî ortamın ürünüdür. Krizden çıkamamış ekonomiye aktarılan serbestleşme girişimlerini bir para krizi (1982-83) izler. Biriken kısa vadeli dış borçları tasfiye için hükümetin aldığı önlemlerle ekonomiyi duraklatıp krize sokar (1988-89). On yıllık dönemin dört yılı böylece krizli yıllara dönmüştür. Sürekli reel devalüasyonlarla 15 TL'nin üçte bir oranında reel değer kaybı olmuştur. Hızlanan enflasyon ile vergi alma, iç borçlanmayla ikame çabasının başlattığı iç borç birikimi yaşanmıştır. Dış borçlarsa on yılda 14 milyar dolardan 49 milyar dolara, 3.5 katına çıkmıştır.

1988-89 krizini atlatmak için dış dayatmalarla giderek mali piyasaları tam serbestleştirme ve TL'nin konvertibilitesine geçme böylece sermaye hareketlerini her biçimiyle serbest bırakma politikalarının amacı Türk ekonomisini düzeltmek değildir.

1990'lı yıllarda sermaye hareketleriyle birlikte mal-hizmet pazarlarını tam serbestleştiren Türkiye, günümüze kadar çok dikkat çekici bir deneme yaşamıştır. Yaşanan deneme Latin Amerika ülkelerininkiyle tam örtüşmektedir. 1990'dan 1997'ye kadar iki kriz atlatmak (1991 ve 1994) pahasına Türkiye, ekonomisini büyütmüştür. Ancak karşılığında artan iç ve dış borçlar, finansal kırılganlığı arttırmıştır. 1998'de yeniden girilen kriz ortamında 2000 yılında IMF'nin hatalı politikaları eklenince borçların artık toplamı GSMH'yı (2001) aşar olmuştur; borçlar artarken GSMH 1990'lı yılların başındaki düzeye gerilemiştir.

Küreselleşmenin neo-liberal politikaları sadece Türkiye'yi değil krizlerle birlikte bütün Latin Amerika'yı, bir zamanların Asya Kaplanlarını batırmıştır. Ekonominin yapısıyla bağdaşmayan serbestleşme politikaları son yirmi yılda yaşanan krizlerin temel nedenidir.

Krizlerin hemen öncesinde CİB (Cari İşlemler Bilançosu) açıklarında büyük sıçramalar olduğu görülür. Enflasyon sürerken enflasyonu telafi edecek kur düzeltmesi için TL değerinin düşürülmemesi veya IMF'nin 2000 yılında uygulattığı kur çapası veya sermaye girişlerinden ötürü kurun düşmemesi, ihracatı caydırıp ithalatı teşvik ettiği ölçüde CİB açıklarını (1987, 1990, 1993, 1997 ve 2000'de olduğu gibi) sıçratan bir etkendir. Sık sık dış etkenler devreye girebilir. Mali serbestlikte sermaye girişleri, TL'de aşırı değerlenmeyi ve CİB açıklarını büyüten başlıca nedendir. CİB açıklarını büyüten etkenlere karşı açıkları kısa vadeli dış kredi ile karşılamak Türkiye'de daima ilk adım olmuştur. Döviz kontrolü uygulanan yıllarda dış krediler pahalılaşırken geri çekilirken ithalat kısıtlamalarının artırılması (1954-58 veya 1978-79'da olduğu gibi) diğer önlem olmaktaydı. Böylece CİB açıkları

kısıtlanırken mal darlıklarıyla fiyat artışları, üretim düşüşleri devreye girmekteydi. Serbest döviz piyasalarına geçişi izleyerek uygulama imkânsızlaşınca kısa vadeli kredilerin duraklamasıyla birlikte veya devalüasyon beklentisi doğarken döviz fiyatı patlamaları, krizi tetikleyen başlıca öğeye dönüşmüştür. 1991, 1994 ve 2001 krizleri sırasıyla 1990'da 2.6, 1993'de 6.3 ve 2000'de 9.8 milyar dolar tutarındaki CİB açıklarını izlemiştir. Açıkların GSMH'nın % 5'ine varması kriz için tehlike sinyali gibidir. Sermaye girişleri bir süre TL'yi aşırı değerlendirip CİB açıklarını büyütürken devalüasyon beklentisiyle sermayenin rizikosunu arrtırdığı ölçüde kriz oluşturucu bir etkiye dönüşmektedir.

Kamu kesimi iç/dış borç stokunun GSMH'ya oranı, devletin (dış dayatmalar gereği) üretim alanından çekilip iç/dış sermayenin "finansal garantörlüğü"ne ve "zararlarını taşıyıp yararlarını arttırmakla görevli bir kurum" olmasına geçiş sürecinde sürekli artmıştır. 1980 öncesi yıllarda stok GSMH'nın en çok üçte biri civarındayken 1980 sonrası sürekli yükselmiş, en şiddetli artış 1998-2001 arasında (% 69.1'den % 125'e) ortaya çıkmıştır.

Kamu iç/dış borç stoku krizlerle iki yönlü olarak iç içedir. Krizlerin patlamasında rol oynayan öğeler arasında yer alır. Her kriz, stoku hızla sıçratan öğeleri devreye sokar. Stok büyüdükçe 2000'li yıllar başlarken olduğu gibi devletin krizin etkilerini hafifletecek politikaları uygulamaya sokması imkânsızlaşır.

1980'li yıllarda batma noktasına giren bankaları ve şirketleri kamu bankalarınca KİT'lere yamayarak kurtarma veya 1990'lı ve 2000-2002 yıllarındaki banka çöküşlerinde yükü devletin üstlenmesi kamu borçlarını sıçratan bir öğedir. Krizde fırlayan döviz fiyatları, dış borçların TL karşılıklarını ve faiz hadlerini patlatır, iç borçların faiz giderleri sıçrar. 1994 ve sonrası yaşanan krizlerde dış banka kredilerine tanınan devlet garantisi, 2000'li yılların başındaki krizde döviz bağlantılı kamu iç borçlanması, patlayan döviz fiyatlarının kamu borçlarıyla bağlantısını olağanüstü düzeylere çekmiştir.

Krizlerde çok sayıda banka ve şirket güç duruma düşmekte borçlarını ödeyememekte taahhütlerini karşılayamamaktadır. Kimi kurtarılmak için devletin kucağına düşmekte kimi tasfiye olurken borçları devlet üstlenmektedir. En ağır miras bırakanlar 1982-83 ve 2000'in son çeyreğiyle başlayan krizlerdir.

1978'den sonra süren mali krizle birlikte 2 büyük bankerlik kurumu ve 5 adet küçük boy banka battı. Süreçte zor duruma giren çok sayıda büyük boylu özel şirket ya kamulaştırılmış ya kamu bankalarına devredilmiş veya kredilerle ayakta tutulmaya çalışılmıştır. Fakat rekor, 1998'de başlayıp 2000'in son çeyreğiyle giderek derinleşen krizdedir. Rekor, batanların sayısı kadar kamuya bindirilen yük ve araya karışan yolsuzluk olaylarındadır. 2002'nin ilk yarısına kadar olan sürede batan banka sayısı 21'dir. Devlete getirdiği yük 25-30 milyar dolardır. Krizde işsiz kalan 1 milyon kişi ile birlikte toplam 2 milyon kişinin ve batan 120-130 bin işyerinin vergisinden devlet yoksun kalmıştır. Devletin yükünü artırırken gelirini azaltan kriz süreci, çözüm üretmeyi güçleştirmektedir.

1994 krizi devlete ve ekonomiye yükler getirdi. Krizde başlayan süreçlerin daha sonra etkilerini sürdürmesi krizin başlıca özelliğidir. Etkilerin başında kredi veren yabancı bankalara devlet garantisi verilmesi, ödenemeyen özel kredileri devletin ödemeyi üstlenmesidir. İkincisi,

Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF) yoluyla devletin belirgin sınırlamalarla banka paniklerini önlemek için banka mevduatlarının garantörlüğünü yapmasıdır. İki olgu, 1990'lı yıllarda katlanarak artan banka sayısı kadar izleyen krizde batan bankaların çokluğu ve getirdikleri yüklerin başlıca nedenidir. Yeterince incelenmeyen banka kuranların kimlikleri, bankaların öz sermaye yeterliği, yaptıkları işlemlerin izlenmemesi veya denetçiler izliyor ve raporluyor olsa bile üst makamlarca gözardı edilmeleri gibi olgular vardır.

Kamu borç stokunun giderek büyümesi, 1990'lı yıllardan itibaren hem yeni krizleri hazırlayan bir nedendir hem her krizin giderek büyüttüğü özel kesim rizikolarının bedelinin karşılığı olduğu bir sonuçtur. 1980'li yıllarda önce istikrar programı uygulandığı sürede yüksek oranlı enflasyon düşüşe geçmişken tekrar ivme kazanmış, 1990'lı yıllarda ortalama yılda % 70'lere varan yüksek bir oranda süreğenleşmiştir. 1990 sonrası dünyada Türkiye'nin süreğen yüksek ve değişken oranlı bir enflasyonu yaşaması, ekonomik hesaplarda yanılma payını artırdığı ölçüde krizlerde rol oynayabilmiştir. Türkiye'de fiyat artışlarının yılda % 50'yi aşması, ilk kez 1978 krizinde ortaya çıkmış, 1980'de yüksek oranlı devalüasyon ve KİT ürünleri fiyatlarını arttırma, faiz hadlerinin serbestleşince fırlaması gibi nedenlerle birlikte hız % 100'ü geçmiştir. Fiyatların tekrar % 100'ü geçmesi yılda % 120 artış ile 1994 krizini sadece kamuda geçmesi 2001'in son çeyreğini beklemiştir.

Dış etkenlerin en önemli rol oynadığı krizler öncelikle 1978 ve yakından izleyerek 1991 yılındakilerdir. En az etkili oldukları 1988-89 ile 1999 ve 2000 yılı krizleridir. Geri kalanlarda ihmal edilemeyecek etkileri bulunmaktadır. İç etkenlerin daha ağırlıklı gözüktükleri, 1994 ve 2000 yıllarında yaşanan ve bütün iç etkenlerin birlikte aynı ağırlıkla katıldığı krizlerdir. Yakından 1988-1989 ve 1991 krizleri izlemektedir. Krizlerin çoğunda iç ve dış etkenler birbirine yakın ağırlıktadır: 1982-1983, 1991, 2001 örnektir. Bazı iç etkenlerin bazı krizlerde hiç rolü olmaz (1998 ve 1999'da CİB açıkları gibi).

Türkiye'nin özellikle 1978 ve izleyen yıllarda yaşadığı krizler sadece birkaç yılda atlatılan geçici olaylar olarak kalmadı. IMF ve Dünya Bankası, 1978 ve izleyen yılların krizlerinde kredileri verirken ekonomiyi dış dünyanın uluslararası sermayenin gereklerine uyduracak "yeniden yapılanma" şartlarını getirmiş, ek kredileri veren Batı dünyası (OECD) siyasî tavizler istemiştir.

1978 kriziyle birlikte krizlerin mirasının giderek kötüleştiği görülmektedir: Ya büyüme hızı düşük kalmakta ya hızlı olsa bile sadece birkaç yıla inhisar etmektedir. 1983-87 arası ekonomi % 5'e yakın büyüdü. Hız ve süre tekrarlanmadı. Gözlenen yapısal dönüşüm özellikle 1982 sonrasında mamul mal ihracatının ihracat payının hızla yükselmesiyle ilgilidir. DTH'nin hızla tarım aleyhine döndüğü yıllarda Türkiye yapısal dönüşümü yapamasaydı ihracatın artması mümkün olmayacak, dış borç ödemeleri çok büyük sorunlar çıkaracaktı. 1980'li yıllar, kendi dürtüleriyle sanayileşmeye büyük bir ivme vererek değil daha önceki yıllarda kurulan ve krizde atıl kalan kapasiteleri devreye sokarak yapısal dönüşümü yaşayabildi. Dönemde Türkiye birtakım hizmetlerin başta turizm ve müteahhitlik hizmetleri ihracatını arttırmaya geçerek ihracatta bir diğer yapısal dönüşüm oluşturdu. Yapısal dönüşümün ekonomik maliyeti sürekli devalüasyonlar, yozlaşma oluşturan büyük ihracat

teşvikleri, reel ücretlerin düşürülmesi olmuştur. Kalıcı bir olumlu dönüşüm gerçekleşti. 1980'li yıllarda krizlerin puan toplamı 2 ve daha düşük düzeydedir. En düşük puanlar gelir bölüşümündeki iyileşme ile iç/dış borç yükü azalışında en yüksek puanlar yapısal dönüşüm göstergesindedir.

1990'lı yılların krizlerinde özellikle 1994'ten sonra olumlu hiç bir miras yoktur. 1991 ve 1994 krizleri kendilerinden sonra sadece sırasıyla 2 ve 3 yıllık hızlı büyümeye yer bırakmıştır. Ayrıca bir miktar yapısal dönüşüm ve bölüşüm iyileşmesi görülüyor. Ancak çok sayıda olumsuzluk negatif mirasa eklenir. 1994 krizi finansal darboğaza düşen şirketlerin başta süt ürünleri sanayinde hızla yabancılara satışıyla TMSF'nin devreye girmesiyle kitlesel işten çıkarmalarla yabancı bankalara verilen taahhütlerle çok sayıda olumsuzluğa kapı açmıştır. Kriz 9-10 ayda atlatılmış, izleyen 3 yıl ekonomi hızla büyümüştür.

1998 krizi ve izleyen 2001 krizinin olumsuzlukları daha önceki bütün krizlerin ötesinde kötü bir miras bırakmıştır. Her yılı ayrı bir kriz kaynağı olan dönemde hiçbir yılın puan toplamı 1'e dahi varmadan ½'da kaldı. İhracatta daha yüksek katma değerli malların payındaki artışla ilgili olarak yapısal dönüşümden kaynaklandı. Çok sayıda olumsuzluk vardır. Yüksek vasıflı işgücünün kitlesel işsizliğine tanık olundu. Bankacılık ve imalat sanayiinde binlerce çalışana yol verildi, beyinler yitirildi. Finans kesimi çok büyük yara aldı. İç/dış borç oranı GSMH'yı aşar duruma geldi. Türkiye yatırım yapma gücünü yitirmektedir. Kriz öncesi sahip olduğu bankalar/şirketler finans darboğazını aşamadığı, KİT'ler özelleştirilme süreci yaşadığı için ekonomi hızla yabancıların eline geçmektedir. Ekonomik mirası ekonomik düzlemde en kötü olan krizin 1998'de başlayan ve 2000'lerin başında süren kriz olduğuna kuşku yoktur.

Bütün ekonomik krizler ağır bir siyasî miras bıraktı. Ağır mirasın bir önemli öğesi demokrasinin tahribi diğeri olağan şartlarda uygulanmayacak politikaların dayatmalarla uygulatılmasıdır.

Soğuk Savaş yıllarında yaşanan ve IMF ile Dünya Bankası yanında OECD fonları ile desteklenen 1958 ve 1978 krizlerini askerî darbe ve demokrasinin askıya alınması, partilerin kapatılması izledi. Toplum uzunca bir süre müdahalenin oluşturduğu ciddî çalkantılarla sarsıldı. Çalkantıların en ağır biçimde hissedildiği kurumların başında üniversitelerin öğretim kadroları gelir. Sarsıntıların etkileri çok uzun süre devam etti. Bazı gözlemciler 1990'lı yallardaki siyasî istikrarsızlığın kökeninde siyasî partilerin kapatılmasının yattığı kanısındadır. Gençlik ciddî yaralar aldı. İkinci etki alanı 12 Eylül 1980 darbesiyle birlikte işçi sendikalarıdır. Sendika tasfiyesi, mallarına el konulması yoluyla sendikal hareket ağır yaralar aldı.

12 Eylül 1980 darbesiyle birlikte Türkiye'nin ekonomi politikaları tamamıyla siyasî iktidarın iradesinden çıkıp IMF ve Dünya Bankası'nın tekeline girdi. Çok zaman kendi çıkarıyla bağdaşmayan mantık dışı olan ekonomi politikaları dayatıldı. En çarpıcı örnekleri 1998'de başlayan krizi izleyerek Aralık 1999'da IMF ile imzalanan stand-by anlaşmasıdır. 2000 başında devreye sokulan kur çapası temelli ekonomi politikaları 2001'deki şiddetli krizi hazırladı. Türkiye aldığı kredilerle karşılanamayacak borç artışı yaşadı. Türkiye'nin gelir

kaybı artı Artık Türk ekonomisi Türk halkının hizmetinde değildi. İktidardaki hükümet, Türk halkının aleyhine olabilecek uygulamaları yürütmek durumunda kaldı. Hükümet pek çok alanda alınan kararlara dahi katılamadı, kurullar yoluyla siyaset dışına itildi.

Krizler, ekonomiyi, IMF/DB kredilerine muhtaç bıraktığı ölçüde dış karar merkezlerinin çıkarlarını tatmin etme durumuna sokmaktadır. Krizlerin, siyasî tavizler verme yolunda Türkiye'yi baskı altına sokması, 1978 krizini izleyen askerî darbeyle birlikte çarpıcı boyutlara ulaşmıştır. Türkiye'nin vetosunu kaldırarak NATO'nun (ABD'nin) istediği gibi Yunanistan'ın NATO'nun askerî kanadına dönüşünü taviz almaksızın onaylaması, ABD gözlem uçakları U2'lerin Türkiye'de konuşlandırılmasına imkân tanıması çarpıcı örneklerdir.

1998 krizini izleyerek Aralık 1999'da stand-by anlaşması imzalanırken uluslararası tahkimin Anayasa değiştirilerek kabulü ve Danıştay'ın bir danışma kuruluna indirgenmesi, GATT-Uruguay turlarında kabul edilen tarım politikalarını gelişmekte olan ülkelere tanınan tavizleri bir yana bırakıp en ileri biçimde uygulamak zorunda kalması tavizlere çarpıcı örneklerdir.

1978 krizi ve izleyen diğerleri özelikle yaşadığımız son krizlerin ekonomiyi getirdiği nokta gerçekten düşündürücüdür. Türkiye bir yeni kriz daha yaşamamalıdır (Kazgan, 25-26-27 Eylül).

1980 sonrası Türkiye'ye bakıldığında ekonominin dünya ile bütünleşmesinin arttığı, ithalat ve ihracatın dünyada ticareti yapılır mallara doğru hızla kaydığı, kamu kesimindeki harcamaların kontrol altına alınamaması ve etkin bir vergi sistemi olmaması nedeni ile bütçenin giderek artan oranda açık verdiği söylenebilir. Bütçe açıkları dış ve iç borçlanma ile finanse edilmiş ve giderek artan reel faizler yüzünden borçlar hızla yükselmiş ve 1990'ların sonunda çevrilmesi zor bir noktaya gelmiştir. Yapının daha kötüleşmesinde yüksek enflasyonun getirdiği belirsizlik ortamı ile yatırımların azalması ve yapılan yatırımların verimli alanlar yerine riskli alıcılara kayması rol oynamıştır.

Oluşumlar sonucu Türkiye makroekonomi acısından kararsız bir denge üzerinde hareket etmek zorunda kalmaktadır. Büyüme hızında yıllara göre büyük dalgalanmalar kendini göstermektedir.

Türkiye'nin nüfusu 1980-2010 döneminde giderek daha az artış göstermektedir. Nüfus artış hızı düzenli fakat yavaş bir biçimde düşmektedir. Durum, şehirleşme oranının ve eğitim düzeyinin yükselmesi ile paralellik göstermektedir.

Türkiye'de okuma yazma bilenlerin oranı hızla yükselmektedir. Genç nüfus yapısı ve ilkokul/ilköğretimin zorunlu olması, eğitim düzeyinin yükselmesinde en önemli etkendir. Özellikle Marmara, Ege ve Akdeniz bölgelerinde okuryazarlık oranı Türkiye ortalamasının çok üzerindedir.

Endüstrileşmenin şehirlerde yoğunlaşması ve iç göç nedenleri ile şehirleşme oranı düzenli olarak artmaktadır. Oranın sanayileşmiş ülkelerdeki % 80'ler düzeyine doğru yükselmesi beklenmelidir. Köyler, millî gelirden nüfusu ile orantılı bir pay alamadığı için iç

göç artışı durdurulamamaktadır. Köy nüfusunun azalması ile gelir dağılımının daha dengeye gelmesi beklenebilir.

İşsizlik oranı genel ekonomik dalgalanmalara uyum göstermektedir. Genel dağılım % 8'ler civarında olmakla birlikte tarımdaki gizli işsizlik rakamlara yansımamaktadır. Özellikle genç nüfus içinde işsizlik oranı genel ortalamadan daha yüksektir. Kent nüfusundaki işsizlik oranı kır nüfusuna göre daha fazla dalgalanma göstermektedir. Durum kent nüfusunun sanayi ve hizmetler kesiminde yoğun olarak çalışması ve millî gelirde görülen sert dalgalanmalardan etkilenmesi nedeni ile ortaya çıkmaktadır. Tarımda işsizlik daha durağan kalmakta ancak tarım üretimini engelleyen doğal olaylardan etkilenmektedir.

Türkiye'nin millî geliri ortalama % 5 civarında büyürken büyüme dalgalanmalı bir şekilde gerçekleşmektedir. Hızlı büyüme dönemlerini, büyük resesyon dönemleri izlemektedir. Ortalama % 5 büyüme gerçekleşti. Etkisi daha zayıf olmaktadır ve ekonomide durağanlık sağlanamamaktadır. Durum ekonomik kararların sağlıklı verilmesini önlemektedir.

Türkiye'de millî gelir içinde tarım ve sanayinin payı azalırken hizmetler sektörünün payı yükselmektedir. Durum genelde bütün sanayileşen ülkelerde görülen bir olgudur. Gerçekte önemli olan, sanayi sektöründe üretilen malların dünya ticaretine konu olan ürünler olmasıdır. Dünya ticaretine konu olan ürünler sağlanıyorsa göreli olarak küçük bir sanayi, ekonomi için olumludur.

1998 yılına kadar sürekli artış gösteren kişi başına millî gelir, sonra giderek düşme eğilimi göstermiş ve 2001 yılında en düşük düzeyine inmiştir. Türkiye'de gelir dağılımı bozuktur. Diğer ülkeler ile karşılaştırma yapıldığında en dengesiz gelir dağılımına sahip ülkelerden olduğumuz görülebilir. Yapı sosyal dengesizliklerin ortaya çıkmasına neden olacak bir ortam hazırlamaktadır. Son yıllarda gelir dağılımındaki bozulmayı önleyici politikalar izlendi, sonuçlarının kalıcı olup olmadığını görmek için henüz erkendir.

Kamu yatırımları 1998'de en yüksek düzeye ulaşmış daha sonra dalgalanmakla birlikte düşüş seyri göstermiştir. Özel yatırımlar 1998 yılında en düşük seviyesindeyken giderek artmaktadır. Dış ticaretin millî gelir içindeki payı yükselme eğilimindedir. Türkiye'nin dış piyasalarla bütünleşmesi ve küreselleşme hem ihracatta hem ithalatta artışa yol açmaktadır. Türkiye her dönem dış ticaret açığı vermektedir. Açığı, sermaye hareketleri karşılayamadığından dış borçlanmaya gidilmektedir. Türkiye'nin dış borç yükü hızla artmaktadır. Millî gelirdeki hızlı dalgalanmalar, dış ticaret rakamlarında sert dalgalanmalara neden olmaktadır. Dış ticarette ihracat, ithalatı karşılamakta yetersiz kalmaktadır. Türkiye ihracatını hem mal hem ülke olarak çeşitlendirmeyi başarmıştır. Millî gelirin ithalata bağımlılığının düşürülememesi hâlen bir sorun olarak görülmektedir.

Dönemde nüfus artış hızı yavaşlamakla beraber ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etki oluşturacak düzeye inmemiştir. Hızlı iç göç, kent nüfusunu oransal olarak artışına yol açmış fakat yatırımların azlığı ve finansal yatırımların artması nedeni ile işgücü talebi yükselememiştir. Sonuçta işsizlik oranı yükselmiş ve düşüş sağlanamamıştır.

Enflasyonun yüksek olması ve sözleşmelerin geçmiş enflasyonu telafi edecek şekilde yapılması, enflasyonu bir sarmal hâlinde yükseltecek bir ortamı hazırlamıştır. Enflasyonun getirdiği belirsizlik ortamı, reel faizleri yükseltirken kamu kesiminin borçlanma ihtiyacını, yüksek faizleri besleyen ikinci bir unsur olmuştur. Dolayısıyla finans sektörü hızla şişmiş ve gerçek olmayan bir büyüme görülmüştür (http://omerergun.com/yonetim/resimdosyalar/sosyoekonomikgelismeler_sunum3.pdf).

1980 sonrasında Türkiye ekonomisi dışa dönük sanayileşme ve liberalleşme politikalarıyla yönlendirilmeye başlanmıştır. 1980'lerde başlayan dışa dönük sanayileşme ve ekonomide liberalleşmeye dayalı ekonomi politikaları günümüze kadar devam etmiştir.

24 Ocak kararlarıyla başlayan dışa açılma sürecinden beklenen şey, ülkenin gelişmişlik düzeyi açısından daha ileri aşamalara hızlı bir şekilde geçmesini sağlayabilmekti. Sanayileşme stratejisi sayesinde ülkenin ihracat gelirleri artacak ve artış sayesinde elde edilen gelirler, ülkenin sanayileşmesini, gelişmiş ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeylerine ulaşmayı sağlayacaktı. Süreç içerisinde hemen hemen bütün hükümetler, benzer politikaları benimsemişler ve birbirlerine yakın politika araçları kullanmışlardır. Türk lirasının konvertibilitesinden IMF'nin istikrar programlarına ihracatı teşvik politikalarından KİT'lerin özelleştirilmesine kadar birçok uygulama ekonomiyi liberalleştirerek ve dış dünyaya açarak daha hızlı kalkınmayı sağlamak amacıyla ortaya konmuştur. Uygulamalar sonucunda beklenen sonuçlar; istikrarlı ve hızlı bir ekonomik büyümenin sağlanması, enflasyonun düşürülmesi, işsizliğin azaltılması, yüksek bir millî gelir düzeyine ulaşılması, eğitim ve kentleşme ile ilgili sorunların çözülerek gelişmiş ülkelerin ulaştığı düzeyi bir an önce yakalayabilmekti.

Kimilerine göre 1980 sonrasında Türkiye ekonomisi büyük bir atılım gerçekleştirmiş ve liberalleşmenin sağladığı avantajlarla neredeyse çağ atlamıştır. Kimilerine göre Türkiye ekonomisi 1980 sonrasında uygulanan ekonomi politikaları nedeniyle rayından çıkmıştır ve ekonominin yapısında düzeltilmesi güç bozukluklar meydana gelmiştir.

Türkiye'nin GSMH'sı özellikle 1980'den sonra istikrarsız bir seyir izlemeye başlamıştır. Parasal değer olarak sürekli bir artış meydana gelmektedir. GSMH'nın yıllar itibariyle artmış olduğunu görüyoruz. 1980 yılında 50 milyar dolar civarında olan GSMH, 1995 yılına gelindiğinde 99 milyar dolar olmuştur. İlk bakışta olumlu gibi görünen gelişme, büyüme hızına baktığımızda değişik bir görünüm arz etmektedir. Çünkü bir ekonominin üretim değeri olarak büyümesinin yanında istikrarlı bir seyir izlemesi önemlidir. Türkiye ekonomisi son derece istikrarsız bir büyüme eğilimine sahiptir.

1980'de negatif bir büyüme hızına sahip olan ekonomi 1990'da % 9.4 gibi son derece yüksek bir büyüme hızına erişmiştir. Fakat hemen arkasından 1991 yılında büyüme hızı neredeyse sıfıra inmiştir. 1993 yılında yine yüksek bir büyüme hızına ulaşan ekonomi, 5 Nisan kararlarının alındığı 1994 yılında büyük bir çöküşe geçmiştir. 1995 yılında gerçekleşen % 8.1'lik büyüme hızı sürdürülebilir nitelikte bir büyüme değildir. Çünkü büyümenin üretimle ilişkisi son derece zayıftır. Yüksek büyüme hızı, büyük oranda % 8.7 büyüyen ticaret

sektörüne bağlıdır. Büyüme hızının tıpkı 1992 ve 1993 yıllarında olduğu gibi üretim ağırlıklı ve kalıcı olmadığının işaretidir.

Türkiye ekonomisi her hızlı yükselişin arkasından büyük bir ekonomik gerileme yaşamaktadır. Türkiye ekonomisi 1980 sonrasında sağlıklı bir büyüme göstermedi ve neredeyse her beş yılda bir büyüme sınırlarını zorlayarak bir kriz dönemine girdi. 1980-1995 Türkiye'sinin üretim yapısı tarım sektörü aleyhinde değişmiştir. Genellikle gelişmenin henüz ilk aşamalarında bulunan az gelişmiş ekonomilerde tarımsal üretimin toplam üretim içindeki payı çok büyük olmaktadır. Türkiye ekonomisi gelişmenin ilk aşamasını tamamlamıştır. Fakat ekonomi henüz olgunlaşmamış bir ekonomidir. Türkiye ekonomisi sağlıklı bir gelişme içinde olsaydı sanayi sektörünün GSMH içindeki payı % 50'ye yaklaşmış olmalıydı. Oysa oran % 30'a bile ulaşmamıştır. Türkiye'nin ana sektörler itibariyle üretim yapısı sağlıklı bir ekonomik gelişme sürecine uygun değildir.

Türkiye ekonomisi gelir dağılımı açısından çok kötü bir konumdadır. 1987 yılında toplam gelirin % 49.9'u nüfusun % 20'si tarafından paylaşıldı. Dengesizlik yedi yıllık dönemde daha artmıştır. 1994 yılında nüfusun % 20'si toplam gelirin yaklaşık % 55'ini elde etmektedir. Bozukluğun altında yatan temel neden Türkiye ekonomisinin çağdaş gelişme şartlarından sapmış olmasıdır.

Türkiye ekonomisi 1980 sonrasında dış ticaret açısından önemli sayılabilecek gelişmeler katetmiştir. Özellikle ihracat alanında sağlanan gelişmeler belki 1980 sonrası uygulanan ekonomi politikalarının en olumlu sonucudur. Eğer ihracatı teşvik mekanizmasındaki aksaklıklar yüzünden ortaya çıkan hayali ihracat olgusu sayılmazsa ihracat sektöründe yaşanan gelişmeler umut vericidir. 1980'den sonra ihracat miktarı on yıl içerisinde yaklaşık on kat artarak 29 milyar dolardan 216 milyar dolar civarına yükselmiştir. İhracatın ithalâtı karşılama oranı yeterli olmasa bile genelde istikrarlı bir biçimde artmaktadır. 1980 yılında % 36.8 olan oran, 1995 yılında % 61'ler civarında gerçekleşmiştir.

Türkiye'nin 1980 yılındaki ihracatının sadece % 36'sı sanayi ürünlerinde oluşmaktaydı. Geriye kalan % 64'lük kısım tarım ve madencilik ürünlerinden ibaretti. Fakat 1995'e gelindiğinde Türkiye'nin ihracat yapısı tarım ve madenciliğe olan bağımlılığından kurtulmuştur. Sanayi ürünleri ihracatının toplam ihracat içindeki payı % 90'a yaklaşmıştır.

Türkiye'nin ihracatının % 50-60'lık bir bölümünü tüketim malları oluşturmaktadır. Tüketim malları içinde tekstil ürünleri özel bir yer tutmaktadır. İhracatın yapısındaki gelişmeler tek başına yeterli olmamakta değişimin içeriği önemli olmaktadır. İhracatta çeşitlenmeye gidilmesi, ülke ihracatının geleceği açısından çok önemlidir.

1984 yılında uygulamaya konan ithalât rejimi sayesinde ithalâtına engel bulunan birçok mal üzerindeki gümrük ve istihsal vergileri azaltılmıştır. Böylece ithalât yapmak büyük ölçüde kolaylaşmıştır. Böyle bir politikanın temelinde yatan nedenlerden biri ithal ikamesini engellemek, ekonomide liberalleşme sürecini hızlandırmaktı.

Her geçen dönem azalmasına rağmen ithalâttaki en büyük pay ara mallarına aittir. Ara mal ithalâtı azalırken yatırım ve özellikle tüketim mallarının ithalâtı büyük oranda artmıştır.

Ara mal 1995 yılı itibariyle % 60'lık bir paya sahip olmuştur ve ara mal içindeki en büyük ağırlığı petrol oluşturmaktadır. Türkiye ekonomisi hâlen dışa bağımlıdır.

1980 sonrasında döviz kazandıran en önemli faktör ihracat oldu. Döviz kaybettiren en önemli faktör dış borçlar olmuştur. Türkiye dışa karşı mali bağımlılığı her geçen dönem biraz daha artan bir ülke konumuna gelmiştir. Ülkenin içinde bulunduğu dış borç durumu maalesef iç karartıcı bir manzara oluşturmaktadır.

Türkiye'nin toplam dış borç stoku önüne geçilemeyecek bir hızla ilerledi. 1984'te 20.65 milyar dolar, 1990'da yaklaşık 50 milyar dolar ve 1995'te 73.27 milyar dolarlık dış borç, geleceğe fazla iyimser bakmayı engellemektedir. Dış ticaret açığını borçlanma yoluyla kapatan ve her yıl arttırarak milyarlarca dolar borçlanan bir ekonominin istikrar içinde kalkınması çok zor olur.

Dış borçlarla ilgili bir başka olumsuz gelişme, vadelerin kısalmakta oluşudur. Kısa vadeli borçların toplam dış borç içindeki payı 1984 yılında % 15.39 iken oran 1995 yılında % 21.6'ya çıkmıştır. Türkiye ekonomisi için çember gittikçe daralmaktadır. Cari işlem açıklarının geri ödemeleri dış borçla finanse edilmekte dış borçlar katlanarak artmakta ve borçların vadeleri gittikçe kısalmaktadır.

1995 yılında işgücünün % 50'ye yakın bir kısmı hâlen tarım sektöründe istihdam edilmekte ve dönemler itibariyle gelişmeler, eğilimin devam edeceğine işaret etmektedir. Türkiye'deki işgücünün yaklaşık yarısı % 14'lük bir üretim payına sahip olan tarım sektörüyle meşgul olmaktadır. Tarım sektöründe gizli işsizlik olduğu ve sanayide yeterince istihdam alanı oluşturulamadığı anlaşılıyor. Türkiye ekonomisinin önünde aşılması güç bir istihdam engeli bulunmaktadır.

Ekonomik istikrar tedbirleri ve dış ticaret politikası değişikliği ile birlikte 1980 yılında 2,9 milyar dolar olan ihracat, 1981 yılında 4,7 milyar dolara, ithalat 7,9 milyar dolardan 8,9 milyar dolara yükselmiştir. 1981 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı % 36,8'den % 52,6'ya yükselmiştir.

1980 yılında ihracatta sanayi mamullerinin payının arttırılması amacıyla uygulamaya konan teşvikler (vergi iadesi, ihracatçıların döviz tutma yetkisi) etkili olmuştur. 1980-1990 döneminde sanayi ürünleri ihracatının payı % 36'dan % 79 düzeylerine erişmiştir. Gelişme tarımsal mallar ihracatının nispi payının azalmasına paralel olarak gerçekleştirilmiştir. Aynı dönemde sanayi malları ihracatının GSMH içindeki payı sürekli artış göstermiştir. Durum iç talebin kontrol altında tutulmasının ve ihracatın parasal araçlarla teşvik edilmesinin bir sonucudur.

1980 yılında oran sırasıyla ihracat % 57 tarım ve hayvancılık ve % 36 sanayi ürünlerinden oluşmakta idi. Tarımsal ürünlerin ihracat gelirlerindeki nispi payı, izlenen teşvik politikalarına ve döviz kurlarındaki ayarlamalara paralel olarak gerileyerek 1995'de % 11'e düşmüştür. Sanayi ürünlerinin payı 1980'de % 36'dan 15 yıl sonra 1995'de % 87'ye çıkmıştır. 1997 yılında sanayi ürünlerinin toplam ihracat içindeki payı % 87 olarak gerçekleşmiştir. Sanayi ürünleri ihracatını teşvike yönelik politikalar, döviz kurlarındaki

ayarlamalar ve iç talebi kısarak sanayi üretiminin dış piyasalara yönlendirmeye yönelik önlemler etkili olmuştur.

Türkiye'nin tarımsal ürün ihracatı içinde en önemli yeri bitkisel ürünler tutmaktadır. Başlıca bitkisel ürünler arasında pamuk, tütün, fındık ve kuru üzüm gibi dört klasik ürün gelmektedir. Madencilik ve taş ocakçılığı ürünleri ihracatı 1990'da 326, 1995'te 405 ve 1997'de 424 milyon dolar olmuştur. Sanayi ürünlerinde lokomotif sektör, dokuma ve giyim sanayisi ürünleridir. Ortalama olarak Türkiye ihracatının üçte birden fazlasını alt sektör ürünleri oluşturmuştur. Daha sonra demir ve çelik sanayi ürünleri gelmektedir.

Yapılan bir çalışmaya göre Türkiye ekonomisinde ithalat 1970-1990 döneminde yılda ortalama % 13,7 oranında büyümüştür. Temel mallarda oran % 16,3, imalat sanayisi ürünlerinde % 11,9'dur. Büyüme oranları, temel mal ithalatının toplam ithalattan daha hızlı geliştiğini ve ithalatta temel mallar lehine bir yapısal değişimin ortaya çıktığını göstermektedir. Aynı dönemde büyüme oranları kullanılarak belirlenen ithalatın trend değerleri ile gerçekleşme arasındaki fark, trend değerlerinin yüzdesi olarak ifade edildiğinde trend değerlerinden sapma temel mallarda % 38, mamul mallarda % 15,7, ithalatta % 22,8'dir. % 20'nin üzerindeki değerler büyük sapma olarak istikrarsızlığı ifade ettiği için Türkiye'nin temel ve imalat sanayii malları ithalatları ile genel ithalatı kararlı değildir. Toplam ithalattaki istikrarsızlık, petrol fiyatlarındaki dalgalanmalardan ve artışlardan kaynaklanmaktadır.

Türkiye'nin ithalatının sektörel gruplara göre dağılımı incelendiğinde en önemli sektörün sanayi ürünleri olduğu görülmektedir. Sanayi ürünlerinin 1997 yılı içinde toplam ithalata oranı % 85 olarak gerçekleşmiştir. Sektörde imalat sanayii ürünleri önemli bir yer tutmaktadır. Kimya, demir-çelik, makine, elektrikli makine ve cihazlar ve test araçları önemli kalemler arasındadır. Özellikle son yıllarda taşıt araçları ithalatında önemli bir artış gözlenmektedir. İşlenmiş tarım ürünleri ithalatı, sanayi ürünleri ithalatında göreli olarak bir öneme sahiptir. Madencilik ve taşocakçılığı sektöründe ham petrol ithalatı gerçekten hem alt sektör ve hem toplam ithalat içinde ağırlığını hissettirmektedir.

Türkiye geleneksel olarak OECD ülkeleriyle ticaret yapmaktadır. 24 OECD ülkesi 1970 ve 1980 yıllarında Türkiye'nin ihracat ve ithalatında sırasıyla % 78 ve % 69 oranında pay almıştır. 1980'li yıllarda OECD ülkeleri, dış ticaretimizde ilk sırayı almaya devam etmişlerdir. Fakat göreli olarak paylarında az bir düşme gözlenmiştir. 1990'lı yıllara doğru pay yeniden artarak 1995'de ihracatımızda % 61, ithalatımızda % 66 oranına ulaşmıştır. Anılan ülke grubunun 1997 yılında ihracatımız içindeki payı % 58,4 olarak gerçekleşmiştir.

OECD içinde AB önemli bir yer tutmaktadır. 1970 yılında AB ülkelerine ihracat, toplam içinde % 50'lik bir paya sahiptir. Oran 1979'a kadar % 50'nin altına düşmemiş, 1981 ve 1982 yıllarında % 33 ve % 31 seviyesine inmiştir. Dünya petrol fiyatlarındaki artışın önemli payı vardır. Türkiye'nin ihracatında AB ülkelerinin payı 1983'ten sonra yeniden artmaya başlamış (% 36), 1985'de % 40'lar seviyesine ulaşmış, daha sonraki yıllarda giderek büyümüştür. 1987'de pay % 47,8, 1995'de % 51,2, 1997'de % 46,2 olmuştur. AB ülkelerinden ithalatın toplam ithalatımız içindeki payı, 1980'lerin ilk yarısında % 30'lar,

ikinci yarısında % 40'lar oranında seyretmiştir. 1995'teki oran % 47,2, 1997'deki oran % 51 olmuştur. AB ülkeleri arasında gerek ihracatımızda ve gerek ithalatımızda en önemli paya sahip olan ülke Almanya'dır.

1980'li yılların başından itibaren Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki İslam ülkelerinin dış ticaretimizdeki paylarında hızlı bir artış gözlenmiştir. 1970'li yılların başından itibaren İslam Konferansı çerçevesinde İslam ülkeleriyle dış ticareti geliştirmeye yönelik çalışmalar, 1980 Eylül ayında patlak veren İran-Irak savaşının başlamasıyla önem kazanmış ve iki ülkeyle yapılan dış ticaret hacmi hızla artmıştır. 1983 yılında İran, Almanya'yı geride bırakarak Türkiye'nin dış ticaretinde ilk sırayı almıştır. İzleyen iki yılda İran ve Irak ile toplam dış ticaret hacmi, dört milyar doları aşmıştır. Savaş dolayısıyla her iki ülkenin ihtiyaçlarını Türkiye'den karşılama isteği önemli rol oynamıştır. 1986'dan sonra İran ve Irak ile dış ticaret hacmi daralmaya başlamıştır. Artan savaş giderleri ve düşen petrol fiyatları her iki ülkenin satın alma gücünü azaltmış, Irak, Türkiye'ye olan 1,5 milyar dolarlık ticari borcunu ödeyemez konuma düşmüştür.

1980'li yıllardan sonra Türkiye'nin İslam ülkeleriyle olan dış ticaret hacmi daralmaya başlamış, 1981'de toplam ihracatımızın % 42'si İslam ülkelerine yönelik iken 1989'da % 25, 1995'te % 15,1'e kadar düşmüştür. Benzer gelişim ithalatta gözlenmiştir. 1981'de toplam ithalatımızda İslam ülkeleri % 40'lık paya sahip iken 1985'de oran % 33, 1989'da % 18,5, 1990'da % 17,3 ve 1995'de % 12,1 olmuştur. Gelişmeler ve genel eğilim, dünya petrol fiyatlarının ülkelerle dış ticaret ilişkilerimizi olumsuz yönde etkilediğini ortaya koymaktadır.

1990 yılında Sovyetler Birliği yıkıldıktan sonra ortaya çıkan cumhuriyetler arasında Rusya Federasyonu Türkiye'nin gerek ihracatında ve gerek ithalatında göreli önemi olan bir ülke konumuna gelmiştir. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi içinde önemli bir potansiyele sahip olan eski Sovyetler Birliği yeni Rusya Federasyonu ile yapılan ikili anlaşmalar çerçevesinde iki taraf arasındaki dış ticaret hacmi hızla artmıştır. Olumlu gelişmeler sonucunda 1995 yılında Rusya Federasyonu toplam ihracatımızda % 5,7, toplam ithalatımızda % 5,8 oranında yer tutmuştur. 1997 yılı içerisinde Rusya Federasyonunun toplam ihracatımız ve ithalatımız içerisindeki payı sırasıyla % 7,8 ve % 4,5 olarak gerçekleşmiştir. Benzer gelişmeler, yeni bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetleriyle olan ticari ilişkilerde yakın bir gelecekte görülebilecektir. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesinde yer alan Rusya Federasyonu ve Türk Cumhuriyetleri, Türkiye ekonomisi ile tamamlayıcı bir ekonomik yapıda oldukları için büyük bir potansiyel ticaret ortağı olma konumundaki ülkelerdir.

Türkiye ekonomisindeki başlıca gelişmelere bakıldığında 1980 sonrasında meydana gelen gelişmeler genel itibariyle pek olumlu olmamıştır. Ekonomideki gelişmeler, büyüme hızı istikrarlı olmamıştır. Üretim yapısında gelişmiş ülkelerin gerisinde kalınmış, dış borçlar artmıştır. 1980 sonrasında yaşanan en olumlu gelişme, ihracat miktarının artmasıdır. Dış borçlar ekonomiyi büyük sıkıntılara sokacak şekilde artmıştır. Ekonomiyle politikayı birbirinden ayırmak imkânsızdır. Ekonomik istikrarla politik istikrar birlikte gerçekleştiği oranda hedefler gerçekleşir.

1980 sonrası Türkiye'sinde bugüne kadar toplam 13 genel seçim yapılmış ve 9'u koalisyon hükümeti, 4'ü tek başına iktidarla sonuçlanmıştır. Türkiye'de siyasî istikrarsızlığın olduğu kabul edilebilecek bir gerçektir. Her hükümetin uyguladığı politikaların farklı oluşu, programlarının farklı oluşu birinci derecede ekonomik istikrarı olumsuz etkilemiştir. İstatistik bilgiler açık bir şekilde göstermektedir.

Türkiye'deki diğer en önemli sorun üretmeden tüketmektir. Bugün temel tarım ürünlerini bile ithal eder konuma geldik. Böylece dışa bağımlılık derecesi artmaktadır. Gelişmemizi engellemek isteyen devletlerin politikaları büyük oranda etkilidir. En iyi örnek IMF programlarıdır. IMF bir borç yönetimidir. IMF'nin amacı verdiği borcun zamanında ödenmesine yardımcı olmaktır. Ekonominin güçlü olmasıyla büyüme hızının artmasıyla ilgilenmez. IMF programı uygulayarak gelişme gösteren bir ülke yoktur.

Genel olarak Türkiye ekonomisi 1980 sonrasında dışa açılmayı kısmen başarmış fakat diğer makro ekonomik göstergeler açısından oldukça kötü bir dönem geçirmiştir. Türkiye'nin ekonomik istikrarı sağlaması için önce siyasî istikrarı sağlaması gerekir.

24 Ocak 1980 Kararları ile benimsenen neo-liberal politika, ardından 12 Eylül 1980 harekâtı sosyal politikada yeni bir dönem başlatmıştır (Tokol, 2011: 33). Türkiye'de 1980 sonrası sosyal politika önlemlerine neo-liberal ekonomi politikası damgasını vurmuştur. Kamu kesiminin ekonomi içindeki yerini ve görevlerini azaltıp özel sektörü ön plana çıkarma çalışmaları başladı. Öte yandan 12 Eylül 1980 askeri harekâtı sosyal politikayı büyük ölçüde etkiledi. 1982 Anayasası ile özgürlükçü niteliğe sahip 1961 Anayasası'nda tanınan hakları sınırlama hedeflenmiştir. 1961 Anayasası işçi-işveren ilişkilerinde işçiyi öne çıkararak koruma ilkesini benimserken 1982 Anayasası ilişkileri düzenleme ilkesini benimsemiştir. Sendikalar Yasası (1983), Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu ve Dernekler Yasası (1983), 1961 Anayasası'yla getirilen örgütlenme ve grev hakkını sınırlamış, sosyal politikanın taraflarından olan sivil toplum kuruluşlarının gelişimini engellemiştir. İlgili yasaların maddelerinde zaman içerisinde birtakım değişiklikler yapılmasına rağmen kısıtlayıcı etkileri günümüze dek uzanmaktadır (Gürel, 2009: 43).

1980'li yıllarda yeni liberal ekonomi politikalarının uygulanmaya konulmasıyla özelleştirme uygulamaları işsizlik sorununun daha büyümesine ve kayıt dışı istihdamın giderek çoğalmasına yol açmıştır. Ekonomik yapı ve hayatta karşılaşılan sorunların kronikleşmesi, ekonomi politikalarına sürekli bir güncellik kazandırırken sosyal politikaların yeterince önemsenmemesine sebep olmuştur (Altan, 2007: 77).

1980'den sonra Türkiye'de sanayinin gelişmesiyle beraber tarıma verilen teşviklerin durması, tarımla geçinen köylülerin şehirlere göç etmesine sebep olmuş, 1980'lerin ortasında köy-kent nüfusu eşitlenmiştir. Osmanlı'dan itibaren bir sosyal güvence kurumu olarak görülen geniş aile kavramı çözülerek yerini çekirdek aileye bırakmıştır. Göç edenlerin şehirlerde toplum hayatına entegre olabilmeleri için özellikle formel sektörde çalışmayanları kapsayacak, istihdama dayalı olmayan yeni bir sistem ihtiyacı doğmuştur. Yoksullukla mücadele, sosyal yardım, adil gelir dağılımı, sosyal hizmet kollarına eğilmek amacıyla 1986 yılında yürürlüğe giren bir yasa ile "Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu"

(SYDTF)'nu, toplumda yaygın olarak kullanılan diğer adıyla "fakir fukara fonu"nu kurmuştur. Yasa ile her ilde valiliklere bağlı olmak üzere Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları kurulmuştur. Vakıfların amacı, yardım faaliyetleri ile sosyal güvencesi olmayan yoksul, kimsesiz, muhtaç ve düşkün vatandaşlara yardım etmenin yanında istihdam odaklı mesleki eğitim ve proje destekleri ile işsiz, eğitimsiz bireylere yönelik faaliyetleriyle devletin sosyal sorumluluklarını yerine getirmektir (Gürel, 2009: 43-44).

1980'lerin sonundan itibaren 1990 özellikle 2000'li yıllarda başta 1982 Anayasası olmak üzere 2821 ve 2822 sayılı kanunlarda iş ve sosyal güvenlikle ilgili kanunlarda ve diğer çalışma hayatını ilgilendiren kanunlarda bazı değişiklikler yapılmıştır. 2003 tarihli 4857 sayılı iş kanunu özellikle esneklik konusunda önemli düzenlemeler getirmiş, 1999 sonrası sosyal güvenlik sisteminde henüz tamamlanmayan kurumsal yeniden yapılanma süreci başlatılmış, çeşitli kanunlar çıkarılmış, "İş ve İşçi Bulma Kurumu" yeniden yapılandırılmış, kadın ve özürlülere yönelik bazı düzenlemeler yapılmıştır (Tokol, 2011: 35).

Bazı alanlarda sağlanan olumlu gelişmelere karşılık Türkiye kronik hâle gelen sosyal sorunların çözümünde geçmişte sürekli, etkin ve geniş kapsamlı sosyal politikalar üretemediğinden 1980 sonrası ortaya çıkan ve bütün ülkeleri derinden etkileyen başta küreselleşme olmak üzere bütün gelişmelerden olumsuz şekilde etkilenmiş ve etkilenmektedir. Hâlen devletin ürettiği sosyal politikalar mali imkânların sınırlı olması ve etkin kullanılmaması nedeniyle yetersiz kalmakta sosyal politikaların üretilmesinde uluslararası örgütlerin etkinliği giderek artmakta sosyal tarafların sosyal politikanın oluşumuna katkıları daha azalmakta ve geleceğe yönelik kaygılar artmaktadır (Tokol, 2011: 36).

1980'li yıllarla birlikte gelen askeri darbe, 1982 Anayasası ve küreselleşmenin etkisi sosyal haklarda erime ve sosyal politikalarda gerilemeye neden olmuştur. Küreselleşmenin ekonomi politikasını oluşturan neo liberal düşünce devletin küçülmesi ve sosyal görevlerini sınırlandırması yaklaşımı ile hareket etmektedir. Türkiye'de ekonomik sorunların çoğalarak kronik hâle gelmesi, sosyal politikaların gereken önemi bulamaması ve gelişememesi sonucunu doğurmaktadır. Oysa ekonomi politikalarının başarısı, sosyal politikalarla eş zamanlı olarak yürütülmesi ile mümkün olabilir.

1980 ve sonrası Türkiye açısından hayati öneme sahip iki konu var. 12 Eylül Darbesi ve 24 Ocak Kararları. Türkiye için gerçekleşen dönüşümün ardından toplum ardı arkası kesilmeyen bir tüketim kültürünün esiri oldu. Yeniden inşa sürecinde her şey Amerikanlaştı: Yiyecekler, dinlenen müzikler, fikirler, fikir adamları, gazeteciler hatta kaçamaklar.

1980 sonrasında Türkiye'nin serbest piyasa ekonomisine geçiş yapmasıyla birlikte toplum kaçınılmaz bir şekilde değişmeye başladı. Serbest piyasa ekonomisi reklam sektörünün olağanüstü büyümesine yol açtı. İlerleyen yıllarda radyo ve TV tekelinin kalkması ve dergicilik sektörünün patlamasıyla birlikte reklam sektörü ihtiyacı olduğu mecraları buldu. Süreçte hem beyaz yakalıların hem patronların gelir düzeyi yükseldi. Gelir düzeyinin yükselmesiyle birlikte insanlar reklamlarda akranları gibi yaşamak isteyip daha çok tüketmeye başladılar.

İşadamlarının varlıkları ciddî şekilde arttı. İş adamları serbest piyasa ekonomisine geçmeleriyle birlikte dış dünyaya açılmaları, ihracat yapmaları gerektiğini, ihracat yapabilmek için işinin ehli, iyi eğitimli beyaz yakalı personele ihtiyaçları olduğunu gördüler ve vasıflı, profesyonel yöneticileri istihdam etmeye başladılar.

Radyo ve TV tekelinin kalkması ile sadece dergi ve gazeteyle kısıtlı olan basın, radyo ve TV sektörüne girdi. Yazılı basın en son teknolojilere yatırım yaptı. Yetmişli yıllardaki Babıâli gazeteciliği öldü ve yerine medya olarak tanımlanan yeni bir sektör doğdu. Kabuk değiştirmeye ayak uydurmak için yeni okur kitlesine uygun yeni bir nesil gazeteci türedi: Genç, iyi eğilimli, yabancı dil bilen ve benzeri donanımlı okurlara hitap eden köşe yazarları.

Dönemde siyasetçilerin davranışlarında daha öncekiler arasında pek bir fark yok. En önemli fark Özal dönemi idi. İnsanlar gelir düzeyleri arttıkça harcamalarını arttırdılar. Artık iyi yaşamak ve keyif almak hayat felsefesi hâline geldi. Böyle olunca insanlar toplum içinde bulundukları statüyü simgeleyecek şekilde yaşamaya giyinmeye ve harcamaya başladılar. Her şeyi ile yeniden şekillenen Amerikanlaşan hatta Amerikanlaşan değil küreselleşen bir gündelik hayat oluştu. Küreselleşen hayatta dünyanın neresinde olursa olsun insanlar reklamlarda gördükleri Coca Cola veya Pepsi Cola içiyor, hamburger yiyorlar.

Ekonomik kalkınma ve hızlı büyümeyi gerçekleştirmeyi hedefleyen ülkemizde ekonomik ve siyasî istikrar özellikle 1990'lı yılların ilk yıllarından yeni yüzyılın başlarına 2003 yılına kadar sağlanamamıştır. Yüksek enflasyon ve faiz, düşük büyüme hızı, bütçe açıkları, dış borç ödemeleri, disipline edilemeyen mali sistem, ekonomik sorunlar; kronikleşen işsizlik ile düşük ücretler, yoksulluk, yetersiz çalışma şartları, eğitim, sağlık, konut ve sosyal güvenlik hizmetlerindeki aksamalar temel sosyal politika meseleleridir. Toplumda kendi kendine bakamayan grupların (yoksul, yaşlı, engelli, hasta, çocuk) korunmasına yönelik ihtiyaç giderek artmıştır.

Türkiye'de 1980'li yıllara kadar ithal ikameci iktisat politikaları uygulanmış, 24 Ocak 1980 kararlarıyla ekonomik yapıda yeni bir dönem başlamıştır. 24 Ocak kararlarıyla Türkiye, ithalata dayalı sanayileşme politikasını terk ederek ihracata dayalı sanayileşme politikasına yönelmiştir. Esasen ekonominin işleyişi 1980 sonrasında neoliberal politikaların uygulamaya konulmasıyla piyasa mekanizmasına bırakılmak istenmiş, kamu harcamalarının kısılması ve özelleştirme ile devletin ekonomideki ağırlığı azalırken özel sektörün etkinlik alanının genişlemesi amaçlanmıştır. Türkiye, ihracata dayalı sektörlerde iç fiyatlarla uluslararası fiyatlar arasında uyumu sağlayarak uluslararası rekabet gücü kazanmaya ve dünya piyasaları ile bütünleşen ve rekabet edebilen bir ekonomi oluşturulması hedefini gerçekleştirmeye yönelmiştir. İhracatı teşvik eden yapısal uyum politikaları bir bir uygulamaya konulmuştur.

Politikalarla ekonomik büyümenin ihracata dönük sektörlerde ortaya çıkması, ihracatın ekonomik gelişme ve sanayileşmede ana etken olması ve bağlı olarak yatırım ve istihdam imkânlarının sektörlerde yoğunlaşması beklenmiştir. Ancak yapısal uyum politikaları ile benzer dönüşümü yaşayan gelişmekte olan diğer ülkelerde olduğu gibi sanayileşme ve ekonomik kalkınma gerçekleştirilememiştir. 1980'li yıllarda ihracatta önemli artışlar esasen atıl kapasitenin devreye girmesi, teşvik ve iş gücü maliyetlerinin baskı altında

tutulması ile gerçekleştirilirken ihracata dayalı sanayileşme ortaya çıkmamıştır. Üretim ve yatırım artışı ihracattaki artışın gerisinde kalmış büyüme yavaşlamış, istihdam azalmıştır.

1990 sonrası ekonomide kısa vadeli spekülatif sermaye hareketlerinin yoğunlaştığı bir piyasa yapısı hâkim olmuştur. Üretime dönük sabit sermaye yatırımları yerini kısa vadeli, ranta ve spekülatif nitelik içeren kazançlara dayalı büyüme sürecine bırakmıştır. 1990'lı yılların başından itibaren ortaya çıkan iç ve dış krizler ekonomik sorunların ağırlaşmasına yol açmıştır. 1990'lı yıllarda kriz-büyüme-kriz-istikrarsızlık sarmalına dayalı inişli çıkışlı bir konjonktür yaşandı. 2000 yılı Kasım'ından 2002 yılı Ekim'ine kadar cumhuriyet tarihinde görülmeyen büyük bir iktisadi ve siyasî istikrarsızlık ve bunalım dönemi oluştu. Ekonomi 1998'de % 3,9 büyürken 1999'da % 6,1 küçülmüş, 2000 yılı boyunca % 6,3 büyümüştür.

Türk ekonomisi 1950-2005 arasında yılda ortalama % 5'in biraz altında büyümüştür. Genel olarak bakıldığında ülkenin ortalama büyüme performansı OECD ülkeleri içinde en yüksekler arasındadır. Genel olarak 1980 sonrası ekonomi politikaları ekonomide özel sektörün alanını genişletmeyi hedefleyen politikalardır.

Ülkemizde devlet, Keynesyen ekonomi politikalarının uygulandığı 1980 öncesi dönemde bir refah devleti, sosyal devlet niteliğine sahip olamamıştı. Neoliberal politikaların baskın hâle geldiği 1980 sonrasında özellikle ekonomik krizlerin yoğun olarak yaşandığı 1990'lı yılların ortasından itibaren sosyal politikalar rafa kaldırılmış, toplumun korunmaya muhtaç kesimleri kendi kaderine terk edilmiştir. Kamu harcamalarının kısılması ve özelleştirme ile devletin ekonomik ve sosyal hayattaki konumunun geleneksel iç ve dış güvenlik, asayiş, yargı ve kısmen eğitimle sınırlandırılması amaçlanan dönemde sosyal politikaların zayıflaması çok doğaldır. Çünkü sosyal politikaların sağlanmasında en büyük paya sahip olan kamu kesimi yeniden yapılandırılmaktadır. Dönemde sosyal yüklerinden kaçınmaya çalışan bir devlet mevcuttur. Hem neoliberal ekonomi politikalarının varlığı hem birbiri ardına yaşanan krizler sosyal politikaları gündem dışına itmiştir. Ülkemizde ekonomik ve siyasî istikrarın sağlandığı yeni hükümet döneminde çok çeşitli ve kapsamlı sosyal politikalar hayata geçirilmeye başlanmıştır.

Ülkemizde sendikacılık hiçbir zaman Batılı gelişmiş ülkelerdeki şartlara sahip olarak doğmuş ve gelişmiş değildir. Gelişebileceği sanayileşme düzeyine ülkemizde erişilememiştir. Çoğulcu demokrasi bütün kurum ve kuralları ile yerleşmemiş, askerî rejimlerle sık sık kesintiye uğratılmıştır. Askerî rejimler sonrası bazı sendikalar kapatılmış, sendikaların mal varlıklarına el konulmuş ve sendika liderleri yargılanmıştır. Oysa hür sendikacılık çoğulcu demokrasinin bir ürünüdür ve her şeyden önce serbestçe örgütlenme hakkını gerektirir. Birçok Avrupa ülkesinde sendikal örgütlenme, genel örgütlenme hakkı içinde yer almaktadır. Türkiye'de siyasî iktidarlar örgütlenme hakkından genellikle kuşku duymuşlar ve serbestçe örgütlenme hakkını sınırlandırıcı düzenlemelere yönelmişlerdir. Sendikacılık hareketi özellikle 12 Eylül 1980 müdahalesi ile çizilen hukuki çerçeveden olumsuz yönde etkilenmiştir. Ülkemizde geniş bir kayıt dışı ekonominin varlığı, özelleştirme ve alt işveren uygulamaları sendikal örgütlenmeyi yakından etkilemiştir.

Ülkemizde sendikalar faaliyet alanını büyük ölçüde toplu pazarlıkla sınırlandırmışlardır. Sendikalara toplu pazarlık dışında üyelerini temsilen dava açma, sosyal, kültürel hatta ekonomik alanlarda birçok faaliyet alanı tanınmıştır. Hatta bazı sınırlamalar dışında sendikaların siyasî alanda faaliyet göstermelerine izin verilmiştir.

Türk sendikacılığının genellikle iki yılda bir yapılan toplu pazarlıklar dışında diğer faaliyet alanlarına yeterince önem vermedikleri görülmüştür. Üstelik yaklaşım tarzı sendikacılığın güç kaybetmeye başladığı 1980 sonrasında çok fazla değişmemiş ve sendikalarımız yasal bir zorunluluk olarak yerine getirmeleri gereken eğitim faaliyetine bile yeterli ilgiyi göstermemişlerdir.

Ekonomik ve sosyal politikaların oluşumunda sendikaların etkili olabilmesi için gerekli unsurların başında kurumlara tanınmış olan siyasi faaliyet alanının genişliği gelir. Ülkemizde genel olarak ve özellikle 1980 sonrasında sendikaların siyasi faaliyet yapma imkânları sınırlandırılmıştır. Sendikaların siyasî karar alma süreçleri üzerinde denetim imkânı ortadan kalkmıştır. Sendikalar etkili bir baskı grubu olmaktan uzaklaşmıştır. Sendikalar 1990'lı yılların sonlarına kadar kendi aralarında bir iş birliği ve diyaloğu, güçlü, kurumsal ve sürekli bir niteliğe kavuşturamamışlardır.

Teknolojik gelişime paralel olarak ortaya çıkan üretim sistemlerindeki değişme yeni çalışma türlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. İş yerinden bağımsız ve enformasyon teknolojileri temelli uzaktan çalışma biçimleri giderek yaygınlaşmaktadır. Evde çalışma, tele çalışma, işin paylaşımı, çağrı üzerine çalışma, ödünç iş ilişkisi gibi yüzlerce yeni çalışma türü ortaya çıkmıştır. Giderek kısa süreli esnek çalışma rejimleri baskın hâle gelmiştir. Tam zamanlı ve sürekli iş ilişkisi üretim sistemlerindeki değişimden büyük ölçüde etkilenmiştir. Kamu kesiminde dahi kadrolu, sürekli, tam zamanlı personel istihdamı önemli birer maliyet unsuru olarak görülmekte ve yavaş yavaş yerini esnek çalışma ilişkilerine bırakmaktadır. Bugün sözleşmeli çalışma uygulaması genel kural hâline gelmiştir. Kamu kesimi tam zamanlı, kadrolu, sürekli çalışma yerine kısmi zamanlı, geçici ve esnek çalışma uygulamasını yaygınlaştırmıştır.

Üretim sistemi hızlı teknolojik değişikliklerle farklılaşmakta ve eğitimli ve teknolojiyi etkin bir şekilde kullanabilen kalifiye elemanlara olan ihtiyaç artmaktadır. Bilgi işçisi adı verilen işçi tipi doğmakta ve bilgi işçisi tipi enformasyon teknolojilerini etkin kullanabildiği gibi icatçı, yenilikçi ve gelişmelere açık çalışan tip olarak adlandırılmaktadır.

Günümüz dünyasında iş yeri kavramı, çalışma ilişkileri ve çalışan niteliği büyük ölçüde değişime uğramaktadır. Değişimin topluma yansımasının özellikle uzaktan çalışma rejimleri sebebiyle toplumsal ilişki düzeyini ve dayanışma eğilimini zayıflatacağı ve bireyselliği artıracağı açıktır (http://www.siviltoplum.com.tr/?ynt=icerikdetay&id=788).

Son dönemlerde kişisel gelir dağılımı tahlilinde en çok kullanılan yöntem, nüfusun yüzde yirmilik dilimlerine düşen gelir paylarının belirlenmesidir. 1963'den 1988'e kadar yapılan gelir dağılımı araştırmalarından hareketle gelirin nüfus dilimlerine nasıl dağıldığı incelenebilir. 1987 yılına kadar yapılan çeşitli araştırmalarda kesimlerin paylarında sınırlı bir şekilde düşme ve yükselme olmakla birlikte 1987'de DİE tarafından yapılan gelir dağılımı

araştırmasında aynı kesimlerin sırayla gelirdeki payı % 5,2 ve % 50 olmuştur. Türkiye'de üst gelir gruplarından alt gelir gruplarına doğru sınırlı bir gelir aktarımı olduğu görülmektedir. Son dönemlerde gözlenen sınırlı düzelmede personel kanunundaki değişikliğin ücretliler ve diğer dar gelirliler yararına gelir vergisi oranının azaltılmasının vergi iadesi sağlanmasının ve toplu iş sözleşmeleri ile sağlanan ücret artışlarının etkisi olmuştur (Doğan, 1988: 24).

Gelişmiş ülkelerde en düşük gelirli nüfusun % 20'lik kesimi, gelirin % 7-8'ni alırken en yüksek gelirli kesim gelirin % 40'ını almaktadır. Hatta son dönemlerde gelişmiş ülkelerde en yüksek gelirli kesimin gelirdeki payını % 40'ların altına indirmeye yönelik hedef ve politikalar izlenmektedir (Dülger, 1989: 2).

Ülkemizde olduğu gibi gelişmekte olan ülkelerde gelir dağılımının gelişmiş ülkelere göre daha adaletsiz dağılmasının en önemli nedeni, tarım kesiminin ekonomideki ağırlığını koruması ve dolayısıyla nüfusun büyük kesiminin tarım sektöründe çalışmasıdır. Gelişmiş ülkelerde gelir dağılımının daha adil bir şekilde dağılmasında uygulanan sosyal politikalar yanında ücretliler kesiminin payının yükselmiş olması ve firmaların halka açılmasıyla servetin alt ve orta gelir gruplarına yayılmasının önemli rolü olmuştur.

Ülkemizde 1980 yılında üç haneli rakama ulaşan enflasyon, alınan tedbirlerle belirli bir düzeye çekilmekle birlikte yüksek seviyesini hep korumuştur. Yüksek oranlı ve sürekli enflasyonun gelir dağılımı üzerinde bozucu bir etkide bulunması ve hanehalkının satınalma gücünü olumsuz yönde etkilemesi kaçınılmazdır. 1980 ile 1988 yılları arasında ülkemizde zorunlu tüketim malları fiyatları 12 ile 55 kat arasında artış gösterirken ücretlerdeki artış, kesimin satınalma gücünü korumaya yetmemiştir (Berksoy, 1989: 24).

1987 yılında DİE'nin yapmış olduğu gelir dağılımı araştırmasına göre hanehalkının % 32,6'nın teşkil eden ücretliler, toplam gelirin % 32,7'sini almaktadır. Gelişmiş ülkelerde ücretlilerin çalışanlar içindeki payının yüksek olması yanında toplam gelirdeki payları % 60-80 arasında değişmektedir. Ülkemizde ücretsiz aile işlerinde çalışanların yer aldığı diğer çalışanlar grubunun toplam çalışanlar içindeki payının yüksekliği (yaklaşık % 40) ve gelirdeki paylarının yaklaşık % 10 olması, gelir dağılımının bozukluğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır (Güçlü, 1995: 161).

Dünyada 1974-1983 döneminde tarım ürünleri mamul mallar fiyatlar oranı yarı yarıya düşme göstermiştir. Gerilemenin iç piyasaya olduğu gibi intikaline izin veren Türk tarım politikaları dolayısıyla iç ticaret hadleri gerilemeyi izlemiştir. 1963 yılı baz (100) alındığında tarım-sanayi endeksi 1981'de 74'e düşmüştür. Düşme, tarım kesimi gelirlerinin dörtte bir oranında azalmasıdır.

1970'lerin sonlarında yaşanan toplumsal ve siyasî bunalım ile birlikte hızla yükselen enflasyon ve döviz darboğazı Türkiye ekonomisinde 24 Ocak istikrar tedbirlerinin alınmasını zorunlu hâle getirmiştir. İstikrar tedbirlerinin devamı ve tamamlayıcısı olarak alınan yeni tedbirlerle birlikte kısa dönemde ekonomide istikrarının sağlanması, uzun dönemde ekonominin yeniden yapılanması amaçlanmıştır. Piyasa ekonomisine geçilmesi ve fiyatların, döviz kurunun serbestçe belirlenmesi benimsendi, ithal ikameci sanayileşme politikası yerine

ihracata dayalı sanayileşme politikası uygulamaya kondu. Yeni dönemde yüksek faiz politikası uygulamasına geçildi ve sendikal haklara kısıtlamalar getirildi.

1980 sonrası dönemde yapılan gelir dağılımı araştırmalarından en önemlisi, DİE tarafında 1987 yılında gerçekleştirilmiştir. Araştırmada 1973 yılında yapılan araştırmadan farklı olarak dörtlü bir ayırıma gidilerek gelir grupları belirlemiştir. Araştırmaya göre Türkiye'de fonksiyonel gelir dağılımı şöyle özetlenebilir: Toplam gelir içinde % 52,6'lık payları ile müteşebbisler en büyük payı aldı. Müteşebbisleri % 27'lik pay ile ücretliler takip etti. Kira gelirinin payı % 13,3 ve faiz gelirlerinin payı yaklaşık % 2 olarak belirlendi. Gelir grupları paylarının verdiği sonuç, gelirin adaletsiz dağıldığını göstermektedir (Güçlü, 1995: 163).

1980 öncesi dönemde düşme eğiliminde olan tarımın millî gelirdeki payı 1980 sonrası dönemde düşmeye devam etmiştir. 1980'de kesimin gelirden aldığı pay % 23,8 iken 1990 yılına gelindiğinde % 15,2'ye düşmüştür. Kâr, faiz, rant gelir grubunun aldığı pay 1980'de % 49,47 iken 1990'da % 70,9'a yükselmiştir. Çalışma hayatına getirilen kısıtlamalardan dolayı ücretliler kesiminin 1980 sonrası dönemde pazarlık güçleri azalmıştır. Hükümetler, enflasyonu önlemek amacıyla ilk önce kamu çalışanlarının ücretlerini enflasyonun altında tutmuşlardır. Ücretlilerin dönemde millî gelirden aldığı pay, büyük oranda gerileyerek 1980'de % 26,7'den 1990'da % 13,9'a düşmüştür (Özmucur, 1989: 12).

500 büyük sanayi firması, Türkiye sanayinde oluşturulan katma değerin % 34,2'sini ve sanayi kesimindeki istihdamın % 32'si sağlamaktadır (Özmucur, 1986: 144). Firmalara ait verilere göre 1982-1988 yılları arasında maaş ve ücretlerin sağlanan katma değerdeki payı, büyük bir düşüşle % 52'den % 33,5'e gerilendiği görülmektedir. Ancak faktör gelirleri içinde maaş ve ücretler aleyhine gelişen durum, 1989 yılından itibaren değişerek maaş ve ücretlerin faktör geliri içindeki payı hızla artarak 1992'de % 75'e yükselmiştir. 500 büyük firmanın net katma değeri içinde ödenen faizler, faktör geliri payında 1982'de % 27,6 iken 1992'de % 39,7'ye yükselmiştir. Faktör geliri içindeki kârın payı, özellikle son yıllarda bir düşüş eğilimi içine girmiştir. Özel büyük firmalarda oluşturulan katma değer içinde kârın (Güçlü, 1995: 163) payı artmaya devam ederken kamu kesimindeki firmalarda tam tersi bir durum görülmektedir. Kamu kuruluşlarının oluşturduğu katma değer, maaş ve ücretlerin altında kalmaktadır. Kamu kesimi firmalarında katma değerin % 117,5'i ödenen maaş ve ücretlere aittir. Ödenen faizler % 64,2 pay alırken kâr payı eksi % 82'dir. Durum, kamu iktisadi kuruluşlarının içinde bulundukları dar boğazı çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır (İSO, 1993: 57).

Ülkemizdeki gelir dağılımı özellikle 1980 sonrası dönemde daha kötüleşmiştir. Bilhassa emek kesiminin payı olan ücret ve maaşların milli gelirdeki payı iyice düşmüştür. Sermaye geliri olarak ifade edilen faiz, rant ve kâr gelirlerinin millî gelirdeki payı artmıştır. Gelir dağılımındaki değişmelere ülkede uygulanan ekonomik politikaların ve bazı faktörlerin etkisi olduğu tabiidir.

Ülkemizde nüfus artış hızının yaklaşık % 2 seviyesinde olması, her yıl emek piyasasına artan miktarda işgücünün dâhil olmasına sebep olmaktadır. 1978 yılından itibaren

başlayan yüksek enflasyon sürecinde yatırımlarda gözlenen gerilemeyle birlikte ekonominin istihdam sağlama kapasitesindeki artış yavaşlamıştır. 1980 sonrası dönemde özellikle imalat sanayiinde ve inşaat sektöründe istihdam hacmi düşme göstermiştir. Gelişmeler bir yandan işsizlik oranının artmasına diğer yandan işgücünün düşük verimli alanlarda yığılmasına sebep olmuştur. Süreç, gelir bölüşümünün geniş çalışanlar kitlesi aleyhine dönmesinde etkili olmuştur.

Ekonominin yeni iş sağlama kapasitesindeki düşüşün dolaylı etkisi işsizlik üzerinde görülmektedir. 1980 öncesi dönemde işsizlik oranı % 14 seviyesinde iken 1990'larda eksik istihdam edilenlerle birlikte işsizlik oranı % 20'lere yaklaşmıştır. İşsizlik oranındaki artış, çalışanlar kitlesinin reel gelir yitirmesine ve gelir bölüşümünün emek kesimi aleyhine dönmesine yol açan önemli bir faktördür.

1980 sonrası dönemde çalışma hayatına getirilen hukuki düzenlemelerle çalışanların ücret ve maaşları düşük tutuldu ve uygulanan genel ekonomi politikalarının sonucu ücret gelirlerinin millî gelirdeki payı bir düşme gösterdi. 1990'da ücret ve maaşların millî gelirdeki payı % 13,9'a düşmüştür.

Türkiye genelinde ücretlilerin ortalama nominal aylık ücreti 1980'de 12.415 TL iken 1988'de 154.064 TL'ye yükselmiştir. Fakat aynı dönemde fiyat artışları giderilip reel durumuna bakıldığında 1980'de 12.045 TL olan ücretlerin reel ortalaması 1988'de 9.449 TL'ye gerilediği görülmektedir. Durum, reel ücretlerin yaklaşık dörtte bir oranında azaldığını göstermektedir. Gerilemenin sonucu, ücretlerin millî gelirdeki payının azalması şeklinde olur (Güçlü, 1995: 164).

1980'li yıllarda uygulanan ekonomik politikalar, düşük ücret temeline dayandırılmıştır. Gerçek ücret endeksi 1979 yılında 100 kabul edildiğinde 1988 yılında 43,68'e indi. Ücretlilerin zaman diliminde satın alma gücünde büyük düşüşler ortaya çıktı. 1980 sonrası dönemde uygulanmaya başlanan (enflasyon beklentisine göre ve bütçe imkânları çerçevesinde) yılda iki defa maaş tespiti sistemi, memur maaşlarının asgari düzeyde kalması sonucunu vermiştir. Yıl içinde enflasyonun düşük tahmin edilmesiyle yılda iki defa belirlenen memur maaşları reel olarak geriletilmiştir. İç talebin kısılmasıyla ekonomiyi dış talebe yöneltmeye zorlayan düşük ücret politikası 1988 yılı sonunda tıkanmıştır (Oyan, 1991: 25).

1985 yılında başlayan ve 1989 yılında yaygınlık kazanan işçi eylemleri sonucu, hükümetle işçi sendikaları arasında imzalanan protokolle ücretlerde hissedilir bir iyileşme sağlanmıştır. Durum, özel kesimdeki toplu sözleşmeleri etkilemiştir. 1989 yılında sağlanan gelişmeler sonucu, 1988 yılı ücretlerine göre nominal ücretler % 96,6 artmasına rağmen reel artış ancak % 15,6 olmuştur. Ücretlilerin reel gelirleri 1980 yılında sahip oldukları satın alma gücünün % 11,5 gerisinde kalmıştır.

1980 sonrası dönemde ücret gelirlerinin kontrol altında tutulması sonucu, gelirin fonksiyonel dağılımında ücretliler kesiminin aleyhine bir gelişme ortaya çıktı. Dönemde KİT ürünlerine yapılan yüksek orandaki zamlar yanında fiyatlar genel düzeyindeki yükselişler, ücretliler kesiminin alım gücünü ve gelir payını düşürmüştür.

24 Ocak kararlarının temel hedeflerinden biri, yurt içi talebin kısılarak ekonominin ihracat kapasitesinin artırılmasıdır. Özelikle iç talebin kısılmasında kamu kesimi yatırım harcamalarının azaltılması, KİT ürünleri fiyatlarının arttırılması yanında ücretlilerin gelirlerindeki artışın sınırlandırılmasının etkisi büyük olmuştur. Politikaların uygulanmasında 12 Eylül rejiminin etkisi vardır. 1980-1984 döneminde askeri rejim, sendikal faaliyetleri askıya almış ve ücret tespitinde toplu pazarlık sitemi yerine Yüksek Hakem Kurulu mekanizmasını yürürlüğe koymuştur.

1982 Anayasası ve takiben çalışma mevzuatı (2821 ve 2822 Sayılı Yasalar) düzenlemeleri ile sendikal kesim sahip olduğu bazı demokratik hak ve özgürlüklerden yoksun bırakılmıştır. Sendika özgürlüğü, toplu iş sözleşmesi ve grev haklarına sınırlamalar getirilirken sendika ve sendikacılarla ilgili kısıtlamalara gidilmiştir. Kısıtlamalar bir bakıma düşük ücret politikasının yasal çerçevesini oluşturmuştur. Sendikalar, üyelerinin ekonomik menfaatlerini koruyamaz duruma düşmüştür. Ülkemizde belli dönemlerin dışında ücret artışları enflasyonun gerisinde kalmıştır. Ücretliler kesiminin sendikal haklarına getirilen sınırlama, kesimin millî gelirdeki payının düşmesinde etkili oldu.

1980'den sonra izlenen vergi politikası, gelir dağılımının daha bozulmasında etkili oldu. Vergi politikasının olumsuz etkileri şöyle sıralanabilir: Birincisi, vergi gelirlerinin GSMH'daki payının düşürülerek yerine iç borçlanmanın ikame edilmesidir. Artan kamu borçlanmaları, reel faizleri arttırmıştır. GSMH içinde vergilerin payı 1981'de % 18,2 iken pay 1988'de % 13,8'e düşmüştür. İç borçların payı 1981'de 1,3 iken 1987'de 3,7'e yükselmiştir. Değişimin ücretli ve maaşlı kesim üzerindeki dolaylı etkisi açıktır. Faiz geliri elde edenlerin geliri artacak diğer yandan yüksek faiz nedeniyle azalan yatırımlar emek talebini düşürecektir.

İkinci sebep dolaylı vergilerin toplam vergi gelirleri içindeki payının artmasıdır. 1981'de dolaysız vergilerin toplam vergi gelirleri içindeki payı % 64,5 iken 1988'de % 46,6'ya düşmüştür. Aynı yıllarda dolaylı vergilerin payı sırayla % 35,5'den % 53,4'e yükselmiştir. Vergi adaleti en az olan dolaylı vergilerin küçümsenmeyecek bir oranda arttırılarak dolaysız vergiler yerine ikame edildiği görülmektedir. Dönemde özellikle 1984-1989 yılları arasında hazine bonoları ve devlet tahvillerinin vergiden muaf tutulması rant gelirleri lehine gelir dağılımının bozulmasına sebep olmuştur. Ücretli kesimlerin gelir vergileri peşin kesilirken diğer kesimlerin gecikmeli vergilendirilmesiyle enflasyonun bir ülkede gelir dağılımını etkileyeceği açıktır.

1980-1990 yılları arasında asgari ücretler dışındaki ücretler ve maaşların toplam vergi yükünün düşmüş olduğu, asgari ücretlerin toplam vergi yüklerinin yükselmiş olduğu görülmektedir. 1980-1985 yılları arasında bürüt ücretli ve maaşlıların toplam vergi yükü düşerken 1986-1990 yılları arasında toplam vergi yükünün yükselmeye başladığı ve yükselmenin devam ettiği (Güçlü, 1995: 165) görülmektedir. 1990 yılında ücretli ve maaşlıların toplam vergi yükü ortalama olarak % 45 dolayındadır (Güçlü, 1995: 166).

Ücretli kesimin gelir vergisindeki payı 1987'de 38,2'den 1989'da % 54'e yükselmişken ücret dışı kesimin aynı yıllardaki payı % 61,8'den % 45,1'e gerilemiştir. Durum, vergilerin çalışanları refah kaybına uğrattığının ifadesidir (Sevgi, 1989: 5). 1980 sonrası vergi politikası

gelir dağılımı üzerinde menfi etki yapmış, vergiler gelir dağılımını bozmuştur (Aren, 1989: 5-11).

Türkiye'de 1980 yılından beri uygulanan istikrar politikalarının temel unsuru yüksek faiz uygulamasıdır. Tasarruflara enflasyonun üzerinde bir getiri sağlamayı hedef alan yüksek faiz politikaları ile temelde tasarrufları arttırmak suretiyle kullanılabilir fonları yükseltmek ve dolayısıyla ekonomik büyümenin hızlandırılması, ödemeler dengesinin iyileştirilmesi, gelir dağılımının düzeltmesi gibi uzun vadeli amaçlar ile enflasyon hızının makul düzeylere indirilmesi gibi kısa vadeli amaçlar güdülmüştür. Ancak Türkiye ekonomisinin son on yıllık performansına ilişkin gözlemler, öngörülen amaçların önemli ölçüde gerçekleşmediğine işaret etmektedir. 1973-1980 döneminde özel tasarruf oranı % 11,42 iken 1981-1988 dönemi ortalaması önemli bir değişiklik göstermeden aynı oranda devam etmiştir. 1984-1988 ortalaması sınırlı bir artış göstererek ancak % 12,82 düzeyinde gerçekleşmiştir (Güçlü, 1995: 166).

Ülkemizde 1980 sonrası dönemde yüksek faiz uygulamaları, firmaları büyük ölçüde borçlanmaya dayalı olarak faaliyet gösterme yoluna itmiş ve böylece faiz giderleri üretim maliyetlerinin sabit ve önemli bir unsuru hâline gelmiştir. Firmalar faiz giderlerindeki artışları, talep şartlarına bağlı olarak büyük ölçüde nihai fiyatlara yansıtmışlardır. Toplam arz eğrisinin sürekli maliyet artışları yoluyla yukarı kaydığı ve toplam talebin yeterli artış göstermediği böyle bir durumda ekonominin stagflasyona girmesi kaçınılmazdır. Yüksek faiz politikaları 1980 sonrası dönemde ekonomik fiyat istikrarı sağlama ve enflasyon hızını yavaşlatma konularında başarılı olamamış, enflasyon maliyet artışları yoluyla devamlılık arz etmiştir (Özel, 1993: 94).

Türkiye'de 1980 sonrası dönemde kamu kesimi ve özel kesim sabit sermaye yatırımları 1980 öncesine kıyasla belirli bir yavaşlama eğilimine girmiştir. Yavaşlamadan en olumsuz etkilenen imalat sanayi yatırımları olmuştur. Dönemde iç borçlanma tahvillerine verilen yüksek faizler, ülkedeki genel faiz düzeyini yukarı çekici etki yapmıştır. Devlet tahvilleri ve hazine bonolarının yüksek faiz cazibesi, bankaları ve sanayi işletmelerini, devlete borç verip faizi ile birikimi sürdürme yoluna itmiştir. Özellikle devlet tahvili alımlarına sağlanan vergi bağışıklığı gibi teşvikler, üretken sermayedarların rantiyeye dönüşmesine yol açmıştır (Güçlü, 1995: 166).

1980 sonrası dönemde tasarruflara pozitif reel faiz ödenmesi düşüncesinin teorik olarak gelir dağılımı üzerinde müspet etki yapacağı ifade edilmektedir. Fakat faiz gelirlerinin hangi kesimlere intikal ettiği tam bilinmediğinden kanaatin gelir dağılımı açısından doğruluğu tartışılabilir. Bankalar Birliğinin verilerine göre 1988 yılı için yapılan bir hesaplamada küçük tasarruf sayılacak üç milyon TL ve altındaki vadeli tasarrufların (gruptaki ortalama hesap büyüklüğü beş yüz elli bin TL civarındadır) toplam vadeli tasarruf mevduatının % 40'ını, gruba giren hesap sayısı, toplam vadeli mevduat hesap sayısının % 91'ini oluşturmaktadır. Üç milyonu aşan mevduatlar toplam tasarruf mevduatının % 60'ını, hesap sayısı sadece % 9'unu oluşturmaktadır (Özel, 1993: 97). Durum, gelir dağılımının yüksek faiz politikası sebebiyle

bankalarda yüksek miktarlarda mevduat tutan az sayıdaki üst gelir ve servet grupları lehine geliştiğini göstermektedir.

1980 sonrası dönemde faizlerin serbest bırakılması ile hızla yükselen faiz oranları, kredi faizlerini yükseltmiştir. Faizlerin serbest bırakılması olayı, toplumdaki gelir ve servet dağılımını önemli ölçüde bozmuş ve belli kesimler yararına servet yoğunlaşmasını ve ekonomik tekelleşmeyi hızlandırmıştır. Hem kredi hem mevduat faizlerinin serbest bırakılması, servet yoğunlaşmasının iki yönlü işlemesine etken olmaktadır. Kredi faizlerinin yüksekliği, sanayi kuruluşlarının el değiştirmesine ve tekelleşmeye ortam hazırlar. Mevduat faizlerinin yüksek tutulması, rantiye sınıfının doğmasına ve bazı kesimlere olağanüstü servet oluşumu imkânı sağlar. 1980 sonrası izlenen faiz politikasının gelir dağılımını bozucu, üretken sermayenin rantiyer bir özelliğe doğru kaymasına yol açıcı, yatırımları yavaşlatıcı etkileri oldu.

Türkiye'de 1980'li yıllarda faal nüfusun % 60'a yakın kısmının tarım kesiminde çalıştığı görülür. Tarım kesiminin gelirlerindeki reel değişmeler, toplumdaki alt gelir gruplarına ilişkin değişmeleri belirlemede önem taşır. Fonksiyonel paylaşımda tarımın nispi payı düşmektedir. Türkiye'de hem nispi hem mutlak olarak tarım gelirleri 1975-1985 döneminde hızla düşmüş, dönem başına % 19,2 olan kişi başına tarım geliri payı, 1985'de % 14'e gerilemiştir. Mutlak tarım geliri % 20 oranında gerilemiştir. Tarımda gelir bölüşümünü aleyhe dönüştüren bir temel etken, dış ve iç ticaret hadlerinin 1977'den itibaren sürekli tarım aleyhe dönüyor olmasıdır. 1989 yılı esas alındığında 1987'de endeks 93,9'a inerek 6 puan daha kayba uğramıştır. 1987'den 1988 sonuna kadar fiyat artışı imalat sanayinde % 91,5, tarımda % 59 olduğuna göre bir yıl içinde tarım ürünleri üreticilerinin satın alma gücünde tekrar üçte birlik bir gerileme olmuştur.

Tarım kesiminde gelirin mutlak anlamda gerilemesi dışında çoğunluğu ücretsiz aile işçisi statüsüyle çalışan gizli ve açık işsizlik yığılması vardır. 1980-1985 döneminde bir milyondan fazla işgücü fazlasının tarımda biriktiği tahmin edilmektedir. Ücretsiz işçi kullanma, büyük çiftlik işletmelerinden ziyade orta boy ve küçük çiftçi ailelerinde yer almaktadır. Düşük gelirle beraber ücretsiz çalışanların varlığı, tarım kesiminin içinde bulunduğu sorunları ortaya koymaktadır.

Türkiye'de bilhassa 1980 sonrası dönemde uygulanan politikalar, gelir dağılımının daha bozulmasına sebep olmuştur. Türkiye'de yapılan bütün gelir dağılımı araştırmalarına göre gerek kişisel gerekse fonksiyonel gelir dağılımı gayri adildir. Halen ülke gelirinin yarısı, nüfusun % 20'si tarafından kullanılmaktadır. Gelişmiş ülkelerde gelirin fonksiyonel dağılımında ücretli ve maaşlı kesimin nispi payı % 70'ler düzeyindeyken ülkemizde aynı paylaşımda nispi payı % 15'ler düzeyindedir. Türkiye'de gelirin fonksiyonel dağılımının önemli ölçüde bozulmasına etki eden en önemli faktör öncelikle 1980'den sonra uygulanan ekonomi politikalarıdır. Uygulanan ekonomi politikalarının ötesinde faal nüfus içinde ücretlilerin nispi payının düşük olması önemli bir başka etkendir. Gelişmiş ülkelerde kesimin payı % 80'ler düzeyindeyken ülkemizde % 35'ler civarındadır.

Türkiye'de 1980'den sonra gelirin fonksiyonel dağılımının daha kötüleştiği görülmüştür. Durumun meydana gelmesinde etkili olan sebepler; ücretlerin enflasyon seviyesinin altında artması, Türk vergi sisteminde dolaysız vergilerden daha çok dolaylı vergilere ağırlık verilmesi ve izlenen yüksek faiz politikasıdır. Dönemde özellikle emek kesiminin payı olan ücretin millî gelirdeki payının önemli ölçüde düşmesinde ücret artışlarının enflasyon değeri altında tutulmasının etkisi büyük olmuştur. Durum, ücretlilerin reel satın alma gücünü önemli ölçüde düşürmüştür. Dönemde tarım kesiminin payının önemli ölçüde düştüğü gözönüne alındığında temel tüketim mal talebini oluşturan geniş kesimin talebinin daralması, ülkede üretilen mal ve hizmetlerin yüksek gelirli kesimin talebine yönelmesi gibi olumsuz sürecin başlangıcını oluşturacaktır. Dönemde ithalatta liberasyona gidilmesi ile lüks tüketim malları ithalatı büyük bir artış göstermiştir. Gelişme hem istihdam artışı hem iktisadi ülke kalkınması açısında önemli sakıncalar taşımaktadır (Güçlü, 1995: 167).

Dönemde dolaylı vergilerin toplam vergi gelirleri içindeki payının artması, gelir dağılımının bozulmasında etkili olan bir başka önemli sebeptir. Dolaylı vergiler vergi adaleti en az olan vergilerdir. Toplam gelir vergisi içinde diğer kesimlere nispetle ücretliler üzerinde alınan verginin artma eğiliminde olması, Türk vergi sisteminin gelir dağılımını daha bozulmasında önemli rol oynadığını göstermektedir.

1980'den sonra faiz hadlerinin serbest bırakılmasıyla faiz hadleri önemli ölçüde artmıştır. Dönemde faizlerin yükselmesinde kamu kesimi açıklarının iç borçlanmaya gidilerek karşılanmasının etkisi büyük olmuştur. Durum, kâr-faiz-rant gelir grubu denilen kesimin millî gelirdeki payını arttırdı. Üretken sermaye tasarrufları yatırımlar yerine rantlara yöneldi. Sabit sermaye yatırımları düştü dolayısıyla yeni istihdam imkânları daralma gösterdi. 1980 sonrası izlenen ekonomik politikaların gelir dağılımının daha bozulması yönünde önemli ölçüde etkisi olmuştur. Sosyal barışın sağlanması, ekonomik kalkınmanın daha sağlam temellere oturtulması daha istikrarlı bir büyüme için adil gelir dağılımı sosyal devletin gözardı edilemez görevidir. Uygulanacak ekonomik politikalarda gelir dağılımına daha çok önem verilmeli hatta adaletsiz olan gelir dağılımının düzeltilmesi için yeni politikalar uygulanmalıdır (Güçlü, 1995: 168).

Türkiye'de 1950'lerde Demokrat Parti İktidarı'yla tohumları atılan liberalleşme hareketlerinin 12 Eylül askeri darbesinden sonra yoğunluk kazanması ve 1980 sonrasında iktisat politikaları ve uyumlu olarak devlet yapısının liberalleşmesine yönelik girişimler sonucu Türkiye'de ekonomik ve siyasî alanlar etkileşim içinde ve eşzamanlı olarak dönüşüme uğradı. Yeni kapitalistler Türk ekonomisi içindeki yerlerini aldı, her yeni hükümet kendi zenginlerini ortaya çıkardı. Zaman zaman dengelerin değişmesiyle ilişkiler kâh gerildi kâh yumuşadı.

Son dönemde bazı sermaye sahiplerinin ilişkiyi modern çağın modern iletişim aracı medya kanalını kullanarak kontrol altında tutma yoluna gittikleri görülmektedir. Medya patronları, toplumun düşünce yapısını istedikleri yöne çekebilmek için akılcı yayınlarla siyasete yön verme çabası içindedir.

1980’lerde ülkenin yaşadığı 2. liberalizm deneyiminin en belirgin niteliği piyasa ve özel sektör yanlısı bir hükümetin olağanüstü karışık müdahale mekanizmalarıyla piyasayı daraltması ve müdahaleci politikalarla her gün yeni bir değişikliğe giderek iş dünyasını çok zor durumlarda bırakmasıyla tanımlanabilecek bir iktisat politikası sürecinden oluşur. Böyle bir iktisat politikası ortamında devlet ile özel kesim arasındaki geleneksel sevgi ve nefret ilişkisi çok önemli bir boyut kazanır. İş dünyasının bazı kesimleri şaibeli yollardan büyük servetler edinirler ama sık sık değiştirilen politikaların oluşturduğu belirsizlik işadamları açısından önemli bir rahatsızlık kaynağı oluşturur. İşadamları, hükümeti sürekli eleştirirken olası hükümet değişikliklerine karşı çıkarlar. Sadece böylesine bir müdahaleci ortamın sağladığı rant imkânları değil aynı zamanda sözde liberal hükümetlerin kullandığı sermaye yanlısı söylemin kendi toplumsal konumları üzerinde yaptığı etkiden hoşnutturlar.

1980'li yıllarda dışa açılma ile birlikte dünyada esen liberal akımın etkilerinden uzak kalmak mümkün olmamıştır. 1980'li yıllar bütün dünyada devletçilik modellerinin terk edilerek ithal ikameci sanayi politikalarının yerini dışa açık, sınırların kaldırıldığı, serbest piyasa ekonomisinin ve sınırlı devleti savunan neoliberal politikaların hâkim olduğu yıllardır. Neoliberal politikalar IMF ve Dünya Bankası'nın yapısal uyum kredileri ile az gelişmiş ülkelerde uygulama alanı bulmuştur. Politikalar Türkiye'de 24 Ocak 1980 Kararlarıyla gündeme gelmiş ve 12 Eylül askeri yönetimiyle uygulanacak yasal ve toplumsal zemin hazırlanmıştır.

1980’lerle beraber yaşanan değişim dalgası yalnızca ülkenin iç dinamikleriyle alakalı değildir. Türk ekonomisi ve siyasetinde yaşanan gelişmeler, 1980’lerde başlayan ve 1990’larda gücü iyice artan küreselleşme sürecinden ayrı tutulamaz. Politikalar Türkiye’nin küreselleşme sürecine uyum sağlamasının sonucu olarak görülebilir. Aynı zaman diliminde gelişmiş kapitalist ülkelerde yaşanan strateji değişiminin ve neo-liberalizmin yükselişinin Türkiye’ye yansıdığı açıktır.

Uluslar arası sermaye kuruluşları güçlerini neredeyse ulus devletin egemenliklerini zayıflatacak ölçüde arttırdılar. Bağlı olarak Türkiye’de burjuvazinin devletten koparak çıkarlarını uluslar arası kapitalizme eklemlenmesinde işbirliği kanallarının açılmasının büyük etkisi vardır.

1980’lerde güçlenen burjuvazinin ikinci halkasını İslamî sermaye, yeşil sermaye veya Anadolu Kaplanları adı verilen sermaye grubu oluşturur. Şirketler, ticarî ve hukukî bağlamda işletme büyüklükleri, faaliyet alanları ve şirket türleri gibi konular bakımından birbirlerinden ayrılırlar. Şirketlerin bir kısmı doğrudan tarikat ve cemaatlerin kontrolünde hareket eder. Bir kısmı sermayesi çok geniş bir tabana yayılmış çok ortaklı işletmelerden oluşur. Anadolu’da yerleşik dindar veya muhafazakâr işadamlarının sahibi bulunduğu ticari şirketleri dinî temelli diğer modellerden ayıran başlıca özellik, iktisadî rasyonalitenin gereklerine uygun şekilde kâr elde etmenin birincil amaç olması ve kârın toplumsal veya dinî değil kişisel amaçlarla kullanılmasıdır. Çoğunluğu aile işletmesi görünümünde olan şirketler, ürettikleri mal ve hizmetleri, serbest piyasa şartlarında sadece belirli bir grubun üyelerine değil çok daha geniş kitlelere ulaştırmayı amaçlamaktadır.

1980 sonrası süreçte küreselleşmenin ve merkez sağ iktidarlar tarafından izlenen neo-liberal ekonomi politikalarının etkisiyle varlığını devletten bağımsızlaştırmış bir burjuvazi doğdu: Millî burjuvazi modelinin evrilmesiyle ortaya çıkan eskiden beri devletle yakın ilişkiler içinde bulunan ve rejimin değerlerini içselleştirmiş burjuvazi ve taşra kökenli bir sermaye hareketliliğinin sonunda beliren İslamî sermaye. Yeni burjuvazinin ortaya çıkışı, devletçilik politikalarından vazgeçilmesiyle yakından ilgilidir. Cumhuriyet döneminde izlenen devletçilik politikaları yalnızca hızlı kalkınma amacına hizmet etmez ayrıca devlete toplum ve ülke üzerinde tam bir kontrol sağlama imkânı verir. Oysa ekonomi alanındaki politika değişikliği devletten bağımsız bir işadamı kliğinin oluşmasını beraberinde getirmiştir. Durum, millî burjuvazi modelinin ortadan kalkmasına neden olmakta ve evrensel anlamda bir burjuva sınıfının doğuşuna zemin hazırlamaktadır. Sınıfin yapısı ve çıkarları bakımından yekpare bir bütün teşkil etmediğinin hatta tam tersine iki grubun yoğun bir çıkar çatışması yaşadığının altı çizilmelidir. 1980 sonrası süreçte devletçilikten vazgeçilmesi ve dolayısıyla devletin toplum, ekonomi ve siyaset üzerindeki güç ve etkinliğinin azalması boşluğu dolduracak yeni aktörleri üretmiş ancak aktörlerin hepsi birbirlerinden rol çalmaya çalışmışlardır. İslâmî sermaye özellikle 28 Şubat sürecinin oluşturduğu etkiler nedeniyle 2000'lerin başında kısa bir duraklama yaşadı.

1980'lerden sonra dünyada meydana gelen siyasî gelişmeler sonrası medyada ciddî bir yapısal değişiklik oluştu. Değişim Türkiye'yi etkiledi. Değişen medya yapısı, medya-siyaset ilişkilerinden öncekinden farklı boyutlar kazandırmaya başladı. Sermayenin ağırlığı Türkiye'de artmaya başladı ve medyanın ticarileşmesinde önemli rol oynadı.

1980'li yıllarda Turgut Özal'la başlayan medyayla farklı ilişkiler içinde olma anlayışı, Özal'dan sonra Türk siyasetinde etkili bir anlayış olarak yerleşmeye başladı. Gerek liderlerin seçiliş tarzı gerek iktidara gelmeye çalışırken uyguladıkları taktiklerde medya merkezî bir rol almaya başladı.

Medyadaki sermaye yapısının değişmesiyle bazı medya kurumlarının giderek artan kontrol alanı, siyasî iktidarı kimi zaman rahatsız etmekte kimi zaman ortak çıkarlar nedeniyle alan birlikte kullanılmaktadır. Ancak sermayenin işleyiş biçimiyle ideolojik, kültürel yapının millî devletin kurucu değerlerini dönüştürme sancıları açısından bir gerilim vardır.

1980'ler basın açısından sıkıntılı bir dönemdir. Bilhassa 12 Eylül hukukunun getirdiği özgürlüğü kısıtlayıcı düzenlemelerden gazete ve gazeteciler öncelikle etkilenmişlerdir. 1989 yılında bile gazeteler hakkında açılan ceza davalarının sayısı 183'ü bulmaktadır. Basın Konseyi'ne göre Türk basını bütün tarihi boyunca 1989 yılı içinde olduğu kadar çok ve yoğun engellemeyle yahut müdahaleyle karşılaşmadı. 1989 yılında 5 gazetecinin silahlı saldırı neticesi öldürülmesi Türk basın tarihinde ender görülen bir hadisedir.

1980 sonrası özel televizyon kanallarının yaygınlaşması ister istemez siyasiler ve medya patronları arasında zorunlu bir göbek bağı oluşmasına zemin hazırladı. Durumu iyi analiz eden büyük sermaye sahipleri medya patronluğuna soyundu ve yeni bir modanın öncüsü oldu.

1980'lerde yaşanan teknolojik gelişmeler görsel ve işitsel patlama olarak tanımlanan yeni bir iletişim devrimini beraberinde getirdi. 1980'ler görsel ve işitsel alanlarda medya girişimcilerine önemli imkânlar sundu. En geniş yayın grupları gerek kendi bölgesinde gerekse diğer ülkelerde büyüdü. Tarihî, teknolojik ve organizasyon yapıları bakımından farklı olan sektörler, bir küresel iletişim sektörü olarak bütünleşti. Medya sektörleri arasındaki kesin ayrımın sona ermesi multimedya gruplarının ortaya çıkmasına zemin hazırladı.

1980 ve 90'lı yıllarda Türk medyasının yapısının değişmesinde uluslar arası şartların değişmesinin önemli etkisi vardır. Dünyadaki değişim kısa sürede Türkiye'ye gelmekte gecikmedi. ABD ve İngiltere'deki gelişmelerle paralel Türkiye'de değişen medya yapısı etkileşimi ortaya koymaktadır. Özellikle İngiltere'de ve ABD'de Maxvell ve Murdock'un medyada ortaya çıkardığı yapısal değişimler aynı dönemde Türkiye'de yansımasını buldu. Bazı İngiliz gazeteleri tarafından özellikle Murdock'un sansasyon ve eğlence ağırlıklı The Sun gazetesi önemli ölçüde taklit edilmiştir. İngiltere'de Murdock'un sendikasızlaştırmaya yönelik çabaları aynı dönemde Türkiye'de uygulanmaya çalışılmıştır. Dönemde iktidarda olan Turgut Özal'ın ABD ve Avrupa'da yükselmekte olan yeni liberal politikaları Türkiye'de uygulamak istemesinin önemli payı vardır.

Küresel düzeyde hâkimiyetini hissettirmeye başlayan pazar ekonomisi Türkiye'de uygulama alanı bulmaya başladı. Altyapısının kısa vadede hazırlanması demokratik bir ülkede uygulanamayacak birtakım kararların alınmasını gerektiriyordu. 12 Eylül askerî müdahalesi ortamın oluşturulması için uygun bir zemin oluşturdu. 24 Ocak kararları uygulandı ve küreselleşmenin önünde engel görülen en önemli kurumlar olan sendikalar, basın ve diğer kitle örgütleri etkisiz hâle getirildi. Ardından askerî yönetimden sonra iktidara gelen Turgut Özal zemin üzerine yeni liberal politikaları uygulamaya başladı.

1980 sonrasında Türkiye'de meydana gelen siyasî ve ekonomik gelişmeler ve gelişmelerin dünyadaki gelişmelere paralel olarak hızlanması sonucu pek çok alanda yeni yapılanmalar meydana gelmiştir. Sovyetler Birliği'nin çökmesiyle büyük bir darbe alan sosyalizm karşısında rakipsiz kalan liberalizm yeni sağ politikalarla bütün dünyada hâkimiyetini ilan etti. Yeni sağ politikaları küreselleşme kavramıyla bütün dünyaya mal etmeye çalışan Batı, büyük ölçüde başarı kazandı. Dünyadaki değişimin Türkiye'ye yansıması uzun sürmemiştir. 1980 askerî darbesiyle demokrasiye ara verilmesiyle birlikte askerî bir yönetim altında yeni dünya düzeni Türkiye'de dizayn edilmeye başlandı. Askerî dönem sonrası iktidara gelen Anavatan Partisi ve Turgut Özal Batı'da esen yeni liberal sağ politikaları Türkiye'de uygulayıcısı olma yolunda çabalara giriştiler.

Türkiye'de 1980'li yıllarda Batı ülkeleriyle hemen hemen aynı anda başlayan ve yapısal dönüşümü amaçlayan serbest piyasa ekonomisine geçiş süreci, kitle iletişim araçları üzerinde önemli etkiler meydana getirdi. 1980'li yıllara kadar süregelen yapılar diğer sektörlerde gözlendiği gibi ciddî şekilde değişim ve dönüşüme uğradılar. Değişiklikler, medyanın mülkiyet biçimlerinde maliyet ve finansman şartlarında hukuki ve kurumsal alt yapıda ve nihayet medya girişimcilerinin davranışlarında kendini gösterdi.

12 Eylül sonrası dönemde pek çok gazete sıkıyönetim tarafından defalarca kapatıldı. Kapanma korkusuyla gazeteciler kendi gazetelerini sansürlemek zorunda kaldılar. Baskılardan dolayı yayın politikaları değişen ve magazinleşen basının halk üzerindeki etkisi azalmaya başladı. 12 Eylül askerî darbesiyle sınırlandırılan anayasal özgürlükler, güçsüzleştirilen sendikalar ve kısıtlanan basın özgürlüğü, fikir basınını çok zayıf duruma düşürdü. Basın magazin haberlerine ağırlık vermeye başladı. Siyasî iktidarın uygulamalarını eleştirmekten mümkün olduğunca kaçındı.

Sermayenin medya alanına girmesinin önünde hiçbir engel kalmadı. Sendikaların zayıflaması ve basın üzerinde oluşan askerî yönetimden kaynaklanan baskılar nedeniyle gazete ve dergilerin birer ikişer medya dışından gelen patronların eline geçmesine gazeteciler engel olamadı. Ne gazeteler ne gazeteciler sendikası yayın organlarının teker teker veya gruplar hâlinde satın alınmasına tepki gösterebildi.

1980 sonrası Türkiye'de siyasî faktörlerin yanında ekonomik faktörlerin ön plana çıkmaya başladığı dönem oldu. 80'li yıllara kadar ülke siyasetine hâkim olan asker-bürokrat-seçkin "elit"in yanına 80 sonrası dönemde yeni bir aktör katıldı. Sermaye ve iş çevreleri siyasette ve medyada etkin olmaya başladı. Yeni gelişmenin dönüm noktası olarak 24 Ocak kararlarını saymak gerekir. 24 Ocak ekonomide liberalleşmenin hızlanmasını ve dış pazarlara tümleşik bir ekonomik yapının ortaya çıkmasını sağladı. Yeni yapılanma basını etkilemiş ve basın üzerinde büyük sermayenin etkisinin artmasına sebep olmuştur.

Liberalleşme ve pazar ekonomisine geçişi amaçlayan 24 Ocak 1980 ekonomik kararları Türkiye'de dengeleri alt üst ederken paralelde basına uygulanan sübvansiyonların kademeli olarak ancak süratle kaldırılması, kriz sürecinin başlangıcını oluşturdu. 12 Eylül askerî yönetiminin başlattığı, izleyen ANAP iktidarlarının sürdürdüğü ağır baskı ortamı basının sorunlarının gündemin ilk maddeleri arasına girmesine yol açtı.

Türkiye'de 1980'lerde liberalizm kendisini öncelikle ekonomik alanın siyaset karşısında bağımsızlığını ilan etmesiyle tanımladı. 1980 sonrasında ekonomi, gazete sayfalarında ayrı bir yer edinmeye, ekonomik politikalar uzmanlık çerçevesinde tartışılmaya başlandı. 1970'li yılların ağır sanayi, devletçilik, merkezden gelişme hedefleri yerini piyasa ekonomisi, özelleştirme, yerinden yönetim, küreselleşme gibi yeni hedeflere bıraktı. Ekonomi devletin tekelinden çıkarak girişimcilerin tüketicilerin iktisat uzmanlarının piyasanın borsanın alanına girdi. Ekonomi dünya pazarlarının dalgalanan taleplerine tüketicilerin arzularına çevrecilerin değerlerine işadamlarının çıkarlarına çalışanların taleplerine duyarlılık ve uyum sağlamaya yöneldi.

1980'li yıllara kadar basının gelişimini belirleyicilikte siyasî ve sosyal faktörler ön planda yer alırken 1980'den sonra belirleyicilikte önceliği ekonomik unsurlar aldı. Basının içeriği ve toplumsal rolü üzerinde ekonomik bağımlılıkları önemli ölçüde rol oynadı. 1980'li yıllarda Türkiye radyo ve televizyon alanında çok hızlı bir liberalleşme dönemine girdi. Türkiye'de medya, yazılı basını, radyosu ve televizyonu ile kendisini çok çekişmeli bir rekabet ortamının içinde buluverdi. Oysa toplumsal ve ekonomik liberalleşme süreci aynı hızda gelişme gösteremedi.

İcraatlarıyla ve fikirleriyle 1980-90 arasındaki döneme damgasını vuran bakan, başbakan ve daha sonra cumhurbaşkanı olan Turgut Özal dünyada devam etmekte olan yeni liberal politikaların Türkiye'deki en önemli uygulayıcısı olmuştur. Özal, çağdaşları Ronald Reagan ve Margaret Thatcher gibi herkese açık sınırsız kapitalist yarışa inanan yeni sağ politikacıların en büyük hayranıydı. Yeni sağ liderlerin ülkelerindeki uygulamalarından çok etkilenmekte ve altyapısal yetersizlikleri dikkate almadan uygulamaları Türkiye'ye taşımaya çalışmaktaydı. Medya konusundaki tavrı aynı oldu. Ünlü uluslar arası medya patronu Rupert Murdoch'un dünya çapındaki hızlı yükselişi nasıl Ronald Reagan ve Margaret Thatcher gibi liderlerin döneminde olduysa Türkiye'de medya alanında sermayenin güçlenmesi ve ticarileşme büyük ölçüde Özal'ın döneminde gerçekleşti. Özal böyle bir medya yapısını bizzat destekledi.

1950'lerde ortaya çıkan yeni kuşak sermaye, medyanın özellikle ekonomik ve siyasi hayattaki önemini kavramakta gecikmedi. Basın kuruluşları, gazeteci ailelerin mülkiyetinden çıkmaya veya başka ekonomik alanlarda yatırım yaparak holdingleşmeye başladılar. Türkiye'de ticari medya yapısı güç kazandı. 24 Ocak kararlarıyla uygulanmaya başlayan yeni liberal politikalar medya yapısını oluşturma konusunda önemli rol oynadı.

Türk medyasının dönemdeki değişen durumu değişen mülkiyet yapıları ve tekelleşme ve temerküz olguları ortaya koymaktadır. Dünyadaki iktisadi ve siyasî gelişmelere bağlı olarak değişen medya yapısı Türkiye'ye yansımış, yansıma kendine has şartlar nedeniyle diğer ülkelerden daha farklı bir manzara ortaya çıkarmıştı. Tamamen ticari amaçlarla kullanılan bir medya yapısı ile asıl işlevlerinden hızla uzaklaşan ve demokrasi ve toplum için olumsuzluklar arz eden bir gazetecilik anlayışı oluşmaya başlamıştı. Diğer ülkelerde ekonomik ve siyasi süreç içinde oluşan gelişmeler Türkiye'de kısa bir zaman içinde gerçekleşmiş, hukukî ve toplumsal altyapısı hazır olmayan durum medyada tekelleşme ve işlevlerinin ihlal edilmesi sorunlarını ortaya çıkarmıştı. Türk medyasındaki değişimin en önemli süreci 1980 ile 1990'lı yıllarda yaşanmıştır.

Türkiye'deki iktisadi ve siyasî gelişmeler neticesi Türk medyası yeni bir döneme girdi. Medyadaki mülkiyet yapısı tamamen değişti. Medya ticari çıkarların savaş alanı hâline geldi. Siyasi iktidarlarla olan ilişkiler tamamen ticari ilişkiler üzerine oturtuldu. Demokrasinin varlığının güvencesi olan medya demokrasinin yozlaştırılmasının ve zaafa düşürülmesinin aracı hâline geldi. Medyanın temel işlevi olan nesnel habercilik ve kamuoyunun sözcüsü olma işlevi büyük ölçüde zayıfladı. 1980 sonrasında başlayan sürecin meydana getirdiği sorunları Türkiye uzun süredir yaşamaya devam etmektedir.

Özal iktidarında devlet, elindeki bankalar vasıtasıyla yüksek enflasyon ve kredi faizleriyle veya kamu bankalarının ilan ambargolarıyla hoşlanmadığı yayınların üzerine gidiyordu. Bazılarını mükâfatlandırıyordu. 1980'li yıllarda Sabah'la yaptığı 26 bin konut sözleşmesiyle gazetenin muhalefetini kesmişti. Kendine yakın bazı yazarların gazetelere alınmalarını sağladı.

Türk ekonomisindeki yapısal değişim, ticari işletmeler ve dolayısı ile medya sektörüne yansıdı. Medya alanındaki birçok işletmeler ve aile şirketleri biçimindeki yapı 1980

ve 90'lı yıllarda hızla değişmeye başladı. Değişim medyada holdingleşme ve başka sektörlerde faaliyet gösteren sermaye sahiplerinin medya alanına el atmasıyla sonuçlandı. Medyadaki mülkiyet yapısı eskisinden çok farklı bir hâle geldi. Değişimde ekonomik faktörlerin yanında siyasî amiller önemli rol oynadı. Medyadaki teknolojik gelişmeler ve yükselen maliyetler mülkiyet yapısının değişmesinde rol oynayan önemli bir etkendir.

Kârlılığın yok denecek kadar az seviyeye indiği medya sektöründe artan maliyetler ancak yüksek reklam kapasitesine sahip veya basın dışı işlerden geliri olan medya gruplarının faaliyet gösterebilmesine sebep olmaktadır. Medyanın gücünün farkına varan sermaye artık kendisi dışarıdan reklam veren olarak medyada etkili olmak yerine bizzat medya sektörüne girmeyi tercih eder. Reklam ve ilanlarla siyaseti etkilemek yerine gazete ve televizyon sahibi olarak faaliyette bulunmak daha sonra sermayenin tercih edeceği yöntem olur. Ekonomik ve siyasi gelişmeler eğilimi hızlandırır. Medyadaki ticarileşme eğilimi gazetecilik işiyle uğraşan kuruluşları etkilemiş, bir taraftan sermaye grupları medyayı ele geçirmeye çalışırken öte yandan bağımsız yayın kuruluşları ayakta kalabilmek uğruna ticari hayata atılmak zorunda kalmışlardır.

1980'li yıllar Türk basınında hem mülkiyet yapısının hem yıllardır yerleşmiş bulunan birtakım değerlerin değişmeye başlaması açısından önemlidir. Dünyadaki gelişmelere paralel olarak kapitalist değer yargıları ekonomide olduğu gibi Türk medyasında hâkimiyet kurmaya başlamıştır. Türk basınında köklü gazeteci ailelerin egemen olduğu mülkiyet yapısı Aydın Doğan'ın Milliyet'i satın almasıyla değişmeye başlamış, Mehmet Ali Yılmazın Güneş gazetesiyle süreç hızlanmıştır. Uluslar arası sermayenin temsilcisi sayılabilecek Asil Nadir'in birçok gazete ve dergiyi satın alarak alana girmesi medyada tekelleşme iddialarını ilk defa gündeme getirmiştir. Dönem sermayenin nüfuzunun arttığı ve ticari değerlerin gazeteciliğin mesleki değerlerinin yerini aldığı bir dönem olmuştur. Dönemin en dikkat çekici değişimlerinden birisi medyanın holding şirketleri hâlinde yapılanması olmuştur.

Medya alanında ticarileşmenin dünyadaki en önemli göstergelerinden biri medya alanında holding şeklindeki şirket yapılanmasının yardımlaşmasıdır. Olgu ekonomik bir zaruret olmanın ötesinde medyanın diğer ticari faaliyetlerle bir arada olmasının ve iç içe girmesinin bir yansımasıdır. Batı ülkelerinde holdingleşme daha çok medyanın yan sektörüyle birlikte gerçekleştiği hâlde Türkiye'de çok farklı sektörlerin bir araya gelmesi şeklinde gözükmektedir. Somut göstergesi, medya kuruluşu, banka ve holding üçlüsü şeklindeki yapılanmadır.

Medya sahipliğinde en hızlı gelişme gösteren alanlardan birisi medya holdingleridir. Akraba bir kuruluş, gazetelere dergilere kitaplara yayınevlerine haber hizmeti veren kuruluşlara kamuoyu araştırma şirketlerine radyo ve televizyon istasyonlarına kablolu televizyona elektronik yayıncılık ağlarına CD ve kasetçilik şirketlerine ve tanıtımı yapan kulüplere sahip olabilir. Dünyadaki medya şirketlerinin yapısı genelde iletişim sektörünün yan kuruluşlarının bir araya gelerek oluşturduğu bir yapıdır. Türkiye'de medya alanında holdingleşme önce gazete ve dergi, haber ajansı, reklam ve pazarlama ve matbaa gibi basın ve yayınla doğrudan ilgili şirketlerin bir araya gelmesiyle başlamış daha sonra çok farklı

alanlarda faaliyet gösteren holdinglerin gazete ve dergileri satın alarak bünyelerine katmalarıyla devam etmiştir.

1980-1990 arası dönem, medya sektöründe bir kurtlar savaşı olarak yaşanmıştır. Bir yandan medya sektöründen ilk birikimlerini yapıp palazlanan kuruluşlar kendi aralarında pazar savaşına tutuşurlarken bir yandan medyanın kârının yanı sıra medyanın bir silah olarak kullanılma gücüne göz koyan holdinglerin sektöre girişiyle sektör mücadeleleri hızlanmıştır.

Demokrasinin temel öğelerinden biri çok sesliliğin varlığı ve güvence altında olmasıdır. Her türlü bilgi ve haber iletişiminin serbestçe sağlanması, her düşüncenin özgürce açıklanabilmesi çok sesliliğin ve demokrasinin vazgeçilemeyecek şartlarındandır. Basında çok sesliliğin karşısından yasal ve siyasî sınırlamaların baskıların yanı sıra yapısal açıdan en büyük tehlike tekelleşme olgusudur. Bugün birçok demokraside tekelleşmeyi önleyici yasal düzenlemeler bulunmaktadır. Dünyada genel bir olgu olarak tekelleşmeye yönelik uygulamalar her ülkede görülmekte ama her şeye rağmen yine hukuki bir çerçeve ve bir uygulama imkânı bulunmaktadır. Türkiye'de alanda büyük bir boşluk vardır.

1980'li yıllarda pek çok ülkede medya piyasalarında yaşanan tekelleşme ve temerküz eğilimleri dünyada liberalleşme politikalarının yaygın olduğu aynı döneme rastlamaktadır. Türk medyası aynı dönemde medya alanında tekelleşme olgusuyla karşılaşmıştır. Türk medyasının en önemli sorunlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Medya gerçek işlevini yerine getirmede sıkıntılarla karşılaşmakta sorunlar nedeniyle basın mensupları özgürce fikirlerini açıklayamama ve tekel patronlarının emrine girme gibi bir tehlikeyle karşılaşmaktadırlar. Durum özellikle 1980'lerden sonra büyük sermayenin basın alanına girmesiyle kaçınılmaz bir hâl almıştır. Çok büyük yatırımlar isteyen özel televizyonlar holding ve bankaların desteğiyle yayına girmiş, böylece medya alanı büyük sermayenin, daha vahimi 1-2 büyük grubun kontrolüne geçmiştir. Büyük gruplar medyayı kendi ticari amaçları için kullanmaktan çekinmemişlerdir. Siyasi iktidarlarla zaman zaman çok farklı ilişkilere girmişlerdir.

Türkiye'de medya gruplarının devletle olan ekonomik ilişkileri ilginç bir tablo ortaya koymaktadır. Medya grupları iş dünyasına egemen iktidar grupları ile bütünleşmiş durumdadır. Durum sürekli işbirliği hâlinde gelişmektedir. İlk bakışta medya dışında işlerinin olmadığı izlenimi veren bazı medya holdingleri yine iş dünyasıyla birçok banka, sanayi ve ticari kuruluş sahibi gruplarla ortaklık içerisindedirler ve medya dışında yatırım yapmanın yollarını aramaktadırlar.

Türk medyasının ezici bir çoğunluğu gazetecilik dışında her işi yapar hâle gelmiştir. 15 yıl önce kurmaya başladıkları pazarlama şirketlerinin yerini daha karmaşık iş ilişkileri almıştır. Gazeteler, televizyon fabrikalarına ortak olmaktan ABD'de banka satın almaya Türkiye'de banka kurmaya çalışmaya devlet bankalarıyla ortaklığa kadar uzanan bir dizi çaba içindedirler. Yakın ilişkiler sonucu hükümetten basına teşvik adı altında trilyonluk teşvik kredileri akmaktadır.

Böylece siyasi iktidar özellikle Türkiye gibi ülkelerde çeşitli teşvik ve kayırmalarla medya tekellerini desteklerken medya tekelleri karşılık olarak siyasi otoritenin istediği yönde

toplumu yönlendirmeye çalışmaktadır. Durumun sonucu olarak demokrasinin önemli kurumlarından biri olan medya demokrasinin yozlaştırılmasının aracı hâline gelmektedir.

Türkiye'de medya-devlet ilişkileri tamamen ekonomik çıkarlara dayalı bir zemine oturdu. Medya zaman zaman bağlı bulundukları holdinglerin çıkarlarını korumak için siyasi iktidara yönelik yayın politikalarında değişikliğe gidebilmektedir. Devletin elindeki ekonomik imkânları kendi çıkarları doğrultusunda kullanabilmek için medya grupları, ellerindeki yayın organlarını çıkarları doğrultusunda kullanmakta tereddüt etmemektedirler.

12 Eylül askeri darbesiyle iş dünyasının askeri yönetime gönderdiği sinyaller sonucu 24 Ocak kararlarının uygulayıcısı olarak bir millî burjuvazi oluşturma hevesiyle sahneye Turgut Özal çıkmıştır. İş dünyası ve devlet ilişkileri belirginleşmiş ve karmaşık bir yapıya bürünmüştür. Özal, dünyada esen liberalizm rüzgârlarına uyum sağlamak adına girişimciyi destekler bir tavır içine girmiş, sermaye sahiplerinin devlete muhtaç ve güdümlü hâle gelmesine sebep olmuştur. İlerleyen dönemlerde sermaye sahiplerinin çıkarlarının değişmeye başlamasıyla birlikte uluslar arası dinamiklerle işbirliği yoluna gitmek istemişlerdir. Devletin düzenleyici olarak müdahil olma güdüsü devlet ve işadamları arasındaki ittifakın sarsılmasına sebep olmuştur. Beklentilerin değişmeye başlamasıyla birlikte bazı uyanık sermaye sahipleri, medyanın toplumu etkileme, gündemi değiştirme, kamuoyu baskısı oluşturma işlevlerinin farkına vararak ticari çıkarlarını kontrol altında tutmak adına medya patronu olma yoluna gittiler. Böylece dünyadaki yeni medya düzeni, Türkiye'de yerleşmeye başladı ve yeni bir burjuva sınıfını doğurdu. İşadamları medyada holdingleşme yoluna gittiler. Günümüze doğru gelindikçe sürtüşme kendini daha belirgin göstermeye başladı. İşadamları medya gücünü birbirlerine karşı ve egemen güce karşı kullanmakta oldukça başarılı oldu.

IV. BÖLÜM

1980-2000 ARASI TÜRK ROMANINDA BABA FİGÜRÜNÜN TOPLUMSAL ANALİZİ

A. BABALIK

Baba, aile içinde yer alan en temel statülerin başında gelir. Baba ile ilgili statülere uygun bir biçimde ortaya konan davranışlara babalık denir. Babalık, toplumların kültür dünyalarına ve tarihî dönemlere göre değişir. Türk toplumunda baba, kendini çocuğuna adayan bir kişiliktir. Yaşanılan toplumsal değişmeler babalık kavramını etkilemiştir. Erkeklerin ev işi ve çocuk bakımıyla ilgili sorumlulukları paylaşmaya başlaması babalık olgusuna ilişkin tutum ve davranışlarda değişime ve babalık olgusuna yeni anlamlar yüklenmesine yol açmıştır. Günümüz toplumlarında geleneksel kültürel inanç ve değerlere sahip babalık ile modern babalık uygulamaları bir arada görülmektedir. İlgili literatür incelendiğinde babalığa ilişkin tutum ve davranışları belirleyen etkenler konusunda gerçekleştirilen çalışmaların yetersiz olduğu ve konuyla ilgili araştırmalara ihtiyaç duyulduğu anlaşılır. Modernleşen Türk toplumunda baba statüsü ve rolü zayıflamaya başlamıştır. Anne ve baba rolleri değişirlikli olarak yerine getirilmektedir. Mesela çocuğun fizikî bakımı hem anne hem baba tarafından yerine getirilen bir görev hâline gelmiştir (Canatan vd, 2009: 174).

Günümüzde babanın sorumluluklarında bazı değişiklikler olmuştur. Artık baba, çocuğuna yararlı olabilmek için çocuğun bakımına katılabilmektedir. Hep annesini gören ve âdeta annesinden başka kişi ve cinsiyet tanımayan çocuğun babası aracılığıyla farklı bir kişiyi görmesi gerekir. Böylelikle güvenliği tehlikede olmadan babasına uyum sağlar.

Çocuk için ilk otorite annedir fakat çocuğun yavaş yavaş oluşturduğu değerler sisteminin ve düşüncelerinin kaynağı geniş ölçüde babadır. Baba, bir özdeşleşme modeli olarak çocuğun kişiliğinin gelişmesinde büyük bir yer tutar. Babanın yokluğu veya ilgisizliği çocuğun kişilik yapısını, ruh ve beden sağlığını olumsuz yönde etkileyerek bazı uyum ve davranış bozukluklarına yol açar. Babaların çocuklarına aktarabilecekleri sadece davranışlar değil büyük bir bilgi yükü ve tecrübedir (Doğan, 2011: 271).

Eserlerde çoğu kez karakterlerin gelişimi sanki salt kendi içinde kendi başına oluyormuş gibi bir izlenim doğurabilir. Gerçekte figürlerin karakterleri, salt kendi kendilerinden kaynaklanarak değil tipik durum ve şartların etkisi altında gelişmektedir (Pospelov, 1995: 198).

Evlenmenin en önemli sebeplerinden birisi çocuk sahibi olmaktır. Çocuk insanı babalık şerefine sahip kılar.

Aysel-Ömer:

"Baba olmak istediğini bilmiyordum."

''İstemiyordum ki... Hiçbir zaman istemedim."

"Ayşen'i aşkla sevdiğine, ondan bir çocuk yaptığına göre?" (Ağaoğlu, 2000: 69).

Peki ama o bebek oraya nasıl giriyordu? Anneyle baba yattıklarında, demişti küçük halası, işte saman kokan tahtaların üstünde yan yana yatıyorlardı, ya kızın bebeği olursa ne olacaktı? Ama onlar anne ve baba değildiler neyse ki... (Aral, 2003: 132).

Ağaoğlu çocuk sahibi olmaya bir yetişkin, Aral bir çocuk gözüyle bakar. Ağaoğlu zevkin istenmeyen meyvesi sayarak Aral, çocuk masumiyetinin endişesiyle sorumsuzluk tavrı belirtir.

Baba olabilmek evlatla mümkündür. Çocuk babanın meyvesidir. Çocuk ilahî bir armağandır (Efendi, Tarihsiz: 61). Çocuğu olmayan kimseye ocak kör denir (Eröz, 1997: 26).

Seneler evvel geleceği için en doğru tercihi yaptığından emin olarak evlendiği adama, iki kızının babasına, kız kardeşiyle uzun telefon konuşmalarının başlıca şikâyet konusuna, şimdi dış kabuğu gidince ufacık kalan kocasına alıcı gözle baktı (Şafak, 2012: 189).

Babalık sevinci sevincin bile yüzünü güldürür. Bambaşka bir duygudur. Yeniden var olmak, âdeta tanrılaşmaktır.

Oğlu Barış, Cebeci'deki Gülhane Hastanesinde, Erzincan Depremi ile günü gününe doğdu. Baba olmak Cemil'i hiç ummadığım kadar sevindirdi (Bener, 2001: 120).

Babalık duygusu heyecan yaşatır.

'Doğumhane kapısında ilk çocuğunun doğmasını bekleyen genç bir baba gibi sabırsızdım' (Özdek, 2008: 59).

Çocuk daha çok hayatın tadıdır (% 49,8). Çocuk huzur/sevgi (% 27) ve neslin devamıdır (% 17,5) (Vatandaş vd., 2011: 267).

Baba olmanın sorumluluğu, zevki her erkekçe yaşanmak istenir. Çocuk sahibi olmak, çocukları büyütmek, çocuklarla ilgilenmek âdeta varlık sebebidir.

Selanik'teki o kış, Mehpare Hanım ile Hikmet Bey, anne-baba olmanın sorumluluğunu ve zevkini hayatlarında ilk ve son kez birlikte yaşadılar (Altan, 2006: 266).

Bazı babalar oğlu olunca bir başka sevince kapılabilir. Evlat cinsiyle değil hayırlı oluşuyla iyi olur.

Ardından Keramet Mumi Memiş'i babasına gösterdiler. Adamcağız seneler sonra nihayet bir oğlu olduğunu öğrenince öyle sevindi, öyle sevindi ki, yedi mahallede tekmil fakir fukaranın karnını doyurmaya, ebe teknesinden beri su yüzü görmemiş kim varsa hamama sokup bitlerinden arındırmaya and içti (Şafak, 2012: 53).

Çocuk sahibi olmanın erkeğe itibar kazandıracağını kabul edenler önemli sayılabilecek düzeydedir (% 22,9). Çocuk sahibi olmanın erkeğe itibar kazandırmayacağını düşünenler çoğunluktadır (% 64,3).

Erkek çocuk sahibi olmanın erkeğe itibar kazandıracağını kabul edenler önemli sayılabilecek düzeydedir (% 27,1). Çocuk sahibi olmanın erkeğe itibar kazandırmayacağını düşünenler çoğunluktadır (% 61,5) (Vatandaş vd, 2011: 268).

Babalık saygınlık ve güven sağlar.

Tümü de aile babasıydı (Dayıoğlu, 1984: 4).

Babalığın gereklerini bilmeli, babalıkla başka şeyleri karıştırmamalıdır.

Erkeklerin ne zaman baba, ne zaman koca, ne zaman âşık olacaklarını bilmediklerini, hepsini birbirine karıştırdıklarını… (Bener, 2005: 24).

Ama Aysel'in hakkı var. Erkekler ne zaman âşık, ne zaman baba, ne zaman arkadaş olacaklarını bilemezler (Bener, 2005: 167).

Babanın varlığı ve kimliği bütün hayatı çok büyük şekilde etkileyebilecek öneme sahiptir.

Kimliklerinde, ana baba adı yoktu (Dayıoğlu, 1984: 6).

Babalar çocuğa hayat konusundaki bilgilerini devreder, değer yargılarını öğretirler. Babanın annesiyle ilişkilerini incelemek erkek çocuğa bir koca olarak davranmanın bütün yönlerini görme imkânı verir. Çocuk, babasının çevredekilere karşı davranışlarından etkilenir.

Babanın çocuk bakımında faal rol aldığı ailelerde erkek çocuklar, kardeşlerinin bakımında yardımcı olma, gerektiğinde babalarının vekili gibi davranma eğilimi gösterir. Çocuk, babasının kendine davranışını büyük bir dikkatle izler. Baba olmanın gereklerini kendi babasından öğrenmiş olur.

Kız çocukları erkekler hakkında ve babalarının nasıl davrandığı konusunda fikir edinirler. Erkekler konusunda öğrendikleri özellikle anne ile babasının karşılıklı ilişkilerini izlemek fırsatını bulunduğunda kendini bir kadın olarak geliştirmesinde yardımcı olur (Doğan, 2011: 272).

Baba, koruyucu, kollayıcı, güven verici, sığınılacak, güç alınacak, örnek alınacak v.b. roller üstlenmelidir.

Babasının yanına gitse, rahatça yaşayabilir. Onu da Aysel önlüyor (Bener, 2005: 31).

Baba bir manevî ihtiyaçtır. Varlığı kadar fonksiyonlarıyla var olmalıdır.

onların yanında herkes rolünü oynuyor, anne, baba ve dadı oluyordu (Altan, 2006: 267).

Fizikî baba olmanın dışında sosyal baba olmak gerekir. Sevilen adamı babaya benzetmek babanın ne kadar sevildiğinin ve babaya ne çok ihtiyaç duyulduğunun bir göstergesidir.

Belki de sadece, hep varken ve yanındayken yokluğunun acısını çektiği bir baba özlemiyle, başını göğsüne dayayıp hafifçe içini çekerek ağlamak istediği adamdır bu adam… (Bener, 2005: 28).

Babalık, çocuklar için sorumluluk duymayı gerektirir.

- Suna, ben… benim için çok değerlisin. Biliyorsun, konuştuk bunları ama çocuklar... Düşün, o iki küçük çocuğu o kadına nasıl bırakırım ben? Hem onları bırakıp gidersem nerde kalır benim babalığım?' (Aral, 2003: 305).

Çocuklarıyla ilgilenmeyecek kadar bencil olan babalar ailede kaos, huzursuzluk, bunalım doğurabilir.

Egoist biri olan babaları çocuklarıyla hiç ilgilenmez, çoğu geceler kahvede tavla oynardı (Asımgil, 2010: 52).

Gerçek babalık şefkatli olmak, karşılıksız vermektir.

Bu adam benim hiçbir şeyim değildi. Ama bu adam dinde kardeşimmiş. Bazı iyilik yapan insanlar vardır ya hani hem iyilik yaparlar hem de "sana iyilik yaptık" diye kasılırlar. Onlardan biri asla değildi. Bana baba gibi davrandı, hatta babadan daha şefkatli... (Şenlikoğlu, 2011: 111).

Baba, oğlunu, evladını gerçekten ve içten tanımalıdır. Herkesin birbirine saygı duyduğu, birbirini incitmekten korktuğu bir cennetin saflıkla mezarlaşmasına fırsat verilmemelidir.

Yaşamış olduğu normal çocuk ve genç hayatıyla kendilerini yıllarca kandıran bir tiyatrocuya annelik, babalık yaptıklarını bilmezlerdi…

Kayra ile sürekli iletişime girmeye çalışan, düşüncelerini öğrenmeye çalışan ve onun yalanlarını büyük bir saflıkla, ilgiyle dinleyen bir anne baba yoktu bende (Günday, 2012: 209).

Çocukların sosyalleşmesinde anne kadar babalar önemlidir. Özellikle erkek çocukların toplumsallaşmasında babanın rolü daha belirgindir. Saygın, otorite sahibi, güçlü ve etkili bir kişi olarak baba korkulan fakat (Doğan, 2011: 272) aynı zamanda çekici bir kişidir. Çocuk babasıyla gurur duyar. Babasına benzemek ister. Babaları olmayan çocuklar hem yetişkinlerle hem başka çocuklarla iyi ilişkiler geliştirmede ve sürdürmede güçlük çekerler. Böyle çocukların daha sıkılgan, içe kapanık veya uyum bozukluğu çektikleri gösterilmiştir.

Baba yoksunluğunda anne problemlidir. Anne, babanın rolünü üstüne alır. Annenin görev ve sorumlulukları artar. Çocukların bakımını, eğitimini ve yönlendirilmesini bütünüyle anne yapar. Böylece anne daha ağır bir yük altında kalır. Annenin iki kişilik ve birçok bakımdan farklı ağır bir yük altında kalması çocuğu olumsuz etkiler. Anne çocuk ilişkileri bozulabilir (Doğan, 2011: 273).

Babasızlık boynu büker, insanı zayıf düşürür. Baba dayanaktır, güç kaynağıdır.

Yüreği kocaman, yetim Esra…

- Boynu bükük, zayıf Esra… (Asımgil, 2010: 54).

B. MODEL

Model, Fransızca modèle kelimesinden gelmektedir. Türk Dil Kurumunun Güncel Türkçe Sözlüğündeki konumuz açısından dikkate alabileceğimiz anlamları şunlardır:

1. Resim, heykel vb. yapılırken baka baka benzetilmeye çalışılan nesne veya kimse, örnek

2. Bir özelliği olan nesne veya kişi

"Sadakat modeli."

3. Benzer

"Bu çocuk babasının küçük bir modeli."

4. Örnek olmaya değer kimse veya şey, örnek, paradigma (http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5394ce6827fce2.63726102).

Aile içinde yer alan herkes birbirini etkiler. Ancak çocuklar daha çok örnek alır. Yetişmekte olan bir çocuğun örnek alabileceği bir kadın bir erkek modele ihtiyacı vardır. Çocuklar anne ve babalarının davranışlarını çoğu defa kopya kâğıdı gibi aynen kopya ederler. Âdeta çocuklar, anne babanın kopyalarıdır. Anne baba davranışlarının çocuk üzerindeki etkisi çok önemlidir. Çocuklar anne babanın hareketlerini, davranışlarını, duygularını, kimliklerini edinirler. Erkek çocuk babalık rolünü, meslek sahibi olma, kız çocuk annelik, ev işi yapan kadınlık rolünü, kız ve erkek tüketim rolünü ailede öğrenir (Canatan vd, 2009: 93). Güç, otorite bakımından ve özellikle erkek çocukların kimlik oluşumunda baba ilk örnektir. İyi bir baba olmak için neler yapmak gerektiği iyi bilinmeli, kavranmalıdır. Mükemmel değil ancak mutlu, iyi anne baba olunabilir. Günümüzde anne babalara daha çok iş düşüyor. Dünyanın en zor mesleği anne babalıktır. İyi bir model olmak için sabır, araştırma ve sevgi gerekir. Önemli olan, çocukları yetiştirirken anne babaların ellerinden geleni yapmaları ve inanmalarıdır.

Çocukların hayatında gizli kahramanlar olarak yer eden babalar anneler kadar ön planda görünmezler. Toplumun genel yapısı anneyi ve annenin çocukla olan ilişkisini ön planda tutar. Baba, çocukla olan ilişkide hep anneden sonraki figür olarak görülür. Oysa baba en az anne kadar önemli ve çocuk için tahmin edilenden çok daha fazla modeldir. Babalar ailenin görünmeyen, gizli kahramanlarıdır. Bir baba hem kızı hem oğlu için oluşturduğu örnek görevi nedeniyle hiç geri planda olan, olması gereken bir figür değildir. Hem kız çocukları hem erkek çocukları için müthiş bir model oluşturur.

Çocuklar babalarının mesleklerinden dolayı kendi meslek seçimlerine yön verebilir, babalarını örnek alabilirler. Çocuk babasıyla aynı işte çalışıp babasına yardım etmek için babasının işine uygun bir meslek dalında eğitim alabilir. Baba mesleğini tercih, baba ve evlatları arasındaki bağları kuvvetlendirir. Baba evladının baba mesleğini seçmesine sevinir ve çocuğunun eğitimi için elinden gelen her desteği verir.

- Babanın atölyesi neredeydi Nevres?

- Kadıköy'de. Hem atölyesi, hem de satış mağazası var. Ben enstitüyü birincilikle bitirdim. Paris'ten döndükten sonra Allah kısmet ederse beraber çalışacağız' (Cilasun, 1996: 83).

Kimi çocuklar babalarıyla birlikte çalışırdı. Demirci ve tamirci olan, çiftçilik yapan babalar, küçük yaştan itibaren oğullarını yanlarına alırlar ve yetiştirirlerdi. Çocukların babasızlık diye bir problemleri olmazdı. Az konuşsa çocuklarına mesafeli dursa bile babalarıyla çok sık beraber olurlardı. Ancak günümüz dünyasında işler böyle değildir. Eski tip baba bugünkü ailelerde görülmemektedir. Çünkü babasıyla çalışan çocuk kalmamış gibidir. Baba işine, çocuklar okula gitmektedir. Okulda öğretmenler genellikle bayandır. Çocuklar yakın akrabalar ve geleneksel çevre içinde değildir. Anne, baba ve çocuklardan oluşan çekirdek ailelerde yaşamaktadırlar. Babanın koruyucu kanatlarını daha çok germesi, çocuklarıyla yakından ilgilenmesi gerekmektedir. Baba ilgisiz kaldığında çocuğun taklit edeceği, örnek alacağı erkek imajı kalmamaktadır. Son yıllarda karşımıza bambaşka bir baba imajı çıkmaktadır. Ailede alıştığımız roller tamamen değişmiştir. Kendisi için çok önemli konuları bir kenara bırakıp çocuklarına sevgiyle yaklaşan vakit ayıran ve aile içinde aktif rol alan babalar görülmektedir.

Babanın faziletleri, çocukların servetleridir (Anatole France). Babanın faziletleri örnek oluşturabilir. Çevresinde bıraktığı olumlu intiba çocuklarına iyi bir yön verebilir. Hayat üslubuna etki edebilir.

''Şükriye'ninki işte bu bilinmeze mahkûmiyetti ve bu mahkûmiyet bir parça da- veya daha doğrusu da bu, daha çok-babası yüzünden bir alınyazısı olup çıkmıştı: Babası, Hüseyin bey, kabiliyetlerinin büyüklüğüne, bilgi üstünlüğüne, bunlardan önemlisi, hukukun asıl şartı saydığı dürüstlüğüne inanmış, bel bağlamış ve bu özelliklerini kabul ettirmiş bir kimseydi. Bu yüzden de mesleğinde ilerlemeyi ve hem şerefli, hem de varlıklı bir yaşayışı -son yıllara kadar- en tabii hakkı saymıştı. Her alanda olduğu gibi, mesleğinde de yükselişin zekâ, bilgi ve dürüstlükten çok daha başka şartları olduğunu kabule, kesinlikle, yanaşmamıştı'' (Buğra, 1994: 109).

Baba sözü yönlendirici olabilir. Tecrübe aktarımı yoluyla evlada yol göstericilik fonksiyonu görebilir. Tutum ve davranışa ummadık bir anda model olabilir. Baba terbiyesi, hayatın anlamlandırılmasını kolaylaştırır.

''Birden babasının bir sözünü hatırladı; toparlanmak için elin mareşallerine bakmanın ne gereği vardı? Babası ona, ama çocukluğunda, daha ''Büyük adam''laşmaya başlamadan önceleri, yani oğlunun kişiliğini kendine göre biçimlendirmeyi umduğu günlerde, sık sık; ''Düştüğün yerden bir avuç toprakla kalkacaksın derdi'' (Buğra, 1994: 128, 129).

Baba evladının kendisine benzemesine sevinir. Oğluyla gurur duyar. Evlat babasının benimsediği bir yaşama tarzı seçebilir. Babasının ideali özelliklerle donanabilir.

O hayat adamı olacak. Babasına çekmiş! Tercüme Odası'nda bir küçük memur, ama yaşamasını biliyor! İşte onu seviyorum! Çapkın bir şey! Çamlıca'ya çıkar,

Kâğıthane'ye eğlenceye iner… Beyoğluna gider… Tanıdıkları çoktur. Herkesi tanır, herkes onu tanır, sever, ama bak, kimseyle laubali değildir; ölçülüdür. Şunu bil ki, devlette yükselmek için çalışkanlık ve zekâ kadar, hatta daha çok, çevre ve ilişkiler önemlidir. Onu gördükçe kendi gençliğimi hatırlıyorum! Ama bizim oğlan hangi paşanın himayesine girecek? Çünkü bu da şart. Ticarette insanın bağımsız bir kişiliği biraz olabilir, ama siyasette, bu devlette buna imkân yok! Benim işim bitmiş. Otuz yıl hatırlanmadık, bundan sonra artık hiç hatırlanmayız (Pamuk, 2012: 56).

Baba her hâlinde oğluna model olmak ister. Her hâlinde oğlunca sevilmek ister.

Nusret oğluna döndü. "Nasılım böyle? Babadan korkuyor musun, söyle bakalım? Mööööö… Ben umacıyım! Cadı geldi. Kah kah kah!" (Pamuk, 2012: 73).

Babanın kötü olduğu düşüncesi hüzün verir.

"Babam kötü de benim," dedi Refik. Düşünceli, hüzünlü bir surat takınıp sustu (Pamuk, 2012: 168).

Çocuklar çok sevdikleri ve önemli gördükleri babalarının davranışlarını model olarak öğrenirler. Babanın mücadelesine hayranlık duyarlar, katkısı, yaptıkları düşünülenler gurur verir.

"Yaptınız, öyle mi? Babam olmasaydı şu işi nasıl kurardınız, merak ediyorum doğrusu."

"Babanın ne katkısı olabilir ki?"

"Babam ve babam gibiler olmasaydı ne Meşrutiyet olurdu, ne Cumhuriyet!"

"Neler diyorsun sen? Bu saçmalıkları kim soktu aklına? Yoksa babanın Meşrutiyet'ten üç yıl önce öldüğünü unuttun mu? Aklını başına topla! Sonra çok rica ediyorum, eski şeyleri de karıştırma. Ben babana hep yardım ettim. Şunu da unutma ki, rahmetli baban eğlenceye biraz fazla düşkündü. Erken ölümüne de içki sebep olmuştur (Pamuk, 2012: 173).

Babaya hayranlık, babanın zayıf hâllerinden duyulan üzüntü, baba ile ilgili her duygu ve düşünce babayı modelleştirir.

Urfa'nın kurtuluşuna servetinin büyük kısmını adamış olan, meclisin açılışına yetişememiş, Fransız kumandanıyla son ültimatomu Fransızca olarak çatır çatır tartışmış, on iki yıldan beri evine kapanmış, hastalığını ve beş yıldan beri artarak süren yoksulluğunu kimyon kokusu gibi saklamaya çalışarak yaygınlaştırmış bir adam. Gelenlerin kimi, yüzünü hatırlamıyor. Kimi hiç görmemiş, kimi adını bile duymamış. Kimi arkadaşı... Ankara'da savaş hazırlıklarının ve yetkilerin çığlıklarla tartışıldığı, güç çatışmalarının ve mal tutkusunun vatan kurtuluşunun bile yer yer önüne geçtiği, parça parça oldukları; Padişahçı, Halifeci, İttihatçı, İngilizci, Amerikancı, Mandacı, Çerkez Ethemci, Yeşil Orducu, Bolşevik... O günlerden, o tartışmalardan ve itilmiş olduğu anılar denizinden çekip çıkarılan adam... Babası bu değil. Yalnız, gamlı, gülümsemesi mahcup, uzak duruşlu, içe dönük ve öfkesi fırtına gibi patlayan adam: Oydu işte taşlıkta yatan.

Yumuşak terlik, alçak ses, hak veren düşünce, çaresizce ardından el ovuşturulan erkek... Bu da babası.

Flanel kaplı Avrupa askıları, çorap jartiyerleri, ayakkabı kalıpları, ipekten yumuşak şapkalar ve yalnızca ipek gömlekler... Bu da… (Kutlu, 2006: 92).

Faytondan inerken bacaklarını gördü babasının. Hani uzaklardaki o çok büyük adam... İşte gitmemek üzere eve iniyor. Pantollu, ceketli, kırma kâğıt yakalı, kravatlı biri. Bu adam onların sahibi, efendileri, ağaları. Yüzüne bakıyor. Yorgun. Hüsra'yı göremez (Kutlu, 2006: 106).

"Anlat Batu. Herkes duysun."

Batu'nun sözleri Hüsra'da derin bir şaşkınlığa neden oluyor. Babası yaşlı, işe yaramaz, hırçın bir adam değil mi? Değil mi yoksa? (Kutlu, 2006: 138).

İşte Emir Bey bu. Hüsranın değiştiğini sandığı baba. Ön sağ ayağı çatlamış ampir koltukta bir imparator edasıyla oturuyor ve tavandaki bir şeyleri sayıyor. Ne konuşmayı duymuş, ne de kendisine dikilen bakışları görmüştür. Bu durum, soluk almak kadar olağandır ve doğrudur (Kutlu, 2006: 158).

Yürek burkan bir eski romantiklik buluyor bu hikâyede. Duygulanıyor. Babası ince bir insandı. Çok ince. Çağdışı belki. Mirasyedi olarak yaşayan Emir Bey, bütün mirasyedilerin sonunu da yaşamak istemiştir: Çıplak gelip çıplak gitmeyi (Kutlu, 2006: 165).

Babanın vatanını korumak için neden savaştığı bilinci oğlun millî sorumluluk duygu ve düşüncesini besler.

Raziyanım, oğlunun onlardan iyice kopuk olduğuna kanaat getirince, kafasını kurcalayan soruyu bir kez daha sormadan edemedi, "Baban neden dağa çıktığını anlattı mı sana Fiko?"

"Söyledim ya anneanne."

"Neden çıkmış?"

"Anne, ne biçim soru bu? İnsan vatanını korumak için neden savaşır?" Nimeta, sofraya oturduklarından beri, annesinin Fiko'nun ağzından laf almaya çalıştığını seziyor, sinirleniyordu.

"Ben oğluma bir soru sordum," dedi Raziyanım, "Sen niye lafa karışıyorsun?"

"Babam görevini yaptığını söyledi," dedi Fiko. "Eli silah tutabilen herkesin, Bosna için savaşması gerekiyormuş" (Kulin, 2012: 168).

Ben de dayımla birlikte, babamın yanına Bosna için savaşmaya gidiyorum çünkü benim yaşımda bir çok genç savaşıyor ve ben de onlardan biri olmak zorundayım. Babamı ziyarete gittiğimiz günden beri istiyordum bunu. Aklımı başka hiçbir şeye veremiyordum. Beni anlayacağını, affedeceğini biliyorum. Anneannemi, Hana'yı ve seni binlerce kere öperim. Benim için üzülmeyin ve merak etmeyin. Babam ve dayımla birlikte olacağım ne de olsa.

"Yakında, Özgür Bosnamızda, buluşmak üzere.

Seni çok seven oğlun,

Fiko" (Kulin, 2012: 181).

Babanın orduya katılmak üzere gitmesi, savaşçılığı model oluşturabilir.

"2 Temmuz, 1992

Babamdan sonra dayım ve Fiko da orduya katılmak üzere gittiler (Kulin, 2012: 229).

Hana her zamanki gibi yerinde duramıyordu. Oradan oraya koşuyor, anneannesinin piyanosunu tıngırdatıyordu. Fiko babasını bulmuş olmaktan dolayı çok sevinçliydi. Ama Nimeta'nın durgunluğu gözünden kaçmamıştı annesinin. Yukarıda olup bitenleri öğrenmek için, sürekli Fiko'yu sıkıştırıyordu Raziyanım.

"Ne zaman dönecekmiş baban?"

"Savaş bitince. Oradakilerin hepsi, ölene kadar savaşacaklarmış. Bizi götüren askerler öyle söylediler," dedi çocuk. Raziyanım, Raif'in bu sözleri duymamış olmasını umut ederek oğluna (Kulin, 2012: 166) baktı. Her zamanki gibi duvara dikmişti gözlerini, kimseyi dinlediği yoktu. Yine de konuyu değiştirmek istedi yaşlı kadın. Savaş, tüfek, kan gibi lafları onun yanında söylememeye gayret ediyordu (Kulin, 2012: 167).

Babanın söz ve tavrı hüküm ve davranışlara ölçü olur.

"Rahmetli babam olsa, Allah'ına dua et" derdi diye mırıldandı. "Ama ben ona bir şey söyleyecek durumda da değilim!" (Pamuk, 2012: 175).

Baba ile ilgili söylenilenler, babanın imajı tercihlere etki eder.

Seyfi Paşa daha da hırıltılı bir sesle, "Baban gibi insanlar artık kalmadı!" dedi (Pamuk, 2012: 189).

"Baban ne insandı! dedi gene Paşa. "Öyle hakiki insan kalmadı artık!" (Pamuk, 2012: 190).

Muhittin'in babası da aynı şeyi yapmış, o da güne birazcık neşe katacak gevezelik malzemesi bulduğu için emekliliğinde bütün gazeteleri baştan sona okumuştu (Pamuk, 2012: 194).

Soyadı kanunu ile birlikte bazıları babalarının lakaplarından meziyetlerinden esinlenerek soyadı almışlardır. Babanın ölümünden çok sonra hayranlık duyulan baba beğenilmemeye başlanabilir. Baba model olarak istenmeyen özellikleri temsil edebilir.

Haydar Bey 7. Ordu'da, Filistin'de çarpışmış, burada nişancılığıyla ün yapmış, Muhittin de üç yıl önce soyadı kanunu çıktığı zaman, babasının bu hünerini hatırlamış, Nişancı soyadının bir şaire yakışacağını düşünmüştü. Resim çekilirken Nişancı Haydar Bey'in takındığı düşünceli pozu, Muhittin gülünç buluyordu. Haydar Bey'in üzerinde kendine güvenen güçlü bir erkek hali vardı, belli belirsiz gülümsüyor, uçları havaya kalkık kocaman bıyıkları, boyu kısa olduğu için arkaya iyice kıvrılmış olan kılıcı, bir sehpanın üzerinde biblo gibi duran kalın ve kısa parmaklı eli, her şeyi zavallı gözüküyordu. Muhittin bu resmi her görüşünde, babası gibi olmaması için ne yapması

gerektiğini düşünür, bazen dehşete kapıldığı olurdu. Karşısında, kütüphanenin bir gözünde, gümüş çerçeve içerisinde duran bu şey, sıradan bir asker, boşa gitmiş bir hayat, hep bir şeyler bekleyerek endişeyle yaşamış, yüzeylerin arkasına hiç geçememiş, acınacak bir insandı. Üstelik Muhittin'in duyduğu hayranlıktan sıyrılıp bunu anlayabilmesi için on sekiz yaşına gelmesi, babasının ölümünün üzerinden dört yıl geçmesi gerekmişti (Pamuk, 2012: 194-195).

- Babanı tanıyorum, dedim…

Babası Selamettin Efendi, görebildiğim, öğrenebildiğim kadarıyla, akranlarından farklı bir insandı. Biraz başıboş mizaçlıydı (Bener, 2001: 10).

Pamuk ve Bener babanın modelliğini olumsuz özellikleriyle sergiler. Pamuk babayı gülünç, zavallı; Bener başıboş mizaçlı gösterir.

Oğullar, babalarının saygınlığından nasiplenir. Saygın baba saygın olma isteği uyandırır. Babanın sözü geçer bir insan olması evladı için model olabilir.

Sonra babasını tanıdıkları, çocukluğunu bildikleri için sevgi duyan o ihtiyarlar vardı, zekâsına hayran olan genç askerler vardı, yıllardan beri tanıdığı şu yaşlı berber vardı (Pamuk, 2012: 195).

Sonra bir kere de babasıyla birlikte geldiklerini, berberin babasına çok saygı duyduğunu hatırlıyordu (Pamuk, 2012: 196).

"Şu çocuk da bahçeyi adam edemedi!" diye düşündü. Onu ilk bu evi babasıyla gezerken görmüştü. Sonra manav dükkânı açsın diye yardım etmişti (Pamuk, 2012: 209).

bu adamın sözü en az Cahidin babası Etem Efendi derecesinde geçiyordu (Sepetçioğlu, 1989: 62).

Pamuk saygınlığı sevgiye, hayranlığa, saygıya; Sepetçioğlu sözü geçerliğe bağlar.

Babanın hitap tarzı örnek alınabilir.

Zeliha Hanım… Hanım, hanım! Babam öyle derdi Nigan Hanım! (Pamuk, 2012: 209).

Babanın hareketleri benimsenebilir.

Refik ağbisinin babasına özgü hareketlerle dışarı baktığını gördü, sonra koltukta oturup da bahçe kapısına doğru bakmak isteyen herkesin eninde sonunda aynı hareketleri yapmak zorunda kalacağını düşündü (Pamuk, 2012: 215).

Oğlun babasına kızın annesine benzemesi düşünülür. Oğlun baba mesleğini seçmesi beklenebilir. Çocukların istikbali düşünülerek ihtimallerle duygulanılır.

Oğlu büyüyecek, babası gibi mühendis çıkacak, kızı da tıpkı anasının yaptığı gibi, üniversite biter bitmez, âşık olduğu gençle evlenip hemen çocuklar doğuracak ve büyük sandığı aşkı birkaç yıl içinde tükeneceğinden, bir ömür boyu sıkılıp duracaktı (Kulin, 2012: 5).

Ne zaman büyümüştü de annesine göz kulak olacak yaşa gelmişti Fiko? Şaşırdı Nimeta. Oğlu giyinmiş karşısında duruyordu. Alıcı gözle baktı ona. On altı yaşında, uzun boylu, yapılı, yakışıklı bir çocuktu. Ne kadar çok benziyordu Burhan'ın gençliğine (Kulin, 2012: 144).

Evlat babaya benzetilerek övülür.

Refik, "Bak, bak, beni gördü gülüyor!" dedi. "Babasını tanıdı" (Pamuk, 2012: 227).

Refik, "Hayır beni tanıdı. Babası gibi çok zeki olacak!" dedi.

Perihan kirli bezleri topladı. Sonra bebeğin küçük elini yakalayıp salladı, "Hadi, babaya selam ver. Babaya selam ver bakalım!" (Pamuk, 2012: 228).

Fizikî bakımdan babaya benzemek bazen memnuniyetsizliğe yol açabilir. Babanın bedenî özellikleri hoşa gitmiyorsa babaya benzemek hüzün verebilir.

Çok gerekliymiş gibi, inadına babasına çekmiş. Ufak tefek, çirkin bir ördek yavrusu… (Bener, 2005: 55).

Sülalede kuşaktan kuşağa aktarılmıştı bu pas rengi. İkizlerden biri de babasına çekmişti zaten, ama ya öteki? Kim bilir, belki ileride, öteki bebeğin saçları da annesininkilere benzerdi (Şafak, 2012: 153).

Bener'de boy pos, çirkinlik; Şafak'ta renk bakımından evlat babaya benzemekten şikâyetçidir.

Bazı evlatlar babalarının model değerinden habersiz değerbilmezlerdir.

Sait Bey son bir gayretle, "Bunu söylemek istiyordum," dedi. "Bizim memleketin babanız gibi insanlara ihtiyacı var!"

Refik, "Yani nasıl insanlara?" diye sordu.

Sofrada bir durgunluk oldu. Osman, "Bu da hiç sorulur mu? Babamızın nasıl bir insan olduğu ortada!"

Sait Nedim Bey gülümsedi, "Babanız gibi, paranın ve ailenin ne demek olduğunu bilen insanlara…" (Pamuk, 2012: 231).

Baba tersine model olabilir.

Bakın, bu köpek bu evde rahat, yaşıyor, geziniyor, kaşınıyor… Bu köpek babamın, rahmetli babamın zamanında bahçeye zor girerdi (Pamuk, 2012: 233).

"Onun ne düşündüğünü merak ediyorum," diye mırıldandı Nigân Hanım. "Babası gibi geveze değil, babacan hiç değil ve olamayacak (Pamuk, 2012: 255).

Babam, karısı ve babası arasında sıkışıp kalmış, her zamanki sessiz, etliye sütlüye karışmaz tavrıyla inisiyatifi almaktan çok, işi ya Allah'a ya da oluruna bırakmış görünüyordu (Uzuner, 2012: 58).

''Pöh boş versene sen, bu tartıştıklarını, Batı çoktan konuşup, çözüme ulaştı, bizimkiler hâlâ…

''Gül atıldı: Aman Batı matı, deme, bana babamı hatırlatıyorsun!'' (Işınsu, 1990: 90).

Onların mahallesine taşındık. Annemi babamı dindar görünce çok şaşırdı.

Aaa! Sizin anneniz babanız dindar mıydı?

Evet, dindardı.

Şaşkın şaşkın sorusuna devam etti.

Peki siz neden dinsizsiniz? Ailenize benzemiyorsunuz? (Şenlikoğlu, 2011: 125, 126).

Pamuk hayvan sevgisi, gevezelik, babacanlık; Uzuner inisiyatif; Işınsu siyasî; Şenlikoğlu din bakımından babayı ters model gösterir.

Baba fikir babalığı yapabilir. Hayat tecrübesi aktarabilir.

Rahmetli babam der ki, bizde büyük değişmeler fazla göz almaz, çünkü hep küçük ve sonsuz uzlaşmaların sonucudur… (Pamuk, 2012: 234).

Aile reisliği, babalık özelliği babanın temel modelliklerindendir.

Evet, Cevdet Bey kusursuz bir aile kurdu. Belki gülünç bulacaksınız, ama sizin ailenize, Işıkçı ailesine hayranım: Başarılı bir baba, çalışkan çocuklar, güzel ve iyi anneler, sağlıklı torunlar... (Pamuk, 2012: 235).

Mahcup, sakin çalışkan babamı geceler boyu dikiş dikmekten kançanağı olmuş gözleriyle değil de (Uzuner, 2012: 77).

Pamuk'ta kusursuz aile kurma, Uzuner'de mahcupluk, sakinlik, çalışkanlık, babalık özellikleridir.

Kız, babasının iyiliğine hayran olabilir.

Sonra her zamanki gibi Ayşe, rahmetli babasının, ağbilerinin, hatta annesinin bile, aslında, iyi insanlar olduğunu anlatmaya başlıyordu (Pamuk, 2012: 302).

Babanın hayırseverliği kızını olumlu yönlendirebilir.

Leyla bir ona bir buna bakmaktan gözleri şaşılaşmış olarak ayağa fırlıyor:

"Ne konuşuyorsunuz, neyin hayırlısı olacak?"

Nevnihal Hanım ağır ağır haberli kılıyor küçük kızını:

"Baban bugün Urfa'daki Mahmut Ağa Konağı'nı Çocuk Esirgeme Kurumuna bağışladı kızım. Biz notere gittik."

Babası gelmiş, yatak odasına çekilmiş. Leyla bir ara kapıyı açıp baktığında onun küçük tahta masada harıl harıl yazdığını görüyor. Kâğıt kutularından biri açılmış... Kapıyı yavaşça çekip annelere yardıma gidiyor (Kutlu, 2006: 56).

Baba çocuğa ne kadar iyi örnek ve model olursa çocuk o kadar iyi şekil alır. Babanın dikkat etmesi gereken, çocuğun "aileden aldığı örneklere daha sıkı bağlanma" özelliğidir. Baba çocuğa iyi bir örnek olabilmek için büyük çaba sarf etmelidir. Çocuk söylenilenlerden

çok davranışlara bakar. Nasihat yerine model ister. Babanın içsel nitelikleri ve davranış tarzı dikkat çekebilir. Çocuk babasının model oluşturduğu davranışları öğrenir.

> *Babamı yemek yaparken hiç görmedim. Babam hiçbir konuda heyecanlı veya tutkulu olduğunu bizlere göstermemiştir (Uzuner, 2012: 33).*

> *Adil Bey … Azimli, güçlü karakterini yanlış yerlerde kullanmıştır (Cilasun, 1988: 8).*

Baba, Uzuner'de heyecanlı veya tutkulu olmamasıyla; Cilasun'da azimli, güçlü olmasıyla örnektir. Birinde baba olumlu diğerinde olumsuz özellikleriyle modeldir.

Baba, dede yani bir başka baba karşılaştırma yoluyla modellik yapar. Gençlik düşünce bakımından kendisini anlayan baba özlemi duyar.

> *Plevneli terzi Muharrem'in ruhundaki incelik, diktiği elbiselere de yansır, elinden çıkan giysiler sanat eseri gibi hemen dikkat çekerdi. Onu sık sık anar ve hâlâ çok özlerim. Dedem düşünceleriyle babamdan daha genç ve daha yakın olmuştur hep bana. Babam, içe dönük, sessiz, sabırlı, çalışkan bir adamdı. Dedem onu Mürşide Hanım'a benzetirdi daima (Uzuner, 2012: 37).*

> *"Niye seyrediyor peki?"*
>
> *"Ananda babanda kabahat" dedi babaanne bıkkın bir sesle. "Bi şey öğretmemişler sana. Kendilerine benzetmek isterler zaar" (Şafak, 2012: 232).*

İnce, düşünceleriyle genç, yakın, anlayışlı dedeye karşı içe dönük, sessiz, sabırlı, çalışkan Uzuner'in; birşey öğretmemek, kendilerine benzetmek Şafak'ın babalık özellikleridir. Her ikisinde babadan şikâyet var.

Annenin kocasına hülyalı bakışı çocukları etkiler. Karı koca ilişkisi model oluşturur. Babanın her hâli zamanı gelince düzden veya tersten bir rehber olabilir.

> *"Artistlerin evli kalamayacağını söylerler ama -aman nazar değmesin!- bak Pervin Gökay'la Süreyya Mercan, maşallah hâlâ yeni âşıklar gibi… Aman Allah bozmasın muhabbetlerini…" diyerek hülyalı gözlerini babamın üstüne dikerdi zaman zaman annem.*
>
> *Eli ayağına dolaşan babam, böyle durumlarda iyice çekingenleşir, sanki orada yokmuş gibi davranırdı. Zavallı annem monoloğunu iç çekişler arasında sürdürmeye alışmıştı.*
>
> *Hangisine acıyacağımı şaşırdım. Annemin tutkulu hayalleri ve düş kırıklığı dolu inlemeleri arasında kaçıp, terzi dükkânına sığınan babama mı, yoksa ondan kapasitesi dışında şeyler bekleyen anneme mi? (Uzuner, 20127: 208).*
>
> *Babama gelince… babam üzüntüleri gibi sevinçlerini de ifade etmeyi bilmiyor, öğrenmek için de hiç çaba sarf etmiyordu. Babam çalışıyor, uyuyor, gazete okuyor, yemek yiyor ve televizyon izliyordu. Bunların dışında yaptığı başka bir şey varsa annem biliyor olmalıydı ama annemin beden dilini okumaya çalışınca bundan da kuşkulanıyordum. Babama mı, yoksa anneme mi acıyacağıma uzun yıllar karar veremedim… (Uzuner, 2012: 260).*

Ana baba ilişkisi evladı etkiler, anne baba arasındaki sevgi, aşk babaya hayranlık doğurur.

> *"Ben babana vurulduğumda senin yaşlarında bir kızdım. Baban öyle bir at biner öyle bir silah kavrardı ki. Bir gülüşü vardı... Ceylanpınar ceylanlarının hepsinin güzelliğini toplasan onun gülüşü kadar etmez."*
>
> *Emir annesinin dediğini yapıyor. Bin ceylan topluyor bakıyor, babasının güzel gülüşünü ancak andırıyorlar (Kutlu, 2006: 40).*

Babaya saygı, babayı kınama evladı yola sokan manevî baba müdahaleleridir.

> *Birden öfkesinin yönünden ürkerek başını kaldırdı. Karşısında, kütüphanenin gözünde, babasının resmini gördü ve babası hakkındaki düşüncelerinin de değiştiğini anladı. Babasını artık hayatını boşa harcamış, hiçbir şeyi anlayamamış, zavallı bir insan olarak değil, kahraman ve inançlı bir savaşçı olarak gördüğünü, Kurtuluş Savaşı'na katılmadığı için de onu kınadığını fark etti (Pamuk, 2012: 330).*

Oğlu babasına benzetmek babadan genetik veya sosyal alıntıların varlığıyla mümkündür.

> *Refik, ahçı Nuri'yi hatırlatan hareketlerle sobayı karıştıran Yılmaz'a bakarak, "Ne kadar babasına benziyor…" diye düşündü. "Babası öldü. O da ölecek… "Babası hakkında ne düşünüyoruz? Hiç! Düşünsek de ne önemi var? Hepimiz öleceğiz. Bende öleceğim ve benim hakkımda da düşündükleri…" Birden Osman'ın bir şeyler söylediğini fark ederek döndü (Pamuk, 2012: 476).*

Baba oğlunca değerlendirilirken model olur. Askerlik, hedeflilik, millî mücadeleye katılmamak örnek oluşturabilir.

> *"O, babam!" dedi Muhittin. "Onun gibi olmalısınız… Gerçek bir askerdi. Savaştı, yaşadı, öldü! Ama doğrusu, bir hedefi de yoktu. Kurtuluş Savaşı'na katılmadı (Pamuk, 2012: 486).*

Babanın sahip olduğu özelliklere sahip olmak arzusu duyulabilir.

> *Bütün o at canbazı ip canbazı kalabalığa karşı babası canbazbaşı Etem Efendi… öyle ki cümle canbazlar tel üstünde durakalmış canbazlar canbazı eşkiya dölü Etem Efendiyi seyre dalmaktalar. Bir de mikrofonlar, camın o yanındaki canbaz hayranlıklarını bu yana, Cahitin kulaklarına sessizce aktaran casus mikrofonlar... olsaydı olabilseydi ah.. (Sepetçioğlu, 1989: 68).*
>
> *Kaz gelecek yerden rahmetli babamın tavuk esirgediğini görmedim ben (Sepetçioğlu, 1989: 70).*
>
> *Babası Etem Efendi, yanında Avukat Osman ile birlikte içeri girdiğinde Cahit gözlerini kısmış Çedikçinin büyücülükten de öte bir kişiliği olup olmadığını düşünmeğe dalmıştı (Sepetçioğlu, 1989: 74)*

Babanın anneye sadakati modeldir. Sadakat hayranlık uyandırır.

"Peki babam ile annem nasıldılar? Babam bütün ömrü boyunca ondan başka kadın tanımadı! (Pamuk, 2012: 525).

Babaya benzerlik veya benzememek dolaylı etkileyicidir.

Evet! Ben babana benzeyeceksin sanıyordum ama… (Pamuk, 2012: 549).

"Yandaki de babam." … Ben ona benzerim (Eroğlu, 1986: 112).

Eroğlu'nda çocuk babaya benzer; Pamuk'ta benzemez.

Babanın hayat karşısındaki tavrı, tavsiyeleri evladın kendisini anlamasına ışık tutabilir.

Refik babasının sağlığında Fuat Bey'den dinlediği bu hikâyeleri gene dikkatle dinliyor, arada bir bunlardan sonuçlar çıkartıyordu.

önce babasının kendisinden çok daha kararlı ve ne yaptığını bilen bir insan olduğunu düşündü (Pamuk, 2012: 552).

"Neşelenin, coşun, hayatın içine girin. Yaşayın! Rahmetli babamın dediği gibi, anlaşın çevrenizle, uzlaşın!

"Evet, rahmetli babam da söylerdi!" dedi Sait Bey (Pamuk, 2012: 554).

"Anlatmıştım… Sizin babanız da buna en güzel örnektir!

"Sizi yakalamış. Babamın hikâyesini mi anlatıyor gene?" (Pamuk, 2012: 555).

Babanın aileye hayata bağlılık gibi özellikleri evlada etki eder.

"Huyu suyu ne olursa olsun, büyük oğlum şu aileye ve hayata babası kadar bağlı!" (Pamuk, 2012: 257).

"Babasından da kararlı!" diye düşündü Nigan Hanım (Pamuk, 2012: 258).

Babaya şeklî saygı psikolojik etkiyle babaya göre şekillenmeye sebep olabilir.

"Öğleden sonra, babanın mezarına gitmeden bir de şu sakalını kesiversen!" (Pamuk, 2012: 258).

Vefa, babanın sevdiklerine saygıyı, ilgiyi gerektirir.

Rahmetli babanın sevdiği, o alaturka gibi bir şeyi çal hiç olmazsa, hadi! (Pamuk, 2012: 259).

Baba mesleği paşalık, çobanlık babayla övünme veya küçük görülme sebebi olabilir. Sosyal prestiji etkileyebilir.

Hoşlanmıyorum o insanlardan. Şu Sait Nedim Bey'den! Neydi o akşamki soytarı hali… Acı çeken paşazade, tüccarlığın vicdanına ağır geldiğini söyleyen maskara. Babası paşaysa babasının dedesi çoban! (Pamuk, 2012: 265).

Baba sözleri şekillendiricidir. Millî duygu ve hassasiyetlerin kazandırılmasında önemli, derin izler bırakabilir.

Babası öğretici, coşkulu sözler söylerdi, rahmetli annesi daha çok şaka yapardı. Babası bayraksız evleri kınayarak ve dertlenerek gösterir, Nazlı insanların böyle kötü olmalarına üzülürdü (Pamuk, 2012: 383).

Baba hakkında başkalarının hükümleri ölçü olarak kullanılabilir. Babaya değer verene değer verilir, babayı yerene uzak durulur.

Nazlı birden, "Babamı nasıl buluyorsun?" dedi (Pamuk, 2012: 393).

"Âlem adam şu baban!" dedi (Pamuk, 2012: 395).

"Adı ne? Haydar! Alevi!" Gıyaseddin Kağan, Muhittin'in bir arkasından geliyordu. "Mahir biliyor bunu, söyledi. Babanı ordudan tanıyormuş. Pek şerefli bir insan sayılmaz, diyor!... Şaşırdın değil mi? Mahir, seni nasıl tavladığını da anlattı bana. Babanın büyük adam olduğunu söyleyince coşmuşsun. Yaa! Çocuksun sen!"

Muhittin birden döndü: "Yanıldınız! Yanılıyorsunuz!" diye mırıldandı. "Babam örnek insandır!"

Yaşlı Türkçü Muhittin'e kapıyı açtı. Kibar bir tavırla, "Belki baban hakkında yanıldım, ama senin hakkında değil!" dedi (Pamuk, 2012: 534).

"Senin baban, senin baban çok büyük insandı!" dedi Nigân Hanım.

Ahmet şüpheyle "Kim?" dedi.

"Senin baban!" dedi Nigân Hanım. "Baban, Cevdet Bey! Her şeyi o kurdu!" Gözlerini kırpıştırıyordu (Pamuk, 2012: 595).

Babanın görüşleri rehberdir.

Melek akıllı bir babayla bilmece çözen şımarık çocuk gibi gülerek (Pamuk, 2012: 575).

"Bu zengin yaşama sözü ya da böyle şeyler babanın defterinde de var!" dedi İlknur (Pamuk, 2012: 610).

Babanın alışkanlıkları örnek oluşturabilir.

"Baban da öyle yapmış!" dedi İlknur. "Yazı sağdan sola gidiyor, ama defter soldan sağa alafranga ilerliyor!"

Babanın yazısı kitap yazısına daha yakın. Elle yazılmış Arap harflerini okumak çok zordur (Pamuk, 2012: 611).

Babanın sosyal tavrı sosyal mesafeyi tercihte rol oynayabilir.

Baban bizden bu halka çok daha uzak (Pamuk, 2012: 611).

Babanın ideolojik tercihleri siyasî eğilimde etkili olur. Okuduklarının yönü bile yön çizebilir.

"Biliyor musun baban da okumuş! (Pamuk, 2012: 611).

Babanın yaşadığı yerler, nitelikleri merak uyandırıcı ve yönlendiricidir.

Baban Fransa'ya ne diye gitmiş.

"Düşüncelerini dertlerini yazmış. Biraz budala, biraz da eğlenceli bir insanmış baban!" (Pamuk, 2012: 612).

Ama babanda da cahillikle karışık, ilgi çekici bir saflık var (Pamuk, 2012: 613).

Babanın hatıralara eskilere değer veren karakteri dünyasını aydınlatır.

"Babamın arşivi kurt yeniği camlı dolaptan, yatağının altındaki portakal sandıklarına, oradan da balkona taşan bir dünya idi" (Çokum, 1996: 9).

Babanın tutumu örnek oluşturabilir. Babanın yaşantısı bazı yönlerden evlada yansıyabilir.

"Babam otuz yıl yemeğimizi pişirdi. Ben de otuz yıldır pişiriyorum. Benden memnun musunuz?" (Pamuk, 2012: 565).

Baba hakkındaki bilgiler, düşünceler yönlendirici olabilir.

"Kendi babasını anlattı asıl… Ben de sordum. Çok ilginç bir insanmış galiba… Siyasetle uğraşırmış…" (Pamuk, 2012: 571).

Oğlun huyu babaya benzeyebilir, çocuklar babayı taklit edebilir.

"Babanın huyundan huyun var lan," diye diye ata bindi, oğlunu yanına alıp Dizgeme'ye gitti (Tekin, 2011: 40).

Baba yakınında psikolojik, davranışsal babaya benzerlik oluşabilir.

Hikmet, seni biraz Paris'e götüreyim ben, sen burada gittikçe babana benziyorsun, çocukken böyle korkak değildin.

Mihrişah Sultan omuzlarını silkti.

- Benimle babanla konuştuğun gibi konuşma lütfen, bıktırmayın beni, ben buraya dinlenmeye geldim (Altan, 2006: 194).

Evet, çok haklısınız, babam gibi endişeli ve korkak oldum, güvenimi kaybettim burada (Altan, 2006: 195).

Babaya benzemezlik görüşü benzemek isteğinin ve örnek görmenin bir ifadesidir.

Kim demiş babalarımızın oğullarıyız diye? (Günday, 2012: 218).

Babanın yaşına uygun yaşamaması, kötü, tersine model oluşturabilir, çocuk baba, baba çocuk rolüne bürünebilir.

"Koskocaman adamsın, gittiğin yola bak," diye babasına terslendi. Atiye kara sakallı hocaya bir tesbih döndüre döndüre intizar etti (Tekin, 2011: 125).

Babanın ölümü üzerine hayatla tek başına savaşılmış olması, babanın bir dayanak, destek olarak algılandığını gösterir.

> *Beybabasının ölümünden bu güne geçen yirmi şu kadar yılda hayatla bir başına mücadele etmiş ve savaşı kazanmıştı (İleri, 1985: 86).*

Babaya hayranlık; örnek alma, benzeme eğilimini besler. Bilinçli ve kültürel bakımdan kendini geliştirmiş bir kişiliğe sahip, dindar bir karakter gösteren ve çocuğuna değer veren çocuğunu bir birey olarak karşısına alıp konuşan baba çocuğunun gözünde yüce bir karakter, örnek bir kişilik oluşturabilir.

> *"Şeref katliamı ifadesini o eylül akşamı balkonumuzda, nemli yaz sonu yapraklarının kıyısında tartışmıştık. Şeref katliamının açıklamasını babam ayet-i kerimelerle, hadis-i şeriflerle süslemişti. Şüphesiz o bir bilgeydi..." (Çokum, 1996: 10).*

> *Ölüm haberini babası verdi. Kiraz ağacından yapılmış, köşeleri üzüm yaprağı kabartmalarla incecik süslenmiş olan çalışma masasının başında oturuyordu. Masasının üstü toplanmış. Kâğıtlar bir yanda. Olive Ogden kâğıtları. Parlak sarımsı kaymak kâğıtlar. Birkaç samanlı dosya öbür yanda (Kutlu, 2006: 14).*

> *Çok yıllar sonra, üniversitede okurken öğrenecek Leyla. Babasının çok bilgili bir adam oluşuna şaşacak:*
>
> *Hazreti İsa'nın yaşadığı dönemlerde, Urfa'daki Osroane Kralı, yaydığı dine inandığını söyleyerek onu Urfa'ya çağıracak, İsa ise davete karşılık olarak şehri kutsayan bir mektup gönderecek, mektupla birlikte "yüzünü sildiği ve suretinin çıktığı bir kumaşı" krala armağan olarak sunacaktır. Yüzlerce yıl üstünde tartışılan bu gizemli suret, Edessa Kontluğu'nun (Kutlu, 2006: 58) eline geçecek, sonra Abbasilere, sonra da esir değişiminin bedeli olarak Bizans'a intikal edecektir. Kumaş üstündeki sûret hiçbir zaman kesin bir gerçeğe dönüşmeyecek, tasvirin oluşumu çözümlenemeyecektir. Şimdi Orta Fransa'da çok eski bir kontluğun şatosunda muhafaza altında tutulan bu gizemli dokuma...*
>
> *Babası ne demişti Gülhayat anneye?*
>
> *"Sen Edessa Sûreti gibi sır tuttun!.."*
>
> *Urfa'da sırlar devam etmektedir... (Kutlu, 2006: 59).*

Bilgelik, Çokum ve Kutlu'da babaya hayranlığın olumlu sonuçlarına kaynaktır.

Bedenî benzerlikler babadaki asaletin oğluna geçişine işaret sayılabilir. Oğul babanın sahipse olduğu üstün, olumlu nitelikleri miras aldığı düşüncesine sahip olabilir.

> *Sen benim oğlumsun. Elindeki "ben"den babanda da vardı.*
>
> *Yüzyılı aşkın bir süredir, babanın ailesinde bazı erkek çocuklar, ellerinde beş köşeli yıldızı andıran bu "ben"le doğuyorlardı. Babanın ailesinden gelen eli benli erkekler, hep toplum içinde yıldız gibi parlayıp başarılı, onurlu ve mutlu bir yaşam sürmüşlerdi (Dayıoğlu, 1984: 26).*

Baba dinî yaşantısıyla düz veya ters örnektir. İnanç farkı oluşturabilir.

Babam her seher vakti camiye gider (Asımgil, 2010: 227).

Ben namaz kılmayı öğrendim. Annemle babamın dünyasından yavaş yavaş çekiliyordum (İnanç, 1989: 44).

Asımgil ve İnanç'ta baba dindardır.

Babanın olaylar karşısındaki tepkisizliği davranış modeli olabilir.

Sustu babam (Uzuner, 2012: 59).

Susardı babam (Uzuner, 2012: 60).

Bütün bunlar olurken annem gençleşip güzelleşiyor, saçının modelini değiştiriyor, babam sessizce izliyor, dedemse büyük bir şevkle Ada'nın 'normalleşmesi'ne çalışıyordu (Uzuner, 2012: 110).

Yaptıklarından babayı tanıma babaya gösterilen dikkatin bir göstergesidir.

- Babamdır, bu kaseti o koymuştur (Asımgil, 2010: 139).

Baba gözlenerek insanların birbirleriyle anlaşma yolları öğrenilir. Baba kiminle nasıl konuşulacağına tabii bir örnektir.

Babamın, evimize gelen misafirlere konuştuğu gibi konuşuyordum (Günday, 2012: 381).

Babalar, çocuklarına aktarabilecekleri büyük bir bilgi yüküne ve tecrübeye sahiptirler. Çocuğa hayat konusundaki bilgilerini devreder, değer yargılarını öğretirler. Baba, öğütleriyle hayatı anlamanın ve başarılı olmanın rehberidir. Babalar ömür boyu çocuklarına hayat deneyimlerini aktarmaya çalışırlar ve hayattan göçtükleri zaman bile söyledikleri çocuklarının kulağına küpe olur. Yıllar baba öğütlerinin gömüsüdür. Ne zaman ortaya çıkacağı hiç belli olmaz. Yaşandığı an silinip gitti veya âdeta hiç duyulmadı sanılan sözler günün birinde ummadık bir şekilde duruma açıklık getiren bir güneş gibi yeniden doğuverir.

"Rahmetli babam sık sık 'insanları değiştirmeye çalışma, hüsrana uğrarsın' derdi (Niyazi, 2007: 65).

Babam, tenis oynarken, rakibiyle arasındaki fark açılıp setlerde durum 2-0 olduğunda ve herkes onun yenildiğini düşünmeye başladığında, kendisine havlusunu götürürdüm ve bana şu sözü söylerdi.

"Durum 2-0. Yani berabere!"

Ve gerçekten de toparlaması zor maçı önce eşitler, sonra da 3-2 alırdı. O başarılı olmayı seçmiş bir insandı. Ne yaparsa yapsın başarılı olurdu (Günday, 2012: 397).

Baba, Niyazi'de insanları değiştirmek; Günday'da başarılı olmak konusunda öğüt verir.

Çocuk babasıyla gurur duyar. Babasına benzemek ister. Babanın hâlden anlaması, sevgi ve ilgisi, okşaması sihirli birer şekillendiricidir.

Babam, her zamanki gibi yine en doğru sözleri buluyordu. Yetişemeyeceğim doğrulukta sözler… (Günday, 2012: 438).

Her babanın meşhur bir özelliği vardır.

Babam meşhur fıkralarını anlattı (Günday, 2012: 462).

Baba oğlunu iş öğrenmesi için yanında dolaştırabilir. Görgü, modeli içten içe örer.

Evet, Salih'i de hatırlıyordum. Benden iki yaş büyük, tembel, aptal bir çocuktu. Babasının tam tersiydi, karakter açısından. Okuyamadığı için, işi öğrensin diye babası onu yanında dolaştırırdı. Lütfü ne kadar nazik ve entelektüelse, Salih de bir o kadar kaba ve hırçındı (Günday, 2012: 469).

Babanın her hâl ve hareketi bilinçli veya bilinçsiz model oluşturur. Hayranlıkla takip edilen baba en içten etkilerle şahsiyete ilgi ve istikamete başarıya yol olur.

Babamı tenis oynarken çok seyrettim. Raketi nasıl tuttuğundan servis atarken ayaklarını nereye koyduğuna kadar her hareketini inceledim yıllarca (Aral, 2003: 151).

Kıza hacı olan babaya uygun davranış yakıştırılır. Kızın değersel ve davranışsal açıdan babaya benzemesi beklenir. Aksi davranış, olması gerekene aykırı görülür.

Babası hacı, kız kocaya kaçtı (Aral, 2003: 151).

Babanın sanata ilgisi, merakı sanata ilgiye yol açabilir. Müzik ve enstrüman insanın hayatına babanın hayatında varsa çok daha kolay girebilir.

Babası… ut çalan, utlar çalan beybabası merak edecekti. Bir o kalmıştı. Başka hiç kimse! Ama ona da anlatmasına imkân yok ki… (İleri, 1985: 232).

Babası bir daha asla ut çalmamış, o ut bir köşede öncesiz sonrasız unutulmuş… (İleri, 1985: 253).

- Seviyorum. Babam evde ud, saz çalar, türküler çığırır. Bizim Alevilerin türküleri çok güzeldir, kıvraktır, bilir misin?

- Hayır, haritacı değil, ben gerçek ressam olmak isterim.

- Bu da herhalde babandan, ağabeyinden kaynaklanan bir heves olmalı… (Bener, 2001: 22).

Bazı akşamlar anam, babamı çağırayım diye kahveye gönderirdi beni. Babamın oyunu bitene kadar bir köşeye oturur, onları seyrederdim (Bener, 2001: 23).

Babası Selâmettin Efendi hoş sohbet bir adamdı. Burhanettin Efendi tarzında, yanık, tenor bir sesi vardı. Şarkı söylerken ud ya da saz çalar, aklına estikçe, boş bir kâğıt parçası buldu mu, ıslatılınca mor mürekkebe dönen kopya kalemiyle resimler yaparmış (Bener, 2001: 25).

Aslında, küçük yaşından beri sinema merakı olduğunu söylemişti (Bener, 2001: 62).

İçindeki sanat eğilimi nereden geliyordu, hâlâ bilmiyorum. Yukarıdakiler, bu konudaki sorularımı ciddiye almıyor, gülüp geçiyorlardı. Bunda kuşkusuz babasının, ağabeysinin rolü vardı (Bener, 2001: 63).

Resme olan ilgisi de babasından ve ağabeysinden geçmiş olabilir (Bener, 2001: 64).

İleri, babaya ud çaldırır; Bener, ud, saz çaldırır, türkü söyletir, kahvede oyun oynatır, ressam olma hevesi, sinema merakı uyandırtır, sanat eğilimi doğurtur.

Baba müzik ilişkisi, aile içi eğlence; aklı ve eğilimleri besleyen hatıralar oluşturabilir.

Daha sonra Ada'nın babası o şahane sesiyle katıldığı fasıl konserleri için müzisyenleri davet eder oldu köşke. Ama bunlar daha çok 'aile içi' eğlencelerdi (Uzuner, 2012: 33).

- Senin sesin de babanınki gibi güzel mi, dedim.

- Ben hiç şarkı söylemem. Babam söyler, ben söylemem (Bener, 2001: 15).

Uzuner ve Bener sesi güzel babayla müziğe ilgi oluşturur.

Babaya benzerlik sadece bedenî değildir. Tutum ve davranışlar, eğilimler model alınabilir.

bir fişekliği noksan belinden omuzuna çaprazına, bir de omuzundan yan asılmış tüfengi filintası; bunlar da tamam olsa rahmetli babasının dağ eşkıyalığını bilenler hiç yanılmayacak (Sepetçioğlu, 1989: 251).

Baba sosyal konumuyla yıllar sonra bile model oluşturabilir. Çocuklukta bilinçaltına yerleşen model kendisini çok sonraları bir biçimde ortaya koyabilir.

Ahi Ocağı Piri ne demek, şöyle ölç, hani benzetmek gibi olmasın yine de, baban, Etem Efendi nasıl buraların Demokrat Partisinin.. (Sepetçioğlu, 1989: 305).

Eşkiya babasından kalma bir içgüdü vaktin her saatinde pusular kolluyordu; sanki dağ başındaydı Etem Efendi, bir kör kayanın ardından çıkacak namlu ucunu bekliyordu (Sepetçioğlu, 1989: 378).

Bak benim eşkıya babamın ağzıyla konuşturdun beni, doğru mu bu her bir dediğin? (Sepetçioğlu, 1989: 381).

Babanın düşünce ve hareketleri sevgi ve hayranlıkla model örebilir.

''Kahverengi kayalar arasında gölgesiyle birlikte bir görünüp bir kaybolarak küçüldüğünü gördüm. Deli babam! Hızlı bir dolunay'' (Koç, 1992: 52).

''Babamı sıkça görmeye başladım. Uzun boylu, zarif, prensce görünüşlü bir adam, belki aklın romanslarının prensi, şu hep yardıma gelen, alıp götüren uyumlu kurgular içinde'' (Koç, 1992: 40).

''Tatlı babam! Her şeyi de bilirdi'' (Koç, 1992: 42).

Babanın dinî ve sosyal hayatı çocuklarına yaşama biçimi biçebilir. Dinî inanç ve ibadetler çoğu defa ailede en içten benimsenir ve aile içi modeller vesilesiyle hayat bulur.

> *Ooo bizim sosyetedeki arkadaşların bir tanesinin bile Allah'ı hiç düşünmediğinden eminim. Belki çocukken düşünmüşlerdir ama şimdi zamanları bile yok. Kulüpler, barlar vb. Tanrıya sıra geldiğini sanmıyorum. Anneleri babaları var ama bak onlar da Tanrı'dan uzaktalar. Hatta namaz kılan bir tek arkadaşları bile yok (Şenlikoğlu, 2011: 169).*
>
> *Ebazer cevap verdi.*
>
> *Bu işin analıkla babalıkla hem ilgisi var hem ilgisi yok. Çünkü öyle insanlar vardır dediğiniz gibi, annesi babası vardır ama Allah ile din ile hiç ilgilenmemişlerdir (Şenlikoğlu, 2011: 169-170).*

Babaya güven, olaylar karşısındaki tavra şekil verebilir. Baba güç olarak görülür ve dayanak bilinir. Babanın karakteri çocuğun düşünce ve davranışlarında etkili olabilir.

> *Siz bana nasıl küfredersiniz efendim. Babam sizin bu yaptığınızı duysa, ne yapar yapar gelir ve hesabını sorar.*
>
> *Ulan başlatma şimdi babanın...*
>
> *Aşk olsun Vedat Bey neden küfrediyorsunuz.*
>
> *Bu ayıp olmuyor mu? Babam duysa sizi affetmez.*
>
> *Babanın hüneri varsa seni buradan çıkarsın.*
>
> *Tabiî ki çıkarır. Babam beni asla bırakmaz buralarda. O beni tanıyor, ben dayanamam (Şenlikoğlu, 2011: 44).*

Çocuk babasını yanında hissettiğinde kendine güveni artar ve dış dünyaya karşı başı daha dik olur. Kendisini koruyan güçlü ve bilgili bir babaya sahip olduğunu bilmesi çocuğa güven duygusu verir. "Benim babam senin babanı döver" övünmesi en belirgin göstergedir. Babası olmayan çocukların ezik ve mahzun olmaları boşuna değildir. Babanın bilgi ve felsefesi evladın hayatı manalandırmasında tercihlerinde rol oynayabilir.

> *Olur seni dinleriz ama benim karnım çok acıktı. Babamın ulvi bilgisine göre açlık insanın aklını çalışmaz duruma sokuyor (Şenlikoğlu, 2011: 64)*
>
> *dindarları çok severdi babam. Ama annem dindarları görünce nefret kusardı (Şenlikoğlu, 2011: 69).*

Baba zalimliği veya iyiliği, sorumluluğu ile evladın kaderinde çok derin izler bırakabilir.

> *Eğitim görseydim, inanıyorum ki iyi bir insan olacaktım, fakat sokakta büyüdüm. Kimileri anneleri kimilerine babaları veya başka yakınlarının zalimliği uğruna sürünüyor. İmam be, benim anam gibi bir anan olsaydı inan ki sen de benim gibi olurdun.*

Anam zevkini düşündüğü kadar evladını düşünseydi, anam babama azıcık benzeseydi inan ben burda olmazdım. Şimdi bir işimin başında oturmuş işime bakıyor olurdum, ya da herhangi bir yerde memur olurdum, doktor olurdum (Şenlikoğlu, 2011: 164).

Babanın iyi ve dindar olması, yaşama biçimi evlada en parlak kutup yıldızıdır.

Annem de babam da temiz insanlardı. Dinlerini fazla bilmezlerdi ama ne kadar biliyorlarsa bildikleriyle yaşarlardı (Şenlikoğlu, 2011: 119).

Babanın tavrı, özellikleri eleştiri yoluyla bile kıza modeldir. Düşünce, anlayış, sevgi varlık ve eksikliğiyle gerçeklik veya sahteliğiyle ruha yön ve şekil verir.

Oysa, ele güne karşı ne kadar düşünceli bir insan olduğunu gösterme savında olan babası da -kendisine sorulacak olursa- büyük bir özveriyle katlanıyordu, kızıyla ve torunuyla çıktığı bu yolculuklara.

Zorla götürürdü onları, çünkü yalnız kalmaktan hoşlanmıyordu, korkuyordu, üstelik arada sırada, anlayışlı bir baba, sevecen bir büyükbaba rolü oynamaktan zevk alıyordu (Bener, 2005: 17).

Baba duygusal hayatın rehberlerinin başında yer alır. Babanın askerlik sırasında anneye âşık oluşu, aslında annenin babaya âşık olduğu düşüncesi, baba, anne ilişkisinin doğurduğu duygular, baba sıfatının her türü tutum ve davranışları yönlendirir.

Babamın Kars'ta askerlik yaptığı sırada kara kaşlı, kara gözlü, ince uzun, dikbaşlı güzel Zübeyde'ye âşık olduğu hikâyesi yanlış değilse bile eksiktir. Çünkü babamı görüp beğenen, onunla evlenmeyi kafasına koyan aslında annemdir. Babasını ikna edip, İstanbul'a gelin gelmeyi başaran da yine annemdir. Annem, kendini anlı şanlı, koskoca İstanbullu kaynanasına (ondan hâlâ "hanımanne" diye söz eder) ve Osmanlı'nın öbür ucundan gelen kayınbabasına ("beybaba") kabul ettirebilmiş, akıllı ve kararlı bir kızmış (Uzuner, 2012: 41).

Çekiciliğine kapılınan erkeği babaya benzetmek, babanın evlilik yolunda model alınabileceğini gösterir. Baba saygı sembolüdür.

Elliden fazla, ya da biraz daha fazla? Babası kadar? Ne fark eder? Peki ama, nedir bu adamdaki, onu kendisi için çekici kılan şey? (Bener, 1995: 21).

Aydın dindar baba, dine muhalif şartlarda bile dindara sempati kapısı olabilir.

Babası, bildiği kadar, namaz kılar, oruç tutar. Cuma namazlarını kaçırmadığını da biliyor. Gerçi, her gün her tarafta korkutucu karanlıkları çoğalan yobaz dincilerden değildir (Bener, 2005: 100).

Babanın kitapla bağlantısı kültürel birikime önem verilmesine sebep olabilir.

"Bu kitaplar da mı babanızın?" dedi (Bener, 2005: 127).

Babanın uygunsuz cinsel hayatı babaya nefret oluşturabilir. İz bırakan her düşünce ve duygu şekillendiricidir.

Babasını düşündü. Bu evde, yıllarca, kendisinden en az yirmi yaş genç bir kadınla yaşamıştı (Bener, 2005: 146).

Baba eve gelen misafire nasıl davranılması gerektiğini gösteren bir davranış modeli olabilir.

'Babası koluma girerek yer gösterdi oturmam için' (Özdek, 2008: 21).

Baba, elindeki imkânlarla evine gelene misafirperverliğini gösterir.

'Çok güzel, çocuk güzel, dedim, sizin saunaya girmenizi geciktirdim, ben izin isteyeyim.. (Özdek, 2008: 90).

Baba, evine gelen misafiri memnun etmenin mutluluğunu en içten şekilde hisseder.

'Anne ve babası güldüler. Beni memnun ettikleri için mutluydular' (Özdek, 2008: 92).

İris'in annesi de babası da itiraz ettiler' (Özdek, 2008: 91).

Babanın aile içindeki iş bölümüne katkısı örnek oluşturur.

'Bay Helvi tabakları birer birer salondaki masaya taşıdı' (Özdek, 2008: 67).

Çocuk babasını gözlemleyerek davranış geliştirir.

'Babasının yabancılarla nasıl konuştuğunu görmek için mi gelmişti?' (Özdek, 2008: 186).

Babaya hayranlık, kızın dil bakımından gelişmesinde rol oynayabilir.

'Kadriye bana babasının Türkiye Türkçesini, daha doğrusu Osmanlıcayı iyi bildiğini söyledi' (Özdek, 2008: 77).

Babanın kızına önem vermesi, babaya verilen değer dikkat çekerek iz bırakabilir, yön gösterebilir.

Babası önemsiyor küçük kızını: Leyla sekiz yaşında.

"Kalemimi bırakmam gerektiğine inandım. Hatıratımı yazmayacağım" (Kutlu, 2006: 14).

Babası hatıratını niye yazıyor, niye evin dışında da önemli bir adam, bunları bilmiyor Leyla. Babasının işini sorduklarında küçüklüğünde "Hatırat yazar" diye cevap verip insanları güldürürdü. Kitaplar, dosyalar, notlar, kâğıtlar, toz konmasına izin verilmeyen bir oda, masa, mürekkepler, çeşitli biçimde hokkalar, divitler, uçlar, zengin bir dünya. Leyla uzak tutuluyor. Hani hep hazine arıyor ya, hazinenin burada, babasının elinin altında olduğunu biliyor aslında (Kutlu, 2006: 15).

Baba otoritesi, babaya gösterilen dikkat babayı modelleştiren etkenlerdendir.

Sırtındaki bordo üstüne kıvrılmış lacivert ama çevresine fıstık yeşili kontur çekilmiş bir sümbül, yahut usta işi bir vav harfi gibi kurulmuş desenli uzun ropdöşambrını çıkartıp Gülhayat anneye uzattı babası:

"Bunu unutmayalım, olmaz mı Gülhayat?"

"Emrin baş göz üstünedir ağam" (Kutlu, 2006: 21).

Ev boşaltılıyor. Otomobil hemen satılmış. Emir Bey, özenle ve tek başına odasını toplıyor. Ceylan derisiyle ciltlenmiş cönkler, elyazması mushaflar, çok eski baskılı nadir kitaplar, divanlar en önce toplanmış, Olive Ogden kâğıtları kutulanmış, artan kâğıtlar düzgünce kesilmiştir. Bunlardan büyükçe olanlar resim yapması için matbaada ciltlettirilmiştir. Emir Bey'in şahsına ait eşya üç büyük sandığa yerleştirildikten sonra o, geri kalan işlerle ilgilenmemiştir. Dostlar vardır, (Kutlu, 2006: 19) elveda denilecek. Eski çalışanlar, yetiştirdikleri, okuttukları, evlendirdikleri, kirvelik ettikleri... (Kutlu, 2006: 20).

Bir duvarı kaplayacak kadar uzun ceviz sandık üstüne yığılı kitapların yanına. Bu kitapların kalacağını biliyor Leyla. Şehir kütüphanesine armağan etti babası.

Emir Bey, kitapları alıp alıp yere koyuyor. Yan yana oturuyorlar sandığın üstüne (Kutlu, 2006: 21).

Bu ciddi ortamla hiç ilgisi olmayan bir şey dikkatini çekiyor Leyla'nın: Babasının odasında olmayacak bir şey bu: Lambanın camı isli. Solgun güçsüz ışık bomboş odaya, çok zaman önce soluk alıp vermiş ve yitip gitmiş bütün insanları toplıyor sanki. Duvarlardaki gölge mi, hayalet mi? Leyla korkuyor. Babası odanın bir başından öbür başına kadar gidiyor, geliyor. Kolları bağlı. Durduğunda, sadakor mintan sol yandan ışıklı, sağ yanda koyulaşarak babasını yarım bir adammış gibi gösteren bir karanlığın içinde bırakıyor (Kutlu, 2006: 22).

Kocası kendisini aldatan kıza babanın ahlakı, eşine sadakatsizliği ters model oluşturabilir.

hem, tek sen misin sanki/ hepimiz geçtik bu yollardan/ az ceviz kırmadı rahmetli baban/ hiç ses çıkardım mı (Şafak, 2012: 13).

İçen, oğlunu karşısında görmekten hoşlanmayan, geçici hiddetlenip döven, küfreden, kızlarının ilgi göstermesini istemeyen, pişmanlıktan kahrolan, elinden iş gelmez babanın çocuğa etkisi yalpalatabilir.

Beri yanda babası vardı. Akşamları hava kararığında oğlunu karşısında görmekten hoşlanmadığını saklamayan, son nefesine kadar karısının öldüğü yatakta yatıp bir daha hiçbir kadına el sürmeyen, bazı geceler aniden ayağa fırlayıp bağıra çağıra evdeki bütün kandilleri kıtır kıtır doğrayan; kızlarının bu küçük oğlana gösterdikleri alakaya her daim muhalefet eden, durduk yerde hiddetlenip, kızılcık sopasını çıkaran, ertesi gün kendine gelir gelmez ilk işi biricik oğlunu sormak olan, çocuğun morarıp çürümüş etlerini görünce pişmanlıktan kahrolup ondan af dileyen, ama aradan birkaç gün bile geçmeden daha beter hiddetlenip, daha beter döven, hiç durmadan içip hiç durmadan küfreden, elinden hiçbir iş gelmeyen babası...

Çocukluğu işte bu zıtlıklar arasında yalpalamakla geçmişti. Bir yanda ablalarının daimi sevgisi, öte yanda babasının geçici hiddeti (Şafak, 2012: 55).

Evlatlar genellikle babanın tuttuğu futbol takımını tutar.

Evde oturuyor ve babamın tuttuğu, artık benim de desteklediğim bir futbol takımının maçını seyrediyordum kapı çalındığında (Günday, 2012: 521).

C. OTORİTE

Otorite, Fransızca autorité kelimesinden gelmektedir. Türk Dil Kurumu'nun Güncel Türkçe Sözlüğündeki anlamları şunlardır:

1. Yaptırma, yasak etme, emretme, itaat ettirme hakkı veya gücü, yetke, sulta, velayet

"Sakarya zaferi ile gazi ve müşir Mustafa Kemal Paşa tam otoritesini elde etmiştir." F. R. Atay

2. Siyasi veya idari güç

3. Çalışmalarıyla kendini kabul ettirmiş, başarılı kimse (http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.539f34b18d5bd8.45044007).

Otorite sağlamak (veya temin etmek) yetki kurmak veya yetki sahibi olmak demektir. "Reisleri de tam bir otorite temin etmiş olduğunu her vesile ile belli ediyordu." - E. İ. Benice (http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&kelime=otorite%20sa%C4%9Flamak%20(veya%20temin%20etmek)&cesit=1&guid=TDK.GTS.539f34bb050581.86420551).

Baba otorite olarak aile içinde disiplin, sorumluluk, yönetme konusunda önemli işlevler üstlenir. Baba otoritesinin yoksunluğu, çocukların disipline olma deneyimlerini ve sorumluluk geliştirme tutumlarını zayıflatmaktadır (Canatan vd, 2009: 99).

Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük'üne göre disiplin bireylerin içinde yaşadıkları topluluğun genel düşünce ve davranışlara uymalarını sağlamak amacıyla alınan önlemlerin bütünüdür (http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.53c79e879f8b14.64768099). Tanım ev ortamına uyarlanabilir. Ailede disiplin, aile bireylerinin sağlıklı ve uyum içerisinde bir arada yaşamalarına yardımcı olan yazılı olmayan kuralların oluşturduğu ilişki tarzıdır. Ailede disiplin evin ve ailenin (Canatan vd, 2009: 183) değerlerine düşüncelerine ve beklentilerine uygun yapılması ve yapılmaması gereken davranışları içeren bir önlem stratejiler paketi, bir davranış düzenidir. Davranış düzeninin öğeleri sıralanabilir:

- Eve giriş-çıkış saatlerinin belirlenmesi

- Sabah kalkma, akşam yatma saatlerinin ayarlanması

- Yemek zamanının belirlenmesi

- Televizyon seyretme, bilgisayar kullanma ve boş zamanını doldurma biçimlerinin düzenlenmesi

- Ders çalışma düzeninin belirlenmesi

- Bütün aile bireylerinin ev içi ve ev dışı yapması gereken görevleri tespit etmesi.

Disiplin, evdeki hayatı, evdeki hayatın "tadını, tuzunu" bozacak bir niteliğe bürünmemelidir. Doğru disiplin, sevgi ve anlayışla beraber ifade edilmeyi gerektirir. Disiplin uğruna evin içindeki yaşantının huzuru kaçıyorsa disiplin yerine baskıcı tutumlar uygulanıyor demektir.

Koltukta oturmak, bacak bacak üstüne atmak, terlikler çocukta baba otoritesini bilinçaltına yerleştiren, baba otoritesi algısını dışa vuran motiflerdendir.

> *Resimde bir aile vardı. Baba koltuktaydı; bacak bacak üstüne atmış gazete okuyordu (Şafak, 2012: 242).*
>
> *Çocuk, babanın terliklerinden annenin ütüsüne, anneannenin yün yumağından çocukların oyuncaklarına kadar resimdeki her şeyi tek tek boyadı (Şafak, 2012: 243).*

Baba otoriteyi temsil eder. Otorite yapmaz yaptırır anlayışı yaygın bir yanlıştır.

> *Küçük ama güzel bir bahçe. Büyüklerin oynayacağı tek yerdi çünkü. Babası bile çapayı alıyor, çiçek diplerini çapalıyor, ağaçların altına ocaklar açıyor, saplı süpürgeyle yaprak süpürüyordu. O bir ağa. Bunu nasıl yapar? Kadınlar var evde. Leyla bile yapar ne yapılacaksa. Emretsin, yeter (Kutlu, 2006: 51).*

Baba otoritesi bir ihtiyaçtır. Otoriterlik ile otorite kavramlarının farklılıklarına dikkat edilmelidir. Otorite, baskı ve horlamaya dönüşmemelidir. Zorbalık, at gözlüğüdür. Öfke ve dar görüş doğurur.

> *''Yağız böylece Emrah'a laf atmak istedi; içimden, ''Seni her türlü dar görüşten nefret eden, dar görüşlü seni!...'' diye geçirdim, o, Serap tarafından: ''İyi gidiyorsun, devam et'' diye desteklendi ama, Emrah hiç kendi üzerine alınmadı, Hakan ciddi ciddi cevap verdi:*
>
> *''Hepsinin üzerinde entel pozlar varsa, hepsinin altında da bir baba-otorite ihtiyacı vardır'' (Işınsu, 1990: 86).*

Kız veya erkek fark etmez, bütün çocuklar ailesinin denetim ve otoritesi altında olmalıdır (% 21,3) (Vatandaş vd, 2011: 270).

Baba otoritesi birçok defa suç ve ceza çağrıştırır. Ceza gerektirebilecek yanlışları, hataları önleyici etkisi vardır.

> *"Yukarı çık. Baban bekliyor!.."*
>
> *Gülhayat annenin sesinden bir şey anlaşılmıyor. Ne suç işlemiş olabilir? (Kutlu, 2006: 14).*

İstenmeyen hâllere kesin son verecek güç baba otoritesidir. Baba otoritesi hizaya sokucudur. Bir kabahat işleyenler özellikle ve öncelikle baba otoritesiyle yola getirilmek istenir.

> *Ebenin ağzı öyle bozuktu ki, sobelenen çocuklardan birinin annesi dayanamayıp sokağa fırlamış, ebeyi akşama babasına şikâyet edeceğini söylemek için çocukların kavgasına karışmıştı (Şafak, 2012: 236).*

Babaya itaat önemlidir. Baba otoritesi tarafların güvencesidir. Sözü âdeta savaşı keser. Çocuklar arasındaki itişip kakışmayı önler. Sözle bile olsa düelloya son verir. Baba yaşanan problemlerde belirleyicidir.

Emir Bey gözlerini belerterek bakmasa savaş evde çıkacaktır (Kutlu, 2006: 52).

Emir bey sesini yükseltiyor:

"Beyler... Kendinize gelin."

Bıçakla kesilmiş gibi diniyor söz sağanağı (Kutlu, 2006: 126).

Aile reisi; ikametgâh seçme, aile mülkünü temsil etme, soyu kendine nispet etme haklarına sahiptir (Vatandaş vd, 2011: 36).

Bir babanın aile reisliği paylaşılamaz. Evlatlar arasındaki anlaşmazlıklarda son ve kesin söz hakkı babanındır. Baba varken babanın sorumluluk ve yetkisi dâhilindeki işler evlatlardan herhangi birince babaya rağmen üstlenilemez.

Huvat yeşil kitaplarını elinden bırakıp bir öfkeyle yerinden doğruldu. Seyit'i abisinin önünden çekip oturttu. Evden kendisinden başka kimsenin adam kovamayacağını söyleyerek Seyit'i suçlu çıkardı (Tekin, 2011: 142).

Aile içinde karar alınırken baba önemli bir figürdür. Otorite kendine güveni, hürriyeti kısıtlamak değildir. Tutsaklık duygusu doğurabilecek otorite içte bırakabileceği derin izle otorite için bile tehdit oluşturabilir.

Petra, ilişkimiz ve çocuk konusunda ne kadar özgür davrandı. Onun hiçbir kararı başkasına bağımlı değil. Çocuğun babası olan bana bile (Ağaoğlu, 2000: 141).

Geleneksel aile yapımızda dışarıya karşı erkek reis konumunda görünür. Aile içi ilişkilerde kadın reisliğe görünümüyle değil işleviyle sahiptir (Vatandaş vd, 2011: 36). Aile üzerine son sözü söyleyecek üye değişebilir. Fiilî veya potansiyel reis farklı olabilir. Geleneksel erkek/baba otoritesi erozyona uğramaktadır. Katıksız baba otoritesi çok yüksek değil. Diğer üyeler göz ardı edilmemektedir. Yeni değil tarihî olarak çoğu kere ortak kanaati toplayıp nihai sözü söyleyen esnek bir baba otoritesi vardır (Vatandaş vd, 2011: 37).

Ailede sorumluluğu üstlenme, kararları verme adına reislik konusu önemlidir. Geleneksel olarak ailenin reisi genel olarak erkek düşünülmüş ve bir yapılaşmaya ve rol ayrışmasına gidilmiştir. Ancak araştırmaya göre reislik ile cinsiyet arasındaki bağlantı büyük oranda kaybolmakta ve ailenin sorumluluğunu üstlenme, karar verme durumları hem erkeğe hem kadına ait kabul edilmektedir. Durum başta rol ayrışması olmak üzere birçok yeni durumun açığa çıkmasına ve yaşanmasına yol açmaktadır ve açacaktır (Vatandaş vd, 2011: 254).

Evladın babaya karşı mutlak bağları gevşedi (Topçu, 1955: 78). Çocukların babaya mutlak itaat mecburiyeti ortadan kalktı (Topçu, 1955: 79). Aile ferleri arasında nitelik farklılıkları büyüdü. Aile ferleri birbirlerine karşı yabancılaşmaya başladılar. Baba oğlunu, anne kızını âdeta tanıyamaz oldu (Nirun, 1994: 34).

Baba, çocuğun gelişiminde bazen cezaevi gibidir. Sınırları kendi ufkuyla sınırlıdır. Baba otoritesi tek yön olursa çocuklar mutluluklarına gidecek yoldan çok uzak kalabilirler.

> *"Benimle hiçbir zaman yakından ilgilenmediniz halacığım. Beni, annemin, babamın ve Ercan'ın dünyasında seçeneksiz bıraktınız'' (Ağaoğlu, 2000: 104).*

Baba zaman zaman aşılması gereken bir engel olabilir.

> *Nedeni babası İlhan'la annesi Müjgân olacak değil ya. Nedeni, aralarında bir yere ilişmeye çalıştığı arkadaşları, büyük ölçüde de ben ve Ömer değil miyiz? Ayşencik, darbe öncesi, solun gözbebeği Ömer abisiyle ne kadar övünürdü. Arkadaşları onu da aralarına alsınlar diye, bine bin katarak... Aman, abim İlhan'la ilintili hiçbir şey yanıma yaklaşmasın. Şimdi, Ayşen'le tel örgüler arasından görüşebilmek için bile, babasına selâm çakmak gerekecek... (Ağaoğlu, 2000: 108).*

D. BABA EVLAT İLİŞKİSİ

Aile reisinin statü ve rolü "doktor", "çoban" metaforu ile açıklanabilir. Hastayı doktor, ev ve aileyi aile reisi sağlığına kavuşturur, idare eder. Aile reisi doktor gibi öncelikle aile fertlerinin genel yararını göz önünde bulundurmalıdır. Her şeyden önce aile üyeleri arasındaki ilişkilere ve dengeye itina göstermeli, diyalog ve dengeyi olduğu gibi korumalı veya daha uygun bir şekilde yeniden düzenlemek için düşünmelidir. Doktorun vücudun her uzvunu tedavi ettiği gibi ailenin bütün fertlerini muayeneden geçirmeli ve her biriyle ilgilenmeli, her biri için kaygılanmalıdır.

Çoban, sürüsünü en iyi şekilde otlatmak için uygun otlak ve sulak yerlere götürür. Sürüsünü kurt ve canavardan koruyup gök ve yer belasından muhafaza eder. Yazda ve kışta gece ve gündüzde uygun yerlerde gerektiği şekilde yedirip içirir, yatırıp dinlendirir. Benzer şekilde evin reisi erzak ve eşyanın miktarını, ev halkının ihtiyaç ve durumunu dikkate alır. Ailesinin her ferdini över veya kınar, ödüllendirip cezalandırır. Vaatlerde bulunarak gönüllerini kazanmaya çalışır. Kavga gürültüye fırsat vermemeye tartışmaları sona erdirmeye aralarında sulh ve dostluk kurmaya gayret eder. Herkesi kendine uygun derece ve imkâna kavuşturacak şekilde davranır, rahat yaşamak için ne gerekiyorsa yapar, aralarında işbölümü ve işbirliği kurar (Canatan vd, 2009: 259).

Ailedeki sosyal ilişkiler, ailenin bütün fertleri arasında karşılıklı tam bir etkileşim ve etkileşimin sembolleşmiş örüntüleri içinde kalıtımdan gelen ve içgüdüsel olan özelliklerin etkisinde ve dış çevreye karşı mahremiyet ile sürdürülür. Dış çevreye dönük, açık sosyal ilişkiler önünde kapalı olmayan ekonomik, çevresel, kültürel ilişki ağlarına açıktır. Özellikle aile fertlerinin kendi aralarındaki ilişkilere hem kendileri açısından olumlu hem toplumun benimsediği değerler ve fonksiyonlar doğrultusunda olumlu, toplum ilişkilerine bağımlı olarak ailenin ortak menfaatleri ve kader birliği bilinci içinde çok yönlü gayelere yöneliktir. Özellikle öğretim ve eğitim ilişkileri alanında kendi aralarındaki etkileşimlerin dışarıdan açık

ve seçik tarzda görülebileceği biçimde tam bir dayanışma içinde ailede tekrarlanan özelliklerle dolu hâlde sürdürülmektedir (Nirun, 1994: 67).

Günümüz babası çocuklarına özellikle örnek alacak erkek evlâdına daha çok, yeterince vakit ayırmalıdır. Çocuğun en iyi arkadaşı olabilmek ümidiyle coşku ve hevesle dürüst bir duygu ve sevgi alışverişine girmeye can atmalıdır. Çocuğunu yetiştirirken hayatında daha etkili ve aktif rol almayı istemelidir. İçinden geldiği gibi hareket etmeli, çocuğuna baba sevgisi yaşatmalıdır. Otoriter yönü kadar anlayışlı ve yumuşak tarafını göstermelidir.

İlgisini, sevgisini ve bağlılığını göstermek hevesiyle hareket etmelidir. İşinde varmak istediği hedeflerine bütün zamanını ayırmamalı, çocukları dünyaya getirmenin sorumluluğunu yüklenmeye daha çok gayret göstermelidir (Doğan, 2011: 269). Aile içinde karşılıklı bağımlılık vardır. Yararlanma, sevgi, saygı karşılıklıdır.

Ebeveynler ve çocuklar arasındaki ilişkiler toplumdan topluma ve zamandan zamana geçildiğinde değişir. Belirli bir toplum içinde ailenin işlevlerine ve yapılarına göre ilişkiler çeşitlenir. Yapısal bir görüş açısından çeşitli geleneksel toplumlar için baba ve çocuk arasındaki ilişkilerin soğuk veya içten, otoriter veya sevgi dolu olma nitelikleri ilişkisel sisteme bağlıdır. İşlevsel bir görüş açısından ebeveynler ve çocuk arasındaki ilişkilerin stili, çocuğun geleceğini kontrol etme yetkinliğine veya yetkinsizliğine ve ailevî grubun işlevlerine bağlıdır (Sayın, 1990: 125).

Ailelerin çeşitliliklerine göre çocuklar, önemli araçsal işlevler yerine getirirler. Çocuklar doğrudan ekonomik yatırımlar oluşturmasalar bile belirli durumlarda statü veya güvence sağlayıcı roller oynarlar. Dolaylı araçsallık, ailenin sosyo-ekonomik statüsü düştüğü ölçüde önem kazanır. Çocuk, soyutlanma ve toplumsal güçsüzlükle nitelenen aileler için bir ödül gibidir. Çocuk yapma, güç ve anlam elde etme imkânıdır. Çocuk, ebeveynlerin gerçekleştiremedikleri toplumsal amaçlara ulaşma görevini yerine getirebilir.

Çocuğun ailesine araçsal katkı tipleri çeşitlidir: Özellikle maddî yardım (birlikte oturma, hizmetler, bakım, ev işleri vb.) ve kurumsal yardım (hayatın ve mülkiyetin korunması, bürokratik örgütlere ulaşma, bilgiye ulaşma, yatırımların korunması). Katkı tipleri, bir toplumsal sınıftan diğerine geçildiğinde değişir. Orta sınıflarda en alt düzeyine ulaşır. Orta sınıfta aile, birçok kurumlar aracılığıyla çerçevelenmiştir ve ebeveynsel özel kararların etkisi çok azdır (Sayın, 1990: 121).

Çocuk, aileyi oluşturan üçüncü önemli öğedir. Ailenin işleyişini anlamak için aile içinde çocuğun yerinin belirlenmesi gerekir. Çocuğun geleneksel aile ve özellikle çekirdek aile içindeki yeri farklıdır. Çocuğun özellikle çekirdek aile içindeki yeri bilinirse sanayi toplumunun işleyişinde rol alan küçük temel taşların işlevleri daha kolay anlaşılabilir. Toplum, çocuğa belirli bir formasyon vererek ileride toplumun işleyişine katılmasını sağlar. Çocukları yeteneklerine göre ayırmak, çocuklara yeteneklerine göre bir eğitim vermek, toplumun sağlıklı işlemesi için kaçınılmazdır (Sayın, 1990: 117).

Günlük hayatta birbirimizi hiçbir zaman kolay kolay yeterli ölçüde anlayamayız çünkü ne biz başkalarının içini okuyabiliriz ne başkaları içlerindekileri tam olarak açığa vurur. İnsanlar birbirlerini dış belirtilerin yardımıyla ancak kabataslak bir biçimde tanıyabilir. Belirtiler hem toplumdaki ilişkiler hem kuracağımız yakın dostluklar için yeterli denebilecek bir temel oluşturur. Oysa romancı dilerse romandaki kişileri okuyucuya bütün yönleriyle tanıtabilir çünkü kişilerinin dış hayatları kadar iç dünyalarını gözler önüne serebilme imkânına sahiptir (Forster, 1982: 86).

1. Baba Kız İlişkisi

Babanın kızlarına verdiği isim, isim veriş sebebi bile sevgisinin değer verişinin bir belirtisidir.

Babaları, patronuna hürmeten onun kızlarının isimlerini, kendi kızlarına vermişti (Asımgil, 2010: 11).

Onu ilk gördüğüm an sevdim. Sırf Gülhayat'a kızdığım için, büyük kızımın hakkı olan Cevahir adını ona koymamış, Mahmut Ağamın gönlü olsun diye, Gülüş Hüsra, demiştim. Leyla ise bana geldiğinde bir Cevahir'di sahiden (Kutlu, 2006: 367).

Asımgil ve Kutlu'da baba kızına başkasının hatırı doğrultusunda ad verir. Kutlu'da baba eşine kızdığından kızına hak ettiğini düşündüğü ismi vermez.

Baba kız arasındaki duygulu ilişki mutluluk verir.

Dışarı çıkmamış, kapının eşiğinde, baba kız arasındaki duygulu sahneyi seyretmek için, elinde tepsi ve yüzünde başkalarının mutluluğuna tanık olmanın sevinciyle dikiliyordu (Pamuk, 2012: 321).

Her evlat babasınca sevilmek ister. Babasının kendisini sevdiğini düşünmek kızı mutlu eder.

Nazlı anneyle babanın kendisini sevdiklerini ve hep birlikte böyle yürümenin çok güzel olduğunu düşünürdü (Pamuk, 2012: 383).

Baba tarafından sevilmemek ıstırap verir.

Kendini bildi bileli annesi utançla bakıyordu yüzüne; sütannesi şüpheyle, babası nefretle, ikiz kardeşi hasetle (Şafak, 2012: 159).

Her baba kız evladını sever, sevmelidir.

'Her baba gibi severdim kızımı' (Cilasun, 1996: 41).

Babalar kızlarını sever, iltifatla okşar, över, yüceltir. Baba kız arasındaki iletişim huzur ve güven verir, sevginin bilinmesinin mutluluğunu yaşamayı kolaylaştırır.

Dürtülüyor:

"Uyan kızım, uyan prensesim. Buradan trene bineceğiz" (Kutlu, 2006: 111).

Emir Bey kızının sormadığı soruyu cevaplıyor:

"Sizi kimselere değişmem. Bir Assur prensesisiniz. Bir prenses gibi zor imtihanlardan geçtiniz. Öte yandan benim ilk kızımsınız. İlk yeşil gözlü ormanım, çağlayan saçlı suyumsunuz. Söylenmemiş çok söz vardır aramızda. Bu vesileyle bunları vuzuha kavuşturmak beni çok rahatlatmıştır" (Kutlu, 2006: 153).

Baba kızın sevgilerini birbirlerine göstermeleri gerekir. Fakat birçok baba sevgisini hâlleriyle ortaya koyamaz. Sevgi göstermekten çekinir.

Eli yine kızının saçlarına uzanıyor. Hüsra ona sarılmak istiyor. Başını boynuyla çenesinin açısına gömmek, belki iki damlacık bile olsa gözyaşı dökmek.

Sarılmıyor Emir Bey, sarılmıyor.

Yine akıl giriyor araya. Yine saklanıyor dokunma isteği. Öylece kurulacak köprü. Sevgi, baba-kızın ortasında yine asılı kalıyor. Oda soğuk. Gözleri birbirinden uzak. Gönülleri birbirini tanımak için ne kadar tembel (Kutlu, 2006: 153).

Kızın baba sevgisinden yoksun kalmasının doğurduğu boşluğu çeşitli problemler doldurur. Doğan problemler döner babayı bulur, babaya dert olur.

"Çok sevdiği bir şeyi kaybedince, onun yerine sürekli birini, ya da bir şeyi koyma dürtüsü. Zararsız bir hastalık gibi görünüyorsa da başımıza, özellikle babamın başına epeyce dert açtı (Eroğlu, 1986: 119).

Emir Bey'in Kızları romanında baba kızını saçlarından öper, kız babasının yaşlılık belirtilerine üzülür.

Babası saçlarından öpüyor Hüsra'yı. Süzülmüş. Sırtı kamburlaşmaya başlamış. Hüsra, bir an halası gibi konuşmayı istiyor: Sırmalar, eşkin atlar, gümüş zarflar ağası, kemiğin toprağı gözler olmuş... (Kutlu, 2006: 126).

Babasının boynuna hiç sarılmamak, babanın kızını yanağından hiç öpmemesi Şarklı, uzak, otoriter özelliklere bağlanır. Baba kız arasındaki mesafe sıkıntı verir, problem doğurur. Bazı hâllerde kızın babasıyla ilişkileri değişir. Saçlarına dokunma, omzunu sıvazlama şeklinde sevgi ortaya koyularak eksiklik giderilmeye çalışılır. Fakat değişim kolay değildir. Gerekli, yeterli tutum ve davranışları sergilemekte zorlanılır.

Peki Hüsra onu seviyor mu? Değişti babasıyla ilişkileri. Yine de duyarlı nahif, sakınımlıdır. Bir defa olsun babasının boynuna sarılmadı. O kızını bir defa olsun yanağından öpmedi. Saçlarına dokundu, omuzunu sıvazladı. Şarklı, uzak, otoriter (Kutlu, 2006: 152).

Kız babasının kendisine isteyerek severek samimi ilgi göstermemesine üzülür.

Baba-kız otelden çıkıp Mahmut'un okuluna gittiler (Kutlu, 2006: 114).

Elinden tutuyordu kızının. Kızıysa, Emir Bey'in, çocuklarını ormana başından atmaya götüren oduncu olduğunu biliyordu (Kutlu, 2006: 115).

Babanın kızlarını sevmemesi zaaf oluşturur. Sevgi, ilgi, güler yüz çocukların gıdasıdır. Akrabalardan biri mesela dayı babanın boşluğunu doldurabilir.

İstanbul, kızlarını sevmeyen baba demekti.

Allah'tan ikizlere kol kanat gerecek, babalık edecek, genç, neşeli ve yeğenlerine düşkün bir dayı ailede. Çok sevilen, ancak ailesi yine İstanbul yüzünden parçalanmış, yalnız kalmış bir dayı… (Kulin, 2012: 21).

Babayla beraber olmak, babanın kızının saçlarını okşaması, her dokunuşu mutluluk, sevgi aşısıdır.

Babası hemen yanında. Kızarmış gibi duran beyaz saçlarından burnuna reçine kokusu değiyor. Emir Bey iki eliyle kızının saçlarını okşuyor. Öyle yakın, öyle sevecen bir dokunuş ki bu (Kutlu, 2006: 23).

Babanın kızına sıcak bir duygulu yaklaşımı, göz kırpması, yanaklarından öpmesi, saçlarını okşaması, beden diliyle seni seviyorum demesi kızını mutluluğun içte çırpan kanatlarıyla gönül ufkunda dalgalandırır.

Babasıyla Urfa'daki gibi bir gece yaşamadılar. Bir daha öyle sıcak bir duygulu yaklaşımları da olmadı. Babasını İstanbul çarptı. Yine de Emir Bey ara sıra gizlice göz kırptı kızına. Bazen ince uzun parmaklarını kızının kızıl gümrah, kalın telli bağırgan saçlarının içine sokup, onları kaşıdı. Yüreğine ılık bir şeylerin akmasını sağladı Leyla'nın.

Babası yatağından doğruluyor, kızının yapıştığı havluyu görmezden gelerek iki yanağından öpüyor. Gül sirkesiyle çalkalanmış, daha sonra mahlepte bekletilmiş suyla friksiyon yapılmış, insanı sarhoş eden kokular saçan uzun saçları tutam tutam ayırıp her birini kokluyor. Leyla babasıyla göz göze gelmeye çalışıyor. Çünkü içinde bir tutuşma.

Göz göze gelmiyorlar (Kutlu, 2006: 49).

Baba sevgisini gösteremezse söyleyemezse üzülür. Babalar evlatlarına uzak, aldırmaz durmamalıdır. Sevgiyi şarta bağlamamalı, aratmamalı, seven sevdiğini söylemeli, paylaşmalıdır. Sevgi beyanla beslenir, yaşatılarak bereketlendirilir. Bilinmeyen sevgi ne kalkan olabilir ne kutup yıldızı. Kızından ilgi beklemek yerine kızına ilgi gösteren çift taraflı sayısız faydalar sağlar. Çocukların işlerin oyalayıcı girdabına kaptırılıp incitilmemesi uyanıklığı gösterilmelidir.

Kızım babasının kendisine duyduğu sevgiyi hiç bilmedi. Suç benimdir: Söylemedim, belli etmedim. Haksız yere ondan bir işaret bekledim. Bu sırada ona haksız davranmış olduğumun da idrakindeydim. Uzak, aldırmaz gibi duruyordum, bu yüzden on iki yaşından başlayarak insan olmanın şaşkınlığını bir başına taşımak mecburiyetinde kaldı. O günlerde, küçücük bir hayvan yavrusu gibi burnunu sürte sürte, koklaya koklaya, sevgiyi aradığını görüyordum da, bana gelmesini bekliyor, gölgede, uzakta duruyordum. Hiç bitmemiştir ona haksızlık ettiğim duygusu. Zaman zaman beni yakmıştır. Anasının alt katta sürgün olmasını gönüllü olarak kabullendi. Bir ana evin horantasıyla birlikte yaşarken, küçük kızı üst katta tutulabilir mi? Kadınların arasında,

onların küçücük dünyalarının dertlerinden bunalmıştım. İşgalden, bunun getirdiği meselelerden, yürümesi icap eden işlerden bunalmıştım. Bacım Helal'in bitmek bilmeyen tutturaklarından, çıkardığı dertlerden, yaptığı işlerden usanmıştım. Hüsra bu sebepten yalnız ve delice bir zeytin olarak dibine düştü. Ruhu incindi (Kutlu, 2006: 365)

Baba, haksızlığının kızını üzmesini istemez. Kızını anlayamamak, kızının anlaşılamaması acıdır. İnsan evladının görünen hâlinin gerçek, gizli manasını kavramalıdır. Kırılganlığı hırçınlık sanmak, farkına varıldığında külün üzerinde duman olmaktır. Sütten önce sevgiden kesilen evlada yapılan haksızlık dondurucu olur.

Herkes ondan çekiniyor. Öz annesi bile onu anlamıyor. Uzaktan gözlüyorum. Bu dimdik yürüyen, suskun Assur prensesinin gizli bir kırılgan olduğunu akıllarına getirmiyorlar. Ruhundaki hırçınlığa inanıvermek ve kendini (Kutlu, 2006: 365) uzak tutmak kolay. Bunu ben mi söylüyorum, en son söylemeye hakkı olan? (Kutlu, 2006: 366).

Sevgisizliğin anlayışsızlığın hızarladığı ruh çaresiz sıkışır, çırpınır.

Kızımdaki gerginliği, tınlayan sinirlerini, çevresine yaydığı elektriği anlıyorum, soluk alamıyorum, donuyorum. Haksızlık ettiğimi, hem ona hem Gülhayat Hanım'a kendi rahatım için acı verdiğimi yeni yeni anlıyorum. Bu yavrumu, sütten önce sevgiden kestik (Kutlu, 2006: 366).

Sırça köşke taş atan deliyim ben. Farkına vardığımda kızımın ruhu acılaşmıştı. Üstelik uzağımdaydı, Darne De Sion rahibelerinin hızarlanmış biçimli mermer sertliğinden geçsin diye on iki yaşındaki kızımın, kemikleri unufak olmuş ruhunu marangoz işkencesine sıkıştırdım. Nevnihal'in uyarılarını samimiyetsiz bulmuştum. Zavallı çırpınırmış meğer (Kutlu, 2006: 366-367).

Baba kızını çok sever. Ardından üzüntü, sıkıntı çekmemesi için tedbir almaya, güvence sağlamaya çalışır.

Ben ölürsem., benim karım ile kızımı.. bak, ben de pek severim kızımı Alişan Ağa, kıyamam ona. Yüzüne çok baktım mı solacak sanırım, üzülürüm. Bir laf söylesem, sesim çok çıktıysa, titrediğini sanırım., üzülürüm. Ben ölürsem, kızımın yetişmesi için anasının sağ olması.. için Tanrıya dua etmekteyim hep., borcunu onlara ödersin; güçleri yetmediğinde yardımlarına koşuşturursun., tamam mı? Beni kardaşın bildin mi? Al öyleyse. Bismillahirrahmanirrahim.. sağ ol kardaşım Alişan Ağa, beni bahtiyar kıldın (Sepetçioğlu, 1989: 237-238).

Ölmek üzere olan baba sevdiği kızını güvenceye almak için güvendiğine emanet eder.

"Peki Gülhayat, peki. Seninle çekişmeyeceğim. Sen acılara dayanmak zorunda kaldın. Kimselere ilan etmedin. Sen Edessa Sûreti gibi sır tuttun Gülhayat. Bu sebeple, bana son bir söz ver: Leyla'ya son nefesine kadar sahip çık. Başka tür bir çocuk o. O benim anamdır. Onu anamın yerine koya koya sevdim. Bu sırrımı yalnız sen biliyorsun. Onunla da az yaşadım, kızımla da, lazım geldiği kadar ilgilenemeyeceğim."

Ne diyecek Gülhayat anne, ne diyecek?

"Leyla benim hem çocuğum, hem de anam olacak Emir Ağa. Ne elimden, ne de gönlümden düşürmem onu. İçin rahat olsun! (Kutlu, 2006: 58).

Babalar özellikle küçük evlatlarını, kızlarını düşünür. Varsa gelecek için kendisi olmadığındaki güvenceleriyle rahatlar. Evlatların bahtı babaların yüreklerinin tahtıdır.

Gecelerce düşündüm: Ağrılarım zaten uyutmuyordu. Yine de müsbeti, menfisi münakaşaya değerdi. En çok düşündüğüm Leyla'ydı. Küçük kızım daha on bir yaşında. Sonra kendi kendime şunu söyledim: Onun akıllı bir annesi, hatta iki annesi var. Ağabeyleri, ablası var. Hiç kimsesi olmayanların yanında bahtlı sayılabilir (Kutlu, 2006: 359).

Baba kızının geleceğini düşünür, kızını Allah'a emanet eder. En güvenilir koruyucu Allah'ın kızına yardımı için başka bahtsızlara yardım eder, bağışta bulunur.

Yanıbaşımda, yeniden dünyaya geldiğine kendimi inandırdığım Leyla var. Tanrıma medyun-u şükranım.

Hasretim onun gelişiyle bitmiştir.

Beni kollayan Tanrım, kızımı ne kadar kollayacak? Babasına hasret duyacak o. Daha şimdiden babasının öbür babalara göre çok farklı olduğunu biliyor. Nerede o taşı sıksa suyunu çıkarır babalar, nerede evi idare eden iki kadının sözleri yüzünden iktidarı olduğu sanılan ak saçlı baba? Ellerim titriyor. Yetim kalacak bir çocuğa mı acıyorum, yoksa kendime mi? Nevnihal ve hatta Gülhayat Hanım da, Urfa'daki konağın Çocuk Esirgemeye bağışlanmasının sebebinin Leyla olduğunu anlamışlardır. Sen benim çocuğumu koru, ben başka bahtsızlar için elimden geleni... Zavallı insan, dürüst olup konuşacağı yerde Allah'ı, peygamberi boyuna kandırmaya çalışır. Hele bizler, biz şarklılar... (Kutlu, 2006: 368).

Emir Bey'in Kızları'nda baba, yaklaşan savaş dolayısıyla kızı için endişe eder. Ferdin hürriyeti kapsamında kızını gerektiği kadar hür yaşama anlayış ve becerisine sahip edememenin eksikliğinin evladında oluşturacağı bocalamadan kaygı duyar.

Büyük kızım üstüne kapandı, küçük kızımsa kendini hayata bayrak gibi savuracak. Ne var ki, sınıra dayanan savaş yüzünden bir sınır taşı kadar savunmasız bir insan. Çünkü çok duygulu. Bunu delibozuk hallerinden anlamak mümkün.

Leyla hür olacak mı? Ne anlıyorum yetmişlik bir Osmanlı ve bir kılıç artığı olarak hürriyetten? Biz ferdin hürriyeti üstünde hiç düşünmedik. Biz hürriyeti çizili sınırlar içinde yaşamaktan öteye götüremedik (Kutlu, 2006: 369).

Baba, üzerine düşenleri yapamazsa üzülür. Her baba evladının gönül dolusu sevgiyle yaşanan bütün hayat serüvenine şahit olmak ve katkı sağlamak ister.

Benim sarısı, yeşili tam yitmemiş ham nar kızım. Dişleri kabuğun üstünde belirmiş çocuğum. Senin tutunduğun dalda kızarmanı, büyümeni bekleyemeyeceğim. Keşke bekleyebilseydim. Elimizden uçmanı, bizlerden sakındığını sandığımız gönül dolusu sevgiyi çevrene saçmanı, arkanda kaldığımız için içimizden atamadığımız hüznü hep duymayı isterdim. İhmal edildiğimi sanmak (Kutlu, 2006: 368) istiyorum. İnsan bunu özler mi? O günleri göremeyeceğini bilince özlermiş meğer. Kızım hep benim ham

narım olacak. Hangi baba kızını bilir? Hüsra için de aynı hissi taşımıyor muyum? (Kutlu, 2006: 369).

Kinyas ve Kayra romanında baba kız rehin ve tehdit altındayken baba kızını kurtarmak için bütün parasını vermeyi kabul eder. Evladı için maddî fedakârlıkta sınır tanımayan babaların hepsi yılın babasıdır.

Elindeki silahın namlusunu panik içindeki baba ile kızdan ayırmayarak (Günday, 2012: 152).

Sabaha kadar Amerikalı baba ile kızın karşısında, elimde tabancamla oturdum (Günday, 2012: 157).

Arabayı yılın babası kullanıyordu (Günday, 2012: 158).

Emir Bey'in Kızları'nda babasının bir kadına yakınlık gösterdiğini zanneden kızının merakla bakışından düşüncesini fark eden baba sevgiyle kızının durumu yanlış anladığını söyler. Kızlar babalarını başka kadınlardan kıskanırlar. Başka kadınlara ilgiyi annelerine haksızlık sayarak rahatsız olurlar.

Leyla'nın merakla baktığını gören Gülhayat anne bir süre bekledi, döndü taş döşeli odayı geçti. Babası onun ardından baktı. Leyla'ya döndü sonra, gülümsedi, elini uzatırken;

"Küçük cadı" dedi. "Cin cücüğü, sandığın gibi değil!.." (Kutlu, 2006: 21).

Babalar kızlarını, kızlarının başarılarını mutlulukla takdir eder. Mezuniyet gibi vesilelerle yapılan kutlama, verilen hediye kızı memnun eder.

Yine de karneyi kutlama gecesi neşeli geçti sayılır. Hayat anne papatya oyalarla süslü bir krep örtü verdi. Annesi Kandilli yazması yorgan yüzü. Babası sedef üstüne telkâri gümüş kakılmış bir bilezik. (Hepsinin, sandıklar taranarak çıkarıldığını biliyor Leyla.) Hüsra ablası iki buçuk lira, Batu ağabeyinden bir bere ve Enver Bey'den işlemeli iki mendil geldi. En iyi armağan ablasının verdiği kâğıt iki buçuk lira (Kutlu, 2006: 62).

Baba, kızı mutlu olduğunda mutlu olur.

'Bay Helvi eşinin koluna girmiş, karı koca kızlarının mutluluğunu paylaşıyorlardı' (Özdek, 2008: 65).

Baba, kızının güzelliğiyle övünerek kızına sevgisini gösterir. Evladın her iyi ve güzel sayılabilecek hâli baba için övünç vesilesidir.

'Bay Helvi'nin alçak sesle ve gülerek söylediklerini Ayme hemen Fransızcaya çevirdi.' Bize hiç bakan yok, sanki bu güzel kız benim kızım değilmiş' (Özdek, 2008: 72).

Babalarla her şey konuşulmuyor. Babayla rahatça her meselenin güvenle konuşulamaması bazı sıkıntılara sebep olur. İnsanı daraltabilir.

Keşke babasıyla bunları konuşabilmiş olsaydı (Bener, 2005: 146).

Gençlerin yarıya yakın bir kısmı aileleri ile bir iletişim güçlüğü yaşamaktadır. Her türlü sorununu aileleriyle paylaşanların dışında kalanların ortak özelliği "paylaşamama"dır.

Yüz yüze görüşmeler sırasında diyaloga açık bazı gençlere aileleriyle sorunlarını niçin paylaşamadıkları soruldu. Gençler, ebeveynlerinin kendilerini anlayamadıkları, bulundukları ortamlardan kuşku duydukları, sorgulanma korkuları yaşattıkları gibi nedenler ileri sürdüler. Sorunları aileyle paylaşım konusunda gençlerin aileleriyle olan iletişimleri % 47,6 gibi bir oranda belirsizlik içindedir (Avcı, 2007: 112).

Şarklı, uzak ve onurlu yetiştirilen kız bazı özgürlükler verilmediğinden babasıyla serbestçe bazı konuları konuşamaz. Özellikle kadın erkek ilişkileri birçok bakımdan katı kurallarla örtülüdür. Kız evlenmeyi düşündüğü erkekle ilgili babayla görüş alışverişinde bulunamaz.

> *Upuzun bir sessizlik... Belki kızının ilişkilerine dair soru sormasını, belki kalkıp kendisine sarılmasını bekliyor. İkisini de yapamaz Hüsra. Onun kızı. Şarklı, uzak ve onurlu. Üstelik (Kutlu, 2006: 152) ona bunu yapacak kadar yürekli davranma özgürlüğü hiçbir zaman verilmedi (Kutlu, 2006: 153).*

Kız, babanın sertliği, yumuşaklığı ile ilgili farklı zamanlarda farklı düşünebilir, babanın her hâli her zaman doğru anlaşılmayabilir. Bazı gerçekler çok geç fark edilebilir. Özellikle başkalarının olumsuz telkinleriyle yersiz bir şekilde öfkeli baba korkusu oluşabilir. Babayı anlamakta geç kalmak, insanları olduklarından başka görmek ve göstermek yanlış bir anlayışın ürünü olabilir. Genel olumsuzluklar siyaset gibi genel konularda kendini belli olumsuzluklar hâlinde ortaya koyabilir.

> *Hüsra'nın bu gece öğrendiği, babasının hiç de sert bir insan olmadığı. Sonradan mı yumuşadı? Eskiden beri bir defa olsun bağırmış değil, Hüsra onun sesini yüksek tonda duymuş değil... Peki nasıl yerleşti onca yılını zehir eden öfkeli baba korkusu? Hep başkalarından geldi bu. İnsanları olduklarından başka görmek ve göstermek de şarklı kafamızın oyunu mu? Siyasette de olan bu mu? (Kutlu, 2006: 140).*

Kadınların kıyafetlerine hiç kimse ve hiçbir kurum müdahale etmemelidir. Baba; inanç, örtünme dolayısıyla kızını eleştirebilir. Eleştiri sadece sözde kalmaz, takılma, nükte şeklinde olmaz, müdahaleye dönüşürse olumsuz etki yapar. Yaşama biçimine karışma, inancın gereklerini aşağılayıcı tavır ve sözler ilişkileri yıpratır, müdahale edileni bunaltır.

> *Babam beni hafife alıyordu. Zaten evin içiyle doğru dürüst bir ilgisi yoktu. Arada sırada bana ''Molla kızı'' ''Evliya Hanım'' gibi sözlerle takılıyordu (İnanç, 1995: 44).*

> *Kapanmaya karar verdim ve kapandım. Babam sadece soğuk bir şekilde: bir de apartman kapıcılığı bul da, tamam olsun! Demekle yetindi. Evde annem de babam da benimle konuşmuyorlardı (İnanç, 1989: 51).*

Babanın evladına kızına eve ilgisizliği otoritesini, etkisini, saygınlığını zedeler.

> *Atiye, Huvat'ın ileri geri bağırmasına ilkin ses etmedi. Ama iğne vurmayacaksın diye emirler savurmaya başlayınca, elini beline koyup kocasının karşısına dikildi. Bağıracağına bir yol Dirmit'i sorsa iyi edeceğini söyledi. Huvat birden kül gibi oldu. "Evde yok muydu Dirmit kız?" diye bir korkuyla sordu. Atiye, "Var mıydı ya?" diye*

terslendi. Köy adı kaygısı çekeceğine, durup dururken bir atom icadı çıkartıp it vuracağına, evde eksik arasa daha iyi olacağını duyurdu (Tekin, 2011: 26).

Babanın ilgisizliği evladı, kızı üzer.

Kalenin orada sis birikmiş. Nemrut, İbrahim Peygamberi buradan fırlattı mı? Fırlattıysa, ne kadar rahattı içi? Babam kadar mı? Niye konuşmaz benimle, kini mi var, ne yaptım babama? Yok saymıyor, kötü davranmıyor. Çünkü hiç aldırmıyor (Kutlu, 2006: 111).

Babayla başbaşa olmak kızı mutlu eder. Baba kızının kendisiyle özel olarak ilgilenmemesine kırgınlığını hiç fark etmeyebilir. Her evlat babasıyla içten sevgiyle birlikte bazı anları paylaşmak ister.

"Şu kompartıman perdelerini kapat da..."

Hangi perdeler, nasıl kapanacak? Dışarıya bakan perdeler zaten kapalı.

Güldü babası.

"Ah... Tabii sen hiçbir şey bilmiyorsun. Küçücük bir taşralı kızsın..."

Ben taşralı, küçük, annesiz bir kızdım.

Gözleri doluyor.

Koridora bakan pencerelerin üste kıvrılmış kâğıt perdelerini çekiverdi. Şimdi onunla ilk defa bu kadar yalnızdık.

Yolluğumuzun konduğu sepete uzandı. Gözleri üstümdeydi. Bir şey mi istiyor?

Ağlamaya başladım. Dışardan ağlayan çocuk sesleri yol boyunca sürüp gidiyordu zaten. Şimdi artık hiç kimse kapımızı vurmadan açıp içeri giremez. Bunu ne büyük kırgınlıkla öğrendim. Emir Bey'in ruhu bile duymamıştır (Kutlu, 2006: 112).

Babanın kızını yalnızlığa itişi öldürücü olumsuz etki yapar.

Sofanın tahtaları gıcırdıyor. Babası titreyerek geçip odasına gidiyor. Kapısı açık. Dolaşıyor. Herkes görebiliyor öfkesini. Masada ölüm sessizliği. Kimin cesedi ortadaki? İki kadın kaş-göz işaretleri çekiyor. Kime? İster Hüsra'ya ister Batu'ya…- Ne önemi var ki?

Hüsra'nın yüzü donmuş. Buz gibi. Emir Bey yapacağını yapıyor. Kızını yalnızlığa itiyor. Her zaman bunu yapmıştı, yine yapıyor (Kutlu, 2006: 160).

Kızın kendisini babasına uzak hissetmesi, babasının kendisinden rahatsız olduğunu düşünmesi kızı üzer.

babası Etem Efendi uzaklıkların en uzağında

babasının altın parıltılarında bir başınalığı bir köle tuzağına benziyordu.

Babam.. kendini kollamasını becerir, dedi; sonra: Ben onun sıkıntısıyım zaten, beni gördü mü kötülüğünü görmüş gibi oluyor, deyip yutkundu (Sepetçioğlu, 1989: 312).

Babaya karşı sorumluluk yaşantıya davranışlara yansır.

Seraye, yemek sona ermeden ışıklar sönecek karanlıkta nasıl giderim ben? diye düşündü; Çedikçi Sarı Cemal Efendinin duası uzarsa yandık gitti.. babama nasıl haber anlatırım, anama ne derim (Sepetçioğlu, 1989: 347).

Kız evlat eve gelmeyince baba telâşlanır. Kızın habersiz, bilinmedik yerde kalması kabul edilemez.

Ardından babamı arayıp Ferzan'ın gece eve gelip gelmediğini sordum. Eve gitmemiş. Babam bende kaldığını düşünmüş. Ona Asım'ın söylediklerini anlattım. Çok telaşlandı (Eroğlu, 1986: 119).

'Bay Helvi, göz pınarları kurumuş olan o adam yavaş yavaş içeri girdi' (Özdek, 2008: 328).

Eroğlu, babanın kızının nerede olduğunu bilmediği için telaşlandığını; Özdek derin bir üzüntü yaşadığını belirtir.

Baba için kızı çok değerlidir. En küçük bir sıkıntısı babaya çok büyük bir dert olarak yansır. Kızının gönlüne inecek kum tanesi kadar bir ağırlık, baba için tonlarca ağırlık olur. Her zaman, her yaşta evlat baba için hiçbir şeyle kıyaslanamaz bir değerdir. Sevgisiyle iyi yaşamasını diler.

'Ayme'nin temiz yüreğine inecek kum tanesi kadar bir ağırlık, bizim için tonlarca ağırlık olur onun hayalini karartan bir gölge bizi koyu karanlığa düşürür. Tabii o artık ergin, yetişkin bir kızdır, ama bizim için çocuktur. Umarım bir gün sen de anlarsın ana-baba için çocuğunun hiçbir şeyle kıyaslanamaz bir değer olduğunu' (Özdek, 2008: 113).

Babanın işleri dolayısıyla günlük aile yaşantısından kopukluğu kızında eksiklik duygusu oluşturur. Baba kavramının içinin boş kalmasına sebep olur, babalık fonksiyonlarının belirtilerinin oluşmalarına engel olur.

Hüsra aklı ermeye başladığında annenin yeri böyle olur sanıyor. Zaten baba diye birisi yoktur. Birinden söz edilir: O uzaktadır. Meclis diye bir yerde büyük işlerle uğraşmaktadır (Kutlu, 2006: 104).

Kız babasına ilgi gösterir, kılık kıyafetiyle ilgilenir.

"Kravatınız uymamış baba…" (Pamuk, 2012: 443).

Güneşin Dört Köşesi romanında kız babasının suratını asık görünce bir derdi olabileceğini düşünür. Babalık sorumluluğuyla yabancı bir şehirde yerleşmeye çalışmanın doğurduğu sıkıntıların babasını dertlendirmesine üzülür.

Babasının alışılmışın ötesinde asık suratını görüyor o suratın kendisi ile ilgisi olabileceğine ihtimal vermiyordu. Ola ki adamın bir derdi vardı, baba olmak kolay sayılamazdı; bir kimsesini doğru dürüst tanımadıkları yaban bir şehirde toprağa kök salmanın zorluklarım görüyordu Seraye, gördüğü bin dert, ya o derdi baba olarak çekmek kaç dert? (Sepetçioğlu, 1989: 274).

Günlerdir suratından düşen zaten bin parça idi babasının (Sepetçioğlu, 1989: 280).

Birkaç gündür, babasının asık suratıyla başlayan huzursuz duyguları paniğe uğramış gibi oldu (Sepetçioğlu, 1989: 282).

Babalar kızlarına sevgi, ilgi gösterir. Emir Bey'in Kızları'nda baba, bir kısım kâğıtların oyuncak yapması için kızına ayrılmasına dikkat eder.

Geri kalanlar yine Leyla'ya oyuncaklar yapılsın diye kullanılacaktır. Şimdiden elele tutuşan kızlar kesmesini öğrenmiş olan Leyla, koskoca konağı kâğıt parçacıklarıyla kirletmeyi başarmıştır (Kutlu, 2006: 19).

Evlilik çağına gelmiş kızı olan babalara yardımcı olmak gerekir.

Benim üstüme düşer mi düşmez mi bilmem. Kız babalarına yardım etmek sevaptır (Sepetçioğlu, 1989: 253).

Kız, erkek arkadaşını babasıyla tanıştırabilir.

"Babamı seveceksin. Çok hoş biridir" (Eroğlu, 1986: 90).

"Dert etme, babam çok iyi bir insandır (Eroğlu, 1986: 93).

Babalık, damat adayına kızları için yorum yaparak kızının sağlıklı sonuçlara ulaşmasını sağlamayı zor olsa bile gerektirebilir. Babalar kızlarının uygun kimselerle evlenerek mutlu olmaları için dikkatli, endişeli davranırlar.

"Bir babanın itiraf etmesi kabul etmesinden daha zor bir konu bu. Ama Ferzan, Lerzan kadar güçlü değildir (Eroğlu, 1986: 111).

Kız evlada namus gözüyle bakılır. Küçük kızlar herkesçe evlat yerine koyulur. Küçük kıza sarkıntılık edene mahkûmlar bile bedel ödetirler.

Ben bu cezaevine dün geldim. Başkent cezaevindeydim. buradaki mahkûmlar suçumu öğrenince, bir de küçük kızdı sarkıntılık ettiğim, mahkumlar o kızı kendi kızlarını onun yerine koymuş olacaklar ki sabaha kadar bana işkence yaptılar (Şenlikoğlu, 2011: 15).

Aile içi zina ilişkisi evrensel bir kural olarak yasaktır. Kültürlerin inanış, norm, değer olarak sınırlarını aşmaktır. Aile içi sapık ilişki olabiliyor. Sebebi genellikle saklansa bile anlaşılan çarpıklıklar cinayetle sonuçlanabiliyor.

On yedi yaşında liseli bir kız kendisine tecavüz eden babasını, kocası askerde bir gelin, kayınpederini vuruyor bilinmeyen nedenlerle (Aral, 2003: 195).

Değerlerin çözülmesi sürecinde cellât rolünü her zaman en sefil olan üstlenir. Yargı boruları çınlamaya başladığı zaman kendi kendini mahkûm eden bir dünyanın cellâdı olan, değerlerden kurtulmuş insandır. Modern çağ, akıldışı inancın saltanatıyla inançsız dünyadaki akıldışının saltanatı arasında köprüdür. Köprünün başında silueti çizilen insandır (Kundera, 1989: 66).

Siyah Zambak ve Merve romanında kız, babasının verem hastalığına üzülür, babasının hastalığını sevdiğinden saklar.

… onun öksürüklerinden uyanırdım. Her öksürmesinde ciğerleri parçalanıyor sanırdık, meğer devamlı kan tükürürmüş, bizden gizler demezdi. Senden saklamıştık, benim babam veremdi Turgay! (Asımgil, 2010: 227).

Baba kızının nişanlısından hoşlanmayabilir.

"Geliyor! Biliyorum baban benden nefret ediyor. Benden herkes nefret ediyor. Haklılar… Çünkü ben hem patronum, hem…" (Pamuk, 2012: 455).

Baba, kızına daima destek olmak ister. Cevdet Bey ve Oğulları'nda nişanlısıyla kavga eden kızına beğenmediği nişanlısıyla konuşmayı teklif eder.

Onunla konuşayım ister misin? Peki, peki suratını asma… Şunu unutma ki, baban her zaman senin yanındadır (Pamuk, 2012: 444).

Hangi toplumda olursa olsun kız çocuğunun odasına bir yabancı erkeğin girmesi her ne sebepten olursa olsun kız babasını tedirgin eder.

"Hildegard'ın evinde misafirdim ve odasında oturuyordum. Babasının hem gelmemesinden hem de gelince göstereceği tavrından endişeleniyordum… Biraz sonra gelen babasının yüzünden düşen bin parçaydı. Saygılı bir tavırla yerimden doğruldum. Selam verdim; ama yüz ifadesi kurşun gibiydi" (Niyazi, 2007: 171).

Baba kızıyla nişanlısını evde yalnız içki içerken görünce endişelenir. Çirkin, ahlâksızca, sapıkça bulduğu davranıştan dolayı delikanlıyı ve kızını uyarır. Alışılmış kurallara göre yakışıksız hâlden dolayı kendini suçlar. İhmal ettiği kızıyla yeterince ilgilenmediğinden kendisine kızar. Kızını ve özellikle nişanlısını suçlar. Kızının elinden uçacağından korkar.

''Delikanlı, delikanlı, sizi böyle, bekâr bir genç kızın evinde bu saatte oturup içmekten men ederim.''

"Ne oldu baba size?" dedi Nazlı

"Baba ne oluyor?"

"Baba lütfen!" dedi Nazlı ve hiçbir şeyi gizlemeden ağlamaya başladı.

''Bu çok çirkin! Bu çok çirkin! Şimdi içeri git ve yat. Muhtar Bey daha yıkılmadı. Ahlâk nedir biliyor. Sapıtmadım, Allah'a şükür. İçeri git yat, yoksa baba olarak seni ilk defa kırmak zorunda…'' (Pamuk, 2012: 456).

Emir Bey'in Kızları'nda baba kızının hayat dolu bedenî güzelliklerini annesine benzetir. Babanın hayata karşı yenilgilerinin kırgınlığına kızının sevgisi gölge olur.

Saçları koyuydu, tüyler halinde salınıyordu onca uzun karanlık yoldan gelmesine rağmen.

O saçlar döküldü, yerine yine incecik kızıl tüyler çıktı, kınalı bir civciv...

Şimdi örgüleri, gencecik yaşında ölüp giden Cevahir Hatun'un örgüleri gibi midir? Aklımda kalan örgüler mi vardır, yoksa Leyla'nın saçlarını anamın zaman geçtikçe gençleşen yüzüne mi ekliyorum? (Kutlu, 2006: 367).

Her baba kızına çok büyük değer verir. Mahrem romanında sultan olan baba nazar olmasın diye kızını aslında boş olan yürüyen tahtında görmeye kalkışmak gafletinde bulunanların oracıkta kellesini aldırırmış.

> *Yok yere korkuyorsunuz sultanın kızının güzelliğini görmekten. Taht-ı revan boş! Boş olmasaydı, onu bizden saklamaya çalışırlar mıydı hiç?" (Şafak, 2012: 266-267).*

Doğuştan sakat kıza sorumlulukla hassasiyetle yaklaşılır. Karşılaşabileceği sıkıntılar, yaşayabileceği problemler endişe verir.

> *Küçük kız doğuştan sakattı… Ama ümit vardı, öyle demişti doktorlar. İleride, yeterince büyüdüğünde, ameliyatla düzelme şansı olduğunu, söylemişti doktorlar. Anne baba küçük kıza bir şey belli etmemek için ellerinden geleni yapıyordu (Şafak, 2012: 195).*

Babanın sakat kızına sevgiyle yoğrulmuş merhameti, üzüntüsü kızda zaman zaman ters etkiler yapabilir. Bazen mutluluk sığınağı olan yuva yersiz bir sıkıntı verebilir. Yuvayı mutluluk ağı gibi örmek kolay değildir.

> *Senelerdir annem de babam da, ortada ters giden hiçbir şey yokmuş, mutlu bir aileymişiz gibi davranmaya çalışadursun, ben, onların dillerinin dışa vurmadığı üzüntüyü gözlerinden okumaktan bıkmıştım. Evden ayrılmak bana iyi gelecekti (Şafak, 2012: 264).*

Birçok baba olup bitene yaşantıya ilişkilere çok karışabilir. Özellikle kızların nereye gittikleri, kimlerle ne yaptıkları sıkı kontrole takibe tabi tutulur. Sıkı korumacı yaklaşımlar dolayısıyla kıza babasına karşı yardım düşünülebilir.

> *Kimse babama karşı, bana sahip çıkmadı'' (Işınsu, 1990: 51).*

Bir evladın isyanı ve anne ve babasını reddetmesi, isyan haykırışı çoğu zaman kendi içinde tam tersi bir gerçeğin feryadıdır. Baba, kızın gözünde en olumsuz anda bile yücelikle sembolize edilir.

> *Evini evlikten, annesini annelikten, kardeşlerini kardeşlikten, babasını babalıktan reddetti. Sokakları, evi etti. Ağaçları, duvarları, bulutları, evleri kardeş, denizi anne, göğü baba (Tekin, 2011: 199).*

Anne-baba ayrılığı çocuklarda çeşitli problemlerin oluşmasına sebep olur. Problemler uyarılarla kolay kolay çözülemez. Büyük, derin, sarsıcı üzüntüler verir. Çözüm sebeptedir.

> *Annem gittiği günden beri tırnak yiyordum. İstanbul'a gelirken ağzıma bir şey koymamıştım. Babamın uyarılarına aldırmamıştım. Tırnaklarımı yemiştim. Tırnaklar bitince, uçları tarak gibi saçaklı deri parçalarına, en sonra, kan oturmuş çıplak ete varmıştım. Kanıyordu. Babamla göz göze geldik.*
>
> *Dudakları titremeye başladı. Mahmut ağabeyim bir bardak daha içti (Kutlu, 2006: 115).*

Anne baba arasındaki uyumlu ilişki çocukta kararlı ve iyi gelişmiş bir kişiliğin oluşumunda önemli rol oynar. Ebeveynler arasındaki çatışma çocuğun kişiliğinde kötü izler bırakır (Vatandaş, 2011: 166). Ana baba kavgaları özellikle kız evlatları çaresizlik ve

korkunun kararttığı gözle hiçbir şey düşünmeden düşünemeden istemediklerini yapmaya sürükleyebilir. Umursanmayan Kadınlar'da kız, annesini dövmeye kalkan babasına sopayla nefretle vurur.

> -*''Akşam durumu öğrenen babası, 'Kendin hakkından gelemedin de kızını koşturdun benim karımın üstüne. İkinizi de geberteceğim' diyerek annesine sarıldı. Korkudan bir bucağa sinen Selvi'nin gözleri karardı. Hiçbir şey düşünmeden, eline geçirdiği bir sopayı babasının sırtına indirdi: 'Nedir senden çektiğimiz? Hadi bakalım, kim kimi gebertecek?''* (Bilen, 1989: 34).

Hayatın garip cilveleri bazen babaya evladının gerçek kızı olmayabileceği kuşkusunu yaşatabilir. Aile facialarının evlatlara ağır faturalar ödetebilir. Baba, şüphesi dolayısıyla kızından nefret etse bile baba evine dönüş hemen her şartta mümkündür. Baba evi her şeye rağmen gerçek bir sığınaktır. Baba, oğullarına cömert davranırken kendi evladı olup olmadığından şüphelendiğinden kızına cimri davranabilir.

> *Ankara'ya, babasının evine dönmesi için gerekli bilet parasını da komşular toplamışlardı aralarında.*
>
> *Babası, belki de içindeki kuşkuyu hiçbir zaman yenebilmiş değildi. Tek kızından ve tek torunundan nefret etmesinin başka bir nedeni olamazdı. Çünkü aslında cimri biri değildi. Oğullarına oluk gibi para harcıyor, ama sıra Olcay'la Sema'ya gelince, inanılmaz bir biçimde nekesleşiyordu* (Bener, 2005: 60).

Sevgili Arsız Ölüm'de kızın babaya öğrenmek için soru sorması, babanın cevap verememesi ve atlatmaya çalışması, babanın kızını, oğlunu akıllı görmesi, babada kızının büyük insan olacağı düşüncesini doğurarak babaya gurur verir. Evlatların zekâları, yetenekleri ve kapasiteleri babaları mutlu eder, sevindirir.

> *Huvat kızının, ta şehre geldiği gün, vapurdan çıkar çıkmaz koskoca bir tabelanın üstünde okuyup, okuduğunu unutmayıp ne demek diye tutturmasını, onun ilerde büyük bir adam olacağına yordu. Ama etrafında ayağı yaralı it gibi dolanan kızını, "Ne bileyim ben kız," deyip başından kovdu. Dirmit evin içinde kime sorduysa, bir cevap alamadı. Ne kadar vazgeçmeye, okuduğu sözcükleri unutmaya çalıştıysa unutamadı. Her sabah abilerini, babasını yolcularken gündüz öğrenip akşam kendisine söyleyeceklerine dair onlardan söz aldı. Ama söz alması, akşamları onları yan yolda karşılaması da işe yaramadı. Babası da, abileri de vapurdan çıkar çıkmaz iki adam boyunda tabela filan olmadığını söylediler. "Senin gözüne görünmüş," diyerek Dirmit'in yüzüne yüzüne güldüler. Kızı deli divaneye çevirdiler* (Tekin, 2011: 66-67).
>
> *"Biliyor musun küçük kızım, sen çok akıllı bir çocuksun. Batu ağabeyin ve sen en akıllı çocuklarımsınız. Onunla konuşurdum, şimdi şu son zamanlarda içimden hep seninle konuşmak geçiyor. Biliyorum, sana ne anlatsam anlarsın"* (Kutlu, 2006: 21).

Tekin, sorduğu sorudan kızının akıllı olduğunu anlar, büyük bir adam olacağına hükmeder. Kutlu, akıllı kızının kendisini anlayabileceğini düşünerek kızıyla dertleşir.

Baba, kızının derslerini önemser. Derslerinde başarılarından mutluluk duyar, başarılı olmasını ister, yol göstermeye çalışır.

Osman kızına, "Niye söylemiyorsun? Hangi dersten bakalım?" diye sordu. Resimden olduğunu öğrenince kaşlarını çatarak, "Resim önemli, ama matematik daha önemli!" dedi. "Hesap her şeyin başıdır. Matematikten kaç aldın?" (Pamuk, 2012: 321).

İş hayatının yorgunlukları evlatlarla ilgilenmeyi zorlaştırabilir. Öncelikli ve sürekli ilgi olmazsa gönül kırılır, içte bir boşluk oluşur. Evlat sevgisi, devamlı sarılma, ilgilenme ile inanılır, güvenilir, gerçek ve etkili bir ruhî ilaç olabilir. Derslerinin nasıl olduğunu sormak, şarkısını dinlemek, kucağında okşamak yetersiz ve yüzeysel olursa sakat kalır.

Burhan, her zamanki gibi, bu akşam da yorgun argın ve toz toprak içinde dönecekti evine. Çocuklarına ve karısına sarılmadan önce, doğru banyoya koşup, Nimeta'nın hazır ettiği sıcak su dolu küvete bırakacaktı kendini.

Yemekten sonra, çocuklarla şöyle bir ilgilenecek, Fiko'nun derslerinin nasıl gittiğini öğrenecek, Hana'nın ısrarla söylediği yeni okul şarkısını dinler gibi yapacak, televizyona bakarken Bozo'yu kucağına alıp usul usul okşayacak (Kulin, 2012: 3).

Babanın ilgisi evladı memnun, mutlu eder.

Babası son günlerde kendisine el uzatıyor. On beş günde ikinci oluyor. Birlikte iyice boşalmış odasına gidiyor, ta dibine kadar yürüyorlar (Kutlu, 2006: 21).

Kız babayla ilgilenir. Babayla ilgilenmek olumlu, güven ve şahsiyet kazandırıcı rol oynar. Baba sevgisini, saygısını besler, somutlaştırır.

Seslerden babasının uyanıp aşağıya indiğini anladı. Oturma odasına girdi.

Babasının koltukta oturduğunu hissederek döndü (Pamuk, 2012: 387).

Nazlı yaklaşıp babasının yanaklarından öptü (Pamuk, 2012: 388).

Nazlı, "Baba otursanıza!", dedi (Pamuk, 2012: 390).

Nazlı, "Yemeği on ikide yiyeceğiz dedik ya baba!" dedi (Pamuk, 2012: 391).

Nazlı ayağa kalkmıştı, "Baba otursanıza," dedi.

"Aman, baba, yemekte elbisenize yağ damlatırsınız (Pamuk, 2012: 392).

Birden Nazlı oturduğu yerden kalktı. Birkaç hızlı adım attı, "Çok iyisiniz baba!" dedi ve babasına sarıldı (Pamuk, 2012: 395).

Heyecanla yerinden fırladı, masaya çarptı, sürahiyi devirdi.

Nazlı, "Baba, işte yaptınız lekeyi!" dedi (Pamuk, 2012: 401).

Her baba kızını kendince güzel, bakımlı, olgun görmek ister.

"Babam 'Bir sür de göreyim, kızımı rujlu göreyim' dedi" (Pamuk, 2012: 472).

Her baba evladını özellikle kız evladını sahiplenir. Sıkıntı verenlere evlatları için kötü sözler söyleyenlere isyan eder, gerekirse silah kullanabilir. Evladın sahiplenilse bile kötü hâldeyken bırakılıp gidilmesi çocukta olumsuz etkiler yapabilir, izler bırakabilir.

> *Huvat'ı köye çağırdı. Huvat mektubu okur okumaz deliye döndü. Gece yarıları yollara düştü, iki gün sonra köye indi. İner inmez kızının elinden tuttu, beline tabancayı soktuğu gibi köy meydanına çıktı. Babası "Kim taşladı, kim yolunu çevirdi, kim kafanı yardı, göster," diye sordukça, Dirmit başını yere yıktı, sustu. O sustukça Huvat bağırdı. Bağıra bağıra öfkesini yenemedi. Kapılara, duvarlara tabanca sıktı. Köyün altını üstüne getirdi. Birkaç gün Dirmit'in elinden tutup köyün içinde gezindi. Onu pınarın başına, bağa, tarlalara götürdü. Ama bir deri bir kemik, benzi soluk, boynu bükük koyup gitti. Giderken de Atiye'yi olandan bitenden haber etmesi için tembihledi* (Tekin, *2011: 57*).

Babanın sahiplenmesi evlatları mutlu eder. Ancak kendini güçsüz görüp çareyi kaçmakta bularak çocuklarını terk etmiş olması, kendisine güvenin ve sevginin doğrudan ifadesini zorlaştırır. Sözde babadan kaçma duygusal bir dolaylı tepkidir. Sevgili Arsız Ölüm'de babanın kızını yakalayıp kucaklaması görünüşte olumsuz duyguların barındırdığı sevgiyi soluklandırır.

> *"Tulumba, duydun mu babam bizi götürecekmiş."*
>
> *Çatal kapıdan içeri girmeden Mahmut'tan babasının geldiği haberini aldı. Gerisin geri dönüp tarlalara doğru kaçmaya başladı. Huvat, bağıra bağıra Dirmit'in arkasına düştü. Kalıntılara kadar kovaladı. Kör kuyunun başında onu yakaladı, kucağına alıp zorla eve getirdi* (Tekin, *2011: 60*).

Terk edilmek sıkıntı verir. Yalnızlık duygusunu büyütür. İnsanı kemirir.

> *Önce, annelerinin rahminden ondan evvel ayrılan ikiz kardeşi, ardından annesi, derken sütannesi ve en nihayetinde babası tarafından birer birer terk edilmişti. Onlardan tamamen uzakta, bir başına büyüyecekti* (Şafak, *2012: 159*).

Sevgili Arsız Ölüm romanında baba, kızı kendisini aşk ilişkisiyle üzdüğü için intihar etmeye kalkışır. Diğer evladı tarafından sen kendini denize atarsan ben kendimi denize atarım diyerek kurtarılır. Baba evladının başına kötü birşey gelmesine razı olamaz. Kızının intihar girişiminden büyük üzüntü duyar. Babalar kendilerine kıyarlar, evlatlarına birşey olmasına dayanamazlar. Çocukların sıkıntıları babaların ağıtıdır.

> *Kıza bir dayak daha attılar. Nuğber dayağın üstüne banyoya kapanıp, çamaşır sodası yedi. Gelip odanın ortasına "Küt!" diye devrildi. O devrilir devrilmez Huvat önden, Seyit arkadan içeri girdiler. Huvat bir ağıtla Nuğber'in başına oturdu. Seyit, "Bacım! Bacım!" diyerek Nuğber'in üstüne yumuldu. Ağlaya ağlaya Nuğber'i kucağına alıp aşağıya indirdi. Doktora götürdü. Huvat, Nuğber gittikten sonra, ağız üstü divana kapaklandı. Atiye bağıra çağıra sokağı yeniden ayağa kaldırdı* (Tekin, *2011: 75*).

Evlatlar arasında ayırım yapmamak kaygısıyla yapılması gerekenleri yapmamak uygun değildir. Çocuklar arasında kıskançlığa üzüntüye yol açmadan nasıl hareket edileceğini iyi bilmek gerekir. Sevgisini gösterememek ama belli etmese bile kızını kolladığının

bilinmesini ümit etmek gibi yanlış davranışlar, çocukların dünyadan saklanmasına sebep olmaya mazeret olamaz, yenilmiş bir baba olmanın kırgınlığını ancak alevli bir gölgeyle gölgelendirebilir.

> *Küçük kızıma bunu yapmadım. Ona da sevgimi tam olarak gösteremiyorum. Bunu Hüsra'dan çekindiğim için, o daha çok üzülmesin diye yapmıyorum. Onun hayata bakışında, kırılganlıktan çok barışkanlık var. Ağaç dallarının arasında dünyadan saklanır gibi saklandığında, günün çok uzun kısmını bahçedeki ağaçların üstünde geçirdiğinde, en küçük olmanın sıkıntısıyla insanlardan kaçtığında, yahut surat astığında, hava denilen şeffaf perdenin bir aralığından babasının kendisini kolladığını seziyordur.*
>
> *Yenilmiş bir baba olmanın kırgınlığı onunla geçti biraz. Hüsra'nın asık yüzlü hüznü, küçük kızımın hayat dolu yüzünde gölgelenebildi (Kutlu, 2006: 367).*

Babalar kızlarını ve ağabeyler kız kardeşlerini oldukça kıskanırlar. Kızlarına kız kardeşlerine zarar gelme ihtimalini düşünerek kızlarını, kız kardeşlerini her daim kollarlar. Korumacılık, babaların doğasında vardır. Korumacı yaklaşım babanın evlada verdiği değerin apaçık göstergesidir.

> *'- Neden olmasın? Babalar gibi ağabeyleri de bilirim ben. Kızlarını veya kız kardeşlerini herkesten kıskanırlar' (Cilasun, 1996: 84).*

Kızına karşı görevini yapmak, kızının mutlu olacağını düşünmek babayı rahatlatır.

> *''Hüseyin Bey rahattı; alttan alta kalbini mıncıklayıp duran endişeleri, daha önemlisi de, suçluluk duygusu silinip gitmişti. Gerçi gene ve eski temposunda içiyordu; ama artık endişelerini ve suçluluk duygusunu küllemek için değil! Çünkü artık kızına karşı görevini yapmış sayıyor, kızının mutlu olacağına inanıyordu'' (Buğra, 1994: 175).*

Kızı için birşeyler yapamayan, kızının kaderini olumsuz etkileyen baba endişelenir, üzülür, ezilir. Yalnızlar romanında kız, babasının mağlup, acınacak hâli karşısında babasıyla hesaplaşmaktan dertleşmekten vaz geçer. Evlatlar babalarına anlayış gösterir.

> *''Şükriye, birdenbire, babasının büyük endişeler, hatta acılar çektiğini, kızı için bir şeyler yapamadığı için devamlı olarak ezildiğini açıkça anlayıverdi. O, şimdi Murat'ın gelişi ile bu dünyanın en ağır yükünden kurtulacağını umuyor, yanılmadığını kızının ağzından duymak istiyordu. Zorlama, rahatlık ve memnuniyetinin mutluluğuna çevrilivermesi de kızına hazırladığı kader yüzünden büsbütün kahrolması da, şimdi, şu anda, Şükriye'ye, Şükriye'nin söyleyeceklerine bağlıydı. Şükriye bunu da anladı ve içi sızladı. Babası bu denli mağlub olmasaydı onunla hesaplaşmak... hiç değilse dertleşmek isterdi. Ama ona o kadar acıyordu ki, kendisini unuttu'' (Buğra, 1994: 150).*

Emir Bey'in Kızları'nda misafirinin sevmediği babası için olumsuz sözler söyleyen babasına kızı istemeye istemeye bağırır. Baba kızından özür diler. Herkesin babası her ne olursa olsun kendisi için değerlidir.

> *Hüsra istemediği halde bağırıyor:*
>
> *"Baba!.."*

"Sevgili kızım... Beni bağışlayın. Konuğumuz da bağışlasın ama asıl siz bağışlayın. Yorgunum diyelim. İhtiyarım... Hastayım. Siz yemeğinize devam edin."

Bollaşmış giysileri, sarkmış derisiyle sıradan bir ihtiyar denebilir belki. Değil. Enver Bey'in son kalesini de yıkıyor. Enver Bey'e aldırmıyor bile. Bir horoz. Kızıl saçları solup beyazlaşsa da kıpkızıl bir dövüş horozu (Kutlu, 2006: 160).

Baba kız tartışması iki tarafı üzer. Babanın kızlarından diğerini daha çok sevdiğini hatta birinden nefret ettiğini düşündürmesi acı vericidir. Babanın evlatlarından birini hiç şımartmaması, bir çocuğuna gereğinden fazla sert davranması, evlatları arasında ayrım yapması içten bir yara açar.

Babamla tartıştık.

"Babanızla aranız iyi değil midir?"

"... Bu soruya cevap vermem çok güç. Ama kesin olan şu ki babam Ferzan'ı daha çok sever. Beni... Beni hiç şımartmamıştır. Hatta bana gereğinden fazla sert davranmıştır. Sanki..."

''Evet, devam edin!'' (Eroğlu, 1986: 119).

''Bazen benden nefret ettiğini düşünürüm'' (Eroğlu, 1986: 120).

Babalar kızları ile ilgili olarak düşünürler. Kızlarının karakterleri dolayısıyla terbiyeleri, kırgınlıkları, bedbahtlığını kendisinin oluşturması ihtimali için tedirginlik duyabilirler.

Benek benek parlayan alaca denizde çizgiler yitmiş. Kızım Hüsra'nın çıkık elmacık kemikleri, gizli hüznünü saklı tutan güzel yeşil gözleri, dalgalar uyudukça asıl biçimini alan ince yüzü, yanıp sönmeye başladı. Hüsra, iki bin yıl öncesinden bugüne atlamış bir Assur güzeli. Benim kızım. Bir yaban atı. Terbiye edilebilecek mi, yoksa, şimdiki gibi kırgın bir delitay olarak mı kalacak? Bilemiyorum. Bu halinden dolayı biraz tedirginim. Kızımın bedbahtlığını kendisinin yaratmasını istemiyorum (Kutlu, 2006: 364).

Kızının üzüntüsü babayı gerekirse fedakârlık yapmaya yöneltir. Kızının üzüntüsü karşısında yapmak istediği birşeyi yapmaktan vaz geçebilir.

"Senin samimi üzüntünü gördüğümde..."

Susuyor babası. Leyla ona bakmaktan başka yapacak bir şey bulamıyor (Kutlu, 2006: 22).

Kızını öpmek, kızına kendisini sevdirmeyi bilmek olumlu babalık nitelikleridir. Ancak şımarmasına sebep olacak davranışlar bir sorumsuzluk sayılabilir.

Cevdet Bey'di bu. Akşamları işinden geldikten sonra kızını öpen bir babaydı. Kızına kendisini sevdirmesini bilen, ama bunun nelere patladığını düşünmeyen sorumsuz bir erkek! (Pamuk, 2012: 108-109).

Emir Bey'in Kızları'nda baba kızıyla halasının ölüm acısını paylaşır, kızını teselli eder. Uzun süre mektup yazmamış olsa bile kızını sever, över, yüceltir.

Sonbaharda, Kasım on yedi tarihli bir mektup aldı babasından. Üç yılda kızına yazdığı ilk mektuptu. Hüzünlüydü. Ayrılığı öğrenmeye başlamış Emir Bey... Halasının yaşını hesaplamaya çalıştı: Elli dört, elli beş olmalı.

"Sultanım, kızım,

Ne kadar üzüleceğini tahmin edebiliyorum. Halacığını, sevgili Helalimizi kaybettik. Bir kuş gibiydi son günlerde. Acı çekmemiş olması bir tesellidir. Seni ve ağabeylerini dilinden düşürmezdi bilirsin, yine öyleydi. Yüzüne bir tebessüm yerleştiyse sizi yâd ettiği zamanlarda oldu bu.

Biraz önce köyden geldim. Onu mezarlığa götürmeyi ve herkesin içinde bir ölü gibi bırakmayı gönlüm kabullenmedi. Sevgili anacığımızın onu doğurduğu yere, Serpmeler Mezraındaki kavaklığa götürdüm. Onu, ilk defa bir taşın üstünde görmüştüm. Şimdi de oradadır. Hayatını ve ölümünü orada kucaklaştırdım.

Kederimin derecesini tasavvur etmen mümkin değildir.

Allahtan sizlere uzun ve hayırlı ömür niyaz ediyorum.

Bütün dilekleri sizlere dairdi. Ardından bir Fatiha okursan için teselli bulacaktır.

Bu acıyı yüce mevlam bize unutturmasın. Benim mavi saçlı sultanım''

Sallanan bir yıldız daha koptu yerinden (Kutlu, 2006: 123).

Bizdeki akrabalık ilişkileri çekirdek aile literatüründeki özelliklerden farklıdır. Bir hanede yaşayan ve çocuklu, çocuksuz çekirdek görünen ailelerin önemli bir kısmı başta anne ve baba olmak üzere yakın akrabalarıyla güçlü bir ilişki içindedir (Vatandaş, 2011: 31).

Bütün genel ilişki kurallarına rağmen erkek çocukların ebeveynleriyle ilgilenmeleri toplumsal formel bir işlem düzeyinde seyrederken kız çocuklarının ilgilenmesi daha derunîdir (Aydın, 2013: 209).

2. Baba Oğul İlişkisi

Baba soru sorduğunda oğlundan cevap vermesini bekler. Fakat özellikle küçük çocuklar korktuklarında âdeta dillerini yutarak susabilirler.

Tek başına uyursun artık, değil mi, kocaman erkeksin, korkmazsın değil mi? Cevap versene… Cevap versene babana yahu? Birden öfkelendi, 'Mari al bunu götür de yatır!' dedi. ''Haydi git uyu, bir şey sorulduğu vakit cevap vermeyi öğren artık! (Pamuk, 2012: 80).

Bazı oğullar bilerek babaya saygısızlık, hırçınlık ve küstahlık yapabilmektedir.

Muhittin'in babama eskiden yaptığı bazı saygısızlıkları, kendisine evde yaptığı hırçınlık ve küstahlıkları ayrıntılarıyla yazmış… (Pamuk, 2012: 538).

Babasının odasına girdi.

"Evet, baba!"

"Bu sefer bütün işi sen yükleneceksin!" dedi Osman (Pamuk, 2012: 631).

"Sonra babasına döndü.

Osman, "İlanlara da dikkat et!" diye fısıldadı. "Geçen sefer, yani babamınkinde bütün adları yanlış yazmışlardı."

"Tabii, tabii!" dedi Cemil. Sigarasını babasına üflememek için başını yana çevirdi (Pamuk, 2012: 632).

Ortak hatıralar, baba evlat ilişkisini güçlendirir. Yakınlık babaya lan diye hitap etme saygısızlığını, terbiyesizliğini doğurmamalıdır. Baba ile ilişkide sıcaklık, üslubun bozuk, çirkin olması değildir. Baba, oğlunun kendisine güzel hitap etmesini sağlamak için iyi örnek olmalıdır. Oğluna ''keraneci''diye hitap eden baba elbette yankıyı ''lan''lı duyar.

"Taçın'da nasıl da kaya taşlardın, keraneci."

"Baba lan! Hee, nasıl taşlardım. Nasıl ejderha gördüydük de kaçtıydık" (Tekin, 2011: 11).

Baba oğul fikir alışverişi karşılıklı sevgi ve saygıyı, tecrübe, bilgi aktarımını, paylaşımını zenginleştirir. ''Baba lan!'' üslubu ile ''babacığım'' üslubu arasında büyük bir medenî fark vardır. Babayla konuşma her şartta nazik, kibar olmalıdır.

- İşinize yaramazdı babacığım, uykusu gelmiş, dedi Turgay (Asımgil, 2010: 123).

Babanın oğluna kaba, kart şakalarla istenmeyeni ifadesi ahlakı çözer.

Eşek sıpaları ne vakitten beri babalarının yanında otlar oldu? (Sepetçioğlu, 1989: 63).

Baba oğul arasındaki duygusal ilişkide karşılıklı sevgi, anlayış önemlidir.

Babamla birbirimizi anlamasak bile ortak hissedişlerimiz vardı. Baba ve oğul olmanın getirdiği duygusal küçük dünya. Oraya ancak birkaç söz ve hissedişler sığıyordu. "Kendine dikkat et; paraya ihtiyacın var mı; haydi bakalım, Allah'a ısmarladık…" Sözlerin değeri, söyleniş tarzlarının ve peşi sıra sürüklediği duygusal çağrışımların önemli olduğu kelimeler (Bostancı, 1995: 78).

Aile içinde mesafe problem üretebilir. Bedenlerden çok yüreklerin ruhların yakınlığı birlik, beraberlik oluşturur.

Annem, babam ve ben arabadan inmemiş, bekliyorduk. Aramızda belki sadece kırk santimlik bir mesafe vardı ama ben, ailemin arabasında kendimi bagajdaki çekme halatı gibi hissediyordum (Günday, 2012: 304).

Beden dili uyuyan sevginin şafağıdır. Oğlunun saçını okşamak oğluna seviliyorsun, güvendesin demektir.

Babam saçımı okşayarak sordu (Günday, 2012: 438).

Evlatla ciddî konuşmaları genellikle baba yapar. Habersiz yapılanların sebep ve anlamı uygun zaman ve zeminde uygun bir üslupla anlaşılmalıdır.

Babam, "Ne içersin?" diye sordu.

Eve gelişimin üzerinden iki gün geçmişti. Ve babam, elbet bir zaman olacağını beklediğim ciddi konuşma için beni buraya getirmişti.

Babam da ziyaretçi konumumun sona erdiğini anlatmaya çalışıyordu benimle yalnız kalıp konuşma çabasıyla… (Günday, 2012: 440).

Ama babam hâlâ susuyordu.

"Peki, ne yapmayı düşünüyorsun bundan sonra?" diye sordu babam (Günday, 2012: 441).

Oğul hâl ve gidişini, sorunlarını babasına üzmeden endişelendirmeden anlatma anlayış ve sorumluluğunu göstermelidir.

Babamı korkutmadan, kalp krizi geçirtmeyecek kelimelerle içinde bulunduğum hukuki statüyü anlatmaya başladım.

"Baba, öncelikle, şu an sahte bir Fransız pasaportu taşıyorum."

Babam artık hiçbir şeye şaşırmıyordu (Günday, 2012: 441).

Babaların tarihî konuşmaları hep vardır.

Devam etti babamın tarihi konuşması.

"Bizi çık mutlu ettin, yavrum. Yeniden doğmuş gibiyiz. Sakın bizleri bir daha bırakma.

Bir ara, babam ben yokken neler olduğunu anlatacak oldu, ama kendisini susturmak zorunda kaldım (Günday, 2012: 443).

Babanın oğlunun hâlini anlayışla karşılaması huzur ve güç verir.

Çok yorgundum ve babam bunu anlıyordu (Günday, 2012: 438).

Baba her durumda çocuğuna destek olmalıdır. Baba çocuğunu kendi isteklerine göre yönlenmeye zorlamamalıdır. Çocuğun yeteneği doğrultusunda istediği mesleği yapmasına yardımcı olmak gerekir. İstikbal ufkuna çocuğun ilgi ve yeteneği yol olursa çocuk sağlam, kendine güvenen bir karaktere sahip, güçlü bir insan olabilir.

"Enis Bey çocuğunun doktor olmasını istediği halde çocuğunun edebiyata olan yeteneğinden dolayı edebiyatı seçmesine ses çıkarmamış ve hayal kırıklığıyla sonuçlanan dergi çalışmalarını küçümsememişti. Tam tersine bütün bu çabaların yarınki önemli yerlerin insanını hazırlayan adımlar olarak yorumlamıştı" (Çokum, 1996: 16).

Babayla fikir alışverişi yapmak, babanın rızasını almak hayırlı sonuçlar için uygun bir yoldur. Özellikle yapılacak olan babayı etkileyebilecek işlerde babaya danışmadan hareket edilmemelidir.

> *Yeniden Paris'e dönebilmek için babasıyla konuşmayı denedi, Reşit Paşa bu fikirden hoşlanmadığını açıkça söyledi* (Altan, 2006: 231).

Oğul babanın statüsünden faydalanır. Babanın statüsü oğlun hayatını etkileyebilir. Evlat bazı işlerde hâllerde kendiliğinden tabii olarak baba statüsünün sağladığı avantajlara sahip olur.

> *- Ne işin var Hikmet Paris'te, orada sıradan bir insansın, ama burada padişahın doktorunun oğlu* (Altan, 2006: 231).

Evladı aşırı serbest bırakmak, çocuğun her dediğine evet demek babanın oğluna söz geçirememesine yol açar. Baba oğul ilişkisinde rol değişikliği, babayı çaresizliğe sürükler. Küstahlaştıracak, saygısızlaştıracak yaklaşımlar oğlu olumsuz bir konuma düşürür.

> *Her şeyi oğluna serbest bıraktı.*
>
> *Eliyle oğluna sigara tuttu, sigarasını yaktı. Mahmut'un otur dediği yerde oturdu, kalk dediği yerde kalktı. Derken Mahmut çok geçmeden herkesin başına çıktı* (Tekin, 2011: 179).

Oğlunun bazı yanlışları babayı isyan ettirebilir. Sevgili Arsız Ölüm'de baba, kardeşinin evden başını alıp gitmesine sebep olan oğlunu, kızı için duyduğu endişeden dolayı hırpalar.

> *Huvat'ın yüreği taşıp taşıp ağzına geldi. Burnunu çekip ağlamaya başladı. Ağlaya ağlaya ayağa kalktı. Mahmut'un başına dikildi. "Hadi şimdi bul bacını!" diye oğlunu kolundan tutup odanın ortasına sürüdü* (Tekin, 2011: 180).

Babanın oğluna saygısı, oğlunun önünde ölçülü davranması, oğlun aile ilişkilerine olumlu etkisini sağlar.

> *Nimeta önce 'olmaz' diyecekti… Yalnız başına gidip, Burhan'a kaybolduğu günden beri, içinde biriktirdiklerini anlatmak ve ondan özür dilemek istiyordu. Ama, Burhan'ın onu kovma ihtimaline karşı, Fiko ile beraber gitmesi daha doğru olurdu belki. Burhan oğlunun önünde ölçülü davranır ve Nimeta bir ara onunla baş başa konuşma imkânı bile bulabilirdi* (Kulin, 2012: 158).
>
> *"Olur Fiko. Babanı görmeye birlikte gideriz," dedi. "Bu hafta içinde, oraya nasıl gidebileceğimizin bilgisi ulaşacak bana. Sen henüz kimseye bir şey söyleme emi. Hana'ya bile"* (Kulin, 2012: 159).

Oğlunu coşkulu kucaklamak, öpmek, anneyi, kardeşi oğla emanet etmek, babaya sarılmak evladı olgunlaştırır. Sorumluluk duygusunu besler. Sevginin soluğu olur. Hayata enerji katar.

> *Veda için sırasını bekleyen oğlunu daha coşkulu kucakladı adam. Yanaklarından, alnından, saçlarından tekrar tekrar öptü. Üçü birlikte, barakanın önüne yürüdüler.*

Onları getiren erler, cipe girmiş bekliyorlardı. Burhan karısının cipe binmesine yardım etti.

"Allaha emanet olun," dedi tok bir sesle.

"Annen ve Hana sana emanet, Fiko," dedi Burhan (Kulin, 2012: 166).

Babanın evin bütün sorumluluğunu eşine bırakması doğru değildir. Çocukların sıkıntılarının baba tarafından bilinmesi gerekir. Çocukların problemlerden kurtarılışında baba etkin rol almalıdır. Babalık babalığını bilmek, gereğini yerine getirmekle olur. Herkesin kendi rolünü yerine getirmesi ailevî istikrar için çok önemlidir. İşlevlerin yerine getirilmesine ve koordinasyonun derecesine göre ailevî bağlar güçlenir, sağlıklı bir yapı oluşur.

Atiye ertesi sabah, tenhalarda uyuyup kalmayan, evin içinde kendisine inat ediyormuş gibi dolaşıp duran kocasını, "Gel yanıma herif," deyip yanına çağırdı. "Çok şükür bir Nuğber'i olsun kurtardık," diye lafa başladı. Lafı, "Babalığını bil!" demeye getirdi (Tekin, 2011: 207).

Baba, evlat kaygısı çekmezse çocuklarına babalık edemez.

Evin gidişatını beğenmediğini, gözünün arkada kalacağını söyledi. Ardından içini çekip, "Kızımı şiire bıraktım, bir oğlumu gitara, bir oğlumu şirketlerin başına, en büyük oğlumu da koynuna yatmaya kıyamadığı, yüzüne bakmaya doyamadığı karısına bıraktım, ben geldim mi diyeyim lan! Geldin ki ne geldin demezler mi bana!" deyip kocasına öte dünyaya hangi yüzle gideceğini sordu. Bir akıl istedi. Lafını, çocuklarını gece gündüz evlat kaygısı çeken babalarına bıraktım demesinin, sevine sevine sorguya çıkmasının yeri varken, "Niye öte dünyada rezillik çekeyim, çoluğunu çocuğunu yoluma vurup gelenlerin yanında boynumu bükeyim?" diye sorup bitirdi (Tekin, 2011: 207).

Çocuğunun geleceğine ilişkin her zaman (% 48) ve genellikle (% 32) kaygılananların oranı oldukça yüksektir. Çocuğunun geleceğine ilişkin hiçbir zaman kaygılanmayanların oranı oldukça düşüktür (% 8).

Çocukla ilgili kaygıların en önemlisi eğitim ile ilgilidir (% 42,4). Çocuğun sağlığıyla (% 18,4) ve evliliğiyle (% 16,4) ilgili kaygılara sahip olanların oranları yüksektir (Vatandaş vd, 2011: 270).

Çocuklarının sorumluluğunu taşıyamayan babalar çareyi kaçmakta bulabilir. Çocukları âdeta inkâr, babanın eşinden çocuklarından kurtulup başını alıp gitmesi çözüm getirmez.

Huvat'ın zoruna gitti. "Bir an önce ölsen de, bende başımı alıp köye girsem" diye söylendi (Tekin, 2011: 210).

Oğul babayı annesine karşı koruyucu davranabilir.

Babasının arkasından, kesik kesik soluyan annesine gülerek kafa salladı (Tekin, 2011: 84).

Baba oğluna nasihatler vermeli, oğlunun terbiyesinde rol almalıdır. Baba, babaya saygıyı hem öğütlemeli hem örneklendirerek benimsetmelidir. Saygının yanlış örneklere dayalı açıklaması, yanlış telkinlerle yapılması sosyal yaralara ve kanamalara sebep olur. Kadına saygısızlık ve kaba kuvvet kullanımı, gonca gülü açmadan soldurmak erkeklik sayılmaz.

> *Huvat, baba yanında karı dövülmeyeceğine dair nasihatler verdikten sonra uykuya geçti. Uykuya geçerken karının tenha bir yerde dövülmesi lazım geldiğini haber verdi (Tekin, 2011: 206).*

Babanın torununa kendi istediği ismi vermeye kalkışmasını oğlu istemeyebilir. Babanın babalık haklarına saygılı, anlayışlı davranarak ısrarcı olmaması uygundur.

> *Huvat, Halit'i bir kenara çekti. "Oğlanın adını Seyit koyacağız ha!" dedi. Halit ters ters babasının yüzüne baktı. Huvat, Seyit bebeği kucağına aldı, esneye esneye okuyup üfledi. Her esnemesinin ardından gözlerinden sicim gibi yaş indi. Huvat bir yandan yaşını sildi, bir yandan, "Amma gözel gelmiş bu bebek yahu, çatlayacakmış az daha," dedi. Esneye esneye gözünde yaş koymadı kuruttu. Esneye esneye Seyit bebeği uyuttu (Tekin, 2011: 83).*

Vatandaş ve arkadaşlarının yaptıkları Türkiye`de Aile konulu bir araştırmanın bulguları baba evlat ilişkisinin romanımıza akseden görünümlerine somutluk, gerçeklik, açıklık kazandırmaktadır.

Anne ve babalar, farklı sıklıklarda çocuğuyla çocuğunun veya ailenin problemlerini konuşuyorlar. Çocuğuyla çocuğun kişisel veya aileyi ilgilendiren konuları her zaman konuşan anne babaların oranı % 42,5'tir. Genellikle konuşanların % 30, çok seyrek % 18,2'dir. Çocuğuyla çocuğunun veya ailenin problemlerini hiçbir zaman konuşmayanların oranı görece düşüktür (% 9,2). Katılımcıların yarıdan fazlası (% 67,3), çocuğunun görüş ve kararlarını önem verir ve kesinlikle dikkate alırım cevabını vermiştir. Çocuğunun görüş ve kararlarını kısmen dikkate alanların oranı görece yüksektir (% 25,4).

Anne baba ile çocuk arasında yaşanan problemlerin ağırlıklı konusunu harcamalar (% 28,2) oluşturmaktadır. Arkadaş seçimi (% 19,8) kökleşmiş bir sorun olarak ikinci düzeyde anlam kazanmaktadır. Üçüncü sırada yer alan problem konusu aile içi ilişkilerdir (% 15,3) (Vatandaş vd, 2011: 273). Ebeveyn-çocuk ilişkisinde problem yaşamadığını ifade edenlerin oranı görece düşüktür (% 29,9). Ebeveyn-çocuk ilişkisinde yaşanan problemler daha çok aile ile içi ilişkilerle (% 21,5), okul ve meslek seçimiyle (% 13,6) ve dinî tutum ve davranışlarıyla (% 9,3) ilgilidir (Vatandaş vd, 2011: 270).

Çocuğun, babası ile ilişkisi daha çok iyidir (% 40,6). Babası ile ilişkisi çok iyi (% 33,6) veya normal (% 21,5) olanların oranları yüksektir (Vatandaş, 2011: 269). Çocuğun babası ile olan iletişim ilişkisini çok iyi olarak tanımlayanların oranı % 33,6, iyi olarak tanımlayanların oranı % 40,6'dır. Toplamda % 4,3'lük kesim çocuğun annesi ile olan ilişkinin kötü/çok kötü olduğunu ifade etmiştir. Çocuğun ailede iyi iletişim kurduğu kişi öncelikle ve çoğunlukla annedir (% 69,2). Anneyi baba takip etmektedir (% 17,4). Ailede çocukla ilişkisi iyi olan ve çocuğun en iyi iletişim kurduğu kişi annedir. Annelerin gelecek nesillerin kimlik

ve kişiliklerinde etkileri tartışılmaz niteliktedir. Babaların çocukla iletişimlerinin problemli olması, üzerinde durulması gereken ve çözüm bekleyen bir problemdir (Vatandaş vd, 2011: 273).

3. Kardeşler Arası Gerilim

Çocuğun gelişiminde kardeşlerin etkisi büyüktür. Katkı yaşa, cinsiyete ailenin çocuklara olan tutumlarına bağlıdır (Canatan vd, 2009: 176). Kardeşler arasında kardeşlik bağı denilen dayanışmanın getirdiği önemli katkılar vardır. Kardeşlik bağı aracılığıyla kardeşler birbiriyle kaynaşırlar, birbirlerine örnek olurlar ve sorunlarla başa çıkmak için birbirlerine destek olurlar. Anne ve babanın dışında ilk kardeşlerle dayanışmayı tecrübe ederler. Paylaşma tutumunu kardeşlikle benimsemeye başlarlar. Sosyalleşme aktörleri olarak anne ve babadan sonra kardeş veya kardeşlik gelir. Kardeşlik, en güçlü dayanışma bağlarından biri olarak ilk yaşlardan itibaren gelişir. Sonraki hayatta kardeşlik bağının sosyal hayattaki sorunları aşmada önemli bir katkısı olur. Ağabey ve abla tutumları kardeşler aracılığıyla öğrenilir.

Kardeşlik ilişkilerinin pozitif tutumlarla dayanışma ve paylaşmayı öğretmesi yanında çeşitli rekabet ve kıskançlıklara kaynaklık ettiği görülmektedir. Kardeşler arası kıskançlık ve gıptanın temelinde rekabet duygusu yer alır. Kıskançlık duygusunun negatif sonuçlar verip vermemesi ebeveynlerin tutumlarına bağlıdır. Kardeşlik ilişkisinin temelinde iki önemli faktör vardır. Biri yaygın anne baba tutumları diğeri çocuğun sosyal yeri ve özellikleridir. Doğum sırası, yaş ve cinsiyet gibi özellikler örnektir. Bazı uzmanlara göre çocuk annesinin yalnızca kendisine ait olmasını, diğer kardeşlerinin annesinin gözünde kendisi kadar değerli olmamasını ister. Eğer ebeveyn çocukları arasında sevgi ve ilgiyi eşit dağıtıyorsa kardeşler arasında aşırı kıskançlık gibi psikolojik kaynaklı hasletler gelişmez. Fakat rekabet, ne eşit sevgi ve mal dağıtımı ne elde edilenlerin eşit olmasıyla ilgilidir. Çocuklar, rekabet oluşturan faktörlerden bağımsız olarak çoğunlukla haksızlığın hep kendisine yapıldığı duygusuna kapılabilirler.

Hayata olumlu bakan anne baba, evde oluşan kardeş krizini iyi yöneterek kardeşler arası gerilimi daha kolay bir biçimde aşabilir. Kardeşlerin her birine kendilerini anlatma ve sorunlarını dile getirme fırsatını vermek, kardeşleri eşit algıladığı hissini vermek ve kardeşler arası kıyaslamaya başvurmamak önemli tutumlardır (Canatan vd, 2009: 177). Evdeki kuralların bütün kardeşler için eşit uygulanılması gerekir. Sevgi, ilgi ve şefkatin eşit bir biçimde çocuklara yansıtıldığını kardeşler görmeli ve gördüğü eşitliğe inanmalıdırlar.

Büyük çocuğun aile içindeki yeri, ebeveyn ve kardeşleriyle ilişkileri özel bir anlam taşır. İlk çocuk öncelikle tek çocuktur. Anne ve babasının sevgisi bütünüyle ilk çocuğa aittir. Kardeşlerin doğumundan sonra ilk çocuk sevgiyi paylaşmak zorunda kalır. Kardeşin gelmesi, ilk çocuğu tahtından indirir. Bazen çocuk değişiklik karşısında alt üst olur. Tek çocuk aniden büyük çocuk oluverir. Artık tek çocuk kardeşinden sonra ağabey veya abladır ve bazı

sorunları yüklenmek zorunda kalır. Daha önceden göreve alıştırılmamışsa kardeşini anne-baba sevgisini paylaşmak zorunda olduğu bir rakip olarak görür. Kendisine karşı ebeveynlerinin ilgilerinin kesilmesi karşısında kendini terk edilmiş hisseder.

Sorunların en az yaşanması için büyük çocuğa karşı nasıl davranılması gerektiği iyi bilinmelidir. Ebeveyne düşen görev, yeni doğan çocukla fazla ilgilenip büyük çocuğu unutmamak, okul hayatı veya oyunlarıyla ilgilenmeye devam etmektir. Büyük çocukla kardeşleri arasında sosyal ilişki zemini hazırlanmalı, büyük çocuğa yeni doğan kardeşini koruma görevi verilmelidir. Ablalık veya ağabeylik rolü verilerek kendisini sorumlu ve yetişkin hissetmesi sağlanmalıdır.

Ortanca çocuk problemine kalabalık ailelerde rastlanmaktadır. Çoğunlukla en şansız olan küçük ve büyük kardeşlerine oranla daha az sevgi gördüğünü düşünen çocuktur. Ortanca çocuk kendini büyüklerle kıyaslar ve büyüklere kıyasla kendisini yetersiz hisseder. Küçük kardeşleri sevgiyi ve ilgiyi üzerlerinde toplamayı başarırlar. Ortanca çocuk, iki durumla mücadele etmek zorundadır.

Küçük çocuk problemi aslında ailenin ilgi merkezi olarak en çok şımartılan çocuk problemidir. Aile bireylerinin gözünde her zaman çocuk olarak kalır. Ailenin gözünde her zaman çocuk olarak kalmak en küçük çocuğun ben merkezci tavırlar geliştirmesine ve kendisinden güçlü, yetenekli, büyük kardeşlerinin yanında sürekli olarak yetersizlik duygusuyla yaşamasına neden olabilir (Canatan vd, 2009: 178).

Tek çocuk sahibi olmanın avantajları ve dezavantajları birlikte bulunmaktadır. Tek çocuk beslenme, giyinme, barınma ve eğitimi açısından oldukça önemli avantajlara sahiptir. Tek çocuğun etrafı kendini fizikî ve zihnî olarak aşan büyükler dünyasıyla örülüdür. Her şeyi bilme, büyüklerin yaptıklarını yapabilme isteği taşkınlık ve saldırganlığa sebep olur. Tek çocuk, derin ve gizli bir güvensizlik duygusuna sahiptir. Tek çocuğun evinde kendisi gibi yatay ilişki kurabileceği bir kardeşi yoktur. Oyun arkadaşlığının azlığı, tek çocuk için büyük bir engeldir. Ebeveynler tek çocuğa sahip olmaları sebebiyle bütün ilgilerini çocuk üzerinde toplarlar. İlgi yoğun bir ortamda büyüyen çocuk, toplumsal ortamda gördüğü ilgi ve sevgi eksikliği karşısında sorun çıkartır.

İnsanlık tarihinde aşırı kardeş kıskançlığının ilk biçimi Habil ve Kabil arasında görülmüştür. Büyük dinlerin bütün söylemlerinde yer alan aşırı kardeş kıskançlığı hikâyesi, evrensel bir psiko-sosyal gerçekliği anlatır. İnsanlar bazen kardeşleriyle birtakım kıskançlıklar yaşayabilir ve kıskançlıklar aşırılaştığı zaman kardeş katli gibi en istenmeyen sonuçlar oluşabilir. Kötü sonuçların önüne geçmek için aile içindeki eğitim ve ilişkiler büyük bir önem taşır. Anne ve babanın çocuklarıyla kurduğu ilişkinin dili hayatî bir değer ifade eder.

Kardeşler arasındaki aşırı kıskançlığı ve rekabeti en aza indirmek için her çocuğun kendine özgü bir kişiliği olduğu kabul edilmelidir. Ebeveynlerin çoğu, çocuklarını yeni doğacak kardeşinin dünyaya gelişine hazırladıklarını sanırlar. "Kardeşin doğunca seni yine eskisi kadar seveceğiz. Seni ve kardeşini hiç ayırt etmeyeceğiz" diyen ana babalar, bütün iyi niyetlerine karşın ilk çocukla yeni doğacak çocuğu karşılaştırarak kardeş rekabeti için ortam hazırlarlar. Çocuk, ayrımcılık yapılıp yapılmadığını sınamak için ebeveyni eşit sevgi sınavına

tabi tutar. Eşit sevgi sınavı tuzağına düşmemek için yapılacak şey söylenmesi gereken doğru sözleri söylemektir: Her çocuk farklıdır. Hiçbir kimse iki kişiyi aynı şekilde sevemez. Sevgilerin dereceleri aynı olsa bile şekilleri farklı olabilir (Canatan vd, 2009: 179-180).

Babanın diğer kardeşi daha fazla sevdiği düşüncesi kardeşler arasında gerilime sebep olabilir.

> *"23 Temmuz gecesi Ferzan aradı. O'nu bulamamış. Otele gelmemiş. İzmir'deymiş. Babamın beni yemeğe çağırdığını söyledi. 'Ya yarın' diye sordum. 'Seni istemiyorum,' deyip telefonu kapattı (Eroğlu, 1986: 120).*

Baba çocuklarının tartışmasını istemez. Çocukları tartıştıklarında üzülür. Baba sorumluluğuyla fazla sıkmamaya gayret ederek gönüllerini yapıp barışmalarını sağlamaya çalışır. Bazen çatışmayı önlemek isterken sonradan pişmanlık duysa bile gereğinden fazla sert davranabilir.

> *'Adil bey başını iki yana sallayarak:*
>
> *- Biliyorum ama ne yapayım dedi. Huyum böyle. Sabrediyorum sabrediyorum fakat öyle bir an geliyor ki patlayıveriyorum birden. Ben de arzu etmiyorum kavga etmelerini. Güzel güzel geçinsinler istiyorum. Bunun için de elimden geldiği kadar ikisini de fazla sıkmamaya gayret ediyorum. Yine de görüyorsun. Bir mevzu bulup giriyorlar birbirlerine. Neyse hele bir akşam olsun bir yolunu bulur ikisinin de gönlünü almaya çalışırız. Ne yapalım ailelerde bu gibi olaylar olur zaman zaman' (Cilasun, 1988: 112).*

Bazı kardeşler arasındaki rekabet aşırı kıskançlıkla körüklenerek yıkıcı olabilir. Kıskançlık babanın istediği gibi bir evlat olamayacağı düşüncesiyle beslenirse söylenilen her kelime her harf kızgın bir demirin deriye değmesiyle aynı acıyı, uçurumdan aşağı sallandığı hissini verebilir.

> *"Tuğba nerede?" diye sordum mutfaktaki masanın başında, babama bakarak. "Bir arkadaşında kalıyor. Ders çalışıyorlar. Sınavları var" dedi babam (Günday, 2012: 436).*
>
> *Babamın ağzından çıkan, kardeşimin yaptıklarına dair her kelime, uçurumdan aşağı sallandığım hissini vermişti (Günday, 2012: 437).*

Çocuklar arası rekabetin olumsuz sonuçlara sürüklenmemesi için baba olmanın sorumluluğu gereği çocuklar arasında her ne olursa olsun ayırım yapılmaması gerekir. Fakat bazı babalar gayret gösterseler bile çocukları arasında adil davranamayabilir.

> *Hikmet Bey çocukları hiç ayırmıyor, Rukiye'ye de kendi kızıymış gibi davranıyordu (Altan, 2006: 266).*
>
> *İnsan adil olmak için ne kadar çaba harcarsa harcasın, çocuklarını ayırıyor. Kendimi tartıyorum.. bunu yaparken rahatsız da oluyorum, Allah'ın bildiğini kuldan niye saklamalı: İki çocuğum öne çıkıyor: İlk ve son çocuklarım. Batu akıllı, güçlü, aklıselim sahibidir. Anamın bendeki ümidini ona devredebilirim. Kendime hasreti ve eksikliğin tedirginliğini bırakıyorum. Leyla bir şelâledir. O benim anam! (Kutlu, 2006: 376).*

Altan'da baba, evlatları arasında ayırım yapmıyor; Kutlu, adil olmak istediği hâlde akıllı, güçlü, aklıselim sahibi, miras kalan ümitlerin istikbali gördüğü ve şelâle saydığı iki evladını diğerlerinden ayıran bir baba tasviri yapar.

Emir Bey'in Kızları'nda baba oğul kapatılmış kapılar arkasında mal meselesi gibi her ne konuda olursa olsun fısır fısır konuşunca kız merak eder.

> *Batu ağabey Aksaray'da ev tutup, ayrılıyor. Onunla babası misafir odasına kapanıp fısır fısır konuşuyorlar. Leyla'nın ne konuşulduğu hakkında fikri yok* (Kutlu, 2006: 54).
>
> *O sırada Batu babasının odasında. Kapı kapatılmış. Yine evlad-ı ekber ile pederleri ağız ağıza vermişlerdir.*
>
> *Hüsra biraz sonra ikisinin evden çıktığını görüyor. Nereye? Nevnihal Hanım, saçlarını eşarbının altında sıkılayarak arkalarından seğirtiyor. Gri ince yünlü entarisi, lacivert upuzun ceketi ve beyazlı grili çizgili eşarpla; özensizce sıkmabaş yaptığı eşarbının uçları, ardında dalgalanıyor. Martılar, güvercinler gibi uçuyor. Nedir bu?*
>
> *"Anne, apar topar nereye gidiyorlar? Niye bana hiçbir şey söylenmiyor?"*
>
> *"Topraklarla son bağınız da koparılmaktadır, bey kızı!"*
>
> *Hüsra bıkmış bu mal mülk laflarından.*
>
> *Nevnihal Hanım bir saat kadar sonra geliyor ya, ortalarda ne Emir Bey ne de Batu görünüyor* (Kutlu, 2006: 154).

Emir Bey'in Kızları'nda babanın hatıratında oğullar yer alıp almadıklarını merak eder, kız aldırmaz, merak etmez. Kendini farklılaştırmak fark edilmeyen birikmiş ayrıcalıkları fark etmeye bir tepki olabilir.

> *Babam, bir ay sürdürdü oğullarıyla gezilerini. Yine yukarı kapandı. Hatıratını yazıyordu. Bu işe, Onuncu Yıl kutlamalarına çağırılıp onuru kırılınca gelip başladığı anlatıldı. Hatıralarında bizim yerimiz var mıydı? Oğulları merak ediyordu. Aldırmıyordum* (Kutlu, 2006: 137).

Baba kızını prenses diye övse bile evlatlarına farklı, ayrıcalıklı davranış tezadı yaşanırsa kız inanmaz, kendini prenses olarak görmez. Parlak erkek çocukların ardında sıradan bir insan olarak görüldüğünü düşünmek kızı daraltabilir.

> *Mahmut evin sesi, Batu aklıydı. Hüsra neyiydi? Babasına göre prensesi. Ama değil. Hüsra kendini böyle görmüyor, işini de sevmiyor* (Kutlu, 2006: 148).

Kardeş rekabeti genellikle sözdedir, görünüştedir. Özde kardeşler arasında derin, samimi bir sevgi bağı vardır.

> *"Fiko'dan kurtulduğum için çok sevineceğimi sanıyordum ama onu inanılmaz özlüyorum. Tıpkı babamı özlediğim gibi… hatta daha çok. Çok çok çok özlüyorum. Annem ve anneannem onu benden daha çok seviyorlar diye onu kıskandığıma öyle pişmanın ki. Keşke burada olsa da beni hep kızdırsa, saçlarımı çekse, ukalalık yapsa ve*

onu benden çok sevseler. Hepsine razıyım. En kötü şey yalnızlık! Tanrım ne olur Fiko'yu koru. Onun ölmesine yaralanmasına izin verme" (Kulin, 2012: 229).

İki cinsi birbirinden ayıran hudut boyunda ayrımcılık kurşunuyla vurulan düşman değil evlat olur. Babanın cinsiyet ayrımı yoluyla kızlarının kardeş çekişmesini kamçılaması kızların fazlasıyla canını yakabilir.

Erkek doğmanın önemini annesinin yokluğundan öğrenen, kızlarının en küçük kardeşlerine gösterdiği alakayı içten içe kıskanan bir babanın elinde büyüyen ve şu hayatta evvela, iki cinsi birbirinden ayıran hudut boyunu arşınlayan; altı enişte sinin de ne zaman hiddetlenip nasıl yatışıvereceklerini gayet iyi bilen, altı ablasının da kendi oğullarını nasıl yetiştirdiğine dikkat eden, bir gecelik karısını hâlâ rüyalarında gören ve zaten doğuştan Allah vergisi bir zekâya sahip olan Keramet Mumi Keşke Memiş Efendi, erkek gözüne hitap edecek bu seyirlik dünyayı tasarlarken pek de zorlanmadı açıkçası (Şafak, 2012: 141).

4. Babaya Sevgi, Saygı

Babanın sağladığı nimetlere teşekkür etmeye güç yetmez. Ne kadar iyilik edilse anne babanın iyilik ve terbiyelerine denk ve yakın olamaz. Şeytan ana babaya hizmeti ağır gösterir. Ana babaya hizmeti ağır görenin burnu yere sürter (Efendi, Tarihsiz: 90).

Babanın çocuğa yaratılıştan muhabbeti vardır. Çocuk babanın kopyasıdır. Yaratılış kendi suretinden nakledilerek olmuştur. Çocuğun bedeninin asıl maddesi babanın varlığından bir parçadır. Çocuk noksansız olursa baba sevinir. Ömründe kendinin erişemediği yüceliğe evlâdı erişirse baba teselli bulur. Kendi erişmiş gibi olur.

Çocuğun babasına muhabbeti biraz değişiktir. Çocuk paçasını kurtarıp babasından menfaati kesilince sevgi sınırının dışına çıkabilir. İslâm'da evlâdın babaya karşı olan hukuka uyması son derece kuvvetli hükümlerle tavsiye ve tespit edilmiştir. Pederin evlâda karşı olan vazifeleri evlâdın babaya karşı olan vazifeleri kadar ağırlıkla tespit edilmemiştir.

Ailenin temeli sevgi ve saygıya dayanır. Ana babanın evlada sevgisi tabiidir ama evladın ana babaya sevgisi adidir. Kanunlarda ana babanın evladına yardımından çok, evladın ana babaya yardım etmesi ve ihsanda bulunması gerektiğinden bahsedilmiş ve emredilmiştir. Geleneksel düşünce çocuk haklarından çok anne baba haklarından söz etmektedir. İnsan varlığının esas sebebi Cenab-ı Hak, görünen sebebi ana babadır. Allah'a olan borcu yerine getirdikten sonra ana baba hakkını yerine getirmek, ana babaya bakmak, ana babanın dertlerine çare olmaktan daha önemli bir erdem olamaz. Ana babanın hakkını yerine getirmek, evvelki borcu yerine getirmekten daha önemlidir. Allah teâlâ verdiği nimetler karşılığında mükâfata muhtaç değildir. Ana babanın ihtiyacı vardır. Bütün ömürleri boyu, çocuklarının büyüyüp bir yerlere ulaşmalarını ve ellerinden tutmalarını büyük bir arzu ile gözlerler.

Baba yerinde olan insanlar mesela öğretmenler, ustalar, dedeler, amcalar, halalar, büyük kardeşler, ana babanın yakın dostları ana baba gibi kabul edilirler, saygı göstermek, ihtiyaçları olduğunda yardım etmek, gönüllerini kıracak davranışları yapmamak gerekir.

Saygı, terbiye sisteminde bir göstergedir. Eğer bir kişi saygı sınırlarını zorluyorsa yetiştirme ve eğitimin başarısız olduğuna saygı sınırları içinde kalıyorsa iyi yetiştirildiğine işaret eder (Canatan vd, 2009: 280).

Sevginin oluşması için ana baba ve çocukların birbirlerine adil davranmaları gerekir (Karagöz, 2014: 42). Sevgi sevgiyi besler. Seven sevdiğini söylemelidir. Çocuklar sevgilerini ilan etmekte herhalde büyüklerden cesurdurlar.

"Ben de size âşığım baba. Ben de sizden başkasına âşık olacağımı sanmıyorum."

Bir an afallıyor Emir Bey. Kızına anlattığı bu muydu? Büyük çocuklarıyla hiç konuşmadı. Aklından geçen de, kızının söylediği değildi. Cevahir adını taşıyan birini anlamamakla suçlayabilir mi? Hem küçücük bir çocuk bu. Çenesini okşuyor, gülümsüyor (Kutlu, 2006: 45).

Baba sevgisi, adını anmayı bile tuhaf bir zevke dönüştürür.

Bazen annesiyle babasını adlarıyla anar, galiba bundan tuhaf bir zevk alırdı (Pamuk, 2012: 679).

Babayı sevmeyi, babaya sarılmayı, babayı öpmeyi bilmeli, bilineni yaşamalı. Yaşanmayan unutulur. Unutmak gerçek bir hainliktir.

Hayatımda ilk defa, annem ile babama karşı gerçek bir oğul gibi bakmayı öğreniyordum ben de. Sevmeyi, sarılmayı, öpmeyi, doğal olmayı, alfabeyi tanıyan bir çocuk gibi öğreniyordum (Günday, 2012: 445).

Bütün gücümle babama sarıldım (Günday, 2012: 439).

Ve onda da bir sıcaklık hissettim. Anneme, babama dokunduğumda hissettiğimin aynısını (Günday, 2012: 460).

Ahmet bu hikâyeyi eğlenceli bularak güldü, sonra İlknur'un annesiyle babasına sevgi duyduğunu düşündü, onlar kendisini sevmediği için hüzünlenir gibi oldu (Pamuk, 2012: 604).

Günday, evladın babasına sevgi dillerinden dökülenleri dillendirir. Baba sevgisini hissetmenin yaşamanın ve yaşatmanın yüceltici etkisini göz önüne serer. Pamuk, sevmenin hoşluğunu işler.

Sevgi sevilenin hiçbir kire bulaştırılmamasını, korunmasını, güvenliği düşüncesini gerektirir.

Hiç değilse ölmüş anasının babasının bu işe bulaştırılmamış olmasından memnun olmalıydı (Sepetçioğlu, 1989: 422-423).

"Babacığım, kendine iyi bak. Sakın yaralanma," dedi Fiko.

Cip içindekileri birkaç kez sarsaladıktan sonra hareket etti. Fiko yarı beline kadar sarkıp el salladı babasına. Burhan'ı ilk virajı alana kadar görebildiler, yol sola kıvrıldıktan sonra aniden gözden kaybettiler (Kulin, 2012: 166).

Sepetçioğlu, ölen babanın bile her türlü olumsuzluktan sakınılması gerektiğini düşündürür. Kulin, baba için endişelenir.

Babanın olumsuz hâlleri, sıkıntıları evladı endişelendirir. Yarım Kalan Yürüyüş'te babanın yorgunluğu, bitkinliği, şeker hastası olması tedirgin eder. Babanın yıllardır araba kullanmamasına rağmen arabayla çıkması meraklandırır.

"O gece, yani Ildırı'dan döndükten sonra Çeşme'ye babamlara geçtim. Evde kimse yoktu. Ferzan çıkmış, babamınsa nerede olduğunu bilmiyorlardı; saat on bir buçukta arabayı alıp evden ayrılmış. Çok şaşırdım. Çünkü babam yıllardır araba kullanmaz. O gece orada kalmaya karar verdim. Ferzan gece eve gelmedi. Babamı ancak ertesi sabah görebildim. Çok yorgundu, hayır yorgunluktan da öte bitkindi. İğne vaktini geçirmişti; insülinini yaptım. Sormama kalmadan o anlattı (Eroğlu, 1986: 220).

Sevilen özlenir. Özlem sevginin kalpteki dilidir, feryadıdır.

Cemil o evde olmadığı zaman ikide bir hastalanır, durmadan onu sorar, günlerce, evlerinin yakınındaki mezarlıktan geçen yola dikilir, azar işitinceye kadar korka korka babasının dönüşünü beklermiş (Bener, 2001: 10).

- Bir de babamı, amcamı, analarımı, kardeşlerimi düşünüyorum. Kazansam bir türlü, kazanmasam başka türlü. Okula alırlarsa onları bir daha kim bilir ne zaman görebileceğim? (Bener, 2001: 20).

Babayla beraber olma, kopmama isteği, baba sevgisinin bir ifadesidir.

''Hüseyin Bey o candan yakınlığı ile gülümsüyor, konuşmaya zorluyordu. Şükriye gene güldü. Babası, her şeye rağmen, yanındaydı. Bu da ona yetiyordu. Ah hep yanında olsaydı. Babası kopmasaydı kendisinden... babası kaçmasaydı kavgadan, bulurdu Şükriye en doğruyu'' (Buğra, 1994: 153).

Baba, saygı duyulması gereken en önemli, ilk kişilerden biridir. Yapılan bir hatadan hakaretlerden ötürü doğan ayrılığa son vermek, birlikte olma arzusunu gerçekleştirebilmek için babadan özür dilenmeli, affetmesi için gönlü alınmalıdır.

'... Babasına doğru yürüdü ıslak ıslaktı gözleri ağlıyordu. Hacı Arifin önüne gelince diz çöktü. Babasının elini öptü, öptü... - Bizleri affet babacığım dedi. Sana yapılan hakaretlerden dolayı hepimiz adına yalvararak özür diliyorum senden. Ne olur bizleri affet ve dön aramıza' (Cilasun, 1996: 32).

Ana babaya itaat etmek, ana babanın ihtiyaçlarını karşılamak, ana babaya merhamet etmek ve ana babanın gönüllerini hoşnut etmek Allah'ın emridir (Karagöz, 2014: 125).

Sevilen sevenin rüyalarını süsler. Rüyası görülmeyen sevgi aldatıcı, yalancı, sahte kış güneşi gibidir. Sevgi rüyada bile yaşanırsa gerçektir.

Kapının vurulduğunu önce uykusunda duydu. Rüyasında kapı vuruluyordu, koşup açıyordu kapıyı ve babası çıkıyordu karşısına. Kollarına atılıp ağlamaya başlıyordu

babasının, "Babacığım, seni çok ama çok özledim. Nerelerdeydin?" diyordu. Babası öldüğü yaşta değil, kırk yaşlarındaydı. Genç ve yakışıklıydı (Kulin, 2012: 238).

-''Salıncak yeni bir hızla boşluğa doğru atılırken birisi,'Selvii… baban geliyor!'diye bağırmıştı. Bir rüyadan silkinerek uyandı; hiçbir şey düşünmeden atlayıverdi'' (Bilen, 1989: 30).

Kulin, evlada rüyasında ölen babasını gördürür. Bilen, babasını rüyada gören evladı babaya kucağa çevirir.

Seven her sevgilide sevdiğini arar.

Daha sonra, kim bilir, özlemini duyduğu baba şefkatini bulacağı umuduyla başını omzuna dayar, saçlarını okşamasına izin verir (Bener, 2001: 292).

Babalar ağlar, evlatlar gözyaşı döker. Baba sevgisi, üzüntüsüyle üzülmek, sevinciyle sevinmektir.

Eğer bir insan babasının hıçkırıklarını umursamazsa hiçbir şey umursamıyor demektir (Günday, 2012: 209).

Ama bir ağlayan baba gördüğümde içim sızlar. Babaların gözyaşında biterim.

…

Sen bana babandan bahset. Baban sana ağlıyorsa ona inanırım (Şenlikoğlu, 2011: 42).

Acı bir çığlık yükseliyor. Tüylerim diken diken. Kim olabilir? O çığlık kimin olursa olsun biliyorum ki benim çığlığımdır, babamın gözü yaşlı suskunluğudur (Bostancı, 1995: 193).

Günday, birbiri için üzülmede babaları evlatlardan çok daha samimi bulur. Şenlikoğlu, âdeta ağlarsa babam ağlar gerisi yalan ağlar der. Bostancı, evladı için gerçekten üzülen babaya evladının çığlığıyla karşılık verir.

Ana baba sevgisi karşılaştırılamaz. Bir el anayı, bir el babayı kucaklamak içindir. Dalgalara uzanan birer dal gibi kırılırsa birlikte dalgalanırlar.

Hiç unutmuyor, ilkokuldayken, çirkin, yaşlı ve evde kalmış kız kompleksi içinde yaşayan bir öğretmen hanım bütün sınıfa iğrenç bir soru yöneltmişti; "Anneniz ve babanız da yüzme bilmiyor. Siz iyi yüzücüsünüz ama, ancak birisini kurtarabilirsiniz. Hangisini kurtarırdınız?" (Bener, 2005: 144).

Babaya saygı çok değişik şekillerde kendini gösterebilir. Mesela baba konuşmadan konuşmamak bir saygı gereği, göstergesi sayılır.

Baba konuşmadan konuşulmayan bir evde yetiştiği ve buradaki baba da konuşmadığı için (Kutlu, 2006: 157).

Cevdet Bey ve Oğulları'nda bir metresi olması gölgelese bile aileyi kuran ve ayakta tutan, ailenin direği babaya saygı duyulur.

Odanın duvarına asılı babasının resmine baktı. Tam bir yıl önce ölen Cevdet Bey bu yaşlılık resminden düşünceli ve neşeli bir suratla kendisine bakıyor, sanki, "İşte bir aile böyledir. Bir aileyi kurmak ve ayakta tutmak kolay mıdır sanıyorsun?" diyordu. Birden, bir metresi olduğunu hatırlayarak babasının gözlerinden gözlerini kaçırdı (Pamuk, 2012: 322).

Baba, büyük görülerek mesafeli olunsa uzakta kalsa bile saygı duyulandır.

Baba. Baba bir başka şeydi Urfa'daki konakta. Çok büyük… Çok uzak… Baba her evde bulunan böyle birinin adı değil midir? (Kutlu, 2006: 13).

Değil babaya baba yerine koyulana bile saygı duyulur.

Efendi Baba yemin ederim ki.. ne deyim, kapını çalarsam yüzsüzlük ettim sanacaktım (Sepetçioğlu, 1989: 43).

Baba saygı ifadesidir, saygı belirtir.

E babam bizim ilçelikten yeni çıkmış bu yoksul il düne kadar bilmediğini kimden öğrendi? Nerden çıktı bu veletler? Ot değil ki tohumu uçtu geldi diyesin (Sepetçioğlu, 1989: 213).

Öğle postasından çıktı. Eve giderken bırakırım diye beklediydim Efendi Baba kusuruma bakmasın.. demişti (Sepetçioğlu, 1989: 445).

Babaya benzeterek yaşlıya saygı gösterilir.

Bak hele?. Oğul bu senin dediğin nedir?. Otuz-bir mart desen yeridir.

Orasını bilemem efendi baba.

Ali beni bu şehirde durdurmaz gayri, önce Allah sonra sen Efendi Baba! beni köyüme bir kaçırabilirsen, gerisini ben ayarlarım (Sepetçioğlu, 1989: 46-47)

Şehirde, kimse gülmüyor Efendi Baba (Sepetçioğlu, 1989: 87).

Doğru haklısın efendi baba.. kızların yeri beni ilgilendirmedi, oğlunun İstanbul'da olmasını bilmem yetti bana, ondandır ölçüsüzlüğüm (Sepetçioğlu, 1989: 90).

Ben bu işi, yani poğaça çörek yapmasını Efendi Baba, askerde iken öğrendim (Sepetçioğlu, 1989: 94).

Babaya saygı, rahatsızlık veren her hâl için bir hâl yolu olabilir.

Babası artık odasına kapanmıyor. Bir daha kimse Leyla'nın çığlıklarını kesmek, her yere, her şey için koşma alışkanlığını bıraktırmak için, "Baban çalışıyor yavrum, hatıratını yazıyor" demiyor (Kutlu, 2006: 19).

Babayı övmek genellikle kendini övmektir ve nankör olmamaktır. Akıllı bulunan babaya övgüyle saygı duyulur.

Aşçılarla, dadılarla büyümesine ve eğitimine erkek çocuğu kadar değer veren akıllı bir babası olmasına karşın, babaannem bu yemekleri kendi elceğiziyle pişirirdi bize saatlerce uğraşarak (Uzuner, 2012: 32).

El öpmek saygının mührüdür.

annesinin elini kendi annemin eli gibi babasının elini de kendi babamın eli gibi öperek alnıma götürdüm (Özdek, 2008: 21).

Hikmet Bey babasının elini öptü.

- Kusura bakmayın baba, birden çok korktum. Hay Allah, aklım almıyor, güpegündüz Şişli'nin göbeğinde çatışma olsun, yani dağ başı mı burası, piştovu çeken birbirini vuruyor (Altan, 2006: 59).

Babayı uyandırmamak, rahatsız etmemek için gösterilen özen babaya saygıdandır.

Babasını uyandırmamak için aletin sesini iyice kısmak zorundaydı. Parmaklarının ucuna basarak banyoya geçti. Kapısını kilitledi. Bu evin, içinde kendini özgür hissettiği tek mekânıydı burası. Kızı ya da babası, ondan önce birisi kullandığı zaman, kendisini ihanete uğramış gibi hissederdi (Bener, 2005: 52).

Baba ve anneler mutlaka bir çerçeve içinde ve büfe üstündedir.

Gözü, annesiyle babasının siyah çerçeveli fotoğrafına ilişiyor (Ağaoğlu, 2000: 96).

Odaya resimlerini asmak, ölen babanın resmini yaptırmak babaya saygının bir belirtisidir.

Yazıhanenin girişine ve kendi odasına, Osman, babamın resimlerini astı (Pamuk, 2012: 247).

"Ooo, babanın resmini asmışsınız…" (Pamuk, 2012: 502).

"Ooo babanın resmi de buraya tam gitmiş hani!" dedi. "Seninkini senin çocukların ne zaman asacaklar bakalım?" (Pamuk, 2012: 478).

"Sahi, babamın resmini yapsana!" (Pamuk, 2012: 573).

Sonra, ama duvarda babasının resmini görünce neşe gölgelendi (Pamuk, 2012: 525).

Ölen baba saygıyla anılır. Cenazesine gitmek, ölümüne üzülmek bir çeşit saygı göstermektir.

İşçilerin en yaşlısı, "Cevdet Bey büyük adamdı!" dedi. "Elimizden tuttu. Yirmi senede bir tek kötülüğünü görmedim, bir tek haksızlığını duymadım." Osman, "Babam da sizi, hepinizi çok severdi!" dedi (Pamuk, 2012: 218).

Yalnızca başlarıyla "Bizi, babamı ne kadar sevdiğinizi anladım, artık yeter, üzülmeyin!" diyerek onlara başını salladı. Sonra babasının bazı iş arkadaşlarını gördü. Bunlardan birkaçı saygılı, sakallı bir ihtiyarla konuşuyorlardı (Pamuk, 2012: 220).

Baba saygının sembolüdür. Vekili bile saygıya değer görülmelidir. Baba vefat edince büyük ağabey baba yerine geçer. Dolayısıyla ağabeylikten başka özellikle babalık statüsünün gerektirdiği saygıyı bekler.

> *Bir de ayaklarını sallama rica ederim, sinirlerime dokunuyor. Şunu unutma. Babamız öldü. Artık ben senin ağbinden çok baban sayılırım…" (Pamuk, 2012: 326).*

Baba terk edince oğul evin erkeği olur. Evin otorite ve saygınlığını temsil eder. Saygınlık âdeta babadan oğla mirastır.

> *Ben çocuğumun hakkını kumara vermem, diye bağırıyor, öldür istersen. Ertesi gün önüne kurulan sofrayı itip deviriyor baba, çıkıp gidiyor. Üç gün gelmiyor eve. Sonra bir gece yarısı Onur'un odasına giriyor, kucaklayıp kaldırıyor, ağlayarak öpüyor oğlunu. Babasını ağlarken hiç görmemişti Onur. Çok korkuyor ve o da*
>
> *'Bu evin erkeği sensin artık,' diyor annesi. 'Baban gitti (Aral, 2003: 129).*
>
> *'Erkekler hiçbir şeyden korkmaz,' diyor annesi. 'Sen erkeksin, bak baban da gelmiyor, sen bu evin erkeğisin artık (Aral, 2003:135).*

İnsanın âleme gelmesinin dış sebebi ve gelişme amili olan babaya saygı ve babanın hukukuna uymak evlada düşen şükran borcudur (Efendi, Tarihsiz: 90).

5. Nesil Farkı

Ebeveyn-çocuk arasındaki sorunlu ilişkilerin en önemlisi kuşak çatışmasıdır. Aslında kuşak çatışması sırf ailesel değil genel bir sosyal sorundur. Dolayısıyla ebeveyn çocuk çatışması toplumdaki genel kuşak çatışmasının aile alanındaki bir kesiti, bir görünümüdür. Kuşak çatışması, genel çatışma örüntüsü üstüne oturan olumsuz bir davranış biçimidir. Genç ve yetişkinler arasında gerçekleşir. (Aydın, 2013: 210).

Baba kız arasındaki nesil farkı olaylara ve insanlara çok farklı açılardan bakmalarına bağdaşamaz şekilde duygulanmalarına yol açarak kızın üzülmesine sebep olabilir.

> *''Şükriye, olaylara ve insanlara bir baba kızın bile ne kadar başka açılardan baktıklarını, nasıl bağdaşamaz şekilde duygulandıklarını görüyor, büsbütün ümitsizleşiyordu'' (Buğra, 1994: 152).*

Çocuk babasının yürürlükte olan ahlak konusundaki düşüncesini hayalî görebilir.

> *"Anaların babaların ahlak konusundaki düşünceleri çok kez ütopik şeylerdir (Bener, 2005: 165).*

Babaların cinsellik konusundaki düşünceleri kendi iç korkularından kaynaklanan çok kez hayalî şeyler olarak değerlendirilebilir.

> *"Anaların babaların cinsellik konusundaki düşünceleri çok kez ütopik şeylerdir, kendi iç korkularından kaynaklanır. Bunlara itibar etmemeni söylemiştim sana (Bener, 2005: 107).*

Çocuklar babalarını anlamaya çok geç başlayabilirler. Babalar çocuklarının ayrı bir çağın farklı anlayışının ürünü olduğunu kavramakta zorlanabilirler. Babanın kendi gençliğinin şıklık anlayışından kalma model hediyeler çocuklarına pek çekici gelmeyebilir. Nesil farkının çarpıcı tercih değişiklikleri babaya burukluk, bozgun yaşatabilir. Baba çocuklarının aldığı sünnet hediyelerini pahalı bulup rahatsız olabilir, babanın oğullarına sünnet armağanı olarak kendi çağının modelinde saat alması, oğullarınca uygun hediye görülmeyebilir.

> *Sünnet düğünümüzün baş konuğu kuşkusuz Ada'ydı. Cihan Teyze'yle gelmiş, süslü püslü yatakta yatan Aras'la bana üzüntüyle, acıyarak bakmıştı. Armağan olarak birer kol saati getirmiş, babam bu armağanları pahalı bularak bundan rahatsız olmuştu. Ama asıl rahatsızlığının nedeni oğullarına sünnet armağanı olarak kendisinin de birer kol saati almış olmasıydı. Ada'nın getirdiği son model sayısal su geçirmez saatlerin yanında, babamın kendi gençliğinin şıklık anlayışından kalma model saatler bize pek çekici gelmemiş, fazla yüz vermemiştik. Zavallı babam sevinçleri gibi sıkıntı ve düş kırıklıklarını da ifade edemediğinden o gün yaşadığı burukluğu hiç birimiz algılayamamıştık. Klasik kol saatlerini iade edip, yerine büyük bir duvar saati alan babam, belki de o saate her bakışta oğullarının sünnetinde yaşadığı bozgunu yeniden anımsıyordu. Keşke babamın armağanı saatleri alıp saklasaymışız diye düşünürüm şimdi. Ama çocukların anne ve babalarını anlamayı otuz yaşlarında ancak başlayabildiğini yeni yeni öğreniyorum… (Uzuner, 2012: 121).*

Nesil farkı problemleri bazen annenin bazen babanın anlayışlılığı ile kolayca çözüm bulabilir. Bazen anne nesil farkı sebebiyle çocuklarının değer yargılarını anlamayı beceremeyebilir. Sevdalinka romanında babanın anlayışlılığı nesil farkı problemi dolayısıyla oğlunun meslek tercihinin futbol yerine keman olmasını isteyen anneyi zora başvurmaktan alıkoyar.

> *"Bilmem. Fiko'nun futbol takımına girmesine çok bozuldum, belki ondandır. Notları bu kadar iyi olan bir öğrenci, dünya kadar seçenek varken seçe seçe futbolu mu seçmeliydi hobi olarak?"*
>
> *"Bugünün gençlerinin değer yargılarını anlamaya kalkışma, çünkü beceremezsin. Boş ver, ne isterse yapsın."*
>
> *"Sence bu kadar basit mi?"*
>
> *"Evet. Zorla kimseye bir şey yaptıramazsın. Sen keman çalsın istiyorsun, o futbol oynamak istiyor. Hana'nın piyanosuyla yetin ve oğlanı rahat bırak Nimo."*
>
> *"Her şeyi ne kadar kolay hallediyorsun Burhan."*

"Ver şu notlarını da bir de ben bakayım," demişti kocası, konuyu değiştirmek için. Dosyayı elinden çekmiş, kısa süre incelemiş ve gözlüklerinin üstünden bakıp sakin sakin konuşmuştu (Kulin, 2012: 73).

6. Babayla Çatışma

Babaya olan duyguların kızgınlık ile hayranlık arasında gidip gelmesinin hem kız hem erkek çocuklar için geçerli üç temel sebebi vardır:

1. Baba ve evladın karakterleri

2. Örf ve âdetler

3. Babayla yaşanan özel hatıralar.

Babayla ilişkilerin olumlu olumsuz olmasını belirleyen, üç unsurun dengelenip dengelenmemesidir.

Baba nadiren yıllarca gözü gibi baktığı, iyi bir insan olarak yetişebilmesi için gecesini gündüzüne kattığı öz evladından oğlundan bir yılandan farksız görerek nefret edebilir.

'... Gayri ihtiyari bakışlarım oğluma doğru çevrildi. Hayretler içinde, onun da bana baktığını gördüm. Ne yalan söyleyeyim, yıllarca gözüm gibi baktığım, iyi bir insan olarak yetişebilmesi için gecemi gündüzüme kattığım öz evladım o an bir yılandan farksız gözükmüştü bana' (Cilasun, 1996: 22).

Baba kızına cevap vermeyecek kadar öfkeli veya eve sığamayacak kadar hırslı olabilir.

-''Babası cevap vermeyecek kadar öfkeliydi. Bohçasıyla birlikte kolunu yakaladı Gülfidan'ın, hızla uzaklaştılar'' (Bilen, 1989: 26).

-''Ormanın çıkışında, komşu erkek, yerini Refik'e verdi, 'Siz burada bekleyin. Ben gidip haber vereyim. Bakalım babası bu işe ne diyecek' dedi.''

-''Haberci çok geçmeden telaşla geri döndü: Babası, hırsından eve sığamadı da, bahçede oturmuş kızını bekliyor. Verdiğim selamı bile almadı'' (Bilen, 1989: 31).

Emir Bey'in Kızları romanına göre baba eve habersiz erkek arkadaşını getiren kızına oflar çekerek kendini yataktan atarak, kanepeden atarak, kitaplarını fırlatarak, sofayı ve odaları, odaları ve sofayı... arşınlayarak öfke depremi yaşatabilir.

Ev deprem geçiriyor. Sürekli bir depremin ardılları gelecek beklentisi. Leyla on bir yaşının özgürlüğüyle evin içinde aşağı yukarı koşuşturmaya başlıyor: Ablam gelin oluyor, ablam gelin oluyor!..

Emir Bey, oflar çekerek kendini yataktan atıyor, kanepeden atıyor, kitaplarını fırlatıyor, sofayı ve odaları, odaları ve sofayı... arşınlıyor (Kutlu, 2006: 151).

Güneşin Dört Köşesi'nde baba, onurunu kıran zekâsına güvenmediği oğluna aklı az biraz kaçık ve noksan yaratılmış diye kızarak gizli yürek ağrılarıyla çırpınır.

Bu yüzden bu benim oğlumun aklı az biraz kaçık ve noksan yaratılmış o kaçıklığıyla da, düşünmesinde, onuru kırık bir baba olarak hangi baba a efendim (Sepetçioğlu, 1989: 74).

Babaya öfke, kötü gözle bakma çok yanlış bir davranıştır.

-''Babasını da ağabeylerini de görecek gözü yoktu artık'' (Bilen, 1989: 18).

İş bulup çalışmayarak tembellik ettiğinden kendisini sıkıştıran babanın dilinden bıkıp suçluluk duysa bile uzaklaşmak, bağırmak çağırmak, bir çekişme bir tuzakla âdeta saklanmak, kızgın kızgın hareket etmek, hele hele içinden sövüp saymak hoş bir davranış değildir. Öf bile denmemesi gerekenlere takınılan çirkin tavırlar asla kabul edilemez. Evladının iyiliği için genel insanî sorumluluklarını yerine getirmesi için oğlunu uyaran babaya kaba ve saygısız, olumsuz davranış kabahat üstüne kabahattir.

Halit babasının dilinden, annesinin dik dik bakmasından kurtulmak için sabah kalkar kalkmaz başını alıp kahveye gitti. Akşam suçlu suçlu gelip bir köşeye çekildi. Kimi gün bağırdı çağırdı, kimi gün başım çevriliyor, gözümün önü kararıyor diye bir nizah bir tuzakla erkenden yorganların altına saklandı. Halit babası arkasından kahveye girdikçe içinden sövdü saydı. Elindeki sigarayı yere atıp kızgın kızgın üstüne bastı. İskambil kâğıtlarını elinin tersiyle masanın bir ucuna itekledi (Tekin, 2011: 86).

İstemediği, hoşlanmadığı sözler üzerine çocuk babaya öfkeli bir tavır takınmamalıdır.

Cemil öfkeli bir tavırla babasına baktı (Pamuk, 2012: 600).

Babaya öfkeyle eşkıyalık olmaz.

O başkaldırma öfkesinde yürüdü vardı babası Etem Efendinin yazıhanesine, kış çatılarının saçaklarından sarkmış buzları misâli, kayıverdi (Sepetçioğlu, 1989: 61).

Babaya baş kaldırmak delikanlılığa sığmaz. İsyanla babayı korkutmak basit bir kusur değil adi bir davranıştır. Babaya karşı gelmeye herkes şaşkınlık duyar.

Hangimizin aklına babasına karşı gelmek gelirdi (Sepetçioğlu, 1989: 115).

Çocukların ana babalarını sevmeleri, saygılı olmayı, iyilik etmeyi, öf bile dememeyi gerektirir (Karagöz, 2014: 42). Ana babaya isyan etmek en büyük günahlardan biridir (Karagöz, 2014: 125).

Baba dayağı, evden kaçmayı düşündürebilir. Dayak çözüm getirmez, problemi büyütür. Habire söylenmek, kötü sözler söylemek değil uygun bir zamanlama ile nasihat doğru yola iletebilir. Elegüne karşı ne derim diye olması gereken yerine olmaması gerekeni yapanlar elegüne karşı söyleyecek birşey bulamayabilirler. Ölçü, ölçü olmaktan çıkınca bütün ölçümler yanlış sonuç verir. Olumsuz telkinde bulunacak içerikli filmler baba evlat ilişkisinde zararlı sonuçlar doğurabilir.

Evden kaçmayı defalarca düşündüm. Ama babadır, birgün babam da hatasını anlar dedim. Annemi de çok seviyordum. Onu bırakıp hiçbir yere de gidemezdim.

Bir gün gördüğüm bir film beni çok etkiledi. Filmde çocuk evden kaçıyordu. Daha sekiz dokuz yaşlarındaydım o zaman. O yaşta çocuk kimden ne görürse onu taklit eder. Ben

de filimdeki çocuğu taklit ediyordum. Bizi filmlerin kucağına terk etmişlerdi. Daha o zamanlar bizim ülkemize filim yeni gelmişti. Ve biz her fırsatta sinemadaydık.

Hazırlandım... Eşyalarım elimde giderken babam beni yakaladı... O kadar çok dövdü ki dünyayı iki gün karanlık gördüm. Annem çok ağladı... Babam habire söyleniyordu.

Dilsiz şeytan... Allah belanı versin... Evime uğursuzluk getirdin. Bu yetmezmiş gibi bir de evden kaçıyorsun ha? Sonra ben elegüne karşı ne derim onu düşündün mü? dedi (Şenlikoğlu, 2011: 108).

Bir babanın oğlundan daima imkânsızı istemesi babanın beklentilerine cevap verememe endişesi, sonucu doğurabilir, çatışmalara zemin hazırlayabilir. Baba çocuğunun kendisinden nefret etmesine iğrenmesine sebep olabilecek tutum ve davranışlardan özenle sakınmalıdır. Çocuğun içinde köpürecek olan kin, nefretin çocuklarını eroinleştirebilir. Çocuk kendisine kötülük yapmayı babasından intikam almanın bir yolu olarak görebilir. Baba yanlış davranış tabancasıyla intikam bataklığı kurşununu oğluna ve kendine sıktırmamalıdır.

Bir babanın oğlundan, daima imkânsızı istemesiydi korku filminin adı. Bütün kavganın ilk yumruğuydu, yıllar önce eve gelen karneyi beğenmeyen gözler. Bir zamanlar hayattan nasıl nefret ediyorsam ben, Salih de babasından aynı şiddette iğreniyordu. Ve içinde köpürecek olan kinin, Salih'in beyninde akışlarını hızlandıracağı salgılara güveniyordum. O salgılar nefretin çocukları eroinin yerini alacaklardı yavaş yavaş. Salih babasını yok etmek için yaptığı her hamlede bir miligram azaltacaktı dozunu (Günday, 2012: 515).

Baba, üvey anne depreminin evlatlarında nefret, öfke oluşturmaması için gerekli ön tedbirleri almayı akıl etmeli, asla ihmal etmemelidir. Evladının gönlünde manen ölen baba gömüldüğü yerin mezarlaştığını bilmelidir.

Hızlı büyüdüm. Kimseye soru sormazdım. Herkesin çok işi vardı, yahut her şey suyun yolu gibi kendiliğinden akıp giderdi. Gönlüm ağabeylerimden yana sıcaktı. Halamdan da annemden de vazgeçmezdi. Ama babamı öldürdüm (Kutlu, 2006: 105-106).

Evden atıldığı, istenmediği düşüncesine kaptırılan, kanadı kırılan kuş gibi uçma imkânı elinden alınan kıza hiçbir sevgi gösterisi gerçek görülmez, hiçbir iltifat olumlu etki yapamaz. Çok daha iyi bir eğitim imkânı gibi sebepler bile evden ayrı bırakılmanın üzüntüsüyle kendisine hiç aldırmadığı, kin güttüğü sanılan babaya kırgınlığın sessiz feryadını susturamaz.

Babası Hüsra'ya dönüyor:

"Yarın yola çıkacağımızı biliyorsun değil mi?" (Kutlu, 2006: 109).

Omuz silktim. Onun bana göstereceği bir şey olamaz.

"Sen bir Assur prensesisin. Benim değerli kızım. İstanbul'un en iyi okullarından birine gidiyorsun. Çünkü çok iyi eğitim görmelisin."

Biliyor. Bunu babası söylemedi. Adına dili dönmeyen Helal Hatun fısıldadı. Yatılı olacak. Kuş evden atılıyor. Kanadı kırık kuşa uçmayı kim öğretecek? Prensesmiş!.. (Kutlu, 2006: 110).

Araştırma verileri, çocuklar ve gençlerin sağlanan bütün imkânlara karşın yine aile ortamına anne baba ve kardeş ilişkilerine ihtiyaç duymaya devam ettiklerini göstermektedir (Canatan vd, 2009: 157).

Babanın sert davranışı kızını tepkiyle aslında istemediği ilişkilere sürükleyebilir. Babaya inat yapılan yanlışlarda sorumlu tutulan baba suçlanabilir.

> *Daha ne soruları vardı Enver'in. O yazdıkça, duvarlar üstüne üstüne düşüyor Hüsranın. Suçlu babası. O kadar sert davranmasa, bitirirdi Hüsra bu ilişkiyi. Şimdi askerde sınır bekleyen birine… (Kutlu, 2006: 169).*

Havadan sudan sebeplerle bazı tercihlerin talihsizliğiyle babayı suçlamak doğru değildir.

> *Çocuklar suçu babalarına yüklüyorlardı ama, onların da bugün Ankara'nın ünlü kırkikindilerinin bir oyun edebileceğini bilmeleri gerekirdi.*
>
> *Çocuklar babalarıyla göz göze gelmemeye çalışıyorlardı.*
>
> *Zeynep suskundu. Belli ki, "Ben sana söylemiştim baba" demek geçiyordu aklından, sesini çıkarmıyordu (Bener, 2001: 289).*

Haksızlık etmek, görmezden gelmek kızın içini acılaştırır. Keşke ağusunu eritebilecek kadar zamanım olsaydı diye pişmanlık duymak sakıt bir kraliçe kederine sürüklenen kızın saklasa bile bütün haşinliğiyle apaçık nefret etmesini önleyemeyebilir. Pişman olduğumuzda gördüklerimizi pişman olmadan dikkate almayı becermeliyiz.

> *Hangi kızımı daha çok kollamak isterdim? Haksızlık ettiğim; görmezden geldiğim, içini acılaştırdığım büyük kızımı mı, ölerek haksızlık edeceğim küçük kızımı mı? Büyük kızım, sakıt bir kraliçe kederiyle biz bayağı insanların arasında yirmi iki yaşının bütün haşinliğiyle dolaşıyor ve biz kullarından apaçık nefret ediyor, ama kraliçe olduğu için bunu saklaması gerektiğini de düşünüyor. Tarihin bir yerinde donmuş bir Semiramis... Ah, onun ağusunu eritebilecek kadar zamanım olsaydı (Kutlu, 2006: 369).*

Baba tarafından aşağılanma acıyla çile çektirir. Özellikle doğuştan engeller aşağılamayla giderilemez. Hâlden anlamayan hamlar iyilik ve şefkatten yoksun tutum ve davranışlarıyla evlatlarının bile yüreğinde kor olur. Utanılacak olan istenilmeyen bedensel özür değil bile isteye tercih edilen ruhsal özürdür.

> *- İlla da ilginç mi olmalı insan hayatı? Gencin çektiği çileye baksana. Dilsizliği yetmiyormuş gibi bir de suçlanıyor. Babası tarafından aşağılanıyor. Bir evlat için bundan daha acısı ne olabilir?*
>
> *- Yahu kelek babalar ne bilsin çocukların halini. Çok görmemek lazım? (Şenlikoğlu, 2011: 112).*

İdamlık Genç romanına göre dilsiz doğdu diye oğluna kötü, aşağılayıcı sözler söyleyen döven babanın ölümü bile yürekteki kızgınlığın öfkenin alevini söndürmeye yetmeyebilir. Elinde olmayan sebeplerle sahip olamadıklarından dolayı oğlunun yürek yangını olmanın aklî, vicdanî, insanî bir yanı yoktur.

O günün ertesi, babam tarlaya gitti. Yorulmuş, otlağa yaslanıp uyumuş. Meğer altında yılan varmış. Yılan babamı tam dilinden sokmuş... Öldü tabii. Dili şişmiş simsiyah olmuştu. Kefendeyken bile içeri sokamadılar dilini.'' Allah eninde sonunda hak edene hakkını verirmiş, kiminde sonra olsa da kiminde hemen verirmiş.

Gencin yazdığı mektup okunurken, koğuş adeta donmuştu. Vedat dayanamayıp mektubun okunmasını böldü.

Oh olsun. Nasılmış dilsiz demek görmüş işte. Cehennemlik adam. Hem de dilinden bulmuş belâsını.

Ebazer'in hoşuna gitmeyen bir tarzdı bu. Hemen müdahale etti.

Hüküm verme. Senin dediğin gibi de olabilir, ama olmayabilir de. Eğer çocuğuna kötü davranmasının cezasıysa, o sözlerden ahirete günahı kalmayabilir de... Bize gaib, Allah'a âyandır. Bir insan ne kadar feci şekilde ölürse ölsün, küfürde değilse yerini Allah bilir (Şenlikoğlu, 2011: 109).

Kız, kendisine çirkin sözlerle hakaret eden babaya benzer kötü sıfatlar yakıştırarak öfke duyar.

Yalan mı baba? Of, sana rahmet okumak bile gelmez içimden. O kadar çok şırfıntı dedin ki bana, ne zaman şırfıntılık geçse aklımdan seni anarım… seni bir şırfıntı gibi hatırlıyorum, olur mu erkeklerin şırfıntısı.. orospusu oluyor da, şırfıntısı neden?.. Anam da benim gibiymiş işte, oh yüreğime deysin, aklı fikri, gözü kulağı kapının ötesindeymiş. ''Anasının piçi!'' (Işınsu, 1990: 48).

''Babam ''Şırfıntı, seni şırfıntı!'' diyor, daima söylüyor, kulaklarımı tıkıyorum odadan odaya kaçıyorum. Emine teyze, ''Kızım babandır, diyor, hakkı var üstünde'' (Işınsu, 1990: 156).

Babaya lanet edenlere sövenlere lanet olur (Karagöz, 2014: 171).

Kinyas ve Kayra romanında kız, fahişeliğe sürüklenmesine razı olan babasının ölümüne üzülmez. Kendisini ticarî bir meta gibi kullanan babasından nefret etmesi hiç şaşırtıcı değildir.

Ve babam, adamın beni nereye götüreceğini fahişe olacağımı bile bile kabul etti. Üç ay önce de öldü babam. Hiç üzülmedim!.. (Günday, 2012: 357).

Kaba saba konuşup istemediği şekilde anlayışsız, sorumsuz davranan kuralcı babaya duyulan öfkeyle hakaret edilmesi aynı çukura düşmektir.

Babam da bir orman ayısıdır benim (Bener, 2005: 178).

Hangi sebeple olursa olsun babaya karşı sevgisizlik çok olumsuz bir tepkidir. Babasını sevmeyen kimseyi sevemez.

Annem ile babamı bile hiçbir zaman çocukları gibi sevdiğimi sanmıyorum (Günday, 2012: 398).

"Babalar evlatlarına kızabilirler; evlatların babalara kızmaya hakkı yoktur. Bir hata yapıp kızsalar bile pişmanlıklarıyla çok pahalı öderler" (Niyazi, 2007: 172).

Günday, babasını sevmekten yoksun evlatların varlığını belirtir. Niyazi, babasına kızanın bedeline hazır olması uyarısında bulunur.

Umursanmayan Kadınlar romanına göre samimiyetsiz bulduğu, babalık görmediği babasının yalandan ağlamayı denemesini gülümseyerek dinleyen kız babasını şiddetle red edebilir. Babalığı sadece biyolojik bir durum olarak görenlerin evlatlarının elinden kayıp gittiğini görmeleri şaşırtıcı bir son değildir.

> *-''Yalandan da olsa ağlamayı deneyen babasını gülümseyerek dinledi Selvi. Sıra kendisine gelince, parmağıyla göstererek, 'Bu adamı tanımıyorum' dedi.'Benim babam yok. Beni assanız da o adamla gitmem''*
>
> *-''Babası gerisini dinlemedi bile; çıkıp gitti. Bu durumda, yaşı küçük olduğu için yediemine verilmesi kararlaştırıldı. Adapazarı'nda, mahkemece uygun görülen bir akrabanın yanına bırakıldı''* (Bilen, 1989: 32).

Yıllarca içinde Allah korkusu gizli açık sürüp gitmiş olsa bile Allah'a inanmayan kız, aydın bir dindar olmasına rağmen dışarıya karşı sevecen bir baba rolü oynadığını düşündüğünden oluşan önyargıyla babasından nefret edebilir.

> *ama yine de ondan nefret ediyor Olcay* (Bener, 2005: 100).

Ailede baba, gerekli rolü üstlenmezse babadan dert yanmak için ortam oluşmaya başlar. Babayla tartışma evladı hırçınlaştırır.

> *Önce babasıyla aralarındaki tartışmadan söz etti ona. Oralı bile olmadı İlhan Bey. Aslında onun da, kendisi içerde yatarken doğan bir kızı vardı. Hapisten çıkınca ayrılmıştı karısından ve şimdilerde, hayat pahalılığı yüzünden kızına verdiği nafakayı arttırmasını isteyen eski karısına herkesin içinde ana avrat sövüyordu. Bunu anımsayınca, babasından dert yanmaktan vazgeçti Olcay* (Bener, 2005: 176).

Çocuklarının ağıtlarından habersiz babayla yokluğuna üzüntüyü paylaşamamanın ağlama isteğiyle çatallanmış sitemli sesi yalnız bir rüzgâr olarak gelip herkesin boynuna sarıla sarıla yokluğun boşluğuna düşürebilir.

> *Hüsra, Mahmut'un yaşlı gözlerini ve babasına sitemini hatırlıyor. Babası adına ağlamak geliyor içinden.*
>
> *Mahmut'un o güzel sesi, ağlama isteğiyle çatallanmış. İstek mi hayır, bu hafif bir sözcük* (Kutlu, 2006: 143).
>
> *"Ağlamanın yanlış olan yanı nedir baba? Batu da ağlardı. Bu yaz bize kendinizi açtınız sanmıştım. Siz bizim ağıtlarımızı bilmezsiniz. Nereden bileceksiniz, yoktunuz ki!.."* (Kutlu, 2006: 144).

Babanın suçu dolayısıyla hapse düşen oğul babaya hayretle sitem edilebilir.

> *Ben buralarda yatamam. Hayatımda böyle dar yerde hiç yatmadım. Bunu neden yaptın baba? (Şenlikoğlu, 2011: 28).*

Saygısız sözleriyle yanındakini aşağılayan, alaya alan ve kendisiyle eğlenen babaya oğlu şiddete yönelebilecek tavır takınabilir. Hiçbir baba oğlunu kendisine karşı tahrik edebilecek söz ve tavırlara sebep olmamalıdır.

> *Baba!. dedi kalktı yürüdü bir daha Cahit. Çedikçi Sarı Cemal Efendi durdurdu. Fakat Cahitin babası, oğluna döndü aynı eğleniş içinde:*
>
> *- Senin afsuncunu duydun ya, dedi demedi geriledi hemen; Cahit uçmuştu Çedikçi Sarı Cemal Efendiden sıyrılıp; ayağı yerde kösele ıslatılan yarım tenekeye takılmasaydı uçuşu çoktan varıp babasının göğsüne toslardı (Sepetçioğlu, 1989: 120-121).*

İstediğini yaptırmak için aşırı cezalar vermek çocuğu babasıyla inatlaşmaya, kötü tutum ve davranış sergilemeye itebilir. İstemediklerini çocuğa zorla yaptırmaya kalkışmak doğru olmaz, iyi sonuç vermez.

> *Mahmut babasıyla inatlaştı. Adını değiştirip bu defa "Süpermen" yaptı. Parkta cicoz oynayan çocukların yanına vardı. Yere doğru eğilmiş çocukların kafasından uçtu. Toprağa dikilmiş paraları aldığı gibi kaçtı. Ardından yetişen iki oğlanla kavgaya tutuştu. Birinin burnunu, birinin ağzını kanattı (Tekin, 2011: 140).*

7. Evlat Sevgisi

Baba sevgisi, anne sevgisinden farklı olarak şartlıdır. Baba otorite ve kuralları temsil eder. Çocuk uydukça babanın daha fazla sevgisiyle karşılaşır (Canatan vd, 2009: 174). Babalık rolünün ev içi ilişkilerde daha arttığı modern toplumlarda artık baba ilgi ve sevgisi daha fazla önem kazanmaktadır.

Evlatlar ana babalarından ayrı olarak düşünülemez. Hiçbir baba çok yoksul olsa bile evladını başkasına vermek istemez.

> *Bu tür bebekleri ana babalarının bize vermeyeceğini kesinlikle biliyorduk (Dayıoğlu, 1984: 18).*
>
> *En yoksul ana babalar bile, yavrularını vermeye yanaşmadılar (Dayıoğlu, 1984: 19).*

Her çocuk baba kucağında şımartılmak ister. Kumral Ada Mavi Tuna'da baba kucağının sevgi, şefkat sıcaklığının eksikliği, erkek çocukları bile babasınca şefkatle şımartılan kıza özendirir.

> *Tuna son mektubu okuduktan sonra içini çekti, gözleri daldı gitti. 'Baba özlemi' tütün kokar. Babası hep geride, hep uzak bir hayal olarak kalmayı seçmişti sanki. Şimdi onun alışkanlıkları bile silinmişti belleğinden. Ne kendini, ne de ağabeyini bir kez bile baba kucağında şımartılırken hatırlıyordu… Halbuki komşu Süreyya Mercan kızını nasıl da şefkatle şımartırdı… (Uzuner, 2012: 476).*

Babanın oğul sevgisi ruhu teskin eder, ilaçtır, şifadır, mükâfattır. Sevgi bağı ailenin harcıdır. Çocukların sokaklara bırakılmış ev köpeğine dönmelerine settir.

Babam tükenmek bilmeyen babalığıyla, "Evet, artık hepsi bitti!" dedi.

Evdeki ilk geceler, gençken yaptığım gibi attığım voltalarla geçti. Ama sonra kimliğimi alınca, annem ile babamın sevgisini görünce, yatakta geçirdiğim saatler arttı… (Günday, 2012: 458).

Hayatımın başlangıcından ilk altı yılına kadar bir ecirdim. Sonra bir mütegallibenin bana verdiği oğulluğu kabullendim (Kutlu, 2006: 375).

Günday, baba sevgisinin anlayışla delillenmesinin olumlu sonuçlarını canlandırır. Kutlu, olumlu bir ilişkinin zaman içinde zorbalıkla nasıl olumsuzlaşabileceğini gösterir.

Baba, oğlunu içine düştüğü badireden çıkarabilmek için canını vermeye hazır bir fedakârlık abidesidir. Evladına tehdit oluşturana ecel olmaya susar. Şeytanla bile pazarlıktan kaçınmaz.

Raif, Burhan'ın oğlunu bu badireden çıkarabilmek için canını vermeye hazır olduğunu biliyordu. Soğukkanlılığını kaybetmemesi şartıyla belki mümkün olabilirdi kurtuluş. Ama, adam, gücünü yitirmiş, saçmalamaya başlamıştı. Tünelmiş! Cevap bile verememişti (Kulin, 2012: 328).

"Zagreb Televizyonu'ndan… Nimeta'nın arkadaşı. Hani bizi tanıştırmıştı, taa Zagreb'de…"

Kulakları uğulduyordu Burhan'ın. Dizleri titriyordu. Oğlunun hayatı için pazarlık yapacağı şeytanı kendi değil miydi isteyen? O kadar istemişti ki gelmesini, gelmişti işte. Gelmiş, karşısında durmuş, "Oğlunu ver," diyordu. Burhan artık pazarlık yapmak istemiyordu şeytanla. Sadece öldürmek istiyordu onu (Kulin, 2012: 330).

Fiko'nun uykusunda inlediğini duydu Burhan. Oğlu on yedi yaşındaydı. Yaşamalıydı. Hiçbir şeyin önemi yoktu, Fiko'nun hayatı karşısında. Şeytanla pazarlığa oturacaktı çaresiz.

İki adam ayakta karşı karşıya duruyorlardı. Burhan, 'Önce karımı aldın, şimdi de oğlumu alıyorsun benden,' diye düşünüyordu. Dudaklarını öylesine sıkmıştı ki ince bir hançeri andırıyordu ağzı. Birbirine kenetlediği dişleri acıyordu (Kulin, 2012: 331).

Babalar, kaçırılan çocuklarını ne pahasına olursa olsun bedel verip kurtarmaya çalışırlar. Evlat sevgisine tartıda ağır gelebilecek bir maddî karşılık yoktur.

Şimdi samur kürkleri karşılığında, ana babalarına satıyordu çocukları (Şafak, 2012: 77).

Babalar çocuklarının kaybolmasına öfke duyarlar. Sevilenin kaybedilmesi öfke doğurur. Öfke sevilen için yaşanan endişenin feryatlı yankısıdır.

Bu çocukların bazıları saatler süren aramalardan sonra gözyaşları arasında annelerine kavuşurken, bazıları da ertesi günlerde öfkeli babaları tarafından teslim alınırdı (Şafak, 2012: 90-91).

Ebeveynler çocuklarının her türlü yanlış davranışlarını cezalandırmazlar, görmezlikten gelme gibi bir emniyet supabı kullanabilirler. Sevgi sevileni üzmemek için bazen bazı şeylerin saklanmasına yol açabilir. Baba oğlunun başarısızlığını gizlemesini bilmezlikten gelebilir. Her sevgi bedel ister. Sevenlerin birbirleri için üzüntüsü, anlayışı gerçeğin verebileceğinden çok daha fazlasını çektirebilir.

> *''Murat'ın fakülteyi bitirmediğini bilirlermiş. Murat kendisinden ille diploma bekleyen babasını üzmemek için saklardı bunu. Babası da Murat'ın üzüntüsü artmasın diye, bilmezlikten gelirmiş. Böylece de üzüntü iki tarafa da gerçeğin verebileceğinden çok fazlasını çektirmiştir'' (Buğra, 1994: 108).*

Oğlun cesaret ve beden gücü babanın göğsünü kabartır. Baba her seven gibi kusur değil meziyet görmeye çok daha fazla meyilli, refleksli, ayarlıdır.

> *Büyüdükçe delişmenliğini delikanlılandırmış, delikanlılandıkça korkusuzluğu, biraz da vurdulu kırdılı korkusuzluğu erkekleştirmiş, öyle bir bedende akla gerek isbatı imişcesine salınmıştı.. bu da, yine bir baba olarak Etem Efendiliğini gönendirmişti (Sepetçioğlu, 1989: 74).*

Baba, oğlunun dileğini yerine getirmesinden mutluluk duyar. Evladın başarısı babaya oğul sevgisinin övüncüdür. Öğüt sevginin kalkanıdır, tacıdır.

> *Emir Bey gözyaşlarını tutamayacak, oğlunu alnından öperek;*
>
> *"Önce pek istemedim ama" diyecektir. "Sen seçince, iftihar ettim. Ankara yolu açıldığı zaman bizi kollayan bir pırlanta kaymakam tanımıştım. Geyve Kaymakamı Hamdi Namık Bey. Senin onun gibi olmanı dilerim. Tanıdığım en mükemmel idareci odur. Sen daha iyi ol!.." (Kutlu, 2006: 53).*

Baba sevgisi en içli sevgidir. Birlik, beraberlik, yakınlık evlat sevgisinin meltemidir.

> *Doğru dedeme gittim. Dedemin yanında bir yıl kaldım. Dedem çok sevimli bir yaşlıydı. Onu severdim. Babam geldi, yalvardı gel diye. Hele bir gün hiç unutmam, öyle içli bir şekilde yalvardı ki anlatamam.*
>
> *"Gel yavrum. Benim senden başka kimsem yok. Annen sözde benim karım, ama bana çok yabancı, çok uzak. Gel oğlum, ömrümün son günlerinde beni yalnız bırakma" dedi (Şenlikoğlu, 2011: 69).*

Evlat sevgisiyle akan gözyaşı sevginin incisidir. Hasret, evlat sevgisinin kabartma tozudur. "İyi misin oğlum?" sorusu hasretin gökkuşağına çevirdiği sevginin kucağıdır. Oğlum! sözü yüreği zindana güneş eder. "Sen çocuğumuzsun!" cümlesi bütün ansiklopedilerden çok daha fazla şey anlatır. Babanın bir el tutuşu cennet veya cehenneme gidileceğine dair kararı beklemek kadar heyecan vericidir. Aile içinde affedilmeyecek hiçbir suç yoktur. Evlat sevgisi her türlü olumsuzluğun silgisi, hafıza kaybıdır.

> *İçeriden babamın anneme, gelenin kim olduğunu sorduğunu duyuyordum. Annem yanıt vermiyordu. Sadece sarılıyordu. Bir hayal olmadığımdan emin olamadığı için birden yok olup kaybolmamı önlemeye çalışıyordu. Sonra "Oğlum…." dedi.*
>
> *"Oğlum!"*

Sözü hıçkırıklara karışmıştı. Ona sarılmaktan başka bir şey yapamıyordum. Tek kelime çıkmıyordu ağzımdan. Bu kadar sese babamın kayıtsız kalmasına imkân yoktu. Gözlerimi açtığımda, antrede bizi seyrettiğini gördüm. Tanımıyordu beni, sönen ışığın kararttığı kapının ağzında. Bir adım daha attı ve annemin omzunun üstünden göz göze geldik. "Tolga!" diyebildi. Ve iki adım atıp annem ile bana katıldı. İkisi de ağlıyordu. Umurlarında değildi komşular, şehir, ülke, dünya. Birbirimize sarılmış duruyorduk kapının önündeki paspasın üzerinde. Bitmeyen dakikalardı, geçmeyen bir zamandı benim için çünkü ben ağlamıyordum. Sarhoş gibiydim. İnanamıyordum anneme ve babama dokunuyor olduğuma. Gerçek gelmiyordu hıçkırıkları, "Oğlum!" demeleri yıllar sonra. Sadece, ikisine de sarılıyordum. Yapabileceğim bir tek bu vardı, onlara döndüğümü anlatabilmek için, önce babam çözdü ellerini, sonra annem. İkisi de ellerimden tutup çektiler beni evin içine. Titriyorlardı bütün vücutlarıyla. Göz bebeklerinden saç tellerine kadar titriyorlardı (Günday, 2012: 434).

"Gel!" diyordu babam. "Gel oğlum!"

Beni böylesine seven insanların kalpleriyle bu denli kolayca oynayabildiğim için kendi tırnaklarımı sökmeyi istedim. Annem elimi bırakmadan, kapıyı kapattı. Ve çok daha yüksek bir sesle ağlayarak sarıldı. Başını göğsümden ayırmak istemiyordu. Babamsa seyrediyordu, diğer elimi tutmuş…

Salona girdik, bir saniye için bile birbirimizi bırakmadan. Ağlamaları geçmiyordu ikisinin de. Dökemediğim için gözyaşı, nefret ediyordum kendimden. Vücudumda litrelerce su dolanıyordu ama sanki hepsi sözleşmiş gibi saklanıyordu, onlara en çok ihtiyacım olan anda. Kanepeye oturduk. Ortalarındaydım. Sadece arada bir ağzımdan "Anne… Baba…" kelimeleri çıkıyordu. Yirmi dokuz yaşında değil, yirmi dokuz aylıktım… Babam gözyaşlarını silmiş, yüzümü daha iyi görebilmek için karşıdaki koltuğa geçmişti. Ya binlerce soru soracaktı ya da dönüşüme sevinecekti. O an gözlüklerini çıkarıp yaşlarını sildikten sonra bana sessizce baktığı an Tanrı'nın önünde cennete ya da cehenneme gidebileceğine dair kararı beklemekten daha zordu benim için. Ve ailemi hiçbir zaman hak etmediğimi düşündüren davranışlarıma bir tanesi daha eklendi. Babam tekrar gözlüklerini takarken tek bir soru sordu. Sadece bir tane.

"İyi misin oğlum?"

"Sizi çok özledim" diyecektim. Vazgeçtim. Çünkü sekiz yıldır başka bir yerde olduğumu unutmaya çalışıyordum ve özlemimden bahsedersem, sevincimiz üzüntüye dönüşürdü. Çektikleri acılar akıllarına gelecekti, yaşadığımdan ümit kestikleri günü hatırlayacaklardı. Oysa şimdi birbirimizin tadını çıkarıyorduk, sadece gözlerimizle doyuyorduk birbirimize. Nasıl olsa geçmişi hatırlayıp daha sonra bana kızabilir ya da ağlayabilirlerdi. Şimdi, yaşadığımıza ve birbirimize dokunabilecek kadar yakın olduğumuza inanmanın zamanıydı. Annem elinin tersiyle gözyaşlarını sildi. Ağlamalar iç çekmelere döndü ve tonlar çeken (Günday, 2012: 435) sessizlik çökmeye başladı üçümüzün üzerine. Evet şimdi, geçmişe yolculuk başlıyordu akıllarda. Düşünülüyordu bütün hissedilenler. İstemedim sessizliğin bize bunu yapmasını. "Beni affedebilecek misiniz?" diyerek yürüdüm geçtim sessizliğin üzerinden. Sorumu bitirmiştim ki, annem tekrar kısık sesle ağlamaya başladı ve boynuma sarıldı. Gözlerim ifadesiz olduğu için bütün sarılmalar esnasında kapatıyordum kapaklarını. Babamsa artık gözyaşlarını silmiyordu.

"Tabii oğlum. Tabii ki!" diyordu. "Sen bizim çocuğumuzsun!"

Bütün yaptıklarımdan sonra babam bana, "Sen çocuğumuzsun!" diyordu.

Tabii ki, kendilerini öldüren ile burada annesinin elini tutup babasının gözlerinden, duyduğu utanç yüzünden kaçmaya çalışan adamın aynı insan olmadığına yemin edebilirlerdi.

Babam ne düşüneceğini bilmiyordu büyük ihtimalle (Günday, 2012: 436).

Sevgi, af, sarılma, öpme; hayatını mahveden, parçalayan evladın, oğlun hayatını düzeltir, toplar.

Babam hayatımı, annem ruhumu kurtarıyordu (Günday, 2012: 446).

8. Evlat Acısı

Hasta çocuğunun derdi babayı üzer. Çocuğunun hastalığının sorulup şifa dilenmesi babaya teselli olur.

kimine hasta çocuğunun hastalığını, dertli karısının derdini (Sepetçioğlu, 1989: 132).

Evladının ölme ihtimali bile babayı müthiş gerçeğin dayanılmaz acısının gölgesiyle bile çaresizliğin tedirginliğine sürükler.

Birgün yavrusunu kaybedebilir, Ahmet ölebilir ihtimalini aklından uzak tutardı, bunun düşüncesine dayanamazdı. Sadece hayal ufuklarından ölüm denilen müthiş gerçek, arada bir, pek seyrek, şöyle bir gelip geçerdi (Asımgil, 2010: 134-135).

Babanın evladının, oğlunun ölüm haberine üzüntüsünden daima endişe edilir.

- Anne-babam öğrenmişler mi? (Asımgil, 2010: 136).

Oğlunun genç yaşta intiharı, umursamadan kabullenip yaşamayı gözünde bütün bütün manasızlaştırabilir. İnzivaya ve kâinata karşı bir ağustosböceği kadar kayıtsız yaşamaya sürükleyebilir.

''Oğlunun, Şükriye'nin ağabeysinin genç yaşta intiharı, pek az sonra da karısının ölümü, zaten umursamadan kabullenip yaşamayı gözünde bütün bütün manasızlaştırdı. O artık burada son sığınağı olan bu çiftlikte, kendisini tekzip edip duran insanların ve ilişkilerin bulunmadığı bu yerde, fantezilerini destekleyen şarap fıçılarının yanında, kâinata karşı bir ağustosböceği kadar kayıtsız yaşayıp gidiyor'' (Buğra, 1994: 111).

Evlatlarını kaybeden babalar hayatları boyunca yüreklerini dağlayan evlat acısını unutamazlar. Evlat acısının tesellisi yoktur. Hiçbir mutluluk evlat acısına perde, silgi olamaz.

Ama bebeklerini yitiren ana babalar, yüreklerini dağlayan evlat acısını, hiçbir gün içlerinden söküp atamadılar (Dayıoğlu, 1984: 2).

"Dahi bebeklerin ana babalarını, nice mutlu kılarsak kılalım, yine de yitirdikleri yavrularını unutturamıyoruz (Dayıoğlu, 1984: 20).

Evladın, oğlun ölümünden şaşkınlık duyan babanın üzüntüsü çocuklarıyla önünden geçenlerin imrendirmesiyle depreşir. Yüreğinde tutuşmuş, alev alev yanan evlat gülünün dikeni devamlı kalbini kanatır. Yıldırımlarla yüklü simsiyah bir bulut kalbinin üzerinden dalgalar hâlinde ruhunun karanlıklarına iner, içinin karanlığını derinleştirir. Göğsü hayata kilit vurulmuş uçsuz bucaksız bir zindana döner.

> *Doktor Turgay'ın göğsü uçsuz bucaksız bir zindan… o ebediyen dinmeyeceğini zannettiği hasret, yıldırımlarla yüklü simsiyah bir bulut kalbinin üzerinde. Şaşkın, şaşkın oturuyor salonda. Yaşama kilit vurmuş… Gülün dikeni devamlı kalbini kanatıyor… Bir avuntu arıyor… Tutunacak bir dal…*
>
> *Kalktı kapıyı açtı, dışarı çıktı. Yavaş adımlarla basamakları indi, alt kattan bahçeye çıktı. Çardağın altına gitti bir şezlonga uzandı.*
>
> *İki ay olmuştu Ahmet öleli. Hülyaları, oğlunun istikbali hakkında tasarladığı harikulade planları kala kalmıştı. O zamandan beri hiçbir şeye aldırmıyordu.*
>
> *Sevgiler, renkleri başka, kokuları ayrı, muhtelif çiçekler gibi birbirlerinden farklıydılar.*
>
> *Doktor kendi kendine sevgi tahlilleri yapıyor, evlat sevgisini pek yüce ve yürek yakıcı buluyordu.*
>
> *Caddeden, çocuklarıyla geçen aileleri kıskançlıkla seyretti. Sanki çocukların hepsi yeryüzünde mevcut, sadece serpilip büyümesini hayranlıkla izlediği güzel yavrusu yoktu. Onu yıllardır oyalayan bir hayal miydi? Peki, bu gözlerinin önünde hiç silinmeden duran mutlu hatıralar, bütün yoğunluğuyla yüreğinde tutuşmuş, alev alev yanan evlat özlemi ne oluyordu? Gerçek hangisiydi?*
>
> *Gecenin karanlıklarından esip gelen hafif bir rüzgâr, yapraklarda şarkılar söylüyor, ona dar gelen sahillere iyot ve yosun kokuları taşıyordu. Üzüm salkımları arasında gezinen ateş böcekleri ona inat eğlenceler sergiliyordu. Sertçe bir kanat sesi duyuldu, döndü, baktı, minnacık bir kuş, yavru olmalıydı, kiraz ağacının küçük bir dalına yerleşmeye çabalıyordu.*
>
> *Ahmet'in yokluğundan başka değişen bir şey yok. Milyonlarca sır yüklü olan kâinatın varlığı devam ediyor, dünya dönüyordu (Asımgil, 2010: 141).*
>
> *Öldüğünden beri gözlerinin önünden hiç gitmeyen Ahmet'in hayaline ilk defa sükûnetle baktı. Bu gece yavrusunu mânen Allah'a teslim ediyordu. Ahmet'i Mevlâ'nın kucağına bırakıyordu. ''Yâ Rabbi, oğlum sana emanet "dedi. Selamet dalgalar halinde ruhunun karanlıklarına inerken, yaşlar yanaklarından birbiri ardınca dökülüyordu (Asımgil, 2010: 143).*

Oğul acısı, üzüntüsü babayı dünyaya küstürebilir, sanki diline felç gelmiş gibi susturabilir, âdeta dilsizleştirebilir. Babanın hayatı tamamen bir yük olarak algılamasına sebep olabilir.

> *Aras'ın gidişinden en fazla etkilenen öbür kişi babamdı. Zaten dünyayla ilişkileri zayıf olan babam, o kazadan sonra bir daha toparlanamadı. Dünyaya küstü ve sustu. Sanki diline felç gelmiş, sanki o gece dilsiz kalmıştı. Bir daha hiç konuşmadı. Gazete okumadı, televizyon izlemedi. Annemin yüzüne bakmadı. Haksızlığa tahammül*

edemeyen yüreği, her bakımdan istediği gibi yüzünü güldüren, ilk göz ağrısı oğlunun boktan bir kazada çekip gitmesini en büyük ve en son haksızlık olarak algıladı. İşleri aksadı, çalışamaz oldu. Yaşam tamamen bir yük olmuştu ona (Uzuner, 2012: 291).

Acı bazen ters, tuhaf, saygısız görülebilecek bir şekilde kendini gösterebilir. Siyah Zambak ve Merve romanında görüldüğü gibi denizde boğularak ölen deli gibi sevdiği oğlunun ardından Batı medeniyetinin etkisiyle şarkı dinlemek kültür ve inanç ortamımızda hiç hoş karşılanmaz.

Odaya hafif bir şarkı sesi duyuldu;

''Alnına koyarken veda buseni'' (Asımgil, 2010: 139).

Babam sadece Ahmet'ten en son ayrılırken aldığı veda busesinin anısıyla bu şarkıyı dinliyor (Asımgil, 2010: 140).

Evlat acısıyla kabir ziyareti çok etkileyicidir. Oğulla baba arasına katı, sert, aşılmaz ölüm dehşeti girerek kâbuslarla boğuşturabilir.

Bayramları anne, babasıyla kabir ziyaretine gider, büyük mermer sütunlarla çevrili aile mezarlıklarında tek başına yatan Ahmet'in topraklarına bir demet çiçek koyar, hep beraber dönerlerdi. Leyla Hanım, Vecdi Bey ve Sonay ziyaret gecesini hortlaklar ve hayaletler ülkesinde, kâbuslarla boğuşarak geçirirlerdi (Asımgil, 2010: 211).

Oğlunu kaybetmenin derin üzüntüsünün etkisini bilenler evlat ölümlerini en akıl almaz söylentilerle siyasî istismar vasıtası yapmaya kalkışabilirler.

Menderes Türkün adamı değil mi? Öyleyse oğlun onların tankının altında ezildi.. eziğini aldılar; Menderesin adamları, kıyma makinasında.. dev makinalar olduğunu söylüyorlar; Menderes bunu Avrupa'dan özel olarak getirtmiş.. adam kıymak için diyorlar; oğlun o makinalarda ötekilerle birlikte asfalta karıştırılıp yollara serilmiş; üzerinden yol merdaneleri geçip gitmiş.. Beşiktaş taraflarına gittin mi? Gittiysen o yolların üstünden geçmişsindir.. düşünebiliyor musun oğlunun üstüne basa basa yürüdüğünü düşünebiliyor musun İzak Kohen Usta? (Sepetçioğlu, 1989: 415).

Oğlum ne istemiş ki Türklerden?

Onlar Türk? Türk Türkten ister kime nedir? Benim oğlum..

Bak Usta.. senin oğlun..? Tabii senin oğlun benim oğlum mu var? Biz de kendi hesabımıza yararlanmalı değil miyiz bu kaynaşmadan? Bak bize kaypak Osmanlının yaptığını bilmez gibi durmamalısın. Şimdi sen.. bu Cumhuriyet Hükümetinin elinde; Anadolu'nun oralarında kim bilir nasıl bir eziyettesin ki senin oğlun..

Benim oğlum beni ne bilir be kuzum? Bu Cumhuriyet Hükümetinin devrinde bak biz oturmuş burda neler konuşuyoruz.. karışan mı var ki? (Sepetçioğlu, 1989: 415).

Oğlunu kaybetmenin üzüntüsü içindeki baba oğlunun arkadaşlarını oğlu gibi görür. Oğlunun arkadaşlarında oğlunun kokusunu duyar.

Oğlu ölmüştü ve morg kapısında bekliyordu. Öteden bir genç koşarak geldi ve ağlayarak babanın boynuna sarıldı. İkisi kenetlendi. Baba ''Oğlumun kokusunu duyuyorum'' dedi, başını gencin omzuna gömdü (Bostancı, 1995: 71).

E. EĞİTİM

Türk ailesinde işbölümü cinsiyet ve yaş temelinde şekillenir. Oğlu yetiştirme babanın, kızı yetiştirme annenin görevidir. "Babasız oğul, anasız kız bakımsız (yani öksüz)" sayılır (Canatan vd, 2009: 124). Çocukların terbiye edilmeleri ve kötülüklerden korunmaları lâzımdır. En yaşlısından en gencine doğru veya en bilgiliden en bilgisize doğru aralıksız telkin ve tavsiye mekanizması vardır (Doğan, 2009: 144).

Çocukların terbiyesinde yaratılışlarındaki normal hareketlerine uymak gerekir. İnsan tabiatı huy hırsızıdır. Yaratılışlarındaki farklılıklara göre ilim öğrenmeleri ve meslek seçmeleri gerekir. Çocuğun hangi ilim ve fenne istidadı varsa hangisi ile durumu uygun düşüyorsa enine boyuna düşünülmeli ve uygun olan ilim ve fenle çocuk meşgul edilmelidir. İnsan istidadı olan sanatla meşgul olunca az zamanda ve fazla gayret göstermeden netice elde eder (Canatan vd, 2009: 270).

Aile, eğitim süreciyle aile bireylerine özellikle çocuklara içinde yaşadıkları toplumun kültürünü aktarmak, öğretmek gibi önemli bir misyona sahiptir. Modern öncesi toplumlarda ailenin eğitim işlevine çocuklara belli meslekler edindirmek dâhildir. Modern öncesi toplumlarda aileler verdikleri eğitimle çocuklara belli bir hayat tarzını öğretirlerdi. Modern toplumlarda çocukların meslek edinmeleri bürokratik örgütlere devredilmiştir. Modern toplumlarda çocukların eğitilmesinin en önemli kurumlarından biri ailedir. Ancak aile modern toplumlarda eğitimin yürütüldüğü tek kurum değildir. Özellikle örgün eğitim kurumları çocukların eğitilmesinde önemli işlevler kazanmışlardır (Canatan vd, 2009: 109).

Baba yaşayışı, paylaştıkları, gösterdikleri ve hatta ölümü ile en etkili, izi yıllar sonra bile yol gösterebilen bir öğretmendir.

> *''Namaz'' diye düşündü Refik. Başını salladı. Ayakkabılarını nasıl çıkaracağını düşündü. Eskiden camiye her gelişinde bunu düşünürdü. Eskiden hizmetçilerle, bir de bayramlarda babasıyla gelirdi buraya (Pamuk, 2012: 221).*

Babanın işi dolayısıyla gitmek zorunda kaldığı yerde bazen gerekli okul olmaması okuma zorluğu çıkarabilir.

> *- Haklısınız komutanım ama, dedi. Babam Alıcık nahiyesinde kâtiplik yapıyor. Orada da ortaokul yok… (Bener, 2001: 32).*

Babadan gelen bilgi, tecrübe güvenilir bir kılavuzdur. Babaların nasihatleri genellikle öldükten sonra hatırlanıyor. Tecrübeden birikimden faydalanmak için bedel ödemeyi, ölümle sarsılıp kendine gelmeyi beklemek pek kazançlı bir yol değildir.

> *Babam haklı, ''Uzlaşmak gerek'' (Pamuk, 2012: 236).*
>
> *Rahmetli baban anlatırmış onu da (Pamuk, 2012: 237).*

Babanın çocuğunun eğitimi için gösterdiği gayret hatıra olarak bile eğitim değeri taşıyabilir.

… evdeki tek ansiklopedinin K harfli cildiyle dolaşıp, bana kertenkele maddesini okurken bugünmüş gibi net seçebiliyorum (Uzuner, 2012: 77).

Babanın dünyaya pozitif yönden bakması çocuğunda olumlu izler bırakır. Çocukların ufka koşabilmeleri için ufukta kayda değer iyiliklerin güzelliklerin aydınlığın olduğunu düşündürmek gerekir.

"Hayır hayır! Ben gelmekte olan kara bulutlara göre değil, doğmakta olan güneşe göre hayata bakıyorum dedi babam" (Çokum, 1996: 186).

Babalar evlatlarını insanlığa yararlı olabilecek şekilde büyütmeye çalışırlar. Geleceği çocuklarıyla mutluluk için örerler.

Ana babalar, kurultayın görüşlerini hoşnutlukla benimsediler.

Hiçbir ana baba, insanlık için sıkıntı ve mutsuzluk kaynağı olmak istemiyordu (Dayıoğlu, 1984: 151).

Çocukların özellikle kızların hangi durumlarda ne şekilde hareket edecekleri, bir erkeğin kendisini korumak için nasıl davranması gerektiği daha çocukluk döneminde babasından edindiği bilgiler arasındadır. Aile terbiyesi hayata hazırlığın mayasıdır.

İnsanların, özellikle de genç kadınların, hangi durumlarda ne şekilde hareket edecekleri, onlara karşı bir erkeğin kendisini koruması için nasıl davranması gerektiği, daha çocukluk döneminde, annesinden, babasından, komşulardan, arkadaşlardan, hatta şöyle ya da böyle ilişki kurduğu kızlardan edindiği bilgiler arasındaydı (Bener, 2005: 137).

Çocuğa sinir bozucu ölçülerde tertiple kışlada asker olarak yaşadığı düşündürülmemelidir. Babanın kızına anlayışı unutulmaz mühürlerle verdiği derstir.

Kaç kere yatağına yattıktan sonra, açık unuttuğu diş macununun kapağını kapatmak üzere banyoya, yerlere bıraktığı giysilerini asmak üzere gardrop başına çağrılmıştı. Babasının, "O daha küçük bir çocuk Raziye, rahat bırak kızı," dediğini duyar gibiyim (Kulin, 2012: 114).

Çocukların illa göz önünde durması, bebekmişler gibi kollanması doğru olmaz. Babalık düşüncesi, duyguları yeterince gelişmek, evlat sevgisi hiçbir zaman üstüne kilise fanusu gibi çökmeyi gerektirmez. Kızını gözden çıkarmak istemediğinden âdeta fanusa sokanlar, hürriyet aşkının sert tokadıyla sarsılabilirler.

"Hiç olmazsa gözümün önünde kaldı."

"Evet, çocukların illa gözünün önünde duracak, onları bebekmişler gibi kollamaya, korumaya devam edeceksin."

"Sen de baba ol da görelim."

"Aaa anne, bu kadarı da olmaz! Ben baba değil miyim?"

"Daha üç aylık babasın. Babalık duyguların yeterince gelişmedi, insan evlatlarına günbegün daha fazla bağlanır. Bak bakalım, Muho bir yaşına gelsin, ondan ayrı kalabiliyor musun?"

"Oğluma şimdi de bayılıyorum ama hiçbir zaman üstüne kilise fanusu gibi çökmeyeceğim."

"Ben size öyle mi yaptım demeye getiriyorsun? Sizinle konuşulmaz zaten. Nankörler! Sen yine ıslık çal, ben razıyım" (Kulin, 2012: 117).

Aile bireyleri arasında çocuğun eğitimiyle en çok ilgilenen kişi annedir (% 72,4). Anneye göre daha geri planda olmakla birlikte çocuğun eğitimiyle baba ilgilenmektedir (% 20,8). Çocuğun eğitimiyle ilgilenme açısından anne ve baba aynı düzeye sahip olmasalar bile anne ve babalar çocuğun eğitimi konusunda benzer görüş ve anlayışa sahipler (% 71,9). Çocuk eğitiminde çocuğun bir kabahati nedeniyle azarlanıp aşağılanması anne babalar tarafından ağırlıklı olarak yanlış (% 54,4) bulunuyor ancak doğru (% 32,2) bulanlar var. Çocuk eğitiminde çocuğun bir kabahati nedeniyle odaya kapatılması anne babalar tarafından daha çok yanlış (% 82,9) bulunuyor ancak doğru (% 8,1) bulanlar var. Çocuk eğitiminde çocuğun bir kabahati nedeniyle evden kovularak cezalandırılması anne babalar tarafından büyük oranda yanlış (% 95,2) bulunuyor (Vatandaş vd, 2011: 271). Çocuk eğitiminde çocuğa kabahati nedeniyle küsmek anne babalar tarafından daha çok yanlış (% 56,4) bulunuyor ancak doğru (% 25) bulanlar var. Çocuk eğitiminde çocuğun bir kabahati nedeniyle harçlığı azaltılarak cezalandırılması anne babalar tarafından genellikle yanlış (% 48,7) bulunuyor ancak doğru (% 34,5) bulanların oranı yüksektir (Vatandaş vd, 2011: 272).

Baba sözüne itibar edilir. Baba hayatın istikametini tayinde çok önemli rol oynayabilir.

Paris'te hukuk fakültesini bitirdikten sonra babasının "İstikbal senin için İstanbul'dadır" sözüne uyarak Dersaadet'e yerleşip saray mabeyninde kâtip olmuştu (Altan, 2006: 13).

Baba, çocuklarına sabır duygusunu aşılamaya çalışmalıdır.

'Babaları, sabredin Eskişehir'e kadar dedi' (Özdek, 2008: 165).

Baba, sabırlı olmasını, beklemesini, milliyetçilik duygusunu öğretmelidir. Sabır, tozunda kararında ölçülü olmalı. Sabır gösterirken aceleci olmamak gerektiği gibi geç kalınmamalıdır. Sabırda zamanlama doğru ayarlanmalıdır. Bilgiyle tecrübeyle hareket edilmelidir. Sabır, fırsatların kaçırılmasına fayda yerine zarara yol açılmasına sebep olacak şekilde yanlış değerlendirilmemelidir.

Ben bağlarda büyüdüm, üzümlerin olgunlaşmasını bekleyerek geçti çocukluğum; babam bana sabırlı olmasını öğretti. Sezar dedi bir defasında, babam Sezar derdi annem Konstantin; aile içinde küçük bir milliyetçilik çekişmesi, neyse. Ne diyordum, Sezar dedi, beklemesini öğrenmelisin, erken koparılan üzümlerden kötü şarap olur, içemezsin.

Sonra hafifçe Mehpare Hanım'a sokulmuştu.

- Ama çürütecek kadar da beklememelisin, öyle demişti babam (Altan, 2006: 302).

Baba kızına hayatla ilgili bilgiler verir. Kızının kendisini tanımasına anlamasına ve işlerini en uygun, verimli olacak zamanlamayla yapabilmesine katkıda bulunabilir. Her şeyin

bir zamanı olduğunu ve yerinde zamanında iş görmenin çok daha isabetli ve faydalı olabileceğini kavratabilir.

> *'babamın inancına göre ise tam ergenliğe mastırımı yapınca kavuşacağım' (Özdek, 2008: 30).*

Baba kızını bazı konularda kurallarla yetiştirmelidir. Örf ve âdetler öğretilmeli, yaşatılmalıdır. Kültürün hayata geçirilmesinde aile terbiyesi kalıcı alışkanlıklar sağlar.

> *'Anne ve babasına Ayme'nin Türkiye'den gelen gazeteci bir arkadaşını karşılayacağım, otelde yer ayırtacağım deyince ona çok kızmışlar, 'Onu eve getireceksin' demişler' (Özdek, 2008: 77).*

Gelir düzeyi ve eğitim düzeyi yüksek olan aileler, çocuklarını daha çok yabancı dilde öğretim yapan liselere göndermektedirler (Sayın, 1990: 154).

Baba evladının yabancı dil öğrenmesini, bilmesini ister. Dil eğitimi için gereken her türlü fedakârlığı yapar.

> *İşten geldikten sonra oturup onlarla saatlerce Fransızca çalışıyor (Altan, 2006: 266).*

> *"Elli yaşlarında Amerikalı bir iş adamı ve babasının okulda devam ettiği İspanyolca derslerine yararlı olması amacı ile pratik yapması için buraya getirdiği genç bir bakireyi öldürdün…" (Günday, 2012: 164).*

Altan, Fransızca öğrenebilmeleri için babayı evlatlarıyla saatlerce dil çalıştırır. Günday'da baba kızının İspanyolcasını geliştirebilmesi için fedakârlıkta bulunur.

Baba evladının eğitim hayatını, seviyesini yakından takip edebilir. Gece Yarısı Güneşi'nde kızının ne seviyede yabancı dil, İngilizce konuştuğunu bilmek ister.

> *'Bir ara babası kızının güzel İngilizce konuşup konuşmadığını sordu' (Özdek, 2008: 90).*

Baba, çocuğunun yabancı dille İngilizce konuştuğuna şahit olduğunda gururlanır. Evladıyla gururlanmak evladı motive edebilir.

> *'Derken çocukların anne ve babaları da çıktı dışarıya. Çocuklarının benimle İngilizce konuştuğunu görünce biraz gurur yansıtan bir bakışla gülümsediler' (Özdek, 2008: 89).*

Babalar evlatlarının iyi bir eğitim almalarını, iyi bir kariyer sahibi, hayırlı evlat olmalarını çok ister. Babanın isteğini gerçekleştirmek, hayırlı evlat olmak mutluluk verir.

> *Batu hem babasının, hem kendi dileğini gerçekleştirmiş. Yüksek Mühendis Mektebi'nde asistan. Üç hocanın, asistanı olması için kavga ettikleri bir asistan hem. Sonraki yıllarda Batu, kendisini çok isteyen hocalardan biri tarafından ihbar edilecek.*
>
> *Şimdi hem ciddi, hem yaşamayı seven, hem hayırlı bir evlat (Kutlu, 2006: 148).*

Çocuklarının eğitimlerini isteme düşüncesinde kendilerinin elde edemediği ve ulaşamadığı hayat şartlarını eğitim vasıtasıyla çocuklarına sağlama düşüncesi ortalama Türk ailesinde babaların en önemli beklentilerindendir. Her düzey ve kademedeki okullaşma

oranlarındaki artış son yıllarda Türk ailesinin beklentilerini karşılama noktasında umut verici rakamlara ulaşmıştır (Doğan, 2009: 204).

Baba, çocuğuna eve gelen misafire karşı nasıl davranılması, misafirin rahatsız edilmemesi gerektiği terbiyesi vermelidir.

> *'Ablaları, anne ve babaları gülüyor, beni rahatsız etmemelerini söylüyorlardı' (Özdek, 2008: 242).*

Gece Yarısı Güneşi'nde baba, çocuğuna misafir tarafından verilen eğitici hikâyeli, olumlu dersten çocuğuna yeni birşeylerin katılmasından hoşlanır, memnun olur.

> *'Baba Singh kulağıma eğilerek ''çok güzel bir ders verdin sağ ol'' dedi' (Özdek, 2008: 243).*

Baba evlatlarının nerede, ne zaman, nasıl davranması gerektiğini öğütlemelidir. Babanın bir şeyden rahatsızlık duyup verdiği nasihat her zaman olumlu etki yapmayabilir. Bazı öğütler evlatlarda tokat yemiş gibi etki yapabilir, kırgınlığa sebep olabilir. Kaş yapayım derken göz çıkarmamak için çok dikkatli davranılmalıdır. Unutulmayacak, olumsuz iz bırakabilecek, büyük ve kapatılmaz hesaplara fırsat verilmemelidir.

Çocuğun eğitimi için çocuktan önce birinci planda anne baba eğitilmelidir (Çakmaklı, 1995: 118).

> *Duygulu Batu, şen şakrak Mahmut trene biniyorlar. Mahmut yarı beline kadar sarkıyor. Tren hareket etmek üzere. Babasının ellerini öpüyor. Birini bırakıp öbürünü. Çok duygulu bir an bu. Batu gülümsüyor, Hüsra babasının rahatsızlığını görüyor. Emir Bey birden çekiyor elini:*
>
> *"Böyle fazlaca hissi davranma. Bir erkeğe yakışmaz, bir müstakbel idareciye hiç..."*
>
> *Küçük bir olay. Mahmut tokat yemiş gibi oluyor. Hüsra babasının sıradan insanlığını bir daha algılıyor. Mahmut ise unutmayacak bu olayı. Babasıyla hiç hesabı olmayan tek insanken, büyük ve kapatılmaz hesapları o açıp açıp duracak... (Kutlu, 2006: 143).*

Baba öğüdü en güvenilir hayat rehberlerindendir. Baba tecrübesi tecrübelerin en aydınlatıcısıdır. Bazı konularda dayanıklı olmamak dayanıklı olmaktan çok daha hayırlı olabilir.

> *Mahmut, Filiz'le birlikte annesinin başında. Ağlıyor anlatıyor, gülüyor anlatıyor.*
>
> *Akşam, sofrada kafa çekerken -çok içki içtiğini Leyla ve Hüsra fark ediyorlar, dayanıklı; keşke olmasa, babası dayanıksızlığın insan için şans olduğunu söylerdi- (Kutlu, 2006: 197).*

Baba öğüdü, hayatı anlama ve en verimli, doğru değerlendirme imkânı sağlayabilir.

> *"İşinizi hayata başlangıç olarak alınız kızım. Aslolan insanın nereden başladığı değil, nereye geldiğidir" (Kutlu, 2006: 146).*
>
> *"Harcama kendini!" derdi babam. Ama harcıyordum hepsini (Günday, 2012: 261).*

Kutlu, hedefle irade biler, Günday, kendine sahip çıkmayı öğütler.

Baba terbiyesi, terbiyenin imbiğidir. Argo konuşmak; eğitimli, kültürlü, medenî insanlara yakışmaz. Baba, kardeşler arası konuşmalardan hareketle konuşma kurallarını çocuklarına öğretmelidir. Nazik, kibar konuşmalarla kardeşlerin birbirlerine iyi örnek olmalarını sağlamak gerekir.

> *"Sen küçüksün, anlamazsın."*
>
> *"Hiç de değil. Bal gibi anlarım. Haydi söyle."*
>
> *"Kuçan kendi kıçını kurtarmak için, Miloseviç'le pazarlık yapmış," dedi Fiko. "Anladın mı?"*
>
> *"Çabuk odana git. Hemen şimdi," diye bağırdı Burhan. "Bu ne biçim konuşmak büyüklerinin yanında. Ne güzel örnek oluyorsun kardeşine."*
>
> *Fiko kıpkırmızı oldu. Raziyanım, oh olsun der gibi başını iki yana sallarken, Hana ateşe körükle gitmek için, "Kuçan'ın kıçı… Kuçan'ın kıçı," diye bir şarkı tutmuştu bile* (Kulin, 2012: 65).

Baba, satranç, briç, tenis… gibi zihnî ve bedenî sporlara çocuklarını teşvik etmelidir. Fakat içki tavsiye etmek hiç doğru değildir. İçki içmenin adabını öğretip kendisi örnek oluşturan babalar evlatları için hiç hayırlı birşey yapmış olmazlar.

> *Arkadaşlarıyla hafta sonları yaptığı maçlarda toplarını topladım. "Satranç, briç, tenis… Bunları bilmeyen biri uluslararası ilişkilerde doktora yapsa neye yarar?" derdi babam. Tabii kendisi bu kadarla da yetinmeyip şarap uzmanlığına ve gurmeliğe de terfi etmişti. "Ne yiyip ne içtiğini bileceksin. Vücudun yemekler için otoban gişesi olmamalı!" derdi* (Günday, 2012: 528).

Yanlış işlerde baba korkusu korkuların en yumuşak ve faydalı olanlarındandır. Fakat korkunun dayağa dayanması hiç doğru, hoş değildir. Vurdukça büyüyen bir tohumun çocuğun ruhunda karabasan gibi yerleşmesine sebep olunmamalıdır. Kaba kuvvetin doğurduğu korku gizliliklere gizlilikler samimiyetsizlikle ilişkilerin kirlenmesine sebep olur. Kabukta şeklî kalan sözde itaat, asalet; içten kabule dayanmaz, kalıcı, yapıcı etkisi zayıf olur. Oysa istenilen iyiliklerin benimsenmiş, ruha sinmiş, refleks hâlini almış, kalıcı bir özellik olması sağlanmalıdır.

> *Yanlış bir iş yaptığım zaman babamın bana kızacağını düşündüğüm günlerde korkumu silmek için söylediğim o sihirli sözleri tekrarladım.*
>
> *"Hiçbir şey yok! Hiçbir şey yok. Hiçbir şey yok…"* (Günday, 2012: 247).
>
> *Babadan gizliyorlar bunu. Dayak yediğini duyarsa bir de o dövecek çünkü, öyle söylüyor* (Aral, 2003: 128).

Evlat, Günday'da kızacağını düşündüğünden baba korkusunu bastırmanın bir yolunu bulur. Aral, babanın dövüleni döveceği korkusu salar.

Baba nasihati özellikle küçüklerin ruh, vicdan ve davranışlarında derin bir yankı bulur. Babalar evlatlarına hemen her dinde var olan evrensel bir insanî ilkeyi aşılarlar: Kendini karşındakinin yerine koy.

> *Ben sadece fazlasıyla ciddiye almıştım, küçükken babamın bana birini üzdüğümde söylediği o sözü. "Kendini karşındakinin yerine koy" (Günday, 2012: 320-321).*

Oğul babaya zorluk çıkardığını düşünse bile baba, oğlu için fedakârlık yapmaktan asla yılmaz. Her baba oğlunun yüksek insanî vasıflara sahip olması için üzerine düşeni yapar. Ancak sevgi ve ilginin ağır baskısı yetenek ve kapasite karşılığı yoksa sevdiklerini kahretmemek için çırpınan çocukların kahrolmasına yol açabilir. Çocukların gerçeklerinden kopuk idealler çocukları bunaltıp ezerek çaresizliğe sıkıştırır. Sevgiden ötürü, sevdikleri için sevdiklerini terk ettirebilir. Çare sanılan kaçışta sığınılan olmadık olumsuzlukların bataklığına saplanılabilir. İstikbali izmihlale dönüştüren hiçbir yol doğru değildir.

> *Sustuğumda eminim, ben yokken hayatının daha kolay olduğunu düşünüyordu babam.*
>
> *Babam, hayatının geri kalanını beni yeniden bir insan yapmaya adıyordu. Yoktan bir insan var etmeye çalışıyordu. Belki anlatmalıyım, diye düşündüm, babama. Onların istediği gibi bir adam olamayacağımı, değil bir adam, yanlarında kaldığım takdirde bir insan olarak yaşayamayacağımı anladığım için ve benim zavallılığımı, işsizliğimi her gördüklerinde kahrolacaklarına, yok olduğum için bir defaya mahsus kahrolmalarını tercih ettiğimi söylemeyi düşündüm (Günday, 2012: 442).*

Baba değil konuşmasıyla bakışıyla bile çok şey anlatabilir. Evladında istediğini göremediğinde evrenin öbür tarafına gidip hayat belirtisi bulamamış bir astronotun hayal kırıklığıyla yarışır acıyla ruhu dağlar. Oğlunun, babasını hak ettiğini göstermesini, kendisinin varlığına sebep olmasının yararlı bir iş olduğuna ikna etmesini bekler. Oğul, babasına kendini kabul ettirmek ister. Babanın beklentilerinin baskısı suyun baraja yaptığından fazla olursa algılanırsa cevap veremeyen çocuk sular altında kalabilir.

> *Vurmazdı babası, tokatlamazdı yanaklarını. Ama öyle bakardı ki, öyle bir konuşurdu ki! Her kelimesi, evrenin öbür tarafına gidip hayat belirtisi bulamamış bir astronotun hayal kırıklığıyla yarışırdı. Acı vardı sözlerinde. Hak etmek, en çok kullandığı fiildi. Salih'in Lütfü'yü hak etmesi gerekiyordu. Oğlun babayı, kendisini yaratmış olmasının yararlı bir iş olduğuna ikna etmesi gerekiyordu. Ama Salih o yaşlarda, bu tarz kanıtlama işlerine giremeyecek kadar asiydi. Babasının üzerine döktüğü ağır kokudan arınmak için kendini alkolle yıkardı, daha on üç yaşında. Lütfü oğul değil bir genel müdür istemişti (Günday, 2012: 513).*
>
> *Babam, ben büyüdükçe o kadar çok sorumluluk yükledi ki omuzlarıma (Günday, 2012: 507-508).*

Baba için oğul bir prenstir. Aile bütün olarak çocuğa aynı yaklaşımı göstermezse çocuk çelişki içinde kalabilir. Bir erişkine erişkine yakışır biçimde davranılmalıdır. Çocuk sürekli şımartılmamalıdır. Çocuğun büyümesine müsaade etmek gerekir.

> *"Bu törende ailemin tüm fertleri yanımda olacak," demişti babası. "Hem sen de artık büyüyorsun Trvtko, bir prens gibi davranma zamanın çoktan gelmedi mi?"*

Hayır 'o zaman' daha gelmemişti. 'o zaman'ı elinden geldiğince ertelemeye çalışan sadece kendisi de değildi üstelik. Annesi, kız kardeşi, dadısı ve büyükanneleri ona sürekli küçük sevimli hayvancıkların adıyla hitap ediyor, severken hâlâ kucaklarına oturtup sıkıştırmaya çalışıyor ve hiç de bir erişkine yakışır biçimde davranmıyorlardı. Babası daha geçen günlerin birinde, evdeki kadınları, ''Bu çocuğu yirmi yaşına geldiği zaman bile şımartacağa benziyorsunuz. Büyümesine müsaade etmiyorsunuz,'' diye azarlamıştı (Kulin, 2012: 260).

Babalar çocuklarını anneyle beraber yetiştirirler. Evlatlarına kendilerinin ve annelerinin sözlerinden çıkmamayı öğütlerler. Kuralın ayrımcı değil herkesi kuşatıcı olduğunu bilen çocuk kurala uymakta daha az zorlanır.

'Oğlum annenin sözünü dinle. Onun söylediklerinden dışarı çıkma, derdi o kadar…' (Cilasun, 1996: 79).

Babalar evlatlarının eğitimi için büyük fedakârlıklara katlanırlar. Eğitimleri için her türlü feragate rağmen çocukların sorumsuz davranışları babayı çok üzer. Yarım Kalan Yürüyüş'te evladı Avrupa'dan diploma almadan dönen baba üzüntüden ölecek gibi olur.

Zavallı babam, kırk yıl önce Avrupa'dan diploma yerine bu kutularla döndüğümü görünce az kalsın ölüyordu (Eroğlu, 1986: 113).

Babalar oğullarının eğitimini denetlerler. Denetim bir koruma, irade bileme, yol gösterme, zamanlama bilinci geliştirme işlevi görür.

Oğlunun eğitimini denetleyen bir baba gibi yaklaşıp masanın üzerindeki kapağına baktı: "Hölderlin… Hyperion! Kim bu? (Pamuk, 2012: 470).

Kızın eğitim hakkının engellenmesi üzüntü vericidir. Hangi sebeple kimin telkiniyle olursa olsun kız çocukların eğitimlerine engel olmak suçluluk duygusuyla telafisi mümkün olamayabilecek bir yanlıştır. Eğitimin sağlayabileceği imkân ve fırsatlardan kızlarını mahrum edenler hem kızlarının istikballerini karartabilir hem toplumsal güce balta vurmuş olurlar. Tek kanatlı kuş uçamaz.

''Ah, baba, dedi, teyzeme uyup almayacaktın beni. İki senelik öğretmendim şimdi. Ve onun ne kadar üzüldüğünü, şaşılacak bir hızla çökkünleşiverdiğini gördü: O rahatlık, o güven, o memnunluk uçup gitmişti. Yüreği dayanamadı; kucakladı babasını. Öptü de'' (Buğra, 1994: 154).

Kız çocuğu hayatını ilgilendiren konularda karar verme iradesi açısından erkek çocuktan farklı değildir (% 25,9) ve kız çocuğu hayatını ilgilendiren önemli her kararı kendisi verebilir (% 19,4) görüşünü ifade edenlerin oranları görece yüksektir (Vatandaş vd, 2011: 270).

Çocuklarının eğitimini sağlamak her babanın görevidir. İlerici, aydın bir kafaya sahip her baba evlatlarının bilgi ve beceriyle güçlenmesini sağlayabilecek eğitime her şeye rağmen gereken önemi verir. Devletin anlamsız, gereksiz, hak ihlali yoluyla vatandaşlarının önünü kesmemesi özellikle kızların eğitimini zorlaştırabilecek, imkânsızlaştırabilecek yollara yönelmemesi gerekir. Eğitimin önündeki her engeli kaldırıp bilgi ve beceri kazandırarak

insanlarının tam kapasite verimliliğini sağlamak devletin temel görevlerindendir. Eğitime ulaşma imkân ve fırsatları zorlaştırılmamalı aksine kolaylaştırılmalıdır.

> *Şeker pancarı yetiştiren dedem iki oğlu Mustafa ve Kemal'i askeri okullarda okuturken, ileri yaşlarında sürpriz olarak doğduğundan fazlaca şımarttığı küçük kızı Zübeyde'yi de başörtüsüz olarak okutmuş (Uzuner, 2012: 41).*

Babanın kızının ve oğlunun yüksekokulda okumasını istemesi kızında çok olumlu duygular uyandırır. İlerlemenin genellikle eğitim yolu ile sağlandığı çağımızda evlatlarına eğitim kanadı takan baba gönül kuşlarının ufukta süzülmesinin mutluluğunu yaşar ve yaşatır.

> *Benim ve ağabeyim Aras'ın yüksekokullarda okumamızı istediğini söylerken gözlerinde beliren sapsarı incinmişlikten böyle sezerdim (Uzuner, 2012: 41).*

Çoğu kimse için kız çocuğu çok iyi eğitim görüp ekonomik bağımsızlığına kavuşmalıdır (% 32,6). Çoğu kimse için erkek çocuk iyi bir eğitim görmelidir (% 28,9) (Vatandaş vd, 2011: 270).

Çekirdek ailenin en önemli olumsuzluğu, çocuklar için toplumsallaşmalarına yeterli ortam ve imkânı sağlayamaması, başka kurumların desteğine ihtiyaç hissettirmesidir. Eğitim ve diğer bazı hizmet kurumları aileye destek olan kurumların başında yer almaktadır (Vatandaş vd, 2011: 253). Bireyler bilgilenme, hayata hazırlanma, hayata ve bireysel gelişimlerine ilişkin sorularının cevabını bulma, mesleğe hazırlanma gibi ihtiyaçlarını eğitim kurumlarıyla karşılamaya çalışırlarken dostluk, eğlence, arkadaşlık gibi ihtiyaçlarını boş zamanı değerlendirmeyi sağlayacak eğlence sektörlerinin sunduğu imkânlarla ekonomik dayanışma gibi ihtiyaçlarını hizmet sektörünün değişik unsurları aracılığıyla karşılamaktadırlar (Vatandaş vd, 2011: 254).

Modern öncesi toplumlarda aileler kendi üyelerine sadece dinî eğitim vermekle kalmazlar aynı zamanda dinî eğitimin oluşturduğu pratik durumu denetlemeyi görev edinirlerdi. Modern toplumların seküler yapılanması her ne kadar dinî eğitimi belirli bürokratik örgütlere devretmiş olsa bile aileler ihtiyaç duydukları takdirde dinî eğitim işlevlerini yerine getirmeye devam etmekte inandıkları dinî değerleri ve davranışları çocuklarına aktarabilmektedirler. Dinî eğitim konusunda ailelerin ne kadar başarılı oldukları toplumdan topluma değişen bir (Canatan vd, 2009: 109) durumdur. Modern Batılı toplumlarda anne ve babalar, daha çok çocukların ilerleyen yaşlarda kendi dinî tercihlerini kendilerinin yapmaları gerektiğini düşünmektedirler. Bununla birlikte çocukların daha ilkokul ve ilkokul öncesi çağda dinî okullara (Protestan, Katolik vs.) gönderilmesi sık sık rastlanan bir olgudur. Muhafazakâr ve dindar aileler, okul seçimine bağlı olarak çocuklarının dinî sosyalleşmesini yönlendirmiş olmaktadırlar (Canatan vd, 2009: 110). Devlet politikaları ve daha çok eğitim programları oluşturulurken dinî bilgiye sahip olmanın toplumsal bir ihtiyaç ve istek olduğu bilinciyle hareket edilmelidir.

Ekseri insanlar İslâm'ı ana babalarının telkini ile benimsemişlerdir. Çocuk, şayet bir kâfirin sulbünden gelseydi ve bozuk bir taklit, küçüklüğü zamanında benliğine kök salmış olsaydı İslâm'a dönmesi ancak uzun zaman inceleme ve bir mürşidin doğru yolu göstermesi ile mümkün olurdu (Efendi, Tarihsiz: 166).

Her baba oğlunun iyi yetişmesini ister, kötü örneklerden ortamdan sakınır. Batıl inançlar, uyuşukluk, hareketsizlik, tembellik telkinleriyle aptallaşmasını istemez. Fakat bazen kendi yanılgıları, saplantıları evlatlarını aslında istemediği eksik, yarım, yer yer yanlış bir anlayışa sürükleyebilir. Aklın ışığına aklın aydınlığına kendine inanması istenirken yalan sanılan gerçeklerin yarasasına dönüşmesine yol açılmamalıdır. Hakla batıl, yalanla gerçek birbirine karıştırılırsa gösterilen yol bataklığa döner.

> *"Biliyormuş gibi ha! Onu yine yanına almak istiyor? Onu sevimli buluyor. Kendi çocuğu yok! Onu öpüp okşayacak, sonunda kendisi gibi aptal edecek! Kendi saçma inançlarını, uyuşukluğunu, o zavallı dünyasını ona aşılayacak! Hayır! Ben oğlumun öyle yetişmesini istemiyorum. Ben oğlumun…* (Pamuk, 2012: 76).

> *Sabah bana Cennet'ten, meleklerden, cadılardan bahsetti. Bunlara inanıyor. Demin yaptığım cadı taklidini anlamadı. Ben oğlum böyle olsun istemiyorum, anlıyor musun Cevdet? Oğlum yalanlara inanmasın. Oğlum aklın ışığına, kendine inansın… Aklın aydınlığı… Ben ona boş yere Ziya demedim!''* (Pamuk, 2012: 77).

Çocukların % 8.2'si siyasî görüşleri, % 10.6'sı dinî tutumları dolayısıyla aileleriyle sorunlar yaşamaktadır (Doğan, 2009: 169).

Baba çocuklarını dinî nasihatlerle öğütle bıktırmamalıdır. Ham yobazlık, kaba softalık kimseye bir fayda sağlamaz. Dinî açıdan babaya karşı sorumluluk ile ilgili nasihat verirken bütün sorumluluğu çocuklara yüklemeye kalkmak kendini kandırmak olur. Hiçbir çocuğunun yaşlılığında kendisine bakmayacağı endişesine kapılıp yalan yanlış, eksik, yönü saptırılmış, yanlış anlaşılmış, kulaktan dolma bilgilerle Allah'ın şefkatinin istismarıyla yanlış yol ve yöntemlerle kendine sıcak, yumuşak bir sığınak oluşturmaya kalkışmak abestir.

> *Atiye'nin, "Yeter bıktırdın çocukları," diye söylenmesini onun kâfir olduğuna yordu. Babalık görevini aksatmadan yerine getirdi. "Sizin günahlarınızı bana yüklerler sonra," deyip ne duyduysa, ne dinlediyse bir bir saydı döktü. Baba olmasından dolayı Allah'ın sırtına yüklediği yükü, üstünden indirip çocuklarının sırtına bindirdi. Kuş gibi hafifledi* (Tekin, 2011: 123).

Toplum bireylerden meydana gelir. Bireylerin her açıdan ilk eğitimi aldıkları yer ailedir. Aileyi anne, baba ve çocuklar oluşturur. Ailenin yetiştirdiği çocuklar ileride topluma dâhil olan yetişkin bireyler olacaklardır. Aile, inanç başta olmak üzere her konuda çocuklara eğitim verir. Bir toplumda çocukların inançsız yetişmelerindeki suç çocuklarda değil çocukları yetiştiren anne babalarda aranmalıdır.

> *'- Bir toplumda gençlerin inançsız olarak yetişmelerinde en büyük suç, bana kalırsa anne ve babalardır'* (Cilasun, 1996: 156).

Baba dinî bilgileri öğrenmesi için çocuklarını çeşitli kurslara yollar. İslam dinine inanan ailede öğrenilen bazı temel dinî bilgiler Kuran kursları vs. yollarla pekiştirilir, geliştirilir ve yeterli hâle getirilmeye çalışılır. Günümüz şartlarında ailelerin çocuklarına yeteri kadar zaman ayırmakta zorlanması gibi sebeplerle kurumlar aracılığıyla kazandırılacak bilgi ve beceriler çocuğun dinî yönden yetişmesi için gerekli ve âdeta şarttır.

Anne babaların büyük çoğunluğu çocuğunun dinî bilgiye sahip olmasını çok istiyor (% 67,1). Çocuğunun dinî bilgiye sahip olmasını isteyenlerin (% 29,3) oranı yüksektir. Çocuğunun dinî bilgiye sahip olmasını istemeyenlerin oranı sadece % 0,6'dır (Vatandaş vd, 2011: 270).

Türkiye'nin bütün bölgelerde yaşayan halkın çoğunluğu çocuklarının dinî bilgi edinmesini istemektedir. Çocuklarına dinî bilgi verilmesini istemeyenlerin en yüksek oranı % 3 ile Batı Marmara bölgesidir. Sebepleri ayrıntılı bir şekilde araştırılmak zorundadır. Milletin isteği Türkiye'yi yönetenler tarafından göz önüne alınmalıdır (Vatandaş vd, 2011: 277).

'- Kuranı öğrenmeni kim istedi?

- Annem, babam, hepsi istiyor…' (Cilasun, 1996: 224).

Mezhep hak, mezhepçilik batıldır. Batılla gönüller karanlıklara yuva edilmemeli, gözler bakar kör hâline sokulmamalıdır.

"Adı ne? Haydar! Alevi!" Gıyaseddin Kağan, Muhittin'in bir arkasından geliyordu. "Mahir biliyor bunu, söyledi. Babanı ordudan tanıyormuş. Pek şerefli bir insan sayılmaz, diyor!... Şaşırdın değil mi? Mahir, seni nasıl tavladığını da anlattı bana. Babanın büyük adam olduğunu söyleyince coşmuşsun. Yaa! Çocuksun sen!" (Pamuk, 2012: 533-534).

Muhittin birden döndü: "Yanıldınız! Yanılıyorsunuz!" diye mırıldandı. "Babam örnek insandır!"

Yaşlı Türkçü Muhittin'e kapıyı açtı. Kibar bir tavırla, "Belki baban hakkında yanıldım, ama senin hakkında değil!" dedi (Pamuk, 2012: 534).

Baba mezhebini, Aleviliğini inkâr etmek doğru değildir. Alevilikle türlü olumsuzlukları ezberden söylentilere dedikodulara dayalı özdeşleştirmek yersiz, haksız bir ayrımcılıktır. Mezheplere çirkinlik bulaştırmak isteyenlerin başka bir niyeti vardır. Sosyal hayatı mezhepsel taassuplarla düşman kutuplar çıkmazlarına sokanlar kendilerine ve toplumlarına çukur kazmış olurlar.

"Babam Alevi'ymiş. Yalan! Bütün Haydarlar… (Pamuk, 2012: 535).

Babanın inançsızlığı, çocuğun dinî bilgi ve bilinçten yoksun yetişmesine yol açabilir. Çocuğun dine eğilimi inançsız babayı sinirlendirebilir, endişelendirebilir. Fakat inanç fıtrî, insanî bir ihtiyaçtır. Çocuğu anlayıp dinlemeden yargılayan inançsız babalar evlatlarının tabii ihtiyaçların cazibesine akıp gitmelerini kolay kolay engelleyemezler. İçten gelenler ancak içten kabullerle yer değiştirebilirler. Dıştan yağan öfke ve anlayışsızlık, uygunsuz metotlar olsa olsa istikameti tahrik edici bir rol oynarlar. Aklı başında bilinçli, aydın babalar evlatlarını kendilerinden habersiz, her türlü etkiye açık, toy arayışlara itmezler.

Adil Bey tanrı inancına sahip bir insan değildi. Allah'a inanmazdı, her şeyin tabiatın bir eseri olduğunu düşünürdü. Bu yüzden oğlu Tevfik'in çocuk yaşta bu tür inançlara kapılması onu sinirlendirir ve endişelendirirdi. Çocuğunu anlayıp dinlemeden yargılardı. Tevfik bu yüzden babasından habersiz en yakın arkadaşıyla kiliseye gider ve çevresinden duyduklarının etkisiyle bütün dinleri araştırıp incelerdi.

'Din, iman, inanç, Allah… Adil Bey'in dünyasında bunlara pek yer yoktu. Dine kendisi inanmazdı ki, çocuklarına bu duyguyu aşılayabilsin. Allah dedikleri de neydi ki? Her şey tabiatın eseri değil miydi?' (Cilasun, 1988: 9).

'Tevfik babasının inançsızlığı karşısında arkadaşı Mayk'a her gün biraz daha bağlanır olmuştu. Zaman zaman birlikte kiliseye de gidiyorlardı (Cilasun, 1988: 31).

Gafiller romanında baba oğlunun dine merakından endişelenir ve çocuğunun arkadaşından yardım ister. Çocuğu için endişelenen ve endişelerine çözümler arayan babalar çocuklarının arkadaşından yardım alma yoluna başvurabilirler. Arkadaşların birbirine etkisi vardır. Arkadaş seçimi edinilecek inanç, düşünce, ideal ve alışkanlıklar bakımından çok önemlidir. Aile fark ettirmeden baskı oluşturmadan ortam sağlayarak bilgilendirerek arkadaş seçiminde rol almalıdır. Ancak dine meraktan endişe sadece çocukların yardımı ile doğru bir sonuca vardırılamaz. İnanç problemleri bilgi, birikim ve tecrübe ile sağlıklı, doğru, gerçekçi, kalıcı çözümlere bağlanabilir.

'- Oğlumu tanıyorsun. Son zamanlarda Hıristiyanlığa karşı aşırı bir merak uyandı kendinde. Ben dini inançlara pek inanmam fakat karşısında da değilim. Beni üzen Tevfik'teki gereğinden fazla ilgi ve merak duygusu. Kendini tamamen dini kitaplara verdi. Bu yüzden derslerini de aksatır oldu. Güya İslamiyet ile Hıristiyanlık arasında bir inceleme araştırma yapma hevesinde. Senden ricam onunla biraz ilgilenmen. Siz arkadaşsınız. Yaşlarınız birbirinizi anlamaya daha uygun. Umarım aranızdaki arkadaşlık sayesinde aşırı merakından uzaklaşır biraz' (Cilasun, 1988: 37).

'Adil bey ise oğlunun Victor ile olan arkadaşlığından son derece memnundu. Tevfik'te son zamanlarda meydana gelen değişiklik hayata bakış açısında az da olsa kendini gösteren mistik havadan kurtulma belirtileri karşısında mutlu görünüyordu' (Cilasun, 1988: 42).

Her baba çocuğunu sever. Çocuğuyla arasının bozulmasına üzülür. Baba çocuğuyla arasını düzeltmek için uygun bahaneler bulmalıdır. Çocuğunun düşüncelerine saygı göstermeye çalışmalıdır. Çocukla iletişimde kendinden hareket eden zorlanabilir, çocuktan hareket eden çok daha kolay amacına ulaşabilir. Baba oğul fikir alışverişi çocuğu anlama, tanıma ve çocuğa yön verme bakımından çok faydalı olabilir. Yarı doktor candan yarı imam dinden eder. Yeterli ve doğru bilgi sahibi olmadığı konularda çocuğuna nasihat etmeye yön vermeye kalkanlar, kendilerine duyulan güveni kaybederek tam tersi sonuçlara katkı sağlamış olabilirler. Din gibi hassas konular istismarla değil bilgi ve bilinçle aydınlatılabilir. İnanç ihtiyaçtır. İhtiyaç, üstü örtülerek yok olmaz, en fazla sadece ertelenir. Erteleme problemi çözmez, büyüterek hortlatır.

'Yılbaşının yaklaştığı günlerden biri… Adil bey ve Tevfik evde yalnızlardı. Salonda karşılıklı biraz sohbetten sonra Adil bey aklına bir şey gelmiş gibi ani bir hareketle yerinden kalktı ve:

- Tevfik evladım, dedi. Biliyorsun haftaya yılbaşı. Vakit müsait iken sana para vereyim de güzel, kocaman bir çam fidanı al. Yeni yıl için evimizde yemekli bir eğlence tertipledik. Arkadaşın Mayk ve ailesi de bize gelecekler. Sonra ağacı süslemek için

renkli kurdeleler, ampuller bir şeyler al işte. Ben de yarın veya öbür gün güzel bir hindi alacağım. Bu arada içki stokumuzu da gözden geçireceğim tabii.

Tevfik babasının bu neşeli halinden faydalanarak takılmak istedi biraz. Hafifçe tebessüm ederek:

- İlahi baba, dedi. Haydi Hıristiyanlar bir yortu, bayram olarak kutluyorlar yılbaşını. Önce kilisede ayin yaparlar sonra da evlerinde veya başka bir yerde bol bol günaha girerler. Ama siz ki böyle şeylerle aranız iyi değildir pek yılbaşını kutlama fikri de nereden geldi aklınıza?' (Cilasun, 1988: 43).

'Adil bey bu sözlerdeki ince espiriyi ve iğnelemeyi sezmişti ama fazla aldırmadı buna. Oğluyla arası biraz düzelmiş gibiyken bunu bozmaya niyeti yoktu. Gülümseyerek:

- Hz. İsa'nın doğum gününü kutlayacağımı da nerden çıkardın be oğlum. Ben işin eğlencesinde ve keyfini çıkarmanın peşindeyim. Şuna inan ki Hıristiyanların çoğu da benim gibi düşünüyor yoksa, Hz. İsa'nın onlar için çarmıha gerilmesinin şerefine niçin sabahlara kadar içsinler, eğlensinler ve kendilerinden geçsinler? Neyse bunları boşver şimdi. Bütün Hıristiyanlar ve hatta Hıristiyan olmayanlar yılbaşı şerefine coşup eğlenirken ben miskin miskin oturup duracak değilim ya! Bu dünya şöyle veya böyle… Ama en büyük gerçek ne biliyor musun? Geçici olduğu. Yani kim ne kadar yaşayacak belli değil. Onun için ölmeden önce bazı şeylerin tadını çıkarmak gerek. Ve neyin, ne kadar tadını çıkarabilirsen kârın o olacaktır. Sen eğlencene bak da isteyen neşeden bilsin isteyen Hz. İsa'nın doğumunu kutladığını sansın. Ne fark eder? Sanmıyorum ama, Hz. İsa da böyle kutlamaları emretmişse insan bir taşla iki kuş vurmuş olur! Ne zararı var bunun?' (Cilasun, 1988: 44).

İnançsız girişimler, nefsin azgın kibriyle birleşirse traji komik hâller ortaya çıkarabilir. Evladını inanç buhranından kurtarmak için yapılan girişimler din kurumu hakkında doğru bilgiyle olumlu sonuç verebilir. Hâliyle ideali, arayışı arasında tezat olanlar suçluluk duygusu yaşarlar. Suçluluk, doğurduğu huzursuzluk ve stresle her türlü sorumluluğu baltalayabilir. Çocuktaki merak, merak ettiği konunun uzmanlarıyla çözülmeye çalışılmalıdır. Kılavuz isabetle seçilmezse menzile varmak muhal olur. Gafiller romanında inançsız bir babanın evladına kıyamayıp üzülerek evladını inanç buhrandan kurtarmak için bir hoca çağırmaya bile razı olması aslında tamamen inançsız olmadığının bir göstergesidir. Ama birtakım olumsuz kişilik özellikleri doğru yolu görmeye engel olabilir.

'Ailesinden din hakkında bilgi edinemeyen ve yılbaşı gecesi bir günah işleyen Tevfik'in aklı karışıktı. Artık kiliseye gitmiyordu ve değişik dinler hakkında kitaplar okuyordu. Hıristiyanlık inancı da aklına sığmaz olmuştu artık. Kendini kitaplara vermişti. Aklı hep nüfus kâğıdında yazılı olan İslamiyetteydi. Bu yüzden derslerine de gereken önemi veremez olmuştu artık. Bu yüzden Adil bey oğlunun durumun kaygılanır olmuştu ve oğlunu okuması için bir hoca bulmuşlardı. Hoca durumu öğrenince:

- Sizler, dedi. Sizler bilmiyor muydunuz oğlunuzdaki bu merakı? Yavrunuzun kiliseye, papazlara gitmesine göz yumacağınıza ona İslam'ı neden öğretmeye çalışmadınız? Nüfusunda İslam yazan bir çocuğun konuşması karşısında ben bile üzüntüden kahroldum. Bir anne bir baba olarak nasıl bu şekilde davranabildiniz, şaşmamak elde değil.

Hocanın bu şekilde konuşması karşısında utanması gereken Adil beyin yüz hatları gerilmiş, utanmak bir yana sinirlenmişti üstelik…

- Hocam, diye konuştu kızgın kızgın… Bizlere ders veresiniz diye değil oğlumu okumanız, ona yardımcı olmanız için çağırdım ben sizi. Lütfen vazifenizi yapınız ve bunun dışındaki mevzulara da girmeyiniz.

Parasıyla her şeye ve herkese hükmetme alışkın olan Adil beye, Haceri Hoca'nın sözleri ağır gelmişti' (Cilasun, 1988: 63).

İnançsız babaya rağmen inanmak, Müslüman olmak sancılı olabilir.

'Tevfik ne zaman babasına Allah'tan bahsetse onla ilgili bir şeyler öğrenmeye çalışsa babası:

- Sizin Allah dediğiniz insanların uydurmasıdır, deyip çıkıyordu işin içinden. Ona göre her şey tabiatın mahsulüydü ve olacak her şey de zaten tabiatta gizliydi' Babası Tevfik'e din konusunda hiçbir şekilde yardımcı olmaz. Tevfik ilk olarak arkadaşı Mayk sayesinde Hıristiyan olur. Daha sonra babasına aldırmayıp bütün dinleri inceledikçe İslamiyet aklına yatar ve Müslüman olur. Müslüman oluşunda nüfus cüzdanlarındaki din bölümünde yazan 'İslam' yazısının uyarıcı, yönlendirici etkisi vardır (Cilasun, 1988: 10).

Evde aradığını bulamayan dışarıya yönelir. Bahtı gülen doğru yoldan bilgili rehberlerle gerçeğe ulaşabilir. Baba oğlunun inancına saygı göstermelidir. Anlayış, babayı liman yapar. Babanın anlayışı evlatların koruyucu kalkanıdır. Hiçbir baba evlatlarını hayatın amansız çelişkileri, problemleri karşısında anlayış kalkanından yoksun bırakmamalıdır. Gerçeği gören gereğini yapmalıdır. Bazen baba yerine oğul kılavuz olabilir. Hakka götüren her vesile önemli, değerlidir.

'Bir sabah Kevser ve Tevfik tartışırlarken Adil Bey salona girdi:

- Bakıyorum da sabah sabah başlamışsınız birbirinize girmeye. Alıp veremediğiniz nedir bakalım? Babasına ilk cevap veren Kevser oldu:

- Kardeşimle tatlı tatlı tartışıyoruz baba, dedi alaylı bir tavırla. Daha dün Hıristiyan iken bugün Müslüman oluveren kardeşime sen Eliza'nın hatrı için Yahudi de olursun deyince bana söylemediğini bırakmadı…

Adil Bey başını sallayarak baktı kızına:

- Seni iyi bilirim kızım insanı çileden çıkarmayı gayet iyi becerirsin, dedi. Şunu aklından çıkarma. Kardeşin Müslümanlığa gönül vermekle hiç de kötü bir şey yapmadı. Bizim ona veremediklerimizi dışarıda aradı ve buldu. Bunun için ona kızmak değil tebrik etmek gerekir anladın mı?' (Cilasun, 1988: 109).

Bazı basit sebepler büyük, köklü, zor değişmelere kaynaklık edebilir. Her değişimin kökünde bir bilgi, örnek, telkin, etki tohumu vardır. Ekilen tohumun yeşermesi haktır. Tohumun meyveye durduğu gün ruhlar şad olur. Kısmet kadere dönüşür. Gafiller romanında Adil Bey ve ailesinin en kısa yoldan Türkiye'ye gidebilmeleri için Cidde'den Mekke'ye Mekke'den Türkiye'ye geçmeleri gerekir. Adil Bey ve daha önce dinî inancı pek olmayan

Kevser, Mekke'deki insanlardan Müslüman hacılardan çok etkilenirler. Zaten İslamiyet hakkında birtakım bilgileri vardır. Tevfik zaman zaman İslam'la ilgili şeyler anlatır. Bütün yaşadıklarıyla her şeyi daha iyi anlamış olurlar. İslam dinini seçerek hayatlarına Müslüman olarak devam ederler. Hac vazifelerini tamamladıktan sonra Türkiye'ye Süheyla hanımın babasının yanına giderler.

> *'Doğrudan Türkiye'ye gitmeleri mümkün olmayan Adil Bey ve ailesine yardım eden biri onları Cidde'ye gönderebileceğini oradan da isterlerse rahatlıkla Türkiye'ye geçebileceklerini söyledi. Bu durum karşısında Adil Bey:*
>
> *- Allah'ın bildiğini sizden saklayacak değilim. Doğrusu buraya gelirken hacca gitmek gibi bir niyetimiz yoktu hiç ama madem bu kısmet çıktı önümüze gitmemekten ürkmüyorum desem yalan olmaz, dedi' (Cilasun, 1988: 260).*

Aşırılıklar, aşırılık gibi görünenler babayı her zaman endişelendirir. İnancını yaşamak, inancını yaymak uğruna bazı bedeller ödenmesi gerekebilir. Bedellerin inançta aşırılık gibi görülmesi pek doğru olmaz. Baba evladına kıyamadığı için veya yeterli bilgi ve bilince sahip olmadığı zaman babayla oğul arasında inançta ölçü, aşırılık endişesi, tartışması yaşanabilir. İnanç uğruna inanca aykırı eylem ve hâller doğru kaynaklardan beslenilerek ve doğru kaynaklara erişim kolaylaştırılarak, inanca baskı yapmayarak, inanç hürriyetine saygı göstererek, inancın yaşanmasının önündeki engeller kaldırılarak önlenmeye çalışılmalıdır.

> *Anacığım artık beni sık sık mapus damlarında ya da nezaretlerde ziyaret ederdi. Babam devamlı bu işi bırak oğlum. Sana Müslüman ol dedikse, böyle aşırıya git demedik ya diyordu. Ama anacığım daha yürekli çıktı babamdan "Git oğlum İslâm'ı yaymak için durmadan çalış ama sakın kimseleri öldürme, İslâm'a inanmayan öldürülmez ancak savaş açanı bilmem." diyordu (Şenlikoğlu, 2011: 142).*

İnançlı baba evladının inançsızlığa sürüklenmesine kahrolur. Teşvik ve yüzeysel, şeklî eğitim yeterli olmayabilir. Evlatlar için cansiperane fedakârlık yetmez. Çocuklarının sorularına cevap bulmalarını sağlayamayanlar, çocuklarını ummadıkları cevapların dipsiz kuyularında çırpınırken görebilirler. Cevap verilemeyenlere cevap olanlar mühre dönüşür. Dinlerini yeteri kadar bilmeyenler bildikleri kadar yaşasalar bile gerçekten içten, sarsılmaz bir bilinçli inanç sağlayamayabilirler. Köksüz ağaç çınar olsa bile ayakta duramaz. Gereken, yeterli bilgiyle donanıp her türlü tehdit ve tehlikeye karşı çocuklar aşılı hâle getirilmeli, çocukların düşünsel, inançsal bağışıklığı güçlendirilerek olumsuz müdahalelerin yıkıcı etkisine karşı korunmaları sağlanmalıdır. Manası, hikmeti bilinmeden bağlanılanlar dilsiz, kör, sağır kılavuzlar gibidir. Çeldirici tabelaların felâkete yönlendiren öldürücü etkileri karşısında çaresiz, eli kolu bağlı kalmaktan kurtulmaya yetmezler.

> *Benim Müslüman olmam için canlarını feda ederlerdi... Orta okula kadar, bazen namazımı kılar, orucumu tutar ve Kur'an dinlemeyi de çok severdim. Ortaokulda son sınıfta bozulmaya başladım. Elime verilen bir kitapla başladım bozulmaya. Sonrası devam etti.*
>
> *Lisede tam bir dinsiz oldum, sonra öğretmen okuluna gittim.*

Benim halime annem ve babam kahroluyorlardı. Onlara sorduğum soruya cevap veremiyorlardı (Şenlikoğlu, 2011: 119).

Baba bilinçli olmalı. Çocuklarıyla ilgilenmenin yollarını bilmeli. Babalık görevlerini, sorumluluklarını düşünmeli, öğrenmeli ve sorumluluklarının gereklerini yerine getirmeli. Müslüman olduğunu söyleyip çocuklarını hor görenler, çocuklarının faturayı İslam'a kesmesine sebep olabilirler. Kötü örnekle iyi bir eğitim olmaz.

Ebazer cevap verdi:

- Olur mu öyle şey? Al papazı ver kızı, falan maçta penaltı, falan şarkıcı şunu yaptı, bunları öğreniyor ya... Onlarla vakit kaybedeceğine" Ben bir babayım, babalık görevleri nedir acaba?" diye düşünmeli bir baba, düşünmeli. Bu millet çocuklarıyla ilgilenmenin, yollarını bilmeli. Aksi takdirde çocuklar babalarının hatalarını her zaman İslâm'a mal eder (Şenlikoğlu, 2011: 112).

Din değiştirme çok köklü, büyük, içten sarsıcı bir olaydır. Her büyük hadise hep çok büyük bedel ister. Baba dinî ve millî bilincin rehberidir. Çocuk ilk din, tarih bilgilerini ailesinden alır. Baba çocuklarına zamanında yapılmış sohbetlerle tarihlerini, dinlerini öğretmelidir.

Burhan, gözleri kapalı olduğu için, uyuyor sanmıştı oğlunu, susmuştu. Başı önüne düşmüş, bir süre onun da içi geçmiş, bir rüyanın tam ortasında Fiko'nun, "Baba, biz madem Hıristiyan'dık, neden sonra Müslüman olmuşuz?" diyen sesiyle irkilip, kendine gelmişti.

Oğlunun kuruyan dudakları ıslanmıştı matarasındaki suyla. Ayağındaki yarayı kontrol etmiş, sargı bezini incelemişti. Kanama durmuş gibiydi. Ambulansa sinmiş kan kokusuna burnu biraz alışmıştı Burhan'ın.

"Biraz uyumak ister misin?" diye sormuştu.

"Baba, biz niye Müslüman olduk?" diye yinelemişti çocuk. "Hıristiyanken niye döndük?"

"Şimdi bunu öğrenmek istiyor musun gerçekten?"

Güneş gökyüzünde yükselmeye başladığından beri, ambulansın içi ısınmış, kan kokusu Burhan'ı yeniden tutmaya başlamıştı. Nusret bir türlü dönmüyordu. Zamana karşı bir sabır savaşı vermekteydiler ve Boşnakların neden Müslüman oldukları şu anda umurunda bile değildi Burhan'ın. Olmasalardı, belki de başlarına bu işlerin gelmeyeceğini düşünüyordu. O zaman bu Sırp kasapları ya da kalleş Hırvatlar ne bahane bulacaklardı acaba onları yerlerinden etmek için?

"Boşnaklar aslında pek de 'dönmüş' sayılmaz, Fiko," demişti Raif. "Bogomil inançlarına çok yakın bir dindi Müslümanlık. Anadolu denen topraklarda, Osmanlı İmparatorluğu kurulmuştu, biliyorsun. Türkler akınlar düzenlerken, ufak ufak göç de etmeye başlamışlar Balkanlar'a. Bu göçler meğer Osmanlıların fetih propagandalarıymış. Fethetmeyi düşündükleri topraklara, önceden Anadolu dervişlerini gönderip, gönül kazanırlarmış."

"Bir nevi halkla ilişkiler, yani," demişti Burhan.

"Aynen öyle" (Kulin, 2012: 321).

Burhan'ın gözü Fiko'nun bacağındaydı. Sargının üzerine taze kan çıktığını fark etmişti ama oğlunu ürkütmek istemiyordu. Raif, Burhan'ın ilaç çantasını karıştırmaya başladığını görünce, Fiko'yu oyalamak için, o sürdürmüştü anlatmayı.

"Ortaçağ, Hıristiyanlığın en karanlık dönemi, Papa, Roma'ya bağlı Katolik Kilisesi adına, Patrik de Bizans'a bağlı Ortodoks Kilisesi adına canına okuyor Bogomillerin. Onlara yapılan eziyetin haddi hesabı yok. Boşnaklar inatçı adamlar. Kıyımlara işkencelere, eziyetlere rağmen vazgeçmiyorlar inançlarından."

"Bu Bogomiller de Hıristiyan değil mi zaten, alıp veremedikleri neymiş?" Fiko ilgileniyordu konuyla. Burhan çantadan bir enjektör çıkartmıştı.

"Yine mi iğne yapacaksın baba?" bıkkındı Fiko'nun sesi.

"Boş ver benim ne yaptığıma oğlum, sen dayını dinle," demişti Burhan.

"Evet dayı, anlat! Giderayak tarihimi öğreniyorum işte, ben de. Neden acaba bunları hiç konuşmamışız daha önceleri?" (Kulin, 2012: 322).

Baba öğüdü, terbiyesi, çocuklarının geleceğiyle ilgili düşünceleri yönlendiricidir. Millî hassasiyete sahip olmak, millî kimliğin yaşatılmasına korunmasına özen göstermek hayatî önem taşır. Yaşanılan yabancı topluma vefa ve saygı göstermek ihmal edilmemelidir. Asimile olmamalıdır. Evlatlarımıza kendimiz olarak kalma bilinci kazandırılmalıdır.

'Osman Baba odanın kapısını çalmış, biraz erkek erkeğe konuşmak istediğini söylemişti. O konuşmada bana söylediklerinin özeti şu idi: Bak evladım bu ülke güzeldir, insanları da güzel ve iyidir. Ama biz kendimiz olarak kalmak istiyoruz. Onun için de evlilikler hep kendi aramızda oldu. Ama nüfusumuz az, kızlarımıza ve oğullarımıza yaşlarına uygun eş bulmak artık çok güç.. Sen yurduna dönünce işte bunu düşün.. Kızlarımızla evlenmek isteyen cigitleriniz (yiğitleriniz) oğullarımızla evlenmek isteyen kızlarınız gelsinler.. Karışıp eriyeceksek kendi sularımıza karışalım' (Özdek, 2008: 110).

Baba severek özenle bakım vererek çocuğa bir güven ortamı oluşturmakla sorumludur. Çocuğun sağlıklı büyümesini güven altına almalıdır. Çocuğun yeteneklerinin gelişmesine yardım etmelidirler. Hürce oynayacağı, denemelere girişeceği ve öğreneceği bir çevre sağlamalıdırlar. Rehberlik yaparak kuralları öğreterek davranışlarını şekillendirmelidirler. Zor zamanlarında yanında olmalı ve problemini çözmesine yardımcı olmalıdırlar. Gerektiğinde denetleyerek sınır çekerek cezalandırarak kurallara uymasını sağlamalıdırlar. Her bakımdan doğru ile yanlışı ayırt etmeyi öğretmelidirler. Kişilik gelişimine toplumsal cinsiyetinin oluşumuna rehber ve yardımcı olmalıdırlar (Vatandaş vd, 2011: 171).

F. EVLİLİK

Evlilik, ailenin temelidir. Türklerde evlenme ve yuva kurma devletin çekirdeğidir. Türklerde aile denilince baba, ana ve çocuklar hatıra gelir. Türklerde günümüze kadar gelen süreçte evlilik, "ev" ile karakterize edilmiştir. Türklerde ev kelimesiyle mekân olarak ev değil sosyal birim olarak aile kastedilmektedir. Geleneksel Türk kültüründe evlilik, ev edinmekle eş anlamlıdır. Evlilik ev edinmekle ve eş edinmekle başlar. Evliliğin sembolü "eb" yani evdir. Evlenmek, "ev-lenmek" yani ev kurma anlamında bir eve sahip olmaktır. Evin bir başka anlamı ‘’ocak"tır. Evlilik, "sönmez bir ateş yakma", eve gelen gelin "evi aydınlatan bir ateş" olarak ifade edilmiştir. Evlilikte aşk ve his vardır. Eski Uygur şiirlerinde evlenmeye "kavuşmak" denir. Anadolu'da evlenme "ocak kurma"dır (Öğel, 1988: 253). Türklerde aile kelimesinin bulunmaması, ailenin yerine daha çok "ev" (eb) veya "ocak" kelimelerinin kullanılmış olması ilginçtir. Atasözlerimizde aile ile ilgili ifadelere rastlamıyoruz. Ancak "ev" ile başlayan veya "ev"i kapsayan pek çok atasözü bulunmaktadır. Atasözlerimizde eve büyük bir önem verilir. Evle birlikte kadınlara çocuklara komşulara ve misafirlere büyük bir anlam yüklenir. Ev ve dolayısıyla aile dünyevî mutluluğun ocağıdır: "Evinde rahat olmayan dünya cehennemindedir.’’ Ev açmak ve evlenmek öylesine kutsanmıştır ki ev yapana sadece anne baba ve akrabalar değil aynı zamanda Allah yardımcı olur: ‘’Ev yapanla evlenene Allah yardımcıdır’’ (Canatan vd, 2009: 67).

Türklerde aile, ev ile özdeşleştirilmiştir. Ev aynı zamanda aile yerine geçen bir kelime olarak kullanılmıştır. Ev ile aile arasındaki kavramsal ayrışma ancak Türklerin Müslüman olmasıyla olmuştur. Aile, Türkçeye sonradan girmiş Arapça bir kelimedir (Canatan vd, 2009: 68, 258). Aile kavramının Arapçadan Türkçeye girmesiyle ev ile aile arasında fark görülmeye ve bir ayrım yapılmaya başlanmıştır. Bugün tarihî ve kültürel sebeplerle evin aile ile aynı anlama gelen mecazi ve yan anlamları sürer. Ancak ev ve aile farklı kavramlar olarak kullanılmaktadır. Ev, ailenin ikamet ettiği mekân veya yaşama ortamıdır. Güncel Türkçe Sözlük, evin ayrıca mecazi anlamını vermektedir: 1. Yalnız bir ailenin oturabileceği biçimde yapılmış yapı. 2. Bir kimsenin veya ailenin içinde yaşadığı yer, konut, hane. 3. Mecaz: Aile: "Evine bağlı bir adam." 4. Eskimiş: Soy, nesil (Canatan vd, 2009: 69).

Türklerde evlilik, mutlaka bir aracı yoluyla ve tanıkların hazır bulunduğu bir ortamda yapılmaktadır. Evlilik sadece kız ve oğlan arasında bireysel bir olay değil aileler ve taraflar arasında sosyal bir olaydır (Canatan vd, 2009: 125).

Ailenin ikinci rüknü iyi ve temiz hanım, eşine ev idaresinde yardımcı ve ortak, eşi olmadığı zaman eşinin malı ve çocuklarının koruyucusu ve vekilidir. Yanında olduğu zaman müşkil işlerinde öğütçüsü ve danışmanı, sıkıntı anlarında keder ortağı ve arkadaşıdır. Klasik Türk düşüncesinde kadın erkeğin eşiti olan bir ortak, yardımcı, arkadaş ve hatta olmadığı anlarda yerini alan bir vekil olarak algılanır (Canatan vd, 2009: 263).

Evlilikte en önemli sorun, uygun ve ideal bir eş bulmaktır. Evlilik değerleri; ideal eş modeli ve bir eşte bulunması gereken özellikler etrafında dönüp dolaşmaktadır. Eşlerin birbirlerine karşı yükümlülükleri ve tutumlarının nasıl olması gerektiği değerler ve normlar

tarafından belirlenmektedir. Önerilen bütün değer ve normlar, ideal ve huzurlu bir aile ortamını hazırlamaya yöneliktir. Topluma ve yeni evlenen kişilerin davranışlarına yön vermektedir. İdeal olan eş özelliklerine ve tutumlarına kişi ne kadar yaklaşılırsa o kadar hedefe yaklaşmış olacaktır (Canatan vd, 2009: 263).

Dört tür kadın üzerinden bir eşte bulunması gereken ideal özelliklerin bir sıralaması yapılır. Bir kadın dört özelliğinden dolayı tercih edilir:

1. Zenginlik

2. Güzellik

3. Asalet

4. Dindarlık.

Evlilik, cinsler arasında meşru bir ilişkinin başlamasıdır. Birçok toplumda olduğu gibi Türk toplumunda evlilik dışı yaşama gayri meşrudur. Gayri meşruluk her zaman "yasalara uygun olmayan" anlamına gelmez. Son düzenlemelerle birlikte Türkiye'de zina yasal olarak suç olmaktan çıkarılmıştır. Meşruluk ve gayri meşruluk, toplum tarafından ve toplumun değerleri bakımından onanma veya onanmamayla alakalıdır. Yasallık ve yasa dışılık hukuk (Canatan vd, 2009: 70) ve hukuk yapıcısı tarafından uygun görülme veya görülmemeyle ilgilidir. Çoğu zaman iki durum birbiriyle paralellik arz eder ancak ikisi arasında her zaman paralellik olacağı anlamına gelmez. Yakın döneme kadar evlilik dışı yaşama hem kültürümüzde hem hukukta "uygunsuz" bir eylem olarak görülürken bugün durum Türk toplumunun kültürel değer ve normlara göre hâlâ uygunsuz bir ilişki olarak görülmesine rağmen hukuk, suç olmaktan çıkararak hukuka uygun hâle getirmiştir.

Evlilik, cinsî hayat bakımından insanlar ile hayvanlar arasındaki farkı ortaya koyan bir noktadır. Hayvanlar eşleşir, insanlar evlenir (Dikeçligil vd, 1990: 385). Antropolog Haviland'ın formülasyonuyla "Çiftleşme biyolojik iken evlilik kültüreldir." Hayvanlar içgüdülerine göre insanlar kültür veya kurumlarına göre davranırlar. Çiftleşme, bütünüyle içgüdüseldir. Çiftleşmeye eşlik eden kurallar ve törenler yoktur. Oysa evlilik; sosyal, ekonomik, kültürel, dinî ve hukukî güçlerle desteklenir. Hayvanlarda herhangi bir kurumsallıktan bahsedilemez (Canatan vd, 2009: 71).

Evliliğin başlangıcı ve gerçekleşmesi bir dizi sosyal faaliyetler sürecinden meydana gelir. Eşlerin tanışması, söz kesme, nişanlanma, nikâh kesme ve düğün. Süreçler her toplumda farklı törenler ve kurallarla desteklenmektedir. Eğlenceler, törenler, örfler, dualar, yemek ziyafetleri, kutlamalar vs. yoğun bir biçimde yaşanarak evliliğe başlanır. Yapılanlar evliliğin önemini vurgulayan önemli göstergelerdir. Her önemli başlangıç anlamlı birtakım davranış, kutlama ve faaliyetlerle gerçekleştiği gibi evliliğe başlangıç böyledir. Özellikle geleneksel kültürün evlilik başlangıcında oldukça yoğun bir biçimde yaşanmaktadır. Modernleşme, evlilik törenlerinde beyaz gelinlik imgesiyle kadınların (gelinin) giyimlerinde takım elbise ile erkeklerin (damadın) giyiminde kokteyl ve kutlamalarla sınırlı ve stresli bir atmosfer meydana getirmektedir. Tüketim toplumunun dayattığı ekonomik baskılar, evliliğe

giriş streslerini arttırmıştır. Günümüzde çoğunlukla orta ve yoksul ailelerin evliliği gerçekleştirme süreçleri belirtilen şekilde meydana gelmektedir (Canatan vd, 2009: 83).

Evlilik ve ailenin kuruluşundan sonra sağlıklı ve huzurlu bir aile ortamının sağlanmasında hem erkek hem kadın bazı haklara sahiptir ve bazı yükümlülükleri yerine getirmek zorundadır. Haklar ve yükümlülükler genellikle karşılıklıdır. Ev yönetiminin özünü oluşturur (Canatan vd, 2009: 266). Eşlerden birisinin veya ikisinin birden evle ve çocukla ilgili sorumluluklarını yerlerine getirmemelerinden veya yeteri kadar sorumluluk üstlenmemelerinden kaynaklanan problemler yüksek düzeyde yaşanmaktadır (% 51) Nikâhsız beraberliği, normal veya olabilir bulanların olması geleceğe ilişkin toplumsal bir problemin işareti olabilir (Vatandaş vd, 2011: 259).

Arkadaş seçimine baba müdahalesi aşırı olmamalıdır. Kıyası mümkün ve doğru olmayan örneklerin sakat mantığına dayalı yaklaşımlar beklenenin aksine bunalımlı, hastalıklı sonuçlar doğurabilir. Allah'ın ve ahlakın ölçüleri temel kaynaklardan bilenlerden dosdoğru öğrenilmelidir. Hiçbir meşru hâl ahlaksızlık ve inançsızlıkla ilişkilendirilmemelidir.

> *-''Babası: 'Ahlakları bozulur' endişesiyle arkadaş edinmelerini istemez, 'Arkadaş iyi bir şey olsaydı, Allah'ın da arkadaşı olurdu' derdi* (Bilen, 1989: 38).

Baba kızını bir çocukla yakınlaşması, aşk ilişkisi dolayısıyla ahlakî, sosyal endişelerle okuldan alabilir.

> *- Serayeyi mektepten almışlar!*
>
> *Bu kadarını söyleyebildi; hemen gözleri yandı, burnunda bir çekilme oldu, başını yere eğdi.. doluluğunu bir türlü boşaltamıyordu, onun ağırlığındaydı.*
>
> *- Kim?*
>
> *- Babası* (Sepetçioğlu, 1989: 240).

Kızın bedenî gelişimin cinsî açıdan belli özelliklerinin görünürleşmesi, kız erkek ilişkilerinin tabuları, kızlarla ilgili eğitim ve hayat anlayışı, resmî yaptırımların yetersizliği gibi yersiz, yanlış gerekçelerle dar görüşlü bazı babalar kızlarını okuldan alabilir.

> *Bre Cemal Efendim, kardaşım ağam, dedi; bizim Serayemiz serildi serpildi çıktı ortaya. Ben o göğüslerle o kızı artık o mektebe gönderemem. Yeterince okudu, ne olacak okuyup da? Ardına düşecek bir sürü velet başıma iş açacak. Mektepten almakla ceza da yok şimdi, yani orta mektepten* (Sepetçioğlu, 1989: 246).
>
> *- ''Okul müdürü aracı oldu, durumu kızın büyüklerine iletti. Babanın yıllar önceki tutumu değişmemişti; müdüre, 'Sizi sever, sayarım, ama bir daha bu iş için evime gelirseniz, hiç dinlemem, kovarım.' dedi''* (Bilen, 1989: 117).

Sepetçioğlu, mevzuat boşlukları, kızların eğitimi ile ilgili anlayış zaafları, kız erkek ilişkilerindeki tabular, cinsel dar kalıplar gibi gerekçelerle kızı okuldan aldırır. Bilen, okul müdürünü, kızını okula göndermesini rica için gittiği evden değerlere aykırı düşse bile kovma tehdidiyle püskürtür.

Aşk dedikodusuna karşı sınıflarını ayırtmak gibi tedbir yetersiz kalırsa baba sevgiliye önlem için kızını okula götürüp getirmeye başlayabilir, bir daha buluşamasınlar diye bulundukları, yaşadıkları yeri bile terk edebilir.

> - *''Ama küçücük bir kasabada aşkları kısa sürede duyuldu. Kızın babası, okul idaresine başvurarak sınıflarını ayırttı. Sonra da, bir daha buluşamasınlar diye, kızını okula götürüp getirmeye başladı''*
>
> - *''Karne tatilinde, bankacı baba, kızını, ufak bir terzinin oğlundan ayıramayınca, ailesini toparlayıp kasabadan ayrıldı''* (Bilen, 1989: 116).

Flört dönemi, gençlerin yoğunlaştığı (% 48,6) bir kabulleniştir (Avcı, 2007: 122).

Evliliğe karar verdikten sonra evlenilecek kişinin her yönden uygunluğu araştırılmalıdır. Evliliğin temelleri sadece duygusal düşüncelerle değil akıl-mantık, sosyal uyum ve benzeşim, kültürel yapı gibi realiteler açısından değerlendirilmelidir. Hatta genetik yolla geçebilecek hastalıklar bile dikkate alınmalıdır (Canatan vd, 2009: 181).

Herhangi bir şekilde aile bireylerinin/büyüklerinin görüşünü sormadan düşüncelerini almadan haber vermeden evliliğe karar verme, evlenme kesinlikle kabul edilmemektedir (Vatandaş, 2011: 49). Herkes kızının gizlice evlenmesinden rahatsız olur, kimse kızının gizlice evlenmesini kabul etmez. Görenek görmezden gelinmemelidir.

Kız çocuklar ebeveynlerinden baskı gördüklerinde baba evi işkencehaneye dönüştürüldüğünde erken yaşlarda hataya açık olabilirler. Normalde yapmayacaklarını bir kurtuluşun tavizi sanıp ağır bedellerin imzasını atmaya sürüklenebilirler.

> *beni sevdiğini, benimle evleneceğini söylüyordu ve bütün işkencelerin bir araya getirildiği babaevinden kurtaracaktı beni.*
>
> *Çocuğumun babası olacak oğlanla ilk kez, Ankara-İstanbul yataklı treninde yatmıştım* (Bener, 2005: 7).
>
> *Oğuz'un babasının arabasında, arka kanepede, kendisinden sadece üç yaş büyük bir oğlanla ilk seks deneyimlerini yaşayan da oydu* (Bener, 2005: 32).

Toplumumuz nikâhsız beraberliğe göre evlilik öncesi cinsî ilişkiye karşı daha duyarlı ve tepkilidir (Vatandaş vd, 2011: 277). Evlilik dışı çocuk edinme genellikle ahlaksızlık (% 75) olarak nitelenmektedir (Vatandaş vd, 2011: 257). Evlilik dışı çocuk edinmeye ülkemizde bütün bölgeler karşı çıkmaktadır. Evlilik dışı çocuk edinmeyi ahlaksızlık olarak değerlendirmektedir. Kararsız kalanların oranının % 20 olması düşündürücüdür (Vatandaş vd, 2011: 277).

Toplumumuz zina yapanları eşit ağırlıkta ahlaksız olarak nitelendirmektedir (Vatandaş vd, 2011: IV). İnsanlığın başından beri toplumlar, her kadının her erkekle gelişigüzel beraberliklerine izin vermemiş, kimin kiminle nerde ve nasıl birlikte olabileceğine birlikte yaşayabileceğine ilişkin kurallar koymuştur.

Evlilik oluşumunun fizikî ve kültürel olmak üzere iki bağı vardır. Fizikî bağ organik, cinsel bağdır. Kültürel bağ ailenin toplumca onaylanması ve ilan edilmesidir (Vatandaş vd,

2011: 45). Toplum nikâha özel önem vermektedir. Nikâhsız birlikteliklere ve evlilik dışı çocuğa karşı çıkmaktadır.

Evlilik öncesi, evlilik dışı, serbest cinsî ilişki aileyi ciddî tehlikeye sokar. Evlilik öncesi cinsî ilişki İslam'ın en şiddetli yasaklarından biridir. Modern/seküler değerlere göre evlilik öncesi cinsî ilişkilerin bir tecrübe sayılması bir sapmadır.

Mevcut dinî bilgisini arkadaş çevresinden okuldan aile ve akraba çevresinden edinenler en üst düzeyde evlilik öncesi cinsî beraberliği olabilir/normal görmektedirler. Mevcut dinî bilgisini Kuran kursundan dinî kitaplardan ve cami hocasından edinenler evlilik öncesi cinsî beraberliği ahlaksızlık olarak nitelemektedirler (Vatandaş vd, 2011: 131).

Zina insanlık için tehlikeli ve çirkin bir olaydır. Gerek ahlak gerek sağlık gerekse sosyal yaşayış bakımından pek çok zarara ve çeşitli felaketlere sebep olur (Erdil, 2002: 159). Özellikle genç kızlık ve delikanlılık dönemlerinde sorumsuz ve sınırsız serbestlik iyi sonuç vermez. Kötü yollara düşürmemek için evden devlete kadar her kademedeki sorumlu sorumluluğunu yerine getirmelidir (Erdil, 2002: 162).

Baba evinde aradığı, ihtiyacı olan sıcaklıktan yoksun bırakılanlar, istismarın sapık kucağında teselli bulabileceklerini, açlıklarını doyurabileceklerini zannederek basit bir ava, zulmün zalim çarkının iniltisine dönüşebilirler. Nice çılgın gönül avuntularında boğulabilirler.

> *Bir sıcak dokunuş, yanı başımda bir sıcak gövde, durumun gereği bile olsa, bir güzel söz, bir sevgi sözcüğü yetiyordu bana (Bener, 2005: 8).*

Baba evinde kendini mengeneye sıkışmış hisseden Hayır romanının başkahramanın kızı sürüklendiği çok kötü geçen evlilik hayatına son verir. Eşinden ayrılıp halasının eşiyle gayri meşru bir birliktelik yaşar ve yasak ilişkiden bir çocuk sahibi olur (Ağaoğlu, 1994: 58, 60, 104, 108).

Aileden ve çocuktan koparılarak yaşanan cinsî hayat, sapma, kandırma, ihlal, istismardır, ailenin deruniliğine gölge düşürür. Boyutları belli olmayan bir cinsî hürriyet düşünülemez. Hürriyetler ahlak kapsamı içinde gerçekleştirilir. Toplumsal değerlere olan duyarlılığın güç kaybı, toplumsal kurallara değerlere duyarsızlık arttı. Toplum salt ahlakî kaygı ile nesep hassasiyeti arasında bir fark görmektedir. Çocuk dışı cinsî bir beraberliğe görece daha esnek bakmaktadır (Vatandaş vd, 2011: 83).

Hayatta her şey cinsellikten veya haza göre yaşamaktan ibaret değildir. Erkek arkadaşıyla yattığını babaya söylemek yozlaşmanın bile yüzünü kızartır. Babayı çılgına çevirir. Baba korkusu baba sevgisiyle işlenmezse kötülükleri önleyemez aksine her tür pisliğe bulaşmaya yol açabilir.

> *"Babam seni bulursa öldürecek. Kendini korumak zorundasın. Ona seninle yattığımı söyledim" (Eroğlu, 1986: 88).*

Çocukların iyi yetişmesini istemekle çocukları iyi yetiştirmek ayrı şeylerdir. Düzgün bir hayatın yaşanabilmesi koruyucu, yüceltici değerleri gerçekten benimsemek ve yaşamakla mümkündür. Değerleri insanların aklına gönlüne yerleştirip davranışa dönüştüren dinî inanç

ve bilinçtir. Maneviyatın asil ikliminden yoksun bırakılanlar vurgun yiyebilirler. Vurgunda vurulan ve sebep olan sonuçların istenmeyen acılarını tatmak zorunda kalabilir.

Adil bey bir baba olarak bütün babalar gibi çocuklarının düzgün birer fert olarak topluma katılmalarını istemektedir.

> *Mösyö Filip söylendiği gibi bir felç geçirmiş fakat bunu oldukça hafif atlatmıştı. Mutaassıp bir Hıristiyan'dı. Kızının bir erkek arkadaşıyla dostluğunu fazla ilerletmesi ve neticede hamile kalması karşısında aşırı derecede sinirlenmiş ve sağ tarafına hafif bir felç gelmişti'* (Cilasun, 1988: 33).
>
> *Adil beye göre de Mösyö Filip'in kızının yaptıkları yanlıştı. Bence hiçbir dine inanmayan bir insan için bu gibi değerler olması saçma çünkü bu gibi değerleri insanlar doğuştan edinemez yine bu değerleri insanların aklına yerleştiren dinî bilgilerdir yani dinlerdir* (Cilasun, 1988: 31).
>
> *'Oraya gittiklerinde sinirli olan mösyö Filip'i yatıştırmak için Adil bey:*
>
> *- Aman dostum, bu kadar sinirlenmeye ve kendini harap etmene değmez bu, diyerek girdi söze. Bir baba olarak sinirlenmekte elbette haklısın fakat kendini bu kadar koyuvermenin zararı onlara değil sana dokunur. Eşini de düşün ve lütfen elinden geldiği kadar sakin olmaya çalış'* (Cilasun, 1988: 33).

Adil beyin konuşması bazı babaların eskiden yaptıkları yanlışların farkında olabildiklerini gösterir.

Babanın düşüncesini önemsenir, evlenmek düşünülen erkeğin kabul görmeme ihtimali endişe verir. Evlenmek istedikleri adayın babanın yüzüne gölge düşüren biri olmaması istenir. Görücü usulü ile evlenmek gibi bazı evlenme şekilleri talihsizlik sayılabilir. Evlilik, eş seçimi anlayışı hak ihlâli doğurmamalıdır. Gönlün beklentileri, gözün onayı, görüşmenin bereketiyle sağlam temellere dayandırılmalıdır. Herkes sevdiğiyle evlenmelidir. Ancak sevilenin mutluluk getirip getirmeyeceği ailenin onayıyla test edilirse çok daha sağlıklı yuva kurmak mümkün olabilir.

> *Sonra birden, "Babam ne der?" diye düşündü. Babası Ömer hakkında hiçbir söz söylememişti. Yalnız bir kere Ankara'ya Ömer'in yazdığı mektubu aşağı kattan, kapının altından o yukarı çıkarmış, zarfı kızına uzatırken yüzüne bir gölge düşmüştü. Ya annem sağ olsaydı ne derdi? Annesinin kendisine gülümseyeceğini, iyi düşünmesini öğütleyeceğini aklından geçirdi. Annesi görücü usulüyle evlenmek zorunda kalmadığı için onun talihli olduğunu da söylerdi. Babası da böyle durumlarda fırsatı kaçırmaz, inkılâpçıları över, sonra Manisa Valiliği sırasında yaptıklarını anlatırdı* (Pamuk, 2012: 161).

Kadınların yaptıkları evliliklerin % 36.2'sinde evlilik görücü usulü ve aile kararı doğrultusunda gerçekleşirken erkeklerin % 35.2'sinde evlilikler bireyin kendi seçimi ve ailenin onayı ile gerçekleşir. Görücü usulü evlilikler diğer tercihlere göre daha yaygın bir evlilik yöntemidir (Doğan, 2009: 167). Gençlerin % 50'ye yakını evlilikte aile büyüklerinin isteklerinin kendileri için önemli olmadığını belirtmişlerdir. Cinsiyet dağılımına göre

incelendiğinde kız öğrenciler aile büyüklerinin isteklerini erkek öğrencilere göre daha çok önemsemektedirler (Avcı, 2007: 119).

Gençler eş seçiminde kendi tercihlerinin önemli olduğunu belirtmektedirler. Gençler, eş seçimi konusunda genel olarak tarafların birbirlerini görmelerini savunmaktadırlar. Geleneksel evlilik tutumu olarak ailede büyüklerin evlilik konusunda söz sahibi olmasında bir değişim yaşandığı anlaşılmaktadır. Evlilikte ailenin büyüklerinin kararları yönünde hareket edilmesi gerektiğini belirten gençlerin oranı % l9,3'dür. Gençlerin. % 32'si evlilik konusunda kendilerinin hür bırakılmasını istemektedirler. Oranlar, geleneksel değerlerde bir farklılaşmanın olduğunu göstermektedir. Görücü yöntemiyle evlilik yerini evlilik yapacakların tercihlerine bırakmış ve evlilik öncesi flört dönemi geçerli olmaya başlamıştır (Avcı, 2007: 120-121).

Her türlü sorununu ailesiyle paylaşabilen gençler, evlilikte eş seçiminin kendi tercihlerine göre olması gerektiğini öne sürmektedirler. Ebeveynleriyle her türlü sorununu paylaştığını belirten gençlerin sadece % 19,9'u evlilikte aile büyüklerinin isteklerinin yerine getirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Gençler, eş adaylarının birbirlerini görmeleri gerektiği ve gençlerin evlilik konusunda ailelerin yönlendirmelerinden bağımsız bir şekilde hareket etmeleri gerektiği görüşündedirler. Ailede sorunların rahatça paylaşılabildiği bir ortamın oluşması, eş seçiminde çocukların aileden bağımsız hareket etmelerini olumlu yönde etkileyen bir fonksiyon olarak görülmektedir (Avcı, 2007: 122).

Kızlar baba korkusuyla sevgilisini babasından saklar. Herkesin bildiğini asıl bilmesi gerekenin bilmemesi tuhaf olur. Zaman geçse bile korku baki kalabilir. Babanın zorla evlendirmek istemesi kızı kaçmak gibi riskli, tehlikeli yollara sürükleyebilir. Denklik olmayan evliliklerde uyumsuzluklar oluşabilir. Sırf varlıklı olduğundan rahat eder düşüncesiyle kızlar istemedikleriyle evlendirilmeye kalkışılmamalıdır. Hele sevdiği olanlar geçerli, gerçek bir mazeret yoksa sevdiğinden koparılmamalıdır. Gerçekten sevenlerin başkasıyla evlenmek zorunda kalırlarsa ömür boyu içi acır. Aşk acısı mutluluğu kemirir.

> *''Ama mahallede gezerken, birbirimizi tanımazdan gelirdik, hoş herkes biliyordu sevgilim olduğunu, sevgiliydik biz. Yüreğim çarpıyor düşündükçe, sanki babam mezarından kalkıp, yetişecek! Neşe diyorum ya, korku da var. Ah en çok öfke. Erol, hain Erol, babamın kıytırık Erol'u kaçırsaydın ya beni. Söyledim sana, babam zorla veriyor, dedim. Davullar çalıyor kulaklarımda, zavallı küçük serçeleri ördürüyorlardı, içim onlara acıyordu. Erol, ''Babanda akıl yok dedi, çünkü sen yapamazsın o adamla, neden dersen, o apartman dairesinde oturur, sen gecekonduda. Onun anası da apartman dairesinde oturmuştur, babası da.. Senin anan, baban ise, gecekonduda, deden yine, köyde!..'' (Işınsu, 1990: 44).*

Bekâr erkeklerden evleneceği kadının kendine âşık olmasını önemli bulanların oranı % 90.1'dir. Kadınların % 95'i evleneceği erkeğin işinin olmasını önemli görmektedir. Kendisine âşık olmasını önemli gören kadınların oranı % 90.4'tür (Doğan, 2009: 168). Kent evliliğinde kadın ve erkek evlilik için birbirlerini seçmektedirler. Romantik aşk, evliliğin temeli olmaktadır. "Doğru kadın" ve ''doğru erkek" arayışı, evliliğin en temel kıstasları hâline

gelmektedir. Eşler çoğunlukla seksüel cazibeyi ve karşılıklılığı, dinî ve moral görevlerden daha çok vurgulamaktadırlar (Canatan vd, 2009: 162).

Evlilikle ilgili önemli problemlerden birisi nasıl tanışıldığıdır. Adayların bizzat tanışarak evlenmesi durumu bir hayli yüksektir. Evlilikler genelde belirgin bir tanışmanın sonunda gerçekleşmektedir (Vatandaş vd, 2011: 46). Baba kızının arkadaşıyla tanışmak ister. Damat adayları çoğu zaman kızın babasından değişik duygu ve endişelerle çekinirler. Genç, sevdiği kızın babasıyla tanışacağı zaman heyecanlı olur. Babadan gelecek bir ret cevabı sevgilerine gölge düşürebilir.

"Yarın Hildegard'ın ailesiyle tanışacaktım, yarın nasıl olacaktı, babası beni nasıl karşılayacaktı acaba?" (Niyazi, 2007: 100).

"Babama söyleyeceklerimizi," dedi. "Seninle tanışmak istiyor." Gülmeye hazırlanıyordu. Sonra, beklerse vakit kaybedecekmiş gibi aceleyle güldü. "Yemeğe davetlisin. Korkma, seni benimle evlenmek için tehdit etmeyecek"

Babam ve ben; üç kişi olacağız yemekte (Eroğlu, 1986: 89).

"Seni üzmeyeceğine söz veriyorum" (Eroğlu, 1986: 93).

Niyazi, babayla tanışacak damat adayının heyecanını duyurur. Eroğlu, kayınpederiyle tanışma telaşına kapılan damat adayıyla eğlenen kızın babasına güvenini ortaya koyar.

Babanın, çocuklarının arkadaşlarıyla tanışıp çocuklarının arkadaşlarına değer vermesi çocuklarını arkadaşlarının, kendisini çocuklarının gözünde yüceltir.

Kız erkek arkadaşını babasıyla tanıştırabilir.

Sen havuzun yanında otur, ben babamı bulup getireyim (Eroğlu, 1986: 93).

''Çok beklettik mi?'' Koluna girdiği yaşlı adamı bana doğru sürüklüyor. İşte babacığım, Korkut karşında.

Ferzan bir eliyle babasının arkasında bekleyen adamı öne çekiyor (Eroğlu, 1986: 98).

Sonra babasına dönerek sözlerini sürdürüyor: "Korkut Bey, Sedat ve Asım Bey'in sınıf arkadaşıymış" (Eroğlu, 1986: 101).

Genelde bireyler daha çok evleneceği kişiyi kendisi belirleyip kendi aralarında anlaşıp sonra aile bireylerini/büyüklerini haberdar ederek evleniyorlar (% 42,3). Ancak görücü usulü evlenme oranı oldukça yüksektir (% 34,9) (Vatandaş vd, 2011: 254).

Babalar kızlarını evlendirirken farklı gerekçelerle tedirgin olur, kolay veremezler.

"Bütün babalar kadar tedirgin Gülhayat Hanım. Önemsemeyin rica ederim. Alışacaktır. Babalar kızlarını kolay veremezler başka erkeklere. Suçluluk mudur, karılarına yaptıklarından dolayı, kim bilir! (Kutlu, 2006: 55).

Baba kızının yabancı uyruklu birisiyle arkadaşlık yapmasından tedirgin olabilir. Kültür farkı ve tarihî önyargılar babanın gence ısınmasını zorlaştırabilir.

> *"Hildegard'ın babasının yanımıza gelmemesi; Hildegard'ın gidip gelmesi ayrıntılarına kadar gözümün önündeydi. Tanıdık olsaydım ve aynı milliyetten olsaydım babası bana böyle davranmazdı"* (Niyazi, 2007: 174).

Baba kızının yaban ellere gitmesini arzulamaz. Mesafeye babanın soğukluğu bazen çocuklarının tercihlerini şekillendirebilir.

> *"Babasının biricik evladı. Babasından kopamıyor, benimle evlenmesi, doğup büyüdüğü topraklara veda anlamına geliyordu"* (Niyazi, 2007: 159).

Yarım Kalan Yürüyüş romanında baba, kızıyla gönül ilişkisi olan, hakkında ilginç biri diye düşündüğü genci ve kızını uyarır. Her iki kızı ile yakınlık kuran genç, babayı öfkelendirir. Bazen kız, babasını dinlemek istemediğinden sonradan pişmanlık duyar. Babanın uyarıları, nasihatleri her zaman mutlaka dikkate alınmalıdır.

> *"Hayır, Ferzan. Terasta buldum onu. Ağlıyordu. 'Gidecek' diye mırıldanarak bana sarıldı. Birden ona acıdım. Aslında onu iyi tanıdığımı söyleyemem, ama o andaki çaresizliğini anlayabiliyordum. Bir süre konuşmadı, sonra aniden, 'seni beğeniyor' diyerek başını kaldırdı. Hayır, öfkeli değildi. Şaşırmıştım. Cevap vermeye kalmadan O'nu Ilıca'ya benim götürmemi istedi. Bir an şaka yaptığını sandım, ama ciddiydi. Kalkıp eve girdim. Korkut babamla kütüphanedeydi. Ferzan'ın söylediklerini aktardım. Korkut Ferzan'ı bulmaya gitti. Babamla yalnız kaldık. Yüzü garip bir biçimde çarpılmıştı. Bana 'çok ilginç biri' diyerek konuşmaya devam etti. Onu dinlemek istemiyordum. Aklım dışarıdaydı. Sonra birden babam kolumu tuttu. Öfkeliydi; çok ender öfkelenir, şaşkınlıkla ona döndüm. 'Seni de uyarmalıyım,' dedi. O gece o sözlerin hiçbir anlamı yoktu. Şimdi, Şimdi…"* (Eroğlu, 1986: 124).

Babalar evlilik çağına gelmiş kızlarını kaybetmekten çeşitli açılardan korkar. Babanın, kızı haber vermeden eve erkek getirirse yüreği dağlanır. Gönlü mü kaydı diye merak eder. Sevgilisi olmasını istemez, erkek arkadaşı kabullenmekte zorlanır. Kıza hayatını kuracağı insanı seçmek hakkını kullanırken baskı yapılmamalıdır. Ancak kızın toplumun kurallarını dikkate alarak hareket etmesi gerekir. Dürüstlük adına incitici, davranışlardan kaçınılmalıdır. Hata yapan yanlışını kabul etmeli, özür dilemelidir.

> *"Babam hiçbir yemeği uygun görmüyor. Galiba çok üzgün"* (Kutlu, 2006: 151).
>
> *Yemekten önce, Emir Bey büyük kızıyla konuşma gereğini duyuyor:*
>
> *"Bizlere danışmadan eve çağırdığın bu genç adamın sizin için ne ifade ettiğini bilmiyorum kızım. İçim, sıradan bir işyeri arkadaşı olmasını istiyor. Gönlün mü kaydı ona?"*
>
> *"İşyeri arkadaşı değil baba. Böyle düşünmeyin. Dürüst davranmak istedim. Hata yaptım, önce size danışmalıydım. Sonra sözümden dönemedim."*
>
> *"Bunları münakaşa etmek istemiyorum Hüsra. Benim gibi bir adam genç bir erkeği kızının arkadaşı, nişanlısı... işte her neyse kabul edemiyor. Bunu çok zor olsa da hazmedebildim. Yüreğim dağlanıyor: Kızımın elimden uçacağı korkusuna düştüm."*

"Baba, özür diliyorum. Başka ne yapabilirim?"

"Hayır hayır, özür dileme. Hayatını kuracağın insanı seçmek hakkın. Bu hususta ben sana baskı yapamam. Bak kızım, bilmeni istediğim şudur: Aklım ile şahsiyetim bugüne kadar hiç bu kadar mütenakız olmadı."

Bunu söylerken, kapalı perdelere bakıyor. Kızının yüzüne bakmıyor. Onun derin üzüntüsünü anlıyor Hüsra. Sormak istiyor:

"Bana sevginizden mi bu kadar üzgünsünüz?"

Sormuyor. Cevabın evet olduğunu bilirken niye sorsun? (Kutlu, 2006: 152).

Babaların büyük çoğunluğu, çocuğunun kendi geleceğiyle ilgili görüşlerini önemseyip dikkate aldıklarını ifade etmişlerdir (% 67,3). Çocuğunun kendi geleceğiyle ilgili görüşlerini önemsemeyen ve dikkate almayan anne babaların oranı düşüktür (% 7,2) (Vatandaş vd, 2011: 270).

Baba kızının erkek arkadaşına isyan edebilir. Kızını kaybettireceği korkusu ile baba, damat adayından görmeden bile buruk, acı bir kalple nefret edebilir. Sevgisini gösteremese bile kızını elinden alacağını düşündüğü gence gazap edebilir.

İşte bu sebeplerden, eve çağırdığı bir genç adama karşı içimden yükselen isyanı bastırmaya çalışıyorum. Daha görmeden bütün gazabı üstüne yağdırıyorum, ondan nefret ediyorum (Kutlu, 2006: 365).

Eş adayı için babanın fikrine önem verilmelidir. Kaygılanmaması için babanın bilgisi dâhilinde işlerin yürütülmesi daha uygun ve doğru olur.

"Enver Bey için şu anda söyleyebileceğim fazla şey yok baba. Ben yalnızca ahlaklı davranmak ve dışarılara uğradığım kaygısına düşmemenizi sağlamak istedim. Böylesi daha doğrudur. Fikriniz benim için önemlidir" (Kutlu, 2006: 153).

Evliliğin sağlıklı başlaması ve amacına uygun şekilde devamı için duygu ve akıl dengesinin iyi kurulması gerekir. Evlilikte duygu boyutunu evlenecek bireyler temsil eder. Çünkü evlilik öncesi aşamada evlenecek bireyler daha çok duygularıyla hareket ederler. Tatlı bir söz, güzel bir görüntü, hoşa giden jest ve mimikler duygusal bağlılığın gerçekleşmesini sağlayıverir. Ancak bireylerin kişilikleriyle zihniyetleriyle yaşama tarzlarıyla hayatı değerlendiriş biçimleriyle evliliğe ve aileye bakışlarıyla toplumsal cinsiyetteki konumlarıyla kültürel durumlarıyla ve diğer birçok özellikleriyle evlilik için önemli ve gerekli olan uyumun dengenin anlayışın aile içi ilişkiler ve özellikle eşler için gerekli olan bazı temel özelliklerin bulunup bulunmadığı sadece duygusallığın egemen olduğu aşamada evlenecek bireyler tarafından ya hiç fark edilmez ya çok zor ve çok az fark edilir. Eğer evlilik sadece duygusal uyum ile başlarsa duygusallığın azaldığı veya doğal sınırlarına çekildiği evliliğin takip eden dönemlerinde hayatın gerçekleri, kişilerin asıl konum ve durumları bir gerçek olarak süreçte ortaya çıktığında ciddî problemler yaşanmaya başlanabilir (Vatandaş vd, 2011: 255). Baştaki duygusal uyum, problemleri çözmede çoğu zaman yetersiz kalır. Gerekli olanlar kişilerin zihin dünyalarına yaşama kabullerine toplumsal cinsiyetlere ilişkin özellikleri ve kabulleridir. Evlenme aşamasında duygusal uyum önemli olmakla birlikte yeterli değildir. Ayrıca

aklın/tecrübenin/mantığın devrede olması gerekir. Evlilik süreciyle ilgili değerlendirmelerde bulunabilecek ve duruma duygusal pencereden bakmayacak birilerini gerektirir. Faydalı olabilecek en güvenli kimseler daha çok aile büyükleridir. Aile büyüklerinin devrede olması genellikle sürecin akıl boyutunu tamamlar (Vatandaş vd, 2011: 256).

Ahlaksızlığı ihtimal dâhilinde olanlarla bile kızlarının evlenmesine babalar asla onay vermezler. Babalar damatlarının çapkınlıklarından hiç hoşlanmazlar.

> *Sonay'ın babası ve ağabeyleri tarafından tasvip edilmemiş beraberlikleri, fırtınalı geçiyordu (Asımgil, 2010: 120).*

Kızı isteyecek damat adayı, kızın babasının geleneğine saygılı olmalıdır. Adaylığın şaşkınlığı çalınan kapının geleneklerini öğrenmemeğe mazeret değildir. Örf ve âdetlere saygı duyularak bilinçle yapılan girişimler herkesi rahatlatabilir. Gidilen yerin statü ve rol yapısı bilinirse hatalar azalabilir, işler kolaylaşabilir.

> *Enver Bey elindeki kutuyu Emir Bey'e uzatıyor: Eski terbiye, yeni âdet!*
>
> *"Herhalde Bebek badem ezmesini seversiniz..."*
>
> *Ağa, kimsenin elinden bir şey almaz... Hüsra mı uzanmalı, Enver Bey hata yaptığının ayırdında değil. Kutu uzattığı elinde. Leyla kapar gibi alıyor. Hüsra ve kadınlar soluk bırakıyorlar (Kutlu, 2006: 156).*

Ailenin genel olarak yaşadığı en köklü yapısal değişmelerin başında çocuk bakımı ve büyüklerin bakımının aile dışı kurumlara bırakılması yer almaktadır. Çocuklar kreş, anaokulu, bakıcı aile, yetiştirme evi, çocuk esirgeme kurumları gibi kurumlara bırakılırken büyükler huzur evlerine terk edilmektedir. Kadın sığınma evi, çocuk yetiştirme yurtları, huzur evleri, yaşlılar bakım evi gibi birçok kurum ortaya çıkmaktadır. Kurumlar, ailelerin yüzyıllardır üstlendikleri (Canatan vd, 2009: 156) sorumlulukları üstlenmeye çalışmaktadırlar. Ailenin sorumluluklarını aile dışına taşıyarak karşılamak istemektedirler (Canatan vd, 2009: 157). İslam toplumlarında anne babaya bakmak hâlâ bir ibadet bilinciyle yapılmaktadır (Canatan vd, 2009: 246).

Hizmetini kaybetmemek için kızının evliliğini istememek doğru olmaz. Sakıncalı yollara sürüklenmeye sebep olabilir. Babaya karşı sorumluluk, fedakârlık yaptırabilir. Verilmeyince kaçmamak, ikna yolunu sonuna kadar zorlamak çok daha hayırlı olabilir.

> *- ''Anasız geçen bir yılın sonunda, sevdiği daha fazla bekleyememiş, istetmişti onu. Babası ve ağabeyleri, aşsız ateşsiz kalma endişesiyle, olmaz, demişlerdi. Kendini de onları da bırakıp kaçmamıştı'' (Bilen, 1989: 18).*

Kız ve oğlan arasında uzlaşmanın olduğu ancak aileler arasında uzlaşmanın sağlanamadığı durumlarda "kız kaçırma" olayları yaşanmaktadır (Canatan vd, 2009: 125). Kız kaçırma geleneği uzlaşmanın tam olarak sağlanamadığı durumların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Canatan vd, 2009: 126).

Kocaya kaçan kızlar babanın rıza göstermesini dolaylı yoldan olsa bile sağlamayı önemser.

kız kocaya kaçtı. Babası razı olsun, iç güveysi geleceğim, diyormuş (Aral, 2003: 151).

Ateşi tutuşan, yüreği uçan bazıları sevdiği erkek için babasına rağmen hareket edebilirler.

her neyse, orası önemli değil idi o an için, önemli olan babasının gitmek istemeyişine karşı Serayenin gitmek istemesi (Sepetçioğlu, 1989: 290).

Babayı terk edip kocaya kaçmak sapıklık gibi görülebilir.

Babasını bırakıp o güzel adamla kaçtığı güne kadar, her bahaneyle bu sapıklığını yüzüne vurmuştu annesi (Bener, 2005: 58).

Kumral Ada Mavi Tuna'da baba kızının terzi ile değil kendince daha iyi olan subay veya öğretmenle evlenmesini ister. Kızının istediği gibi bir evlilik yapamaması babaya daima eziklik duygusu verebilir. Babalar çok değerli olan kızlarına en değerli saydıkları damatları bile yetersiz görür.

Babası küçük Zübeyde'nin terzi yerine bir subay veya bir öğretmenle evlenmesini arzu ettiğini damadına hiç söylemedi. Oysa babam bunun ezikliğini daima içinde taşıdı (Uzuner, 2012: 41).

Babasına duyulan öfke damat adayının istenmemesine sebep olabilir. Sevilmeyenlerin oğlunu kızının talibi olarak evde görmek şaşkınlık ve öfke doğurabilir. Aileler arasındaki olumlu veya olumsuz ilişkiler evliliğin kuruluş ve yaşamasında iyi veya kötü rol oynayabilir.

Kendine son anda hâkim oluyor. Gözlerini Hüsra'ya dikiyor. Hüsra bu gözlerde, inanmazlığı, başına gelen felaketi algılamazlığı aktaran bir çocuğun gözlerini buluyor. Bakışları değişmese, yeniden kararıp Emir Bey gözleri olmasa... Baba-kız neredeyse sarılacaklar.

"Evet siz babanıza benziyorsunuz. Yazık ona benziyorsunuz. Aman Allahım, Aman Allahım! Sağır Nusret'in oğlu evimde."

Bu defa odasının kapısını çarparak kapatıyor (Kutlu, 2006: 161).

İstenmeyen evlilik dolayısıyla tatsız sözler söylenebilir, baba kız arasında gerginlik, olumsuz duygular yaşanabilir.

Sofra gergin. Tatsız konuşmalar oluyor. Daha doğrusu babası tatsız sözler ediyor. Yemeği yarım bırakıp odasına kapanıyor (Kutlu, 2006: 55). Babasının bu evliliği istemediği besbelli. Leyla da istemiyor.

Ertesi günden başlayarak Bey'le Hüsra arasında gerginlik gözle görünür oluyor. Daha çok Hüsra'dan geliyor bu (Kutlu, 2006: 56).

Evlilik, karı-koca bağı, ana-baba ile olan bağdan daha kuvvetli olabilir. Kız babasının öfkesine rağmen evlenmeye karar verebilir. Kızları, evlatları istemeyeceğimiz sonuçlara sürükleyebilecek olumsuz tutum ve tavırlardan sakınılmalıdır. Babaya karşı olumsuz

düşünceler evladı kendisine zarar verebilecek şeyler yapmaya sürükleyememelidir. Öfkeyle kalkanın zararla oturacağı unutulmamalıdır. Evlilik inat, intikam için değil uyumla mutluluk için yapılmalıdır. Evlilik gibi ciddî, önemli meseleler soğukkanlılıkla akıl ve ölçüyle sonuca bağlanmalıdır.

> *Kim yiyebilir? Enver Bey'in yüz kasları donmuş. Sonsuza kadar sürebilir bu donmuşluk ve fosilleşir. Hüsra tam tersine kaynıyor. Annesi evden atılan, bu yüzden bile horlanan (Kutlu, 2006: 161) küçük kız olmayacak artık. Sınırları aşıyor bu gece. Emir Bey denilen ve av arayan o kartaldan korkmuyor. Ağa mağa değil. Olsa bile kim aldırır? Kötü bir adam. Kötü, kıskanç ve tahammülsüz. Nusret Bey ne olursa olsun, Emir Batubeg kadar insafsız değildir.*
>
> *Kararı ise kesin. Enver'le evlenecek.*
>
> *Canını alırsınız baba. Onurunu kırar, iki büklüm bırakırsınız. Yapayalnızlık, konuşamama, tepki gösterememe kıskacında tutarsınız. Bunları yaparsınız Emir Bey. Ama bana nasıl engel olacaksınız? İsterseniz yerden göğe kadar haklı olun. İsterseniz hayatım bedbahtlığa yazılmış olsun... Ondan vazgeçmeyeceğim. Onunla hemen evleneceğim. Sizi kıracağım. Burnunuzu sürteceğim... Adil Emir Batubeg. Efendimiz!.. (Kutlu, 2006: 162).*

Damadın başka bir delikanlının damat olmasını düşündürebilecek bir memnuniyetsizlik oluşturmaması gerekir. Baba beğendiği delikanlının damadı olmasını ister.

> *ve ilk defa damadından yakınmış gönlü:*
>
> *- Ne olurdu şu delikanlı olsaydı damadım, deyip yakındı.*
>
> *Hattâ babasıyla hiç mi hiç ilgilenmeyip Cahitin elini bir türlü bırakamayışına şaştı bile (Sepetçioğlu, 1989: 109).*
>
> *fakat benim Cahite el uzatışım babası yüzünden değil midir? (Sepetçioğlu, 1989: 110).*

Bazen baba kızlarını evlendirmek için çeşitli düşüncelerle gizlice akraba adam getirtebilir. Parayı evliliğin gereği, şartı saymak baştan yapılan bir temel yanlış olur. Akrabalık ve para evliliğin gerçek güvenceleri olamazlar. Ruh, maddeyle örülmeye kalkışılırsa gizli mahkûma döner. Kızları, birbirinden meymenetsiz diye niteledikleri, akrabalıkları yakınlık ve güvence sanılan kimselerle evlendirmeye kalkışmamalı. Sevgisizliğin uzak mesafelerinde ufalananlar asla mutlu olamazlar, huzur ve tat bulamazlar. Sevdiklerimizi, sevenlerimizi isyancılarımıza dönüştürmek akıllı bir davranış olamaz.

> *Babamız te üç yıldır gizliden şehirdeki arzuhalciye mektup üstüne mektup yazdıraraktan getirtmiş bizim bu kişilerimiz olacak herifleri. Getirtmiş getirtmesine de, ben sanmam ki evlenme işimiz ola. Çünkim herifler, herhal, pek paralı gelmemişler, gelememişler, kusura bakma Alişan Ağa.. dediklerini duydum babamız boynunu büktü (Sepetçioğlu, 1989: 287).*
>
> *Bir korku, önce belirsiz iken mektubun sonuna doğru derinleşen kuyulara benzemiş, kuyu derinliğindeki suların üşümüşlüğünde birdenbire Serayenin yüreğine doluşmuştu..*

Babası, epeyden beri demek ki, hem de bilerek bir şeylerin derdindeydi (Sepetçioğlu, 1989: 289).

İslamlıktan önce Oğuz Türklerinde dayı kızı ile çapraz kuzen evliliği, İslamiyet'le birlikte Arap evlenme geleneği olan amca kızıyla evlenmenin tercih edildi. Ülkemizde akraba evlilikleri içinde en yüksek oran (% 24) amca kızı evliliğidir. Amca kızı evliliğini hala ve teyze oğlu ile yapılan evlilikler izlemektedir (Tezcan, 2000: 50).

Baba inanç, hâl, alışkanlık ve davranış olarak beğenmediğini damadı olarak görmek istemez. Babalar saygısız bulduklarını kızına ailesine asla yakıştıramaz.

Huvat ağzını açtı. Saçı omuzlarına değen, bismillah deyip oturmadan sigara dumanı savuran bir damadı olacağına ölmesinin daha iyi olacağını söyledi (Tekin, 2011: 170).

Bir baba kızı ile ilgili tereddütler, korkular yaşayabilir. Baba kızını bir erkekten uzak tutmak, korumak için yalan söyleyebilir. Kızlar sevdikleri için bazen babalarını bile sıkıntıya sokabilecek şekilde hareket edebilirler. Sevgilerin çatıştığı yerde diğer bazı değerlere sırt dönülebilir.

"Ferit Bey bu kâğıtta kızınız Lerzan Bender'in birkaç gün önce verdiği ifadenin bir bölümü var. Lütfen okur musunuz?"

…

"Okudunuz mu? Güzel. Kızınız sizin, ona yalan söylediğinizi ileri sürüyor. Önce, 26 Temmuz 1983 gecesi Korkut Laçin'i görmek için Ildırı'ya gittiniz mi?"

"Evet."

"O'nunla konuştunuz mu?"

"Evet"

"Korkut Laçin'in yanında Maggie Dufton var mıydı?"

"Hayır."

"Demek kızınız haklı. Yalan söylediniz."

"Evet."

"Neden?"

"Korkut'tan uzak durmasını istiyordum."

"Demek nedeniniz kızınızı korumaktı, öyle mi?"

"Evet. Ama korumak istediğim Lerzan değil, Ferzan'dı."

"Ferzan! Küçük kızınız."

"Evet, Ferzan."

"Lütfen bize olanları açık olarak anlatın. Daha çok işimiz var. Neden Ildırı'ya gittiniz? (Eroğlu, 1986: 222).

Yarım Kalan Yürüyüş'te baba, ablasının, sevgilisinin ölümüne sebep olacağı ihtimali karşısında kriz geçiren küçük kızı ile ilgili endişe duyar. Baba kızına özellikle kendisini hayata bağlayacak kadar sevdiği kızına yardım etmek ister. Bazı durumların doğurduğu şaşkınlık babayı çaresiz bırakabilir.

> *"Pekâlâ. O akşam Çeşme'de evimde çalışırken Ferzan arabasıyla bahçeye girdi. İndiğinde gördüm onu. Perişandı. Hayır, ağlamıyordu. Ağlasa aldırmayacaktım. Odama gelip konuşmadan yüzüme baktı. Elimi uzattım. Bana köpeğini aradığını söyledi. Sonra konuşmama fırsat vermeden koşarak odasına çıktı. Yarım saat sonra korkunç bir çığlıkla yerimden fırladım. Onu çatı katında buldum. Yatağa uzanmış tavana bakıyordu. Kriz geçireceği zaman hep öyle davranır. Yardım etmeye çalıştım. Korkut'un Ildırı'da olduğunu ve öleceğini söyledi. Yatıştırmaya çalıştım. 'Lerzan' dedi. O'nun ölümüne Lerzan sebep olacakmış. Şaşkınlıktan taş kesildim. Ferzan beni hayata bağ…"*
>
> *"Ferit Bey şu suyu için" (Eroğlu, 1986: 222).*

Yarım Kalan Yürüyüş'te baba, erkek arkadaşı ölürse öleceğini söyleyen küçük kızı için paniğe kapılır.

> *"Sağolun… Hayır, hayır devam edebilirim. Sonra, 'O ölürse, ben de ölürüm,' dedi birden. Doğrusunu söylemek gerekirse paniğe kapıldım. İlaçlarını almak için aşağıya indim. Geri döndüğümde odada yoktu. Hemen bahçeye çıkıp arabaya bindim ve Ildırı'ya doğru yola çıktım. Oraya vardığımda vakit gece yarısını geçmişti. Evin yanında durdum. Karanlıktı; sessizliğin içinde etrafı dinledim. Korkut'un orada olduğunu eleveren hiçbir işaret yoktu. Bir an Ferzan'ın yine hayal gördüğünü düşündüm. O anda gördüm ateşi…" (Eroğlu, 1986: 223).*

Baba, kızının sevdiğine kızıyla evlenmesini teklif edebilir. Kızı için uygun görmediği birisini bile sırf kızını kaybetmemek, kızını mutlu etmek için damatlığa kabul edebilir. Onay için karar verince bahane bulmak pek zor olmaz.

> *'Neden geldiniz?' Sorusunu duyduğumda sevinçle atıldım. Aramızda öylesine sessizlik vardı ki hiç konuşmayacak sanıyordum. 'Ferzan' dedim, 'Ferzan için.' Sonra O'na saatlerdir ölçüp biçip şekil verdiğim teklifi yaptım: 'Burada kalıp Ferzan'la evlenin,' dedim."*
>
> *"Ciddi miydiniz?"*
>
> *"Evet. Bu teklifi yaparken çok ciddiydim" (Eroğlu, 1986: 224).*
>
> *O sözlerden sonra uzun bir süre ikimiz de sustuk. Sigarasını bitirince ayağa kalktı. Artık konuşacak bir şey kalmamıştı. Teklifimi kabul etmeyecekti. Kısaca 'Gideceğim,' dedi…"*
>
> *"Anlaşıldı. Kanaryaların dışında, kızınızı Korkut Laçin gibi birisiyle evlendirmek istemenizin nedeni neydi?" (Eroğlu, 1986: 225).*

Her baba kızını koruyabilecek, iyi bir insanla evlendirmek ister.

> *"Söylemiştim. İyi bir insandı ve Ferzan'a göz kulak olabilir, onu koruyabilirdi. Daha önce, Sedat'ı korumamış mıydı?" (Eroğlu, 1986: 225).*

Kızı evlendirme sebebi ve şekli önemlidir. Baba oldu bittiyle sırf gönlünü incitemeyeceği, hatırını kıramadığı bir kişi yüzünden kızını hayatını hiçe sayarak evlendirmeye kalkışmamalıdır. Evlenecek çağa geldiği bile şüpheli kızı düşünmeden sormadan evlendirmek gonca gülü açmadan soldurmak olur. Göz göre göre yanlış yapıp dua ile durumu kurtarabileceğini ummak, boyun bükse bile kızın ağıtlarını, isyanlarını, hesap soruşlarını susturamaz.

> *bir oldu bitti havası esmişti; hatır kıramamış, bir başkasının olan hayata sırf gönlünü incitemeyeceği bir kişi yüzünden sahiplenip varsın Tanrı mutlu kılsın duasından medet umarak kızının başını bağlamıştı. Kızının, Cananının.. ömrünün tamamı bilip gonca gülü saydığı tek varlığının; evlenecek çağına gelmiş mi idi o bile belli değil iken, sen var, kız benim değil sizindir, sözünü düşünmeden sarf et! (Sepetçioğlu, 1989: 248).*

Malı için istenmesinden endişe ederek kızını mirastan bir biçimde mahrum bırakmak doğru bir davranış değildir. Kızının maddî ve manevî güvenliği, iyi bir geleceği için her türlü tedbiri akıl ve mantıkla almak babanın görevidir.

> *Peki Nevnihal Hanım niye bu kadar huzursuzluk duymuş kocasının bağışından? Bunu da boşboğaz Leyla'dan öğreniyorum: Emir Bey, kızının mallı mülklü bir kız sanılmasından korkmuş. Ya damat adayı o konak için Hüsra'sını istiyorsa? Delilik... Delilik (Kutlu, 2006: 165).*

Evlilik, mutluluk, tamlaşma için olmalıdır. İntikam, kin kocaya babaya işkence etmek gibi uygunsuz sebeplere dayanan evlilikler çok kötü sonuçların alevi olur ve tarafları yakar, kül eder.

> *Babam, Sedat'la hem ona, hem de Sedat'a işkence yapmak için evlendiğimi söylüyor (Eroğlu, 1986: 212).*

Kızını menfaati için ahlaksızca kullanmak çirkindir. Kızına yakılmış birinin vurgunluğunu bazı menfaatler dolayısıyla genel ahlaka aykırı bir şekilde yüzsüz bir bıyık altından gülmeyle kâra dönüştürmek için Güneşin Dört Köşesi'nde olduğu gibi nasılsa ileri gitmiyorlar, sınırı biraz aşmaları bile aşiretçe hoş görülür diye düşünmek çürümenin kurdu iğrenç bir yozlaşmadır.

> *Alişan Ağa Cahitle Serâyenin.. ortanca kızın adı Serâye çünki, yanıp yakılmış görünmelerine bıyık altından gülmekte. Nasıl olsa ileri gittikleri yok, olsa da o kadarı aşiret milletinde de onlarda da hoş görülür ileri gitmelerdendir. Cahit Serâyeye vurgun ya, o vurgunluğun kârına düşmüşler; yol dersen düzgünü gidiyor ayaklarına, elektrik direği dedin mi hemen., su gerekiyorsa Belediye buyuru bastırıyor herife.. sen olsan kızına gem vurur musun Beyim? (Sepetçioğlu, 1989: 179).*

Para karşılığı, sormadan kızını evlendirmeye kalkan baba baskısının korkusunun ördüğü, çevresinde kenetlenen, kalın sanılan örümcek ağları bir defa yırtılmak istendiğinde yırtıldığında aldırmaz, umursamaz, kesin, sert bir isyan görülebilir. Kararlılık ve kaderine sahip çıkma arzusu kızda babasına karşı tuhaf bir üstünlük duygusu oluşturtabilir. Kızını isyana sürükleyip yüreğine cehennemin ateşini söndürür gibi katı bir acının çöreklenmesine yol açarak üzmek hiçbir babanın istemediği bir hâl olmalıdır.

babasından hayli üstün bir yükseklikte olduğunu görüyordu, o yükseklikten baktığını görüyordu.. babasının bir boyun yukardan kendisine baktığını gördüğü halde, mor gözleri yukarı değil aşağı bakıyordu (Sepetçioğlu, 1989: 291).

Babasını hissettiği biçimde buldu; parayı sezdiği şekilde aldı elinden (Sepetçioğlu, 1989: 293)

Bazı aile bireyleri/büyükler evlenecek bireylerin görüş ve düşüncelerini herhangi bir şekilde dikkate almadan evliliğe ve evlenilecek kişiye kendileri karar vermektedirler (Vatandaş vd, 2011: 47).

Kızını sorumsuzca, kızımın gönlü nedir diye düşünüp sormadan istemediğiyle evlendirmeye kalkan baba eğer gerçekten insan ve babaysa sonunda büyük bir ihtimalle pişman olur. Kızını saygıyla susuyor diye dilsiz, gönülsüz, umutsuz, hayalsiz sayıp ticarî bir mal gibi kullanmak affedilmez bir günahtır.

Çünki kızımın bugününü ben dün sorumsuzca hazırladım, kızımın gönlü nedir düşünüp sormadan hazırladım, bu günah bana bu dünyayı dar eder ya öteki dünyayı nasıl eder Tanrı bilir.. bak, sıkışınca durmadan Tanrıya sığmıyorum herkes gibi, sıkışınca (Sepetçioğlu, 1989: 319).

İyi veya kötü, haklı veya haksız… ne olursa olsun mademki bir gelenek var, töre veya değil, yeri olsun olmasın sürdürülmeli düşüncesiyle babaların kızlarını kızlarının tercihini yok sayarak geleneksel evlendirme şekli kızları bunalıma düşürür. Her şey sayılan kızlar hiçbir şey değilmiş gibi harcanmamalıdır.

Güveyisinin babası, babasının babası, ondan önceki babalar...?

Kendisi, Çedikçi Sarı Cemal Efendi olarak kendisi..? (Sepetçioğlu, 1989: 345).

Cânân hangi geleneği hangi kocayla sürdürecekti? (Sepetçioğlu, 1989: 346).

Varlığına sebep olmuştu baba olarak, her şeyiydi şu dünyada; gelgör ki yokluğuna da sebep olmuştu baba olarak o Cânânın işte.. herkes biliyordu, öyle bir sinsinin sinittisine kız mı verilirdi kimseye sormadan, Cânânın gönlü de olabileceği düşünülmeden, haaa? Kızım senin düşüncen ne, gönlün ne, yüreğin ne diyor (Sepetçioğlu, 1989: 425).

Sözde, kızını düşünmenin sonucu hiçbir geçersiz, yakıştırma mazeret, beğenmediği, istemediği biriyle evlenmesi için kıza baskı yapmayı haklılaştıramaz.

- ''Bugün gördüğü, o 'kümbet kafalı' adam ortaya çıkıncaya kadar hepsi, 'evlense de kurtulsak' bekleyişi içinde oldukları halde böylesine zorlamamışlardır onu. Oysa şimdi, babası da, ağabeyleri de, 'Bu adamı alacaksın' diyorlardı'' (Bilen, 1989: 19).

- ''Babama kızıyorsun, ama o, 'Artık ihtiyarladım. Bugün ölsem, bu kız ağabeylerinin eline kalacak, gelinler, bir kaşık yemek için çocuklarının bezini yıkatacaklar ona. Onunkini yıkayacağına, gitsin kendininkini yıkasın' diyor'' (Bilen, 1989: 20).

Sevgili Arsız Ölüm romanında köydeki dedikodular yüzünden bunalan gelin sığınacak yer olarak baba evini görür. Baba evi her zaman güvenli bir limandır. Hangi büyük dalga olursa olsun baba evinin duvarlarında erir.

Gidip babasından Zekiye'yi geri aldı, köye geri getirdi. Zekiye kaynanasının elini öpüp önüne yeniden önlük kuşandı. Başını bağladı. Huvat köylüye kızgınlığından Akçalı'da duramadı. Zekiye'yi getirdiği günün akşamı, "Başınıza Seyit oğlanı yollarım," deyip köyden ayrıldı (Tekin, 2011: 46).

Babanın varlığı aile içinde bir düzen olmasına sebeptir. Eve geç kalmamak, babaların ilk kurallarındadır. Kızlar boşanınca genellikle baba evine sığınır. Dula baba evi bile gülistan değildir. Bozuk sosyal ortam ve yozlaşmış değerlerin doğurduğu olumsuzluklar dul bir kadın için her şeyi farklı gösterebilir her ilişkiyi kirletebilir.

- Çok geç de olsa eve dönmem gerek. Bugün hastaneden çıkınca eve uğramadım. Babam sonra evden kovar beni"

- Babanla birlikte mi oturuyorsun?

- Evet. Bir de çocuğum var.

- Çocuğun babası?

- Çok oldu ayrılalı…

Düşünceli bir hali var adamın:

- Üzüldüm. Babanla aran iyi değil anlaşılan?

Yanıt vermek istemiyor bu soruya (Bener, 2005: 114).

Aysel'in evinden, babasının evinden ne kadar farklı… (Bener, 2005: 119).

Baba evi, olası felaketlerden sonra her şeye rağmen sığınılacak, güvenli bir yerdir.

Evlendim, ayrıldım. Bir kızım var. Babamla birlikte oturuyoruz, çünkü kira ödeyemem (Bener, 2005: 122).

Ayrılmak isteyen kızı dulluk sıkıntıları dolayısıyla koca evine geri göndermek doğru değildir. Erkek kedinin bile gözünün dul karının üstünde olduğu bir sosyal ortam, zihniyet, babanın kızını sıkıntıya mahkûm etmesini değil daha fazla sahiplenmesini gerektirir. Onursuzca kızını başından def etmeye kalkışmak ayrı bir sosyal yaradır.

- ''Babası; 'Bu sevdalık merakı da nerden çıktı? Ben evimde dul karı saklamam. Erkek kedinin bile gözü, dul karının üstünde olur. Bir ihtiyar halımda, kimseye bekçilik edemem. Doğru evine; senin yerin orası!' diyerek kapıyı gösterdi'' (Bilen, 1989: 47).

- ''Babası iki saat sabrettikten sonra, bir akşam, gururu mururu umursamadan, kaynatasına giderek yalvardı: 'Kitaba razı iseniz, gelin alın şu yeziti. Ejderha oldu, yiyecek bizi' (Bilen, 1989: 36).

Baba evladının, kızının mürüvvetini görmek ister. Torun, tarlanın bereketi, sonsuzluğa atılmış bir adım, mutluluk ve sevincin tacıdır.

Yat, kat, çiftlik, Mercedes, her şeyi var, annesi ölmüş, başka kardeşi yok, bir babası var, o da son deminde torun görmek istiyor (Özdek, 2008: 45).

Her babanın evlenme çağına gelen çocuklarını evlendirmesi gerekir.

- ''Babam, yüzüme karşı, 'Evime lanet yağıyor!' diye bağırdı bu sabah. Evlenme çağına geldiği halde çocuklarını evlendirmeyen ana babaya lanet edermiş'' (Bilen, 1989: 14).

Evlilikte babanın rolü olmalıdır. Ancak evlilik babaya kör, duygusuz itaatle yapılırsa mutsuzluğa çağrı olabilir. Evliliğin, aile kurmanın tabii gereklerinin dışındaki sebeplere bağlanması daima risklidir.

"İsterdim ama, herhalde mümkün olmayacak, kardeşim. Babam benim siyasi bir evlilik yapmamın uygun olduğu görüşünde. Ona karşı gelemem" (Kulin, 2012: 263).

Evlilik için babanın uygun şartlarına uymakta fayda vardır. Baba oğul arasında sözleşmenin gerekleri yerine getirilmelidir.

Senin için gidiyorum. Okuyup adam olmağa gidiyorum. Gelince seni alacağım, babama bunu şart koştum, he dedi, bilmeni isterim. Babam sözünde durmazsa ben durdurmasını bilirim (Sepetçioğlu, 1989: 270).

Baba, oğlunun evlenmek istediği kızın, gelin adayının kim olduğunu bilmek ister. Babasının ne iş yaptığını, ailesini ayrıntılarıyla tanımaya çalışır.

"Şimdi gelinin kim olduğunu, babasının ne iş yaptığını soracak, ayrıntıları öğrenmek isteyecek!" diye düşündü (Pamuk, 2012: 191).

Babasının izni olmadan bir hanımla evlenmek, toylukla yapılacak yanlışların bedelini ödemeyi gerektirebilir. Babanın kızının evliliğine karşı çıkmasına kızını evlatlıktan reddetmekle tehdit etmesine rağmen kızı evlenebilir. Gerçekten somut, açık bir sebep yoksa eş seçimine karşı direnç olumsuz tutum ve davranışlara yol açabilir. Ciddî bir gerekçe yoksa mutluluğu paylaşmak yerine sudan sebeplerle keyfî, nefsî engelleme çabalarıyla gönül kırıklıklarının huzursuzluğunu, tatsızlığını yaşama çukuru kazılmamalıdır.

Adil Bey burada yine gençliğinin verdiği toylukla bir yanlış daha yapıp Süheyla hanımla babasının izni olmadan evlenmişti.

'Bu arada aslen İzmirli olan Süheyla isimli bir kızla tanışmıştı. Süheyla, Paris'te moda ve terzilik üzerine öğrenim görüyordu. Aralarındaki arkadaşlık zamanla sevgiye dönüşmüş ve evlenmeye karar vermişlerdi. Ne var ki, Süheyla'nın … babası İrfan Bey, bu evliliğe kesinlikle karşı çıkmıştı. Fakat İrfan Bey'in bütün direnmesine ve hatta evlatlıktan reddetme tehdidine rağmen Süheyla ve Adil evlenmişler ve hayatlarının bundan sonraki bölümüne Paris'te devam etmeye karar vermişlerdi' (Cilasun, 1988: 9).

Askerliğini bitiren kendince her şeyin hazır olduğunu düşünen oğul evlenmek istediğini babasına söyleyebilir. Baba oğlunu evliliğe hazır bulmazsa şaşırabilir, sert bir şekilde itiraz edebilir. Her baba kendince ölçütlerle oğlunun olgunluğunu tartabilir. Oğlunun evliliğini her yönüyle kendisinin belirlemesi gerektiğini düşünen babalar vardır.

- Baba!, dedi sözünü kesti Cahit Etem Efendinin; Osman Bey gitsin de biraz konuşalım vakit varken.

Peki sen ne diyecektin bana? Benimle ne konuşacaktın?

- Baba, ben evleneceğim! (Sepetçioğlu, 1989: 77).

- Ne, ne.. ne dedin? Dur, hayır tekrarlama..

- Baba..? Bu kadar oyunculuk etmene gerek yok benim için…

- Bu kadar büyütmene ne gerek? Askerliğimi de yapmışım.

- Hiç askerliğini yapmışa benziyor musun be! Yaptığın işler askerliğini yapmış bir yiğidin yapacağı işlerden midir?

- Evlenmeyi..

- Yok ne evlenmesi, onu çıkar aklından bir kere.. yahut bana bırak (Sepetçioğlu, 1989: 78).

Modernleşme ve sekülerleşme süreçleri ülkemizde evlilik sınırlarını eğitim, sınıf, sosyal çevre, kültürel yaşantı benzerlikleriyle çevrelemektedir (Canatan vd, 2009: 85). Bazen baba özellikle soyu, sosyal statüsü, dul oluşu dolayısıyla küçümsenen aşağılanan evlenilecek kıza kadına şiddetle karşı çıkabilir. Evlenilecek kız konusunda baba oğul anlaşamayıp birbirlerine direnebilirler. Babanın doğası gereği evinin aslanı olması bazen aşırı müdahaleci tavır takınması zaman zaman karşı tarafin isyan bayrağı açmasına sebep olabilir.

Şimdi şu ağzından çıkan evlenmek lafıyla o Papaklının Kızının bir ilgisi mi var essahtan, hıı? Var mı len?. De konuş!. Hadi susmasana!.

- Var baba., onunla (Sepetçioğlu, 1989: 78).

- Sen ne diyorsun baba? Bana da mı baba? Dinle beni baba, bu gönül eğlendirmesi falan değil.. ben, o kız ile, evleneceğim, ev-le-ne-ce-ğim! (Sepetçioğlu, 1989: 80).

- Yaa..? Bizim soyumuz? Bizim soyumuz ne olacak?

- Hangi soy?

- Bizim soyumuz işte be!. Benim, benim, benim soyum!. Ne olacak?

- Dedemin eşkiya olduğunu sen söylüyordun ne çabuk unuttun? Köylüyse biz de onlar gibi köylü idik, onlar da bizim gibi geldiler şehire kondular.

- Yaaav onlar Papaklı be!

- Eee, ne olmuş Papaklı iseler? Şimdi Papaklısı çapaklısı mı var baba İmparatorlukta mıyız sanıyorsun kendini? Kaldı ki o vakit bile yoktu bu hikâyeler, İngilizin Rusun bilmem kimin iteklemesiyle çıktılar su yüzüne sen bilmiyorsan ben biliyorum.. baba, bak baba, açık konuşacağım baba, diyeceğim ki baba... (Sepetçioğlu, 1989: 80).

- Ulen baba baba diye miyavlama; söyleyeceğini de söyledin daha ötesi mi olur. Kesin!. Bu iş olmaz. Ben bir Papaklıyı gelinim diye evime sokmam (Sepetçioğlu, 1989: 81).

Mehpare Hanım'ın dul olması Hikmet Bey için hiç de önemli değildi. Babasının karşı çıkmasına rağmen diretti (Altan, 2006: 17).

Sepetçioğlu'nda baba, soyu dolayısıyla istemediği gelin adayı yüzünden oğluyla çatışır. Altan, oğlu, evlenmek istediği kadını dulluğu dolayısıyla istemeyen babasına diretir.

Erkek çocuğunun evliliğinde kararı kimin vermesi gerektiği sorusuna ben, eşim ve oğlum (% 54,8) diyenler çoğunluktadır. Oğlum diyenlerin oranı yüksektir (% 38,5). Kız çocuğunun evliliğinde kararı kimin vermesi gerektiği sorusuna ben, eşim ve kızım (% 60) diyenler çoğunluktadır. Kızım diyenlerin oranı yüksektir (% 32,5).

Oğlunun habersiz evlenmesini nasıl değerlendireceği konusunda kararsız olanların oranı daha yüksektir (% 39,6). Oğlunun habersiz evlenmesini kesinlikle kabullenmem (% 15,5), kabullenmem (% 13,6), olabilir-kabullenirim (% 12,3), tercihine saygı duyar ve kabullenirim (% 19) diyenlerin oranları yüksektir. Kızının habersiz evlenmesini nasıl değerlendireceği konusunda kararsız olanların oranı daha yüksektir (% 37). Kızının habersiz evlenmesini kesinlikle kabullenmem (% 24,8), kabullenmem (% 16,6), olabilir-kabullenirim (% 9,1), tercihine saygı duyar ve kabullenirim (% 12,5) diyenlerin oranları yüksektir (Vatandaş vd, 2011: 257).

Evliliğe ve evlenilecek kişiye ilişkin son sözü söyleyenler bizzat evlenecek olanların kendileridir. Evlenme isteğinde olanlar evlenmeye kendi aralarında karar vermekte usulen aile bireylerinin/büyüklerin iznini almaktadırlar. Aile bireylerinin/büyüklerinin çok belirgin ve ikna edici bir çekinceleri yoksa evlilik gerçekleşmektedir (Vatandaş vd, 2011: 47).

Siyah Zambak ve Merve romanında baba bazen sokaklarda gelip geçenleri güzelliğiyle şaşırtarak dolaşan, harikulade çekiciliğinden ürktüğü gelin adayını sevemeyen hanımını, oğullarına almaya razı etmeye çalışmak zorunda kalır. Yanlış değerlendirdiği kızın müstesna bir yeteneği olmayan oğlunu evirip çevirip her istediğini yaptırabileceğini düşünen anneyi direnişinden vaz geçirip ikna etmek çok zordur.

Mehmet'in babası "Hanım al şu kızı kurtul" derdi (Asımgil, 2010: 155).

Menfaatçi bazı babalar oğullarının evliliğini ancak pazarlıkla menfaat sağlayabilirlerse kabul edebilirler. Evliliği maddî kazanç, kâr aracı olarak kullanmaya kalkan babalar evlatlarının mutluluk ve huzurunu ebedî olarak bozabilirler.

- Ne pazarlığı?

- Kızın babası koca Papaklı ile olacak pazarlığı? Onun oralar şimdi pahalı topraklar olabilir.. yani gerçekten NATO yolu dedikleri yol oradan geçecek ise.. anladın mı? O topraklar değerlenebilir.. aklımızda bulunmalı (Sepetçioğlu, 1989: 82).

Evlilikte duygu-akıl dengesinin sağlanması gerekir. Tecrübeli aile büyüklerinin görüşü alınmalıdır. Baba oğlunun kendisine danışmadan evlenmesine darılır.

İstanbul'da bir arkadaşım var beni anlayacak. Ama o da İsviçre'ye öğrenime gitti ve öğrenimini bitirmeden oralı bir kızla evlenerek döndü buraya bu yüzden babasıyla arası açık (Özdek, 2008: 42).

Evlenecek bireylerin kendi aralarında görüşüp konuşup evlilik beraberliğine karar vermeleri ve aile büyüklerinin devreye girip görüş ve kanaatlerini bildirerek evlilik kararının

alınması duygu-akıl dengesinin yer aldığı evliliktir. Evlenecek bireylerin görüş ve kanaatlerinin hiç işe karıştırılmadığı, evlenilecek kişiye ve evliliğe ilişkin kararı sadece aile bireylerinin/büyüklerinin verdiği evlilik duygusal uyum ve beraberliğin olmadığı evlilik türüdür. Yapılan bir araştırmanın evlilikle ilgili bulgularına göre evliliklerin yarıdan fazlası farklı açılardan olumsuz olabilecek, eleştirilebilecek tarzlarda gerçekleşmektedir. Duygu-akıl dengesine dayanan evlilikler bütün evlilikler içerisinde yarıdan kısmen azdır.

Anne ve babanın evlenecek yaştaki oğlunun gelin adayı bir kişiyle görüşme ortam ve şartlarına ilişkin en üst düzeyde olumlu buldukları durum birlikte halka açık yerlerde gezmeleridir (% 52,5). İkinci düzeyde olumlu bulunan durum yanlarında üçüncü bir şahısla birlikte halka açık yerlerde (park vs) gezmeleri (% 10,8), üçüncü aşamada tercih edilen durum evde yalnız kalmalarıdır (% 9,6) (Vatandaş vd, 2011: 257).

Anne ve babanın, evlenecek yaştaki kızının damat adayı ile bir görüşme ortam ve şartlarına ilişkin en üst düzeyde olumlu buldukları durum birlikte halka açık yerlerde gezmeleridir (% 47,4). İkinci düzeyde olumlu bulunan durum yanlarında üçüncü bir şahısla birlikte halka açık yerlerde (park vs) gezmeleri (% 13,4), üçüncü aşamada tercih edilen durum yanlarında üçüncü bir şahısla birlikte evde konuşup/görüşmeleridir.

Evlenecek erkek veya kız çocuğun evlenmeyi düşündüğü kişi ile evlilik öncesi irtibatının niteliği ve beraberliklerinin mesafesi konusunda cinsiyet ayrımı yapılmıyor olması olumlu değerlendirmedir. Toplumda çoğu zaman işitilen "erkeğinki çapkınlık, kızınki ahlaksızlık" anlayışının değiştiği ve yanlışın her iki cins için aynı kabul edildiği tespit edilmiştir. Evlilik amaçlı ön tanışma süreci muhakkak evlilikte sonuçlanmayı gerektirecek bir aşama olmadığı için evlenme düşüncesindeki bireylerle ilgili olumsuz kanaat ve anlayışların oluşmasına zemin hazırlayacak durumlara karşı hassasiyet gösteriliyor olması toplumun konuya sağlıklı yaklaşımının bir gereğidir. Nikâhsız beraberliği, normal veya olabilir bulanların olması geleceğe ilişkin toplumsal bir problemin işareti olabilir (Vatandaş vd, 2011: 259).

Evlilikle ilgili verilerin çok büyük bir kısmı kızlara aittir. Baba evlilik konusunda oğlundan çok daha fazla kızıyla ilgili olarak ele alınmış. Medya konu ile ilgili olarak dönem romanımıza girmemiş. Sanal ortamda tanışıp evlenme dönem romanımızda görülmemektedir.

G. BOŞANMA

Aile hukukuna uymayan kimsenin evlilikten kaçınması ve yalnızlığa katlanması gerekir. Nikâh son derece istekli olana gerekli ve zaruridir. Orta seviyedeki istek durumunda evlenme uygundur. Zulüm ve haksızlık durumunda haramdır. Evlenecek her kimse, eşini çekip çevirmeye evini idareye muktedir olmazsa evlenmeden uzak durmalı ve yalnızlığa sabretmeli, evlenmemelidir (Efendi, Tarihsiz: 58, 59).

Babanın başka kadına zan edilen ilgisini fark eden kız şaşkınlıkla annesi adına tepki gösterebilir.

> *Bu sözü duymaya çok alışkındır babası. Ama bu defa beklemiyormuş gibi duraksadı. Eller bir eşyanın alıp verilmesi için mi değdi birbirine? Uzunca bir bakışma. Leyla o güne kadar ayırdında olmadığı bir şeyi fark etti. Çözemediği bir yakınlıktı bu (Kutlu, 2006: 20). Özel, iki kişilik, başka herkesi dışarda bırakıyor. İçsel bir yakınlık mı, bir tarihin anılması mı yoksa? Annesi adına mı içindeki tepki? (Kutlu, 2006: 21).*

Baba başka kadından kıskanılır. Babasının annesine ihanet edip vefasız davranması ihtimali kızı rahatsız eder, üzer. Babaya özel soru sormak tedirginlik doğurur. Baba kızının özel sorularına anlamayabileceği kuşkusuyla açılmakta çok zorlanır.

> *Bir soru soracak babasına. Bunun nedeni Gülhayat anneyle biraz önce geçmiş olan o sakınımlı bakışın, konuşmanın kıskançlığı olabilir:*
>
> *"Siz baba, siz kimseyi sevdiniz mi, yani, şey... Aşk olarak?"*
>
> *Babanın gözlerinde birden ayrı yönlere kaçma isteği, bakışları yön şaşırıyor. Hiç beklemediği bir soru bu. Leyla'nın da sormayı düşünmediği. Tedirginlik, reçine damlaları olarak ocağa, belki sıçrayıp taşlara düşüyor.*
>
> *Emir Bey kaçışan bakışlarını, içinin rüzgârını toparlayabiliyor:*
>
> *"Bilmiyorum. Niçin sordun bunu?"*
>
> *Dönüyor kapıya gidiyor. Leyla'yı odadan mı atacak? Ama kapı koluna uzanamıyor. Kolları omuzlarından kopmuş. Gövdesi bükük. Kendini tutmaya çalışıyor. Bunu başaramıyor. Açılacak... Açılmak isteğini, kuşkuculuğu ve kapalı kalma alışkanlığı yeniyor olmalı. Leyla'ya bakışı hafifseyici artık. Küçük bir çocuk. Ne sorduğunu bilmiyor. Anlamaz ki;*
>
> *"Bizim neslimizin böyle şeylere zamanı olmadı hiç. Sen de..."*
>
> *Anlamaz mı sahiden?*
>
> *Bu da kuşku. Doğru mu söyledi? Kızının önünde diz çöküyor. Bu gece bir defa olur, böyle bir gece... Bir daha hiç (Kutlu, 2006: 23).*
>
> *Yakından bakıyor kızına, tartıyor. Hiçbir ölçü sonuca varmaya yetmez. Ellerini ellerinin arasına alıp okşuyor. Yün ılıklığı, ipek kayganlığı kızının teni, gözleri temizlik... Yine de çocuğunun karşısında soyunmak: Çok zor.*
>
> *"Bizler başka türlü yaşadık. Hayır, âşık olduğumu sanmam. Bu sevmeyi bilmemek değil. Sen ne sorduğunu bilmiyorsun."*
>
> *Belki de, akılla değil, yürekten sorduğu için, ne istediğini biliyor.*
>
> *Sol yanından değen dağılan ateş, başının üstünde dalgalı pembeler, gölgeli beyazlar ve kızıl kızıl yanıp tutuşan bulutlar çiziyor. Sesi gecenin içine kırıla kırıla düşüyor:*
>
> *"Annem... Onun yeri başka. Ne kadar az hatıram var ona dair. İlk günden beri, unutmamak için gayret sarf ettim. Zamana, koyvermediğim tek kişi odur. Tek hazinem.*

Onu kaybetmekten korktuğum kadar hiçbir şeyden korkmadım. Kaybettim, korkum da yok oldu. Takdir-i İlâhi, mezarını bile kaybettim (Kutlu, 2006: 24).

Kapıyı araladığında, babasının başucunda Gülhayat annenin oturduğunu görüyor. İçeri paldır küldür girmesine engel olan şeyin nedenini bilmiyor. Görünüm her zamanki gibi.

Algıladığı ise farklı bir havanın estiği. Ne oluyor bunu bilmiyor ama, anıları alıp kendisini Urfa'dan ayrılacakları günden önceki geceye götürüyor.

"Hakkını helal ediyor musun Gülhayat? Affediyor musun?" (Kutlu, 2006: 56).

Hayat anne iki eliyle babasının ipince kalmış upuzun beyaz ellerini sarıyor. Başını sallıyor. Dudaklarında Leyla'nın anlamını çözemediği gülümseme:

"Söyle Gülhayat, duymak istiyorum. Senin gençliğin bu âvareser adamın eksiklerini, kusurlarını taşımakla ziyan oldu. Çok mihnet çektin. Bunu, buraya gelene kadar pek de idrak edemedim. Sütüm temizdir, kuşkum yok bundan ama ben yanlış emmiş olmalıyım. Söyle bana Gülhayat, hakkını helal et!..

"Nasıl sözler bunlar Emir Ağa?"

Hâlâ ellerinin içindeki zayıf parmakları tapışlıyor, gülümsüyor:

"Siz değil misiniz bana kapı açan, çocuklarını sakınmayan. Sütünüz de kendiniz de temiz adamsınız. Hem... Urfa'daki o gece... Ayaklarınıza kapanmaya hazır olarak geldiğimde..." Gözlerini siliyor Gülhayat.

Hayret, Gülhayat anne ağlar mı?

"O gece, soyadı için yalvarmaya gelmiştim Emir Ağa. Ama sen... Ağzımı açar açmaz kaptın, dedin ki: 'Senin soyadın için de düşündüm Gülhayat. İstersen daha güzel bir soyadı da alırsın. Bence bu doğru olmaz. Sen oğullarının soyadını taşımalısın?'

"Bu tabii değil miydi Gülhayat? Aramızda kötü şeyler geçti. Bunun o şehirde, o şeraitte yaşadığımız için böyle olduğuna inanırım. Başka yerde, başka şartlarda olsaydık... Bu kadar acı olmazdı. Hatta bacım Helal bile farklı mı davranırdı diyorum..."

Gülhayat öfkeyle başını sallıyor, sinirleniyor:

"Dövene elsiz gerek, sövene dilsiz gerek Emir Ağa. Kini, kavgayı severdi. Bacınız zalimdi. Şu yatakta seni üzmek istemem. İnkârdan gelmek niye? Yalan olsun söyle, dersen... Bunu yapamam. Bilirsin."

Aşağıdan alıyor babası. Gözünde yaşlar. Yaşlı insanlar kolay ağlıyor olmalılar (Kutlu, 2006: 57).

Kız, annesi adına olsa bile kendinde babasını yargılama hakkı görebilir.

Sandığı gibi olmadığını uzun yıllar sonra öğrenecekti Leyla. Şimdi ise kendisini onları yargılamaya hakkı olan bir yetke olarak görüyor (Kutlu, 2006: 21).

Kız babasını uygunsuz yakınlıklardan koruma görevini tabii olarak üstlenir. Babanın hovardalığı kızı, evlatları rahatsız eder.

> *Zeynep'in bakışları, uzaktan, atmacaları andırıyor. Babasını uygunsuz yakınlıklardan korumak onun görevi! (Bener, 2001: 293).*

> *Zeynep'in, "Baba konuklar gidiyor," diyen sesiyle kendisine geliyor.*

> *Bir yandan Zeynep, bir yandan Barış, babalarına takılıyorlar. Barış aslında oralı değil:*

> *- Gözünü kızdan ayırmadın baba! (Bener, 2001: 294).*

Çocuğun anne babasının evliliğine sigorta olduğunu düşünenler yüksek oranlardadır (% 40). Konu hakkında karasızlık yaşayan ve görüş bildirmeyen önemli bir kesim vardır (% 43,1). Çocuğun anne babasını birbirine yaklaştıracağını ve aralarında saygı/sevgi oluşturacağını düşünenler yüksek oranlardadır (% 66,1). Konu hakkında karasızlık yaşayan ve görüş bildirmeyen önemli bir kesim var (% 17,9) (Vatandaş vd, 2011: 268).

Baba ahlakî zaaf gösterebilir. Mahrem'de baba sütanneyle ilişki kurar.

> *Gerçi onu hâlâ emziriyordu, ama artık bu malikânedeki esas vazifesi bebeği değil, babasını doyurmaktı (Şafak, 2012: 156).*

Babanın çapkınlığını hoşgörmek genellikle bir adım geri iki adım ileri atmanın başlangıcıdır. Sadakatin olmadığı ilişki kolayca sarsılır, yıkılır.

Eşin evliliğine eşine sadakat göstermeyip bir başkasıyla gayri meşru ilişkiye girmesi durumunda eşin en yaygın verdiği/vereceğini ifade ettiği tepki boşanmadır (% 57,6). Eşin aldatması durumunda ikinci düzeyde olmakla birlikte en çok verilecek tepki konuşup/eşi yanlışından vazgeçirmeye çalışma çabasıdır (% 14,2). Eşin aldatması durumunda eşini öldüreceğini ifade edenler azımsanmayacak oranlardadır (% 7,5) (Vatandaş vd, 2011: 263).

> *"Çapkındı senin baban. İyi etmiş. Bizimkilerin çapkınlığı ne olacak? Alma, Kiraz, Kumru, Güvercin, Bülbül kızlara âşık olmanın nesi kötü olur ki? (Kutlu, 2006: 40). Sonunda bana gelmiş, benim olmuştur. Gelinliğim canfesten, çizmelerim doğmamış beyaz oğlak derisindendi, benim tenimden inceydi, sütten daha akbeyazdı" (Kutlu, 2006: 41).*

Hınzır Kız'da babanın sonradan öğrenilen evinde daha sonra kendisini terk eden metresiyle yaşamasını anne kolay kolay kabullenip hazmedemez. İhanetin olduğu yeri bile iğrenç bulur. Anne baba arasındaki ihanet, sadakatsizlik, vefasızlık evlatları üzer.

> *Babam burasını hiç göstermemişti bize. Burada o başka kadınla yaşarmış. Zaman zaman. Sonra kadın onu terk edip gitmiş… Babam bizi hiç bırakmamıştı aslında; yine de annem bu eve adım atmak istemedi (Bener, 2005: 124).*

Hacı Bektaş Veli'nin ''Eline, beline, diline sahip ol'' sözünün manası yaşanarak irade bilenmelidir. Çok eşle evlilik yapanların evlerinde mücadele, düşmanlık, kötü yaşayış ve bozuk düzen olur.

Zarara uğrayan kadın en azından kocasına yiyecek, giyecek, evin ve aletlerin korunmasında tembellik ve ilgisizlik gösterir. Erkek evde tendeki can gibidir. İki bedene bir can, iki eve bir erkek yakışmaz (Efendi, Tarihsiz: 48). İki kadının kocası, şeytanların hocası; bir karı, bir koca, helva yer her gece. En az iki bin yıldan beri Türkler tek kadınla evlenmektedirler (Eröz, 1997: 27).

Aldatma en büyük boşanma nedenidir. Kadının aldatması hem erkek (% 92) hem kadında (% 87) en yüksek boşanma nedenidir. Erkeğin karısını aldatmasını kesin boşanma sebebi olarak gören erkeklerin oranı % 57.6, erkeklerin % 60.6'dır (Doğan, 2009: 169, 175).

Kadınlar erkeklerin aldatmaları karşısında adil şartlarda karar alamamaktadırlar. Çocukların büyütülmesi, boşanma durumunda sığınacak yerin olmayışı, aldatma karşısında zorunlu kabullenmeyi bir mecburiyete dönüştürmektedir (Vatandaş vd, 2011: 115).

Boşanmaların çocuklar üzerinde pek çok olumsuz etkileri vardır. Boşanmaya giden yolda ve boşanma hâlinde birçok defa kız babayı anneye yakıştıramaz, eleştiriye sürüklenir.

> *Çocukluğu boyunca annesinin, babası gibi bir adamla, daha önce iki kez evlenip ayrılmış, her iki karısından da birer oğlan sahibi olmuş, kendisinden de on beş yaş büyük, bu saçları dökük, hiçbir inceliği olmayan, hiçbir güzelliği olmayan deri eşya tüccarıyla nasıl olup da evlendiğini anlamaya çalışmıştı (Bener, 2005: 55).*

Anne baba çatışması, ayrılıp birleşmeler, mahkeme kapılarına düşmeler evlatları sarsar. Sarsıntı kısmen olsa bile babanın anne gibi kızına bakmasıyla telafi edilmeye çalışılabilir. Ebeveynlerden hiç değilse biri sorumluluklarından bazılarını yerine getirmeye gayret gösterirse yaraların büyümesi önlenebilir.

> - *''Gerçekten de, annesiyle babasının yıllar süren ayrılıp birleşmeleri, ikide bir mahkeme kapılarından geri dönmeleri süresince, o hep babasıyla kalmıştı'' (Bilen, 1989: 37).*
>
> - *''Annesiz günlerinde kendilerine annelik de eden, leğene koyup yıkayan, saçlarını tarayan, aç kalırlar endişesiyle işe giderken yanında götüren babası, hep onun dedikleri olduğu sürece iyi bir insandı'' (Bilen, 1989: 38).*

Dağılmış bir ailenin, ayrılmış anne babanın kızı, depresyon, psikolojik rahatsızlıklar v.b. her türlü tehdide açık olur. Annenin kaçışı korku, sıkıntı verir. Baba kızının kendinden oluşundan şüphe edebilir. Şüpheci baba, kızına anlayışsız, kötü, kaba davranabilir. Babanın, kaçan annesi kızını yanına isteyince kendisinden olduğundan şüphelendiği kızını hemen göndermesi kızı içindeki yangında yakar.

> *Annesinin kaçışından sonraki günleri ancak korkulu bir düş gibi anımsıyordu. Babasının yaptığı ilk iş, annesinin gözü gibi baktığı o güzelim piyanoyu haraç mezat satmak olmuştu. Ne kadar yalvarmıştı babasına onu kendisine bırakması için. O gün yediği tokadın acısını unutması da olanaksız. Sanki suçlu kendisiydi. Dahası, yine önceleri anlamamıştı ama, o sıralarda babası Olcay'ın kendi kızı olduğundan kuşku duyuyordu galiba. Bir gün onu bir bahane uydurarak kan gruplarını saptamak amacıyla bir tıbbi tahlil laboratuvarına götürmüştü. Test sonucunda ikisinin de aynı kan grubundan olduğu anlaşılmıştı. Kanları uyumluydu ama bu, babasını yine de*

tatmin etmemişti. Kan gruplarının aynı olması, baba kız olmalarının kanıtı sayılmazdı. Bunu da çok sonra öğrenmişti Olcay. Yine belki de bu yüzden, henüz boşanma davası sonuçlanmadığı halde, annesi kocasından Olcay'ı yanına göndermesini isteyince, babası hiç karşı çıkmamıştı (Bener, 2005: 58-59).

İçtiğinde hiçbir zaman babası gibi kabalaşmıyor, ama hep hastalanıyordu (Bener, 2005: 59).

Babasız ailelerin çoğalmasıyla beraber çeşitli sosyal problemler ortaya çıkmaktadır. David Blankenhorn "Babasız Amerika" (1995) adlı kitabında boşanmanın yükselişiyle beraber sadece babaların kaybedilmesiyle kalınmadığını, babasızlıkla babalık idealinin erozyona uğradığını ortaya koymaktadır. Çocukların çoğu otorite figürü olmadan yetişmektedirler (Canatan vd, 2009: 99).

Ailesince terk edilmek psikolojik olumsuz sonuçlar doğurabilir. Kariyer kayıpları, sapkın davranış eğilimleri ve uygunsuz evlilikler gibi istenmeyen durumlara sebep olabilir.

O güzel kadın, o güzel adam, neden o kadar çabuk bırakıp gitmişlerdi ki onu… Onlar gitmemiş olsalardı Olcay, Oğuz'la evlenmezdi. Dahası, onlar yanında olsalardı, belki Aysel'le Nurten'in hücresine de katılmazdı. Belki o da bir fakülteye, hatta tıp fakültesine girer, it gibi çalıştığı bu hastanede basit bir dosya memuru olarak üç kuruş ücret için sürüneceği yerde, hiçbiri onun kadar bile psikiyatriden anlamayan burunları havada acemi stajyerlerden çok daha başarılı bir hekim olarak el üstünde tutulurdu (Bener, 2005: 60).

Hoca acaba o zaman da burun kıvırır mıydı onu görünce?

Basit bir depresyon muydu bakalım geçirdiği? Bir manik depresyon, bir basit nevrasteni… Yoksa sinsi bir paranoya mı? (Bener, 2005: 61).

Her şeyi eşyalaştırma, alınır satılır meta durumuna indirgeme, toplumsal değerlerde çözülmeye sebep olmaktadır. Hayatın maddîleştirilmesi, evliliğin sadece haz ve madde üzerine inşa edilmesi ile aile bireylerinin arasında birbirine tahammül azalmaktadır. Birbirinin kahrını çekme duygusu zayıflamaktadır. Sabır olmayan bir yerde bir müddet sonra sevgi, saygı ve sadakat olmaz. Boşanmaların son yıllarda hızlanması, tek ebeveynli ailelerin artması ile psikolojik, ruhî dünyaları yıkılmış çocuklar, geleceğin Türkiyesinde ciddî bir sorun olabilir (Vatandaş vd, 2011: III).

Anne babanın evlilik şekli mutlu bir evlilik için önemlidir. Farklı hayatlardan gelenlerin birbirlerine uyum sağlamaları çok zor olabilir. Uyumsuzluğa dayanamayan anne kurtuluşu, çözümü evden kaçmakta bulabilir. Çocuklar ister anne ister baba olsun vefasıza çok kırılır, kızarlar. Kinyas ve Kayra'da çocuk, evden aniden kaçışıyla babasına ruhi sıkıntı veren anneyi öldürmeyi bile aklından geçirir.

Annem babamla isteyerek evlenmemişti. Farklı hayatlardan gelmişlerdi. Uzun lafın kısası, bir sabah uyandık ve annem yoktu.

Babamda ruhsal darp izleri yarattığı için bu küçük kaçış hikâyesi ile, annemi öldürmek istedim birkaç yıl (Günday, 2012: 209).

Duygusal uyumun, beraberliğin olmadığı yerde yaşanan veya yaşanacak muhtemel problemler karşısında akıl çok kolaylıkla teslim olabilir, direnç göstermeyebilir, direnç göstermeyi anlamlı bulmayabilir. Bireyler arasındaki duygusal uyum ve beraberliğin ürünü olan sevgi, zorlukları aşmaya imkân sağlayacak olan dayanışmayı, fedakârlığı oluşturur. Duygu boyutu olmayan bir evliliğin evi, yuvaya dönüştürmesi zordur (Vatandaş vd, 2011: 256).

Üvey babaya babaya haksızlığa sebep görüldüğü için türlü bahanelerle kızılabilir. Boşanma çocuklarda türlü uzun vadeli sonuçlar oluşturabilir.

> *"Söylemiştim değil mi? Burnunu karıştırıyor! Sence niye annem babamı bırakıp o herifle evlendi?" (Pamuk, 2012: 578).*

Anne baba ayrılığının etkisi çok olumsuz ve ağır olabilir.

> *Hop hop... Benim aleyhimde konuşmayın. Siz benim yerimde olsaydınız, kim bilir ne haltlar ederdiniz. Ben bu şehire on yaşımda geldim. Annemle babam ayrıldılar. Ben bir annemde, bir babamda kalıyordum. Bir meyhanede çalışıyordum, biraz da anlarsınız ya o satışları yapıyordum. Karıların her biri de on para bizim âlemde. İyice kadından bıkmıştım. Bizim kiracının bir kızı vardı. Anası gibi yollu. Bana musallat olunca "Ondan da kazanalım" dedik, dayağı yedik. Tabii ki dayak atanı bıçaklayınca buraya toslattılar beni. İşte bu kadar. Ama şimdi ben hapçı olmayayım da kim olsun? (Şenlikoğlu, 2011: 81).*

Aile içinde yaşanan basit sorunlarda bile eşler hemen boşanmayı düşünebilmektedir. Birbirine tahammülsüzlük eğilimi artmaktadır. İç ve dış kontrol mekanizmaları zayıflamıştır (Vatandaş vd, 2011: V). Sevgili Arsız Ölüm romanındaki gibi baba, kızı karşı komşunun oğluna âşık oldu, dedikoduya yol açtı gibi hangi sebeple olursa olsun çocuklarına kızıp karısını boşamaya kalkmamalıdır. Baba çocukların her yükünü anneye yükleyemez. Kendi yetersizliğini, güçsüzlüğünü sonuçlarıyla başkasına fatura etmeye kalkışmak adil, doğru bir davranış değildir. Hatasını anlayıp karısına dönmesi, yeniden doğruyu bulup nikâh kıyması bile oluşturabileceği olumsuz etkileri bütünüyle silemeyebilir.

> *Huvat o gece eve gelir gelmez, üçten dokuza şart edip Atiye'yi boşadı. Dirmit'i, Mahmut'u, Seyit'i yanına çekti. Nuğber'le Halit'i evlatlıktan reddetti. Sonra da kalkıp kendini denize atmaya gitti. Seyit bir ağıtla babasının arkasından koşup yetişti. Önünde durdu. Huvat kolundan tutup Seyit'i savurdu. İskeleye varıp dikildi. Seyit, "Sen atarsan kendini ben de atarım," deyip babasının yanına yanaştı. O yalvardıkça, Huvat yeni gelin gibi nazlandı.*
>
> *Nuğber iyileştikten sonra, kapının arkasındaki divana çöktü. Yeniden iğnesini, işini eline aldı. Başını işinden kaldırıp evin içinde pencereye doğru bakmadı. Ne etti, aklına ne getirdiyse komşu oğlanı unutamadı. O komşu oğlanı unutamadı, Huvat ettiği yeminleri unuttu. Atiye'yi yanına katıp hocaya gitti. Yeniden Atiye'ye nikâh etti (Tekin, 2011: 75).*

Psikologlar üvey çocukların duygusal hayatlarında ve davranışlarında çok önemli problemlerin olduğunu kaydetmektedirler (Canatan vd, 2009: 100). Kuma, sevgilerin

depremidir. Annesi üzüldüğü için çocuklarda büyük değişikliğe yol açar. Babaya tepki doğurur.

Hem ben artık babamı sevmiyorum.

Şaşırdım. Annesi, konuştuğumuzda, Cemil'in babasına çok düşkün olduğunu söylemişti.

- Peki, babanı neden sevmiyorsun, dedim.

- Babam anamın üzerine kuma getirdi de ondan (Bener, 2001: 15).

Babanın uzakta başka biriyle evli olması, ilk eşten olan kızı, çeşitli problemlerin sıkıntısıyla boğuşmak zorunda bırakabilir.

Örtüler kaldırılıp odalar havalandırıldığında baba denilen adamın geleceğini anlıyordum. Her seferinde, aklımda kalan ve tavanlara değen adamdan daha kısa olarak geliyordu. Uzağa gidince nasıl oluyordu da büyüyordu?

Halam onun hakkında hikâyeler anlatıyordu. Çok iyi bir ağa olduğunu, bizi kurtardığını, herkese yardım ettiğini. Ne yazık küvfüne düşmemişti. Annem onun kesip attığı tırnağı değildi. Beni seven halamdı, annem değil. Hiçbirimiz; kocası, oğulları ve kızı yoktu onun gözünde. Peki neydi onun gözündeki, merak ediyordum. Halama böyle bir soru sorulur mu? Ne derse desin kırılacağım için, soramıyordum.

Babam uzakta, İstanbullu bir hanımla evli olarak Ankara'daydı, işte o mecliste...

Okula başladığımda, kendiliğimden annemin odasına gittim.

''Aman kızım, aman Hüsra, halan beni evden atar… (Kutlu, 2006: 105).

Üvey kardeşler, kuma fırtınasının yıkıntılarında yeşerir.

Cemil'in babasının bu ikinci karısından da kardeşleri olmuştu. Ne söyleyeceğimi bilemedim (Bener, 2001: 15).

Eşler arasında yakın akrabalardan özellikle eşin anne babası gibi yakın akrabalardan kaynaklanan problemler yaşanmaktadır (% 34,6) (Vatandaş vd, 2011: 262).

Annenin ölümü babayı çocuklarını başkalarına vermek zorunda bırakabilir.

- ''Annesi ölünce, ömrünün çoğunu geçiren babası, iki yaş küçük kardeşini evlatlık vermiş, onu da, bir başka köydeki teyzesine göndermişti'' (Bilen, 1989: 74).

Dul kadının, dul bir kadınla evlenmek isteyen erkeğin aşması gereken birçok zorluk bulunabilir. Üvey evlatlara sahiplik, sorumluluk duygusuyla gerçek bir baba olmak çoğu kez kolay değildir.

- Hangisi, diyor Olcay. Sema mı, karnımdaki velet mi?

- İkisi de, diyor adam, Sema için babası zorluk çıkartmazsa, önce onu. Sonra, doğacak olanı (Bener, 2005: 201).

- Dün ve bütün gece bunu düşündüm. Hayır, sana evlenme teklif etmiyorum. Kim bilir belki daha sonra, bunu sen istersen, o da olabilir. Ama şimdilik, çocuklarına gerçek bir

baba, sana da hangisini yeğlersen, sadık bir sevgili ya da ateşli bir âşık olmayı öneriyorum. Ne dersin? (Bener, 2005: 202).

Üvey anneyi ve evladı kabul zordur. Üveylik ezmek, ezilmek gibi problemleriyle sevgisizlik doğurabilir.

Babası İstanbullu hanımla temelli olarak Urfa'ya döndü. İkinci sınıfa başlayacak Hüsra (Kutlu, 2006: 106).

Yaz sonlarında babamla hanımı İstanbul'a gittiler. Halam bir defa daha konağın mutlak efendisi oldu. Onların dönmeyeceklerinden emindim. Kadın burada sıkılmıştı (Kutlu, 2006: 107).

Boşanmanın olumsuz etkileri vardır. Yıllar sonra bile çocuklar öncesini hep merak ederler. Babadan kalanlarda geçmişin izlerini arayabilirler.

Annesinden ayrıldıktan ölümüne kadar, babası, on yıl içerideki odada yaşamıştı. Bir hafta önce Nigân Hanım'ın hastalığının ağırlaşmasıyla apartmanda nedense eski eşyalara karşı ilgi uyanmış, Ahmet de babasının kitaplarını, dolaplarını karıştırmaya başlamıştı. Bunları eskiden de gözden geçirmiş, istediğini almıştı, ama gene de şimdi bir şeyler buluyordu. Bir hafta önce bir defter bulmuştu. Bunun babasının bir zamanlar tuttuğu bir hatıra defteri olduğunu anlamış, eski harfleri okuyamadığı için İlknur'a vermişti (Pamuk, 2012: 571).

Boşanmada çocuklar anne veya babalarını tercih zorluğu yaşayabilirler. Boşanma çocukların psikolojik gelişmelerini olumsuz etkileyebilir.

Sonunda, bir gün olan oldu. Hiç beklemediği bir anda, çocuklar, annelerinin hiçbir itirazı olmayacağını bildiren mektubuyla birlikte, ellerinde bavulları, atölyenin kapısında boy gösterdiler. Babalarının yanına taşınmaya karar vermişlerdi. Anlaşılan kadıncağız bu iki zeki ve acar çocukla baş edememişti (Bener, 2001: 179).

Baba ile çocukları, bir hafta kadar, sıkış tepiş yattılar atölyede (Bener, 2001: 180).

Üvey çocukların duygusal hayatlarında ve davranışlarında çok önemli problemler oluşmaktadır (Canatan vd, 2009: 100). Babaya karşı ön yargılı kıza annesinin baban seni çok sever telkini bile pek fayda sağlamayabilir. Babanın yeniden evlenmesi ve çocuk sahibi olması ön yargı ve olumsuz düşüncelerle beslenir, desteklenir, korkuyla yönlenirse çocukta daha yıkıcı izler bırakabilir. Kız, baba ve üvey anne tarafından istenmediğini düşünürse babasıyla olmaktan ıstırap duyabilir.

Hadi Olcay, babasına karşı önyargılıydı, ama Sema da istemiyordu Marmaris'e gitmeyi. Gezmeymiş, denizmiş, umurunda değildi çocuğun. Yeniden evlenen ve bir yıl geçmeden bir de oğlan sahibi olan kendi babasının ve üvey anasının yanına gitmeyi hiç istemiyordu (Bener, 2005: 17-18).

"Baban seni çok sever, sonra yasal olarak seni ona göndermek zorundayım" diyordu. "Mahkeme kararı bu. Yoksa beni hapse atarlar!"

Kız, babasının ve özellikle de birkaç ay önce ilk çocuğunu doğurmuş olan üvey anasının kendisini istemediğini biliyordu (Bener, 2005: 18).

Üvey anne üzüntüsü farklı tepkilerle kendisini dışa vurabilir.

- *''Babası analığıyla çardağın altında oturuyordu. Boş bakracı havada döndüre döndüre yanlarından geçti''* (Bilen, 1989: 16).

Kıskanç üvey anne, babayla ilişkileri bozabilir. Çocuklar yabancı bir kadının babalarını sahiplenmesini içlerine sindirmeyebilir, üvey anneye ve babalarına düşman kesilebilirler.

- *''Samanlı kâğıda yazılmış mektubunda, 'Benim anam babam yok.' diyordu Seyit''* (Bilen, 1989: 54).

- *''Çünkü babası, anne değil de kuma getirmişti onlara sanki. Kadın, babayı çocuklarından kıskanıyor, konuşup gülüşmelerine bile katlanamıyordu. Küçük kardeşleri, bu yabancı kadının, babalarını sahiplenmesini içlerine sindirememiş; hem ona karşı yumuşak davranan babalarına düşman kesilmişlerdi. Artık akşam dönüşlerinde babalarını kapıda karşılamak için birbirleriyle yarışmıyor, hatta yüzlerini göremesin diye erkenden yatıyorlardı''* (Bilen, 1989: 60).

Eşlerden birisinin diğerini veya karşılıklı olarak birbirlerini kıskanmalarından kaynaklanan problemler yüksek düzeydedir (% 51,2).

Her zaman üvey anne galip gelemez. Bazen kız evlat bile babası yokken üveylik davranışları üzerine dayanamayıp üvey annesini dövebilir. Aile içinde şiddete yol açabilecek davranışlara sebep olunmamalıdır.

- *''Babasının evde olmadığı bir gün, kadını bir güzel dövdü: 'Seni merhametsiz gavur seni! Meydanı boş buldun da amir kesildin milletin kafasına, bir daha yiyecekleri kitlediğini duyarsam, seni kitlerim o dolaba, bilmiş ol''* (Bilen, 1989: 34).

Baba ölünce mağdur olma sırası üvey anneye gelebilir. Baba olmayınca özellikle mal yüzünden çocuklar üvey anneyi evde istemeyebilir. Zamanında üveylik tutum ve davranışından kaçınanlar günü geldiğinde maddî ve manevî kazanan olabilirler.

- *''Sağlığında kapısını açmayan oğulları Behice'ye; 'Buldun yayla evi gibi; yaylarsın. Ama o ki babamız yok, senin de bu evde yerin yok!' dediler''* (Bilen, 1989: 76).

Fırtınalı dönemler mümkün olduğunca sağlıklı aşılırsa üveylik yerine sevgi, saygı, ilgi, anlayış gösterilirse meyveleri muhakkak derlenir. Emir Bey'in Kızları'nda kız, üvey anneyi babasına en layık kadın olarak görür, değerbilirlikle anar, över.

Hüsra dünyaya farklı bakıyor artık. Bir Jane Eyre değil. Ev huzursuzluk gayyası değil. Nevnihal Hanım hain değil. İlk gençliğin fırtınalı dönüşümü bittikten sonra onun babasına en layık kadın olduğundan kuşku duymuyor. Onun gibi bir üvey anneleri olmasaydı bu özgüveni bile kazanamazdı. Leyla için tasalanmasın Nevnihal Hanım. Kardeşi için her şeyi yapacak ablası, ağabeyleri var. Ya babası? Düşündüğünde hâlâ elleri titriyor. Onu kim çözebildi ki? (Kutlu, 2006: 182).

Türkiye'de boşanmaların 40 yaş dolaylarında ve evliliğin 6-10. yılları içinde yoğunlaştığı izlenmektedir (Nirun, 1994: 143).

Boşanmalardaki artış, geleneksel değerlerin zayıflamasının aile bireylerinin tutum ve davranışları üzerindeki olumsuz etkileri insanlarımızın önemli bir kısmına aile yapısının kötüye gittiğini düşündürmektedir (Vatandaş vd, 2011: 254). Ailenin gidişatının iyiye olmadığı konusunda Türkiye'de bütün bölgeler ortak bir kanaate sahipler (Vatandaş vd, 2011: 276).

Türkiye'de son yıllarda boşanmalardaki artışın en önemli sebebi eşe sadakat duygusunun zayıflaması/namus anlayışının yıpranması (% 17,8) ve yeni hayat şartlarının eşler arasında saygı ve sevgiyi azaltmasıdır (% 16,9). Boşanmalardaki artışın sebebi olarak ekonomik sıkıntıların artması (% 14,2), aile bağlarının zayıflaması (% 12,8), kadınların geçmişe oranla daha özgür/ekonomik açıdan daha bağımsız olmaları (% 14,2) ve TV ve gazetelerin boşanmayı kışkırtıcı/aileyi yıpratıcı yayınları (% 12,7) yüksek sayılabilecek oranlarda ifade edilmiştir (Vatandaş vd, 2011: 265).

Boşanma sebepleri arasında geçimsizlik başta geliyor. İkinci sebep zinadır (Eröz, 1997: 42). Eşten boşanmanın en önemli sebebinin ne olabileceğiyle ilgili olarak en çok ifade edilen sadakatsizlik/evliliğe ihanettir (% 24,5). Aşırı alkol/kumar gibi alışkanlıklar (% 17,3), eşler arası sevgisizlik (% 17,4) ve eşin fiziksel şiddeti/dayağı (% 17,6) eşten boşanmanın en önemli sebepleri arasında ifade edilmiştir.

Türkiye'de evliliğin sonlanması anlamına gelen boşanma oranında dikkat çekici bir artış yaşanmaktadır. Boşanma, uzun zaman önce Batı ülkelerinde toplumsal bir problem olarak algılanan düzeylere erişmiş olmasına karşılık Türkiye'de yakın zamanlara kadar hep Batı ülkelerine göre çok daha düşük oranlarda gerçekleşen bir durumdu ve oranlarıyla toplumsal bir problem olarak görülmüyor ve algılanmıyordu. Ancak son 5-10 yılda çok şey değişti. Bir anda toplumun gündeminde ön sıralara oturan bir toplumsal problem hâline geliverdi. Kısa sayılabilecek süre içerisinde boşanma oranı katlanarak büyümeye başladı (Vatandaş vd, 2011: 265).

Başbakanlık Aile Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü'nün yaptığı yayınlar, Aile Şuraları'nda yapılan tartışmalar ve alınan kararlarda akademisyenlerin araştırmalarında aile yapısının iyiye gitmediği belirtilmektedir. Bireysel, ailevî, toplumsal değerlerde erozyon ve çözülme sebep gösterilmektedir. Çözüm için hayat; kültür ve medeniyet değerlerimize göre düzenlenmeli, haz ve tüketim kültürüne karşı mücadele edilmelidir. Başta medya olmak üzere bütün kurum ve kuruluşların, sivil toplum teşkilatlarının olumlu istikamette birleşik kuvvet oluşturarak destek sağlaması, halkın sürece seyirci olarak değil icracı olarak dâhil edilmesi gerekir (Vatandaş vd, 2011: IV).

H. BABA MESLEĞİ

Eskiden meslek, statü veya teknik bilgi babadan oğla geçmekteydi. Çocuklar daha çok baba mesleğini tercih ederdi. Sanayileşme, işbölümü, şehirleşme gibi faktörlerin sonucu çalışma hayatı köklü değişikliklere uğradı. XIX. yüzyılda baba ve oğul farklı fabrikalarda

çalışmaya başladılar. Böylece babadan oğla geçiş ortadan kalktı. Artık baba mesleği dışında pek çok seçenek fırsatı var. Pek az çocuk baba mesleğini seçer, seçebilir oldu.

Bazılarının çocukları babalarının mesleklerini benimsemişlerdir. Şarlo, H. Fonda, Erol Flyne, Judy Garland, Tyrone Power, Naşit, D. Fairbanks, Tanburî Cemil, M. Nurettin, Vehbi Koç, Hacı Ömer... gibi ünlü artistlerin ve iş adamlarının çocukları başarıyla baba mesleğini seçmişlerdir (Adasal, 1970: 333-334).

Baban ne iş yapıyor sorusu evlatların en çok karşılaştığı sorulardan biridir.

Babam bostan bekçisiydi.

Babam bostancı. Ben bostancılıkta yaptım. Konaklar dikilince bu bahçe merakı çıktı. Birinin bahçesine bakıyorum, beğeniyor, misafiri geliyor, o da hoşlanıyor, soruyorlar bunun bahçıvanı kimdir, beni söylüyorlar, çağırırlar, benim bahçeme de bakar mısın, derler: Öyle oldu ki artık ben bahçelere yetişemiyorum. Öteki bahçıvanlar da geldi… biz bütün konakların… (Pamuk, 2012: 70).

Babası bostancı olduğunu söylemişti (Pamuk, 2012: 186).

Babalar şimdi pek fazla olmasa bile özellikle kırsal kesimde okuyarak meslek edinemeyen evladının kendi mesleğini seçmesini isteyebilir.

"Ben çocuğu da bahçıvan yapacağım!" dedi ihtiyar. "Bahçeyi, ağaçları, toprağı sever… Okuyamadı. Bir iş yapsın" (Pamuk, 2012: 70).

Baba at bakıcısı, çiftçi olabilir.

Senin babanın bağları mı vardı? Tarlaları mı?. Kim dedi sana?. Kimden öğrendin?. Yok, canım nerden çıkmış?. Ben, benim yaşımda bir adam senin baban, bilmez miydim? Onun babası da bilmem hangi ağanın yanında at bakardı; çift çubuk işine bakardı işte.. baban öyle birinin oğludur (Sepetçioğlu, 1989: 156).

Baba zoolog (hayvan bilimci) olabilir.

"Biliyor musun, dedem onu şarapçılığı öğrenmesi için Viyana'ya göndermiş, babam zooloji tahsil edip geri gelmiş" (Eroğlu, 1986: 90).

Baba tüccar olabilir. Babalarının meslekleri çocukların zihniyetini etkileyebilir.

'Varlıklı arkadaşlarım değil, ama onların hepsi tüccar zihniyetli, babaları da tüccar zaten' (Özdek, 2008: 42).

Baba mesleği bezirgânlık (tüccarlık) olabilir.

Babasının bezirgân dükkânında çalışıyor, askere çağırılmayı bekliyordu (Asımgil, 2010: 13).

Baba kuru üzüm ihracatçısı olabilir.

Kuru üzüm karşılığını verdi. ''Bizim aile yıllardır kuru üzüm ihraç eder'' (Eroğlu, 1986: 91).

Babası kerestecilik yapan bir oğul nalburluk mesleğini seçebilir.

kerestecilik yapan babası ölüyordu, nalbur dükkânını Cevdet Bey büyütüyordu (Pamuk, 1012: 188).

Baba, general olabilir.

"Benim bir arkadaşımın babası generaldi," dedi (Bener, 2005: 126).

Baba, tümgeneral olabilir.

Damat babası, Mart darbesi Tümgenerali ile (Ağaoğlu, 2000: 58).

Mesleği subay olan baba fotoğrafıyla çocuklarına kendini fısıldar.

Resimde mülazım Haydar Bey üniforması ve kılıcıyla gözüküyordu. Babası bu resmi emekli olmadan önce Beyoğlu'nda çektirmiş (Pamuk, 2012: 194).

Baba asker olabilir.

Gerçek bir askerdi (Pamuk, 2012: 486).

"Babanın adı ne senin?"

Muhittin, "Ne yapacaksın babamı? Babam asker!" diye düşündü (Pamuk, 2012: 533).

Baba kont olabilir.

Hikmet Bey'in okul arkadaşlarından birinin babası olan Kont de Moulen'in Park de Souex yakınlarındaki şatosuna öğlen yemeğine davetliydiler (Altan, 2006: 42).

Baba paşa olabilir.

Yeniden Paris'e dönebilmek için babasıyla konuşmayı denedi, Reşit Paşa bu fikirden hoşlanmadığını açıkça söyledi (Altan, 2006: 231).

Paşa babanın imkânları çocuk için bir talihtir.

Yazları paşa babasının yalısında cariyelerle halayıkların arasında kucaktan kucağa dolaşmıştı (Altan, 2006: 13).

Çocuk babası gibi paşa olamamasına üzülebilir. Daha düşük statülü tüccarlık vicdanına ağır gelebilir, kendisine acı verebilir. Meslekler arası statü farkını abartmak insanı maskaraya çevirebilir. Babasının dedesinin çoban olduğunu gözardı edip bazı meslekleri küçümseyen soytarı durumuna düşebilir. İnsanların gözünde yükselmek isterken alçalabilir.

Hoşlanmıyorum o insanlardan. Şu Sait Nedim Bey'den! Neydi o akşamki soytarı hali… Acı çeken paşazade, tüccarlığın vicdanına ağır geldiğini söyleyen maskara. Babası paşaysa babasının dedesi çoban! (Pamuk, 2012: 265).

Bazı yeni meslekler ve modern endüstri uğraşları (elektronik, uçak ve otomobil fabrikaları, kimya endüstrisi gibi) çok hızlı değişikliklere ve dinamizme bağlıdır. Daha çok hareketli, dinamik, savaşçı, girgin insanlar başarılar gösterirler. Herhalde belirli testler ile personel seçmek gerekir. Değişikliklerin daha ağır olduğu, kararlı bir düzenin bulunduğu

banka, sigorta ve benzer belirli müesseselerde çalışacak olanların daha sakin, az heyecanlı ve sabırlı kişilik tipleri daha başarılı olur. Bankaların sakin, tedbirli, soğukkanlı, titiz tabiatlı tiplere ihtiyaçları vardır. Subaylıkta ve subaylığa ait belirli dallarda (Adasal, 1970: 335) uzun bir süre çalışacak olanlardan uygun tabiatta elemanlar daha başarılı olur. Seçmelerinde teknik testler kullanılmaktadır. Doktorluğun herhangi bir dalında daha fazla başarılı olacak olan doktorların yalnız belirli kültürleri, eğilimleri, para kazanma arzuları herhalde yeterli değildir. Gerçek başarılı doktorlarla demagoji ve şarlatanlık oyunları ile bir süre çok para kazanan doktorları karıştırmamak gerekir. Avukatlık ve hâkimlik, öğretmenlik... gibi diğer birçok mesleklerin kendilerine göre bazı özellikleri vardır. Genç Doktorlar filminin halk tarafından çok tutulmasının en önemli nedeni mesleklerine aşk ve moral düzenleriyle bağlı hâkim tiplerini yansıtmasıdır. Söz Savunmanındır serisine halkın rağbet göstermesi aşağı yukarı yakın nedenlere bağlıdır. Başarılı Komiser Columbo'yu mesleğinde gösterdiği ciddî titizlik, hatır ve gönüle bakmadan herkese eşit muamelesi ve alçak gönüllü olması gibi vasıflarıyla beğeniyor ve benimsiyoruz (Adasal, 1970: 336).

Baba milletvekili olabilir.

Sözü Emir Bey alıyor:

"Batu'nun söyledikleri doğru. Kendim için ise doğru değil. Artık köşesine çekilmesi icabeden insanım ben. Mebusluğu düşünmüyorum. Bu memlekette kabiliyetlerinle, yapmak istediklerin arasında sürüklenirsin, mebus olursan. Ya verilen iş kabiliyetinin üstündedir, sıkı yapışırsın; ya altındadır, kırgın sürdürür, küser, bitersin. Bunu yaşadım, bir daha denenmek istemiyorum (Kutlu, 2006: 138).

Evet, babası bir milletvekiliydi.

Babasının emekli milletvekili maaşıyla geçiniyordu (Günday, 2012: 218).

Kutlu, yeniden milletvekilliğine aday olmasını isteyen oğlunun görüşüne siyasetin şartları dolayısıyla katılmaz. Günday, oğlu, babasının emekli milletvekili maaşıyla geçindirir.

Baba askerî vali olabilir.

İşin aslı, askeri valinin torunlarının torunlarından biri olan bu adam, babasından devraldığı işi sürdürmeye hiç hevesli değildi (Şafak, 2012: 81).

Baba tüccar, toprak sahibi, avcı, avukat, meclisi vilayet üyesi, kaymakam, mebus olabilir.

Tüccardan, toprak sahiplerinden Mahmut Ağa'nın evlatlığı, zavallı bir genç avcının sulbünden gelen, avukat, Meclisi Vilayet üyesi, kaymakam, mebus, mirasyedi... Allahım bana ben olmayan ne çok sıfat yazdın da, hayatım boyunca bütün bunlardan kurtulma çabasına mahkûm ettin!.. (Kutlu, 2006: 375-376).

Sofranın başındaki Emir Ağa'dır. Yok canım. Bu ona yetmez. O, eski Kaim-i Makam ve avukat ve Meclis-i Mebusan üyelerinden ve Türkiye Büyük Millet Meclisi milletvekillerinden ve Urfa eşrafından Mahmut Bin (yoksa Batu mu denmeli?) Adil Emir Batubeg Ağa'dır (Kutlu, 2006: 158-159).

Baba idareci, vali muavini olabilir.

"Allah muini olsun. Kolay değil. Peder ne iş yapardı?" Enver Bey'de hafif bir dikleşme. Şimdi sırtını dayayacağı bir mevki var. Kendi mevkii yetmiyorsa, buyrun:

"Babam idareciydi aslında. Gerçi particilik, jurnalcilik zamanında çok çekmiş. O yüzden başına hak etmediği işler de geldi. En son Aydın Vali Muaviniydi. Giresun'a mektupçu olarak göndermeye kalkıştılar. O zaman, 'Benden bu kadar... Mezar taşıma Aydın Vali Muavini sanı kakılsın...' diye ayrıldı. Vasiyet saydık."

İlgi? Gözlerinde pırıltı var Emir Bey'in. "Benim de idareciliğim vardır. Kısadır amma, belki tanırım pederinizi!" (Kutlu, 2006: 159).

Baba belediye başkanı olabilir.

Babam belediye başkan adayı idi, babam benim yüzümden adaylıktan çekilmeliydi ve çekildi ama... (Şenlikoğlu, 2011: 26).

Baba oduncu olabilir.

Rahmetli babanın oduncululukla işe başladığını unutma! (Pamuk, 2012: 327).

Baba aşçı olabilir.

Refik, ahçı Nuri'yi hatırlatan hareketlerle sobayı karıştıran Yılmaz'a bakarak, "Ne kadar babasına benziyor…" diye düşündü (Pamuk, 2012: 476).

Baba profesör olabilir.

Bu kitaplar babanızın mıydı? Profesör müydü? (Pamuk, 2012: 573).

Profesörlüğünün önündeki engelleri bile ortadan kaldırabilirdi (Ağaoğlu, 2000: 59).

Pamuk, profesör babayı kitaplarla Ağaoğlu, fikir hürriyetiyle simgeler.

Baba yazar olabilir.

Babasının Tarım Bakanlığı'nca bastırılan kitabıyla Muhittin Nişancı'nın bir şiir kitabını alıp odadan çıktı (Pamuk, 2012: 595-596).

Baba işçi olabilir.

Babam göçmen işçiydi (Ağaoğlu, 2000: 31).

Baba fabrikatör olabilir.

Fabrikasının birini benim üzerime yaptı (Şenlikoğlu, 2011: 22).

Babası o kadar çok fabrikayı nerden bulmuş? Hadi iki fabrikayı anladık ya onlarcası ne oluyor? (Şenlikoğlu, 2011: 102).

Baba, şirket sahibi, bankacı olabilir.

Şirketi gitgide büyüyormuş Bir banka satın almış (Ağaoğlu, 2000: 23).

- ''Karne tatilinde, bankacı baba, kızını, ufak bir terzinin oğlundan ayıramayınca, ailesini toparlayıp kasabadan ayrıldı'' (Bilen, 1989: 116).

Ağaoğlu, şirket, banka sahibi babayı başarısıyla tanıtır. Bilen'de bankacı baba kızını sevgilisinden ayıramayınca göç eder.

Baba şirket sahibi olabilir.

Lastik Şirketinin yarıdan fazla hissesi babasının idi (Sepetçioğlu, 1989: 64).

Baba, işadamı olabilir.

gelin babası işadamının, abisi İlhan'ın o yıllar kurdukları düğün-bayram, bir dizi yeni ölüm ve kıyımın, bir dolu yıkımın andlaşmasıydı sanki (Ağaoğlu, 2000: 58).

Baba iş sahibi olabilir.

Babam iç güveysi sayılırdı bir bakıma. Kendinin kurduğu bir işi vardı ama öğlesine… (İnanç, 1989: 7).

Babamın bürosuna telefon ederek randevu aldım. Hayatımda ilk kez babamın iş yerine gidiyordum. … kendi işiniz var (İnanç, 1989: 198-199).

Randevusuz babamın iş yerine gittik (İnanç, 1989: 269, 270, 271).

Sonra şehre inmiş, oğlu Etem Efendiye bir iş kurmuş, Etem Efendi de babasının köy eşkıyalığını aratmamış derler (Sepetçioğlu, 1989: 54).

İnanç'ta kendi işine rağmen baba içgüveysi gibidir. Oğlun babasının iş yerine randevulu, randevusuz gidişi etkileyici bulunur. Sepetçioğlu, eşkıya babasının kurduğu işte oğlun babanın eşkıyalığını aratmadığını belirtir.

Baba mağazacı olabilir.

- Babanın atölyesi neredeydi Nevres?

- Kadıköy'de. Hem atölyesi, hem de satış mağazası var (Cilasun, 1996: 83).

Baba zahire tüccarı olabilir.

Süheyla'nın Zahire tüccarı olan babası İrfan Bey (Cilasun, 1988: 9).

Baba helvacı olabilir.

'Çevrelerinde 'ketenhelvacılar' olarak tanınırlardı. Fransa'da da baba mesleğine dönüş yapmış, bir helvacı dükkânı açmayı başarmıştı. Girgin, azimli bir insandı' (Cilasun, 1988: 8).

Baba meyhaneci olabilir.

Babası Kevorkun meyhanesiydi otobüsün durduğu yer; süslenip püslenmiş, bilet satış yeri olmuştu (Sepetçioğlu, 1989: 200).

Baba lokantacı olabilir.

Kentin tek içkili ekâbir lokantası da onun (Aral, 2003: 128).

Babam küçük bir aşevi açtı Laleli'de annemin zoruyla (Aral, 2003: 155).

Baba eşkıya olabilir.

Etem Efendinin kökeni aşiretten inme bir köylü; anlatılanları doğru bellersen bu Etem Efendinin babası köyün eşkıyası hattâ, üç beş adamın kanlısı bile bilinmekte (Sepetçioğlu, 1989: 54).

Baba, galerici olabilir.

Galeri sahibi bir İngilizin teknesindeyim (Ağaoğlu, 2000: 40).

Baba, doktor olabilir.

''A evet, evet, evliyim,'' diyor Dr. Bernt (Ağaoğlu, 2000: 197).

- Ne işin var Hikmet Paris'te, orada sıradan bir insansın, ama burada padişahın doktorunun oğlu (Altan, 2006: 231).

Ağaoğlu, babaya doktor olduğunu söyletir. Altan'da baba, oğluna padişahın doktorunun oğlu olmanın avantajını, güvencesini hatırlatır.

Baba mühendis olabilir.

Oğlu büyüyecek, babası gibi mühendis çıkacak (Kulin, 2012: 5).

Baba müdür olabilir.

Alevi öbeğin üstündeki kibritlere gezdirdi Müdürün oğlu, her bir kibrit kendi havasında pıtlayıp parladı; her yanış bir küçük yangın başlangıcında oldu. Odanın içini duman doldurunca Müdürün oğlu çakmağını geri verdi İrfana, kolundan tutup çekti kapıyı kapattı bu sefer sıkıca (Sepetçioğlu, 1989: 195).

Müdürün oğlu ile İstanbul'a geldi (Sepetçioğlu, 1989: 196).

Baban işletme müdürüyken (Aral, 2003: 75).

Sepetçioğlu'nda müdürün oğlunun yaptıkları ve müdürün oğluyla yapılan dile getirilir. Aral'da oğla babasının işletme müdürü olduğu zamanki bir mesele açıklanır. Her iki romancıda müdür oğlu olmanın prestiji çağrıştırılır.

Baba kalaycı olabilir.

- ''Babası, sabahleyin işe giderken, iki küçük kardeşiyle birlikte, onu da yanında götürmüştü. Bütün gün, babasının, ağzı burnu yamulmuş bakır tencereleri, tasları, sahanları, yere çakılı üzeri düzleştirilmiş bir demire geçirip bir çekiçle şekillendirişini, yeşil suyla dolu bir yalakta ovuşunu, körüğün ucuna basa basa hava verdiği bir ateşin üstünde kalaylayışını seyretmişlerdi'' (Bilen, 1989: 36).

- ''Sonra babası da, lehim tenekesini sırtlar evden çıkardı' (Bilen, 1989: 43).

Baba tamirci olabilir.

Babam tamirciydi, iyi de para kazanıyordu (Şenlikoğlu, 2011: 69).

Baba terzi olabilir.

babamı geceler boyu dikiş dikmekten kançanağı olmuş gözleriyle değil de (Uzuner, 2012: 77).

Babası Terzi Naim? (Uzuner, 2012: 476).

Baba memur olabilir.

Babası pek gelmezdi onlarla birlikte, önemli bir devlet memuruydu, Ankara'dan öyle uzun boylu ayrılamazdı (Bener, 2005: 10).

Kadının konuşmasından, babalar arasındaki düşmanlığın nedeni azıcık da olsa çözülüyor. Kocası bir zaman Dahiliye Nezareti'nde tayin işlerine bakmıştır. Bu işi yapan hemen herkes gibi haksız düşmanlar kazanmıştır (Kutlu, 2006: 166).

Bener'de babanın önemli bir memur olması hayatı paylaşmaya engel olur. Kutlu, tayin işleriyle ilgili memuriyet görevinden dolayı babanın haksız düşman kazanmasının sıkıntısını hissettirir.

Baba imam, hafız olabilir.

Hem babam hafızdır, biliyor musun? Emert'te imamlık yapıyormuş, ben doğduğumda (Bener, 2001: 10).

- Hani baban imamdı, dedim (Bener, 2001: 13).

Baba kâtip olabilir.

Babam o sırada Alıcık nahiyesinde köy kâtibiydi (Bener, 2001: 19).

Baba odacı olabilir. Bazı çocuklar babasının mesleğini beğenmez, baba mesleğini yapmak zorunda kalmaktan korkabilir.

Biz çok yoksuluz. Beni okutamazlar. O zaman, benim de babam gibi bankada odacılık yapmaktan başka çarem yok. Ben okumak istiyorum (Bener, 2001: 13).

Bahtiyar babasının bankasında odacılık yapma korkusunu da bir daha yaşamayacaktı (Bener, 2001: 34).

Baba sinemacı olabilir.

Babası Selamettin Efendi bir ara Doğan sinemasında çalışıyormuş (Bener, 2001: 62).

Baba ressam, heykeltıraş, seramikçi olabilir.

Resimler aptalcaydı, babamın kopya ettiği Fransızca kitaplarındaki resimleri andırıyordu (Bener, 2001: 208).

Öte yandan her iki çocuğu da, babalarının yolunda, resim, heykel ve seramikte ustalaşmışlardı (Bener, 2001: 221).

I. EKONOMİ

Baba erken büyüme belirtileri karşısında boş, yanlış şeylerle ziyan olmaması için çocuğunu avutmak ister. Oğlunu işine yardıma çağırır. Baba evladını kendi işine hazırlamak isteyebilir.

> *Babam beni sık sık dükkânına götürüp, yardım etmemi isteyerek hem dikkatimi dağıtmak hem de ilerde işini benim devralmamı hazırlamak istiyordu (Uzuner, 2012: 62).*

Babayla birlikte çalışmak işi çekirdekten öğrenmek imkânı sağlayabilir.

> *''Çünkü ticaretten okumaya vaktim olmadı benim!'' Diye düşündü. Liseyi bitirdikten sonra babasının yanına gitmişti. ''Çekirdekten yetişme tüccarım!'' (Pamuk, 2012: 318).*

Baba kendisine iş bulmasını isteyen oğluna iş aramaktan mutlu olur. Oğlunun pek makbul, ustası az bulunan bir işe girmesi için elinden gelen gayreti gösterir. Oğlunu iş sahibi yapamazsa üzülür, öfkelenir, bir işe sokabilirse sevinir.

> *Babasından kendisini sağlam bir işe yerleştirmesini istedi.*
>
> *Kimi Huvat'ı hiç hatırlamadı, kimi geri çevirdi. Huvat bekçilerin beklediği şirketlerin, fabrikaların kapısından gerisin geri çekildi (Tekin, 2011: 175).*
>
> *Neyse sonunda Huvat, ara tara bir yerden bir teknik kaplama ustası buldu. Ustaya yalvar yakar oldu. Mahmut'u alıp götürdü, ustaya teslim etti (Tekin, 2011: 176).*

Babanın çalışma bakımından oğluna güvenmemesi, bir iş başaramayacağını söylemesi bazen çocuğu motive edebilir. Kendini babaya ispat gayreti çocuğu şevklendirerek başarılı olmayı, kendine iş bulmayı, sağlayabilir.

> *Huvat yine de oğlunun ustalığına pek güvenmedi. Mahmut babasını inandırmak için evdeki her şeyi, herkesi kapladı. Sonunda, "Evde kaplama yaptığım yeter," deyip kahveye indi. İndiği gün iş bulup eve geldi. Huvat evde kartonların başına çöke çöke ustalık öğrenen oğluna diyecek söz bulamadı (Tekin, 2011: 178).*

Ekonomik açıdan babaya güvenmek, babayla gurur duymak çocuğun kendine güvenini, cesaretini besler, destekler.

> *İsterim. Kaç kuruş ise düşünme, bizim çok paramız var. Babamdan alır gelirim.. ne kadar istersen alır gelirim. Benim babamı tanır mısın? Kim olduğunu bilir misin? (Sepetçioğlu, 1989: 243).*

Baba serveti ve baba servetinden çok daha fazlasına sahip olmak güven, gurur, güç verir.

> *"Keşke inanabilsem. Ama inanmak budalalık olur. O mikrop, kurtarıcılık kanında var. Sanki bir…" sözlerine ara verip aradığı sözcüğü bulmak için kendi kendine mırıldanıyor: "Refleks, içgüdü…" Sonra birden susuyor. Yeniden konuşmaya*

başladığında kulaklarımı titrek, kararsız bir ses dolduruyor: "Hemen gidersen istediğin kadar para verebilirim; düşünemeyeceğin kadar çok. Dinle! Dedemin, babamın zenginliğini hatırlıyor musun? Şimdi o serveti iki kez satın alabilirim…" (Eroğlu, 1986: 169).

Baba ölünce ailenin bütün yükü çocuk üzerine binebilir. Çocuk babasının ruhunu şad etmek için işini büyütmek arzusu duyabilir.

"Çünkü babam sağken çok çalıştım. O öldükten sonra daha da çok çalışmaya başladım. Ailenin bütün yükü benim omuzlarımda! Şirketten Cevdet Bey'in son yıllarında kaybettiği zamanı kazanmak istiyor, hayatının tek amacının babasının kurduğu bu ticarethaneyi genişletmek, büyütmek olduğunu hissediyordu (Pamuk, 2012: 317).

Aile, doğrudan üretim görevlerini kaybettiğinden çocuk bir sermaye olmaktan çıkmış ve hatta ebeveynlerin kabul ve reddedebileceği bir masraf hâline dönüşmüştür. Çocuk, duygusal bir tüketim malı gibi algılanmaktadır. Ebeveynler ya sahip olunanların sayısını değiştirme yoluyla veya çocukların kalitelerinin dönüşümü aracılığıyla fayda eğrisini en üst düzeye çıkarmaya çalışırlar. Tarihî olarak zengin aileler, doğurganlığı azaltan ilk kesim olmuşlardır. Çocuğu bir tüketim malı gibi dikkate alırlar (Sayın, 1990: 120).

Bazı tembel evlatlar ancak baba parasıyla geçinebilirler.

Babasının emekli milletvekili maaşıyla geçiniyordu (Günday, 2001: 218).

Her ay babamın maaşını yakınlarda bir bankamatikten çekiyorum (Günday, 2001: 220).

Her baba oğlunun uygun bir işte çalışmasını, hayatını kazanmasını ister. Gerekirse bir iş tutması için harçlığını kesmek gibi yollarla oğlunu çalışmaya zorlar.

Huvat'ın tüm zorlamalarına karşı işe girmedi. O işten kaçınca Huvat, Seyit'e yemin verdirip Mahmut'un harçlığını kesti. Mahmut harçlığını çıkarmak için sinema kapılarına parlak ciltli kitaplar yaydı, satmaya başladı (Tekin, 2011: 113).

Erkek çocuk iyi bir meslek sahibi olup çok para kazanmalıdır (% 18,7) görüşünü ifade edenlerin oranları görece yüksektir (Vatandaş vd, 2011: 270).

Sevgili Arsız Ölüm'de baba, iş bulacağım deyip kahveye giden oğlunu takip eder, oğul babasının takibine kızar, içinden sövüp sayar, mecburen iş bulur kazancının yarısını eve verir.

Huvat sonunda dayanamadı. Sabah karanlığında iş bakmaya kahveye inen, sonra, "Bugün de bulamadım," deyip akşama geri gelen oğlunun ardına düştü. Halit babasının arkasından kahveye girdikçe içinden sövdü saydı. Elindeki sigarayı yere atıp kızgın kızgın üstüne bastı. İskambil kâğıtlarını elinin tersiyle masanın bir ucuna itekledi. Sigara içmek, oyun oynamak için babasının kalkıp gitmesini bekledi. Gözlerini ikide bir dik dik Huvat'a çevirdi. O çevirdikçe, Huvat yerine iyice yerleşti. Halit sonunda dayanamadı. Babasından yakasını kurtarmak için çalışmaya başladı. Kazandığı paranın yarısını eve getirdi (Tekin, 2011: 86).

Baba çocuklarına muhtaç olsa bile çocuğunun hele helal olup olmadığı şüpheli olan bir yoldan kazandığından kendisine vermesini kolay kolay istemez, kabul edemez.

> *Mahmut, Çolak'a gitti. Çolak'tan daha ucuz sigara temin etti, getirdi, avantasını aldı. O günden sonra hem tombala çektirdi, hem diğer tombalacılara sermayesine sigara getirdi. İşi büyüttü, günlük kazancını artırdı. Babasına para verir oldu. Huvat ilkin Mahmut'un parasına el değdirmeyeceğine yemin billah etti (Tekin, 2011: 114).*

Baba serveti bazen evlada problem çıkarır. Varsa babanın suçu evlattan sorulmaya kalkışılabilir. Servetin kaynağı şüphe doğurabilir, şüphe yerli yersiz suçlamalarla karşı karşıya kalan çocuğun bir tür bedel ödemesine sebep olabilir.

> *- Ne babası be? Halkın parası. Babası o kadar fabrikayı nereden bulmuş? Hadi iki fabrikayı anladık ya onlarcası ne oluyor?*
>
> *- Benim babam hırsız değil ki.*
>
> *- Babanın suçu evlattan, evladın suçu babadan sorulmaz (Şenlikoğlu, 2011: 102).*

Babaya karşı sorumluluk duyan dürüst evlatlar babanın borcunu ödemek için üstün bir fedakârlık gösterirler.

> *Alacaklıların hiçbiri Ahmet Bey'i sorumlu tutmamıştı. "Babamın borcu benim sayılır" demişti. Çalıştığı fabrikadan eve yürüyerek gitmiş gelmiş, aynı elbiseyi yıllarca titizlikle giymiş, para biriktirmiş, bütün borçları kapatmıştı (Asımgil, 2010: 10).*

Kocasıyla problemli olsa geçim sıkıntısı çekse bile kızların geneli bakıma muhtaç hâle gelen babalarını ne kadar ağır bedeli olursa olsun her türlü fedakârlıkla sahiplenirler.

> *Felçli babası onun yanında kalıyordu, masrafları ağırdı (Asımgil, 2010: 15).*

Babanın yarısını verebildiği için kendi götürmeye utandığı tefeciye borcunu kızı götürebilir.

> *İzak Kohen ustanın eline, babasından aldığı para çıkınını bıraktı:*
>
> *Babam.. gönderdi, dedi (Sepetçioğlu, 1989: 332).*

Güneşin Dört Köşesi'nde kız, babasının borcu dolayısıyla duyduğu sorumlulukla kendisini tefeci Yahudiye tahammül etmek zorunda hisseder.

> *Ne var ki babasının buna borcu vardı (Sepetçioğlu, 1989: 346).*

Hınzır Kız'da parasız, ev kirası veremediğinden babasının evinde yaşayan baba, haksızlık ettiğini bildiği kızına mayo almasını söyleyince torununa sevgi, ilgi göstermeyen ve torununu yoktan anlamaz, israfçı, lükse düşkün gören cimri ve başa kakıcı babası gökyüzünü başına indirir. Baba, evladını evine kira vermediği için babaya katlanmak zorunda bırakmamalıdır. Hiçbir babanın ihtiyaç sahibi oğlunu hangi gerekçeyle olursa olsun kendisini boğmayı bile aklından geçirtecek kadar küçük düşürmesi doğru olmaz. Baba, herkesin içinde kız torununun alışverişini ölçüsüz, hesapsız bulduğu için azarlayarak oğlunun utanç ve öfke duymasına sebep olmamalıdır. Baba evladını ve evladının ihtiyaçları karşısında çaresiz babasına sığınan evladının evladını incitmeden korumalıdır.

Kızına haksızlık ettiğini biliyordu Olcay. Ama yanında kalsa ne olacaktı ki? O bütün gün işteydi. Babası da. Evde tek başına kalması daha mı iyiydi? Dedesi olacak adam, akşam eve geldiğinde, bir gün olsun tek torununu dizine oturtup saçlarını okşamayı, derslerini sormayı düşünüyor muydu? Sırtına bir basma elbise almayı, bir paket çikolata getirmeyi? İki yıldır aynı mayo vardı sırtında kızın. Olcay'ın ona yeni bir mayo alacak parası yoktu. Bunu babasına söylemek yürekliliğini gösterdiğinde, gökyüzü başına iniyor sanmıştı. Kaldı ki… (Bener, 2005: 18).

Rahat da ne yapıyor? Eline geçen para ne ki? Ev, babasının. Ev kirası veremez, o yüzden katlanıyor ona. Evin içinde hizmetçiden farkı yok. Hizmetçi en azından alacağı parayı bilir, kendisinden beklenen işi de. Daha dün, mahallenin marketinden alışveriş yaptığı sırada babası geldi. Herkesin ortasında, yapmadığı hakareti bırakmadı. "Bu kız böyle işte. Yoktan anlamaz. Kendisini milyoner mi sanıyor? Şu aldıklarına bakın. Yok kıvırcık salata, yok roka, hem kaşarpeyniri, hem İzmir tulumu, hem Maltaeriği, hem şeftali! Kim yiyecek bunları? O ne o? çikolatalı bilmem ne! Bak, Hüseyin Efendi, bu gibi şeyleri bir daha hesaba yazarsanız ödemem. İstiyorsa, kendi parasıyla alsın…"

O anda boğabilirdi babasını (Bener, 2005: 18-19).

Kız, babasının ekonomik gücüne göre hareket etmeli, kanaat göstermelidir.

Serayenin babasının da kesesi öyle yeni çediklere elvermiyor. Bunun için de kınamıyordu babasını, çünki karınlarına girecek üç beş lokmayı ancak bulup buluşturan bir adamdan üstesini istemek akıllılık olmazdı (Sepetçioğlu, 1989: 222).

Baba, kızının ekonomik durumunu dikkate almadan yaptığı, lüks saydığı masraflarına kızabilir. Alışılagelmiş şeylerin dışındakilere yapılan harcamalar hoşa gitmeyebilir.

''Filiz Akın saçlarımı iki günde bir şampuanla yıkardım. Kızardı babam, ''Senin kopasıca saçların için mi para kazanıyorum ben, bundan böyle almayacaksın şampuan mı, neyse o bok. Hacı Şakir sabun neyine yetmiyor'' (Işınsu, 1990: 75).

Türk ailesinde anne babalar çocuklarıyla çeşitli sorunlar yaşamaktadır. Sorunların başında çocukların harcama, tüketim alışkanlıkları yer alır (% 31.5) (Doğan, 2009: 160, 175).

Babanın sağladığı maddî imkânların yetersizliği gerek aile içerisindeki yaşantısında gerekse arkadaşlık ve özel ilişkilerinde kızın sürekli karşısına çıkan hoşnutsuzluk veren bir durum olabilir. Baba sağlamış olduğu maddî imkânların üzerinde bir giderin olmaması gerektiğini kızına karşı sert bir üslupla aktarabilir. Ekonomik yetersizlik ve sertlik, kabalık kızı babasından uzaklaştırabilir, babasına karşı hep muhalif fikirler beslemesine sebep olabilir. Baba, işi gücü, aylığı olan, kira istemediği, elektriğini, suyunu, telefonunu ödediği kızının kendisini sağmal inek gibi görerek yaptığını düşündüğü masraflara isyan eder. Ancak hiçbir baba ne olursa olsun, hangi sebeple olursa olsun asla kızımsan kızımsın sana bakmak zorunda değilim, istemiyorsan çekip gidersin dememelidir.

Akşamüstü Sema İstanbul'dan telefon etmiş, salya sümük, artık babasının yanında kalmayacağını söylemiş, para göndermesini istemişti. Eğer annesi bilet göndermezse, karakola gidecekmiş. Deli gibi bir hali vardı kızın. Akşam babasına Sema'nın durumundan söz etmeye kalktığı zaman, âdeta üzerine yürümüştü babası. Onu ne

sanıyorlardı, sağmal inek diye mi görüyorlardı, zaten Olcay için bunca masraf yapıyordu, kız da kendi babasının yakasına sarılmalıydı…

Sille tokat girmişlerdi birbirlerine. Şimdi her tarafı ağrıyor; omuzları, kolu, dizi. Yarına mosmor kesilir. Kimselere de anlatamaz bunu. Ne diyebilir, kime şikâyet edebilir? Açık açık söylüyor adam işte, işin var, gücün var, aylığın var, kızımsan kızımsın sana bakmak zorunda değilim, kira istemiyorum, elektriğini suyunu, telefonunu ben ödüyorum, istemiyorsan çekip gidersin diyor (Bener, 2005: 173).

Akıllı, çağdaş baba, kızlarının eve kapanmamalarını, hayat içinde olmalarını, çalışmalarını ister. Kız, erkek her insan kendi başına ayakta durmayı öğrenmelidir. Çalışma hayatın biçimini ve ruhunu değiştirir.

Kızlarımın hayatın içinde olmalarını isterim. Eve kapanmasınlar. Hüsra'ya çalışmasını ben söyledim. O, ailenin kendi başına ayakta durmayı öğrenen ilk insanıdır. Daha sonra, ayakta durmakla iktifa etmeyecek nesilleri gelecektir. Hüsra'dan önce bu olamazdı. Bu cemiyet olarak değişikliğin çok önemli görünüşüdür (Kutlu, 2006: 380).

Yalnız Değilsiniz romanında kız, babasını anneannesinin gelirlerinden vakıf yapmak düşüncesi konusunda ikna eder. Babalar, kızlarının ekonomik kararlarını yaşanabilecek bazı tereddütlere rağmen desteklemelidirler. Özellikle hayır işlerini kolaylaştırmak gerekir.

Babam bana karşı nasıl hareket etmesi konusunda kararsızdı. O yüzden söze ilk ben başladım: … Anneannemin gelirlerinden vakıf yapmak istiyorum. Babam önce tereddüt etti ama ben ikna etmeyi başardım (İnanç, 1989: 198-199).

Bir baba önce iyi bir para kazanırken sonra sıkıntıya düşebilir, çöküşe sürüklenebilir. Bütün gayretlere rağmen elini attığı dal kuruyabilir, çaldığı kapılar yüzüne kapanabilir. Baba ailesi ve onuru için yersiz bir gurur ve gösterişe kapılıp zor duruma düştüğünde daha önce prestiji yüksek bir iş yapıyordu diye sıradan işlerle hayatını kazanıp evine bakmaktan uzak durmamalıdır. Geçmişin ihtişamlı günlerinin avuntusunda kaybolmamalı. Zamanı, geçmişinde gönlünü gezdirmekle geçirmemeli. İstediği işi bulamayan bulduğu işte rızkını aramalıdır. Sorumluluk elalem ne der düşüncesiyle beslenen kibri yenmelidir. Traji komik bir kibirle kaçış çözüm değildir.

O kış Huvat, her akşam, "Kız Leyla, eline kalem kâğıt al, yanıma gel," diye Dirmit'i dizinin dibine oturttu. Ona her akşam, ayrı bir iş için teklif mektubu yazdırdı. Yazdırdığı her teklif mektubunu baştan aşağı okuttu. Sabah erkenden mektupları alıp gitti. Bir umutla geri geldi. Ama elini attığı dal kurudu. Nereye iş için teklif mektubu verdiyse, verdiği fiyat kırıldı. Hangi şirketin kapısını çaldıysa kapılar yüzüne kapandı. Bir tek duvarlık boya işi alamadı. Kaşıntısından yatamadığı cam yününün kokusu burnunda tüttü. Kış geçti, bahar geldi. Atiye, kısmetleri bağlanmasın diye, uğursuzluk saydığından çocuklarını ellerini bacaklarının arasına alıp oturmalarını yasakladı. Her Huvat'ın kahveye çıkışında, arkasından okuyup üfledi. Evde ne kadar düğüm atılmış şey varsa hepsini tek tek çözdü. Huvat elini yüzüne alıp oturdukça, evin kısmetini bağlıyorlar diye, kızlarının, gelininin saçlarını ördürmedi. İşi, oturarak su içmenin, helâda fazla durmanın, geç yatıp geç kalkmanın kısmetleri kapadığını söyleyecek kadar ileri götürdü. Kapının üstüne koca bir levha, bereket duası astı. Besmelesiz eşikten

atlayana evlat demeyeceğini açıkladı. Huvat'ın havalar ısınınca işlerin açılacağına dair ettiği yeminler havaya gitti, bahar rüzgârına karıştı. İşler açılmadı.

Huvat, o günden sonra, götürü tek iş alamadı. Günlerini, yol müteahhitliği yaptığı sıralarda bavul bavul para kazandığını, azot fabrikalarına, demir çelik tesislerine, radyo evlerine tesisat döşediğini düşünmekle, geçmişinde gönlünü gezdirmekle geçirmeye başladı. Atiye, "Müteahhitlik alnına yazılmadı ya, elin ayağın tutuyor, yevmiye git, anam," diye Huvat'ın etrafında dört döndü. Kocasının yüzüne güldü, sırtını sıvazladı. İçinden, arkasından kötü kötü söylendi. Ama kocasını el kocaları gibi yevmiyeye gönderemedi. Huvat, "Ben yevmiye gidemem, herkesi kendime güldüremem," diyerek Atiye'yi çaldı çaldı azarladı. Atiye sonunda Huvat'ın yakasını bıraktı, tesbihine sarıldı. Başını yere yıkıp yüzünü astı. Sabahtan akşama kadar sohur sohur okuyup üflemeye başladı. O sohurdandıkça Huvat, "Eh ya, sabirin!" çekip foter şapkasını eline aldı. Kahveye indi. Karanlık bastırmadan kapıdan adımını içeri atmadı (Tekin, 2011: 71).

Malların geçişi için çocuklar bağımsızlıklarının kaygısı konusunda ısrar etmektedirler. Ebeveynlerin bağışı ve yardımı her zaman karşılıksız değildir. Büyükler, verdikleri kadarını geri almak konusunda ısrar edebilirler. Ebeveynlerin el açıklığı, sahip olmak ard fikrini beraberinde taşımaktadır: Duygusal ihtiyaç ebeveynlerde çok güçlüdür. Evli çocuklar ve ebeveynler arasındaki ilişkiler babanın emekli olmasından sonra daha sıklaşmaktadır. İlişkiler çok yoğun ve içtendir (Sayın, 1990: 141). Sadece emeklilerin büyük çoğunluğu, çocuklarının getirdiklerinden memnun olmakta faydalı oldukları duygusunun hayatlarına anlam verdiğine inanmaktadırlar. Ebeveynlerin uzun yıllar verdikten sonra alma sıraları gelmektedir. Çocukların sunduğu yardım bir gün miras olarak kendilerine kalacak dairenin evin bakımı için kullanılmaktadır. Emekliler için çocuklarıyla olan ilişkilerinin önemi duygusal veya malî değiş tokuşla sınırlanmaktadır (Sayın, 1990: 142).

Modern toplumda kaynak aktarımı bakımından aile ve çocuk ilişkisine göre çağdaş ailenin yükü ağırlaştı. Kağıtçıbaşı'nın "Türkiye'de çocuğun değeri" araştırmasında çocuklara atfedilen değerler arasında çocuğun ekonomik ve psikolojik değeri ön plana çıkmıştır. Ekonomik değeri hem çocuğun küçükken aileye maddî katkısı (% 47) hem yaşlılık güvencesi (% 79) olarak belirmektedir. Anne baba ve çocuk arasındaki karşılıklı bağımlılık örüntüsü zaman içinde değişen bir süreçtir. Önce çocuk ana babasına bağımlı bir konumdadır sonra bağımlılık ilişkisi devam etmekte fakat yön değiştirerek yaşlı ana babanın yetişkin evlada bağımlılığı şekline dönüşmektedir. Örüntü özellikle geleneksel sosyo-ekonomik yapı içinde başta yaşlılık güvencelerinin yokluğunda ve çocuğun aileye gerçek katkısının önemli olduğu aile-toplum ortamında yaygındır. Kağıtçıbaşı'na göre genellikle Türkiye'de çocuğun bağımsız değil bağımlı olması, ana babanın sözünü dinlemesi istenmektedir. Çocuk yetiştirmedeki yaygın tutumlar bireyselliği değil karşılıklı desteği içeren topluluk değerlerini özendiricidir. Gelişmiş teknoloji toplumunda zıt bir durum vardır. Çocuğun değeri araştırmasının yapıldığı ülkelerden A.B.D. ve Almanya'da bireysel bağımsızlığa çok önem verilmektedir. Kişi, evladına bağımlı olma fikrini tamamen reddetmektedir. Bir çocuk isteme sebebi olarak "yaşlılıkta güvenilecek birinin olması"nı önemseyenler A.B.D. ve Almanya'da sadece % 7-8 kadarken Türkiye'de hem kadınlar hem erkekler arasında % 77'dir. Batılı toplumlarda

yaşlılara bakım işlevi birincil gruplardan ikincil gruplara aktarılırken değerler nesnel şartlara uymuştur. Aile içi gerçek katkı çocuktan ana babaya değil ana babadan çocuğa doğrudur (Kağıtçıbaşı, 1984: 134-135).

Baba işsiz kalınca çaresizlikten ailesinden yardım istemek zorunda kalabilir, kızı bileziklerini babasına verebilir. Baba zora düşünce imkânı olan evlatların yardım etmesi gerekir.

> *Huvat, köpek karı yağdığı gün, erkenden asık bir yüzle eve geldi. Arkasından Halit'le Seyit içeri girdi. Topluca kara sövüp saydılar. O kış, işsiz kaldılar. Nuğber kolundaki bilezikleri sıyırıp, babasının eline verdi (Tekin, 2011: 69).*

> *Kış ortasında bilezik sıyırma sırası Zekiye'ye geldi. Zekiye babası Rızgo Ağa'nın taktığı bir çift altın küpesini koyup neyi var neyi yoksa çıkardı. Huvat gelinine altınlarını daha fazlasıyla yerine koyacağına yemin içti, bilezikleri alıp gitti. Altınlar yendi, bitti. Sıra halılara geldi. Huvat halıları durup durup götürdü. O halıları götürdükçe, Halit'le Seyit kavgaya tutuştu. Zekiye'nin yüzü sararıp soldu. Atiye, "Neyi paylaşamıyorsunuz lan," diye oğullarının arasına gire gire yoruldu, hastalandı (Tekin, 2011: 70).*

Yetişkin bir erkek, uygun bir meslekî rol içinde hayatını ve geçimini sağlayamıyorsa diğerlerinin gözünde saygın bir statü elde edemez ve kendine saygısını kaybeder (Dikeçligil vd, 1990: 401).

Çocuğun ailesine ekonomik katkı sağlayacağını düşünenler yüksek oranlardadır (% 41,1). Konu hakkında karasızlık yaşayan ve görüş bildirmeyen önemli bir kesim vardır (% 22,6) (Vatandaş vd, 2011: 268).

Baba bazen düştüğü ekonomik, maddî sıkıntı sebebiyle tedirgin olabilir. Giderleri karşılamak için hanımların mücevherlerine muhtaç olmak babayı üzer. Yokluk, bazı fedakârlıkları gerektirebilir.

> *Emir Bey'in tedirginliği, İstanbullu hanımın bizi okutmak için uğraşması, sürekli konuşulan yokluk, artık Gülüş Hatun mücevherine kadar sokulmuştur. Bunu Urfa'da satamazlar. Adana'ya mantoluk kumaş için gelmemiş Nevnihal Hanım. Son dirlikle, son giderler karşılanmalı (Kutlu, 2006: 143).*

Baba ekonomik zayıflığının evlatlarına görevlerini yerine layıkıyla getirememenin sıkıntısı içinde kıvranabilir.

> *Bunlar Serayenin, dedi. Şunlar da, şu ikinci çıkının içindekiler de öteki kızların. Yok kaşını eğmene gerek yok, tutarını yazdım ben, senin borcundur. Şimdi sana başka bir sözüm olacak.. sakın geri çevireyim deme bir daha yüzüne bakmam. Ben, senin, kardaşınım.. tamam mı? (Sepetçioğlu, 1989: 236).*

Baba har vurup harman savurmuş olmanın pişmanlığını duyabilir. Elindekinin kıymetini bilmemek her bakımdan karamsarlığa yokluğa davetiyedir.

> *Emir Bey'in artık ağzının tadı yok, girişmek istediği bir iş yok. Belirsiz olduğu söyleniyor hastalığının. Bu, iyileşmeyecek demektir. Hastalığından çok, kendisine kondurduğu kimlikten acı çekiyor. Har vurup harman savurmuş olanların pişmanlık*

hastalığı bu. Bir koridordu hayat, başsız, sonsuz, ortasız, ışıksız, anahtarsız. Kendini dünyadan koparmış. Üç-beş ayda eski bir dostunu görecek de... Küçücük evde sıkış tepiş yaşanıyor, yine de yalnız (Kutlu, 2006: 146).

Babalık sadece para kazanıp iyi yaşamayı sağlamak değildir. Mutluluğun yolu daha çok para kazanmaktan daha iyi şartlarda yaşamaktan geçer sanarak daha iyi bir hayat sağlayabilmek için sağda solda koşturup eve refah getirirken huzuru elden kaçırmamalı. İşten dolayı çocuklara yetişmekte tek başına yalnız bırakılan kadın bir bunalıma sürüklenebilir. Babalık görevini aksatmanın sonuçları eşin mutsuzluğa sürüklenmesi, çocukların başıboş kalması gibi birçok bakımdan olumsuzluklar doğurabilir.

Akşam, Burhan karısını kliniğe götürürken, arabada yanında oturan doktora, vicdan azabı içinde anlatmıştı. Karısını işinden dolayı yalnız bıraktığı için suçluydu. Tek başına, hem çocuklara yetişmek hem de çok stresli, sorumluluk isteyen bir görevde bulunmak Nimeta'yı bir bunalıma sürüklemişti; işlerini bir an önce yeniden düzenleyecek ve artık hep Saraybosna'da ailesinin yanında kalacaktı. Onlara daha iyi bir yaşam verebilmek için koşturup durmuştu sağda solda. Ama demek ki mutluluğun yolu, daha çok para kazanmaktan, daha iyi şartlarda yaşamaktan geçmiyordu. Evine refah getirmişti ama bu kez de huzuru kaçmıştı elinden. Şimdi, karısı bunalımda, çocukları başıboş, kendi şaşkındı. Ailesinin tüm fertleri mutsuzdu. Bu mutsuzlukta, kendine düşen payın bilincindeydi Burhan (Kulin, 2012: 27).

Ev, konak, üzüm bağı, ne kalırsa kalsın miras haktır.

"Bu ev, hep vardı. Ben yokken kapalı dururdu. Babamdan kaldı bana (Bener, 2005: 121).

Sait Nedim Bey'in paşa babasından kalan Nişantaşı'ndaki konakta, sofrada, ağır akşam yemeğinin üstüne, meyvelerini yiyorlardı. Cevdet Bey ile Nigân Hanım'ın düğününün yapıldığı konaktı bu (Pamuk, 2012: 231).

Selönü Beyin herkesçe bilinen üzüm bağı, babasından kalma, ona da babasından kalmaydı tabii (Sepetçioğlu, 1989: 140).

Bener hatıralarıyla ev, Pamuk konak miras bıraktırır. Sepetçioğlu'nun mirası üzüm bağıdır.

Kardeşlerin hakları emanet mal gibidir. Korunmasında kusur göstermek ihanettir (Efendi, Tarihsiz: 168). Kardeşlerin miras kavgasına tutuşmaları çirkindir. İhtiyacı olmayan kardeşin ihtiyacı olan kardeşi mirastan payına düşenden faydalandırması güzel bir davranıştır.

Dört yıl içinde "resim öğrenimi" için gittiği Paris'ten dönmüş, yapılan uzun hesaplardan sonra babası Refik'ten, Ahmet'le Melek'e ancak bu çekme kat değerinde, hatta daha değersiz bir şey kaldığı açıklanmış, ablasının ihtiyacı olmadığı için bu iki odalı daireye yerleşmişti (Pamuk, 2012: 564).

Yaşamak adına mirasyedilik hiç hoş değildir. Mirasın rehaveti, sefahati ideallerin batağı olmamalıdır.

Doktora yapacaktım, yüksek mühendis diplomasıyla yetindim, gezdim, tozdum, biraz kendimi düşündüm, annemle babamdan kalanları yedim, yaşadım… (Pamuk, 2012: 97).

Miras düşkünlüğü hukuku çiğnemeye, her şeyin üstüne yatıp başkalarının haklarını hiçe saymaya sebep olmamalıdır.

Babamın bankadaki kasasının anahtarını aldım. Noterlerle, vergi memurlarıyla uğraşmadan orayı biz kendimiz aramızda halledelim! (Pamuk, 2012: 215).

Seni kandıracak, babamın mirasından sana kalanların üzerine yatacak, bütün ömrünce keyif çatacak… (Pamuk, 2012: 327).

Mal çocuklar için önemli olabilir. Baba, malını, bir konağını istediğine bağışlayabilir. Çocukları kurtarmak için ilgili kuruma yapılan bağış büyük sosyal sorumluluktur, büyük bir hayırdır. Baba, malını dilediği gibi tasarruf edebilir. Çocukların babalarının hayır işlerine bencil menfaat kaygılarıyla karşı çıkmamaları gerekir. Babadan kalan mal, miras yüzünden kavga edilmesin diye mirası bağışlamak çok uygun görünmüyor.

Elimdeki son tapuyu, Urfa'daki Mahmut Ağa Konağı'nı Çocuk Esirgemeye verdim.

Ben esirgenmiş bir çocuğum. Dünyaya başka Mahmut Ağalar gelir mi, onlar kaç çocuğu kurtarır bilmediğimden, çocukların esirgenmesi için yapılacak şeyi yapmalıydım.

Kararımı açıkladığımda, ne büyük oğlum Batu, ne de Nevnihal Hanım karşı çıktı. Çıksalar da kararım değişmezdi. Sinirlenirdim, onlara yakıştırmazdım, yine de yapardım. Bir malın çocuklardan alınması önemlidir. Sorduğum diğer aile fertleri de haklılığımı tescil ettiler. Çocuklarımın birbirlerine girmesine sebep olabilecek hiçbir şeyleri yok artık. Onların çocukları da birbirini düşman sayamaz. Bitti: Babadan kalan mal yok (Kutlu, 2006: 359).

Baba evi, mülkü kızı için gelecek rüyalarından biri olabilir. Miras evlatlara güvencenin huzurunu, mutluluğunu hissettirebilir. Hayallerin sınırsızlığı geleceğe sarhoş edici önem kazandırır.

Babam, Eski Foça'da bir ev yaptırdığını, bittiği zaman annemle yılın yarısını orada geçireceklerini anlattı.

Gelecek iyi bir sermayeydi. Yaşadığımız sürece hiç bitmeyen anapara gibi. Hele planların ayrıntılarına girmek, babamın yaptırdığı evin banyosunu tarif etmesini dinlemek o kadar dinlendiriciydi ki.. (Günday, 2012: 443).

K. SİYASET

Romanımızda baba ile siyaset kurumu arasındaki ilişkilerin babalığa yansıyan mahiyetini anlamak çeşitli faydalar sağlayabilir.

Çocuklar babalarını her dönem merak eder, tanımak isterler. Babanın siyasî, ideolojik tercihleri babayı anlama gayretleri içinde yer alır.

Ahmet öfkelenerek, demin söylemediği kelimeyi söyledi: "Devrimciymiş galiba."

Osman gülerek, "Evet, babam, Nusret Amca'mın hayalperestliğinden de söz etmişti!" dedi (Pamuk, 2012: 570).

Babası Nusret, yani babamın amcası bir devrimciymiş galiba! (Pamuk, 2012: 579).

Babası da galiba devrimciymiş… (Pamuk, 2012: 607)

Babanın hayatına ilgi duyan çocuklar kendi gerçek ve idealleriyle babalarınınkini karşılaştırabilirler. Karşılaştırmayla tutulacak yol aydınlatılmaya çalışılabilir.

"Ütopyalar ve Hakikatlerimiz! Birisi babanı eleştirmiş."

"Evet, başlık bile adamın ne kadar haklı olduğunu gösteriyor. Bizim hakikatlerimiz! Nerede bizim hakikatlerimiz? Babam onlara yanaşmamış bile."

"Doğru! Ben babanın bir gerçeği bulduğunu söylemiyorum. Ama kendisi hakikat! Anlatabiliyor muyum? Ütopyalarla uğraştığı için hakikat!" (Pamuk, 2012: 614).

Babanın idealistliği, arayışları, vatanseverliği, yaşama biçimi övülebilir, yerilebilir.

"O zaman babanın mali durumu nasılmış?"

"Sıfıra yakın! Şirketin hisselerini satmış, yayınevi kurmuş, paraları yemiş. Bir de Paris'e gitmiş."

"Paris'te ne yapmış, ne zaman gitmiş"

"Bilmem! Hayatın anlamını aramıştır belki. 1951'de gitti galiba."

"Yo, baban hayatın anlamı kadar vatanın kurtuluşunu da arıyordu. Kim işini gücünü bırakır da hiç satmayacak kitaplar yayınlar…

''Evet, vatanın kurtuluşunu odasında arayan bir Robinson… Ya da Paris'teki bir otel odasında'' (Pamuk, 2012: 617).

Babanın ünlülerle ilişkisi her zaman ilgi çeker.

Babam Sartre'a, 'Hayatın anlamı nedir Mösyö Sartre?' demiş (Pamuk, 2012: 618).

Babanın siyasî anlayışı benimsenmezse sözleri, düşünceleri cahilce takıntı gibi algılanabilir. Özellikle yaşantısıyla tezat oluşturuyorsa yaşanmıyorsa hayata geçirilmeye çalışılmıyorsa hafife alınabilir.

Baban da aynı lafa tutulmuş. Aydınlık, karanlık, ışık… (Pamuk, 2012: 618).

Kökünden kopmuş bir nesil, babalarının siyasî değer ve değişim mücadelesini yanlış anlama, anlayamama, küçümseme, nesil çatışması ve vefasızlıkla lâyıkıyla değerlendiremeyebilir.

Önceden bildiklerimiz geçersiz ilan edilmiş, bir günde bilmeleri gerekenlerle henüz tanıştırılmış bu insanlar, Salim Bey'ler, Fitnat Hanım'lar, babalarımız, analarımız yani Meşrutiyet ile Cumhuriyet arasına sıkışıp ufalandılar (Ağaoğlu, 2000: 41-42).

> *Adil Bey genç, delikanlılık çağlarında bence yanlış düşüncelere sahip olmuş yanlış davranışlarda bulunmuştur (Cilasun, 1988: 8).*

Siyasî, ideolojik mücadele bazı dönemlerde çok ağır bedeller ödenerek yapılabilmiştir. İşkence odaları nice insanın insan haklarının ayaklar altına alınmasına sahne olmuştur. Çocuklara babaları, babalara çocukları için amansız işkenceler yapılmıştır.

> *Babalarının kaldıkları yer üzerine çocuklar sorguya çekiliyor; çocukların nerede bulunduğunu söylemeleri için de babalar tavana asılıp elektrik veriliyor. Her günün değişmeyen haberleri: Yüzleri siyah kukuletalarla örtülü sivil giysili kişiler dört Ford Falcon'la geldiler. Hepsi ağır silahlarla donanmıştı. Ekip arabaları katliamdan sonra olay yerine vardılar. Hapishanelerden çıkarılan mahkûmlar kaçmaya çalışırlarken ordu raporlarına göre kendi taraflarından hiç kimsenin yaralanmadığı ve ölmediği çatışmalarda ölüyorlardı (Ağaoğlu, 2000: 72).*

> *Babasının Padişah nezdindeki önemli yerine, kendine büyük ayrıcalıklar tanıyan saraydaki görevine rağmen baskıyı herkes gibi o da hissediyor (Altan, 2006: 14).*

Ağaoğlu, işkence, katliam döneminin dehşetindedir. Altan, baskının ayak izlerini sürer.

Babaların siyasî mücadelesinin bedeli her yolu mübah sayan bazı hak, hukuk tanımazlarca bazen evlada ödetilir.

> *Bana neden uyuşturucu vermişler diye düşünmekten bitap düştüm. Sonra mesele anlaşıldı. Babam belediye başkan adayı idi, babam benim yüzümden adaylıktan çekilmeliydi ve çekildi ama... (Şenlikoğlu, 2011: 26).*

Siyasî idealleri için sert yöntemleri seçenler çok daha sert yaptırımlarla karşılaşabilirler. Gerçek idealistler hiçbir karşılıkla davalarından vaz geçmezler.

> *'Tevfik'in babası Adil Bey 1900'lü yılların başlarında Sultan Abdulhamid'i devirmek için komplo kuranların arasında bulunuyordu. İhtilalci olduğu anlaşılıp o zamanın emniyet kuvvetleri tarafından aranmaya başlanınca da bir fırsatını bularak Fransa'ya kaçmıştı.*
>
> *1908 yılında Sultan Abdulhamid tahttan indirilmiş fakat ticarette başarılı olan Adil Bey, ülkesine dönmekten vazgeçmişti. Para siyasi emellerine galip gelmişti' (Cilasun, 1988: 8).*

İlerici, gerici gibi kutuplaştırmalar ve makyavelist metotlar bazen şiddete dayalı çarpık metotlara başvurmaya yol açabilir. Her yolu mübah sayanlar yeterli demokratik bilinç ve terbiyeden yoksundurlar. Siyasî mücadelede demokratik yoldan sonuç alamayanların kendilerini, davalarını, gayretlerini… yeniden gözden geçirmeleri gerekirken zorbalığa yönelmeleri pek hayırlı sonuç doğurmaz. Birinin gırtlağına sarılan gözünün oyulmasına

şaşırmamalıdır. Demokratik yarışta rakibi öldürerek elemeye kalkışmak asla kabul edilemez çok yönlü bir eksiklik, acizliktir.

> *İsmet Paşayı vurma ihbarı doğru.. ise eğer, Çedikçi sakın Cahitin aklını başından alıp vurması için Ankaralara göndermiş olmasın oğlunu? (Sepetçioğlu, 1989: 378).*

Medenileşmeyi, çağdaşlaşmayı Batılılaşmakla özdeş sanıp kraldan çok kralcı olmaya kalkan taklitçi zihniyet, şeklî benzerlikle safahat ve eğlenceyle kendi şekil ve muhtevasına bütünüyle kör bir düşmanlıkla kendini kemirmekten öteye gidememiştir.

> *'- Söylediklerinizde çok haklısınız dedi. Zamanında bizler de yanıldık. Osmanlı'yı yerden kaldıralım, çıktığı bataklıktan kurtaralım derken Batı'ya lüzumundan fazla yanaştık. Kalkınma, medeniyet ve asrî olma uğruna safahat ve aşırı eğlencenin bünyemizi nasıl kemirmeye başladığını göremez olduk. Kadının kurtuluşunu çarşaftan çıkarılışında, eteklerinin kısaltılmasında aramak gibi bir yanlışlığın içine düştük. İrticayı biraz da yanlış tanımladık ve hatalar birbirini takip edip durunca da koskoca imparatorluğun altından girip üstünden çıktık!...' (Cilasun, 1988: 34).*

Babanın geçmişte yaptığı hatalardan pişman olması evlatlara çarpıcı bir öğüt olur. İçine düşülen yanılgılar bazı gerçekleri görmezlikten gelmeye sebep olursa ülkeye faydalı olmak isterken zarar verilmiş olabilir. Siyasî, ideolojik mücadele memleket ve dünya gerçeklerini olduğu gibi görerek gerçeğe dayalı sürdürülürse olumlu, iyi, faydalı sonuçlar alınabilir.

> *'Gittikleri yerde tarihi yerleri gezen Adil bey ve ailesi tarihi gördükçe akıllarına eski hayatları geliyordu: Adil bey:*
>
> *- Haklısınız dostum. Tarihi yanıltmak için bazı gerçekleri görmezlikten gelmek nedense çok yerde rastlanan bir hadise. Bu bazen bilerek oluyor, bazen de içine düştüğü yanılgılar bu şekilde hareket etmekten alıkoyamıyor insanı. Bunu şu sebeple açıklamak zorunda kaldım, ben ve birçok arkadaşım da ülkemize faydalı olmak isterken, korkarım yanılgıya düştük' (Cilasun, 1988: 201)*

Siyasî liderlik hükmün geçmesini, hatırın sayılmasını sağlayabilir. Baba statüsü evlatların yardımcısı, avantajı veya dezavantajı olabilir. Siyasî güç birçok engelin kendiliğinden yol vermesine birçok kolaylığın kendiliğinden sağlanmasına sebep olabilir.

> *Cahitin babası Demokrat Partinin başı buralarda; Ankara'da hükmü geçiyor, hatırı sayılıyor (Sepetçioğlu, 1989: 258).*

Babanın siyasî tercihine evladı genellikle saygı gösterir. Siyasî kanaatler âdeta babadan miras kalabilir.

> *Düşünebiliyor musun? Ben Abdülhamit'e küfür edeceğim ha! Babamın kemikleri sızlamıştır (Bener, 2005: 86).*
>
> *Padişah buralarda konuşulanları bilirdi ama çoğunluğu edebiyatla uğraşan, Avrupa'yı bilen bu gençlere dokunmazdı. Onların sadakatinin güvencesi babalarıydı; babaları sadık olduğu sürece, gençler de eleştirilerini sarayın dışına taşımadıkça, bu hürriyetten yararlanırlardı, biraz da 'aileden biri' gibi davranılırdı onlara (Altan, 2006: 103).*

Bener, babanın siyasi tercihine tezat yolda küfrederken yakaladığı evladın saygının doğurduğu hayretini dile getirir. Altan, babaya dayanan sadakat güvencesinin doğurduğu anlayışlı takibin hürriyet sınırlarını genişletme arayışları içindedir.

Baba oğul fikir alışverişi yapabilir. Bazen babayı ikna etmek babanın siyasî görüşlerinden beklentilerinden hareketle çok daha kolay olabilir.

> *Baba sen dersin ki bu gidiş pek iyiye benzemez bir gidiştir önümüzde seçim vakti var gibidir, elimizden geleni köylüden şehirliden esirgememenin yolunu arayıp bulalım (Sepetçioğlu, 1989: 79).*

Oğul genellikle babanın siyasî görüşüne katılır. Babanın aksi yönünde eğilim gösterilmesi soysuzluk olarak görülebilir. Değişim ancak köklü genel değişimlerle mümkün olabilir.

> *babası da yarı şaka anlatıyorsa yarı ciddi anlattığından keyifi bir kat artıyordu. Eh baba padişahtan yana oldu mu oğul kime bakar? Bana bakacak değil ya.. piç değilse tabii. Gel gör ki İzak Kohen Usta, sıkı padişahçılığını Cumhuriyetten sonra yok bilmişti; babası artık hayatta olmadığı için değil, değişmenin bir hükümet işi olduğu için öyle bilmişti. Kurulan Devlet bir başka Devlet değil ki; yaani Yahudiyanın Devleti midir? Herhal Yunanın da olamaz.. öyleyse?*
>
> *E madem öyle de a babam benim akıllım neden senin olan Devletinin senin olan bayramı kutlanmasın diye Tanrıdan yağmurlar yağdırmasını dilersin? (Sepetçioğlu, 1989: 148).*
>
> *Çünkü babasının ölümü ile birlikte, öteden beri alışılmış bir geleneğin oldubittisinde, yörenin Halk Partisinin başkam oluvermişti. Say ki babadan oğula geçen bir tahttır bu (Sepetçioğlu, 1989: 172).*

Ayrı dünyaların insanları aynı çizgide buluşamazlar. Baba oğul arasında siyasî tercihler, anlayışlar dolayısıyla bakış açısı farklılığı olabilir. Baba oğul sevgisi, evlat acısı, endişesi; siyasî, ideolojik farklılıklara rağmen sonucun belirlenmesinde rol oynayabilir.

> *Her iktidar ikiyüzlü, babam diğer yüzünü görüyor sadece ve oradan bakarak konuşuyor. Ben iki yüzünü de biliyorum. Ben ona hem bu yandan hem diğer taraftan bakıyorum.*
>
> *Babama bir şey söylemedim. "Bakarız, düşünürüz" gibi yuvarlak sözlerle geçiştirdim. Ne içimdeki karmaşayı anlatacak zamanım vardı ne anlamasını bekliyordum. Ayrı dünyaların insanları aynı çizgide buluşamıyor (Bostancı, 1995: 77).*
>
> *Beni eşyaların gizine ve hapishane düşüncesine sürükleyen telefondaki babamın sesi oldu. "Teslim ol, baştakilere güven" diyordu. "Benim sana söyleyebileceğim sadece bu." O baştakilere güveniyordu mutlaka; hayatı, hep baştakilerin belirlediği meşruiyet çizgisinin bu tarafından olanlara has bir güvenle geçmişti (Bostancı, 1995: 71).*
>
> *Gitmeden önce babam yaklaştı: "Bak sana söylüyorum," dedi, "Sakın bir şey yapma. Kardeşinden sonra bir de senin başın derde girsin istemeyiz."*

“Tamam” dedim. “Ben okula dönüyorum. Bu memleketin güvenlik güçleri yok mu? Katili elbet bulurlar bir gün…”

Babam başını yere eğdi. “Ben Allah’a havale ettim sadece, başka bir şey demiyorum.” Kucaklaştık (Bostancı, 1995: 194-195).

Baba, oğlunun kendisinin, çevresinin ve toplumun anlayış ve yönteminden sert bir şekilde farklı siyasî mücadelesinden utanç duyabilir.

Evdekileri düşünüyorum. Hiç alışık değiller böyle şeylere. Tutuklamalar, hapishaneler, aramalar… Baştakiler kocaman bir güç, nasıl onlara ters düşülebilir? Hayatında hiç iktidarla karşı karşıya gelmemiş bir baba… Elinden ne gelir, ne yapar, ne söyler? Büyük ihtimal önce komşularını düşünüp onlardan utanacak. Sonra gazetelerden, muhayyel kalabalıklardan utanacak “Oğlun terörist miymiş?” şeklindeki bakışlara muhatap olduğunda, ülkede olup biten her türlü bela için çocuklarıyla beraber kendinin de suçlandığını düşünecek (Bostancı, 1995: 18).

Oğul genellikle babanın siyasî statüsünden gurur duyar. Babasının siyasî nüfusundan faydalanabilir.

- Benim babamı tanır mısın? Kim olduğunu bilir misin?

- Kim senin baban?

- Etem Efendi.. derler.

- Ha, anladım.. şu Etem Efendi.

- Hayır o Etem Efendi değil.. Demokrat Partinin Başkam, il başkanı Etem Efendi.

- Tamam canım bildim bilmem mi? Hatırlı kişidir, ünü tünü dört bir yanda (Sepetçioğlu, 1989: 243).

Babanın ülkenin geleceğine, olup bitebilecek siyasî olaylara dair sezgileri evladına rehber olabilir.

"Yine o deftere babamın yaklaşan ihtilalin ayak sesleri, o delibozuk, çiçek tozu bulaşmış, astımlı rüzgârın sezintisi olan sözlerini yazmıştım" (Çokum, 1996: 72).

Sağlam bir millî bilinç evlada ve topluma bırakılan en değerli sosyal, siyasî miraslardandır.

kesinlikle bir şey biliyordu, o da, ölürken bile gözlerinin önünde ay yıldızı ak, kırmızısı yangınlarda bin kere milyon bayrakçığın küçücük ellerde sallanıp duracağı, sanki, son soluklarında uçuşan bayrakçıklar, aklı kırmızılı bayrakçıklar.. çocuklarının, şehir çocuklarının, bu milletin çocuklarının.. Devletin.. bin kere milyon, dalgalanması.. (Sepetçioğlu, 1989: 149).

Siyasî kulluk, kuklalık yerine demokrat bir kişilik örnek olmalıdır.

"Doktor Enis Bey Servet-i Fünun içliğindeydi fakat 1940'ların kapıkulluğundan farklı, müteşebbis, hareketli, demokrat biriydi" (Çokum, 1996: 16).

Daha çok yüksek zümre yanlısı, halkla pek ilişkili olmayan bir siyasî tutum, fanatik taraftarlık uygun bir almayış ve yaklaşım değildir.

> *"Babam tam bir DP'liydi, fakat halkın DP'liliğinden başka bir taraftarlıktı bu. Aristokrasiyle örtülü, halkla tam kaynaşmayan, şehirli görgüleriyle sarılı bir DP'lilik..." (Çokum, 1996: 23).*

Statik bir görüşte takılıp kalmamalı. Değişime açık, yenilikçi bir anlayış benimsenmelidir.

> *"Babam yeni partisini hemen benimsemişti. Veysel Ağabeyin partilerüstü veya dışı konuşmalarını yadırgıyordu" (Çokum, 1996: 236).*

Yeniliklere açık, yenilikleri destekleyen, yapıcı niteliklere sahip bir siyasî kişilik hâline gelinmelidir.

> *"- Hayır hayır, sizinkisi ortalığı bulandırmak, iyi giden birşeyleri altüst etmek. Ülke kalkınıyor görmüyorsunuz. Birinci Dünya Savaşından kalma naftalinli dolaplarınızdan çıkın artık! Ufku görün ileriye gidin biraz" (Çokum, 1996: 47).*

Siyasî olaylar herkesçe farklı şekillerde manalandırılabilir, yorumlanabilir. İktidarı destekleyen veya muhalif görüşler, gerçekleri olduğu gibi görerek değerlendirmeye dayanmalıdır.

> *"Mandacılığı da nereden çıkarıyorsun? diye sormuştu Enis Bey. Bu anlaşmalar Türk Devletinin ayağını sıkıca yere basması için gerekli payandalar. Londra ve Zürih Anlaşmaları Kıbrıs'ın müstakilliğiyle beraber oradaki Türk varlığını da dünyaya duyurdu" (Çokum, 1996: 43).*

İnsanları siyasî eğilimine taraftarlığına göre karalamayan yargılamayan baba iyi bir siyasî modeldir. Doğru tek bir tarafta toplanmaz. Her kesim birbirinden faydalanırsa herkes çok daha fazla fayda sağlayabilir. Siyasetin genel, evrensel amaçlarına ulaşmak çok daha kolaylaşabilir, insanileşebilir.

> *"Enis Bey Nazım Hikmet'i hain, kızıl komünist gibi ifadelerle karalamayan, aksine onun şiirlerini beğenen ve hatta ezberleyen DP'lilerden biriydi. Fakat Nazım'ı sadece bir gizliliğin heyecan veren kahramanlığı adına, okurdu. Eğer aşktan söz edecekse, o zaman Yahya Kemal'i tercih ederdi" (Çokum, 1996: 142-143).*

Babanın siyasî anlayışı evlada aktarılırsa siyasî kültüre dair değerli tecrübe bir mirası olur.

> *"Enis Beye göre partilerin kurulmasına kapı açmak demokrasiye dönüş demek olsa da, yönetimin halk üzerindeki baskılarında hafifleme olmuyor tam tersi baskılar yoğunlaşıyordu" (Çokum, 1996: 147).*

Babanın kendi görüşlerinin mücadelesinin doğruluğu ve yanlışlığı arasında bocalaması oğlu için en etkili yol göstericilerden biri olabilir.

> *"O anda babasının kendi şuuraltında inandıklarıyla bu insanlar arasında bocaladığını biliyordu. Keşke onları o derece benimseyip tabulaştırmasaydı" (Çokum, 1996: 158).*

İnsanların bazı yaşanmışlıklar, tecrübelerden sonra görüşleri değişebilir. Uğrunda çaba sarf edilen şeylerin bile boş olduğu sonucuna varılabilir. Babanın sancıları oğul için bir doğum olabilir.

"Enis Bey biraz buruk, gözleri sancılı, sözleri ağuluydu. İçinde yeni bir çatışma başlamıştı ve dünyanın ideallere bile değmeyeceği şeklinde çapraşık bir tablo sergiliyordu şimdi" (Çokum, 1996: 179).

Baba, çocuklarına hayatlarını idame etme imkânı buldukları yere saygı ve sevgi ile sahip çıkmaları gerektiğini aşılamaya çalışır. Devlete vatana topluma ülkeye bağlılık nasihati siyasî bir sorumluluğun olgun bir ifadesidir.

'Osman Baba:

Biz bu ülkenin topraklarında barındık, aşını aşadık (yedik), kardaş gibi yaşadık, bu ülkeye zarar verilmesini istemeyiz. Bu insanları kendi insanlarımız gibi severiz, koruruz' (Özdek, 2008: 110).

Babanın, soyunun Türkleri sevmesi, çocuğa bir örnek teşkil eder.

'Babamın nesli, dedemin nesli, dedemin dedesinin nesli de çok seviyordu Türkleri' (Özdek, 2008: 222).

Babanın yazdığı şiir, çocuk için bir değer yargısı hâlini alabilir. Önemi anlatılamaz bir değer, yaklaşım, inanç, dilek paylaşımı sağlayabilir.

'Babamın birinci dünya savaşı sırasında yazdığı bu şiiri en değerli belgeleri arasında saklıyorum.'

''İlâhî, Muhammed'in yeşil bahçesini (yurtlarını)

Türkler kanları ile suluyorlar ki daha gür daha pür olsun

İlâhî, ben de Türk kardeşlerimin safında

Vuruşmak, ölmek isterim..

Onların zaferini göster bana…'' (Özdek, 2008: 222).

Babalarının eski zamanlarda yerleşme kararı aldıkları yerden çocukları kolay kolay kopamaz. Çocuklar baba toprağına vefa gösterirler.

'Babalarımız buraya oldukça kalabalık gelmişler ve çarçabuk bir mahalle kurmuşlar' (Özdek, 2008: 149).

''Atı uçurmayan, yüreği yıkayan rüzgârın gücünü nereden bilecek?" diyebilecek kadar siyasî lider ve ideallerine aşkla bağlı bir babanın elini tuttuğu kızı babasının eliyle kanatlandığı değerlerin ufkunda uçmaktan başka ne yapabilir ki? Kalpleri birbirine ritim tutanların gözleri aynı hayali görür.

"Bu eve sığamıyorum. Ne üzüldüğümü biliyorum, ne başka bir şeyler duyup duymadığımı. Savaş geliyor. Her şey boşluğa yuvarlanıyor sanki. Savaşın yangınını çıkaracak benzin boyuna dökülüyor. Ansızın alev de yaklaştırılacak. Yurtta sulh,

cihanda sulh dediği zaman kızmıştım. 'Musul duruyor, Hatay duruyor, bu ne bu' demiştim. Şimdi onsuz..."

Sesi birden derin boş kuyulara düşüveriyor. Leyla şaşkın: Ona kızılır mı?

"Şimdi bir atım olacaktı... Eskisi gibi vurup gidecektim, kan köpük içinde kalacaktık. Atı uçurmayan, yüreği yıkayan rüzgârın gücünü nereden bilecek?"

Emir Bey ayağa kalkınca Leyla masanın karşısındaki kanepeye oturdu. Elleri bacaklarının arasında. Ne diyeceğini bilmiyor.

Baba kızının önüne geldi, elini uzattı. Leyla ne yapmalı bu eli? Tuttu. Ayağa kaldırıldı. Baba-kız, odadan çıktılar (Kutlu, 2006: 15) sofayı geçip merdiveni indiler. Kadınların sesleri duyulmadı. Evin avlusunu geçtiler. Emir Bey büyük kapının paslanmış demirlerini çekti, yere ve yukarıdaki duvara gömülü yuvalarından. İyice bakımsız kalan otomobilin krank demirini aldı, kızını direksiyona oturttu. Leyla bu işi bilir. Emir Bey kolu çevirdi, Leyla gaz verdi. Motor çalıştı. Emir Bey yerine otururken, Leyla sağa çekildi, koca konak kapısına çarparak çıktılar. Yollar kapkaranlık. Taş döşeli, dar, frengili, cüzamlı açların yattığı evlerin açıldığı sokaklar geçildi. Leyla babasının yanında kımıldamadan oturuyor. Onun ne yapmak istediğini bilmiyor.

"Savaş kapıları vuruyor kızım" (Kutlu, 2006: 16).

Dinî ve millî samimiyet ruh hâlini aldığında dinî, millî sevgi, endişe, üzüntü her bedene şekil verir, kutup yıldızı olur.

Babası sigarasını yakmış, yüzünü gökyüzüne dikmiş dolanıp duruyor. Kimseler yok, kimseler. Sönük birkaç yıldız, dağınık. Hava kapalı. Gölge gibi baba-kız. Otomobil uzakta. Ne yapacaklar?

"İçimde korku var yavrum, kızım, meleğim, talihsiz evladım."

Leyla çözülmüş, ağlamaya başlamıştır. Karanlıktan, babasından, dokunup dokunup kesilen gece yelinden, Eyyüp Peygamberin derinlerde olduğunu bildiği sandukasından, Atatürk'ün ölmüş olmasından... Dehşetli üzgün (Kutlu, 2006: 16).

Babaların acı hatıraları, yüreklerdeki yol işaretleri olur. Millî mücadelelerin şehitleri millî duygu ve düşüncelerin bereketli topraklarıdır. Dost ve düşmanın parmak izidirler. Emir Bey'in Kızları'nda Ermenilerin başını keserek öldürdükleri baba millî duygu ve bilincin bayrağıdır.

Emir Bey'in az ötesinde korkular içinde küçücük, henüz sekiz yaşında bir kız çocuğu, çook ötelerde değişik zaman ve mekânın kesiştikleri bir yerde yalnızca kendisinin solgun anısında yaşayan bir adam. Yalnızca bir hayal o. Kemikleri bile ufalanmış, ayrışmış, gelip geçtiği unutulmuş bir gövde: Babası Batu Beg. Otuz yaş yaşamamış, beyni ve yüreği ayrı ayrı toprağa katılmış bir adam. Ermenilerin başını keserek öldürdükleri Batu Beg. Kafası, annesiyle birlikte kaçıp bıraktıkları uzak, çok uzak, çok sisli, çok ıslak bir evin hayatının tam ortasındaki direğe takılı, gövdesi aşağıda evin önündeki çimenlerin üstünde sökülmüş bir ağaç kökü gibi dallı budaklı ama cansızlığa atılmış. Gölgeler boyuna renk değiştiriyor, boyuna yer değiştiriyor. Kayın ağaçları

çıplak. Vişneler sarı yapraklarını döküyor, mısır koçanları kararmış (Kutlu, 2006: 17).

Millî kahramanları, millî geleneklere uygun olmayan tezatlı, çok abartılı, aşırı bir kültürel yozlaşmayla bile içten anmak evlatlara atalarını tanıtmada benimsetmede çok etkilidir. Türk çocuğu atalarını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendisinde kuvvet bulacaktır.

Bir akşamüstü Leyla, annesinin yemekten önce babasının önüne, üstünde ceylanların koştuğu lake tepsiyle bir karafaki rakı, taze nane, kırmızı turp, birkaç dal kıvırcık, çok baharlı (Kutlu, 2006: 18) tere ve zar gibi saydam kesilmiş incecik dilimlerle Urfa peyniri getirdiğini, yanı başındaki sehpaya yerleştirdiğini gördü:

"Ruhuna içiniz Emir Beyim. Ben hatimini indirttim, duası yapıldı. Kim bilir o son zamanlarda ne kadar özlemişti."

Bir sonbahar günü gibi, indi inecek gözyaşlarını indirmedi; çünkü Emir Bey, sağ elinin işaret parmağıyla karısının gözünde birikmiş titreşen yaşı aldı.

"Uzak bir dost, büyük bir kahraman için..." dedi. "Ruhuna! (Kutlu, 2006: 19).

Atatürk sevgisi babaların çocuklarına bıraktığı önemli fikrî miraslardan biridir.

"Yazmak için akıttığım o uzun yılları boşa harcamışım gibi geliyor bana. Belki bütün bir ömrü boşa akıttım. Kendimi hakikatleri yazmakla vazifeli sayıyordum. O yüzden bu işi çok ciddiye aldım. Sonra yavaş yavaş içimde tedirginlik başladı. Samimiyetsiz ve düşmanca hakikatlerdi bunlar. Bu bana yakışıyor muydu?"

Leyla gözlerini açarak, soluk almayarak babasını dinliyor, Pek bir şey anlamıyor. O günah çıkarıyor ama neyin günahını? Ne sorsa yanlış olacak. Bunun bilincinde.

"Hastalığı duyulduğunda..."

Atatürk'ten söz ediyor (Kutlu, 2006: 21).

Emir Bey, Gazi'nin cenazesinin Ankara'ya nakli sırasında Ankara'ya gitti. İstiklal Madalyasını takınmış, koyu gri elbiseleri bollaşıp büyümüş, yüzünün bütün çizgileri aşağı inmiş bir adam olarak...

"Her zaman büyüktü, her zaman kahramandı. Tâzim borcumdur!.."

Başka öğrencilerle birlikte İstanbul'dan gelen Batu, onu tören sırasında gördüğünde, tuhaf bir sevinç duyduğunu anlattı: Beyaz saçları dalgalanıyor. Lacivert paltosu taa mebus olduğu günlerden kalma. Tabut geçerken, o upuzun boy yitiyor. Baş, derin bir huşuyla eğilmiştir. Batu onun mırıldanışını da çözmüş:

"Affet Paşam... Seni anlayamadık biz. Sen bize göre çok fazla bir insandın!.."

Onu sağlığında tapılacak kişi gibi gösterenlere, onların ikiyüzlülüklerine nasıl da kızardı (Kutlu, 2006: 147).

Babanın siyasî düşünceleri değerli, önemli bir siyasî düşünsel birikim mirasıdır.

Ardında bıraktığı Mumhane Sokak, 32 numaralı ev. Aradan geçen yıllarda numara değişmedi. Kimse, bu eski, yıkılmış, yeri bile unutulmuş mumhanenin adını taşıyan

sokağa dokunmadı. Omuzlarda taşınan ihtiyar, Ankara yolunu açanlardandı. Kemal Paşa'ya ta başından beri hak veriyordu. Meclisin Anadolu'da toplanması gerektiğine inanıyor, ısrarla destekliyordu. Düşman çizmesiyle, hatta bırakın onu, bakışıyla kirlenen bir şehirde istiklal için, haysiyet için, namus için neyin savaşı yapılırdı ki? Olmadı, dinlemediler. Apar topar bir seçim yapıldı. Ne oldu? (Kutlu, 2006: 70).

Babanın siyasî kabul görüşü, tercih edilişi oğlunu mutlu eder. Vatansever bir politikacı olmak, milleti temsil etme gayreti göstermek, yapıcı yaklaşım gurur, övünç verir, rehber olur.

"Urfalılar babamı milletvekilleri olarak görmek istiyorlar. Bunu bana çok kişi söyledi. Adamlar haklı. İstedikleri kişileri değil, ellerine listesi tutuşturulan kişileri seçmeye dayalı sistem olsa ne olur olmasa ne olur?"

Buz kesiyor elleri Hüsranın, Nevnihal Hanıma bakıyor, rengi solmuş. Batu konuşuyor:

"'İster partiden, ister müstakil koysun, bizim gönlümüz ondan yana', diyorlar. Babamla kaç defa görüşmüşler. Kırgın olduğunu söylemiş. 'Beni memleketi karıştırmak için kullanmayın demiş. Bana geldiler. Çok konuştuk, uzun konuştuk... Otuz beşte yapılacak seçimler için önümüzde yeterli zaman vardır..." (Kutlu, 2006: 138).

Baba oğul siyasî fikir alışverişiyle nesiller arası farkların farkını yıkıcı olmaktan çıkarmaya büyük katkı sağlayabilir. Nesillerin birbirini kırgınlıklarıyla yönlendirmemesi gerekir. Zorlama, baskı yerine fikir alışverişiyle demokratik şekilde bilgi, tecrübe ve fikir paylaşımı çok daha verimli sonuçlar doğurabilir. Babanın haklı, doğru, gerçek çıkan görüşleri, ufku, eser ve katkıları evlatları için övünç verici birer yol işaretidir.

Bu defa Batu öfkeleniyor:

"Kırgınsınız. Bizi o yüzden zorluyorsunuz. Mahmut haklı. Ben de öyle düşünüyorum."

"Kırgın? Evet doğru, kırgınım. Benim tecrübelerim şunu öğretti: Düşman gidince, ülken işgalden kurtulunca gelen şey hürriyet değildir. Hürriyet çaba ister, beslenmek ister, hayal gücü ve tahammül ister. Hürriyeti emir-kumanda zincirinin rahatlığını yaşayan insanlar getirmezler. Tek parti, tek fikir, tek emir ve yerine getiren sen... Bunun askerlikten, polislikten farkı ne? Denediğin şeyleri değişmeyen şeraitte yeniden yapmaya kalkışmak, insanın aptallığından başka hiçbir şeyini göstermez. Bu, ümitlerin ziyan olduğu manasına da gelmez." "Yarısı doğru yarısı yanlış sözlerinizin baba. Siz yenildiğini anlayacak kadar akıllı ve faziletli bir insansınız. Bu tamam. Yine yenilirim, diyorsunuz. Peki. O zaman sizi zorlamak yanlış. Ama siz de bizi zorlamayın. Bırakın kendi neslinizi, bizim neslimizi de sizin kırgınlığınız yönlendirecek. Buna izin vermeyiz."

"Batu haklı baba. Ben de aynen onun gibi düşünüyorum..." (Kutlu, 2006: 140).

Leyla çok sonraları düşünecektir: Özellikle Mahmut Batubeg'de düşünecek güç kalmadığı zamanlar düşünecektir: Acaba bir aydan çok süren konukluk Mahmut'u öfkelendirdi de ondan mı, yoksa açıktan Filiz'i savunduğu için Nevnihal Hanıma saldıramayınca, babasını mı kullandı?

Bir hesabı, ülke adına ve halk adına soruyordu Mahmut.

Emir Bey'in Ankara yolunu açanlardan biri olduğu nasıl unutulur? Bu açışın şahsi iktidar için olmadığı nasıl unutulur? Oğullarının mesleklerini onlar daha yedi ve beş yaşlarındayken seçtiği, şarklı siyasetinin kısırlığını görerek siyaseti yanladığı nasıl unutulur? Kahramanlar istiyordu o. Bu cemiyet yüz yıl daha kahramanlara muhtaç hissedecekti kendini, onun düşündüğü saptamalardı. Doğrular değil. Mahmut ise savunduğunu söylüyor. Öyle olsa ne çıkar? Şu çıkıyordu: (Kutlu, 2006: 253) Babası cemiyetin istediğini söylüyordu. Mahmut bu isteğin gerçekleştiğini.

"Çok büyük değişiklikler yapıldı. O eski cumhuriyet kuşağı eskimiştir Nevnihal abla. Halkçılar ise bitmiştir. Zaten köhne, tutucu ve halktan kopuktu. Osmanlıyı yıkabilmiş mavi kanlı asiller sanıyorlar kendilerini. Niye ulan, niye sen görgülü, asilsin, niye Allah aklı yalnız sana ihsan ediyor?"

"Evet" diyor Nevnihal Hanım. "Bunu baban da böyle düşünürdü."

"Ama o da halkı hor görürdü. Hürriyeti onlar halka indiremedi Nevnihal abla. Biz indiriyoruz."

"Oğlum nedir bu indirmek çıkarmak sözleri? Asıl siz böyle söyleyip kandırmıyor musunuz milleti? Yani onları savunmuyorum. Baban da savunmuyordu. Biz şahidiz onun küfürlerine, öfkelerine. Hükümetleri haksız bulan o. Devletin memurlarını şımarık ve sorumsuz bulan da o" (Kutlu, 2006: 254).

Ben, Emir Beyimin, siyasete karışmayın derken bugünleri görmüş olup olmadığını düşünüyordum. Ne adamdı senin baban Leyla Hanım. Ne adamdı" (Kutlu, 2006: 260).

Baba, kızına evlatlarına siyasî vasiyet, siyasî öğüt verebilir.

Yine Mahmut. Hangisine hak veriyor Hüsra? Üçüne de... Emir Bey o zaman Hüsra'ya dönüyor, gülümsüyor:

"Sana vasiyetimdir, siyasetle uğraşma kızım. Küçük bacını da sen kolla..."

Dağ fare doğuruyor (Kutlu, 2006: 140).

Babanın evlatlarına siyasî anlayış, uygulama ve tecrübeyle ilgili siyasî öğüdü, siyasî vasiyeti çok önemli, değerli, faydalı bir paylaşımdır.

Emir Bey'in sesi çok alçak, çok uzak geliyor şimdi: (Kutlu, 2006: 140).

"Bir manada, yahut ilk bakışta ben yenilmiş biriyim. Hakikatin bu yüzü yetmiyor. Büyük davalar nehirler gibi. Boyuna aynı yataktan akmıyor. Biz değişikliği belki görmeyiz, ama nehirler yatak değiştirirler. Bir başkasına katılırlar. Yahut ona katılanlar olur. Her insan bir nehirdir. Önünde tek yol yoktur. O zaman yenilmiş değilim. Memleketimiz insanının bugün siyasetten anladığı, karşıdakini katletmek. Düşüncesini, canını yahut geleceğini katletmek... Ben diyorum ki, buna gireceğinize, yaptığınız işi çok iyi yapın. Ardınızda ister kendi sulbünüzden, ister başka bir gençten, hayr-ül-halef bırakın. Bir baba çocuklarına satılık adam olun diyebilir mi? Vasiyetimi ister tutarsınız, ister tutmazsınız..."

Emir Bey, burada duygu sömürüsü yapıyor:

"Sütünüze kalmış..."

Üç genç işaretleşip dışarı çıkıyor. Emir Bey'le karısı odada yalnız kalıyorlar (Kutlu, *2006: 141).*

Baba sevgisi, babanın mücadelesini örnek almak, babanın oğluyla millî meseleler üzerine sohbetlerle verdiği millî değerler eğitimi, oğlun vatan için dağa çıkıp babası gibi vatan müdafaası yapmasını, ülke için savaşmasını sağlayabilir. Oğul için vatan, millet, devlet aşkının sadakatinin ve fedakârlığının en önemli, etkili, yönlendirici, içten besleyici kaynağı babadır.

"Sevgili anneciğim ve babacığım,"

"Sizinle gelmiyorum. Ben, ideallerimin peşinden gidiyor, dağlara çıkıyorum. Sakın benim için üzülmeyin, beni beklemeyin ve aramayın. Siz bu mektubu okurken, ben dağda olacağım. Bu davada başarılı olursak, nerede olursanız olun, ben sizi mutlaka bulurum. Beni bağışlayın. Sizi çok seven oğlunuz. 'Fikret' (Kulin, *2012: 23).*

Birkaç yıl önce, hayatının ilk avına çıktığında, babasıyla yine böyle erken bir saatte gelmişlerdi nehir kenarına ve sularının rengini görünce şaşırıp kalmıştı.

"Baba, baba, şuraya bak! Sular kıpkırmızı."

"Elbette oğlum Bosna'ya yıllar boyunca Boşnakların kanı aktı. Her sabah güneş doğarken, Bosna nehri bütün kollarıyla, bir an için tüm o savaş kahramanlarının hatırına, bu rengi alır."

Oğlunun üzgün yüzüne bakıp gülümsemişti.

"Ama, artık hiç kimsenin kanı dökülmeyecek ne Vrbas'a ne de başka ırmağa. Savaş bitti bundan böyle barış içinde yaşayacağız. Sizler ve çocuklarınız tahta geçtiğinde, her yeni günün doğuşunda, ölenler adına kızarmaktan vazgeçecek nehir."

"O mümkün değil baba, çünkü bu topraklarda birilerinin gözü hep olacak," demişti Stefan. Ağabeyi her zaman ukalalık ederdi böyle.

"Ben umudumu yitirmeyeceğim Stejo. Boşnakların kılıç darbeleriyle savaş meydanlarında değil, uzun uzun yaşayıp kocayarak, yataklarında ölmelerini sağlayacağım. Sen de bir gün benim yerime geçtiğin zaman, kendini benim gibi barışa adayacaksın. Toprağımızın altında ve üstünde öylesine bir zenginlik var ki oğlum, savaştan uzak kalabilirsek, halkımız ebede kadar refah ve mutluluk içinde yaşar. Gerçek liderlik budur zaten, halkını mutlu kılmaktır," demişti babası.

Birkaç gün sonra Tvrtko, Dyed'e aktarmıştı babasıyla aralarında geçen konuşmayı. Bütün sırlarını, dertlerini, düşüncelerini Dyed'le paylaşırdı kendini bildi bileli (Kulin, *2012: 251).*

Millî istiklale önem verilmelidir. İstiklal her türlü maddî ve manevî değerin varlığın zenginliğin hayat kaynağı ve koruyucu, yüceltici şartıdır. İstiklalin olmadığı yerde izmihlal vardır. Her çeşit hazinenin yıldızlı muhafazası olan istiklalin varlık ve devamı ancak büyük fedakârlıklarla mümkündür. Gereğinde fedakârlık ve feragatte bulunmayanlar sadece istiklallerini değil kendileri için hava ve su gibi vazgeçilmez her yüksek değerlerini

kaybetmek zorunda kalabilirler. Sevdalinka'da oğul millî istiklal uğruna âşık olduğu kızdan vaz geçerek babasının isteği üzerine siyasî bir evlilik yapmayı kabul eder. İstiklal uğruna gerekenleri yapar.

"Aşk için bile mi?"

"Aşk için bile. İstiklalimiz her şeyden üstün onu korumak için fedakârlıklar gerekiyor."

"Peki, bu saatte ne yaptın Rujiça ile"

"Törenden önce, onu son kez görmek istedim. Uzun bir süre görüşemeyebiliriz, çünkü babam artık benim de Stanak toplantılarına katılmamı istiyor" (Kulin, 2012: 263).

Gençlerin millî tarihe dair bilgiye ilgisi her zaman ama özellikle millî tehdit ve tehlikeler karşısında büyüktür. Ancak resmî tarihin kuru ve ruhsuz bilgi yığını millî istiklal için gereken millî bilinci, ruhu yeterince oluşturamaz. Özellikle babanın verdiği bilgilere dayalı millî ruh, bilinç, millî varlık ve mücadelenin ana sütü gibidir. Yeteri kadar uğrunda can verebileceklerin kanı toprakları vatan yapar.

Bir ara Fiko'ya Milaçka kırmızıya dönüştüğü için, "Nehir yine Boşnaklar için kan ağlıyor," dediğinde, oğlu bu sözü ilk kez işittiğini söylemişti babasına…

"Oysa bu deyim, Kulin kadar eskidir," demişti Burhan.

"Baba, bu 'Kulin kadar eski' lafı nereden çıkmış, Allah aşkına?" diye sormuştu çocuk. Kendi soy adına da atıfta bulunan bu benzetmeyi ne zaman duysa, irkilirdi Fiko. Nedense kendini eski püskü eşyaların satıldığı bir tozlu eskici dükkânındaki eprimiş, solmuş, yer yer yırtık bir işlemeli bohça gibi hissederdi. Anneannesinin sandığında bolca bulunan o hiçbir işe yaramaz, naftalin kokulu bohçalardan biri gibi.

Burhan biraz da oğlunu oyalamak için, bu sözün nereden çıktığını anlatmaya koyulmuştu. Fiko o kadar ilgiyle dinlemeye başlamıştı ki okul kitaplarında olmayan bu bilgileri, inlemeleri azalmış dikkati Burhan'ın ona özetlediği Boşnak tarihi üzerine yoğunlaşmıştı.

Fiko her çocuk gibi, Tito'dan sonra yazılan resmî tarihi okumuştu okulda. Oysa, şimdi bir ambulansta, babasının kucağında, hayatı pamuk ipliğine bağlı, ağrılar içinde beklerken, ülkesinin tarihine dair ne varsa öğrenmek istiyordu.

Çocuğun ilgisini çeken bir konu yakalayabildiği için sevinmişti Burhan. Hiç olmazsa, dayanılması zor bekleyişi kolaylaştırıyordu oğlu için. Bir masal anlatır gibi anlatmaya başlamıştı, Boşnakların serüvenini (Kulin, 2012: 319).

Fiko, babasının kollarında, aşağıda uzaktan gözüken Milaçka'ya bakıyordu. Nehir, ufukta yeni beliren güneşin etkisiyle kıpkızıldı.

"Bak baba, şuraya bak," dedi Fiko, "Milaçka kıpkırmızı."

"Boşnakların asılardır akıttıkları kanın hatırına, gün doğarken bu rengi alır Milaçka, oğlum," dedi Burhan.

"Hiç duymamıştım bunu" (Kulin, 2012: 249).

Baba, vatan sevgisini gönlünde ekip hayatında dalgalandırdığı yaralı oğluyla vatanın kurtuluşunu hak ederek ümit edebilir.

> *Oğlunun saçlarını, içi titreyerek şefkatle okşadı, Burhan. "Çok eski bir deyiştir bu, Kulin kadar eskidir." Sen duymadın, çünkü senin kuşağının vuruşamayacağını, savaşı tarihte bıraktığımızı sanıyorduk biz. Artık Boşnak kanı akmayacak sanıyorduk. Yanılmışız," dedi.*
>
> *Vadide alevden bir yılan gibi, kıvrıla büküle, kıvrıla büküle uzanıyor ve Bosna nehrine ulaşıyordu Milaçka.*
>
> *Fiko, babası ve dayısı kurtuluşu bekliyorlardı… Sabırla… Boşnaklar beklemeye talimliydiler (Kulin, 2012: 249).*

Savaş cehennem ateşleri, umutsuzluk dağları oluşturur. Savaş belirtilerini ülkenin kapısında hisseden baba olabilecekleri kestirebildiğinden gamlı yüzüyle bile evlatlarına ders, öğüt verir.

> *İstanbul'a gelmelerinin yılı dolmadan babasıyla Batu ağabeyinin söyledikleri gerçekleşti. Savaş çıktı. Leyla haberi gamlı yüzlü babasından duydu (Kutlu, 2006: 51).*

L. BABA SOYU

Kişi babasının soyuyla bilinir. Soy önemsenmelidir. Babadan hareketle soy ülküsü benimsenebilir.

> *Oysa bir Türk'sünüz siz, babanızı biliyorum (Pamuk, 2012: 309).*

Milliyet, bir toplumun fertlerini birbirine bağlayan, ortak maddî ve manevî değerler bütünüdür. Millet, dil, vatan, soy, tabiiyet, menfaat, din, kültür, tarih, ülkü birliği gibi ortak değerleri olan, bağımsız olarak birlikte yaşama şuuruna varmış bir toplum birimidir. Millet, milliyet unsurları etrafında birleşen toplum birimidir. Milliyetçilik, millete milleti meydana getiren milliyet unsurlarına yürekten bağlılık duymaktır. Milliyetçilik, milliyetini ve milletini sevmek, korumak, geliştirmeye ve yüceltmeye çalışmaktır. Milliyetçilik, milliyeti ve milleti uğruna fedakârlık yapmak inanç, irade, gayret ve hareketidir. Türk milliyetçiliği, Türk milletini yürekten sevmek, Türk milletinin maddî, manevî değerlerini korumak ve geliştirmeye çalışmak, Türk milletini maddeten ve manen yükseltmek duygu, düşünce, arzu, ülkü ve davranışıdır (Yazıcı, 2014: 999).

Babanın soyu Arap olabilir. Soy dolayısıyla ayrımcılık yapılmamalıdır.

> *Babanın adı?*
>
> *- Araplar Köyünden Niyazi Mehmet oğlu Niyazi*
>
> *Ne kalabalık herifsin sen be! Burası askerlik şubesi değil karakol; biz de senin kimliğini yazacağız sülâlen senin olsun.. (Sepetçioğlu, 1989: 5).*

Her türlü etnik ayrımcılığa karşı çıkan Türk toplumu, mensubiyet şuurunu esas alarak kültürel katılım ve paylaşımla devlete bağlılığı dikkate alır. Türkiye'de yaşayan insanları ırk bakımından tasnif ederek bir bölgenin devlet içinde istisnai bir rejime tabi tutulmasını, alt kültürlerden birine ait dilin okullarda okutulmasını hatta etnik dille öğretim yapılmasını öğütleyen ve Türk vatandaşlarını ırk olarak başka niteliklere sahip olduklarına inandırma çabaları vatandaşlar arasında ayrımcılık yapma sonucunu doğuracak.

Cumhuriyetin kuruluşu ile Türk milleti temel anayasal zeminde her türlü vatandaşlık kriterini tarif etmiş, mutlak eşitlik prensibini getirmiş, azınlıklar kavramını belirginleştirip belirtilenler dışında hukukî veya sınıfsal ayrımcılığa yer vermemiştir.

Amerika çok kültürlülüğün birliği esasına dayanır. Alman birliği etnik milliyetçilik, Fransız birliği cumhuriyetçi milliyetçilik ile şekillenir. Türkiye, kültür birliği esasına dayanan Türk kültürünü temel almıştır (Yazıcı, 2014: 1002).

İnsan soyuyla övünür.

Konyalılar'ın yerlilerine 'Gidi' deniliyordu. Murat, "Biz gerçek gidilerdeniz," deyince Cemil anlamamış, 'Seni gidi seni' deyiminin buradan kaynaklandığını öğrenince de bayağı şaşırmıştı (Bener, 2001: 87).

Babadan gelen asaletin hatırı vardır. Babanın soylu biri olması evlada çeşitli avantajlar sağlayabilir.

bir beyoğlu..

hatırlı kişi oğlu (Sepetçioğlu, 1989: 169).

Baba soyu güvenilirlik, hatır sağlayabilir. Soyluluk kibarlık, ululuk gerektirir.

Babası, onun babası, onun da babası.. en az bilineni Sultan Abdülhamid'den bu yana eşraftan kişi, hatırlıların en başı olarak köyü köylüyü elinin altında tutup yürütmüş soylular diye şehrin kütüğüne yazılmışlar (Sepetçioğlu, 1989: 54).

Kişinin hâl ve hareketleri, güzelliği, endamı soyuna bağlanabilir. Güneşin Dört Köşesi'nde salınıp giden bir kız için nisanın dallarda ıçkınması ile kızın salınıp gidişi arasındaki farkı sorana kör derler yorumu yapılır.

Ulen Cahit sen işini bilmez misin uçarı! Baban kim deden kim senin he mi ülen? (Sepetçioğlu, 1989: 127).

Alişan Ağa senin neyin olur?

Babam.

Haa, demek sen onun kızısın (Sepetçioğlu, 1989: 128).

Baba oğluna soyunu beğenmediğini yakıştıramaz. Soyunu korumak için soyunu küçümsediği kızı gelin etmek istemez. Her soy şereflidir. Herkes aynı Allah'ın kuludur. Aynı göğün altında aynı toprağın üstünde yaşayanların iç, dış hangi olumsuz etkiyle olursa olsun ayrılık davası gütmesi hoş, iyi, doğru, faydalı olmaz. Üstünlük soyda değil kültürde sosyal değerlerde takvadadır.

- Yaa..? Bizim soyumuz? Bizim soyumuz ne olacak?

- Hangi soy?

- Bizim soyumuz işte be!. Benim, benim, benim soyum!. Ne olacak?

- Dedemin eşkiya olduğunu sen söylüyordun ne çabuk unuttun? Köylüyse biz de onlar gibi köylü idik, onlar da bizim gibi geldiler şehire kondular.

- Yaaav onlar Papaklı be!

- Eee, ne olmuş Papaklı iseler? Şimdi Papaklısı çapaklısı mı var baba İmparatorlukta mıyız sanıyorsun kendini? Kaldı ki o vakit bile yoktu bu hikâyeler, İngilizin Rusun bilmem kimin iteklemesiyle çıktılar su yüzüne' sen bilmiyorsan ben biliyorum. baba, bak baba, açık konuşacağım baba, diyeceğim ki baba... (Sepetçioğlu, 1989: 80).

Ulen baba baba diye miyavlama; söyleyeceğini de söyledin daha ötesi mi olur. Kesin!. Bu iş olmaz. Ben bir Papaklıyı gelinim diye evime sokmam (Sepetçioğlu, 1989: 81).

Ülkemiz toplumsal yapısı açısından ırkçılığın tanımı sadece teori olarak anlam ifade edebilir. Son dönemde ortaya atılan çok etnikli toplum iddiaları, ırkçılık yönünde sapma tehlikesi göstermektedir. Bütün vatandaşlarını birinci sınıf olarak algılayan, genelde sosyal ve ekonomik darlığın sıkıntılarını yansıtan, özelde hiçbir gruba ayrıcalık veya kısıtlama yapmayan Türkiye Cumhuriyeti Devleti için belli grupları etnikleştirmek, farklılık fenomenine dayanan bir çeşit ırkçılık olarak ortaya çıkabilir (Yazıcı, 2014: 1002).

Milletleşme millî devletle gerçekleşir. Millî devletin ortadan kalkması toplumun milletten kabile, aşiret ve klana geri dönmesidir. Parçanın bütünün önüne geçirilmesidir. Birlikteliklerin değil farklılıkların oluşturulması, abartılması ve kutsallaştırılmasıdır. Piyasalar küçük parçalara bölünmekte toplumlar atomize edilmekte mikro (etnik) milliyetçilik ve mozaikleşme teşvik ve tahrik edilmekte ve yerelcilik öne çıkarılmaktadır. Milletlerin kalabalıklaştırılmasına yönelik yeni kabilecilik gayretlerine etnik kimliğin öne çıkarılarak millî kimliklerin zayıflatılmasına gafletle alet olunmamalıdır. Gerek ülke içinden gerekse ülke dışından bazı güçler, Türkiye'nin sosyal yapısıyla çelişen, etniklik, çok kültürlülük, mozaiklik, yeni azınlıklar gibi millî devlet bütünlüğünü tehdit edecek politikaları, liberal ve çağdaş gerekler olarak Türkiye'nin önüne koyma gayretindedirler. Türkiye'nin tarihî ve toplumsal özellikleri bir tarafa itilmektedir. Maksatlı, yapay kimlikler (etnik grup, etnik azınlık vb.) oluşturmaya yönelik bazı iddiaların propagandası yapılıyor. Etnik grubu, kültürel unsurlar belirler. Bir sosyal grubun etnik grup oluşturması için ana kültür kalıbından dilde dinde örf ve âdetlerde edebiyatta mimaride müzikte sosyal hayatın her bir alanında farklılık olması gerekir. Sadece mahallî dil farkına bakarak grubun etnik grup olduğu söylenemez. Millî devletlere karşı yürütülen otoriteyi zayıflatma etnik veya çok kültürlü parçalara ayırma politikasına rağmen hâkim güçlerin kendi açılarından devlete bakışı, kendi bütünlüklerinin muhafazası yönündedir (Yazıcı, 2014: 1004-1005).

Bugün Amerika Birleşik Devletlerinde Afrikalı-Amerikalı diye nitelenenlerin birçoğu siyah Amerikalılar gibi yaşamaktadır. Amerikanlaştırma süreci yoğun bir şekilde sürmektedir. Güney Amerika'nın çeşitli bölgelerinde yerli kültürleri savunmaya yönelik bir siyasî hareket

başlatmak isteyen Kızılderili araştırmacılara başarı şansı tanınmamıştır. Siyularla ilgili kayıtlar daha üzücüdür. Siyulara toplumsal ve kişisel örgütlenme yasağı getirilmesi Siyulararın intihar oranında büyük artışlara sebep olmuştur. Kanada'da İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Eskimo çocukları sosyal yardım adı altında eğitime tabi tutulmuş, maddî yaşama şartlarının iyileştirilmesi maskesi ile kişisel ve ortak kimlikleri yok edilmiştir. Fransa'da Fas kökenli nüfusta Arapça'dan veya Berberice'den Fransızca'ya hızla geçilmekte Faslı olmayanlarla evlilik ilişkilerinde büyük artışlar gerçekleşmektedir. Fransa'da göçmenleri yadsıyan nüfusun oranı, Ulusal Cephe'nin oy oranını aşmaktadır. Aynı şekilde Fransa genel politika olarak toplulukları tanımıyor ve bireyleri uyrukluğuna kabul ederek bireysel bütünleştirme yoluna başvuruyor.

Emperyalist politikalar güden ülkelerde kimliklerin ve farklı etnikliklerin siyasallaşmasına hiçbir türlü sıcak bakılmamakta bireysel haklar çerçevesinde Amerikalılık, Fransızlık veya İngilizlik bilinci hâkim kılınmaya çalışılmaktadırlar (Yazıcı, 2014: 1005).

Kimlik belirsiz birşey değildir. Ülkemizde gündeme getirilen kimlik tartışmalarında kimliğin içi boşaltılmakta sosyal rol veya sosyal statüler kimlik olarak algılatılmaktadır. Kimlik, bir toplumda yaygın olan kişiliktir (Yazıcı, 2014: 1010).

Soy önemlidir. İnsanın kendisinin ve muhatabının soyunu bilmesi gerekir. Soy köklü terbiyenin görgünün süzgeci, aynası olabilir. Baba oğluna soyla ilgili iyi öğüt vermelidir.

> *Babasının bir lafını hatırladı. "Sadece Saray'a gidecek insanların değil, atların, köpeklerin bile soyunu araştırmalısın oğlum. Köklü terbiyenin, görgünün yerini hiçbir şey tutmaz. Eşini soylu bir aileden seçmekle, isabetli bir şey yapmış oluyorsun," demişti sanki eşini kendi değil de Stefan seçmiş gibi (Kulin, 2012: 292).*

Babası belli olmayana iyi gözle bakılmaz. Soyu belli olmamak insanda çeşitli olumsuz hâllerin oluşmasına zemin hazırlayabilir.

> *Bana Piç Vedat derler. Adamı duvara yapıştırırım.*
>
> *- Annesi olmayan olmaz, babası bilinmeyen insan olur. Hem, sana ne ulan benim annemden? (Şenlikoğlu, 2011: 36).*

Soy, bazen bazı şartlarda dezavantaj oluşturur endişesi verebilir. Görünmek istemez görünüşler, kaçamaklar ve duyulmak istemeyen değil görünmek istemeyen saklanmalar, kısıldıkça kısılma yaşatabilir. Baba, soyun oluşturabileceğini düşündüğü problemlere karşı oğlunun geleceğini düşünerek kendince tedbirler almak zorunluluğu hissedebilir. Karşılıklı etkilenmenin samimi bir ifadesini gösterebilir.

> *Ben Ermeniyim, dedi İrfan çekinerek. Meyhaneci Çolak Kevorku bildin mi? Onun oğluyum (Sepetçioğlu, 1989: 152).*
>
> *Ermeniyim diyorsun., adın İrfan?. Meyhaneci Kevorku tanırım, niye adını İrfan dedi senin?*
>
> *Herhal?.. Ee, beni sünnet de ettirdi dışardan geçen bir abdalı çağırtıp., ne var bunda?*

Abdal..? Ha evet dur, hatırladım.. doğru. Şimdi çocukları temiz sünnetçiler kesiyor; dispanserde sünnet ediyorlar.. yaa, Devlet Hastanesi var artık, cerrahların elinden çıkıyor; şimdinin çocukları oralarından da sağlıklı.. abdal dedin de bak neleri getirdin aklıma.

Babamın beni sünnet ettirmesi, Türkler gibi onların adını koması, aklınca, onların arasında kaynayıp gitmem için.. olacak iş midir bu? (Sepetçioğlu, 1989: 153).

Kültürel kimlik, ben kimim, biz kimiz sorularının cevabını içerir. Kültürel kimlik, daha çok doğuştan sonra kazanılanlarla ilgilidir. İçinde yaşanılan, katılma ve paylaşmayla üyesi olunan bir kültürün yaşama tarzının kişilere ve sosyal gruplara yansımasıdır. Kültürel kimliğin kazanılmasında aile, arkadaşlık çevresi, okul ve iş hayatı önemli rol oynamaktadır (Yazıcı, 2014: 975).

Baba içinde yaşadığı ve kendisine inanan, ayrımcılığa uğramadığı vatanı, milleti ve kültürü benimseyip evlatlarına samimi olarak benimsetebilir.

Efendi, oğlum Yahudidir, ben Yahudiyim, bu ev Yahudi evi... eğer din ayrı sanıyorsan böyle ayrı; yok ise ben de baban gibiyim, buralıyım.. burda doğdum, burda öleceğim (Sepetçioğlu, 1989: 158-159).

Ben bilirim bu Türk Milletini, baban da bilir idi efendi.. inandığına inanır (Sepetçioğlu, 1989: 160).

Türk kültürü gerek oluş dinamikleri gerekse yaşandığı coğrafya itibariyle dışa açık bir kültürdür. Açıklık karşılıklı etkileşim şeklindedir. Bütün büyük kültürlerde olduğu gibi Türk kültüründe alt kültür alanları vardır. Anadolu coğrafyasında binlerce yıldır hayat süren Türkler, zengin motifleri ile günümüze kadar yaşamayı bilmişlerdir. Motiflerden bazıları sadece alt kültür içerisinde yaşar. Aynı motiflerin geneli, iletişimin ve haberleşmenin etkisi ile kolaylıkla ekseriyete yayılmıştır (Yazıcı, 2014: 1010-1011).

Türk'ün ve Türklüğün içini boşaltarak Türk kültürü ve Türk kimliği yaşatılamaz. Aslî unsurlar, soyut kavramlara dönüştürüldüğünde kavramların içi boşaltılmış olur. Binlerce yıl bir arada yaşayan, bağımsızlığı için yedi düvele karşı topyekûn savaşan halk, Türk halkıdır. Böyle bir halkın birlikteliği kontrata değil doğanın kurallarına veya kadere bağlanabilir.

Avrupa'da toplam 283 halk grubu öne çıktı. İtalya'da 3 milyonluk 11 halk grubu, Fransa'da 4 milyonluk 8 halk grubu yer alır. İspanya'da 9 milyonluk 5 halk grubu ve Ukrayna'da 13 milyonluk 19 halk grubu vardır.

Milletleşme sürecinin en önemli sonucu kültürel mutabakattır. Belirli ölçülerde mutabakatlar sağlanamadığında milletleşmeden söz etmek zordur. Devletle vatandaşları arasındaki ilişki sadece siyasî bağa dayanmaz. Siyasî ilişkinin temeli daha çok bir millet oluşturma veya kültür, toprak, ekonomi, dil, din vb. toplumsal unsurların bir bölümünü veya bütününü paylaşan bir topluluk olma düşüncesinin ifadesi olarak görülür (Yazıcı, 2014: 1011).

Evlat babasının soyundan dolayı babasının kendisini bir parçası hissettiği başka bir milletin içinde her iyi hâle rağmen yenilenmek istenen yerleşmiş kimliğinin bunalımını yaşayabilir.

> *Kendi İrfanlığı ile babası Çolak Kevork arasında sıkışıp kalmış bir benliğin cevap arayışı Müdürün Oğlunun kayıplara karışmasına sebeptir sanırsam..*
>
> *orada ne irfan adında yenilenmek istenen kimliği ne babası Çolak Kevorkun oğlu olması.. (Sepetçioğlu, 1989: 197).*

Babanın soyu ve ruh hâli ile özdeşleşme insanı rahatlatabilir. Hâkim milletin soyundan gelmeyen her olumlu şeye rağmen sahibi olunmayan bir toprakta yaşamanın huzursuzluğunu duyabilir. Belki yaşayanlardan çok ölüler toprağı vatan yapar. Ölülerimizin bizimle toprak arasında kurduğu bağ kopmaz.

> *şimdi bu mezarlıkta bir de ruhu, kendi ruhu İrfanın ölüp ölüp diriliyordu.. yalnız, uzak, özlemsiz bir yabancı toprakta. Halbuki üzerinde oturduğu anasıyla babasının mezarı idi (Sepetçioğlu, 1989: 202).*
>
> *Anasını da babasını da, mezarları.. bütün Gavurlar Sinnesini, orada unuttu (Sepetçioğlu, 1989: 203).*

Türk milliyetinden olmak için kendini Türk bilmek gerekli ama yetersizdir. Hem Türk olmak hem Türk olmayı ve Türk kalmayı istemek gerekir. Milliyet üç özellikle coğrafya, tarih ve kültür birikimine dayalı bilinçle beslenir (Akca, 2012: 123).

Aynı değerler etrafında birleşmiş toplumların ayrılık noktaları vardır. Bir arada ve güvenle yaşıyor olmanın karşılığında gerektiğinde yapılacak fedakârlıkların beraberliğin sürebilmesi için alınması gereken tedbirlerin belirlenmesinde bile fikir ayrılıkları çıkması olağandır. Milliyetçilik bir tek şekilde değil farklı şekillerde yaşanır, görülür. Milliyetçilik bazen hemşehricilik bazen millî servet konusundaki tutumlu davranış bazen yerli malı kullanma konusundaki hassasiyet olarak belirir.

Ortak dilden geleneklere kadar her şeyin tahrip edildiği süreçte (Akca, 2012: 157). Türk milletinin bütünlüğünü tehdit aracı olarak kullanılan kavramlara ve azınlıklara ait yeni tanım taleplerine aldanılmamalıdır.

Ortak kültür içindeki farkların abartılarak ve dünya ölçeğindeki benzeri gerçeklerden koparılarak vurgulanması kabul edilemez (Akca, 2012: 164).

Çeşitli şekillerde azınlık ırkçılığı yapanlar, Türk insanında bin yıllardan beri oluşmuş olan ortaklık inancını ve Türk millî bütünlüğünü parçalamaya çalışmaktadırlar (Akca, 2012: 164-165). İstikballe aramıza sokulmak istenen üç tuzağa düşülmemelidir. Varlığımızı boğmaya kalkışanların etnik tuzak, mezhep tuzağı, cinsiyet tuzağı kementlerine boynumuzu kaptırmamalıyız (Akca, 2012: 177).

Anadolu medeniyetleri, Türk değil Türkiyeli gibi yaklaşımlar coğrafyanın vatansızlaştırılması, milletlerin kalabalıklaştırılması ve yeni dünya düzeni içinde siyasî coğrafyanın yeniden şekillendirilebilmesi için kullanılmaktadır. Kültürü ve yaşama tarzını

sadece coğrafyaya bağlı sayarak bireyleri millî aidiyetlerinden koparma çabalarının gerçek amacı dikkatle incelenmelidir. Anadolu'da yaşamış eski toplulukların uygarlıklarının diriltilme çabaları dikkatle değerlendirilmelidir.

Bireylerin devletlerinden milletlerinden ailelerinden bağımsız bireyler olarak ele alınması, bireyin devletle çatışma içinde olması gereken bir konuma itilmesi ve millî değerlerin baskıcı olarak nitelenmesi Türk milletinin parçalanması yolundaki gayretlerin bir işaretidir. Bölme gayretlerini boşa çıkarmak için ileri sürülen varsayımlara ve yapay etniklik oluşturma çabalarına itibar etmemek gerekir. Milletleşme sürecini güçlendirerek millî eğitim ve kültür politikalarına çeki düzen vererek üniter devlet yapısı korunmalıdır (Akca, 2012: 178).

Türk milleti dost olma niyetinde olduğuna gönlündekileri örtülere sarmaz, kendisine yaklaşanı gönlüyle sarar. Karşısındakini kendinde kendini karşısındakinde görür. Mazide kucakladıklarını hâlde ve istikbalde baş tacı yapar. İnsan azınlık olsa bile doğduğu toprağı sever, başka toprağın güneşinde ısınmak, yerine basmak istemez, varlığını varlığına kattığı vatan için direnir. Kendisini kendisinden ayırmayan devletine sadakatle bağlanır.

Dün Osmanlıya bugün Türkiye Cumhuriyetine içten bağlı fedakâr ve cefakâr nesiller Türkiye'nin en büyük teminatıdır.

Türlü oyunlara ve yutturmacalara rağmen insanlarımız bazı istisnalar dışında işbirliğine ve yabancı emellere hiçbir zaman çanak tutmamıştır ve tutmayacaktır (Yazıcı, 2014: 981).

> *köylü olmayan köylü oğlu, şehirli olmayan şehirli oğluydu da davranışlarına baktın mı; Müslümanlığına Müslüman idi de, ne var ki, bu Yahudi evinde çekinmeden kalıyordu, Yahudi yemeğini yiyordu (Sepetçioğlu, 1989: 97).*
>
> *Şimdi ben Müslümanım, Elhamdülillah Müslümanım, hem de çok şükür, tamam mı? Bir de Türküm, ona ne şüphe ben kendimi bilmem mi, Türküm. Sen de, siz de Yahudi'siniz?. Burda doğmuş, benim gibi.. Ermeni'siniz, Rum'sunuz.. varmış, duydum, burada azlık ama hepinizden iyi kötü var imiş.. bu da tamam.. mı? Pekâlâ.. diyeceğim ki?. Neden şu sizin İsrail denilen millet, orada, bizim Müslümanlara savaş açar? (Sepetçioğlu, 1989: 100).*
>
> *Bunlar olmasın istiyorsan güçlü olacaksın. Bizim İmparatorluk gibi.. var mıydı o vakitler? Bizim Osmanlı diyorum.. bana sorarsan ben Osmanlının İmparatorluğunu seve seve isterim, çünkü.. isterim be kuzum neden istemeyeyim. Sen, Türk.. benim zenginliğim için ölmedin mi? Askere giden sen.. Osmanlı bana güvenmedi kendi Türküne güvendi aldı götürdü askere benim zenginleşmem için öldürdü (Sepetçioğlu, 1989: 101).*

Türk milleti insanlarını ayırıp kendi dışında tutmaz. Irkî ve genetik özellikleri farklı olsa bile kendiyle olanı kendinden bilir. Milliyeti ve kimliği kanda kafatası ve renkte aramaz. Hem ırkçılığa karşı tavır alıyor görünüp hem sadece biyolojik, genetik yaklaşımlara özenerek saf ırk aramak bir çelişkidir. İnsanları doğuşlarına göre ele almak, kan, renk, yüz, göz ve kafataslarına bakarak rakama vurmak Türk milletine ters düşer. Türk milleti insanları

biyolojik sınıflamalara tabi tutan ırkçılığı ret eder. Anne baba tarafından veya evlilik bağı ile ailede Türklük dışı bir kimlik aramayı yanlış bir yaklaşım sayar. Biyolojik varlığı değil kültürel kimliği, katılınan ortak yaşama tarzını esas alır. Kendini Türk kültürünün bir parçası hisseden ve kendiyle olan herkesi kendinden sayar. Et ve tırnak hâline gelmiş hisseder, kendinden ayrı görmez. Halkımız hoşuna giden, mizacına uyan yabancıyı reddetmez. Yunus gibi yetmiş iki millete bir gözle bakar. Herkesin tam bir benzerliği şart değildir. Yapı ve işlev uyumu, mantıksal, anlamlı beraberlik yeterlidir. Türkler tarihin en eski ve en cihangir kavmi oldukları ve yetmiş iki milletle bir arada yaşadıkları hâlde millî benliklerini kaybetmemenin şaşılacak sırrını bulmuşlardır. Türk'ün tavrı, kökünü koruyarak kendisine takılan ve eklenen her şeyi kabul etmektir. Türk, dışarıdan gelen her şeyi kabul eder, kendi bünyesine ekler, yeni unsurlar vasıtasıyla köke değişik şekil ve mana verir fakat kök itibariyle aynı kalır, kök aynı kaldığı için bir ağaç gibi kendinden türeyen her yapıyı kendi özsuyu ile besler, Türklüğünü kaybetmez, korur.

Kimlik, çok yönlü özel aidiyetlerimizi silmeden çeşitli mensubiyetlerimizin toplamı, zinciri olarak algılanmalıdır. Herkes, millî kültür içinde başı yukarıda korkusuzca kimliğine yüklediği içerik ne olursa olsun aidiyetlerinin her birini içine sindirerek dolu dolu yaşayabilmelidir. Herkes bütün çeşitliliği oluşturan öğelerden her biriyle belli bir akrabalık hissetmelidir. Toplumumuz birbirine benzeyen ve benzemeyen taraflarıyla bir çiçek demeti gibidir. Bal, arının konduğu çiçeklerden ayrıdır. Üst kimliğimiz üzerinde alt kimliğimiz hoş bir gamzedir, bendir. Herkes için zenginleştirici, verimli, müthiş bir karışım, deneyim sahibi olma bilinci kazanılmalı, korunmalıdır. Yüzyıllardan sürüp getirdiğimiz aynı temel karakteristiklere sahip olduğumuz gerçeği varlığımızda yankılanmalıdır. Ruh kardeşliği kollarımızı, birbirimizi dünyanın bir ucundan öbür ucuna kucaklayabilecek kadar uzatmalıyız. Birbirimize karşılıklı hizmetin moral ve ekonomik varlık ve devamlılığımızın güvencesi olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Moralimiz hâle güç, geleceğe ümit aşısıdır. Bakışlarımız, hâlimiz, hareketlerimiz birbirimize sempatimizi ortaya koymalıdır. Birlikte yaşamanın ortak amaçlar için çalışmanın zevki, tadı çıkarılmalıdır. Sahip olduğumuz unsur ve kuvvetlerin hepsinin bir bütün oluşturmasına katkıda bulunulmalıdır. Denge ve ahenk derecemiz arttırılmalıdır. Birbirimizi kabullenme düzeyimizi yükseltmeliyiz. Biri diğerini yıkayan iki el gibi olmalıyız. Farklılıkları zorla önlemeye ve yok etmeye kalkışmamalı. Farklılıkları reddetmek ve ortadan kaldırmak prensibimiz olmamıştır. Farklılıklar, çokluk üzerinde birlik meşalemizdir (Yazıcı, 2014: 998-999).

Allah'a ve peygamberine muhalefete kalkışan kimseleri soyca baba olsa bile sevmemeli.

> *"Allah'a ve ahiret gününe iman eden hiçbir kavmi, Allah'a ve Peygamberi'ne muhalefete kalkışan kimselere sevişir bulunamazsın. Velev ki o muhalifler "soyca" babaları veya oğulları veya kardeşleri veya hısım ve hemşerileri olsun… İşte Allah, böyle "zalim" kimseleri sevmeyen bir kavmin kalplerine iman tespit buyurmuş ve kendilerini yüce katından bir rahmet ile kuvvetlendirmiştir" (Asımgil, 2010: 164).*

Türk kültürü ve Türk tarihi, kültürel kimlik anlayışında kendine özgü bir yapı içerir. Kimlik tartışmaları ve etnik ayırımcılık, tarihimize yabancı bir konudur. Osmanlı döneminde

nüfus sayımları ve tahrir defterlerinde Müslim-gayrimüslim ayırımı yer almıştır. Başka herhangi bir ayırım yapılmamıştır. Toplumsal yapımızdan kaynaklanmayan birtakım ithal düşüncelerle Türkiye için ortaya atılan kavramların günümüzde herhangi bir geçerliliği yoktur. Osmanlıdan günümüze din ile milliyet çoğunlukla birbirine karıştırılan iki konudur. Balkanlarda Osmanlı beşeri coğrafyasında Türklük din kapsamı içinde ele alınmıştır. Müslüman Türk olarak algılanır olmuştur. Osmanlı toplumunda hâkim unsur olan Türkler, herhangi bir ayrıcalığa sahip olmamışlardır. Osmanlı ırka değil dine dayalı bir tanımlamayı esas almıştır. Günümüz Türkiye'sinde millî kimlikle din karıştırılabilmekte, din, kimliği belirlemede önemli bir etken sayılmaktadır. Biyolojik esaslara göre herhangi bir şekillenmeyi özümsemeyen Türk halkı din ile ırsiyeti çoğunlukla barıştırmaktadır. Türk kimliğinin modern düzeydeki şekillenmesi, yükselen milliyetçilik normlarına göre gelişim göstermektedir (Yazıcı, 2014: 1003).

M. BABANIN ÖLÜMÜ

Romancı her şeyi zaman içinde ele aldığından hayatın bilinen gerçeklerinden ölümün karanlığına doğru gitmeyi, doğumun karanlığından bilinen gerçeklere doğru ilerlemekten daha kolay bulabilir. Kişileri öldüğü sırada yazar. Artık kişileri iyice anlayabilecek, haklarında hem gerçeklere uyup hem kendi hayal gücünden doğan şeyler söyleyebilecek durumdadır. Gerçekle hayal gücünün kaynaşması en güçlü sonuçları oluşturur (Forster, 1982: 92). Ölümler ailenin değişim ve dönüşümü için önemli dönemeçlerdir (Vatandaş, 2011: 26).

Babanın uzun ömürlü olması dilenir. Babanın ömrünün uzunluğu evladın ömrünün uzunluğuna bir işaret görülebilir.

"Baba tarafım daha uzun ömürlüdür" (Eroğlu, 1986: 112).

Yatağından çıkamaz hâle gelen, öleceği anlaşılan babanın sevgiyle ilgiyle tedirginlikle gönlü yapılmaya huzurla ölmesi sağlanmaya çalışılır.

> *Leyla Mayıs sonunda, yatağından çıkamaz olan babası için son bir armağan vermenin tedirginliğini yaşıyor: Ona tek bir salkımcık olsun ıhlamur çiçeği verecek (Kutlu, 2006: 56).*

Eş tercihine karşı çıkan, kendisini sevmediğini, kendisine babalık yapmadığını düşünen evlat babasına öfkelenir, babası hastalanınca kızı aldırmaz görünür.

> *Ne var ki, Emir Bey ağır bir karaciğer krizi geçiriyor. Hastaneye gitmiyor, eve çağrılan doktoru kovuyor. Emir Bey yataklara düşmüş, o zaman Emir Ağa ayaklanmış, tıpkı Helal Hatun ağası gibi, hastalığını da kalkan yaparak esip gürlüyor. Geçmiş olsun demiyor Hüsra. Bir bardak su götürmüyor. Merak da etmiyor zaten.*
>
> *Nevnihal Hanım, pazar akşamı Hüsra'nın yatağına geliyor (Kutlu, 2006: 162).*

"Bir bardak sütlü kakao yapıp getireyim mi kızım?" "Git başımdan, götür onu kocan içsin" "Baban senden çok daha kötü. Ölüyor. Görmüyor musun Hüsra? Babanın sayılı günü kaldı. Senin kötülüğünü istemediğine inan, hiç değilse."

Bağırdım o duysun, büsbütün yataklara serilsin diye: "Kötülüğümü ister o. Beni ezdi. Bana bir gün için babalık yapmadı ki."

"Onunla bir konuşsan?"

"Hayır... Onunla konuşacağım bir şey kalmadı artık." Kalktı. Kapıdan çıkarken, dayanamadı döndü: "Babana kahırdır bu günler kızım. Seni kaybetmekten de korkuyor ama onun inancı şu ki... Enver Bey'in sana iyi koca olmayacağını... Çünkü onun babası... Sen babanı bir dinle istersen..."

"Defool!.. Kapıyı da kapat, defol!.." Nevnihal Hanım kapıyı kapatıyor.

Babamla niye konuşayım? Bugünden sonra ihtiyacım mı var? Kahrediyormuş. Ya ben, ben ne ediyorum? (Kutlu, 2006: 163)

Babaya öfke çoğu zaman gerçek değildir, sahtedir, aldatıcıdır, ters anlamlıdır. Gerçekte kız, evlat babanın hastalığına en azından içten üzülür.

Asıl dokunan bu değil. Emir Bey'in hastalığı, tedirgin gözleri. Elleri titremeye başlamış. Zaman zaman gömlek düğmesini bile ilikleyemiyor (Kutlu, 2006: 146).

Baba için endişe her şeyi unutturur. Telaşın feryadı her yeri kaplar, yürekleri dağlar, en koyu karanlıkları damarlara doldurur.

Seraye, babam ölüyor Cemal Amucam yetişsin.. dedi, geri döndü, koştu (Sepetçioğlu, 1989: 282).

haykırdı. Babam ölüyor (Sepetçioğlu, 1989: 283).

Babasının ardısıra bahçeye çıkan Seraye, daha kuyubaşına varmadan, aşağıda şehrin oralarda birdenbire bir kararma hissetti; sonra elektriklerin sönmüş olduğunu gördü. Babasının geri dönüp gelmesinden endişelendi (Sepetçioğlu, 1989: 285).

Babanın yaşlılıktan ölebileceği ihtimali hüzün ve endişe verir.

Babasının gözlerini bulamazsa avaz avaz bağırarak kendini odadan dışarı atacak. Babasının gözlerinde hüzün var. Alt dudağında titreşimler. Çok ihtiyar görünüyor gözüne, çok ihtiyar. Ölebilir, belki hemen şimdi ölecek. Atatürk'ten bile yaşlı. Arkadaşlarının genç babaları var. Onlar bilmezler yaşlı babası olmak ne demektir (Kutlu, 2006: 22).

Babanın ölümüne sebep olmak endişesi evladı sorumlu davranıp fedakârlık yapmaya yöneltebilir.

Ama ben Fizan çöllerine bu yaşta dayanamam, yolda ölürüm… Sen bilirsin, bunun vebalini sırtlanabileceksen git.

Hikmet Bey önce babasının abarttığını, Padişah'ın kendi doktorunu sürgüne göndermeyeceğini aklından geçirdi, ama mabeyindeki arkadaşlarıyla yaptığı konuşmalardan durumun ciddi olduğunu, saraydaki tedirginliğin arttığını anladı;

babasının ölümünün vebalini yüklenemeyeceği için gitmekten vazgeçti (Altan, 2006: 231-232).

Babanın ölümü bazen tuhaf bir tersten tepkiyle vefasızlık, değerbilmezlik gibi algılanabilecek perdelemeyle yaşanabilir.

Hemen, babasının, ölümü üzerinden daha bir gün geçmeden güldüğünü, bunun yakışıksız bir şey olduğunu, galiba, düşündü ve özür dileyen bir sesle, "Ne kadar yorulmuşum!" dedi. "Babamın koltuğuna oturuyorum da fark etmiyorum!" (Pamuk, 2012: 214).

Babanın ölüsü düşündürür, ölüm, hayranlığı acımaya dönüşebilir.

kütüphanenin açık kapısından içeriye ağlayarak bakan Ayşe'yi görünce babasına bir şey olduğunu hissederek korkmuş, sonra, orada sandalyede kıvrılıp kalan babasını fark etmişti. Babasının sandalyede, öyle bükülüp arkaya yaslanan gövdesini görünce önce ona acımış, sonra gövdenin ne kadar küçük, zavallı ve kuru olduğunu fark etmiş, bir ara eskiden babasının böyle olmadığını, ölümün, gövdeyi birkaç saat içerisinde kurutup küçülttüğünü düşünmüş, sonra yapılması gereken şeyleri düşünmeye başlamıştı (Pamuk, 2012: 214).

Refik bu uzun ve yoğun gecenin, sabahın daha da artan başsağlığı ziyaretçilerinin doldurduğu saatler içinde ilk defa kendi kendine kalıyor, babasını değil, geçen günü düşünüyor, sigara içiyordu (Pamuk, 2012: 214-215).

Babanın hasta olması endişe verir.

"Babası sahi kötü mü?" (Pamuk, 2012: 38).

Baba için duyulan kaygı sevginin belgesidir.

Be-Ce artık iyiden iyiye keyiflenmişti. Deminden beri kaygıyla anne babalarını izleyen kızları ortaya çekmek istiyordu şimdi (Şafak, 2012: 190).

Hasta baba oğluyla beraber olmak ister. Çocukların ölmeden önce babalarını görmesi istenir.

''Babası sahi kötü mü?''

Az sonra Cevdet Bey, babasının Ziya'yı beklediğini söyleyerek ayağa kalktı.

Cevdet Bey babasını gördükten sonra çocuğu geri getirmeye söz verdi. Belki çocuk birkaç gün babasının yanında kalabilirdi (Pamuk, 2012: 38).

Öleceğini hisseden baba evladını güvendiğine emanet eder. Çocuk baba vasiyetine uyar, baba dostuna güvenir.

"Nasıl unutursun? Baban seni bana emanet etmişti!" (Pamuk, 2012: 171).

"Evet, babam beni size bırakmıştı. O korkulu günleri, beni arabayla Zeynep Hanım'dan alıp pansiyona götürdüğünüz günü hatırlıyorum. Zaten babamın vasiyetine ve sizin iyi niyetinize güvenerek buraya geldim!" (Pamuk, 2012: 171).

Babanın ölümü her zaman dramatiktir.

Birkaç gün önce okuldan geldiğimde babamı, evde bulamamıştım. Arka bahçede o zamanlar ne olduğunu bilmediğim bir teneşir tahtası vardı. Islaktı, su kabağı bir tas duruyordu üstünde. Sabunlu sular betona yayılmıştı. Annem omuzlarına atılmış kareli paltosuyla evin içinde dolaşıyordu ağlayarak. Çok yakında gelecek baban, dedi bana, inanmadan. Biri beni götürdü, bütün gün karşımızdaki evde oturan sıhhiyecinin çocuklarıyla iskambil oynadık. Oynamak istemediğim halde oynadık. Mızıkçılık ettim, kavga çıkarmadılar. Hep ben kazandım.

Annem ona baktı, işte babamız geldi, dedi, yeniden ağlamaya başlayarak. O zaman babamın bir daha gelmeyeceğini bildim. Sekiz yaş için ölüm kavranamaz bir uzaklıkta olmalıydı, ağlayamadım. İçimde biri, ağlamalısın, diyordu durmadan. Baban öldü senin, ağlasana (Aral, 2003: 58).

Evlada verilen önemi gösteren fedakârlığın ifadesi olsa bile babanın ölümü haberi şaşkınlık doğurur.

"Öldü" dedi Emir Bey.

Leyla o an, bu sözü söyleyen babasının öldüğü gibi bir sanrıya kapıldı. Tuhaf bir durumdu: Canlı o, işte konuşuyor. Ama babam söylüyor, ölmüş... (Kutlu, 2006: 14).

Babanın ölüm haberinin üzüntüsü şaşkına çevirir. Son bir kez babaya dokunmak hep yaşamasını sağlayacak bir hatıra ve saygı belirtisi olur.

"Baban ölmüş ha? Başın sağ olsun!.."

Koşuyor, cebine doldurduğu ıhlamurları çıkarıp çıkarıp yerlere atıyor. Niye inanıyor hemen?

Hayat anne onu yönlendiriyor. Babasının odasına doğru gidiyorlar:

"Haydi gel. Onun ayaklarını öp, vedalaş!"

Perdeler çekilmiş. Sızan ışık, çaprazına kesiyor üstü beyaz çarşafla örtülü belli belirsiz kabarıklığı. Başın, omuzların belli olduğu gövde üstünde omuzdan topuğa kadar ışıltı oluşuyor. Karnın üstünde bir bıçak. Ayaklar açık bırakılmış. Solgun sarı. Niye ayaklar?

Şaşkınca bakıyor onlara. Nedir bunun anlamı? Onları tanımıyor bile. Görmedi. Niye onları öpsün? Saçlarını, yüzünü değil? (Kutlu, 2006: 62).

Babanın ölümü içten, acı, harap edici bir telaş doğurur.

Mahmut'a haber vermek... / Mezar yeri... / Hayır o hazır... / Gazetelere ilan... / Ne tutar? / Ankara ilgilenir mi? / Ne demek ilgilenir mi, hayvan değil ya bunlar? / İlgilenmezlerse haber vermeyerek biz kuyruğumuzu dik... / Saçmalamayın. Onun kim olduğunu... / Böyle sözler duymak istemem. Emir Beyim daha evindedir. Saygısızlık... / Bu yokuşu kimseler çıkamaz. / Niye bunun kolayı yok mu, Bakkal Sokağı'ndan... / Doğru ya... / Hanımefendi evinden doğru mezarlığa... diyor. Bu ev, bu ev artık acılarımızın suyunu da mı içmeye başladı? Babam... Babam... / Büyük kızına bir müsekkin daha verin. Harap oluyor yavrucak. / Verildi verildi. İçi dışı ilaca kesti (Kutlu, 2006: 64).

Babanın ölümü, çocuğun doğumu şaşırtır.

"Hımm. Peki babanın ölümü, çocuğunun doğumu, belki biraz bunlar şaşırttı seni" (Pamuk, 2012: 243).

"Sonra mutsuzluk sözleri, rayından çıkan hayat, uyum… Ne diyor? Derdini anladım. Evlendi, çocuğu oldu, babası öldü. İhtiyarladığını düşünüyor herhalde. Hayatının boşa gittiğini düşünüyordur…" (Pamuk, 2012: 246).

Babanın cenaze işleri hüzün verir.

Refik dışarı çıktıktan sonra, babasının cesedinin yattığı odanın kapısında bir süre durdu. İçerde Osman'ın sabah bulup çıkardığı, böyle zamanlarda yapılması gereken işleri yapan iki ihtiyar olduğunu biliyordu. Onların içerde ne yaptıklarını açık seçik hiç düşünmemiş, yaptıkları şeyi gözünün önünde hiç canlandırmamıştı. Kapının önünde dururken çekinerek bunu ilk defa düşündü, "Babamı soydular, sonra yıkadılar, kefene sarıyorlar!" (Pamuk, 2012: 216).

Babanın cenazesi kızı üzer. Evladın babayı kaybetmesinin acısı herkesçe bilinir. Ölünceye Kadar Seninim romanında ölen baba için değilse bile evladından kızından dolayı tanıyan bilen başvekil bile acıyı paylaşır, çelenk gönderir.

beybabasının cenazesinde, cami avlusunda, "Artık üzülme. Bak, başvekil hazretleri bile çelenk göndermiş, senin hatırın için…" diyorlar (İleri, 1985: 285).

Maalesef bazı evlatlar babanın cenaze namazını kılacak bilgi ve beceriden yoksun, inançsızlardır.

Refik "Babam öldü," diye düşündü ve önündeki adamın ensesine bakarak yaptıklarını tekrarlamaya başladı. İnanmadığı halde bu hareketleri yapmasının, yere eğilip kalkmasının doğru olmadığını düşündü, sonra düşünmek istemedi ve "Babam öldü!" diye mırıldandı. Aynı şeyleri birkaç kere daha mırıldandıktan sonra namaz bitti (Pamuk, 2012: 222).

Ölen babayla vedalaşamamak üzücüdür.

Tahliye edilip Merzifon'a döndükten sonra, o içerdeyken babasının ölmüş olduğunu öğrendi. Annesi gibi, onunla da vedalaşamamıştı (Bener, 2001: 125).

Çok etkilenmesin, korkmasın diye çocuk, ölen babanın yanında bırakılmaz.

"Köşedeki otelde Mari ile yatarlar… Burada babasının ölüsü yanında onu yatıracağımı düşünmedin herhalde…" (Pamuk, 2012: 74).

Babanın ölümünün kızı üzerindeki etkisi bazen çok daha sarsıcı olabilir.

Hem, babasının ölümünden sonra ağzını bıçak açmayan şu kızcağıza konuşabilmesi için fırsat vermek de gerekiyordu (Pamuk, 2012: 255).

Baba acısı dayanılamayacak kadar büyüktür.

- İkinci bir ölü istemiyorsan sıvışalım buradan Osman Bey. Ana-babasının acısını görmeye kalbim dayanamayacak (Asımgil, 2010: 134).

Babanın ölümü çok büyük acı, üzüntü verir.

Üç ay sonra uykusundan uyandırılarak babasının öldüğü haber verilen Hüsra üzüntüden çıldıracak hale geliyor. Babasını kaybetmenin acısını yıllarca unutmaması, suçluluk mu?

Yoksa annesinin halalarından kalan ölü ağıtçılığı, böyle acılar mı çektiriyor insana? Soyunda yabancıya bile ağlayanlar varsa, o kendi babasına nasıl olur da ağlamaz? (Kutlu, 2006: 163).

Babanın ölümünü kabul zordur. Baba kız arasında her zaman sorun olabilir. Baba ölünce sevildiği ortaya çıkar.

Leyla'nın içindeki baba neden sonra ölüyor. Kızını özlüyor. Bir dal ıhlamur... Hüsra ablasının bu kadar gösterişli matem tutması niye? Onun babayla her zaman sorunu vardı. Ölüm mü şimdi her şeyi dümdüz etti ve gerçek duygularıyla karşı karşıya geldiler? (Kutlu, 2006: 63).

Babanın ölümünden duyulan büyük üzüntü, matem trajik hâller doğurabilir. Kabrinde rahat olması için dua edilir, namaz kılınır, geride bıraktıklarına emaneti sayılanlara bir başka özen gösterilmek istenir. Ana babaya karşı sevginin gereği, itaat etmek, haklarını gözetmek ve karşı gelmekten kaçınmaktır. Öldükten sonra dua, zikir ve sadaka caizdir. Sevabı ölülerin ruhlarına ulaşır (Efendi, Tarihsiz: 170).

"Babam bu gece öldü" dediğini duyunca eli ayağı buz kesti. Yatağın üstüne küt diye devrildi.

Atiye babasının öldüğünü o gece gördüğü bir rüyadan bildiğini haber verdi. Babasının rüyasında hiç konuşmadan uzun uzun yüzüne baktığını, sonra çakmağını zarfından sıyırıp eline verdiğini, sonra da birden kaybolduğunu anlattı. Babasının çakmağını zarfından sıyırıp vermesinin, babasının adını koyduğu oğlu Mahmut'un babasından hatıra kaldığı anlamına geleceğini söyledi. Huvat, korkusunu içine atıp rüyasını başka birine daha yordurmasının iyi olacağını duyurduysa da, kocasını dinlemedi. "Babam öldü, biliyorum ben" dedi. Evin içinde türkü çağırmayı, gülmeyi, radyo açmayı yasak etti. O gün akşama kadar, babasının günahlarını bağışlaması için Tanrı'ya yalvardı. Ayrıca kendisinden dolayı azap çekmemesi için, abdest alıp iki rekât namaz kıldıktan sonra Huvatla Nuğber'i Tanrı huzurunda şahit tutarak, onu bağışladığını açıkladı. O an -güneş dağların arkasına daha yeni yeni çekiliyordu- yerin yedi kat altından çığlıklar yükseldi. Yeri göğü kapladı. Atiye sayıklar gibi, "Babamın sorgulaması başladı" dedi. Nuğber'i Dirmit'i ve Mahmut'u korkmamaları için tembihledi. Tam üç gün çığlıkların ardı arkası kesilmedi. Atiye üç gün boyunca daha da kötüledi. Kulaklarını elleriyle kapadı. "Yeter artık! Yeter baba, bağırma," diye durmadan inledi (Tekin, 2011: 31).

Babanın mezarında kendisinden dolayı eziyet çekmesi vehmi insanı çılgına çevirir. Babanın mezarında rahat uyuması için caiz veya batıl birçok şey yapılır.

Babasıyla kendisini konuşturması için ellerini kaldırıp Tanrı'ya yalvardı. Tesbihini alıp mırıldana mırıldana beklemeye başladı. Üç gün üst üste gözünü hiç kırpmadığı için, öyle yorgun düşmüştü ki, uyumamak için çok çaba harcamasına rağmen, ikide bir içi

geçiyor, gözü kirleniyor, başı göğsüne düşüyor, tesbihi elinden kayıyordu. Tam derin uykuya geçeceği sıra, bir hışırtıyla irkiliyor, gözlerini açıp kapıya dikiliyordu. Sabaha karşı umudunu iyice yitirdiği sırada babası, "Atiye, Atiye!" diye fısıldayarak, arkasından yanına sokuldu. Belli belirsiz omzuna dokundu. Ağır hareketlerle, yatağın ayakucuna geçip oturdu. Atiye, "Yüzün niye sapsarı, baba?" dedi. Babası başını önüne eğdi. "Bana çok eziyet ediyorlar, kızım," dedi. "Bir senin yüzünden, bir de annenin," deyip sustu. Atiye gözlerini babasının solgun yüzüne çevirdi. "Ben seni bağışladım, baba," dedi. Babasının kurumuş, küçülmüş ellerini ellerinin içine aldı. Başını babasının göğsüne dayayıp, derin bir kuyudan çıkrıkla su içer gibi, uzun uzun ağladı. Ortalık ışıdığında, babası, "Çağırırsan yine gelirim, kızım," diyerek, Atiye'yi kucakladı, saçlarını kokladı. "Canım bir nar pekmezi istiyor ki," diye derin derin iç geçirdi, geldiği gibi sessizce gitti. Atiye, babası gider gitmez, Huvat'ın yanına koştu. "Babam nar pekmezi istedi, kalk," diye onu uyandırdı. "Rızgo Ağagil'de vardır, al da gel," diyerek Huvat'ı bacılığı Sose'ye yolladı. Atiye o günün gecesinde, yine tandır odasında tek başına yatağa girdi, duasını edip babasını yanına çağırdı. Bir eline tesbihini, bir eline nar pekmezi şişesini aldı. Beklemeye başladı. Atiye tam on bir gece, üst üste tandır odasında, babasının gelmesini bekledi. Çırpındı, Tanrı'ya yalvardı. "Benim babam Mahmut," diye durmadan babasının adını çağırdı. Ama ne ettiyse babası gelmedi.

Atiye'nin nar pekmezini köyün mezarlığına götürüp kaynanasının mezarına gömmesinden, pekmezi babasına vermesi için Nuğber Dudu'ya yalvarmasından sonra da, Atiye'nin aklını oynatıp elden gittiğini sandı. Ama Atiye yavaş yavaş iyiye döndü. Zekiye'ye nişan koyacaklarına yakın da evin içinde yılkı gibi gidip gelmeye başladı (Tekin, 2011: 32).

Her ne şekilde hâlde olursa olsun babanın ölümü üzer. Babanın şehit düşmesi bile acıdır.

Cânânın Anasının babacığı, o kahrolası Rus Savaşında, dönenlerin anlattığına bakılırsa vurulmuş, karlı bir ikindi üstü, bilmediği ve hiç bir vakit bilemeyeceği bir gökyüzüne baka baka ölmüştü; şehitlik haberini ise bir hayli vakit sonra duymuşlardı (Sepetçioğlu, 1989: 27-28).

Babam sekreteriyle birlikte trafik kazası sonucu feci şekilde can vermişti. Babam içkiliyken arabasını kullanmaya kalkışmış ve hızla bir TIR`ın altına girmiş (İnanç, 1989: 285-286).

Sepetçioğlu'nda savaşta şehit olan baba hüzünlü bir onur verir. İnanç, sekreteriyle içki ve hızın sebep olduğu trafik kazasında ölen babanın buruk acısını yaşatır.

Babanın ölümü acıma hissi doğurur.

O görüşüm son oldu zavallı babamı. Veremden öldü babam (Şenlikoğlu, 2011: 69).

Ölüm gerçek, sebep kanser veya başkası bahanedir.

Geldiğimde annemi çoktan gömmüşlerdi. Babamı zaten biliyorsunuz. O da kanserden gitmişti (Günday, 2012: 220).

Kumral Ada Mavi Tuna'da oğlun ölümünün üzücü etkisiyle baba felç olur, ölür.

İki yıl sonra ben liseyi bitirirken sağ yanına felç indi. Bir yıl sonra da sessizce öldü (Uzuner, 2012: 291).

Kinyas ve Kayra romanında evladının kaçışının şokuna dayanamayan baba kalp krizi geçirip ölür.

Belki de, erkeklerle daha sık görüldüğü için kaçışımızın şokuna dayanamamış olan babalarımızdan biri kalp krizi geçirerek ölmüştü (Günday, 2012: 197).

Hatice sen kimden eğitim gördün? Baban mı eğitti seni.

Hayır benim babam yok.

Peki annen?

Annem de yok... Köyümüzü basan caniler evimizi yaktılar. Annem babam o yangında öldü (Şenlikoğlu, 2011: 127).

Günday'da baba, evladının kaçışının şokuyla kalp krizi geçirerek ölür. Şenlikoğlu, babayı canilerin baskınla çıkardıkları yangında kaybetmenin mahzunluğunu yaşatır.

Hatıralar, babayla yapılanlar ölen babayı hatırlatır, hüzün verir.

"Nusret Tıbbiye'ye girmişti, ama daha babam ölmemişti." O günleri hatırlayınca hüzünlendi. Babasının yanında çalışır, odun keser, kereste istifler, yorulur, akşam yemeğinden hemen sonra uyuya kalırdı (Pamuk, 2012: 36).

Babanın ölümünden duyulan ürkekliğin etkisi yıllarca sürebilir.

Genç bir hali de yoktu oysa. Olsa olsa üstünde çocukluk vardı. Taa otuz iki yıl önce, babası öldüğü günlerde yüzünde görülen çocuksu ürkeklik hâlâ görülüyordu (Pamuk, 2012: 169).

Babanın ölümü aileye mistik etki yapabilir. Hatıralarla yaşatma gayreti gösterilir.

Çalışma odasını da eski haline soktu. Annem babamın ölümünden sonra bir ara burayı mescide çevirmişti (Pamuk, 2012: 248).

Ölen babaya özlem duyulur. Babanın ölümünden dolayı mahzunluk yaşanır. Ölüm babaya kavuşturacaksa ürkütücülüğünü kaybeder. Akıl, kalp daha çok ilgili olanı düşündürür, hissettirir.

Ebazer mahzunlaşmıştı. Babam ahrete göç etti. Yarın idam edildiğinde babamı göreceğim. Zaten çok özledim babamı.

Vedat volta atarken birden durup, kendine has hareketlerle Ebazere döndü:

Yani, annenden ayrılacak babana kavuşacaksın. Ulan ne dünya bu be! (Şenlikoğlu, 2011: 42-43)

Babanın ölümü yıllar sonra bile acı verir.

"Valideniz, pederiniz berhayat mıdırlar efendim?"

"Validem var efendim. Bugünlerde biraz rahatsız. Pederin işi Anadolu'daydı. Yoksulluğun neticesi şimdilerde gösteriyor kendini. Üstüne pederin acısı da eklendi."

Ağa koruyuculuğu, yapılacak şey yapılır edası:

"Başınız sağ olsun. Yeni mi kaybettiniz pederi?"

"Aslında üç yıl oldu. Fakat... On altı yaşında başlayan beraberlikleri tam otuz dokuz yıl sürmüş. Valide hep şöyle der: 'Kocamı kaybetmeye alışabilirim. En yakın dostumu kaybettim, buna nasıl alışayım?..' Sızlanır" (Kutlu, 2006: 159).

Baba acısı izi kaybolmayan yaradır.

Aynı acıyı babasından bir miras gibi tevarüs eden Hikmet Bey ise, ölmeden önce, hatıratına, biraz da edip arkadaşlarının etkisiyle daha edebi yazmıştı bu konudaki duygusunu:" Hakiki aşk kılıç yarası gibidir, yara kapansa da izi mutlaka kalır" (Altan, 2006: 239).

Babanın ölümü aileye olumsuz etki yapar.

Refik hatırladı: Babasının ölümünden sonra annesi vaktinin çoğunu kütüphanede geçirir olmuştu (Pamuk, 2012: 228).

Baba ölünce bütün ailenin düzeni temelden sarsılır.

Dul kalmanın, yalnızlığın, babasız olmanın ne demek olduğunu anladım (Aral, 2003: 60).

Babanın ölümünün doğurduğu hüzün, keyfî bazı şeylerin yapılmasına engel olur.

"Canım nasıl gidebilirdik ki? Senin kucağında çocuk… Sonra babam yeni ölmüş!" (Pamuk, 2012: 224).

Baba ölünce en yakınının yanında bile insan kendini sığıntı gibi hisseder.

Babası ölmüştü, ağabeyinin yanında sığıntı gibiydi (Aral, 2003: 142).

Babanın ölümünden sonra çocuk babanın eksikliğini ve hayatı için önemini daha derinden hisseder, fark eder. Babanın ölümü insanın dengesini bozabilir. Bazı sorumlulukların görevlerin aksatılmasına yol açabilir.

Biraz utanarak, "Babam öldü!" dedi (Pamuk, 2012: 225).

Refik, "Bilmiyorum!" dedi. "Babam öldükten sonra çok düşündüm, ne yapayım diye, aklıma fazla bir şey gelmiyor… Artık böyle olmaz. Bir şeyler yapmam lazım!" (Pamuk, 2012: 226).

Anne babanın ölümünün kederi içkiye başlamak için neden olabiliyor.

Babası öldükten sonra başlamış, annesi öldükten sonrada alışmıştı (Pamuk, 2012: 98).

Babam öldükten sonra fazla içtim. İçkiyi azaltayım (Pamuk, 2012: 229).

Babanın ölüm sebebi ibret, öğüt olabilir, davranışlara yön verebilir.

Bir yerde beziryağının kanser yaptığını okumuştu. Beş yıl önce babası kanserden öleli beri böyle şeylere dikkat ediyordu (Pamuk, 2012: 561).

Ölüye saygı ve vefa birleştirici bir sosyal fonksiyon doğurabilir.

Her bayram üç kız kardeş rahmetli babalarının konağında buluşurlardı (Pamuk, 2012: 256).

Babayı rahmetle anmak babaya verilen değeri gösterir. Fakat bazen miras derdine düşülür. Paylaşım kavgası babaya yakışmaz bir tavır içine düşürebilir.

Rahmetli babamın ölümü yüzünden sizin kazandığınız şeyin…

Rahmetli baban senin bu küstahlıkları yaptığını görseydi çok üzülürdü. Oğlu böyle mi olacaktı? O bir idealist idi! Parayı düşünmezdi. Yazık, yazık!.. Kemikleri sızlıyordur! (Pamuk, 2012: 172).

Miras problemleri, mala tamah, babayı ölmüş sayma gibi vefasız, nankör, traji komik hâller doğurabilir.

''Hızla sorduğum belli sayıda şaşırtıcı sorularım vardı. Mesela derdim ki, ''Bugün hasılat neydi bakalım, valid'anım?'' Zavallı hiç yeterince profesyonel bir oyuncu olmamıştı, belki aklı hep daha ciddi ve hayati şeylerle meşgul olduğu ve oyunlarım ona zamansız ölümü hatırlattığı için. Yine de bir şeyler mırıldanırdı, direnişsiz bakışlarıyla bana bakarak. Bazen sadece ikimizden birinin rüya gördüğünü düşünüyor da olabilirdi. Hasılatı söylemeye yanaşmazdı, her iki açıdan da tedbirli davranıp, önce oyun kışkırtısına sonra da hesap kontrolü ihtimaline karşı çünkü ona daha önce kârın dörtte üçünün bana ait olduğunu söylemiştim çünkü kanunlar böyle diyordu: ölenden-eşine-dörtte-bir, gayet açık. Babam ölmemişti, ama ölmüş gibi yapıyorduk; zaten kendisi de öyle yapıyordu'' (Koç, 1992: 10).

Kimse babanın kemiklerini sızlatmak istemez.

''Oy ne günlere kaldım! Baban mezarda ters dönecek kahrından. Hem elalem neler demez bizim için?'' (Bilen, 1989: 137).

Babanın ölümünü fırsat bilenler bazı zararlar verebilirler.

Osman ile yazıhanede şirketin son durumu hakkında konuştuk: Bu yıl geçen yıla oranla kârın çok büyük olacağından, yeni depo binasının en kısa zamanda bitmesi gerektiğinden, babamın ölümünden sonra muhasebeci Sadık'ın defterlerde kendi yararına ve şirketin zararına bazı küçük, ama dikkatli hatalar yaptığından söz etti (Pamuk, 2012: 247).

Babadan haber alamamak merak, endişe uyandırır, başına birşey gelmiş olmasından öldürülmesinden korkulur. Babaya saygı ve aile bilinci oluşturmanın bir yolu olarak birlikte yemek için geciken baba beklenir.

Nimeta, Burhan'dan haber alamadığı o günlerin birinde, akşam evde çocuklarına babalarıyla ilgili olumlu bir haber uydurmaya uğraşırken, bir telefon gelmişti evlerine. Knin'den eski bir arkadaşları Nimeta'ya Burhan'ı merak etmemesini, şu anda oraları çok karışık olduğu için, Burhan'ın iki gündür saklandığını, Bosna'ya normal yollardan

dönemediğini, iyi olduğunu ve ilk fırsatta ailesini arayacağını haber vermişti (Kulin, *2012: 78*).

Burhan bir türlü gelmiyordu.

Çocuklara, babaları geciktiğinde her zaman yaptığı gibi yemeklerini vermedi, beklemelerini söyledi, Nimeta. Beklediler. Saat sekiz, sekiz buçuk, dokuz oldu. Dokuzda, Hana'ya yemediğini yedirdi, Fiko'ya biraz daha beklemesini söyledi. Saat on oldu. Fiko acıktığı için, ona da yemeğini verdi. Telefon kesik olduğundan, Burhan'ın bürosunu arayamıyorlardı.

"Babamın başına bir şey gelmiş olmasın, anne?" diye yanıtladı Fiko.

"Sık sık gecikir baban, biliyorsun oğlum," diye yanıtladı ama kendi de endişe içindeydi artık. Endişesi katmerliydi. Hem başına bir şey gelmiş olmasından korkuyordu kocasının, hem de onu terk etmiş olmasından (Kulin, *2012: 143*).

"Burhan! Çok merak ettik, çok aradık seni. Bir haber bile vermedin. Çocuklarla endişeden deliye döndük. Neden aramadın bizi?"

"Bana kızmakta haklısın. Fiko ile konuşurken, hata yapmış olduğumu anladım. Aramam, nerede olduğumu bildirmem lazımdı…"

"Burhan, konuşmalıyız. Şöyle yürüyelim mi biraz?"

"Nimeta, konuşmamız gerekmiyor…"

"Olmaz Burhan, bazı şeyleri bilmeni istiyorum. Beni anlamanı istiyorum" (Kulin, *2012: 162*).

Kente karakola gittiler dedesiyle. Babanın izini polis de bilmiyor. 'Bir şey olmuş olsa gizli kalır mı?' diyor dedesi. 'Kim bilir, işiyle gücüyledir herhalde.'

Baba artık gelmeyecek. Ya anneye bir şey olursa böyle ağlaya ağlaya?

Babayı öldürdüler belki de (Aral, *2003: 134*).

Kulin, savaş dolayısıyla haber alınamayan baba için duyulan endişeleri, korkuları yansıtır. Aral, politik sebeplerle karakol, polis, ölüm üçgeninde baba peşinde yaşanan tedirginlik ve umutsuzluğu sarsıcı bir içtenlikle anlatır.

Anneyi yalnız bırakmaya babanın kızacağı düşüncesi oğlun babanın ailenin koruyucusu rolünü gerektiğinde üstlenmesi gerektiği anlayışındandır.

"Keşke bir telefon edebilseydik, anne."

"Ama edemiyoruz işte. Allah'ın belası savaş. Hadi yat artık oğlum, yarın okulun var senin."

Çocuk odasına gittikten sonra akıl etti, annesine kadar gidip, onun telefonunu kullanmayı. Tamamen unutmuştu o sabah annesinin telefonunun da kesilmiş olduğunu. Oğlunun odasına girip, uyandırdı çocuğu. "Ben anneannene kadar gidiyorum, babanın bürosuna telefon edeceğim. Baban gelirse, söylersin."

"Bu saatte yalnız başına çıkamazsın. Ben de geleceğim seninle anne." Oğlan kalkmış pantolonunu çekiyordu üstüne.

"Hayır Fiko, bana bir şey olmaz, sen evde kal Hana ile. Ben hemen gider gelirim."

"Bırakmam seni anne. Sonra babam kızar bana" (Kulin, 2012: 144).

Babamım intihar etme eğilimi karşısında evlatlar genellikle çok büyük bir dehşete kapılırlar. Ölü Erkek Kuşlar'da baba, kızını ve kendisine sevgiyi görünce alevlenen sorumluluk duygusuyla intihardan vaz geçer. İntihar etmek istediğini kızına belli etmek istemez.

Birkaç hafta önce babamı bahçede elinde bir çamaşır ipiyle kendini dut ağacına asmak isterken yakalamıştım. Dehşet içinde kendimi yerlere atıp ağlayıp dövünürken gülmüştü bana; şakacıktan öyle yaptığını, gidip komşudan annemi çağırmamı, annem onu bırakıp gezmeye gittiği için çok canının sıkıldığını söylemişti. Söz vermişti ben gidip gelinceye kadar kendine bir şey yapmayacağına. Sokakta yalınayak koşmuştum, toz içindeki sokakta tozlar kaldırarak deli gibi anneme koşmuştum. Annem sabunlu sabunlu fırlamıştı komşunun banyosundan. Eve döndüğümüzde babamı pencerenin önündeki minderlikte hiçbir şey olmamış gibi sigara içerken bulmuştuk. Radyoda Perihan Altındağ şarkılar söylüyordu o sırada. Babam, bu kadını da çok severim, demişti keyifle (Aral, 2003: 58-59).

Üvey babanın intiharı bile hüzün, acıma duygusu verir.

Sonra bir gün, okuldan eve döndüğünde, komşulardan üvey babasının kendisini evin balkonundan aşağıya atarak intihar ettiğini öğrendi. Çektiği acılara daha fazla dayanamamıştı adamcağız (Bener, 2005: 60).

Babasızlık acı verir, acındırır, kimsesizlik, yalnızlık, sahipsizlik, güçsüzlük psikolojisine sürükler.

Küçük kız şaşkın... / Zavallı çok da küçük. Kaç yaşında bu? Peki adam kaç yaşındaydı? / Eee zamanlı sayılır. / Sen kendine bak... Kızın dağ gibi ağabeyleri var. / Batu nerelere kayboldu? / Büyük evlat o. Bir de kaymakam mı ne... / Duymak istemiyorum (Kutlu, 2006: 64).

Murat'ın babası yoktu, annesi ilkokul öğretmeniydi (Bener, 2001: 88).

Annesiz, babasız, vatansız bir çocuğun doğuştan sahip olduklarına ulaşabilmek için bir insanın çekebileceği en büyük acıları çektim… (Günday, 2012: 127).

Pencerelerde birbirlerine istekle birbirine sarılmış ana-babalar yok (Ağaoğlu, 2000: 74).

- Kızım, ben senin hem annen, hem de babanım, bir derdin varsa açıl (Asımgil, 2010: 26).

- Olamıyorum, elimde değil. Babasız çocuk büyütmek ne zormuş, vakitsiz öleceğim vallahi (Asımgil, 2010: 66).

''Ben doğmuşum, babam ölmüş. Annem el kapılarında büyütmüş beni. Kurban olduğum Allahım, daha başından reddetmiş beni'' (Bilen, 1989: 71).

"Babam ölünce annemle kala kaldık... Fakirdik... Aç bile kalıyorduk. Ben okul masrafını bile bulamıyordum. Annem de hastalanmış doktor parası bulunamıyordu. Bu insan dilsizse, onun kulağı da sağırdır, ama benim kulağım duyuyordu. Zavallı annem (Şenlikoğlu, 2011: 109).

Annenin, kardeşlerinin kollarına atılacaksın (babam ölmüştü). Netice ne kadar sevinecek! Bütün aile ortak olacak onun sevincine… (Özdek, 2008: 159).

- Sana neler oldu yetimim!.. (Asımgil, 2010: 222).

Yetim Esra'ya kalplerinde saygı ve sevgi uyanıyor (Asımgil, 2010: 166).

Hanife Hanım ikinci yetimini de evinden çıkarıyor (Asımgil, 2010: 168).

Kutlu, babanın ölümünün şaşkınlığını, babanın boşluğunun acındırabilecek etkilerini ağabeylerin doldurabilecek olmasının tesellisini dile getirir. Bener, babasızlığın oluşturduğu eksiklik duygusunun boşluğuna düşürür. Günday, babasızlığın acısını çektirir. Ağaoğlu, babanın yokluğunun, baba sevgisinin içten ve dıştan sarıcı şefkatinden mahrum kalmaya sebep oluşunun özlemiyle kavurur. Asımgil, yetimliğin zorluklarının yoksunluklarının doğurduğu duyguları, düşünceleri, sevgi ihtiyacını tablolaştırır. Bilen'de babanın kanatları altında olmanın güvencesinden yoksun yetimin hayat karşısındaki mağlubiyetlerinin feryadı duyulur. Şenlikoğlu'nda babası ölenin küçük kıyameti kopar, âlemi yıkılır. Sahipsizlik, imkânsızlık çaresizleştirir. Dilsiz dilliyi, kulağı duyan sağır yapar. Özdek, babasızlık girdabını çevirir. Hiçbir kucak babanınki kadar sarıcı, uçurucu, yüceltici olamaz. Her sevinç babasız çok eksik. Babasız, herkesin olduğu yerde hiç kimse hiç kimse yoktur. Gök yoksa kanat çırpmak neye yarar.

Babasızlık evlilikte bile engel oluşturabilir. En küçük hata, yanlış anlama, dedikodu bile yetime katlanarak fatura edilebilir.

Yoksa Azra babasız diye mi? (Asımgil, 2010: 13).

Bir defa adın çıktı mı, yetimsin de, seni kimseler almaz (Asımgil, 2010: 28).

Babasızlık çaresizliğin tokadı olabilir. Gencecik kızların babası yaştaki biriyle evlendirilmesi gibi uygunsuz sonuçlara zemin oluşturabilir.

Annesiyle babası peşi peşine ölüverince okula devam edememiş. Kimi kimsesi yokmuş. Orta yerde kalmış. Konu komşu, el birliği ederek evlendirmişler onu babası olacak bu adamla (Bener, 2005: 55).

SONUÇ

‘’1980-2000 Arası Türk Romanında Baba Figürünün Toplumsal Analizi’’ araştırmasında romanımız üzerinde anlama dayalı bir araştırma yapıldı. Türk romanında baba sosyolojik açıdan incelendi. Roman ile sosyoloji arasında baba konusunda nasıl bir ilişki olduğu belirlenmeye çalışıldı. İnceleme toplumsal, ailevî sorunların çözümüne yönelik katkı sağlamaya bir araç olabilir.

Her edebî eser yazıldığı çağla yakından ilgilidir. Türk romanı Türk toplum hayatının hemen her alanında görülen yaşananların başkalaşmaların değişmelerin bir ürünüdür. Romancımız Halit Ziya Uşaklıgil’in hayat büyük ölçüde romanlar tarafından oluşturulur hükmü sosyal bir gerçektir. İlk Türk sosyoloğu Ziya Gökalp romanların toplumsal gerçeği, istikameti belirlemede önemli fonksiyonları olduğunu çeşitli roman kahramanlarından örnekler vererek gösterir (Gökalp, 1992: 108).

Temaların esaslı bir içerik analizi, dönemde yaşanan toplumsal gerçeklere romanların hangi boyutlarda geri bildirim sağladığını gösterir. İçerik analizi yapılarak romanların hayalî dünyasının gerçek hayatla nasıl bir ilişkisi olduğu anlaşılabilir.

Romanlarda tasvir edilen bireylerin belli başlı sosyal özellikleri sosyolojik verilerle karşılaştırıldığında romanın mı sosyolojik verilerin mi gerçek olduğunu kestirmek çok kolay değildir. Romanlarda idealize edilen kişiler daha sonraları toplum hayatında yaşayan bireyler olarak karşımıza çıkabilirler. Toplumsal hayattaki baba bir biçimde romanlara yansır. Roman bireylerinden babanın romandaki belli başlı özellikleri belirlenerek toplumumuzda meydana gelen olay ve olguların bireyler üzerindeki yansımaları roman bireyleri aracılığıyla ortaya koyulabilir.

Edebî eserler toplumsal varlığımızı hâl, geçmiş ve geleceğiyle çözümlemede önemli veriler taşır. Her edebî eser belli ölçüler dâhilinde yazıldığı devre ait önemli bir belge niteliğindedir. Romanları salt sosyolojik bir veri olarak görmek yanlış olur.

Romanları incelemede belli bir dönemde ve belli toplumsal şartlarda Türk toplumunda babanın gerçekte ne olduğundan çok, romanlara nasıl yansıtılmış oldukları üzerinde duruldu. Toplumsal yapının incelenmesinde anlaşılmasında edebiyat sadece birçok unsurdan biridir. Romanlara yansıyan toplumsal şartlar, özellikler üzerinde yazarın bakış açısı, romancının amacına elverişli seçme ve ayıklamaları, edebî kaygısı, dünya görüşü gibi birçok etken belirleyicidir. Romanların toplumsal şartları, özellikleri oluşturan bir aygıt mı yoksa toplumsal şartların özelliklerin sonucu bir ürün mü oldukları sorusu her iki açıdan belli bir doğruluk değeri taşır. Romanların topluma olan katkıları çok açık bir gerçektir.

Romanlar tanıklık görevi üstlenen belgelerdir. Özellikle toplumunuz gibi değişim, başkalaşım bunalımını günümüzde bile yaşayan toplumlar için romanların sunduğu belgelerin önemi büyüktür. Ülkemizin toplumsal şartları, özellikleri ile ilgili roman verilerinin oluşturduğu tanıklık belgelerinin esaslı bir değerlendirmesi hem geçmişi daha iyi kavramayı hem geleceğe daha güvenle bakabilmeyi kolaylaştıracaktır. Yapılan araştırma, inceleme amacı gerçekleştirmede sağladığı katkı oranında başarılı sayılır.

Dönem romanlarının ortaya koyduğu birçok gerçek var. Ailevî değerlerin tamamı romanlarımızda sorun merkezli olarak işlenmiştir. Romanlarımızda ailevî sorunların büyük bir bölümü ortak niteliklere sahiptir. Romanlarımız ailevî değerlerin cisimlendirilmiş, somutlaştırılmış hâli gibidir. Sanki kurgusal değil gerçektir. Romanımız ailemizi, babamızı hem bir gerçek hem bir tasavvur olarak karşımıza çıkarmaktadır. Bir aile sosyolojisi kitabının içindekiler bölümü ile romanlarımızın aile ile ilgili planı ve içeriği karşılaştırıldığında hangisinin gerçek hangisinin hayal olduğunu ayırt etmek pek kolay değildir. İncelenen dönem içinde baba hakkında söylenebilecek hemen her şey romanlarımızda dile getirilmiştir. Çağdaş Türk ailesini içten anlayabilmek için romanlarımıza bakmak yeterlidir. Eşitlikçi, mutlu, hür, bağımsız, varlıklı ideallerine uygun bir imaj tasavvur edilmiştir. Ailevî değerler, aile kurumunu düzenleyen ve yönlendiren değerlerdir. Klasik düşüncedeki aile ve ailevî değerler, ahlak ilminde pratik hikmetin üç temel konusundan birisidir. Ölçek düzeylerine göre mikro düzeyde bireysel olarak ahlakın arındırılması ilk temel konudur. Aile ve ev yönetimi, orta ölçekli bir konudur. İkinci planda gelir. Makro düzeyde ve son planda devlet ve ülke yönetimi gelir.

Aile değerlerinin başında evlilikle ilgili değer ve ilkeler gelir. Evlilik, ailenin temelidir. Malın ve neslin muhafazası için önemli bir araçtır. Evlilik ve ev düzeninin sağlanmasında dindarlık, denklik ve karşılıklı olarak haklara saygı duymak ve korumak önemli değerler olarak ön plana çıkmaktadır. Terbiye değerleri, çocuklara ve hizmetçilere aktarılması gereken değerlerdir. Çocukların yetiştirilmesinde doğal yetenek ve becerileri dikkate alınmalı ve davranışlarında orta yolu benimsemeleri sağlanmalıdır. Kız ve erkek, kendi görevlerini yerine getirecek şekilde eğitilmelidir. Hizmetçilere gücüne göre iş verilmeli ve iyi bir aile üyesi olması için gayret sarf edilmelidir. İdarelerinde adalet ve insaf ölçülerinden ayrılmamalıdır.

Geçim değerleri, ailenin gelir elde etme, harcama ve biriktirme gibi ekonomik faaliyetler sırasında dikkate alınması gereken değerlerdir. Her birinde önemli olan toplumsal, dinî ve hukukî meşruiyettir. Gelirler meşru bir yolla emek ve sanatla sağlanmalıdır. Harcama ve biriktirmede orta yol izlenmeli ve aşırılığa kaçılmamalıdır. Gelirler hepten harcanıp elden çıkarılmamalıdır. Gelirlerin bir kısmı meşru harcamalara ayrılmalı bir kısmı zor zamanlar için biriktirilmelidir. İktisadın tersi savurganlıktır.

Anne, baba ve çocuklar arasındaki ilişkinin esasını saygı kavramı oluşturur. Anne, baba hakları ve evlatlarla ebeveynler arasındaki ilişkilerde geçerli olan değerler saygı değerleridir. Saygı değerlerinin somutlaşmış biçimi, anne, baba hakları konusundaki normlardır. Saygı değerlerini gözetmek ve korumak çocukların vazifesidir. Saygı değerleri

yerine getirildiğinde saygı değerleri gerçekleşmiş olur. Saygı, eğitim ve terbiyede bir başarı göstergesidir. Anne, baba haklarını koruyan bir çocuk, başarılı bir terbiye ve eğitim görmüştür.

Görgü kuralları ve değerleri, güncel hayatta konuşmak, oturup kalmak ve ziyafet gibi birçok faaliyet alanını kapsar. Adap erkân bilmek, kişinin toplumda konumuna işaret eder. Toplumda saygınlık ve itibar kazanmak ancak ilkelere uymakla mümkündür.

Ailevî değerler, dört temel klasik erdeme indirgenebilir (Canatan vd, 2009: 287). Ailevi değerler sırasıyla bilgelik, yiğitlik, ölçülülük ve adalettir. Bilgeliğin zıddı cahillik, yiğitliğin zıddı korkaklık, ölçülülüğün zıddı aşırılık ve adaletin zıddı zulümdür. Adalet en yüksek değerdir ve orta yolu ifade eder. Erdem orta yoldur, erdemsizlikler ifrat (aşırılıkta ileri gitme) ve tefrittir (aşırılıkta geri kalma). Erdemleri kendinde birleştiren kişi erdemli ve mutlu bir kişidir.

Adalet, kendinden önceki üç erdemin gerçekleşmesiyle ve bir arada olmasıyla mümkün olur. Bilgelik, yiğitlik ve ölçülülük olmadan adalet gerçekleşmez. Adalet kelimesinin manası, kökeni itibariyle eşitlik ve denklik demektir. İnsanlar için adaletin anlamı, insanın kendi hemcinslerinin haklarını koruması, büyüklere saygı göstermesi, emanete ihanet etmemesi ve davranışlarında insaflı olmasıdır. Ailede adalet, hakların karşılıklı olarak korunması, küçüklerin büyüklere saygı duyması, büyüklerin küçükleri sevgiyle kucaklaması ve tarafların ölçü ve itidalden ayrılmamasıdır.

Klasik dönemde aile alanında geçerli olan değer ve kuralların pek çoğu günümüz Türk aile yapısında varlığını sürdürmektedir. Değer ve kurallar sadece geçmişte kalmış ve bugün hiçbir anlam ifade etmeyen klasik, eski değer ve kurallar değildir aynı zamanda yeni ve aktüel olgulardır (Canatan vd, 2009: 288).

Batılılaşma ve Cumhuriyet reformlarıyla beraber Türk ailesi büyük dönüşümler yaşamaktadır. Kadın erkek ilişkileri çağdaş düzenlemelere kavuşturulmuştur. Eğitim, siyaset, gündelik hayata katılım gibi modern şartlara göre önemli hukuk reformları yapılmaktadır. Türk toplumu hem çağdaş hem geleneksel özelliklerini özünde taşıyan Türk ailesini içinde korumaya devam etmektedir. Dayanışma, yardımlaşma, evliliğin en temel meşruluk sistemi olarak çalışması ve kadının annelik rolünün önemi özellikler arasında sayılabilir. Türk ailesi İslamiyet, gelenek ve Batı modernliği gibi çeşitli özelliklerin etkisiyle beraber belli bir özgünlüğe ulaşmıştır (Canatan vd, 2009: 101).

Nesnel, analitik ve kavramsal yaklaşımlarla sosyal, kültürel hayatımızdan romanımıza yansımış babayı olduğu gibi anlamaya çalıştık. Babalık heyecandan çok sorumluluk gerektirir. Erkeği baba yapan evladının cinsiyeti değildir. Evladın hangi cinsiyette olursa olsun varlığına ve hayırlı oluşuna sevinilmelidir.

Baba, varlığı kadar koruyucu, kollayıcı, güven verici, dayanak, sığınılacak, güç alınacak, örnek alınacak fonksiyonlarıyla manevî bir ihtiyaçtır.

Modelle ilgili veriler listelendiğinde gruplandırıldığında romanlarımızda baba ile ilgili hangi doğrudan ve dolaylı telkinlerin yapıldığı, hangi imajların örüldüğü çok daha açık anlaşılabilir.

Model verileri nitelik bakımından sınıflandırıldığında insanlığın bir ölçü olduğu görülmektedir:

çok büyük adam (Kutlu, 2006: 106), hakiki insan (Pamuk, 2012: 190), iyi insan (Pamuk, 2012: 302), büyük insan (Pamuk, 2012: 595).

Verilere göre baba ile ilgili olarak aile içi bazı özellikler işlenmiştir:

ailenin ne demek olduğunu bilmek (Pamuk, 2012: 231), yemek yapmak, pişirmek (Uzuner, 2012: 33, Pamuk, 2012: 565), başarılı bir baba olmak (Pamuk, 2012: 235), iş bölümüne katkı yapmak (Özdek, 2008: 67), kızına önem vermek (Kutlu, 2006: 14).

Ailede hanıma sadakat ve sadakatsizlik aynı oranda verilmiştir:

başka kadın tanımamak (Pamuk, 2012: 525), son nefesine kadar karısının öldüğü yatakta yatıp bir daha hiçbir kadına el sürmemek (Şafak, 2012: 55), uygunsuz cinsel hayat (Bener, 2005: 146), ceviz kırmak (Şafak, 2012: 13), çapkınlık (Pamuk, 2012: 56).

Babanın olumlu olumsuz bazı bedensel özellikleri belirtilmiştir:

çekici (Bener, 2005: 21), yakışıklı (Kulin, 2012: 144), zarif, prensce görünüşlü, aklın romanslarının prensi (Koç, 1992: 40), çirkin (Bener, 2005: 55), yapılı (Kulin, 2012: 144), uzun boylu (Kulin, 2012: 144, Koç, 1992: 40), kısa boylu (Pamuk, 2012: 194), ufak tefek (Bener, 2005: 55), uçları havaya kalkık kocaman bıyıklar, kalın ve kısa parmaklı el (Pamuk, 2012: 194), elinde "ben" (Dayıoğlu, 1984: 26), pas rengi (Şafak, 2012: 153), yaşlı (Kutlu, 2006: 138).

Babanın kılık kıyafet ve eşyasıyla ilgili bazı veriler var:

yumuşak terlik, flanel kaplı Avrupa askıları, çorap jartiyerleri, ayakkabı kalıpları, ipekten yumuşak şapkalar, yalnızca ipek gömlekler (Kutlu, 2006: 92), pantol, ceket, kırma kâğıt yaka, kravat (Kutlu, 2006: 106), bordo üstüne kıvrılmış lacivert ama çevresine fıstık yeşili kontur çekilmiş bir sümbül yahut usta işi bir vav harfi gibi kurulmuş desenli uzun ropdöşambr (Kutlu, 2006: 21), sadakor mintan (Kutlu, 2006: 22).

Modelliğin ifadesinde örnek bazı olumlu sosyal, kültürel, ahlakî özellikler verilmiş:

örnek (Pamuk, 2012: 534), siyasete ilgi (Pamuk, 2012: 571), kabiliyetli (Buğra, 1994: 109), at binmek, silah kavramak (Kutlu, 2006: 40), kahraman ve inançlı bir savaşçı (Pamuk, 2012: 330), vatanını korumak için savaşmak (Kulin, 2012: 168), Urfa'nın kurtuluşuna servetinin büyük kısmını adamak, meclisin açılışına yetişememek (Kutlu, 2006: 92), yıldız gibi parlayan, onurlu mutlu bir hayat

sürmek (Dayıoğlu, 1984: 26), başarılı (Günday, 2012: 397, Dayıoğlu, 1984: 26), zengin bir dünyası olmak (Kutlu, 2006: 15), varlıklı (Buğra, 1994: 109), zengin yaşamayı bilmek (Pamuk, 2012: 610), hayata bağlı olmak (Pamuk, 2012: 257), hayat adamı, yaşamasını bilmek, herkesi tanımak, herkesçe tanınmak, misafirperver (Özdek, 2008: 21, 90), laubali olmamak, çevre, sosyal ilişkiler, himaye (Pamuk, 2012: 56), sahip, efendi, ağa (Kutlu, 2006: 106), şerefli (Buğra, 1994: 109), imparator edalı (Kutlu, 2006: 158), babacan (Pamuk, 2012: 255), saygı duyulmak (Pamuk, 2012: 196), sözü geçmek (Sepetçioğlu, 1989: 62), neşe katacak gevezelik (Pamuk, 2012: 194), hoş sohbet (Bener, 2001: 25), doğru sözlü (Günday, 2012: 438), fıkracı (Günday, 2012: 462), suskun (Uzuner, 2012: 59, 60), sessiz (Uzuner, 2012: 37, 58), sakin (Uzuner, 2012: 77), hareketli (Pamuk, 2012: 476), hızlı (Koç, 1992: 52), heyecanlı, tutkulu (Uzuner, 2012: 33), coşkulu (Pamuk, 2012: 383), tatlı (Koç, 1992: 42), eğlenceli (Pamuk, 2012: 612), ilginç (Pamuk, 2012: 571), gülen (Kutlu, 2006: 40), sevecen (Bener, 2005: 17, Pamuk, 2012: 56), ince (Uzuner, 2012: 37, Kutlu, 2006: 165), nazik (Günday, 2012: 469), ölçülü (Pamuk, 2012: 56), sabırlı (Uzuner, 2012: 37), anlayışlı Bener, 2005: 17), düşünceli, özverili (Bener, 2005: 17), çalışkan (Pamuk, 2012: 56, Uzuner, 2012: 37, 77), katkı sağlamak (Pamuk, 2012: 173), bağışlayıcı (Kutlu, 2006: 56), azimli, güçlü (Cilasun, 1988: 8), ne yaptığını bilmek (Pamuk, 2012: 552), kararlı (Pamuk, 2012: 258, 552), paranın ne demek olduğunu bilmek (Pamuk, 2012: 231), alaturka (Pamuk, 2012: 259), alafranga (Pamuk, 2012: 611), akıllı (Pamuk, 2012: 575), zeki (Buğra, 1994: 109, Pamuk, 2012: 56, 228), dürüst (Buğra, 1994: 109), temiz (Şenlikoğlu, 2011: 119), iyi, sorumluluk sahibi (Şenlikoğlu, 2011: 164), meslekte ilerlemek (Buğra, 1994: 109).

Model bazen tersten okunmuş. Olumsuz özellikleriyle sergilenmiş:

hastalıklı (Kutlu, 2006: 92), yorgun (Kutlu, 2006: 106), başıboş mizaçlı (Bener, 2001: 10), hedefsiz (Pamuk, 2012: 486), mahcup (Uzuner, 2012: 77), gamlı, gülümsemesi mahcup, öfkesi fırtına gibi, çaresizce ardından el ovuşturulan (Kutlu, 2006: 92), etliye sütlüye karışmamak, işi Allah'a veya oluruna bırakmak (Uzuner, 2012: 58), elinden iş gelmez (Şafak, 2012: 55), işe yaramaz (Kutlu, 2006: 138), boşa gitmiş bir hayat, hep bir şeyler bekleyerek endişeyle yaşamış, yüzeylerin arkasına hiç geçememiş, acınacak (Pamuk, 2012: 194-195), hayatını boşa harcamış, hiçbir şeyi anlayamamış, zavallı (Pamuk, 2012: 330), budala (Pamuk, 2012: 612), korkak (Altan, 2006: 194, 195), endişeli, güvenini kaybetmiş (Altan, 2006: 195), zalim (Şenlikoğlu, 2011: 164), yalnız (Bener, 2005: 17, Kutlu, 2006: 92), eğlenceye biraz fazla düşkün (Pamuk, 2012: 173), içki içmek (Pamuk, 2012: 173, Şafak, 2012: 55), halka uzak (Pamuk, 2012: 611), evine kapanmış, uzak duruşlu (Kutlu, 2006: 92), içe dönük (Kutlu, 2006: 92, Uzuner, 2012: 37), gevezelik (Pamuk, 2012: 255), ifade etmeyi bilmez (Uzuner, 2012: 260), hırçın (Kutlu, 2006: 138), oğlunu karşısında görmekten

hoşlanmamak, hiddet, dövmek, küfretmek, pişmanlık (Şafak, 2012: 55), çağdışı, mirasyedi, çıplak gelip çıplak gitme (Kutlu, 2006: 165), yoksul (Kutlu, 2006: 92), çekingen (Uzuner, 2012: 208), umacı, cadı (Pamuk, 2012: 73), kötü (Pamuk, 2012: 168), eşkıya (Sepetçioğlu, 1989: 251, 378, 381), canbazbaşı eşkıya (Sepetçioğlu, 1989: 68), şerefsiz (Pamuk, 2012: 533).

Babanın model olmasıyla ilgili veriler olumlu özelliklerin olumsuz özelliklerden fazla olduğunu ortaya koymaktadır.

Babanın yol gösterici modelliği olumlu, olumsuz, ilmî, zihinsel ve davranışsal nitelikleriyle ortaya koyulmuş:

okumuş (Pamuk, 2012: 611), bilgili (Buğra, 1994: 109), her şeyi bilir (Koç, 1992: 42), ulvi bilgi (Şenlikoğlu, 2011: 64), bilge (Çokum, 1996: 10), entelektüel (Günday, 2012: 469), Türkiye Türkçesini, Osmanlıcayı iyi bilen (Özdek, 2008: 77), Fransızca bilmek (Kutlu, 2006: 92), hatırat yazmak (Kutlu, 2006: 15), öğretici (Pamuk, 2012: 383), öğrenmek için çaba sarf etmez (Uzuner, 2012: 260), cahillikle karışık ilgi çekici bir saflık (Pamuk, 2012: 613).

Sanat ve spor yönünden modelliği ortaya koyan özellikler var:

sanat eğilimi (Bener, 2001: 63), sesi güzel (Bener, 2001: 15), yanık, tenor bir ses, şarkı söylemek (Bener, 2001: 25, 15), ud çalan (İleri, 1985: 232, 253, Bener, 2001: 22, 25), saz çalmak (Bener, 2001: 25), ressam, resimle ilgili (Bener, 2001: 22, 64), sinema merakı (Bener, 2001: 62), futbol takımı tutmak (Günday, 2012: 521).

Din açısından babanın modelliğini örnekleyen özellikler dile getirilmiş:

dindar (Şenlikoğlu, 2011: 125, 126), dindarları çok sevmek (Şenlikoğlu, 2011: 69), hacı (Aral, 2003: 151), namaz kılar, oruç tutar, cuma namazlarını kaçırmaz (Bener, 2005: 100), dinini bildikleriyle yaşar (Şenlikoğlu, 2011: 119), seher vakti camiye giden (Asımgil, 2010: 227), Alevi (Pamuk, 2012: 533-534).

Bazı iş yerleri, meslekler ve unvanlar modelliğin değişik olumlu ve olumsuz yönlendiricileridir:

Atölye, satış mağazası (Cilasun, 1996: 83), memur (Pamuk, 2012: 56), mühendis (Kulin, 2012: 5), asker (Pamuk, 2012: 194-195, 486), savaşçı (Pamuk, 2012: 486), paşa, çoban (Pamuk, 2012: 265).

Baba modelliğin her çeşidiyle kendisini örnek alan evlatlarına doğrudan ve dolaylı olarak öğüt verir:

öğütçü (Buğra, 1994: 128, 129, Pamuk, 2012: 234).

Romanımızda baba ile ilgili konular içinde en geniş yer tutan modelliktir. Baba maddî, manevî özellikleriyle imajı, yaşama biçimi, idealleri, mücadelesi, millî kimlik ve bilinci, ideolojik tercihleri, sosyal ilişkileri, saygınlığı, hayırseverliği, aile reisliği, babalık

özelliği ile örnek, model oluşturur. Babanın modelliği sadece ömrüyle sınırlı değildir. Babanın hatıraları bile kalıba döken işaret parmağıdır.

Çekirdek ailede baba ailedeki merkezî, otoriter ve rol model konumunu kaybetmiştir. Baba artık hem evde hem işte eski güçlü konumunda değildir. Anne çekirdek ailede her açıdan daha önemli bir konum edinmiştir. Artık anne salt ev işlerini gören ve çocukların bakımını üstlenen biri değildir. Anne hem ev içinde hem ev dışında görevler üstelenen çok fonksiyonlu bir aktördür. Baba yeni ortaya çıkan sorumlulukları kavramalı, farkı görebilen baba olmalıdırlar (Doğan, 2011: 61).

Baba otoritesi, baskı, horlama, tutsaklık şeklinde uygulanırsa öfke, tehdit; ölçülü ve yerinde kullanılırsa disiplin ve düzen oluşturabilir. Olumlu ve olumsuz baba otoritesi değişik davranış ve düşüncelerle verilen cevapların oluşturduğu sonuçlarla somutlaşır. Büyüklerin otoritesi, büyüklere sadakat, büyüklere bakma yükümlülüğü ve aile hiyerarşisine bağlılık temel ilkeler arasındadır (Canatan vd, 2009: 152).

Aile üyeleri arasındaki yapısal ilişki biçimi hiyerarşik ve asimetrik bir ilişkiden eşitlikçi bir ilişkiye doğru yol alarak değişmektedir. Hâlâ ebeveyn ile çocuklar arasında belirli bir hiyerarşi bulunsa bile modern, kentli çekirdek ailelerde kadın ve erkek arasındaki geleneksel hiyerarşik ilişki hemen hemen sona ermek üzeredir. Gelişmenin arkasında ataerkil büyük ailenin yıkılması kadar kadının eğitim düzeyinin yükselmesi, çalışma hayatına katılması ve dolayısıyla ekonomik olarak bağımsızlaşması yatmaktadır. Kadınların hukukî güvenceler elde etmiş olması önemli bir etkendir. Son yıllarda AB'ye uyum yasaları çerçevesinde Türk aile yapısında aile reisliğinin kaldırılmış olması ve erkeğin teorik olsa bile hâkimiyetinin sona ermiş olması radikal bir değişimdir (Canatan vd, 2009: 145).

Ailede sorumluluğu üstlenme, kararları verme adına reislik konusu önemlidir. Geleneksel olarak ailenin reisi genel olarak erkek düşünülmüş ve bir yapılaşmaya ve rol ayrışmasına gidilmiştir. Ancak araştırmaya göre reislik ile cinsiyet arasındaki bağlantı büyük oranda kaybolmakta ve ailenin sorumluluğunu üstlenme, karar verme durumları hem erkeğe hem kadına ait kabul edilmektedir. Durum başta rol ayrışması olmak üzere birçok yeni durumun açığa çıkmasına ve yaşanmasına yol açmaktadır ve açacaktır (Vatandaş vd, 2011: 254).

Ailenin modernleşmeyle yapısal ve değersel boyutlarıyla yaşadığı değişmeler oldukça geniş bir alan oluşturmaktadır. Modernliğin eşitlik ilkesi, cinsî kimliklerin toplumsal rollerdeki paylaşımına yansımaktadır. Kadın, modernleşen toplumlarda erkek ile çalışma, eğitim, toplumsal ve siyasî katılım konularında eşitlenmektedir. Demokratik toplumların hukuk metinleri, eşitliğin öncülüğünü yapan üst değerlerdir. Eğitim süreci, eşitliği destekleyen bir kültürel değişim programı uygulamaktadır. Aile kurumu kadınların eşitlik taleplerine göre yeniden rol dağılımına gitmektedir. Kadının aile içindeki rolü, erkekle eşit haklara sahip olma ilkesi doğrultusunda yeniden yapılanmaktadır. Modern kültürün kadını toplum, siyaset ve kamusal alanda daha etkin kılma isteği, eşitlik eğilimini pekiştirmektedir. Kadın ailede erkek ile eşitlenerek aynı roller içinde konumlanmaya başlamıştır. Kadın sadece anne olarak statülenmez, aynı zamanda çalışan, karar veren, meslek sahibi olabilen, bireysel çabalarıyla

para kazanabilen bir varlık hâline gelmiştir. Evin geçiminde ve kararlar alımında eşit haklara ve sorumluluklara kavuşmaktadır. Erkek ve kadın işleri biçimindeki rol farklılaşmaları gittikçe ortadan kalkmaktadır. Baba erkil aile biçimi önemini kaybetmeye başlamıştır.

Anthony Giddens, ailenin değişim yönlerini, modernleşmesini şöyle özetler:

1. Geniş aileler ve diğer akraba grupları etkilerini kaybetmektedirler

2. Özgürce eşini seçmeye yönelik bir trend bulunmaktadır

3. Kadın hakları geniş bir biçimde benimsenmeye/tanınmaya başlanmaktadır; evlilikte ve aile içinde karar vermede kadın hakları geçerli olmaktadır

4. Akraba evliliği azalmaktadır

5. Yüksek düzeydeki cinsel özgürlük kısıtlayıcı nitelikteki toplumlarda gelişmektedir

6. Çocuk haklarının genişletilmesi konusunda genel bir trend vardır (Giddens, 2000: 143).

Baba evlat ilişkisi nice karşılıklı beklentinin ve cevabın örgüsüyle tablolaşır. Birçok defa isim vermek başlangıçta babayı sonra evladı düşündürebilir. Uygun olmayan isimler, hayatı boyunca insanı rahatsız eder (Efendi, Tarihsiz: 61).

Baba-kız arasında sevgi dili önemsenmiştir. Karşılıklı olarak onay sözleri söylenmesi beklenmiş, nitelikli beraberlik yaşanmak, armağanlarla sevinmek, hizmet davranışlarının yapıcı etkisi, fizikî temasın yakınlığın gerçekliğini göstermesi istenmiştir. Aynı fizikî ve sosyal ortamı paylaşanlar bile genellikle anlaşılmamaktan şikâyet eder. Baba kız sevgi, saygı ifade eden iltifatlar, takdir sözleriyle sevgilerini güçlü bir şekilde birbirlerine iletmek ihtiyacı duymuşlardır. Sevginin hedefi, istenilen birşeyi elde etmek değil sevilenin mutluluğu için birşey yapmaktır. Baba kız onaylayıcı sözler söylediklerinde birbirlerine olumlu karşılıkta bulunma fırsat ve imkânı sağlamıştır. Onay sözleriyle birbirlerine cesaret verdiklerinde güçlenmişler. Duygularını sezinleyip dünyayı birbirlerinin gözüyle gördükleri zaman anlaşmanın bereketini yaşamışlar. Birbirlerinden ricada bulundukça birbirlerini övdüklerinde takdir ettiklerinde birbirlerine yön ve önemlilik hissi vermişlerdir. Birliktelik bedensel yakınlık demek değildir. Odaklanmışlık, dikkat, ruhen yakınlıktır. Baba-kız deneyimlerini, düşüncelerini, duygularını ve arzularını paylaştıklarında mutluluğa kapı aralamışlar, paylaşamayınca huzursuzluk ve sıkıntıların pençesine yakalanmışlardır. Birlikte birşey yapınca birbirlerine değer verdiklerini düşünmenin tadına varmışlar, birlikte birşey yapamayınca şüphelerin vehimlerin mengenesinde sıkışmışlardır. Armağanlar sevginin görsel sembolleridir. Armağan, insan ilişkilerinde diğer kişinin kıymet verdiği kanaatini oluşturur. Bazen bir tatlı söz bazen bir öpücük bazen birlikte yenen yemek yeterli olur. Hediyeleşme, hatırlatıcı, unutmayı önleyici özelliğiyle baba-kız arasındaki ilişkiyi ve sevgiyi güçlendirir, ömürlendirir. Baba kız, yapmaktan hoşlandıkları şeyleri yapmak, hizmet ederek memnun etmek için birşeyler yaparak sevgilerini ifade ettiklerinde birbirleri arasındaki mesafe kapanmaya ve problemler çözülmeye başlamıştır. Kucaklanan ve öpülen çocuklar uzun zaman süreçlerinde fizikî temastan mahrum bırakılmış çocuklara göre daha sağlıklı bir

duygusal hayat geliştiriyorlar. Kriz zamanlarında içgüdüsel olarak birbirimizi kucaklarız. Çünkü fizikî temas sevgiyi güçlü olarak iletir.

Her insanın farklı sevgi dili vardır. Bir evlat için birinci sevgi dili nitelikli beraberlikken diğeri için birinci sevgi dili onay sözleri olabilir. Oğul için birinci sevgi dili hizmet davranışları iken kız için armağan alma birinci sevgi dili olabilir. Baba kız birbirinden en çok ne istediklerini ne rica ettiklerini bilmelidir. Baba çocuğunun en çok hangi yönünü eleştirdiğine hangi davranışlarından rahatsız olduğuna dikkat ettiğinde yaptığı ve yapmadığı davranışlardan evladının sevgi dilini öğrenebilir ve iletişimini çok daha gerçekçi ve sağlıklı kurabilir.

Aile fertleri arasında saygı, sevgi, dayanışma, yardımlaşma usulüne uygun evlilik (söz kesme, nişan, nikâh, düğün, akrabalık gibi) ve sapmalardan uzak bir aile yapısı, ailede olması gereken uygulama ve değerlerdir.

Babadan babaya değişse bile babayı inciten bazı davranışlar vardır. Evlatlar babalarını incitecek davranışlardan kaçınmaya özen göstermediklerinde zorluklar oluşmakta gereksiz problemler yaşanabilmektedir. Kızlar, hangi sebeple olursa olsun eve yabancı bir erkeği getirip birlikte içki içmek gibi genel gelenek göreneklere aykırı hâllerle babalarını incitmezlerse isteklerine çok daha rahat, kolay ulaşabilirler.

Her dönemde bazı yozlaşmalar ve sapmalar belli oranda görülebilir. Bugün bazı yozlaşmalar var. Ama aileye ilişkin temel öğelerin şimdiye değin değişmemesi, Türklerin aileyi toplumun temeli olarak görmelerindendir (Tezcan, 2000: 32).

Karşılıklı ilgi, anlayış, fedakârlık gösterilir. Özellikle baba özellikle kız evlatların geleceklerinin güvenliği için endişe eder, yüksek sorumluluk anlayışıyla gayret gösterir, tedbirler almaya çalışır. Kız, babasının annesine sadık olmasını ister. Kız erkek ilişkileri, eş seçimi konusunda kızlar babalarıyla konuşmakta iletişimde zorlanıyorlar. İletişim engelleri her türlü probleme kaynaklık edebilir. İnancını yaşamada baba engeli bunaltıcı olur. Kız babasının maddî manevî her hâliyle ilgilidir. Aile içi çarpık ilişki her bakımdan üzüntü vericidir. Merhamet merhem veya iç yara oluşturabilir. Kıza çok fazla karışma, aşırı korumacı yaklaşım çaresiz bırakabilir, rahatsız edebilir. Boşanma boşluklar doğurur, terk yalnızlaştırır, her türlü şüphe ilişkileri zorlaştırır, zedeler, intihar girişimi çözüm değil yıkım oluşturabilecek çok sakıncalı bir denemedir. Çocuklar arasında her türlü ayrım zannı bile mutluluğu, huzuru riske sokar. İlişkilerin samimi ve açık olmasını sağlamak istenilen hâl ve sonuçların elde edilebilmesi, istenmeyenlerden korunabilmek için çok önemlidir. Evlatların kapasitesinin olumlu verileri paylaşımla bereketlenir.

Baba sorumluluklarının, kız beklentilerinin baskısı altındadır. Sevgi merkez, direksiyon baba, anlayış köprü, iletişim vasıta, mutluluk ve huzur hedeftir. Baba oğul ilişkisine dair veriler baba kız ilişkisine dair verilerden çok daha azdır. Baba evlat ilişkisi daha çok baba kız arasında görülmektedir.

Korku ve aşırı serbesti baba oğul ilişkisini olumsuz etkiler. Üslup bozukluğu ilişkileri bayağılaştırır, çirkinleştirir. Maddî ve özellikle manevî yakınlık problem çözücüdür. Karşılıklı

konuşabilme, fikir alışverişi paylaşmayı güçlendirir, gereksiz sıkıntıları önleyebilir. Sevgi ve saygı, sevgi ve saygıyı doğurur, yaşama sevincini besler. Baba sorumluluğu anneye bile devredilemez. Boşluk çocuğu yutabilir.

Çocuklar çekirdek ailede bütünüyle aileye bağımlı olmaktan uzaklaşmışlardır. Üretim sürecindeki değerleri azalmıştır. Eğitim ve benzeri ihtiyaçları için ev dışına yönlendirilmişlerdir.

Ayırım, cinsiyet ayrımı, diğer kardeşi daha fazla sevdiği düşüncesi, mal tasası, tartışma, kıskançlık, istenildiği gibi bir evlat olamayacağı düşüncesi kardeşler arası gerilim doğurabilir. Sıkmadan gönül yapıp uzlaşma sağlanmalıdır. Çatışmayı önlemek için gereğinden fazla sert davranmak istenmeyen sonuçlara yol açabilir.

Baba sevgisi, ilan, adını anma, sarılma, öpme, koruma, özlem, rüyada görmek, beraber olma isteği, özür dilemek, endişe, üzüntüsüyle üzülmek, sevinciyle sevinmek şeklinde dışa vurulan karşılaştırılamaz bir sevgidir.

Birçok olumsuzluk, metres, büyüklük, uzaklık gibi olumsuzlukları olsa bile babaya saygı duyulur. Babaya benzeyene ve babanın vekiline bile saygı duyulması gerekir. Babaya saygı göstermenin sosyal ve kültürel sebeplerle değişen birçok şekli vardır.

Babalar ve çocuklar olaylara ve insanlara çok farklı açılardan bakabilir. Değer yargıları farklılaşabilir, tercih değişiklikleri olabilir, yürürlükte geçerli olan ahlak, cinsellik konusundaki düşünceleri birbirinden ayrılabilir. Baba evlat birbirlerini anlamakta çok geç kalabilir.

Baba, oğluna ve kızına öfkelenebilir. Romanlarımızda babanın öfkesi çok az yer tutmaktadır. Her ne olursa olsun babalar evlatlarına pek kızmamaktadırlar. Evlatların öfkesi çok daha geniş yer almaktadır. Romanlarımızda baba kızına eve habersiz erkek arkadaşını getirdiği, oğluna onurunu kırdığı için kızmaktadır. Her ikisinde öfkelenmekte haklı görülmektedir. Fakat öfkenin dozunun ıslaha yönelik imkân ve fırsatları değerlendirebilmek için daha düşük tutulmasına dikkat edilmesi gereği anlaşılmaktadır.

Tembellik ettiğinden insanî sorumluluklarını yerine getirmesi için sıkıştırmak, uyarmak, hoşlanmadığı, kötü, çirkin sözlerle hakaret, habire söylenmek, daima imkânsızı istemek, üvey anne, bedensel özür gibi bazı sebeplerle aşağılama, bazı tercihlerin talihsizliği, anlayışsızlık, tartışmak, babanın suçu dolayısıyla hapse düşmek, aşırı cezalar vermek, dayak babaya öfkenin sebepleri arasında sayılmaktadır. Babalık görmemek, evden atıldığı, istenmediği düşüncesi, haksızlık etmek, görmezden gelmek, fahişeliğe sürüklemek kızı babasına öfkelendirmektedir.

Bazı sebepler dolayısıyla öfkelenmemek pek mümkün görünmemekle beraber öf bile denmemesi gereken babaya karşı yerli yersiz sebeplerle tahammülsüzlük gösterip nankörlük ederek öfkeye kapılmak evlada yakışmaz. Sabır, akıl ve anlayışla birçok problem rahatlıkla çözülebilir.

Evlat sevgisi, başkasına vermemek, kucak, sarılma, yakınlık, öpme, fedakârlık, bedel, övünç, hasret, af, tehditlere öfke gibi sevgi dilleriyle kendini gösterir. Evlat sevgisi, yokluğu problem, varlığı mutluluk tahtı, güven tacı, hemen her sosyal hastalığın ilacıdır.

Baba, evladının hastalığı, ölme ihtimali, ölümü, intiharı gibi sebeplerle tedirgin olur, endişe eder, üzülür, şaşkına döner, inzivaya, kâbusa sürüklenebilir. Babanın ömrünün uzunluğu evladın ömrünün uzunluğuna bir işaret olarak yorumlanabilir. Genellikle en fazla hastalanınca kızı aldırmaz görünse bile endişelenir.

Yaşlılık, kanser, intihar, evladının kaçışının şokunun sebep olduğu kalp krizi, oğlun ölümünün üzücü etkisi, sebep olmak endişesi gibi hangi sebeple olursa olsun huzurla ölmesi sağlanmak istenir. Birbirlerini son defa olsun muhakkak, her şeye rağmen görmek isterler, vedalaşamamak üzücüdür.

Babanın hastalığı sevgiyle ilgiyle fedakârlıkla tedirginlikle endişeyle kaygıyla atlatılmaya gayret edilir. Babanın ölümü telaş, hüzün, acı, feryat, şaşkınlık, suskunluk, düşünce, ibret, öğüt veren dramatik bir hâldir.

Baba ölmeden evlatlarını güvendiklerine emanet etmek ister. Babasız kimin ne kadar yakının yanında olursa olsun çocuklar kendilerini sığıntı gibi hisseder. Babanın vasiyetine uyulmaya özen gösterilir.

Maalesef bazı evlatlar babanın cenaze namazını kılacak bilgi ve beceriden bile yoksun, inançsızlardır. Kabrinde rahat uyuması için caiz veya batıl birçok şey yapılır. Dua edilir, namaz kılınır, geride bıraktıklarına emaneti sayılanlara bir başka özen gösterilmeye gayret edilir.

Baba ölünce oğul, ailenin koruyucusu rolünü üstlenir. Ölen babaya saygı ve vefa birleştirici sosyal fonksiyon oluşturabilir. Ailenin düzeni temelden olumsuz etkilenebilir. Miras problemleri yaşanabilir. Çocukların dengesi bozulabilir. Kimsesizlik, yalnızlık, sahipsizlik, güçsüzlük, çaresizlik, keder gibi duygularla içki gibi olumsuzluklara yönelinebilinir. Vefasız, nankör, traji komik hâller yaşanabilir. Özellikle zaman geçtikçe derin bir özlem duyulur.

Baba, öğretmen, kılavuz, nasihatçi, öğütçüdür. Bıktırmamalıdır. Baba bilinçli olmalıdır. İnanç, örf ve âdetler, kız erkek ilişkileri, hayat bilgisi, misafir ağırlama, konuşma kuralları, kendini karşındakinin yerine koyma, yabancı dil, sabır, istikamet, millî hassasiyet baba terbiyesinin başlıca konuları olarak görülmektedir. Çocuklar zihnî ve bedenî sporlara yönlendirilmelidir.

Mezhepçilikten kaçınılmalıdır. Doğru kaynaklardan beslenme ve doğru kaynaklara erişim sağlanmalıdır. İçki gibi kötü alışkanlıkların teşviki çok yanlıştır. Her türlü istismardan sakınılmalı, yanılgılar, saplantılar aşılanmamalıdır. Eğitimde çocuğun yetenek ve kapasitesi dikkate alınmalıdır. Kızın eğitimi asla engellenmemelidir. Takip, denetim baskı aracına dönüştürülmemelidir. Kaba kuvvetten uzak, ölçülü korku ve özellikle anlayış, şımartmaya varmayan hürriyet en iyi şekillendiricidir. Ailevî değerler temel klasiklerden alınan ilhamla zamanın idrakine dillendirilmelidir.

Babaların çocuklarının geleceğine ilişkin önemli düzeyde kaygıya sahip oldukları anlaşılıyor. Muhtemelen durum, mevcut gidişatın kötü görülmesiyle ilgilidir. Babaların önemli bir kesiminin çocuğu için dinî eğitimi gerekli buluyor olması birçok bakımdan anlamlı ve önemlidir. Çocuğun özellikle kız çocuğunun çok iyi bir eğitim görüp ekonomik bağımsızlığına kavuşması isteği araştırmanın önemli bulguları arasındadır

Kentleşme hareketleri Türk ailesini kentlileştirmekte ve modernize etmektedir. Modern kent ailesinin imkânları (eşit rol dağılımı, meslekî ve iş eğitiminin artışı gibi) ve dezavantajları (boşanma oranlarının artışı, dayanışma imkânlarının azalması gibi) birlikte ortaya çıkacaktır. DİE verilerine göre 1994 yılında boşanma oranı 28.041 iken 2003 yılında 180 bine ulaşmaktadır. 2006 yılında yapılan "Türkiye Aile Yapısı Araştırması"na göre başlık parasının verilme oranı % 16.8'e düşmüş; resmî nikâhla evlilik (hem resmî hem dinî) oranı % 85.0'e yükselmiştir. Akraba evliliğinde önemli düşmeler yaşanmıştır ve oranı % 20.92'dir. Kendi seçimiyle evlilik erkeklerde % 35.2, kadınlarda % 27.4'tür. Kadınların ürettiği çalışmaları iyi ve uygun bulan erkekler % 77.0, kadınlar % 90.0. Bütün veriler Türk ailesinin değer, norm, üye sayısı, evlenme tarzı, gelenek ve modernlikle ilişkileri, kır ve kent boyutları açısından önemli değişmeler içinde olduğunu göstermektedir. Geleneğin bazı değişmelerle beraber modernlikle yan yana sürdüğü görülmektedir (Canatan vd, 2009: 171).

Evlilik okulu, aile danışmanlık hizmetleri, anne baba okulu, yetişkinler okulu gibi sürekli, yaygın, kurumsal hizmetlerle ailenin kuruluşu ve devamı bilgi ve bilince dayandırılmalıdır. Aile kurumunu her yönüyle bilen gerçek uzmanlar danışman olarak istihdam edilmelidirler. Kız erkek ilişkilerinin tabuları kızın eğitim imkânına engel olmamalıdır.

Karşı cinsle tanışmada babanın rolü zayıf ve problemlidir. Arkadaş, eş seçimine yersiz ve aşırı müdahale istenmeyeni doğurabilir. Çocuklar aile onayının, baba, kızının tercihinin önemini göz ardı etmemelidir.

Genelde bireyler daha çok evleneceği kişiyi kendisi belirleyip kendi aralarında anlaşıp sonra aile bireylerini/büyüklerini haberdar ederek evleniyorlar (% 42,3). Ancak görücü usulü evlenme oranı oldukça yüksektir (% 34,9) (Vatandaş vd, 2011: 254).

Bütün toplumlarda aile birliği toplumsal bir ilanla/törenle başlar. Aileye en azından toplumsal bir meşruiyet kazandırır. İlan/tören nikâhtır. Nikâhın biçimi toplumdan topluma değişebilir ancak aileyi toplumsal bir ilanla/nikâhla başlatmayan herhangi bir toplum yoktur. Günümüz dünyasında modernitenin getirdiği bireyselleşmenin baskın etkisiyle bireylerin tutku ve isteklerini ön plana alan bir anlayış sonucunda nikâhsız birliktelik olarak isimlendirilen bir duruma rastlanır olmuştur. Bazı kimseler, cinsel ihtiyaçlarını karşılamak, yalnızlık duygusundan kurtulmak, bir çocuk edinmek, evin zorunlu giderlerini/sorumluluklarını paylaşmak veya boş zamanlarını birlikte geçireceği bir arkadaş edinmek için diğer cinsten birisiyle nikâhsız beraberlik gerçekleştirmişler ve gerçekleştiriyorlar. Nikâhsız bir beraberlik hiçbir zaman ihtiyaçların hepsini birden karşılamaz, karşılayamaz. Eğer hepsinin karşılanması isteniyorsa aile kurumunun gerektirdiği sorumluluk, fedakârlık, güvenlik, bağlılık, anlayış, işbirliği, dayanışma gibi özelliklerin bir

arada olması gerekir. Nikâhsız beraberliği normal veya olabilir bulanların olması geleceğe ilişkin toplumsal bir problemin işareti olabilir.

Evlenecek erkek veya kız çocuğun evlenmeyi düşündüğü kişi ile evlilik öncesi irtibatının niteliği ve beraberliklerinin mesafesi konusunda cinsiyet ayrımı yapılmıyor olması olumlu değerlendirmedir. Toplumda çoğu zaman işitilen "erkeğinki çapkınlık, kızınki ahlaksızlık" anlayışının değiştiği ve yanlışın her iki cins için aynı kabul edildiği tespit edilmiştir. Evlilik amaçlı ön tanışma süreci muhakkak evlilikle sonuçlanmayı gerektirecek bir aşama olmadığı için evlenme düşüncesindeki bireylerle ilgili olumsuz kanaat ve anlayışların oluşmasına zemin hazırlayacak durumlara karşı hassasiyet gösteriliyor olması toplumun konuya sağlıklı yaklaşımının bir gereğidir (Vatandaş vd, 2011: 259).

Duygusal uyumun beraberliğin olmadığı yerde yaşanan veya yaşanacak muhtemel problemler karşısında akıl çok kolaylıkla teslim olabilir, direnç göstermeyebilir, direnç göstermeyi anlamlı bulmayabilir. Bireyler arasındaki duygusal uyum ve beraberliğin ürünü olan sevgi, zorlukları aşmaya imkân sağlayacak olan dayanışmayı, fedakârlığı oluşturur. Duygu boyutu olmayan bir evliliğin evi, yuvaya dönüştürmesi zordur.

Evlenecek bireylerin kendi aralarında görüşüp konuşup evlilik beraberliğine karar vermeleri ve aile büyüklerinin devreye girip görüş ve kanaatlerini bildirerek evlilik kararının alınması, duygu-akıl dengesinin yer aldığı evliliktir. Evlenecek bireylerin görüş ve kanaatlerinin hiç işe karıştırılmadığı, evlenilecek kişiye ve evliliğe ilişkin kararı sadece aile bireylerinin/büyüklerinin verdiği evlilik, duygusal uyum ve beraberliğin olmadığı evlilik türüdür. Farklı açılardan olumsuz olabilecek, eleştirilebilecek tarzlarda gerçekleşen evliliğin bütün evlilikler içerisinde yarıdan kısmen azı oluşturduğu anlaşılmaktadır. Başarılı bir evlilik için üç özellik öne çıkar: Eşler arasında anlayış, hoşgörü, saygı ve din birliği (Vatandaş vd, 2011: 256).

Akraba evlilikleri ve başlık konusu Türkiye'de hâlâ güncelliğini korumaktadır. Akraba evliliği ve başlık olguları geleneksel yapı ve yapıdaki işlevleri dolayısıyla varlığını devam ettirmektedirler. İç göç ve şehirleşme ile birlikte geleneksel yapı çözülse bile şehir hayatında akraba evlilikleri ve başlık geleneğinin sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. Akraba evliliklerinin oranı yetmişli yılların başında yüzde 67 (bütün evliliklerin üçte biri) iken bugün oran yüzde 21'e düşmüştür (Canatan vd, 2009: 144).

Kız erkek ilişkilerinde gizlilikler çoğu defa sayısız sakıncaların yardımcısıdır. Evlilik zora veya saygısızlığa nankörlüğe dayandırılmamalıdır. Mümkün olan her yolu deneyerek ikna yerine kaçmak pek uygun bir davranış değildir. Evlilikte toplumun kurallarına gerçek mutluluk şartlarına dikkat edilmelidir. Uygunsuz sebeplere dayanan evliliklerin mutluluk vermesi ihtimali çok zayıftır. Menfaate dayanan evlilikler ahlaksızlıktır. Kızını kaybetme, hizmetinden olma endişesi kızın mutluluğuna çelme olmamalıdır. Sevgiler çatışırsa değerler yetim kalabilir. Baskı kızı hataya felâkete sürükleyebilir.

Mahremiyet kültürünün en temel mahremiyet alanı ailedir. Ailenin sırları, sorunları, değerleri… kamusal alana taşınmaz. Birey özneleşmiş, mahremiyet patlamış, parçalanmıştır (Canatan vd, 2009: 152).

Babasından göremediği sevgiyi başka yerde aramak ihtiyacını duyan kız bataklığın kucağına düşebilir. Gayri meşru ilişki ve ahlaka aykırı ilişkinin babaya söylenmesi çözülmenin yozlaşmasıdır. Zina kesin olarak yaklaşılması bile yasaklanmış sarsıcı bir suçtur (4/Nisa, 15-16). Eşin evliliğine eşine sadakat göstermeyip bir başkasıyla gayri meşru ilişkiye girmesi durumunda eşin en yaygın verdiği/vereceğini ifade ettiği tepki boşanmadır (% 57,6). Eşin aldatması durumunda ikinci düzeyde olmakla birlikte en çok verilecek tepki konuşup/eşi yanlışından vazgeçirmeye çalışma çabasıdır (% 14,2). Eşin aldatması durumunda eşini öldüreceğini ifade edenler azımsanmayacak oranlardadır (% 7,5) (Vatandaş vd, 2011: 263). Ruhî çöküntü millî ve manevî değerlerin sağlıklı yollarla sağlanmasıyla önlenebilir. Dönem romanımızda çok eşle evlilik pek yok.

Baba evi, her şeye rağmen sığınaktır. Sığınağa sığınmak hiçbir şarta bağlanmamalıdır. Dula baba evi bile gülistan değildir.

Baba, oğlunun ancak askerliğini yapıp bir iş sahibi olduktan sonra evlenmesine razı olur. Baba özellikle soy, sosyal statü, dulluk, menfaat bakımında evliliğe karşı çıkabilir.

Evlilik maalesef daha çok problem ağırlıklı işlenmiştir. Romanımızda evlilikle ilgili verilerin ancak üçte biri oğullara aittir. Evlilik âdeta sadece baba kız arasında konu edilmektedir. Kız merkeze alınmakta erkek çocuk ihmal edilmektedir.

Uyumsuzluk, başka kadına zan edilen ilgi, vefasızlık ihtimali, hovardalık, ihanet, metres, çocuklarına kızmak, yetersizlik, kızının kendinden oluşundan şüphe gibi sebeplerle boşanmak çocukları çok olumsuz etkileyebilir.

Üveylik birçok yönden problem kaynağı olabilir, anne veya babalarını tercih zorluğu ummadık sıkıntılara kaynaklık edebilir. Boşanma; depresyon, psikolojik rahatsızlıklar, kariyer kayıpları, sapkın davranış eğilimleri, uygunsuz tepkisel evlilikler, çocukları başkalarına vermek zorunda kalmak, ön yargı ve olumsuz düşünceler, korku, dayak, düşmanlık gibi zorlayıcı, kötü sonuçlar oluşturabilir. Üvey babaya veya anneye babaya anneye haksızlığa sebep görüldüğü için türlü bahanelerle kızılabilir.

Boşanmalardaki artışın geleneksel değerlerin zayıflamasının aile bireylerinin tutum ve davranışları üzerinde olumsuz etkileri vardır (Vatandaş vd, 2011: 254). Boşanmanın her türlü olumsuzluklarından korunmak ve korumak boşanana kadar gösterilememiş sevgi, saygı, ilgi, anlayış, uyanıklık ve sorumlulukla mümkün olabilir.

Baba mesleğini seçme eğilimi günün şartları dolayısıyla azalmaktadır. Oğullarına kendi mesleklerini aşılamak bazı babalar için vazgeçilmez bir tutku olabilir. Bir hukukçu, oğlunun hukukçu olmasını isteyebilirken bir doktorun, oğlunun doktor olmasını istemesi çok rastlanan durumlardandır. Ama yetenek isteyen mesleklerde başarılı bir babanın oğlu aynı başarıyı gösteremez. Örneğin başarılı bir sporcunun oğlunun spor dalında aynı başarıyı göstermesi çok nadir görülen olaylardandır. Hayırlı veya yetenekli bir evlat, varsa şirketi büyütüp holding hâline getirebilir. Ama hayırsız veya yeteneksiz bir evlat yapılanları bir kalemde silebilir.

Romanlarımızda baba mesleği oldukça çeşitlilik göstermektedir. Bazı babaların birden fazla işi olduğu için mesleklerin tam sayısını vermek değişik bakımlardan problemlidir. 29 romanda 48 civarı baba mesleği görülmektedir. 10 civarı yüksek statülü meslek var. 38 civarı meslekten 3'ü memur, 2'si ilim adamı, 2'si tüccar, 2'si işçidir. 1'er doktor, mühendis, müdür, yazar, eşkıya, çiftçi, çoban, toprak sahibi, avcı, avukat, ressam, heykeltıraş, seramikçi görülmektedir. Geri kalan 11'i esnaftır.

Babaların mesleklerinin beşte biri yüksek statülüdür. Babalar daha çok orta ve sıradan statülü meslek sahibidir. Baba mesleği çocuğun zihniyetini etkileyebilir, bazı çocuklar baba mesleğini düşük statülü sayıp beğenmeyebilir. Oğlunu boş, yanlış işlerden korumak, kendi işine hazırlamak, oğluna iş bulmak babayı mutlu eder. Evlat babanın işini büyütmekten gurur duyar. Tembellik eden oğul, harçlığını kesmek gibi yollarla çalışmaya zorlanabilir. İş başarmak konusunda oğluna güvensizlik, oğlun kendini ispat tezadı ile motive edici olabilir. Kızların her türlü ihtimale karşı güvende olabilmeleri için kızların çalışmalarını sağlamakta fayda vardır. Ekonomik güç ister babaya ister evlada ait olsun güven vericidir. Baba serveti ile ilgili şüphe bazen yerli yersiz suçlamalarla evladın bir tür bedel ödemesine sebep olabilir.

Kendini işe kaptırarak aileyi ihmal herkesi bedel ödemek zorunda bırakabilir. Savurganlıkla imkânlarını kaybeden veya başka sebeplerle yüksek statülü işinden olan baba istediği işi bulamazsa kibir batağında boğulmamalı, bulduğu işte rızkını aramalıdır. Tüketim toplumunun ekonomik baskıları babayı zaman zaman bunaltabilmektedir. Ailenin sosyo-ekonomik yapısında yaşanan en önemli değişiklik, modern dönemde aile ile işyeri arasındaki mesafenin (Canatan vd, 2009: 145) açılması ve ailenin üretici bir birim olmaktan çıkmasıdır. Modern aile daha çok tüketici bir ailedir. Ailenin tüketicilik eğilimleri, tüketim toplumunda daha kışkırtılmakta ve aile, tüketim peşinde koşan bireylerin yaşadığı ve tüketim düzeyiyle kendini gösterdiği bir alan hâline gelmektedir. Tüketici ve gösterişçi bir toplum yapısında özellikle kadınlar ve çocuklar, reklâmlar ve sosyal çevre baskısıyla artık ihtiyaçları karşılamak için değil daha çok sosyal statü ve gösteriş için tüketime teşvik edilmektedir (Canatan vd, 2009: 146).

Muhtaç baba, yardımı ancak helal kazanılmışsa gönül rahatlığıyla kabul edebilir. Kız, her türlü fedakârlıkla muhtaç babasına bakabilir, baba borcunun oluşturduğu bazı sıkıntılara tahammül edebilir. Ekonomik yetersizlik, istismar ve sertlik baba ile evladın arasını bozabilir. Kanaatkârlık birçok maddî sıkıntının merhemi olabilir.

Babasızlıkta ailenin bütün yükü evladın omuzlarına yüklenebilir, evlat zorunlu olmasa bile asaletli davranıp babanın borcunu ödeyebilir. İhtiyaç sahibi evladı hangi gerekçeyle olursa küçük düşürmek, katlanmak düşüncesine utanç ve öfkeye sürüklemek doğru olmaz. Baba veya evlat incitmeden korunmalıdır.

Ev, konak, üzüm bağı gibi birçok miras bırakılabilir. Miras kavgası hoş değildir. Mirasyedilik iyi sonuç vermez. Kavga çıkmaması için babanın bırakabileceği mirası bağışlaması sakıncalı olabilir. Özellikle miras kendisi için koruyucu bir güvence olabilecek evladı olan babanın çocuğunu sıkıntıyla baş başa bırakması babalık sorumluluğuyla pek bağdaşır gözükmemektedir.

Babanın siyasî, ideolojik tercihleri, idealistliği, arayışları, vatanseverliği, yaşama biçimi benimsenebilir, eleştirilebilir. Babanın tecrübeleri, ışığı en parlak fenerdir. Zorlama, baskı yerine fikir alışverişiyle demokratik şekilde bilgi, tecrübe ve fikir paylaşımı çok daha verimli sonuçlar doğurabilir. Baba oğul ilişkisi her türlü siyasî, ideolojik tercihin üzerindedir. Babanın siyasî, ideolojik mücadelesinin faturası evladına yansıtılabilir. Kutuplaştırmalar ve makyavelist metotlar pek hayırlı sonuçlar vermez. Medenileşmek, çağdaşlaşmak, Batılılaşmakla taklitçilikle olur sanmak çıkmaz sokakta duvara çarpmaktır.

Siyaset millete dayandırılmalıdır. Millî bilinç en önemli sosyal mirastır. Ülkeye sadakat borçtur. Milleti oluşturan unsurlar arasında birlik ve beraberlik anlayışı aşılanmalıdır. Baba, oğlun vatan, millet, devlet aşkını, sadakatini ve fedakârlığını içten besler. Samimi olarak benimsenen millî ve manevî değerler varlık, bağımsızlık ve yücelişin gökkuşağı üzerindeki kutup yıldızıdır. Türk çocuğu atalarını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendisinde kuvvet bulacaktır.

Evlat babasının soyuyla tanınır. Baba soyu güvenilirlik, hatır sağlayabilir. İnsan kavmini, soyunu sever, yüceltmek ister. Soy ayrımcılığı yapılmamalıdır. Kimse soyundan dolayı kınanamaz. Sosyal, kültürel benzerlikler, ortaklıklar aidiyet oluşturur. Farklılıklar, çokluk, ayrılık değil birlik sebebi sayılmalıdır. Soyu inkâr soysuzluktur. Babası, soyu belli olmamak çeşitli sıkıntılar doğurabilir. Hâl ve hareketler, güzellik, endam soya çekebilir. Evlilikte soya dikkat edilebilir. Üstünlük takvadadır. Toprak, uğrunda ölen babaları olan herkes için vatandır.

Başta baba evlat ilişkisi, eğitim, evlilik, baba mesleği, ekonomi konuları olmak üzere verilere göre ebeveynlerin erkek çocuklarından daha fazla araçsal; liderlik, icatçılık, orijinallik, kurulu aile ekonomisine eve gelir getirmek bakımından destek beklentileri; kızlar konusunda anlamsal; müşfiklik, itaat edicilik, doyuruculuk, sevgi ihtiyacını karşılayıcılık ve duygululuk beklentileri var. Kızlar konusunda ebeveynlerin endişeleri, cinsellik konusunda yoğunlaşmaktadır. Erkek çocuklar için fizikî kaza veya ebeveynlerin istemediği arkadaşlar edinme öncelikli problemdir.

Baba etrafında ortaya koyulan bazı özellikler var. Kadın romancıların kalemi birtakım olumlu özellikleri işaret eder: Sessizlik, sakinlik, çalışkanlık, babalık, incelik, düşünceleriyle genç olmak, yakınlık, anlayışlılık, sabırlı olmak, çalışkanlık, bilgelik, dindarlık, ses güzelliği, ileri görüşlülük, dertleşme, rüyada görmek, üzülmek, hedef, fikir hürriyeti, başarı, prestij, vatan için savaşmak, özlem.

Erkek romancılar belli başlı olumlu özellikleri işlemişlerdir: Saygınlık, sevgi, saygı, hayranlık, sözü geçerlik, kusursuz aile kurmak, azimlilik, güçlülük, babaya benzemek, benzememek, dindarlık, öğüt vermek, ud, saz çalmak, türkü söylemek, ressam olma hevesi, sinema merakı, sanat eğilimi, ses güzelliği, sevgi dili, olumsuzluktan sakınmak, samimiyet, üzülmek, anlayış, ayırım yapmamak, yabancı dil öğrenmek, kitap, kendine sahip çıkmak, güven, güvence, avantaj, prestij, miras, sadakat, şehitlik.

Kadın romancılar bazı olumsuz özelliklere dikkat çekmektedir: Sorumsuzluk, inisiyatif, siyaset, din, heyecanlı veya tutkulu olmama, içe dönüşlük, mahcupluk, birşey

öğretmemek, kendine benzetmek, istenmeyen ad vermek, ayırım yapmak, endişe, zorbalık, korku, kızı okutmamak, anlayışsızlık, haksız düşmanlık, işkence, katliam, politik mücadele, acı, yetimlik, güvencesizlik, sahipsizlik, imkânsızlık.

Erkek romancılar olumsuz olarak birçok özellik belirtmişlerdir: Gülünçlük, zavallılık, başıboş mizaçlılık, boy pos, çirkinlik, renk, hayvan sevgisi olmamak, gevezelik, babacan olmamak, kahvede oyun oynamak, telaş, üzüntü, sevgisizlik, uyarı, korku, anlayışsızlık, kızı okutmamak, soyculuk, anlayışsızlık, baskı, içgüveysi, eşkıyalık, hayatı paylaşamamak, siyaset, içki, hız, acı, babasızlık.

Fonksiyonalizmin temel yaklaşımına uygun bir anlayış görülüyor. Aile yaşayan bir organizmadır. Aile organizmasını oluşturan baba, anne, evlatlar gibi bütün parçalar ailenin hayatiyetine katkıda bulunan bir işlev üstlenir. Ailenin birçok unsurdan oluşan bir sistem olarak ele alınması yapısalcı (strüktüralist) bir özelliktir. Babadaki değişmeler diğer aile ferlerindeki değişmelere diğer aile fertlerindeki değişmeler babadaki değişmelere bağlıdır. Aile yapısının ve aile yapısı içindeki ilişkilerin çözümlenmesiyle aile yeterince anlaşılabilir. Ailede sembolik etkileşimciliğin yapı ve kurum gibi temel kavramlara sıcak bakmayan anlayışı doğrultusunda bazı gelişmeler yaşanmaktadır. Farklı katılımcıların farklı eylemlerde bulunmalarının toplumsal organizasyonu, birlikte eylem anlayışı doğrultusunda ailenin kurum yerine birliktelik olarak değerlendirilmesi yönünde oluşumlar gözlenmektedir. Nesil farkı ve kardeşler arası gerilim değişmenin kaynağı çatışmadır diyen teorilerden izler yansıtmaktadır.

‘’1980-2000 Arası Türk Romanında Baba Figürünün Toplumsal Analizi’’ yapıldı. Hayatımızın süzgeci dönem romanımızda babanın fotoğrafı çekildi. Dönem romanımızdaki baba ile ilgili özelliklerle hayatımızdaki gerçeklerin örtüşmesindeki konular ve içerikler bakımından şaşırtıcı paralelliğin bir başka şekilde görülebilmesi için varılan sonuçlar, yapılmış akademik bir araştırmanın bazı sonuçlarıyla birlikte değerlendirildi.

Dönem romanımızda sanki bir aile sosyolojisi kitabı gibi yapısal öğeler, temel bütün kişiler (anne, baba ve çocuklar), roller, statüler, değerler (din, gelenek, töre, yasa), yaşayan grup olarak işleyiş şartları ve imkânları, uyum (rekabet, çatışma, özümseme, işbirliği), çatışmaların çözümü süreçleri, hiyerarşik yapılaşma, aile yapısı, evlilik, nikâh, eş, boşanma, şiddet, eğitim, çocukla iletişim, baba çocuk ilişkileri, aile ortamının değerlendirilişi, ailevî olguların fiili durumu, performans, evlenmeden önceki buluşmalardan boşanmaya değin evlilik problemleri, diğer toplumsal unsurlar (okul, cami, mahalle vb.) arasındaki ilişkiler, çevre gibi hemen hemen temel bütün konular içten bir gözle âdeta incelemiş, işlenmiştir.

Mevcut aile yapımızda babanın özellikleri hem ilmî hem ilmin süzme mesajlarının aynası edebî kaynaklardan açığa çıkarılmalıdır. Ailede babanın yapısal ve işlevsel problemleri ve çözümleri kaynak, mahiyet ve şiddetleriyle belirlenmelidir. Ailede babanın hâlde ve gelecekte olan ve olması gereken beklenen işlevlerinin gerçekleşme şartları, imkânları disiplinlerarası incelemelerle araştırılmalıdır.

Bugün özellikle memleketimizde aile ile ilgili davranışların bilgi ve değer varlık alanlarının sistematik fonksiyonel analizlerinin yapılması ve konu ile ilgili bir sosyolojik çerçeve görüşe şiddetle ihtiyaç görülmektedir (Nirun, 1994: 146). Modern Türk ailesinde

babanın değişim karşısında yaşadığı sorunların aşılması ile daha dinamik ve etkin toplum olma denemelerinde edebiyat ve sosyolojinin kesişim alanı akademik araştırmaların titizlikle ve önemle dikkate alınması gereken öncelikli konuları arasında olmalıdır. Demokrasi, sivil toplum, bireyselleşme ve küreselleşme gibi yeni küresel değerler özellikle Batı dışı toplumlarda toplumsal yapının belirtilen değerleriyle çatışmaya son derece uygundur. Aile çatışma konularının en masum ve fakat en dikkate değer alanıdır. Yeni değerlerin çağdaş Türk ailesinde baba üzerindeki olası etkilerini ortaya çıkarmak ülke genelini ve toplumsal kültürü örnekleyecek içsel döküm imkânına sahip araştırmalara bağlıdır.

Türk ailesinde babayı edebiyat bağlamında sosyolojik açıdan çalışabilmek özel ve farklı bir performansı gerektirir. Sorun edebiyat ve sosyoloji konularını birlikte çalışabilecek eklektik bilim adamı ve araştırmacılara ihtiyacı ortaya koyar. Edebî malzemeye sosyolojik yöntem ve teknikleri uygulayabilecek beceriye sahip olan sosyologlar sorunun aradığı araştırmacıların başında gelir (Doğan, 2009: 206).

KAYNAKÇA

I. KİTAPLAR

Adasal, Rasim, **Normal ve Anormal Açıdan Psikososyal Yönleriyle Kişilik ve Karakter Portreleri**, Minnetoğlu Yayınları, İstanbul, 1970

Adorno, Theodor W., **Edebiyat Yazıları**, Çev. Sabir Yücesoy, Orhan Koçak, Metis Yay., İstanbul, 2004

Aldous, Jon, **Family Careers**, Developmental Change In The Family, New-York, 1978

Akalın, L. Sami, **Edebiyat Terimleri Sözlüğü**, Genişletilmiş 5. B., İstanbul, Ocak 1980

Akca, Ümit, **Küreselleşme ve Türk Milliyetçiliği Dün ve Yarın**, Altınpost Yayıncılık, Birinci Basım, Ankara, Aralık 2012

Aksan, Doğan, **Türkçeye Yansıyan Türk Kültürü (Temel Kavramlar**), Bilgi Yayınevi, Birinci Basım, Ankara, Haziran 2008

Alptekin, Doğan, **Gelir Dağılımın İyileştirilmesi ve Toplumun Çağdaş Standardının Yükseltilmesi ve Gelir ve Refah Politikalarının Rasyonel Yapıda Yönlendirilmesi**, DPT, Ankara, 1988

Altan, Ahmet, **Aldatmak**, Can Yay., 3. Baskı, İstanbul, 2002

Altan, Ömer Zühtü, **Sosyal Politika**, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 1744, Anadolu Üniversitesi, 1. Baskı, Eskişehir, Haziran 2007

Alver, Köksal (Editör), **Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri**, Hece Yayınları, Eklerle 2. Baskı, Aralık 2012

Aren, Sadun, **Bir Dönem Yazıları 1980-1988 "Gelir Dağılımı ve Vergiler"** Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1989

Arslantürk, Zeki ve Amman, Tayfun, **Sosyoloji Kavramlar Süreçler Teoriler**, Çamlıca Y., 4. Baskı, İstanbul, Kasım 2001

Atalay, Beşir, v.d, **Türk Aile Yapısı Araştırması**, DPT, Ankara, 1992

Andı, M. Fatih, **İnsan Toplum Edebiyat**, Kitabevi, İstanbul, 1995

Arslan, D. Ali, **12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi Sonrası Türkiye'nin Siyasi Yapısı**, Akademik Bakış, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, Sayı: 11, İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi-Türk Dünyası Kırgız-Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü Celalabat-Kırgızistan, Ocak 2007

Avcı, Nazmi, **Toplumsal Değerler ve Gençlik**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2007

Aydın, Mustafa (Editör), **Sistematik Aile Sosyolojisi**, Çizgi Kitabevi, Konya, Aralık 2013

Ayyıldız, Mustafa, **Alev Alatlı Örneğinde 1980 Sonrası Türk Romanında Entelektüel Popülizm ve Sosyal Değişme**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalı, Doktora, Tez Danışmanı: Doç. Dr. Yavuz Demir, Samsun, 1996

Banarlı, Nihad Sami, **Edebî Bilgiler,** 4. B., İstanbul, 1948

Baldick, Chris, **Literary Terms**, Oxford University Press, 1991

Bennett, Andrew, **The Author**, London: Routledge, 2005

Berksoy, Tamer, **Enflasyonun Hanehalkı Üzerindeki Etkileri**, İTO Yayını, İstanbul, Temmuz 1989

Bila, Hikmet, **CHP-1919-1999**, Doğan Kitap, İstanbul, 1999

Bourneur, Roland ve Quellet, Real, **Roman Dünyası ve İncelemesi**, Çev. Hüseyin Gümüş, Kültür Bakanlığı Y., Ankara, 1989

Canatan, Kadir ve Yıldırım, Ergun, **Aile Sosyolojisi**, Açılım Kitap, İstanbul, Temmuz 2009

Carlaui, J. C. ve J. C. Fülox, **Edebî Eleştiri**, Çev. A. Hümeyra Çakmaklı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Y., Ankara, 1985

Çakmaklı, Kemal, **Aile, Çocuk ve Gençlik Mutluluğu Açısından Aile Tipleri ve Getirdikleri**, Seha Neşriyat ve Ticaret A.Ş., İstanbul, 1995

Dikeçligil, Beylül ve Ahmet Çiğdem (Derleyenler), **Aile Yazıları 4**, TC Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu, Ankara, 1990

Doğan, Candemir ve Süleyman Doğan, **İnsanlar Konuşa Konuşa**, Selis Kitaplar, 1. Baskı, Mayıs 2011

Doğan, İsmail, **Dünden Bugüne Türk Ailesi: Sosyolojik Bir Değerlendirme**, AKDTYK Atatürk Kültür Merkezi, Birinci Baskı, Ankara 2009

, **Sosyoloji Kavramlar ve Sorunlar**, Sistem Yayıncılık, 3. Basım, İstanbul, Ocak 2000

Duverger, Maurice, **Sosyal Bilimlere Giriş**, Türkçesi: Ünsal Oskay, 4. Baskı, İstanbul, 1990

Dülger, İlhan, **Türkiye'nin AT'ye Girişinin Gelir Dağılımı Üzerine Beklenen Etkileri**, A.Ü. Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara, 1989

Dündar, Leyla Burcu, **Edebiyat Sosyolojisi Açısından Türk Öykücülüğü: 1990-2005**, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı Bölümü, Doktora Tezi, Tez Yöneticisi: Yard. Doç. Dr. Süha Oğuzertem, Ankara, Temmuz 2007

Eagleton, Terry, **Şiir Nasıl Okunur?,** Çev. Kaya Genç, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2011

Efendi, Kınalızâde Ali, **Devlet ve Aile Ahlâkı**, Baskıya Hazırlayan: Ahmet Kahraman, Tercüman 1001 Temel Eser, Tarihsiz

Ekiz, Osman Nuri, **Ansiklopedik Edebiyat Bilgileri Sözlüğü**, İstanbul, 1984

Eliot, Thomas Stearns, **Edebiyat Üzerine Düşünceler** (Çeviren: Sevim Kantarcıoğlu), Ankara, Ağustos 1983

E. M. Forster, **Roman Sanatı**, Çev. Ünal Aytür, Adam Yayıncılık, Birinci Basım, Haziran 1982

Erdem, Selman, **Sosyoloji**, Gözden Geçirilmiş 6. B., İstanbul, 1982

Erdil, Kemalettin, **Aile Okulu**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002

Erkal, E. Mustafa**, Sosyoloji (Toplum Bilimi),** İlaveli 4. B., İstanbul, 1991

, **İktisadi Kalkınmanın Kültür Temelleri**, 2. B., İstanbul, 1991

, **Sosyoloji (Toplum Bilimi)**, İlaveli 3. B., İstanbul, 1987

, **Sosyal Meselelerimiz Ve Sosyal Değişme**, 1. B., İstanbul, Ekim 1984

Eröz, Mehmet, **Türk Ailesi**, Milli Eğiştim Bakanlığı Devlet Kitapları, Birinci Basılış, İstanbul, 1977

Erzen, Jale Nejdet, **Çoğul Estetik**, Metis Y., İstanbul, 2011

Escarpit, Robert, **Edebiyat Sosyolojisi,** Çeviren: Âli Türkay Yazıcı, İstanbul, 1968

Fischer, Ernest, **Sanatın Gerekliliği**, Çev. Cevat Çapan, Payel Y., İstanbul, 1995

Finn, Roberth R., **Türk Romanı-İlk Dönem 1872-1900**, Bilgi Y., İstanbul, 1984

Freville, J. ve Plehanov, G., **Sosyalist Açıdan Toplum Sanat ve Eleştiri**, Çev. Asım Bezirci, Yön Y., İstanbul, 1991

Foulquieu, Paul, **Varoluşçuluk**, Çev. Yakup Şahan, İletişim Y., 1991

Giddens, Anthony, **Sosyoloji**, Ayraç Yayınevi, Ankara, 2000

Girard, Rene, **Romantik Yalan ve Romansal Hakikat**, Metis Y., 2001

Goldmann, Lucien, **Roman Sosyolojisi**, Derleyen ve Çeviren: Ayberk Erkay, Birleşik Y., Ankara, Haziran 2005

Gökalp, Ziya, **Atatürk Devri Fikir Hayatı**, Haz. Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Zeynep Kerman, N. Birinci, A. Uçman, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992

, **Türkçülüğün Esasları**, Hazırlayan Mehmet Kaplan, MEB Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul, 1990

Güllülü, Sabahattin, **Ortaokul Türkçe Kitapları İçeriğinde Ulusal Karakter Modernlik - Geleneksellik**, (Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe-Sosyoloji Bölümü Basılmamış Doçentlik Tezi), Erzurum, 1982

Gürbilek, Nurdan, **Kötü Çocuk Türk**, Metis Y., İstanbul, 2001

Gürel, Deniz, **Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşlarının Sosyal Politika Üzerindeki Etkisi: İstanbul Örneği**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009

Hekimoğlu İsmail, **Minyeli Abdullah**, Türdav Basım-Yayım Ltd. Şti., 16. Baskı, İstanbul

İnci, Handan, **Tanzimat Devri Türk Romanında Baba**, Doktora Tezi, Yöneten Prof. Dr. Zeynep Kerman, İstanbul, 1992

İzzetbegoviç, Ali, **Doğu ve Batı Arasında İslam**, Çev. Salih Şaban, Nehir Y., İstanbul, 1987

Jusdanis, Gregory, **Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür**, Çev. Tuncay Birkan, Metis Y., İstanbul, 1998

Kabaklı, Ahmet, **Türk Edebiyatı**, 1. Cilt, 6. B., İstanbul, 1985

Kabaklı, Latife Çimen, **Türk Ailesinde Karar Mekanizmaları ve Kadının Rolü**, Doktora Tezi, T.C. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temmuz 2003

Kafesoğlu, İbrahim, **Türk Millî Kültürü**, Boğaziçi Yayınları, Düzeltilmiş ve Genişletilmiş 5. Baskı, İstanbul, 1988

Kağıtçıbaşı, Çiğdem, **Aile-içi Etkileşim ve İlişkiler, Türkiye'de Ailenin Değişimi**, Türk Sosyal Bilimler Derneği, Ankara, 1984

Kantarcıoğlu, Sevim, **Türk ve Dünya Romanında Modernizm**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Y., Ankara, 1988

Karaalioğlu, Seyit Kemal, **Edebiyat Sanatı**, İnkılap ve Aka Kitabevi, İstanbul, 1964

Karagöz, İsmail, **Ayet ve Hadislerin Işığında Sevgi ve Dostluk**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2014

Karpat, Kemal H., **Çağdaş Türk Edebiyatında Sosyal Konular,** 2. B,, İstanbul, Kasım 1971

Kasapoğlu, Aytül ve Nadide Karkıner (Editörler), **Aile Sosyolojisi**, T.C. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, 1. Baskı, Eskişehir, Ağustos 2011

Kavcar, Cahit, **Edebiyat ve Eğitim**, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fak. Yay., Ankara, 1994

Kırschner, Josef, **Maniplasyon Ama Nasıl**, Çev. Aydın Arıtan, Arıtan Yayınevi, İstanbul, 1998

Kundera, Milan, **Roman Sanatı**, Çev. İsmail Yarguz, Afa Yayınları, İstanbul, Haziran 1989

Kurtkan, Âmiran, **Sosyoloji**, Üçüncü B., İstanbul, 1980

, **Genel Sosyoloji**, İstanbul, 1976

Lale, Mustafa İsmail, **Türk Aile Düzeni ve Aile İçi İlişkiler**, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ana Bilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı, Enstitü Bilim Dalı: Halk Bilimi, Danışman: Yard. Doç. Dr. Türker Eroğlu, Mayıs 2004

Laurenson, Diana T. ve Swingewood, Alan, **The Sociology of Literatüre**, Schocken Books, New York, 1972

Lowenthal, Leo, **Literature and the Image of Man**, Transaction Books, New Jersey, 1986

Lucy, Niall, **Postmodern Edebiyat Kuramı**, Çev. A. Aksoy, Ayrıntı Y., İstanbul, 2003

Mardin, Şerif, **Türk Modernleşmesi**, İletişim Y., İstanbul, 1991

Marx, Karl, **Grundrisse**, Birikim Y., 1979

Manguel, Alberto, **Okumanın Tarihi**, Çev. Füsun Elioğlu, YKY, İstanbul, 2001

Meriç, Cemil, **Kırk Ambar**, İstanbul, 1980

Mills, C. W., **Toplumbilimsel Düşün**, Çev. Ünsal Oskay, Der Y., İstanbul, 2000

Moran, Berna, **Edebiyat Kuramları ve Eleştiri,** Genişletilmiş 7. B., Cem Yayınevi, İstanbul, Tarihsiz

, **Edebiyat Üzerine**, İletişim Y., İstanbul, 2004

, Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I, İletişim Y., İstanbul, 1991

, Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış Ahmet Mithat'tan A. H. Tanpınar'a, İletişim Y., 2. Baskı, İstanbul, 1987

Moretti, Franco, **Mucizevi Göstergeler**, Çev. Zeynep Altok, Metis Y., İstanbul, 2005

Naci, Fethi, **100 Soruda Türkiye'de Roman ve Sosyal Değişme**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1990

Nadir, Kerime, **Romancının Dünyası**, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1981

Nirun, Nihat, **Sistematik Sosyoloji Yönünden Aile ve Kültür**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, 1994

Nirun, Nihat ve diğerleri, **Sosyoloji 3**, 1. B., İstanbul, 1986

Oğuzertem, Süha, **''Taklit Aşklardan Taklit Romanlara: Genel Kadın Yazarlığı''**, Kadınlar Dile Düşünce içinde, Derleyen S. Irzık, J. Parla, İletişim Yay., İstanbul, 2004

Oyan, Oğuz ve Aydın, Ali Rıza, **Maliye ve Fon Politikaları**, Adım Yayıncılık, Ankara, 1991

Ögel, Bahaeddin, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1988

Özel, Mustafa, "**Adnan Büyükdeniz'le Türkiye'de Faiz Politikaları Üzerine Röportaj**" **Piyasa Düşmanı Kapitalizm**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1993

Özdenören, Rasim, **Ruhun Malzemeleri**, Risale Y., İstanbul, 1986

Özen, Sevinç, **Aile Kurumuna Bazı Sosyolojik Yaklaşımlar Aile Yazıları**, Derleyen: Beylü Dikeçligil, Ahmet Çiğdem, Cilt: 5/1, Ankara, 1991

Özkırımlı, Atilla, **Tarih İçinde Türk Edebiyatı**, Ümit Y., Ankara, 1995

, Türk Edebiyatı Ansiklopedisi, Cilt: 4, Cem Yayınları, İstanbul, 1984

Özyürek, Esra, **Türkiye'nin Toplumsal Hafızası**, İletişim Y., 2001

Pamuk, Orhan, **Kar**, İletişim Yay., İstanbul, 2002

Parla, Jale, **Don Kişot'tan Bugüne Roman**, İletişim Y., İstanbul, 2000

, Babalar ve Oğullar-Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri, İletişim Y., İstanbul, 1990

Paz, Octavio, **Modern İnsan ve Edebiyat**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993

Plehanov, G. V., **Sanat ve Toplumsal Hayat** (Türkçesi: Selim Mimoğlu), 3. B., İstanbul, 1987

, Sanat ve Sosyalizm, Sosyal Y., İstanbul, 1962

Pospelov, Gennadiy Nikolayeviç, **Edebiyat Bilimi**, Çev. Yılmaz Onay, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, Kasım 1995

Safa, Peyami, **Fatih-Harbiye**, Ötüken Y., İstanbul, 1997

, Sanat Edebiyat Tenkit, 4. B., İstanbul, 1979

Sayın, Önal, **Aile Sosyolojisi Ailenin Toplumdaki Yeri**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Bornova, İzmir, 1990

Stevick, Philip, **Roman Teorisi**, Çev. Sevim Kantarcıoğlu, Gazi Üniversitesi Eğitim Fak. Y., Ankara, 1988

Şahin, Mehmet Murat, **Edebiyatın Sosyolojisi: Metin, Tarih, Dünya (Jameson/ Bourdieu/Moretti-Tanpınar)**, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Haziran 2007

Şan, Mustafa Kemal, **Toplumsal Değişme Açısından Servet-i Fünun Dönemi Türk Romanı**, Doktora Tezi, T.C. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998

Tahir, Kemal, **Notlar Sanat Edebiyat 4**, Bağlam Y., İstanbul, 1990

Tanpınar, Ahmet Hamdi, **XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, Çağlayan Kitapevi, İstanbul, 1988

, Edebiyat Üzerine Makaleler, Dergâh Yayınlan, İstanbul, 1977

Tezcan, Mahmut, **Türk Ailesi Antropolojisi**, İmge Kitabevi, Ankara, 1. Baskı, Ekim 2000

Timur, Taner, **Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik**, AFA Yayınları, İstanbul, 1991

Tokol, Aysen ve Alper, Yusuf, **Sosyal Politika**, 1. Baskı, Dora Yayınları, Bursa, 2011

Topçu, Nurettin, **Sosyoloji**, Beşinci Baskı, Kurtulmuş Basımevi, İstanbul, 1955

Tural, Sadık Kemal, **Zamanın Elinden Tutmak,** 1. B., İstanbul, 1982

Uygur, Nermi, **İnsan Açısından Edebiyat**, İstanbul, 1985

Vatandaş, Celalettin vd, **Türkiye`de Aile Ailenin Yapısal Özellikleri**, İşlevleri ve Değişimi, Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Merkezi (SEKAM), İstanbul, 2011

Wellek, Rene ve Warren, Austin, **Edebiyat Teorisi,** Çeviren: Ömer Faruk Huyugüzel, Akademi Kitapevi, İzmir, 1993

, Edebiyat Biliminin Temelleri, Çeviren: Ahmet Edip Uysal, 1. B., Ankara, Aralık 1983

Yalçınkaya, Aynur ve Vahap, Akpınar, **Türkçe,** Ankara

Yazıcı, Hasan, "**Kartepe'de Kültürel Kimlik**", **Kartepe Kitabı II**, Proje Editörü: Işıl Altun, Kartepe Belediyesi Kültür Yayınları-3, 1. Basım, s. 975-1033, İstanbul, Ocak 2014 (2013)

Yılmaz, Durali, **Romanımız ve İnsanımız,** İstanbul, 1976

Zeybekoğlu, Özge, **Günümüzde Erkeklerin Gözünden Babalık ve Aile**, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Danışman Prof. Dr. Esma Durugönül, Antalya

II. MAKALELER

Birey, Hamdi, **Aşk-ı Memnu Hakkında**, Çığır, Cilt: 12, 1942

Bora, Tanıl, **Birikim**, 2002

Escarpit, Robert ve diğerleri, **International Encylopedia Of The Socia Scıences**, Cilt: 9, The Macmillan Company The Freepress, 1968

Fikret, Tevfik, **Romanların Te'siri**, Servet-i Fünun, No: 476, 13 Nisan 1315 (26 Nisan 1990)

Güçlü, Sami ve Bilen, Mahmut, **1980 Sonrası Dönemde Gelir Dağılımında Meydana Gelen Değişmeler**, Yeni Türkiye Dergisi, Sayı 6, Eylül-Ekim 1995

İSO, "**Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu**", İstanbul Sanayi Odası Dergisi, Özel Sayı, İstanbul, 1993

Kösemihal, Nurettin Şazi, **Edebiyat Sosyolojisine Giriş**, Sosyoloji Dergisi, Sayı: 19-20, İstanbul, 1964-1966

Meriç, Cemil, **Bizde Roman**, Hisar, Sayı: 276, 1980

, **Edebiyat Tarihi ve Sosyoloji** I, Hisar, Sayı; 154, 1976

, **Edebiyat Tarihi ve Sosyoloji** II, Hisar, Sayı: 155, 1976

, **Edebiyat ve Sosyoloji III**, Hisar, Sayı: 85, 1971

, **Edebiyat ve Sosyoloji IV**, Hisar, Sayı: 86, 1971

, **Edebiyat ve Sosyoloji V**, Hisar, Sayı: 87, 1971

, **Edebiyat ve Sosyoloji VI**, Hisar, Sayı: 89, 1971

, **Edebiyat ve Sosyoloji**, Hisar, Nu: 83, İstanbul, Kasım 1970

Özdemir, Mehmet, **Edebiyat ile Sosyoloji ve Ekonomi İlişkileri,** Ankara Ticaret Odası Dergisi, Sayı: 9-10, İstanbul, Eylül-Ekim 1977

Özmucur, Süleyman, **Cumhuriyet Gazetesi**, 28 Kasım 1989

, "**Türkiye'nin 500 Büyük Firmasında Mali ve Ekonomik Göstergeler**" **Türkiye'de 500 Büyük Sanayi Kuruluşu**, İSO Dergisi, Yıl: 2, Sayı 247, İstanbul, 15 Eylül 1986

Sevgi, Veysi, "**Gelir Dağılımı ve Vergileme**", Dünya Gazetesi, 13 Aralık 1989

Yılmaz, Durali, **Türk Romanında Roman Kahramanı**, Hisar, Nu: 273, İstanbul, 1980

, **Romancı ve Kahramanları**, Hisar, Nu: 259, İstanbul, 1979

, **Roman ve Millet**, Hisar, Nu: 257, İstanbul, 1979

III. İNTERNET

1980 Sonrası Türkiye'nin Sosyo-Ekonomik Durumu, http://omerergun.com/yonetim/resimdosyalar/sosyoekonomikgelismeler_sunum3.pdf, E.T. 10.9.2014

Akyüz, Vecdi, Ana Baba (Ebeveyn), TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 3, 1991, http://www.islamansiklopedisi.info/index.php, E.T. 5.11.2014

Bulut, Yiğit, **Türkiye'nin Ekonomi Tarihi**, http://www.bloomberght.com/ht-yazarlar/yigit-bulut/895975-turkiyenin-ekonomi-tarihi, 12 Haziran 2011 Pazar, 11:44, E.T. 10.9.2014

Dünyadaki Gelişmeler Işığında Türkiye Ekonomisi Genel Durum, Yapısal Sorunlar ve Bazı Değerlendirmeler, http://www.akademiktisat.net/, http://www.akademiktisat.net/calisma/tr_iktisat_genel/dunya_gelismeler_tr.htm, E.T. 10.9.2014

Gürbilek, Nurdan, **1980'lerin Kültürel İklimi**, http://www.muhalefet.org/haber-80lerin-kulturel-iklimi-nurdan-gurbilek-14-3496.aspx, 12 Eylül 2012, 11:47:36, Vitrinde Yaşamak, Metis, 1992 içinde "1980'lerin Kültürel İklimi' yazısından özetlenmiştir, E.T. 10.9.2014
Kazgan, Gülten, **Türkiye'de Ekonomik Krizler: (1929-2001) Nedenleri ve Sonuçları Üzerine Karşılaştırmalı Bir İrdeleme**, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 25-26-27 Eylül, DEGEV-Türkiye İş Bankası, http://kazgan.bilgi.edu.tr/docs/Turkiye.doc dosyasının html sürümüdür, E.T. 10.9.2014
Şirin, Yelim Nur, **12 Eylül 1980 İhtilali Sonrası Türkiye'deki Siyasal Değişim**, Mevzuat Dergisi, Yıl: 7, Sayı: 82, ISSN: 1306-0767, Ekim 2004, Çevrimiçi: http://www.mevzuatdergisi.com/2004/10a/01.htm, E.T. 10.9.2014
Türkiye Ekonomisi ve Sosyal Politikalar (4) "Karşımızda Sosyal Yüklerinden Kaçınmaya Çalışan Bir Devlet Mevcuttur", Sivil Toplum Dergisi, Yıl: 5, Sayı: 19, Temmuz-Eylül 2007, http://www.siviltoplum.com.tr/?ynt=icerikdetay&id=788, E.T. 10.9.2014
Yüksel, Okan, **12 Eylül 1980'den Günümüze Türkiye**, http://politikakademi.org/2011/09/12-eylul-1980den-gunumuze-turkiye/, Eylül 12, 2011a, E.T. 10.9.2014
Yüksel, Okan, **12 Eylül 1980 Sonrasında Türkiye'de Siyasal Yaşam**, http://politikakademi.org/2011/02/12-eylul-1980-sonrasinda-turkiyede-siyasal-yasam/, 24 Şubat 2011b, E.T. 10.9.2014
Yüksel, Okan, **6 Kasım 1983 Tarihli Genel Seçim ve Anavatan Partisi**, BELGE NET, 1983 Genel Seçim İstatistikleri, http://www.belgenet.net/ayrinti.php?yil_id=9, Şubat 26, 2011c, E.T. 10.9.2014
http://tr.wikipedia.org/wiki/Baba, E.T. 10.9.2014
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5394ce6827fce2.63726102, E.T. 10.9.2014
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.539f34b18d5bd8.45044007, E.T. 10.9.2014
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&kelime=otorite%20sa%C4%9Flamak%20(veya%20temin%20etmek)&cesit=1&guid=TDK.GTS.539f34bb050581.86420551, E.T. 10.9.2014
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.53c79e879f8b14.64768099, E.T. 10.9.2014
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.54510a76a1c3e8.08152217, E.T. 29.10.2014

IV. İNCELENEN ROMANLAR

Atlı Karınca, Emine Işınsu (1990), Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1990
Bir Annenin Feryadı, Raif Cilasun (1980), Erhan Yayın-Dağıtım, İstanbul, 1996
Cevdet Bey ve Oğulları, Orhan Pamuk (1982), 27. Baskı, İletişim Yayıncılık, İstanbul, Kasım 2012
Çocuk Ölümü Şarkıları, Hamdi Koç (1992), Birinci Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Ekim 1992
Dar Zamanlar 3 Hayır, Adalet Ağaoğlu (1987), YKY, 3. Baskı, İstanbul, Haziran 2000

Emir Bey'in Kızları Bir Göçmen Kuştu O (2), Ayla Kutlu (1998), Bilgi Yayınevi, 5. Basım, Mayıs 2006
Gafiller, Raif Cilasun (1988), Çile Yayınları, İstanbul, 1988
Gece Yarısı Güneşi, Refik Özdek (1994), 4. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2008
Güneşin Dört Köşesi, Mustafa Necati Sepetçioğlu (1983), İrfan Yayımcılık, İstanbul, 1989
Hınzır Kız, Erhan Bener (1995), Dünya Kitapları, 1. Baskı, Şubat 2005
İdamlık Genç, Emine Şenliklioğlu (1993), Mektup Yayınları, İstanbul, Temmuz 2011
İki Dünya Arasında, Mehmed Niyazi (1992), 7. Basım, Ötüken Neşriyat, İstanbul, Aralık 2007
Işığın Gölgesi, Erhan Bener (2000), 2. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, Şubat 2001
Işığın Gölgesi, M. Naci Bostancı (1995), Ötüken, 1. Baskı, Kasım 1995
Işın Çağı İnsanları, Gülten Dayıoğlu (1984), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 1984
Karanlığa Direnen Yıldız, Sevinç Çokum (1996), 1. Baskı, Ötüken, İstanbul, 1996
Kinyas ve Kayra, Hakan Günday (2000), 19. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul, Ekim 2012
Kılıç Yarası Gibi, Ahmet Altan (1998), Alkım Yayınevi, 52. Baskı, İstanbul, 2006
Kumral Ada Mavi Tuna, Buket Uzuner (1997), 51. Basım, Everest Yayınları, İstanbul, Kasım 2012
Mahrem Görmeye Görülmeye Dair Bir Roman, Elif Şafak (2000), Doğan Kitap, 23. (49.) Baskı, İstanbul, Ağustos 2012
Ölü Erkek Kuşlar, İnci Aral (1991), Epsilon Yayıncılık, 15. Baskı, İstanbul, Mart 2003
Ölünceye Kadar Seninim, Selim İleri (1983), Özgür Yayın Dağıtım, 2. Baskı, İstanbul, Temmuz 1985
Sevdalinka, Ayşe Kulin (1999), 67. Baskı, Everest Yayınları, İstanbul, Mayıs 2012
Sevgili Arsız Ölüm, Latife Tekin (1983), 23. Basım, Everest Yayınları, İstanbul, Nisan 2011
Siyah Zambak ve Merve, Sevim Asımgil (1985), 1. Baskı, Lacivert Kitap, Haziran 2010
Umursanmayan Kadınlar, Hatice Bilen Buğra (1989), Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1989
Yalnız Değilsiniz, Üstün İnanç (1988), Tuğra Neşriyat, 9. Baskı, 1989
Yalnızlar, Tarık Buğra (1981), 2. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1994
Yarım Kalan Yürüyüş, Mehmet Eroğlu (1986), Can Yayınları, İstanbul, 1986

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler:

Adı ve Soyadı : Hasan YAZICI
Doğum Yeri ve Yılı : Maçka-Trabzon, 1959
Medeni Hâli : Bekâr

Eğitim Durumu:

Lisans Öğrenimi : Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi
Yüksek Lisans Öğrenimi : İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yabancı Dil(ler) ve Düzeyi:

1 İngilizce, İleri

İş Deneyimi:

1. 17.09.2012'den beri ve hâlen T.C. Sakarya Üniversitesi Devlet Konservatuarı Sosyoloji Okutmanlığı
2. 28.12.2001 - 17.09.2012 T.C. Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Sosyoloji Okutmanlığı
3. 05.11.1998 - 27.12.2001 T.C. Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türk Dili Okutmanlığı
4. 01.09.1997 - 23.10.1998 T.C. Trakya Üniversitesi Türk Dili Okutmanlığı
5. 08.02.1982 - 01.09.1997 arası on beş (15) yıl Millî Eğitim Bakanlığında Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği
6. 11.01.1980 - 29.02.1980 arası Ahmet Kutsi Tecer İlkokulu vekil öğretmenliği
7. 08.11.1979 - 17.12.1979 arası Kurtköy İlkokulu vekil öğretmenliği
8. 22.04.1978 - 23.06.1978 arası Dolayoba İlkokulu vekil öğretmenliği
9. Alper Kitabevi ve Yayınevine düzelti ve redaksiyon
10. Motif Halk Oyunları Eğitim ve Öğretim Vakfı Dergisi Motif Folk Dances Training Society Magazine Yayın Kurulu Üyesi, 2012-…

Bilimsel Yayınlar ve Çalışmalar:

KİTAPLAR:

1. "Bahtsız Çağa Tutulan Ayna", Burak Yayınevi, İstanbul, Aralık 1998
2. "Masonluk, Hümanizm ve Türkiye", Alper Kitabevi ve Yayınevi, Pendik, Eylül 1996

Kitap Bölüm Yazarlığı:

81 İlde Kültür ve Şehir – Sakarya, Sakarya'lının İnanç Dünyası, Sakarya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 1. Baskı, Mayıs 2013, İstanbul, ISBN: 978-605-149-027-4, s. 95-104

Kartepe Kitabı II, Kartepe'de Kültürel Kimlik, Proje Editörü Doç. Dr. Işıl Altun, Kartepe Belediyesi Kültür Yayınları-3, 1. Basım, Ocak 2014 (2013), İstanbul, ISBN 978-605-64493-0-7, Sertifika No: 12468, s. 975-1033

ULUSLARARASI BİLİMSEL TOPLANTILARDA SUNULAN ve BİLDİRİ KİTABINDA BASILAN BİLDİRİLER

1. Sakarya Değerler Araştırması,

Nisan 2005, I. Uluslararası Kocaeli ve Çevresi Kültür Sempozyumu, 20 – 22 Nisan 2006, Kocaeli

2. Fikret, Akif Münakaşasının Sosyolojik Yorumu,

II. Uluslararası Karşılaştırmalı Edebiyatbilim Kongresi, 07-08 Eylül 2006, Sakarya

3. Fikret, Akif Münakaşasının Sosyolojik Yorumu,

II. Uluslararası Karşılaştırmalı Edebiyatbilim Kongresi, 07-08 Eylül 2006, 'Kuram, Alımlama Estetiği, Yeni Yaklaşımlar'', Kongre Bildirileri, I. Cilt, s. 304-311, Sakarya Üniversitesi Basımevi, Aralık 2006, Sakarya, ISBN 975-01015-1-0 (I. Cilt), 975-01015-0-2 (Tk)

4. Dede Korkut Hikâyelerinde Av,

Türk Kültüründe Av Uluslararası Sempozyumu, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, 15-16 Kasım 2006, İstanbul

5. Sakarya Değerler Araştırması,

Nisan 2005, I. Uluslararası Kocaeli ve Çevresi Kültür Sempozyumu Bildirileri, Cilt II, S. 1258-1276, 20 – 22 Nisan 2006, Kocaeli, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları No: 9, Kocaeli 2007, ISBN 978-975-01333-0-5

6. Türk Atasözleri ve Deyimlerinde Halk Müziği Çalgıları,

Halk Müziğinde Çalgılar Uluslararası Sempozyumu, Motif Halk Oyunları Eğitim ve Öğretim Vakfı & Kocaeli Üniversitesi, 14 – 16 Aralık 2007, Kocaeli

Türk Atasözleri ve Deyimlerinde Halk Müziği Çalgıları,

Halk Müziğinde Çalgılar Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, Motif Vakfı Yayınları No: 8, İstanbul 2009, s. 677-685, ISBN-978-975-9049-05-8, SKB 0547730 VTE

7. Sakarya'nın Politik Kültürü Araştırması,

VI. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Toplumsal Dönüşümler ve Sosyolojik Yaklaşımlar, 1-2-3 Ekim 2009, Sosyoloji Derneği ve Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Merkez Kampüs, Aydın

8. Romanımızda Evlilik Problemleri,

Uluslararası Multidisipliner Kadın Kongresi 2009 "Değişim ve Güçlenme" 13-16 Ekim 2009, Dokuz Eylül Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, İzmir, Türkiye

9. Romanımızda Evlilik Problemleri,

21. Yüzyılın Eşiğinde Kadınlar Değişim ve Güçlenme, Türk Kadınının Seçme ve Seçilme Hakkını Alışının 75. Yıldönümünde Uluslararası Multidisipliner Kadın Kongresi (13-16 Ekim 2009), Bildiri Kitabı Cilt 2, Baş Editör Füsun Büşra Döşkaya, Editörler Serdar Kurt, Serap Alp, Sedat Çapar, Birinci Baskı Nisan 2010 İzmir, s. 358-362, Dokuz Eylül Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, ISBN: 978-975-441-281-9 (2. c), 978-975-441-277-2 (Tk)

10. Farklılıklar, Çokluk Üzerinde Birlik Meşalemizdir,

Dinsel ve Kültürel Farklılıkların Birarada Yaşaması: İstanbul Tecrübesi Uluslararası Sempozyumu, İstanbul İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, 15-16 Nisan 2010, Ali Emiri Kültür Merkezi, Fatih/İstanbul

11. Farklılıklar, Çokluk Üzerinde Birlik Meşalemizdir,

İstanbul Tecrübesi/ The Experience Of Istanbul Dinsel ve Kültürel Farklılıkların Birarada Yaşaması Coexistence of Religious and Cultural Diversities 15-17 April 2010 Dinsel ve Kültürel Farklılıkların Birarada Yaşaması: İstanbul Tecrübesi, Editörler: Mehmet Fatih Arslan, Muhammet Veysel Bilici, s. 119-132, İstanbul 2010, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ISBN: 978-975-404-880-3

ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİLERDE YAYIMLANAN MAKALELER

Dede Korkut Hikâyelerinde Av,

Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi Online Thematic Journal of Turkic Studies, Türk Kültüründe Av, Yıl 1, Sayı 1, Ocak 2009, ISSN 1308-8351, http://www.actaturcica.com/, http://www.actaturcica.com/?q=makale&d=15, http://www.actaturcica.com/sayi1/107_122.pdf

ULUSAL HAKEMLİ DERGİLERDE YAYINLANAN MAKALELER

1. Türk Yazar Sosyolojisinden Bir Kesit,

Fikri Okut ile beraber, İktisat Fakültesi Sosyal Siyaset Konferansları Prof. Dr. Turan Yazgan'a Armağan Özel Sayısı 49. Kitap, İstanbul Üniversitesi Basın ve Yayın Müdürlüğü, İstanbul, 2005, s. 887-898

2. Edebiyat Sosyolojisine Toplu Bir Bakış,

İktisat Fakültesi Metodoloji ve Sosyoloji Araştırmaları Merkezi Sosyoloji Konferansları Otuzdokuzuncu Kitap, ISSN 1304-0243, İstanbul Üniversitesi Basın ve Yayınevi Müdürlüğü, İstanbul, 2010 (2009), s. 41-52

3. Sakarya'nın Politik Kültürü Araştırması,

VI. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Ekim 2009, Toplumsal Dönüşümler ve Sosyolojik Yaklaşımlar, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın, Yayına Hazırlayan: Sosyoloji Derneği, Yayın Yılı: 2011, 6. Sosyoloji Kongresi Bildiri Kitabı, s. 561-594

http://www.sosyolojidernegi.org.tr/kutuphane/kitaplar.php?tip=kitap&id=1

4. Mevlanaca Sözler,

Motif Akademi Halkbilimi Dergisi Motif Academy Folklore Journal, ISSN 1308-4445, 2011/2 Azerbaycan Özel Sayısı, s. 376-390

5. Balkanlarda Birlik Formülü,

Motif Akademi Halkbilimi Dergisi Motif Academy Folklore Journal, Balkanlar Özel Sayısı Special Issue on Balkans, ISSN 1308-4445, 2012/2 Azerbaycan Özel Sayısı, s. 234-251

6. Avrupa Dillerinin Kökeni Ön Türkçe'dir,

Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, Yıl: 2013 / Cilt: Kıbrıs Özel Sayısı-II Sayı: 2013-2, s. 243–261, DOI Numarası 10.12981/1308-4445.2013.02.18